

**Державний вищий навчальний заклад
“Запорізький національний університет”
Міністерства освіти і науки України**

**Лабораторія українознавчих студій
Південноукраїнський історико-дериватологічний центр**

**П.І. Білоусенко, І.О. Іншакова, К.А. Качайло,
О.В. Меркулова, Л.М. Стовбур**

**НАРИСИ
З ІСТОРІЇ
УКРАЇНСЬКОГО
СЛОВОТВОРЕННЯ
(ІМЕННИКОВІ КОНФІКСИ)**

**Запоріжжя – Кривий Ріг
2010**

УДК 811.161.2'373.611
ББК Ш 141.4-211
Н288

Рекомендовано до друку вченою радою Запорізького національного університету (протокол № 5 від 25 грудня 2009 року) та вченою радою Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (протокол № 8 від 15 квітня 2010 року).

Рецензенти:

член-кореспондент НАН України,
доктор філологічних наук, професор
В.В. Німчук;
доктор філологічних наук, професор
Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника
В.В. Грещук

Відповідальний редактор:

доктор філологічних наук, професор
Житомирського державного університету ім. Івана Франка
В.М. Мойсієнко

Нариси з історії українського словотворення (іменникові конфікси) / П.І. Білоусенко, І.О. Іншакова, К.А. Качайло, О.В. Меркулова, Л.М. Стівбур. — Запоріжжя – Кривий Ріг : ТОВ “ЛІПС” ЛТД, 2010. — 480 с. — Бібліогр.: с. 406–421.

ISBN 978-966-191-074-3

У монографії з'ясовано походження іменникових конфіксів та їхніх варіантів. На матеріалі, виявленому в писемних пам'ятках і говорах української мови, досліджено розвиток функцій конфіксальних формантів від праслов'янської доби до сучасності.

Для мовознавців, учителів, студентів філологічних факультетів.

УДК 811.161.2'373.611
ББК Ш 141.4-211

ISBN 978-966-191-074-3

© Білоусенко П.І., Іншакова І.О., Качайло К.А.,
Меркулова О.В., Стівбур Л.М., 2010
© ТОВ “ЛІПС” ЛТД, 2010

ВСТУП

Підготовка узагальнювальної праці з історичного словотворення окремих частин мови потребує ґрунтовної попередньої роботи, спрямованої на створення теоретичних засад дослідження, обстеження великої кількості текстів усіх стилів і жанрів, словникарських джерел, що відображають лексику різних періодів розвитку української мови. Вітчизняні мовознавці багато зробили в цьому напрямі: виформувано принципи дериватологічного аналізу похідних різних частин мови та здійснено описи дериваційної системи сучасної української мови, часом з неоднакових засадничих позицій (І.І. Ковалик, О.К. Безпояско, З.О. Валюх, К.Г. Городенська, В.О. Горпинич, В.В. Ґрещук, Є.А. Карпіловська, Н.Г. Клименко, В.В. Німчук, В.П. Олексенко, М.Ю. Федурко та інші), опубліковано короткі нариси історії іменикових афіксальних дериваційних засобів (С.П. Бевзенко, С.П. Самійленко), досліджено історію ряду фрагментів словотвірної системи на окремих синхронних зрізах (О.П. Білих, Г.М. Волинець, С.В. Воропай, Л.Л. Гумецька, Л.М. Полюга), здійснено описи динаміки низки афіксальних морфем чи групи морфем (П.І. Білоусенко, І.О. Іншакова, К.А. Качайло, О.В. Меркулова, І.С. Олійник, С.П. Семенюк, Г.В. Семеренко, Л.М. Стівбур, А.І. Тернова, В.В. Токар, В.Ф. Христенко та ін.), вивчено словотворення іменника кількох діалектних територій (Г.Л. Аркушин, Я.В. Закревська, О.Т. Захарків-Гавришко, К.М. Лук'янюк, В.В. Німчук, З.С. Сікорська та ін.). Немало цікавих мовних фактів, що стосуються словотворення іменника, подано в розвідках з історичної лексикології української мови. Посутню допомогу дослідникам діахронічної дериватології надає публікація лексикографічних праць, у яких відображене багатство української мови попередніх епох: “Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд”, що видається з 1974 р., “Словарь древнерусского языка (XI-XIV вв.)”

(видання розпочате в 1988 р.), “Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.” у двох томах (1977 р.), “Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVI ст.” Є.Тимченка у 2-х книгах (2003 р.)”, “Словник української мови XVI - першої половини XVII ст.” (видання розпочате в 1994 р.) і вихід у світ різного типу словозбірок сучасної української літературної мови та діалектного мовлення. Багатий матеріал можна знайти в перевиданих нещодавно лексикографічних документах, у тому числі й у працях книжкової серії українських термінологічних словників “Із словникової спадщини”, що були створені на початку ХХ століття, однак нині стали раритетними, а в радянські часи були заборонені й вилучені з ужитку. Більш доступною для дослідників стала ціла низка давніх пам’яток української мови, лексикографічних праць попередніх віків завдяки появі їхніх електронних версій.

Іменник у словотвірному відношенні є найбагатшим класом слів: його дериваційна система від найдавніших часів характеризується значною кількістю формантів, число яких постійно зростає. Загальний опис динаміки афіксального історичного словотворення іменника можливий за умови докладного вивчення з одних і тих же засадничих позицій окремих ділянок дериваційної системи цієї частини мови: суфіксальної, префіксальної та конфіксальної підсистем. На сьогодні така робота провадиться в Південноукраїнському історико-дериватологічному центрі при Запорізькому національному університеті, де з дотриманням єдиних принципів аналізу вже описано історію ряду формантів чоловічого, жіночого, середнього роду та суфіксів, що вживаються лише в множині. Деякі із завершених праць опубліковано в серії “Нариси з історії українського словотворення”, це розвідки П.І. Білоусенка і В.В. Німчука про суфікс **-иця** (2002 р.) та **-ина** (2009 р.), В.М. Ліпич про композитно-суфіксальну деривацію іменників XI–XVIII ст. (2007 р.).

Вагомим складником дериваційної системи українського іменника є конфіксальна підсистема, яка має давню історію. Зароджена в надрах дописемного періоду, вона зазнала бурхливого розвитку в період формування української мови як окремішньої системи, через те в багатьох ланках вона має самобутні, національно-специфічні риси, які вирізняють її серед конфіксальних іменникових підсистем мов інших слов’янських народів. Конфіксальна деривація іменників є потужним засобом продукування нових слів із широким діапазоном словотвірних значень, а отже, вона має значний вплив на розвиток усієї афіксальної словотвірної системи іменника. Тому узагальнений опис динаміки цієї системи, у якому будуть враховані не лише

екстралінгвальні фактори розвитку, а й чинники інтралінгвальні (=тиск системи), можна здійснити, як і в описах історії суфіксів, за наявності однотипного опрацювання історії окремих формантів. Автори дотримуються думки, висловленої в попередніх публікаціях, що одним із найбільш інформативних чинників для врахування тиску системи при афіксологічних дослідженнях є класифікація похідних на основі семантичного критерію, тобто коли історія словотвірних типів розглядається крізь призму їхніх складників — лексико-словотвірних груп, які можна виокремити внаслідок конкретизації словотвірного значення на лексичному рівні з урахуванням тематичної класифікації лексики.

Пропоноване дослідження виконане колективом авторів, які впродовж багатьох років вивчали історію окремих іменникових конфіксів. У книзі враховано напрацювання як вітчизняних, так і зарубіжних мовознавців у галузі конфіксології, що були здійснені з різних позицій. Однак, як уже було підкреслено, праця такого типу має спиратися на описи динаміки складників системи, що виконані за єдиними принципами. Тому в цій розвідці з однакових позицій спочатку розглядається історія окремих конфіксальних словотвірних і лексико-словотвірних типів, а наприкінці роботи зроблено висновки стосовно факторів розвитку всієї підсистеми.

Конфіксальні деривати характеризуються значно більшою варіативністю у визначенні мотиваційних основ. З огляду на це нерідко важко, а часто й неможливо точно встановити частиномовну належність мотивувального слова (словоформи). Тому порядок опису дібраних мовних фактів в описах конфіксальних похідних дещо відрізняється від суфіксальних: тут немає поділу дериватів на відприкметникові, відіменникові, віддієслівні та інші похідні (виняток становлять новотвори, деривовані за участю формантів із матеріально не вираженим другим компонентом).

Як і в суфіксологічних дослідженнях, ілюстративний матеріал, здобутий із писемних пам'яток різних етапів розвитку української мови, у роботі подається згідно з правилом першої фіксації незалежно від того, чи наводять його різні джерела як праслов'янський. Це зроблено з кількох причин. *По-перше*, будь-які реконструкції, якими б вони не були точними, в окремих фрагментах мають гіпотетичний характер, адже потенційні можливості праслов'янського словотвірного типу і теоретично, і практично можуть дати однакові реалізації в мовах-континуантах, отже, структурні й семантичні паралелі в різних слов'янських мовах

не завжди є стовідсотковим доказом на користь функціонування конкретного деривата в праслов'янський період: не виключено, що окремі паралелі є результатом цих ідентичних реалізацій. Тим часом дата першої фіксації дериватів в українській мові може слугувати додатковим аргументом у праслов'янських реконструкціях. *По-друге*, значна частина реконструйованого праслов'янського матеріалу має регіональний характер, зв'язок якого зі східнослов'янським мовним масивом може бути досить віддаленим, а значить деривати писемного періоду української мови не завжди є континуантами готових праслов'янських форм. Водночас автори прагнули показати тяглість процесу розвитку конфіксальної системи українського іменника у взаємозв'язках її давніх і ближчих етапів розвитку, про що йдеться у третьому розділі праці “Конфіксальна підсистема іменника давньокиївської доби”.

Похідні будь-яких періодів *писемного етапу розвитку* української мови реконструюються в окремих випадках за ранішими фіксаціями онімів для певних лексико-словотвірних типів дериватів-апелятивів. Автори в разі необхідності використовують як рівноправний ономастичний (за походженням переважно апелятивний) матеріал, не розмежовуючи онімізацію граматичну (яка супроводжується суфіксацією) та онімізацію семантичну (яка відбувається без формальних змін структури апелятива), оскільки таке розмежування потребує спеціальних досліджень, часом віддалених від морфологічного словотворення.

Розмежування етимологічного і словотвірного аналізу дає підстави структури типу *обруч, невѣжа, предтеча* відносити до таких, що утворені за допомогою конфікса, другий компонент яких матеріально не виражений. У творенні згаданих похідних етимологічно виступав елемент *ј*, однак він згодом “розчинився” в структурі слова, залишивши по собі ряд морфонологічних чергувань: *в-вл', б-бл', п-пл', г-ж, к-ч, х-ш, р-р', л-л', н-н'* та інших, що виступали (і виступають зараз) у кореневих аломорфах при словотворенні та при формотворенні як додатковий засіб. Тому автори вважають за недоцільне уведення глибинного *ј* в подібні структури, адже такий підхід “є не що інше, як історичний коментар, але ні в якому разі не синхронна морфонологічна презентація” [Лопатин 1977 308]. Уподібнення *ј* до попереднього м'якого приголосного спричинило подовження останнього (*узбережжя, узлісся*), однак у живому мовленні, надто в говірковій мові, нерідко спостерігається стягнення, а часом і ствердіння довгого приголосного (*узбережжя > узбережа*); унаслідок дефонологізації *ј*

у синхронії зникає підстава вичленовувати матеріально виражений другий компонент конфікса, отже, такі деривати автори зараховують до структур, утворених за допомогою конфікса з постпозитивним нульовим компонентом. Тим часом специфіка дериватологічного аналізу історичного матеріалу зобов'язує розглядати згадані похідні й серед структур, утворених за допомогою конфіксів, постпозитивний компонент яких генетично мав **j**, адже деривати типу *узбережа*, *узбоче* виступають не лише континуантами, а часто й варіантами утворень, у яких фонема **|j|** збереглася, реалізувавшись у звуках [ж'], [ч'], [ш'], [с'], [т'], [н'] та ін.

У багатьох випадках девербативи, утворені за допомогою конфіксів із матеріально не вираженим другим компонентом, мотивуються як префіксальними, так і безпрефіксними дієсловами, тому їх також можна відносити до нульсуфіксальних, а не конфіксальних похідних, особливо складно встановити спосіб творення таких іменників тоді, коли йдеться про мовні факти попередніх віків. Автори у панівній більшості випадків прагнули показати всі можливі структурно-семантичні зв'язки мотивувальних і мотивованих слів на певних етапах функціонування української мови, однак зважали й на тенденції розвитку словотвірних типів і підтипів.

Певні труднощі викликає розмежування відіменникових префіксальних дериватів та десубстантивів, утворених за допомогою конфіксів з матеріально не вираженим другим компонентом. Автори в цьому питанні дотримуються такої думки: якщо в мотивованому слові наявні зміни (чергування кінцевих приголосних, зміни голосних основи типу *оглав* “вуздечка”, *обруч*), такий дериват відносимо до конфіксальних утворень. Якщо похідне слово в структурно-семантичному плані співвідносне з іменником у називному відмінкові (*посестра* < *сестра*, *співучасник* < *учасник*, *переліс* < *ліс*, *супісок* < *пісок*, *паклен* < *клен*, *прадід* < *дід*, *поголос* < *голос*) і не має альтернативних мотивацій, цей дериват однозначно належить до префіксальних утворень. Коли ж таке похідне, крім наведених вище, має альтернативні мотивації (*закордон* < *кордон* і *за кордоном*; *безлад* < *лад* і *без ладу*; *переддень* < *день* і *перед днем*; *присмак* < *смак* і *при смакові*), їх можна розглядати як серед префіксальних, так і серед конфіксальних похідних. Автори залучали такі деривати до розгляду, надто в тих випадках, коли на підставі семантичних ознак мотивування прийменниково-відмінковими конструкціями видаються більш очевидними. Результати морфолого-синтаксичних утворень типу *бездна* (*без* + *дна*), які в синхронії мотивуються іменниками або прийменниково-відмінковими конструкціями,

автори теж відносять до конфіксальних дериватів. У роботі не розглядається історія конфіксальних іменників *pluralia tantum*, оскільки це окрема проблема, дослідження якої розпочалися в Південноукраїнському історико-дериватологічному центрі.

Матеріал XI-XIII століть з неукраїнських теренів східнослов'янського мовного континууму в разі необхідності подається як додатковий для порівняння.

Автори висловлюють глибоку вдячність відповідальному редакторові цієї праці доктору філологічних наук, професору В.М. Мойсієнку та рецензентам — члену-кореспонденту НАН України, доктору філологічних наук, професорові В.В. Німчуку та доктору філологічних наук, професорові В.В. Грещуку за дбайливе редагування й рецензування монографії, за висловлені ними слушні поради й зауваження.

Складаємо також щире подяку Американській Раді Наукових Товариств (Нью-Йорк, США), фінансова підтримка якої сприяла завершенню дослідження та виданню цієї книги.

РОЗДІЛ І

ПРОБЛЕМА КОНФІКСА В СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ. ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ КОНФІКСАЛЬНОЇ ПІДСИСТЕМИ ІМЕННИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Суспільна практика спричинює постійне поповнення словникового складу мови. Забезпечується воно різними шляхами, особливе місце серед яких посідають різні способи словотворення. Питома вага кожного з них в окремі періоди історії української мови не однакова. Афіксальне словотворення було і є в сучасний період досить активним процесом. Різну продуктивність мають і окремі афікси, у тому числі й конфікси. До 60-х років та (рідше) у 70-80-х роках ХХ століття конфіксальні структури, зокрема іменникові, українські граматисти — автори підручників, посібників, розділів зі словотвору в монографіях — класифікували як результат префіксації [Smal-Stockij... 1913 113-192; Головатий 1936 78; Бевзенко 1960 135-137; Самійленко 1964 35-39; Клименко 1973 165; Жовтобрюх 1984 100], суфіксації [Левицький 1918 46-144] або ж зараховували такі утворення як до префіксальних, так і до суфіксальних похідних [Тимченко 1918 40-104; Сімович 1919 113; Курс... 1951 355, 366-367].

З часом, коли словотвір виділився в окрему галузь мовознавства, почали з'являтися й перші характеристики префіксально-суфіксального способу словотворення. Так, І.Ковалик, описуючи суфіксально-префіксальний спосіб іменника, визначав його як комбінований, тобто такий, що творить нові слова за допомогою комплексу “префікс + суфікс”, наприклад: *перед-бан-ник*, *пере-ул-ок* і т.п. [Ковалик 1961 20]. Він підкреслював: “тут кожна зі складових частин виконує характерну для неї словотворчу функцію, [...] вся

вага словотворчого функціонування здебільшого припадає на префіксальну частину, що часто вказує на просторове відношення новоназваного предмета до іншого предмета, вираженого початковим словом. Суфіксальна частина виконує передусім структурну роль творення іменника чи іншої частини мови” [Там само 20]. Фактично, саме після робіт І.Ковалика в мовознавстві було визнано існування самостійного морфологічного способу творення слів — префіксально-суфіксального — поряд із префіксацією та суфіксацією.

Усебічний опис дериваційної системи сучасної української мови міститься в книзі “Словотвір сучасної української літературної мови” (1979 р.). Окрему увагу в цій праці приділено префіксально-суфіксальному способу словотворення іменника. Авторка розділу К.Городенська визначила два різновиди субстантивів аналізованої структури: власне префіксально-суфіксальні іменники й “ті, що формуються на базі прийменниково-іменникових сполучень, у яких прийменники перетворюються в префікси й реалізують свої словотворчі можливості разом із суфіксами” [Городенська 1979 289]. Описуючи словотвірні типи, К.Городенська звернула увагу на їхню продуктивність та різноманітність словотвірних значень.

Таким чином, в українському мовознавстві розпочалося вивчення префіксально-суфіксальних структур. Учені почали розглядати їх як результат дії в акті словотворення комбінації двох морфем “префікс + суфікс” [Городенська 1979 285-313; Мукан, Передрій 1980 44-47; Брицин 1987 100 та ін.].

Визнання в східнослов'янському мовознавстві конфіксів як специфічних двохелементних морфем та відповідного способу словотворення мало тривалий період. До 60-х років ХХ століття в підручниковій літературі, як уже згадувалося, конфіксальні деривати нерідко кваліфікувалися як суфіксальні чи префіксальні похідні. Це певною мірою було виправдане тим, що префіксально-суфіксальна деривація в науковій літературі мала статус комбінованого способу творення слів. Наприкінці 60-х років ХХ століття питання про конфікс як єдину двокомпонентну морфему порушив В.Марков [Марков 1967 60-72], а з початку 70-х років ХХ століття конфікс як специфічну двохелементну морфему обґрунтовують М.Шанський, П.Шуба, Г.Циганенко та інші мовознавці. Але чимало вітчизняних і зарубіжних учених продовжує дотримуватися традиційної точки зору щодо описуваного способу деривації як комбінації префікса й суфікса, називаючи його префіксально-суфіксальним [Лопатин, Улуханов 1969 12; Чемерисов 1969 100; Сікорська 1986 51; Плющ 1997 281-282; Fleischer, Barz 1995 46],

суфіксально-префіксальним [Земская, Китайгородская, Ширяев 1981 131-175; Сопоставительная грамматика 2003 171-180], циркумфіксальним [Olsen 1990 185-216], комбінованим [Kühnhold, Wellmann 1973 22-25; Fleischer, Barz 1995 46; Matzke 1998 24-27], парасинтетичним [Лопатникова, Мовшович 1971 93; Чекалина, Ушакова 1998 156] або ж суфіксально-складним [Макаренко 1991 162].

Сполучення кількох морфем, що використовуються як словотворчий формант, у науковій літературі називають по-різному: дистантна біморфема [Шанский 1968 67], біморфема [Лопатникова, Мовшович 1971 93; Цыганенко 1978 41; Чекалина 1998 156], циркумфікс [Маслов 1975 171; Цыганенко 1978 41; Манучарян 1981 197], багатоконпонентна морфема [Соболева 1980 29], єдиний переривчастий складник [Степанова, Фляйшер 1984 14], біном [Шанский, Тихонов 1987 238], рамковий словотворчий формант [Карпіловська 1990 64], ускладнений афікс [Басиров 2004 38] тощо.

Проте й сьогодні залишається актуальною думка Л.А. Булаховського про вимоги єдності в термінології: “Різні терміни, що називають те ж саме, становлять серйозну небезпеку...” [Булаховский 1955 21].

Термін “конфікс” (від лат. *confixum* “разом узятє”) уперше вжив М.Юшманов [Юшманов 1938 29-34], описуючи будову арабської мови; згодом ним послуговувався В.Старинін у студіях про словотвірну та словозмінну системи семітських мов [Старинин 1963 95].

Конфікси у східнослов'янських мовах розуміють як розірвані (перервані) морфеми, котрі складаються з двох (а інколи й трьох) частин і діють у словотворчому акті сукупно, як щось єдине, ціле [див. Марков 1967 60-72]. Отже, конфікси становлять собою морфемні комплекси, у яких, на відміну від інших складних афіксів (похідних морфем), етимологічні елементи дистантні, відокремлені один від одного основою. Від складних суфіксів вони віддаляються, а зі складними префіксами зближаються відсутністю фузії між компонентами [див. Старинин 1963 93]. Окремі автори співвідносять елементи конфікса не лише з префіксами й суфіксами, а й з постфіксами (у вузькому значенні) та флексіями.

Прихильники традиційної термінології вважають цілком зрозумілим те, що, по-перше, суфікс і префікс беруть участь у єдиному акті словотворення одночасно, а не послідовно. По-друге, постулюється думка, що “суфіксальна” і “префіксальна” частини, як правило, збігаються з відповідними префіксами і суфіксами. По-третє, підкреслюється, що перервані морфеми не

властиві для структур східнослов'янських мов [див. Земская 1973 31]. Оскільки останнє твердження є декларативним і потребує обґрунтування [Балалыкина, Николаев 1985 117], то докладніше зупинимося на перших двох.

Уживаючи термін “конфікс”, мають на увазі те, що частини складної морфеми “існують у монолітній єдності і об'єднані спільною функцією”, а значить правомірно кваліфікувати їх як “єдиний морфематичний комплекс” [Нещименко 1968 15]. Таким чином, конфікс — це складна, але *одна морфема*, яка має одне словотвірне значення. З огляду на це терміни “біморфема” [Цыганенко 1978 41], “багатокомпонентна морфема” [Соболева 1980 29] (пор. також “дистантна біморфема” [Шанский 1968 67], “біном” [Шанский, Тихонов 1987 67]) є не зовсім коректними, оскільки по суті вони виступають синонімами до сполучення “префікс і суфікс”. У ході опрацювання мовних фактів прихильники традиційної термінології нерідко згадані структури позначають як єдине ціле. Так, в описі словотвірних значень автори “Русской грамматики-80” прислівникові конфікси називають формантами. Термін “формант” тут можна було б розуміти як синонім до слова *конфікс*. Однак науковці, які працювали над граматиною, вважають, що формант може включати в себе кілька словотвірних афіксів, у тому числі префікс і суфікс. Отже, термін “формант” тут виступає синонімом до сполуки “префікс і суфікс” [Лопатин, Улуханов 1980 134].

Елементи конфікса називають ще напівконфіксами [див. Габинский 1986 103], префіксальним та суфіксальним компонентами [Горпинич 1998 120].

Разом із тим, окремі дослідники дещо звужують традиційний підхід до цієї проблеми, вважаючи конфіксами лише ті префікси і суфікси, які “семантично зрослися” в дериваційному акті і “постійно виступають як єдиний формант” [Горпинич 1998 123], протиставляючи їх “вільним” сполученням префікса і суфікса, “які можуть функціонувати незалежно один від одного”, хоча і перші, і другі автор кваліфікує як морфосполуки [Там само]. Очевидним, однак, є те, що у складі морфосполук елементи втрачають самостійність, а відтак не можуть вважатися двома незалежними морфемами. Якщо розглядати конфікс як суму префікса та суфікса, то з цього випливає, що словотвірне значення конфікса, по-перше, базується на сумі значень його складників, і, по-друге, ці складники мають бути обов'язково в “чистому вигляді” серед префіксів чи суфіксів певної частини мови. Відразу зауважимо, що

в мові є похідні, конфіксальні елементи яких не мають таких відповідників. До них відносять другу частину конфікса **по-...-им** у слові *побратим* [Пышкало 1977 52]. Однак з елементом **-им** в українській мові співвідносний суфікс із таким же модифікаційним значенням у слові *вітчим*. Здається, префікс **по-** як словотворчий засіб справді не трапляється в похідних іменниках. Структури типу *пострах, поскрип, посвист, пошум, погук, поговор, поголос* і под. слід, очевидно, розглядати як такі, що утворилися за допомогою конфіксів із матеріально не вираженим другим компонентом (**по-...-∅**), або ж вони, як і деривати типу *поверх*, певне, мають подвійну мотивацію: *вершити* → *поверх* (**по-...-∅**) або *повершити* → *поверх* (**-∅**), пор. також *повивати* → *повів*, *поклонитися* → *поклін*, *позивати* → *позов* та ін. Окремі іменники такого типу в сучасній мові втратили мотивацію і є зі словотвірного погляду непохідними (*повіт, повсть*).

До елементів, що не мають відповідників серед префіксів, належать, певне, і препозитивні частини конфіксів **со-...-ник** (*соратник*), **су-...-∅** (*суміи*) тощо. Однак відсутність відповідності між елементами конфікса, з одного боку, і префіксами чи суфіксами, з іншого, не є головною причиною того, що не можна ототожнювати поняття *конфікс* та *префікс* і *суфікс*. Ретельний семантичний аналіз конфіксів різних частин мови свідчить про те, що повсюдно складники конфікса збігаються з префіксами й суфіксами лише фонетично. Наприклад, уважати перші елементи конфіксів **по-...-и** чи **по-...-ому** (*по-козацьки, по-нашому*) успадкованими з твірних слів немає ніяких підстав. Історично це колишні прийменники. Виділити їхнє значення неможливо, бо у формуванні семантики конфікса беруть участь обидва елементи. Серед прислівникових префіксів є такі, що збігаються фонетично з першим компонентом згаданих конфіксів (пор. *потім*, де **по-** “після”; *понині*, де **по-** “до; до цих пір”; *подеколи, подекуди*, де **по-** має розподільне значення, тощо). Але жоден із наведених префіксів не має навіть відтінку порівняльного значення, якого надає прислівнику конфікс **по-...-и** чи **по-...-ому**. У ряді прислівників **по-** виступає складником інших конфіксів з іншим значенням: *поночі, поволі, повагом, попаски* тощо. Невиправданим буде й виділення префікса та суфікса у словах *узгір'я, узлісся, узбіччя* і под. На перший погляд, префікс **уз-** у “чистому” вигляді виступає в іменниках *узвіз* та *узвар*. Однак історично це — нульсуфіксальні деривати (*възвозъ* < *възвозити*, *възваръ* < *възварити*), а в сучасній українській мові, у зв'язку з тим, що згадані твірні (генетично твірні) дієслова не вживаються, ці іменники

змінили мотивацію: вони структурно й семантично виводяться з *возити*, *варити*. Отже, тут також маємо справу з конфіксом, у якому матеріально не виражений другий компонент (уз-...-ø). Суфікс **-j-** активний у сфері словотвору іменника (пор. *суддя*, *весілля*, *здоров'я*), однак, коли спробувати порівняти значення згаданого суфікса **-j-** зі значенням другої частини конфікса **уз-...-ja**, то дійдемо висновку, що вони докорінно різняться між собою.

Не можна також ототожнювати однакові за звучанням дієслівні префікси й частини іменникових конфіксів, адже афікси нерозривно пов'язані з певною частиною мови. Дієслівні префікси **за-**, **при-**, **під-** та інші не слід вважати ідентичними до першої частини іменникових конфіксів **за-...-ja** (*Забайкалля*), **при-...-ja** (*привілля*), **під-...-ja** (*підсніжжя*) тощо.

Справедливими є твердження тих мовознавців, котрі вважають, що суфіксація й префіксація є настільки різнохарактерними та своєрідними способами словотворення, що об'єднання їх в одному словотворчому акті неможливе [Чекменева 1974 5; Балалыкіна, Николаев 1985 119]. Більшість конфіксальних структур за походженням є суфіксальними утвореннями від прийменниково-іменникових сполук: *перед містом* > *передмістя*, *на рукаві* > *нарукавник*, *перед плечем* > *передпліччя*, *під свічкою* > *підсвічник*, *за рікою* > *зарічний*, *без перерви* > *безперервний*. Із часом твірні словосполуки у свідомості мовців перестають сприйматися як базові, наведені деривати починають словотворчо співвідноситися з іменниками без прийменників: *місто* > *передмістя*, *рука* > *нарукавник* та ін. Суфіксація, таким чином, є лише проміжним етапом на шляху до формування конфіксальних структур, які виникають унаслідок зміни первинної мотиваційної співвіднесеності.

Прийменники, що перетворилися на першу частину конфікса, здебільшого не мають відповідників у системі префіксів певної частини мови. Так, здається, лише прийменник *перед* має відповідник і серед елементів, що становлять першу частину конфікса, і серед префіксів, пор.: *передмістя* й *передісторія*, *переддень*, *передпокій*. Але так звані “префіксальні” частини конфікса, як правило, ніколи не бувають словотворчими префіксами ні в іменниках, ні в прикметниках, ні в прислівниках, ні в дієсловах. За походженням це або колишні прийменники (*нарукавник*, *міжрайонний*, *уночі*), або успадковані дієслівні елементи (*виселяти* > *виселок* і за цим зразком *вибалок*), або елементи, що приєднуються до твірного слова одночасно з іншими складниками конфікса (*високий* > *завищити*) знову ж таки за зразками, що склалися в мові.

Дехто з дослідників визначає різні ступені злитості елементів конфікса у слові залежно від того, наскільки зберігають значеннєві компоненти конфікса “семантичні складники афіксів, які стали його елементами” [Пышкало 1977 50]. Такий аналіз видається нам неправомірним, оскільки тут знову сплутується поняття “конфікс” з помилково уявленими на його місці префіксом і суфіксом, що одночасно приєдналися до основи. Конфікс — це не двоафіксна морфема, не дві морфеми, які виражають одне словотвірне значення, а одна морфема, елементи котрої лише формально можуть збігтися з префіксом і суфіксом. Значення префікса й суфікса не можуть складатись у єдине словотвірне значення з огляду на ряд обставин.

1. Кожне похідне слово, яке входить до певного словотвірного типу, характеризується типовим значенням, що передається афіксальною морфемою, при цьому кожна афіксальна морфема характеризується здатністю передавати цілком певне дериваційне значення. А називаючи конфіксальні деривати префіксально-суфіксальними, ми руйнуємо цей принцип, оскільки в такому випадку слід розуміти, що одне словотвірне значення передається двома афіксальними морфемами.

2. Визнання того, що словотвірне значення префіксально-суфіксальних похідних являє суму значень префікса й суфікса, спростовується самими мовними фактами. Так, значення конфікса **під-...-ник** (призначений для чого-небудь, що служить основою чому-небудь: *піддзеркальник* — що служить основою дзеркала, *підсклянник* — призначений для склянки і т.п.) не дорівнює сумі значень іменного префікса **під-** (значення підлеглості, розташування під чимось (*підтекст*, *підзаголовок* і т.п.) і суфікса **-ник** (предмет за відношенням до іншого предмета).

3. Одночасне приєднання префікса й суфікса в одному акті словотворення та сума їхніх значень неможливі ще й тому, що префікс і суфікс є свого роду дихотомічною опозицією в межах нерозірваних морфем. Це два специфічні афікси: вони протилежні не тільки за позицією в похідному слові, але й за своїми внутрішніми якостями, що виступають диференціювальними ознаками, на яких ґрунтується сам факт існування згаданих двох морфем. Цей контраст префікса й суфікса помітив ще М.Крушевський: “Вони протилежні не тільки тому, що їхній обсяг і зміст перебувають у зворотному відношенні: всі суттєві риси їх протилежні” [Крушевський 1883 85].

Контраст між ними виявляється не тільки в їхньому місці у слові. Префікси пізніше, ніж суфікси, почали вживатися в іменах

як афіксальні елементи. За поодинокими винятками, префікси не можуть вплинути на належність слова до певної частини мови, а суфікси, приєднуючись до основи слова, можуть утворювати нові лексико-граматичні розряди. Вони більшою мірою, ніж префікси, спроможні виражати градації відтінків значень споріднених похідних утворень. За своїм значенням префікси більш конкретні, ніж суфікси [Самійленко 1964 14].

Особливістю дериваційної семантики конфіксальних формантів є те, що їхня постпозитивна частина передає загальне відношення предмета до поняття, позначуваного мотивувальним словом (виконує класифікаційну функцію показника найменування предмета, особи чи абстрактного поняття), а перша — конкретизує це загальне відношення, виражаючи різні значеннєві модифікації (лексичне співзначення).

Конфікс — структурний елемент, який при словотвірному аналізі виділяється лише на синхронному рівні, і лише в синхронії він є нерозривною словотвірною морфемою. Діахронічний аналіз допомагає встановити походження елементів конфікса. Але з того моменту, коли в мисленні носіїв мови відбулася зміна мотиваційної співвіднесеності словоформ і суфіксальні (рідше префіксальні) новотвори почали сприйматись як конфіксальні, навряд чи можна говорити, що “елементи конфікса починають реорганізовувати своє значення... від простої суми значень елементів до повного їх злиття й ідіоматизації” [Пьшкало 1977 50].

Конфікс (= звучання + значення) або є, або його немає, хоча в багатьох випадках конфіксальні деривати мають множинну мотивацію: вони можуть розглядатися і як конфіксальні, і як такі, що утворені за допомогою інших засобів. Етимологічно елементи конфікса можуть бути більшою або меншою мірою затемнені для сучасного носія мови — це залежить від історичних змін у словотвірній системі мови. Однак немає підстав пов’язувати з цим явищем зміну чи розвиток словотвірного значення конфікса.

Стосовно аргументу про те, що “наявність розірваних морфем не характерна для структури мови”, то, на думку Е.Балаликіної та Г.Ніколаєва, він є не зовсім обґрунтованим, оскільки в такому випадку морфема ставиться в залежність від фонетичних умов, і, крім того, не враховуються історичні факти. У російській, українській, інших слов’янських мовах у давнину використовувались інфікси, які вставлялись у твірну основу й робили її переривчастою. Наприклад: інфінітив *leg-ti*, теперішній час *le-n-g-a*. Як бачимо, розірвані морфемми не нові в структурі слов’янського слова

[Балалыкіна, Николаев 1985 118]. Дослідники довели, що мовам такого типу, як українська, російська, може бути притаманна наявність переривчастих формантів, зокрема, у складних словах [Тихонов 1973 167-169].

Некоректним видається розуміння конфікса як *розірваної* морфеми: у такому разі можна думати, що на певному етапі функціонування він був суцільним неперерваним афіксом. Конфікс є дистантною, двокомпонентною морфемою з пре- та постпозитивними елементами.

У низці праць із сучасного словотвору конфікс не виділяється, а замінюється термінами “префікс” та “суфікс”. На нашу думку, заважає помітити конфікс кілька обставин. Традиційна помилка полягає в тому, що словотвірний аналіз підміняється морфемним членуванням. Так, при поділі слова *узлісся* на морфеми добирають однокореневі *ліс, лісок, перелісок* і, виділивши кореневу морфему, наводять спільноморфемні різнокореневі слова *узбіччя, узбережжя*. Оскільки етимологічний елемент *-j-* тут уподібнився до попереднього м’якого приголосного [ч’] і [ж’], спільною морфемою наведеного ряду слів визначають префікс *уз-*, не звернувши увагу на те, що самотійно він існувати не може у наведених словах. Добором спільноморфемних *Запоріжжя* до *узбережжя, гадюччя* до *узбіччя* і т.ін. визначають суфікси *-ж’-, -ч’-*. При цьому не береться до уваги те, що у “спільноморфемному” слові *Запоріжжя* [ж’] виступає не самотійно, а у складі форманта *за-...-ja*, а [ч’] у *гадюччя* мав зовсім інше значення. Але оскільки в слові визначили префікс і суфікс, залишається тільки встановити, як вони приєднані до твірної основи. У мові немає слів *узбік* чи *біччя, узберег* чи *бережжя*. Отже, робиться висновок, префікс і суфікс приєднані до твірної основи одночасно, значить, слово утворене префіксально-суфіксальним способом. Згодом прийшло усвідомлення того, що конфіксація — окремий, досить своєрідний спосіб словотворення, і його специфіка полягає в тому, що словотворчі засоби в процесі деривації приєднуються до твірної слова не окремо, а комплексно.

Обставина друга. Точне визначення словотвірної семантики — річ складна. Деякі різні словотвірні значення можуть помилково вважатися однаковими й навпаки. Наприклад, конфіксальні й суфіксальні слова з формантом (чи його частиною) *-ник* можуть чітко відрізнитись одне від одного. Так, суфіксальні похідні *вантажник, захисник* мають словотвірне значення особи, що характеризується відношенням до предмета, явища, котре назване

мотивувальним словом, а конфіксальні *нагрудник*, *налобник*, *наякірник* називають предмет, який знаходиться чи призначений знаходитись на поверхні того, що названо мотивувальним словом. Провести таке чітке розмежування похідних за словотвірним значенням у словах *вантажник*, *захисник* і *надомник*, *напарник* значно важче, адже всі вони називають особу, певною мірою характеризують її діяльність. Створюється враження того, що словотвірне значення виражає суфікс **-ник**, а префікс **на-** у словах *напарник*, *надомник* містить якесь додаткове значення, отже, робиться помилковий висновок, що спосіб творення цих слів — префіксально-суфіксальний. Таким помилковим уявленням почасти сприяє й те, що однакові форманти мають історично схожі, однорідні, але все ж таки різні в сучасній мові словотвірні (лексико-словотвірні значення). Розвиток словотвірного типу (якщо такий розвиток є) здебільшого рухається в напрямку появи в ньому нових лексико-словотвірних, а потім і словотвірних значень. А оскільки похідні слова — це продукт багатьох епох, то в системі сучасної мови можуть бути деривати з однаковими суфіксами, але різними за ступенем розчленованості значеннями: похідні з дифузними нерозчленованими словотвірними значеннями й деривати з більш спеціалізованими значеннями.

Обставина третя. Неправомірне перенесення історичних фактів словотворення на ґрунт сучасної мови. Елементи конфіксів лише генетично походять із префіксів (прийменників), суфіксів або постфіксів. Але з того моменту (моменту словотворення), коли вони починають виражати одне словотвірне значення й невіддільні у словотворчому акті одне від одного, вони збігаються з префіксами, суфіксами чи постфіксами лише формально.

Конфіксацію слід розглядати як процес, що розвивається разом зі словотвірною системою в цілому. Конфікси як комплексні мовні засоби здатні за один прийом реалізувати великі обсяги значень, що відповідає раціональному характерові системи мови. Вони розвиваються відповідно до потреб мови в засобах, здатних найбільш точно й повно передавати семантику, не ускладнюючи мовну модель, у якій це значення реалізується.

Дослідники конфіксів стверджують, що справдавна конфіксація не була властива східнослов'янським мовам. Головними засобами і способами словотворення в індоєвропейській мові були суфіксація, словоскладання, чергування голосних, зміни місця наголосу й редуплікація (подвоєння кореня чи його частини). Розвиток граматичної будови після розпаду індоєвропейської прамови відбувався

у словотворі в напрямку до збагачення, урізноманітнення словотворчого інвентаря.

Праслов'янська мова успадкувала основні тенденції індоєвропейського словотворення і зберегла його давні риси. Подальший розвиток проходив у двох напрямках: з одного боку, відбувався процес відмирання деяких способів словотворення, а з іншого — виникнення нових словотворчих засобів і тенденцій [Романова 1966 113]. Більшість слов'янських префіксів постала в праслов'янський період, тоді ж визначилася перевага префіксально-суфіксального типу перед префіксальним [Там само 124]. “Усім слов'янським мовам притаманний особливий різновид складних іменників, утворених сполученням прийменника з іменником. Зазвичай це злиття супроводжується суфіксацією. Ця словотвірна модель сформувалась уже в праслов'янській мові, але стала особливо продуктивною в епоху розвитку слов'янських літературних мов” [Коломиец 1986 62].

Становлення конфіксальних словотвірних типів в українській мові відбувалося різними шляхами. Низка дериватів була утворена одразу за моделями, в основу яких покладена структура грецьких похідних, тобто вони утворені шляхом калькування. У цьому мовному явищі перехрещуються словотвірні особливості двох мов: структура похідного слова задається іншомовним джерелом, а реалізується вона за рахунок словотвірних можливостей (бази, засобів, способів і т.ін.) мови-реципієнта. Калькування активізувало процеси словотворення. Пізніше слова почали творитися за зразком кальок без опори на грецький матеріал. Словотвірні кальки, що ввійшли в українську мову, функціонують і розвиваються за законами української словотвірної системи. Процеси калькування грецького матеріалу відрізнялися неоднорідністю, проте вони відіграли позитивну роль в історії словотвору, оскільки виявили приховані потенції словотвірної системи української мови.

Словотвірне калькування охоплює різноманітні структурні типи іменників, у межах яких можна виділити два види кальок: одні з них точно збігаються за структурою з давніми українськими словами, інші утворені за зразком старослов'янських слів.

В.Дерибас, аналізуючи кальковані утворення російської мови, вказує на очевидні семантичні відмінності твірних слів у структурно однотипних калькованих і власне російських утвореннях [Дерибас 1972 75]. Аналогічні приклади можна навести і в українській мові: *надбородник* (бот, від гр. *epipogon* : *epi-* “над” і *rogon* “борода”) і *надтинник* “паслін”. Такі кальки, безперечно,

впливають на словотвірну систему української мови, активізуючи словотвірні процеси в межах окремих структурних типів слів.

Друга група — кальки, утворені за зразком старослов'янських моделей. Вони спираються на структуру іншомовних слів, і становлення такої моделі є досить тривалим мовним процесом.

Як приклад моделі, утвореної за зразком старослов'янських слів, В.Дерибас наводить модель з афіксом **со-...-ник** [Дерибас 1972 79]. Модель із формантом **со-...-ник** служила для позначення найменувань осіб. Початок цієї моделі поклали іменники, запозичені зі старослов'янської мови, у якій вони є кальками грецьких слів: *съплеменьникъ*, *състольникъ* та деякі інші. З часом за зразком цих моделей були утворені інші слова, наприклад: *съдомъникъ*, *съклѣтъникъ* і под. У наведеній моделі, зазначає дослідник, що виникла під впливом старослов'янського зразка, афікси мають аглютинативний характер: і префікс, і суфікс одночасно безпосередньо приєднуються до основи. У слів цієї моделі немає словотвірної співвіднесеності з прийменниково-відмінковими формами.

Полегшується засвоєння старослов'янської моделі тим, що воно, по-перше, здійснюється при посередництві близькоспорідненої мови (слов'янської) і, по-друге, в українській мові є такі морфеми, котрі входять до тієї чи іншої структури слова. Наприклад, суфікс **-ник** є в багатьох моделях розгляданих лексичних категорій: *настольникъ*, *подсуседникъ* та ін. Такі моделі природно входять до системи українського словотвору, не зберігаючи відбитка запозичення, оскільки характеризуються тими ж словотвірними рисами, що і власне українські моделі конфіксального творення іменників: співвіднесеність з основою іменника, можливість у більшості випадків співвіднесення префікса з прийменником і т.ін.

Окрім кальок із давньогрецької та старослов'янської, в українській мові чимало кальок із російської мови, наприклад: *примісячитися*, *погодинник*, *супутник*, *зрівнялівка*. Трапляються конфіксальні похідні (наприклад, *опалубка*), котрі запозичуються з російської мови в українську майже в однаковій фонетичній огласовці.

Зазначимо, що визнання твірної словоформи у вигляді сполучення іменника з прийменником суперечить термінові “префіксально-суфіксальний”. У такому випадку, відзначав В.Марков, “необхідно говорити про суфіксацію, не виділяючи особливої морфеми. Якщо брати за основу іменник поза сполученням із прийменником і вважати значення певної групи слів значенням словотвірним, типовим, то слід визнати особливу морфему, причому невпорядковані

у викладі покликання на префікс і суфікс лише заплутають справу” [Марков 1967 61].

Інший шлях становлення конфіксації — шлях її формування на базі префіксації. Особливо яскраво це ілюструють конфіксальні дієслова. На базі тих же основ, що й для слів типу *безумиє*, а саме сполучень типу *безь ума* й утворень типу *безумь*, основ, які поєднують у собі субстантивні й атрибутивні значення, у мові на різних етапах її розвитку виникали суфіксальні дієслова типу *безуметь*. Пор. давньоукраїнські утворення *беззаконити*, *бессилѣти* та ін. Ці дієслова стали твірною базою для утворень з префіксом **о-**: *обезводити*, *обезлюдѣти* та ін. У подальшому в цій сфері зникають з літературної мови слова на кшталт *безлюдѣти*, дієслова типу *обезлюдѣти* та інші набувають співвіднесеності безпосередньо з іменником і стають конфіксальними (*обезлюдѣти*) [Николаев 1987 43-44].

Однак і суфіксація, і префіксація були “в такому разі лише проміжною ланкою на шляху формування власне конфіксальних утворень, які виникли на основі своєрідного перерозкладу” [Марков 1968 9].

Отже, конфіксальні моделі формуються внаслідок зміни мотиваційної співвіднесеності слів (форм), тобто перетворення паратактичних відношень між словотвірними формами в гіпотактичні й навпаки. Назвемо найголовніші шляхи.

1. Зміна гіпотактичної словотвірної співвіднесеності між приіменниково-відмінковими формами й суфіксальними похідними на паратактичну й поява гіпотактичної словотвірної співвіднесеності між початковою формою іменника та суфіксальними похідними прикметниками чи іменниками (*на рукаві* – *нарукавник* і *рукав* – *нарукавник*). За попередніми підрахунками, таких конфіксальних моделей в українській мові найбільше.

2. Зміна мотиваційної співвіднесеності префіксальних дієслівних похідних, напр.: *кільцювати* – *окільцювати*, пізніше *кільце* – *окільцювати*. Таких новотворів в українській мові небагато.

3. Зміна мотиваційної співвіднесеності слів з іншомовними елементами. Так, прикметник *декласований* дериваційно співвідноситься з іменником *клас* (конфікс **де-...-ован(ий)**). Однак насправді це слово з французького *déclassé* “той, хто втратив зв’язок зі своїм класом і не пристав до іншого”. Від іншомовного кореня за допомогою суфікса **-ован(ий)** (рос. **-ированный**), не виключаємо можливості калькування з російської) утворився прикметник *декласований*, у якому корінь *клас*, а не *деклас*, бо латинський префікс **де-** з прозорим значенням 1) “віддалення, виділення, скасування,

припинення” чи 2) “рух донизу” активний в українській мові (пор. *деаерація, дегероїзація, деемульсатор, демаскування* тощо) і, у принципі, за значенням збігається з французьким. Подібним шляхом утворилися конфікси *де-...-ізація* (пор. *деморалізація* від фр. *démoralisation*), *а-...-изм* (пор. *аграматизм* від гр. *αγραμματοζ* “нерозбірливий, нісенітний”) та ін.

Велику кількість конфіксальних слів утворено для найменування нових понять у термінологічних системах різних галузей наук, промисловості тощо шляхом штучного конструювання слів із застосуванням іншомовних (чи власномовних та іншомовних) афіксальних елементів. До них належать *антибіотик* (конфікс **анти-...-ик**, т — асемантична прокладка), *антигрипін, аритмія, адермін, аполітизм, дефібрилятор, денатурація, дезодоратор* та багато інших.

І, нарешті, конфіксальні моделі формуються внаслідок взаємодії діахронних і синхронних способів словотворення, зокрема: морфолого-синтаксичного й морфологічного у сфері прислівника. Так, унаслідок адвербіалізації прийменниково-іменникових сполук утворилися прислівники типу *вранці, попереду, по-нашому, змолоду* та ін. Але з точки зору синхронного словотворення ці деривати мовці сприймають як конфіксальні структури: *ранок* > *вранці*, *перед* > *попереду*, *наш* > *по-нашому*, *молодий* > *замолоду* тощо.

Конфіксація діє у сфері словотворення іменника, прикметника, прислівника, дієслова. У теорії дієслівної деривації поряд із терміном *конфікс* уживається й інший, синонімічний — *циркумфікс*.

До речі, саме дієслівні конфікси можуть включати не лише два, а й три елементи: *писати* > *переписуватися* (*Ваші папери переписуються*).

Подекуди важко визначити, на базі якого слова утворене похідне, оскільки однаково можливі його зв'язки з кількома твірними, адже “специфіка словотворення — у його багатоплановості, у різнобічності його зв'язків, а тому будь-який однобічний розгляд процесів словотворення перестає відображати фактичний стан справ і суттєво обмежує власну проблематику словотвору” [Кубрякова 1972 346]. Явище множинної мотивації має під собою історичне підґрунтя. Нові похідні слова творяться, як правило, на базі конкретних твірних слів. Проте з часом похідне може встановлювати відношення з різними словами. У результаті воно втрачає попередню мотивацію й закріплює нові структурно-семантичні зв'язки або ж, навпаки, може втратити нові відношення й зберегти первинні. Також можливе збереження обох мотивацій, що

спричинює подвійну співвіднесеність похідних слів (неодиничну мотивацію) [Балалькіна, Николаев 1985 10; Николаев 1987 54]. Наприклад, полімотивованими є деривати *безпуття* “безпутна поведінка” (*путь, безпутний*), *побожник* “побожний чоловік” (*бог, побожний*) та ін.

Вивчаючи явище полімотивації серед конфіксальних іменників, З.Каспришин доходить висновку, що множинна мотивація (паралельна супідрядна мотивація — [Лесюк 1987 38]) “властива в основному похідним, які мають у структурі префікси, що корелюють із прийменниками, рідко — власне іменні префікси. При цьому формально-семантична співвіднесеність з кількома мотивувальними визначає різноманітне структурне членування основи мотивованого слова” [Каспришин 1989 14] (наприклад, твірними основами похідного *безпритульник* “безпритульна, бездоглядна дитина” виступають іменник *притулок* і прикметник *безпритульний*).

Шляхи становлення конфіксації різні, але об’єднує їх те, що в усіх випадках цей процес розгортається на основі зміни словотвірних відношень і пов’язаного з цією зміною перерозкладу.

Терміни “конфікс” та “конфіксація” проникають у підручники й посібники для студентів-філологів, а це створює певні зручності під час опису словотвірних значень афіксів. Принаймні з уживанням терміна “конфікс” відпадає потреба створювати контекст, який би вказував на одночасну участь складників конфікса у словотворчому акті, а також на те, що ці складники мають єдину словотвірну семантику. В.Марков зазначає, що термін “конфікс” “сприятиме подоланню термінологічної плутанини, що неминуча при розгляді так званих префіксально-суфіксальних утворень. Він важливий як засіб принципового розрізнення морфем при вивченні становлення словотвірних моделей і є зручним при виявленні реальної співвіднесеності між словами” [Марков 1967 60-61]. Однак річ не лише в зручності терміна та в обсязі понять “конфіксальний” і “префіксально-суфіксальний (суфіксально-префіксальний)”: конфікс виконує ті ж функції, що й префікс та суфікс, тобто служить матеріалом одиничного акту морфологічного словотворення.

Таким чином, конфіксальний спосіб словотворення — це результат розвитку словотвірної системи української мови. Цей спосіб творення нових слів вніс кардинальні зміни до інвентаря дериваційних морфем кожної частини мови, походження й функціонування яких ще належить дослідити фахівцям з історії української мови.

РОЗДІЛ II

КОНФІКСАЛЬНА ПІДСИСТЕМА ІМЕННИКА ПРАСЛОВ'ЯНСЬКОЇ МОВИ

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ *-ЪЈЕ*

Слов'янський *-ъје* походить від і.с. *-їю (-ію)* [Мейє 1951 287; Коломиєц 1986 58; Sławski I 1974 86], який творив у праіндоєвропейській мові похідні з абстрактним і збірним значенням. У праслов'янській мові *-ъје* досить активно продукував *nomina abstracta*, *nomina loci* та *nomina collectiva* середнього роду. У цій словотвірній групі спеціальний інтерес становлять *nomina collectiva* та *nomina loci*. Збіг словотворчих засобів для *nomina abstracta* та *nomina collectiva* є закономірним: обидві категорії протиставляються словам-сингулятивам, які позначають обчислювані предмети, включаючи абстрактні назви. Імена на *-ъје* походили від старих прикметників середнього роду на *-їос* і, відповідно, виражали певний нечленований об'єкт, що мав якість, названу у вихідному прикметникові. Те саме можна сказати й про *nomina loci*. Останні можуть розглядатись як множини предметів, просторово об'єднаних і нечленованих під цим кутом зору [Мартынов 1973 24]. Дослідники стверджують, що, слугуючи для творення абстрактних іменників середнього роду, слов'янський суфікс *-ъје* був необмежено продуктивним [Мейє 1951 287; Sławski I 1974 85], оскільки приєднувався до будь-якого пасивного дієприкметника й давав абстрактний іменник від будь-якого дієслова [Мейє 1951 287]. С.Бернштейн, уточнюючи положення А.Мейє, зазначає, що віддієслівні іменники від перехідних дієслів могли виникнути тільки тоді, коли сформувалися суфікси *-(е)ньје* та *-тъје* й ці основи стали вказувати лише на процес дії. Праслов'янські утворення основ на *-ъје* належать до того пізнього періоду, коли вже в системі дієслова на основі пізніших протиставлень

сформувалася чітка система видового дієслівного протиставлення [див. Бернштейн 1974 298].

Ж.Варбот, кваліфікуючи **-(е)нѣ** як ускладнення первинного **-ѣ**, вичленовує такі послідовності з цим компонентом.

Іменники на **-нѣ/-енѣ**, утворені від основ пасивних дієприкметників минулого часу на **-n-** та **-en-** шляхом приєднання суфікса **-ѣ**. Розподіл суфіксів **-n-** та **-en-** у цих іменниках відповідає їхньому розподілові у відповідних дієприкметниках: **-n-** сполучається з дієслівними основами на **-ѣ** та **-a-** і з коренями, що мають кінцеві **-a**; **-en-** — з коренями на голосний та основами на **-nŋ/-nov-** та **-i-** [див. Варбот 1969 94]. Однак ще в праслов'янській мові почався, очевидно, процес перерозкладу в іменах цього типу з виділенням у підсумку єдиного суфікса **-(е)нѣ**, що продукував імена зі значенням дії (та її результату) від ширшого кола дієслів, ніж того, для якого можливим було творення дієприкметників на **-n-** та **-en-** [Варбот 1969 95]. Суфікси **-нѣ** та **-енѣ** пов'язані між собою, окрім функціональної схожості, відношеннями додаткового розподілу. В іменниках, що не є відприкметниковими утвореннями, **-нѣ** поєднується з дієслівними основами на **-ѣ** та **-a-** і з коренями, які мають кінцеві **-ѣ** та **-y-**; **-енѣ** приєднується до коренів із кінцевими приголосними, складотворчим **r**, **ŋ** (*жънение*) та **i** (при цьому на межі кореня й афікса з'являється **v**: *опочивение*), до основ на **-nŋ/-nov-** та **-i-**. Отже, **-нѣ** та **-енѣ** можуть розглядатись як варіанти одного суфікса [див. Варбот 1969 95].

Виникнення нового суфікса **-(е)нѣ** порушило зв'язок віддієслівних іменників з пасивними дієприкметниками. Твірними основами для віддієслівних іменників стали інфінітивні основи [Ращинская 1968 7; Бернштейн 1974 299].

Структури з формантом *bez(ъ)-...-ѣ.

Праслов'янський *bez*, **bez-** “без” мав пізніший варіант із кінцевою огласовкою **bezy-**: якщо припустити ранній характер варіанта **bezy-**, його все одно слід визнати відносною інновацією праслов'янської мови при вихідному праслов'янському **bez-**. Наявність прийменника-префікса з кінцевим голосним у праслов'янській мові не суперечить загальнопраслов'янській тенденції до відкритого складу. Як і в інших подібних випадках, складоподіл тут відбувався перед групою приголосних (**-z** прийменника + приголосний початку наступного складу). Цьому злиттю сприяло вживання прасл. **bez-** як проклітика (ЭССЯ II 9-10).

Злиття з подальшим іменником та функція проклітики прийменника *bez* близько підводить сполучення “**bez-** + Р.в. імені” до складних імен, у структурі котрих наявний **bez-**. Про це свідчать приклади поєднань, побудованих на основі словосполучення **bez-** + Р.в. імені, пор.

цсл. *безобъдаи* / *без объда*. Найхарактернішою рисою слов'янського **bez-** є виключно приіменний характер цього прийменника-префікса. Як заперечення **bez-** відповідає дієслівно-іменному **не-** (ЕССЯ II 10). Аналізуючи конфіксальні утворення, укладачі “Этимологического словаря славянских языков” говорять тільки про ад'єктивні за своєю сутністю, але рано субстантивовані деривати (**bezďbna*, **bezďbno*, **bezďbnъ*). Початкова належність до прикметників імовірна й у тих випадках, коли маємо справу лише з іменниками без відповідних прикметників (**bezstudъ*, **bezumъ*). Тенденція до субстантивації виражалася також за допомогою різних іменникових суфіксів: **-ь** (**bezďbnъ* / **bezďbn-*, **bezmirъ* / **bezmir-*, **bezъpnъ* / **bezъpn-*), **-ъје** (**bezdorъje*, **bezďbnъje*, **bezlětъje*, **bezgluzďje*, **bezgodъje*, **bezlěsъje*, **bezumъje*, **bezvodъje* зі значенням збірності), **-іца** (**bezďbnica*, **bezgluzďica*, **bezvodica* тощо) (ЕССЯ II 12; див. також Бернштейн 1974 298).

Однак укладачі словника не заперечують подвійної мотивації згаданих утворень — суфіксальної на базі ад'єктивної основи та конфіксальної — на базі іменникової основи або прийменниково-відмінкової сполуки. Це дає підстави для виділення конфіксальних морфем на **-ъје** в афіксальній системі досліджуваного періоду розвитку мови.

1. Панівну більшість дериватів із конфіксом ***bez(ъ)-...-ъје** склали *абстрактні* найменування. Серед похідних із цим формантом досить значну групу становили іменники на позначення часових понять: **bezgodъje* (ЕССЯ II 25) “несприятливий час; неврожай” від **bez* та **god* “час, година”; **bezlětъje* (30) “нещастя, негода” (**lěto* “найтепліша пора року”). У семантичному плані можна порівняти **bezlětъje* із **bezgodъje*, що мають аналогічне значення “несприятливий час; неврожай” (Там само); **bezvertmenъje* (50) “негарне становище; лиха година”, пор. **vertmenъ* “сприятливий час”.

Найменуваннями фізичного, психічного, розумового стану людини служили такі деривати: **bezdolъje* (ЕССЯ II 18) “горе, біда, нещастя, тривалі поневіряння, лиха доля” (**bez doli*); **bezgluzďje* (25) “безглуздя” від **gluzď* “розум” або **bezgluzďjъ* “нерозумний”; **bezumъje* (50) (**umъ* “розум”, або від субстантивованого прикметника **bezumъ* “безумство”); **bezvěčъje* (50) “хворобливий стан, що виникає внаслідок якого-небудь насильства й робить людину непрацездатною”, пор. **věkъ* “сила”, **bezvěkъ(jъ)* “скалічений”.

Окрему групу склали найменування стану середовища: **bezdorъje* (ЕССЯ II 19) “бездоріжжя” (**dorga* “дорога”, **bez dorgy*, пор. також **bezdorъ* “бездоріжжя”); **bezďžďžъje* (24) “посуха” від **ďžďžъ* “дощ”, пор. **bezďžďžъ* “посуха”; **bezmylvъje* (33) “безмов-

ність, безшумність, тиша” (**bezmblybnjъ*; хоча не виключена мотивація й прийменниково-відмінковою сполукою); **bezlěsъje* (30) “відсутність лісів” (**lěsъ* або **bezlěsъ(jъ)* “непорослий лісом”); **bezpъtъje* (40) “бездоріжжя” від **pъtъ* “дорога”, утім, можлива співвіднесеність із давніми **bezpъta*, **bezpъtъ* “бездоріжжя”; **bezvodъje* (52) “відсутність води” (**voda*, **bezvodъjъ* “безводний”).

2. Трапляються й деривати з *локативним* (вторинним) значенням: **bezl’udъje* (ЕССЯ II 32) “безлюдна місцевість; незаселене місце; відсутність, брак людей; малонаселеність, порожнеча” від **bez* та основи **l’ud-* або **bezl’udъnъ(jъ)* “безлюдний”.

Структури з формантом *ob-...-ъje.

Щодо препозитивної частини цього афікса, то зазвичай мова йде про стосунок слов’янського *ob* до і.е. *ep/op(i)*, *obhi / a(m)bhi* (див., наприклад, Ф III 96; ЕСУМ IV 124) і його продовження у слов’янському **oba*. Хоча подальшого аналізу, як правило, уникають, імовірно, на думку мовознавців, видається походження його від індоєвропейського займенника **e* в поєднанні з елементами флексії (ЕССЯ XXVI 73). Тенденціям бачити у слов’янських і балтійських фактах злиття індоєвропейських форм на **-p-** і на **-b(h)-** протиставляється думка про те, що у слов’янських мовах не вдається знайти слідів індоєвропейського **-p-** (наприклад, є випадки на **obi-** й зовсім немає **opi-**). У балтійських мовах представлено виключно **ap-/api-** (осібно на цьому тлі стоїть балт. **abō* “обидва”). У слов’янських реконструкціях узагальненої форми нерідко набували **obī-(obъ-)**, однак випадки на **obъ-** частіше є вторинними (див. докладніше Там само).

Словотвірне значення утворень із розгляданим конфіксом — “те, що охоплює позначене мотиватором (місце, територію, предмет, частину чого-небудь тощо)”. Твірними для реконструйованих похідних виступали здебільшого іменники або прийменниково-відмінкові сполуки. Зрідка трапляється паралельна прикметникова й дієслівна мотивація.

1. Серед дериватів із *предметною* семантикою (“предмет або частина предмета, котрий розташований або призначений знаходитися навколо, біля того, що назване мотиватором”) виділяється передусім велика група назв елементів одягу, прикрас: **občelъje* (ЕССЯ XXVI 134) “прикраса на іконі навколо чола Богородиці; прикраса з парчі або шовкової матерії на жіночій головній пов’язці” (**čelo* “чоло”), проте не можна не вказати на близькість структури слов’янського **ob-čelъje* з другою частиною латинського *super-cilium* “брова” (див. Там само); **obpęstъje* (XXVIII 190) “частина рукава біля

зап'ястя" (**pęstь* "долоня, кулак"); **obplekt'ъje* (210) "передня частина короткої жіночої сорочки; коротка жіноча сорочка; прикрашена верхня частина церковного одягу; погони; лопаткова кістка з м'ясом, принесена в жертву; захист, опора" (**plekt'e* "плече"); **obgolъje* (228) "жіночі дорогоцінні прикраси для голови й хустка; хутряна смужка по краю головного убору; частина кінської зброї, котра одягається коневі на голову, вуздечка" (**golva* "голова"); **obpojasъje* (241) "пояс" (**pojasъ* "пояс", пор. також **obpojasъ* "те саме"); **obušъje* (XXX 244) "сережка" (**ob icho*); **obžerdlъje* (XXXI 241) "ошийник; (хутряний) комір; намисто" від **žerdlo*.

Найменуваннями предметів побуту є субстантиви **obbordlъje* (ЭССЯ XXVI 115) "огорожа, перила" (**bordlo* "дошка"); **obvěčъje* (XXXI 18) "обруч" (**věko* "кришка" — див. ЕСУМ I 398); **obstъbъlъje* (ЭССЯ XXX 94) "віник; гілки, що залишилися від в'язанки" (**stъbъlъ*).

2. Траплялися реконструкції зі збірною та речовинною семантикою: **obbermъje* (ЭССЯ XXVI 97) "ноша, оберемок" від **bermen-* (пор. **berme*) "вантаж, ноша; міра ваги; в'язанка", точніше, від перетвореного (-*men-* > -*m-*) варіанта, що дає підстави говорити про відносну інноваційність утворення (Там само 97); **obdъbnъje* (173) "кругла, із загостреним верхом кладка зі снопів необмолоченого хліба; залишок сіна, соломи", пор. **obdъbnъ* / **obdъbnъ* "кругла, із загостреним верхом кладка зі снопів необмолоченого хліба", хоча не виключена мотивація й сполукою **ob dъbno* "дно судна, посудини, корабля" (Там само 174); **obzadъje* (XXXI 174) "відходи після перевіювання зерна" (**ob zadъ*); **obzolъje* (211) "осад від попелу" (**ob zola*, **obzoliti*).

3. Найчисленнішу групу серед розгляданих похідних із формантом **ob-...-ъje* становили локативи¹. Назвами території, яка знаходиться біля того або охоплює те, що позначає твірне слово, виступали такі деривати: **obberžъje* "підвищення, прибережна земля; узбережжя" (ЭССЯ XXVI 98) від **bergъ* "берег"; **obbočъje* (111) "узбіччя" (**ob bokъ* "поряд, збоку"); **obdvorъje* (171) "місце у дворі,

¹ До іменників із локативним значенням відносять назви, котрі вказують на особливості ландшафту, стан навколишнього середовища, назви місця перебігу дій, процесів. Сюди ж належать номени, пов'язані з рослинним та тваринним світом, а також деривати що позначають споруди, найменування водоймищ, назви простору в широкому розумінні цього слова. До *potiina loci* зараховують також деривати, утворені від власних географічних найменувань та назви місць як частин тіла людини чи тварини [див. Вульфсон 1954 22; Гумецька 1958 37; Ковалик 1958 8-9; огляд думок див. Пелехата 2002 307-313].

вільне від забудов; земля за двором або біля нього” (**ob dvorъ*); **obpolъje* (XXVIII 255) “поле навколо чого-небудь, рівнина; місцевість, не заросла лісом /за стінами міста/” від **pole* “поле”, **obstožъje* (XXX 67-68) “місце, огорожа навколо копиці сіна” (**stogъ* “копиця (сіна)”); **obsъlnъje* (110) “затінене місце” від **sъln-* (пор. **sъlnъse*).

На позначення частин організму людини або тварини виступали такі субстантиви: **občervъje* (ЭССЯ XXVI 138) “плівка навколо кишок, черевної порожнини” (**červo* “живіт”); **obočъje* (XXVIII 126) “брови; око; очна впадина; скроня”, пор. **oko*, **ob oko*, **ob oči*; **obplodъje* (229) “оболонка навколо плода; про врожай” від **plodъ*, **obploditi* “запліднити”; **obstъrъje* (XXX 94) “частина м’ясної туші, лопатка”, пор. рос. *стень*, *стен* “холка, шийний хребет коня”, що пов’язано, очевидно, зі *стена* “ступня коня” (Ф III 756); **obsъrdъje* (125) “осердя, діафрагма” від основи **sъrd-*, *-*sъrdъje*, пор. **sъrdъse*; **obustъje* (243) “місце навколо рота” від **usta*; **obušъje* (244) “край вуха” (**uxo*); **obzadъje* (XXXI 174) “задня частина” (**ob zadъ*); **obzqъje* (219) “щелепа” (**ob zqъ*).

З-посеред цих назв трапляються деад’єктиви: **obtišъje* (ЭССЯ XXX 184) “затишок” (**tixъ*).

Найменуваннями деталей споруд виступали поодинокі деривати: **obstrěšъje* (ЭССЯ XXX 73) “край крівлі, навіс” (**strěxa*); **obstropъje* (78) “стеля” від **stropъ* “покрівля” (ЕСУМ V 446).

4. Абстрактів із розгляданими компонентами небагато, наприклад: **obtišъje* (ЭССЯ XXX 184) “тиша, спокій” (**tixъ*).

Темпоральну семантику має іменник **obnokt’ъje* (ЭССЯ XXVIII 119) “нічний час, ніч” (**ob nokt’ъ* “упродовж ночі”).

Структури з формантом ***на-...-ъj(e)**.

Препозитивний компонент **на-** виформувався, очевидно, із прийменника *na*, спорідненого з лит. *niõ* (див. Ф III 33). Мотиваційну базу похідних із конфіксом ***на-...-ъj(e)** складала здебільшого іменники або прийменниково-відмінкові сполуки, рідше твірними виступають префіксальні іменники або прикметники.

1. Значення “предмет (частина предмета), який знаходиться або призначений знаходитися на тому, поверх того, що називає мотивувальне слово” мали такі деривати: **narqъje* (ЭССЯ XXIII 14) “браслет” (**rqъka*); **narqъkavъje* (18) “елемент одягу священнослужителя; нарукавник” (**rqъkavъ* “рукав”); **nagolvъje* [Вступ 1966 125] “наголів’я” (**golva* “голова”); **nabedrъje* (ЭССЯ XXI 203) “кінська попона” (**bedro* “стегно”).

2. Семантику *збірності* мав уже згаданий **narоѣьje* “стільки, скільки можна взяти в руки” та **nasěnyje* (ЭССЯ XXIII 41). Цей новотвір має той же корінь, що й *sěmę*, склався, очевидно, на базі прикметника на **-n-** від дієслова *sěti* “те, що сіють”. Утворення є новим стосовно слов’янського **sěmę* й територіально обмеженим (діалектизмом) [див. Німчук 1992 242-243]; **navidlъje* (ЭССЯ XXIII 235) “в’язанка сіна, яку можна підняти на вила за один раз” (**na vidla*).

3. *Локативи* становили основну групу похідних із розгля-даним афіксом: **naberъьje* (ЭССЯ XXI 204) “прибережна частина суші, узбережжя”, **nabъrdъje* (223) “край гори”, пор. **bъrdo* “схил гори”; **načelъje* (224) “передня частина будинку”, пор. **čelo* “фасад будинку”; **narоѣьje* (XXIII 11) “кут; місце на стику двох або більше пластин, загнутих усередину” (**rogъ*, **narogъ*); **navětrъьje* (229) “навітряна сторона” (**na větrě*); **navъrъьje* (XXIV 55) “вершина, маківка” (**vrъxъ* “верх”); **navъsъje* (63) “сільська площа; центральна частина села або рівнина вздовж дороги, не забудована хатами, земля загального користування” (**vъsъ* “поселення”); **Naprаžъьje* “місцевість, розташована на порогах річки” [Роспанд 1972 12].

4. До групи *nomina abstracta* належали деривати на позначення *характеру стосунків*: **nasilъje* (ЭССЯ XXIII 45-46) “насильство” від **nasila* “насильство”, **sila*, **nasiliti*; **nasъrdъje* (122) “злість, ворожнеча”, пор. **nasъrditi* “розсердитися”, **sъrdъce* “серце”.

Значення *часу*, який слідує після періоду, названого вивідним словом, виражали такі іменники: **navečerъьje* (ЭССЯ XXIII 214) “перед-день свята; вечір перед святом” (**večer* “вечір”); **nazimъje* (XXIV 68) “осінь; перший сніг, початок зими” (**zima*; **nazimal/*nazimъ(jъ)* “одно-річний”). Явище природи називає іменник **navodъje* (XXIV 17) “повінь” (**voda*).

Словотвірне значення “те, що залишилося після того, яке назване твірним словом” реалізувало похідне **naslědъьje* (ЭССЯ XXIII 54) “спадщина” (**slědъ*, **naslědъ* “спадок”).

Структури з формантом *ne-...-ъj(e).

Перша частина морфеми *ne*, *ně* походить із заперечної частки, яка етимологічно тотожна лит. *ne* “ні, немає”, лтс. *ne* “те саме”, д.-інд. *na*, лат. *ne* (*nesciō*), гот. *ni*. Деякі із наведених випадків слововжитку **ně* являють собою стягнення первісного **ne je* “ні, немає”, пор. повніший варіант **nestъ*, що продовжує більш давнє **ne estъ*, для якого стягнення *ee* → *ē* можна датувати ще часом індоєвропейського діалектного стану (див. ЭССЯ XXIV 91-93).

Деривати з постпозитивним **-ьj(e)** у східнослов'янській лінгвістиці досліджені досить широко (див. П.Житецький, А.Кримський, В.Вондрак, А.Мейє, А.Майборода, Ф.Славський, Ж.Варбот, С.Бернштейн та ін.), однак іменники з конфіксом **ne-...-ьj(e)** предметом окремого розгляду в українському мовознавстві дотепер не були: препозитивний **не-** в таких структурах дослідники або визначали як префікс, котрий приєднується до вже готового слова [див., наприклад, Полюга 1991: 85], або ж узагалі їх не згадували. Це зумовлено тим, що більшість утворень із аналізованим формантом є девербативами, а перший компонент ***ne-** як префікс здавна нерідко входив до складу мотивувального дієслова (наприклад, **nebergt'i* > **neberženyje* “нерадивість, нехтування”), відтак похідні кваліфікувалися як суфіксальні. Однак ще в праслов'янській мові ***ne** виступав також заперечною часткою: **ne čajati* (ЕССЯ XXV 65), **ne věriti* (69) і т.ін. До того ж, не всі деривати уже в праслов'янській мові є віддієслівними, наприклад, **nečьstьje* від **čьstь* “честь, шана, повага”, **nečerdьje* від **čerda* “розряд, черга” тощо. Це дає підстави говорити про наявність у праслов'янський період конфіксальних дериватів із формантом ***ne-...-ьje**.

Загальне словотвірне значення конфіксальних похідних праслов'янської мови сформувалося на ґрунті препозитивної частини конфікса — “заперечення, відсутність того, що назване мотивувальною основою”.

1. *Місцину*, яка є результатом невиконання дії, названої мотивувальним словом, позначав дериват **nepolyje* (ЕССЯ XXIV 197) “торішня нескошена трава, частина луку з такою травою; ділянка, не придатна для косіння”, пор. **ne polti* “не полоти”.

2. Серед відіменникових дериватів із конфіксом ***ne-...-ьje** основну групу складали *абстрактні* похідні, котрі були найменуваннями певного становища, що вказували на відсутність поняття, названого мотиватором, наприклад: **nečasьje* (ЕССЯ XXIV 110) “негода; погана погода”, пор. **časь* “час, погода”; **nečerdьje* (110) “нерівномірність, несправедливість” (**čerda* “розряд, черга”); **nečьstьje* (113) “нечестя, сором” від **čьstь* “шана, повага”.

Віддієслівні утворення мали в основному *абстрактну* семантику й називали почуття, стосунки між людьми, що є запереченням дії, названої вивідним словом, наприклад: **nel'ubьje* (ЕССЯ XXIV 149) “незадоволення, ворожнеча”, пор. **ne l'ubiti*, **ne l'ubь*; **nevěryje* (XXV 68) “невір'я, сумнів” (**ne věriti* “не вірити”).

Похідні з формантом ***ne-...-(e)ньje** — девербативи, які виступали для називання *абстрактних* понять. Результат дії, названої вивідним словом, позначали іменники **nečajanyje* (ЕССЯ

XXIV 109) “збентеження, відчай; нерозуміння, подив” від **ne čajati* “не сподіватися”, **nečajanъ* “раптовий, несподіваний”; **nevěděnyje* “незнання; невігластво” (XXV 65) (**věděti* “знати”). В арсеналі реконструкцій з розгляданим афіксом маємо також n.actionis, наприклад: **neberženyje* (XXIV 99) “недбалість, нехтування” від **ne bergt’i* “не берегти, нехтувати”.

Структури з формантом **medji- / *medju-...-ьj(e)*.

Перший компонент **medj(i)-** є похідним від праслов’янського **medja*, котре сягає індоєвропейського прикметника *medhīā* “середній (-а, -е), проміжний (-а, -е)”. Значення “межа” також досить давнє, оскільки безпосередньо стосується згаданого етимологічного (ЕССЯ XVIII 46), пор. д.-інд. *madhye* “посередині, між”, який вживався з Р.в. від *madhyam* “середина” і звідси — численні місцеві назви типу *Межиріччя* та ін. (Ф II 592). Прийменник **medji* — рано адвербіалізований місцевий відмінок однини **medja*, вжитий у ролі прийменника (Ф II 592; ЕССЯ XVIII 48-49). Конфіксальні деривати з першим **medji- / *medju-*, очевидно, є результатом суфіксації прийменниково-відмінкових сполук, що спочатку були складними іменниками — композитами (**medjinožьje* від **medji* + **noga*).

Локативні назви виступали в праслов’янській мові єдиним репрезентантом похідних із **medji- / *medju-...-ьj(e)*, маючи загальне словотвірне значення “те, що розташоване між тим, що назване мотиватором”. З-поміж дериватів із аналізованим формантом найбільше реконструйовано найменувань територій: **medjigorьje / *medjugorьje* (ЕССЯ XVIII 49) “межигір’я, долина між горами, ущелина” від **gora*; **medjimorьje* (50) “вузька смуга землі, перешийок між двома морями; півострів” (**mor’e*); **medjirěčьje / *medjurěčьje* (51) “межиріччя” від **rěka* “річка”; **medjulōžьje* (52) (**logь* “ділянка землі, поросла травою; лука”); **medjурьньje* (Там само) “простір між пнями”, очевидною є мотивація словом **рньь*, однак не виключена оказіональність утворення (53); **medjilěсьje* [Шульгач 1998 167] “вільна ділянка в лісі, не обсаджена деревами; гай, луки” (**lěсь* “ліс”).

У праслов’янській мові маємо назву *частини тіла людини, тварини*, розміщеної між тим, що назване мотивувальним словом: **medjunožьje / *medjinožьje* (ЕССЯ XVIII 50) “пах” від **noga*.

Структури з формантом **vъz-...-ьje*.

Препозитивний елемент *vъz-* “на, замість” споріднений з лит. *už-* “за”, лат. *už-* “за”, лтс. *uz-*, вірм. *z-* у різних функціях (Ф I 333). За допомогою форманта **vъz-...-ьje* у праслов’янській мові на базі іменників творилися похідні зі словотвірним значенням “місце, територія, розташована над тим, що назване вивідним словом”.

Серед похідних із цим конфіксом реконструйовані такі *локативи*: **vъzgorъje* [Німчук 1992 108] “узгір’я”, **vъzpolъje* [Бернштейн 1974 297] “територія над полем”, **vъzmorъje* [297] “територія над морем”. Поміж реконструйованих дериватів натрапляємо на одне похідне з *абстрактною* семантикою: **vъzmbъzdbъje* [Вступ 1966 125] “відплата” від **mbъzda* (ЭССЯ XXI 176) “відплата, винагорода”.

Структури з формантом *za-...-ъje.

Препозитивний елемент **za-** споріднений зі сх.-лит. *ažù* (*až* перед голосними) < **ažùo* “за”, лтс. діал. *az, âz* поряд із *âiz-* “за, по той бік” (Ф II 69).

Деривати з цим конфіксом, котрі мотивовані іменниками або прийменниково-відмінковими сполуками, виступали *локативами* й мали загальне словотвірне значення “щось, розташоване за тим, що називає вивідне слово”: **zadvorъje* [Бернштейн 1974 297]; **zamosъje* [297]; **zagorъje* [297]; **zarěčъje* [Шульгач 1998 326] “територія за рікою” від **rěka* “ріка”; **zavalъje* [327] “пологі виступи на схилі узгір’я” (**valъ* “насип”); **zapektъje* “простір між піччю та стіною” [Черниш 2003 110] від **pektъ* “піч”.

Реконструйована також *темпоральна* назва **zautrъje* [Вступ 1966 125] “ранок” (**utro* “ранок”).

Структури з формантом *po-...-ъje.

Праслов’янський *po, po-* пов’язаний чергуванням голосних із **pa-*; споріднене з лит. *pa-* “по-”, *pó-* “по-”, лтс. *pa* “під, через, пере-, на”, прус. *pa-* “по-”, *po-*, лат. *po-* “т.с., пере-”, авест. *pa-* “від, геть”, алб. *pa* “без, знову”, хет. *pē* “туди”, а також із більш віддаленими гр. *ἀπό* “від”, *ἐπί* “на”, д.-інд. *āpa* “геть, назад” *āpi* “теж, також; до цього”; частково пов’язане з і.е. **pos* “після, потім, слідом”, до якого зводиться й праслов’янське **rozdъ* “пізній” (Ф III 292-293, ЕСУМ IV 465).

У складі конфікса розгляданий компонент служив для творення похідних зі значенням “*місце, територія*, розташована поблизу, біля того, що назване мотиватором”: **poberъje* [Бернштейн 1974 297] “узбережжя”; **pomorъje* [Німчук 1992 108] “місце, територія біля моря”; **pobolъje* [Шульгач 1998 215] від **bolto* “болото”.

Структури з формантом *podъ-...-ъje.

Загальноприйнятої етимології **podъ-** немає. Елемент **podъ* вважається новотвором від *po*, аналогічно до *za* : *zadъ, na* : *nadъ*, а також, за припущеннями, споріднений з іменником *nid* (Ф III 296); найчастіше його пояснюють як слов’янський новотвір, що походить із прийменника *po* і частки **-dъ** (див. Преобр II 87); **-dъ** пояснювалось як споріднене з гр. *-θεν* “звідки” (Ф III 296). Із цим формантом реконструйовано похідні зі значенням *місця* — “місце,

територія, розташована під тим, що назване мотивувальним словом”: **podnožьje* [Вступ 1966 125] від **podь* і **noga* “нога”; **podьnebesьje* [Бернштейн 1974 297] від **podь* та **nebesa*.

Структури з формантом *pri-...-ьje.

Препозитивний **pri-** сформувався на базі прийменника **pri*, спорідненого з лит. *prie* “при, біля, до”, дієслівними префіксами **prie-**, **priē-**, **prý-**, д.-прус. *prei* “до, при”, лтс. **prie-**, лат. *prae* “понад, раніше, перед”, також д.-лат. *pri* “понад, раніше, перед”, *prīmus*, *prior*, д.-інд. *parē* “потім, на майбутнє”, гр. *paraí* “при” (див. Ф III 362).

З формантом ***pri-...-ьje** у праслов’янській мові вживалися локативні іменники зі словотвірним значенням “те, що розташоване поблизу, біля того, що назване мотивувальним словом”: **primorьje* [Німчук 1992 108] “місце, територія біля моря”; **pripekтьje* [Черниш 2003 114] “місце біля печі, припічок” (**pektь* “піч”).

Структури з формантом *predь-...-ьje.

Перший компонент конфікса **predь-** сформувався на базі праслов’янського прийменника **perdь*, утвореного з **per* та елемента **-дь** (пов’язане, очевидно, з і.е. **dhē-*), того самого, що й у *padь*, *rodь* (Ф III 237; ЕСУМ IV 340). Із розгляданим афіксом творилися *локативи*, котрі мають загальне словотвірне значення “те, що розташоване перед тим, що назване твірним словом”: **pärdьgordьje* [Вступ 1966 125] “передмістя”; **predьgorьje* [Бернштейн 1974 297] “місце, територія перед горою”.

Таким чином, найбільшу кількість серед іменників, утворених за допомогою конфіксів із постпозитивним елементом **-ьje**, становили *nomina loci* (понад 50% від усієї кількості похідних), які у праслов’янській мові загалом були добре відомі [Бернштейн 1974 297]. Значення локативності реалізувалося з допомогою формантів ***ob-...-ьje**, ***medje-...-ьje**, ***na-...-ьje**, ***vьz-...-ьje**, ***po-...-ьje**, ***za-...-ьje**, ***rodь-...-ьje**, ***pri-...-ьje**, ***predь-...-ьje** (**obberžьje*, **medjilěсьje*, **navьrшьje*, **vьzpolьje*, **potorьje*, **zapектьje*, **podnožьje*, **primorьje*, **predьgorьje* та ін.). Активність цих афіксів зумовлена значенням їхніх препозитивних компонентів, оскільки більша частина з них за походженням — колишні прийменники з просторовою семантикою. Дещо менше *абстрактних* найменувань. У творенні *nomina abstracta* брали участь в основному конфікси ***bez(ь)-...-ьje** та ***ne-...-ьje** (**bezgodьje* “несприятливий час”, **nečasьje* “негода”); зрідка абстрактні назви продукував конфікс ***na-...-ьje** (**nasilьje*). Зовсім мало *збірних* найменувань (**nasěньje*,

**navidlъje* “кількість сіна, яку можна підняти на вила”, **obbertъje* “оберемок”). Мотивувальною основою для локативів виступали головно іменники або прийменниково-відмінкові сполуки, рідко — прикметники або дієслова. Для абстрактних номенів характерною була дієслівна мотивація (у дериватах із **ne-...-ъje* префікс-частка **ne* додавався до інфінітивної форми дієслова), рідше похідні виводяться від дієприкметникових основ. Для субстантивів, які у своїй структурі мають конфікс **bez(ъ)-...-ъje*, властивою була іменникова чи прийменниково-відмінкова мотивованість.

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМИ КОМПОНЕНТАМИ -Ъ, -Ъ, -А

У реконструйованих матеріалах праслов'янського етапу розвитку української мови міститься численна кількість іменникових структур, що утворилися за допомогою складних переривчастих морфем, другим компонентом яких виступали сонанти -Ъ, -Ъ, -А. Досліджувані конфікси були оформлені різноплановими препозитивними частинами, що дозволяло їм слугувати дієвою слово-творчою одиницею.

Перші складники описуваних конфіксів походять із колишніх часток (**ne*, **o*, **ъz*), прийменників (**do*, **ob*, **bez*, **za* тощо), префіксів (*pa-*, *o-*, *ka-*, *ša-*, *pro-* і под.), які сягають здебільшого індоєвропейської доби. У результаті морфонологічних процесів вони деетимологізувалися, перетворилися на препозитивні частини форманта і стали надавати похідним іменникам нових лексико-словотвірних значень.

Другий елемент конфікса сформувався на базі матеріально виражених тематичних суфіксів індоєвропейської мови *ъ*, *ъ*, *а*, які в праслов'янській мові мали специфічний характер: вони поєднували в собі дві функції — словотвірну і флексійну, тобто виконували роль дериваційних формантів і одночасно вказували на належність дериватів до певного типу відмінювання. Тематичні суфікси поступово втрачали своє словотвірне значення і згодом стали виконувати лише функцію закінчення, власне, поглиналися флексією [Wojtyła-Świerzowska 1974 12-13]. Таким чином, виразником словотвірної похідності стала нульова морфема аналогічно до того, як при формотворенні у відповідних випадках виступає нульове закінчення [див. Білоусенко 1993 21].

Частиномовний статус мотиваторів різноманітний: дієслова (дієслівні форми), іменники, прикметники.

Структури з формантом *не-...-ь(-ь, -а).

Панівна більшість похідних іменників цього типу є девербативами, що зумовлено, певно, семантичною природою препозитивної частини конфікса, яка виконувала роль заперечення при дієсловах. У межах цієї категорії похідних вирізняється ряд лексико-словотвірних груп:

1. Атрибутивні назви *істот*: ***nebojъ** (ЭССЯ XXIV 106) “безстрашна людина, сміливець” (*bojati se*); ***neděja** (115) “ледача людина” (**dějati*); ***nedělъь** (117) “ледар” (**dělati*); ***nedomyslъ** (121) “людина недалекого розуму” (**domysliti*); ***nedosegъ / *nedosega** (122) “дівчинка-підліток” від **doseg(a)ti* “досягати”; ***negyba** (131) “той, хто неохоче пересувається, ледар”, співвідноситься з **gybati* “рухати(-сь), ворухити(-сь)”; ***nemъrъ** (165-166) “дуже стара жінка, котра не може померти, хоча вже пора” (від заперечення **ne* і безсуфіксного прикметника старого типу, утвореного від основи теперішнього часу дієслова **mertī, *mъrō*); ***nenagleđa / *nenagleďь** (168) “мила, дорога, кохана людина” (**nagleđati*); ***neobxaja** (176) “неохайний(-а)” (**obxajati*); ***neposěda** (200) “непосидюча людина” (**posědēti*); ***neroka** (257) “нянька” (**rekti*), пор. **otъrokъ*; ***nesluxъ** (16-17) “неслухняна людина” від **sluxati*; ***neslušъ** (17) “непокірна, неслухняна людина” (*slušati*); ***nesъdarъ / *nesъdara** (27-28) “людина без таланту, без здібностей до чого-небудь” (або від складення **ne* і **sъdarъ*, або зворотне похідне від **ne sъdariti*); ***nesъdoba** (28) “баламут” (**sъdobiti* “відповідати зразкові”); ***netegъ / *netęžъ** (40) “ледача людина” (**ne tegnōti*); ***netъkъ** (42-43) “особова назва” (**ne tъknōti*); ***neučъ / *neuča** (47) “людина, що не має практичних навиків, уміння” (**ne učiti*); ***neugasъ** (53) “особова назва” (**ne ugasiti*); ***neukl’udъ / *neukl’uda** (55) “незграбна людина” (**ne ukl’uditi*); ***nevěsta** (70-76) “наречена; молода жінка; невістка” (**ne+*věstъ, *věděti* — праслов’янський новотвір; цьому слову присвячена досить велика, стара і нова, література, причому автори пропонують доволі різні етимологічно-словотвірні пояснення — див. ЕСУМ IV 59-60, Ф III 54-55, Преобр I 598-599). Сюди ж, очевидно, й поодинокі назви тварин — ***nejъmъ** (ЭССЯ XXIV 136) “тварина, котра не дається до рук” (**jъmati*); ***netelъ** (XXV 38) “молода корова, яка ще не отелилася” (**teliti se*) та ін.

2. Найменування *територій, угідь, гідронімів, гелонімів* тощо: ***nekosъ / *nekošъ** (ЭССЯ XXIV 140-141) “заповідний луг; торішня некошена трава” (**ne kositi*); ***neora / *neor’a / *neorъ** (180) “земля, що не ореться” (**ne orati*); ***neraxъ** (185) “те саме” (**ne raxati*); ***nepolъ** (197) “ділянка луку з торішньою нескошеною травою” (**ne polti*); ***neteča / *netečъ** (37) “стояча вода; болото” (**ne tekti*); ***neteka** (XXV 37-38) “стоя-

ча вода” (**ne tekti*); **netr'a I* (44) “непролазні зарості, ліс” від дієслова **terti*, **tr̥q* із запереченням **ne* (первісно, можливо, “місце, де не можна корчувати ліс”, потім — “непролазне місце в лісі”).

3. Номени, що позначають *фізіологічний чи психофізичний стан істоти*: **nedogъ* / **nedoga* (ЭССЯ XXIV 125-126) “хвороба” (**ne d̥žiti*, хоча не варто виключати змішування різних коренів **dog-* і **dugъ*, також, можливо, що й за мотивами давнього табу); **nejědъ* / **nejadъ* (134) “відсутність апетиту” (**ne ědmъ, *ěsti*); **nenasytъ* / **nenasyta* / **nenasytъ* (170-171) “постійна тяга до їжі” (**ne nasytiti*); **nežidъ* “нетерплячка, нездатність чекати” від **židati* (**žīdati*), **žьdati* (**žīdati*) “чекати” (ЕСУМ IV 65) тощо.

4. Назви, які пов'язані з *виробничою діяльністю*: **nepьša* (ЭССЯ XXIV 226) “домішок (у зерні)” (**ne pьxati*, первісно позначало “те, що не обмолочене”); **neurodъ* (XXVI 60) “неврожай” (**ne uroditi*); **nevěja* (67) “невіяний хліб” (**ne vějati*); **nežalbъ* / **neželъ* (93) “торішня трава на корені, не випалена восени чи весною” (**ne žalēti, *žaliti se*); **nevodъ* (XXV 81-84) “велика риболовна сіть, невід”, етимологія слова остаточно не з'ясована (Черных I 564), однак існує думка, що воно утворене за допомогою префікса *ne-* від **vodъ* (пор. лит. *vadai* мн. “сіть”, *vedeja* “рибальська сіть, яку обслуговують двоє” і под. (див. Ф III 55-56, ЕСУМ IV 59), а також [Гончаров 1982 60]; **neterba* “бур'ян”, співвідноситься з **terbiti* “розчищати, корчувати кущі, дерева” (див. ЕСУМ IV 80, V 549-550).

5. *Абстрактні* номени: **nepoladъ* / **nepoladъ* (ЭССЯ XXIV 197) “сварка, незгода, розлад” (**ne poladiti*); **nesъvěda* (XXV 32-33) “тьма, незчисленна кількість”, пор. д.-р.-укр. *несъвѣда* “те саме”, певне, від **ne съvědati*.

Інші назви: **nedotъka* (ЭССЯ XXV 123) “місце в полотні, де пропущена нитка при тканні” (**ne dotъkati*) тощо.

Структури з формантом *ob-...-ъ(-ь,-а).

Мотиваторами для цього типу похідних могли бути дієслова та іменники.

Реконструйовані *девербативи* поділяються на такі лексико-словотвірні групи:

1. Деривати на позначення *дій* та їхніх *наслідків*: **obběgъ* (ЭССЯ XXVI 100) “рух товарів та інших цінностей у суспільстві; оборот, обертання” від *běgati*, пор. **obběgti*, **obběgati*; **občerdъ* / **občerda* / **občerdъ* (137) “черга, черговість” (*čerditi* “приводити до порядку; розташовувати”); **obtekъ* (XXX 164) “набряк, пухлина, водянка; смола на дереві; сталактит”, очевидно, від **tekti*, оскільки спрефіксованого дієслова з аналогічною семантикою у цей період, певне, не було; **obpoka* (XXVIII 245-249) “загальна назва вапняних покладів крейдяної

формації, які легко вивітряються і піддаються розтиранню” від **obpekti* або від **pɔkati* (: **rukati*) “тріскатися”.

2. Зоологічні та соматичні номени: **obsъsъ* (ЭССЯ ХХХ 116-117) “маленьке поросля, що ссе свиноматку” від **sъsati*; **obšabъ* (127) “хвіст”, співвідноситься з **šibati*, **obšibati* “збивати ударом” (132), сюди ж, очевидно, **obšibъ*/**obšibъ* (133) “хвіст, удар, хобот, який б’є чи жалить”; **obmulъ* (XXVIII 89) “назва риби”, походить із **muliti*.

3. Назви *обрядодій*: **obsъvada* (ЭССЯ ХХХ 117-118) “звинувачення, наклеп” від **sъvaditi* “звинувачувати”, **obsъvaditi* “звинуватити”; **obređъ* “обряд, звичай” від **obređiti* “влаштовувати, впорядковувати” (ЕСУМ IV 144), співвідноситься також із **ređiti* “рядити”, похідного від **ređъ* “ряд, порядок”; **obrokъ* “урочиста обіцянка”, утворене від дієслова **rekti* “говорити”, пор. **obrekti* “обректи” (ЕСУМ IV 143).

4. Найменування *осіб* за якоюсь характерною рисою: **obblɔda* / **obblɔdъ* (ЭССЯ ХХVI 109-110) “лицемірство, обман; лицемір, лицемірка”, співвідноситься з **obblɔditi* “обманути”, проте існує гіпотеза про конкуренцію форм, генетично віднесених до **obluditi*; **obbъrmotъ* (127) “нікчемна, негідна людина; людина, яка говорить нечітко, туманно і багато”, пов’язане з **bъrmotati*.

5. Назви *споруд, предметів господарського призначення, деталей гардеробу* тощо: **občapъ* (ЭССЯ ХХVI 133) “верхня балка чи камінь у дверній або віконній рамі; поздовжня балка в стіні; з’єднання біла з рукояткою щіпа” від **čapati* “зв’язувати, доторкатися”; **obtъnъ* (XXX 235) “засік” від **tęti*, **tъnɔ* “сікти, рубати”; **obvoržъ* / **obvorža* (XXXI 108) “собачий ошийник; прикраса — ланцюжок на шиї, буси” (**verzti*).

Панівна більшість *десубстантивів* мала загальне словотвірне значення “щось, розташоване в безпосередній близькості до позначеного мотивувальним словом об’єкта”. Серед обстеженого фактажу виокремлюється кілька лексико-словотвірних груп.

1. Найменування *господарчих та побутових реалій*: **obgolъ* / **obgolъ* (ЭССЯ ХХVI 92) “частина кінської упряжі, що одягається на голову; жили, які йдуть від голови до лопаток” (**golva*), пор. праслов’янські та українські синонімічні утворення — **obgolvica*, **obgolvina*, **obgolvъka*, **obgolvъkъ*, **obgolvъsъ*, **obgolvъje* (*оглава, оглава, оглав, оглави*); **občelъ* (134) “прикраса на лобовій частині жіночого головного убору” (**čelo*); **obdrъ*, **obdro* (165-169) “постіль, ложе; погребальні ноші”, враховуючи первинне значення похідного іменника “поміст, настил кругом дерева”, а також семантику препозитивної частини конфікса, припускають, що це слово походить з і.є. **dru-* і споріднене з прасл. **drъvo*, **dervo* (див. Ф III 123-124, ЕСУМ

IV 162), пор. **obdrьсь* “ліжка без ніжок, нари”; **obdьbnь*, **obdьbnь* (172) “скирта круглої форми із снопів хліба”, похідне від поєднання **ob dьbno*; **obstrěxь* (XXX 72) “частина покрівлі, навис” від **strěxa*; **obuxь* (239-240) “молоток, кайло, одна частина сокири”, співвідноситься з **uxo*; **oslonь* (ЕСУМ IV 223), пов’язане з **(o)sloniti* “притулити, обперти”, назва зумовлена, очевидно, тим, що цю лаву приставляли (прислоняли) до стіни (див. Там само).

2. Назви *частин тіла* (людини або комахи) та *продуктів життєдіяльності*, пов’язаних з ними: **obstegnь* / **obstegnь* (ЭССЯ XXX 56) “частина ноги від заду до колінного згину; стегно” (**stegno*); **obrǫčь* “зап’ястя, браслет, кільце”, утворене від **rǫka* за допомогою конфікса, другим компонентом якого первинно був *j* (< *ī*), і.е. **ī – o – (s)* (див. Черных I 588-589); **obnožь*, **obnoža* (ЭССЯ XXVIII 118-119) “пилон, який переноситься бджолами на задніх лапках” (**noga*).

3. *Локативи*: **obbočь* (ЭССЯ XXVI 111) “схил гори”, утворилося від **bokь* чи від словосполучення **ob bokь*, пор. **obbočina* “те саме”; **obbola* (113) “заболонь під корою дерева”, походить від **bolna* “плівка, оболонка” (див. ЕСУМ I 226); **obstěнь* / **obstěнь* (XXX 61) “тінь (на стіні)” від **stěna*.

Структури з формантом *po-...-ь(-ь).

Віддієслівні за походженням іменники позначають *соціальні, побутові, територіальні реалії*, належать як до апелятивів так і до онімів. Наприклад: **posagь* (ЕСУМ IV 534) “віно (майно, що дається дівчині при одруженні)”, пов’язане з **segati* “сягати”; **potesь* (541) “рід гребеня у прядці” від **tesati*; **Podьrtь* — гелонім, який мотивується апелятивом, що співвідноситься з **dьrati*, **podьrati*, **dьrtь* [див. Шульгач 1998 215-216]; **polinь* “вода під тонким шаром снігу й льоду”, співвідносне з прасл. **linǫti*, похідним від **liti*; **Ponorь* — гідронім, пов’язане з **nьreti*, **ponirati*, **nora* [219-220]; **poterbь* “чиста місцина”, співвідноситься з **terbiti* “розчищати, корчувати, вигрібати” (див. ЕСУМ V 549-550). Десубстантив **povodь* “повінь” із *povodě*, пор. синонімічні **rovonь*, **rovodьbnь*, **rovodьnь* (Sławski I 1974 118), співвідноситься з **voda* (див. ЕСУМ IV 468, Ф III 294).

Структури з формантом *jьz-...-ь(-ь, -a).

Праслов’янський прийменниково-префіксальний елемент **jьz* “за, позаду”, який ліг в основу препозитивної частини конфікса, продовжує і.е. **eǫhs*, що має близьке значення і утворилося поєднанням основи вказівного займенника **e* та часток *-ǫh-*, *-s-* (див. Ф II 119-120, ЭССЯ IX 6-8, ЕСУМ II 212).

За допомогою цієї конфіксальної морфеми продукувалися, в основному, віддієслівні іменники, які позначали *результати*

попередньої дії, названої мотиватором. Наприклад: **jъžarь* [Черниш 1991 28] “випалена ділянка”, походить від **gorěti*; **jъzgorda* (ЕССЯ ІХ 30) від **gorditi* “городити”; *jъzgybь* (33) “звивина; місце, де дорога мінє напрямом”, співвідноситься з **gybati* “гнути(-ся), звивати(-ся)”; **jъzvěťь* (94) “донос, причина; відмовка, привід”, утворилося від *větiti* “повідомляти, говорити, вважати”.

Десубстантив **jъzvodь* (97) “розлиття води весною, весняна повінь”, певне, співвідноситься з іменником **voda*.

Структури з формантом *ka-...-ь(-ь,-а).

Словотворчий елемент **ka-(*ko-)*, який згодом став компонентом конфікса, має кілька етимологічних тлумачень: його пов’язують або з прийменником *къ*, або з питальним займенником *къ*, пор. прасл. *къ-to*, укр. *xmo* (див. Ф ІІ 151, ЕСУМ ІІ 332-333). Згідно з останнім міркуванням, він класифікується як займенниковий префікс (див. ЕССЯ ІХ 113, 114, 120, 165).

За даними реконструкцій, основний масив похідних іменників цього типу становлять девербативи із загальним словотвірним значенням “те, що є наслідком дії, позначеної твірним словом”. Наприклад: **kavьrga* “сучок; щось зігнуте, нерівне” від **vergati* “крутити, зв’язувати, вити” [див. Іліаді 2000 62]; **kaderь* “локон; кучері, кучеряве волосся”, походить від **dero*, **dьrati* (див. ЕССЯ ІХ 108); **kadьlba / *kadьlbь* (113-115) “колодязний зруб; довбана колода; вибоїна на дорозі; діжка, ступка” (**dьlbtі, *dьlbatі*); **kalěpa* (ІХ 120) “розм’якла від води земля”, співвідносне з **lěpiti*; **kazobь / *kozobь* (136) “корзина для корму; жебрацька сума” від **zobati* “потроху збирати”; **kaverь* (ІХ 165) “вир”, співвідноситься з **вьreti* “кипіти, вирувати”; **kaveza* “вередлива людина”, походить від **vezati* “вередувати, комизитись” (165); **kavьrtь / *kavьrtь* “глибока яма з виром у річці” від **вьrtěti* (167); **kavьrza* (167-168) “підступ; витівки, бешкет”, співвідноситься із **verzti* “в’язати, плести”.

Структури з формантом *nedo-...-ь(-ь,-а).

Прекозитивна частина цього афікса витворилася шляхом складення заперечної частки **ne* і префікса *do-*. Ця обставина певним чином зумовила словотвірну семантику похідних іменників: вони головно позначають те, що є неповним виявом якоїсь дії, названої мотиватором — дієсловом, наприклад: **nedojědь* (ЕССЯ ХХІV 119) від **ěsti, *ědmь*; **nedosolь, *nedosolь* (122), співвідноситься із **soliti* “солити”; **nedotyka* (123-124) “рослина *Impatiens noli me tangere*”, походить від **tykati*.

Структури з формантом *o-...-ь(-ь,-а).

Перший елемент конфікса співвідноситься із часткою вигукового походження, яка споріднена зі сполучником **a*, відрізняючись від

останнього маловживаністю, що недостатньо висвітлена етимологічно (див. ЭССЯ XXVI 70).

Реконструйовані іменники досліджуваного типу були віддієслівного походження і позначали *реалії довкілля*. Наприклад: **okolb* “кругла загорожа, круг”, пов’язане з **kolo* “колесо, круг” (ЕСУМ IV 169); **okropb* “кипляча або дуже гаряча вода, кип’яток”, походить із **kropiti* “кропити” (ЕСУМ IV 173); **omanb* “бот. *Inula* L.; дивина чорна”, утворилося від **maniti* “манити” (назва пояснюється тим, що ці рослини виявляють наркотичну дію — див. Ф III 138, ЕСУМ IV 184); **omqtb* “ковбана, вир”, співвідноситься з **(o-)mqiti* “(за-)мутити” (Ф III 140, ЕСУМ IV 188-189); **opona* “завіса; попона; покривало”, пов’язане з **peti* “напинати”, **poto* “путо”, **pъnqti* “пнути” (ЕСУМ IV 202); **oslonb* “лава для сидіння”, пов’язане з **(o)sloniti* “пригулити, обперти” — назва зумовлена, очевидно, тим, що цю лаву приставляли (прислоняли) до стіни; це слово також тлумачиться як назва того, “до чого можна прихилитися” (див. ЕСУМ IV 223); **ovbrzъb* [Ліаді 2000 61] “тенета з прутків, щоб риба не випливала з рибника”, співвідноситься з імперфективом **vbrzati* < **vbrzjati* “плести”; **otora* “апелятивна назва водоїми” від і.е. **ter-* “терти”, пор. прасл. *vъterti* [див. Шульгач 1998 203-204]; **ometb* / **ometa* “обшитий (обметаний) край одягу”, співвідноситься з **metati* “метати” (ЕСУМ IV 186, Ф III 139); **oskěpb* (Ср II 723) “спис” від *skěpati* “щипати, розколювати”.

Структури з формантом *sъ-...-ъ(-ь,-а).

Препозитивний компонент форманта **sъ*, **sъn* “з, разом з” у значенні “від, з, на продовження” зводиться до і.е. **kom* “з” (див. Ф III 539-540). Віддієслівні деривати, що репрезентують описуваний словотвірний тип, як правило, позначають *результати предметної дії*: **sъvita* “вид одягу” від **viti* “вити, звивати” (ЕСУМ V 193); **sъvolkb* “балка, що підтримує стелю”, пов’язане з **velkti* “волокни, тягти” як “те, що стягує” (198-199); **sъklepb* “прикриття”, співвідноситься з **klenqti* (<**klepnqti*) “прикривати” (274); **skotb* “скот” витворилося, гіпотетично, від **kotiti se* “котитися, плодитися” (283-284); **skuka* (<**skouka*) “нудьга”, пов’язане зі *scuĭiti* “скавучати”, *kuĭiti* “кричати” (290); **skula* “вилиця; болячка”, співвідносне з **kuliti se* “щулитися” (290); **snětb* (**snětb*) “бот. сажка”, певно, від **gnětiti* “запалювати, розпалювати” (назва зумовлена подібністю зовнішнього вигляду рослин, уражених грибками, до головної, обгорілої колоди — 336-337); **spqtb* “потайник, схованка, сховище”, співвідноситься з **peti*, **pъnq* “п’ясти, пну” (385); **strep-* “щось обтріпане”, пов’язується з **trepati* “бити; смикати, рвати; трусити” (432-433); **sъmyrb* походить від **mertĭ*, **myrq*, пор. лит. *mirtĭ* “уми-

рати”, д.-інд. *marati*, *maratē* “умирає” з додаванням препозитивної частини **sъ*, яка пов’язана з д.-інд. *su* — “хороший, благий”, первинно “блага смерть”, тобто “своя, природна” (див. Ф II 602, III 685-686, ЕСУМ V 319).

Структури з формантом **sq*-...-ь(-ь,-а).

Іменникові похідні цього типу найчастіше означають наслідок дії, виконуваної разом, поряд або за чиеїсь допомоги. Такої семантики дериватам надає перший складник морфеми — *sq*-, що вживався в іменних складеннях зі значенням “з, разом із” (див. Ф III 539-540, 791). Наприклад: **sqglobь* “перешкода; запор, перепона”, пов’язане з **globa* “жердина, балка, клин”, **globiti* “стискати, з’єднувати” (див. ЕСУМ V 466); **sqgrebь* / **sqgrobь* “велика вибоїна; замет, кучугура”, утворене від дієслова **grebti* (466); **sqseкь* “засік”, витворилося від основи дієслова **sekti* “сікти” (482); **sqsedь* (482) “який сидить поруч”, походить від **sedēti* “сидіти”; **sqteгь* “сутяга”, співвідноситься з **teгti* “тягти, тягнути” (486); **sqтъка* “стик (у т.ч. дня і ночі); проміжок” від **тъkq* (*tykati*) “тикаю”, **тъknqti* “ткнути” (485).

Структури з формантом **podь*-...-а(-ь).

Реконструйовані девербативи позначають *результат* дії, названої мотиватором: **podьъporoga* “ремонт, поновлення”, співвідноситься зі **ъporogitei* “спорудити, справити” (ЕСУМ IV 396); **podьvoda* “те, що підводиться; перекладна тяглова сила”, співвідноситься з **podьvoditi* “підводити”, пор. **voditi* “водити” (див. ЕСУМ IV 389). Десубстантив **podustь* “іхтіологічний номен” від *usta* “рот”, пояснюється тим, що рот у риби розташований знизу під носом, який виступає уперед (397).

Структури з формантом **za*-...-ь(-а).

Похідні іменники цього типу є носіями *опредметненої ознаки*, закладеної у дієслові-мотиваторі. Наприклад: **zabara* “уповільнена течія”, співвідносне з прасл. **bariti(se)*, **zabariti(se)*, назва пояснюється, очевидно, повільною течією річки [див. Вербич 1997 68]; **zavodь* “перешкода”, пов’язане чергуванням голосних з **vaditi* “перешкоджати, суперечити” (ЕСУМ II 219).

Структури з формантом **do*-...-ь(-ь).

Препозитивний елемент **do* сягає і.е. **dō*, прийменника займенникового походження, пор. **da*, **da že* (див. ЭССЯ V 37-38). Похідні утворення цього типу — віддієслівні іменники з *абстрактним* значенням: **dostojь* (85) “достойнство; пристойність” (**stojati*); **dosvětь* (86) “світанок”, співвідноситься зі **svitati*, пор. **světь*.

Структури з формантом *ša-...-a.

У реконструйованому девербативі **šadъra* “назва рослини; шлях, дорога” [див. Вербич 1997 70-71] перша частина форманта походить від експресивного префікса *ša-*, збереженого в російських словах *шабалда* (Ф IV 391) “пропаша людина; брехун”; *шаверзить* (393) “пліткувати, каверзувати”; *шалтай-болтай* (400). Мотиватором аналізованого деривата слугувало дієслово **dъrati* “дерти, здирати”.

Структури з формантом *pri-...-ъ. Віддієслівний дериват **primetъ* “те, що прикидано, накидано, додано; (про хворобу) те, що прикинулося, підкинулося” витворився від **metati* “кидати” (див. ЕСУМ IV 573).

Структури з формантом *per-...-ъ(-a). Дериват **pervolkъ* / **pervolka* (1094 ЕСЛГНПУ 97) — віддієслівне утворення, у будові якого можна вичленити корінь *-volk-* [див. Богоєдова 1998 136], очевидно, від **volkti*, пор. **vlačiti* “волокти, тягти”.

Структури з формантом *rpa-...-ъ. Цей тип репрезентує іменник **prasolъ* “торговець, який заготовляє, засолює рибу і м’ясо”, утворений від **solъ* “сіть”, **soliti* “солити” (ЕСУМ IV 556).

Отже, у праслов’янську добу описані субстантиви становили досить помітну в кількісному плані групу. Найбільше було дериватів на позначення *опредметної дії*, до складу яких увійшли афікси **ob-...-ъ(-ъ,-a)*, **podъ-...-a(-ъ)*, **sq-...-ъ(-ъ,-a)*, **ka-...-ъ(-ъ,-a)* (**obběgъ*, **podъsъporoga*, **sqtegъ*, **kavъza* тощо). Чимало трапляється найменувань *осіб* за якоюсь характерною ознакою, що утворені за допомогою конфіксів **ne-...-ъ(-ъ,-a)*, **ob-...-ъ(-ъ,-a)*, **rpa-...-ъ* (**neuць/*neuца*, **obbъrmotъ*, **prasolъ* “торговець, який засолює рибу і м’ясо”, **kaveza* “вередлива людина” та ін.). *Абстрактні* номени складають помітний прошарок в обстеженому масиві фактажу і продукуються, в основному, за допомогою формантів **ne-...-ъ(-ъ,-a)*, **ob-...-ъ(-ъ,-a)*, **do-...-ъ(-ъ)* тощо (**nedogъ* / **nedoga*, **obrokъ* “урочиста обіцянка”, **dostojъ* “достойнство”, **povodъ* “повінь”, **jъzvětъ* “донос, причина”). Трапляються також похідні іменники з *предметною* семантикою, деривовані за допомогою морфематичних комплексів із препозитивними частинами **o-*, **ob-*, **po-*, **ka-*, **podъ-* (**ometъ*, **ometa* “обшитий (обметаний) край одягу”, **občelъ* “прикраса жіночого головного убору”, **potesъ* “рід гребеня у прядці”, **kazobъ*, **kozobъ* “корзина для корму; жебрацька сума”, **sъvita* “вид одягу”).

Мотиваційною базою для слів згаданої структури служили головно дієслова (для творення предметних, особових й абстрактних назв), рідше — іменники, що брали участь у продукуванні локативів. Водно-

час спостерігається тенденція до полімотивованості девербативних утворень, для котрих вивідними могли слугувати як безпрефіксні, так і спрефіксовані дієслова.

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ -ЪКЪ

Праслов'янський **-ъкъ** є похідним від індоєвропейського **-ко**. Початковий голосний праслов'янської мови **-ъкъ** (<**-ũko**) належав спочатку до твірних основ [Вступ 1966 118; Білоусенко 1993 32]. Цей формант був у праслов'янській мові продуктивним передусім у демінутивній функції (**bobъкъ* < **bobъ* “біб”, **borъкъ* < **borъ* “сосна, ліс, переважно сосновий”). Також він служив для субстантивації прикметників та порядкових числівників, серед яких трапляються й назви осіб (**bělъ* “білий” > **bělъкъ* “білок”, **bliznъкъ* “близький, рідний” < **bliznъ*) [Sławski I 1974 96].

Структури з формантом *ob-...-ъкъ.

Більшість дериватів із конфіксом ***ob-...-ъкъ** є десубстантивами, хоча можливе виведення конфіксальних іменників від дієслівних або прикметникових основ. Складнощі виділення конфіксів у розгляданих похідних виникають через те, що **-ъкъ** може виступати і як постпозитивний елемент конфіксального форманта, і як суфікс (подекуди, очевидно, як надлишковий), котрий приєднується до вивідного слова, наприклад: **občesъкъ* (ЕССЯ XXVI 138) “обчесаний льон; залишки (волосся) після обчісування” від **česati* “чесати” або від **občesъ* “залишки після обчісування льону”; **obdъbnъкъ* (172) “залишки на дні; міра жита; копиця сіна; підкладка під сіно, солому” від **obdъbnъ* “кругла кладка зі снопів необмеленого хліба” або від **dъbno* чи **ob dъbno*.

1. Назвою *особи* за її фізичними вадами виступав іменник **obstornъкъ* (ЕССЯ XXX 65) “одноока людина” (**ob storna*).

2. *Рослину*, яка росте навколо того, що називає твірне слово, позначав дериват **obbabъкъ* (ЕССЯ XXVI 93) “гриб підберезник”, пор. **baba* “пень” (Ф I 55), а також **obaba*, рос. діал. “риба бичок-підкамінник” (ЕССЯ XXVI 93-94).

Найменуванням того, що неповністю виявляє ознаки, названі мотиватором, є іменник **obmoldъкъ* (ЕССЯ XXVIII 74) “паросток; підліток” (**moldъ* “молодий”).

3. Найбільшу групу реконструйованих похідних із аналізованим формантом складала назви *предметів*.

3.1. Значення “залишок того, що назване мотивувальним словом”, репрезентували такі деривати: **obgorьkь* [Варбот 1984 107] / **obgarьkь* (ЭССЯ XXVI 189) “головешка, недогарок”, пор. **gorěti*, **garati* та *žarь*, **žariti* [див. Варбот 1984 107], а також **obgorěti*. Важко стверджувати, що всі іменники на *-ьkь* утворені від безсуфікських імен, а не безпосередньо від дієслів. Однак в основі віддієслівних імен на *-ьkь* усе-таки лежить модель безсуфіксного віддієслівного іменника, тому більш давнім може бути варіант із вокалізмом у ступені **o*, а інший — наслідком його перетворення [Варбот 1984 107]. Зауважимо, що, на думку авторів “Этимологического словаря славянских языков”, розглядане слово утворене від **obgarь* / **obgara* “недогарок” або ж від **obgarati* “обгорати, обпікати” (ЭССЯ XXVI 190). Інші деривати на **ob-...ьkь*: **obbrьvьnyьkь* (ЭССЯ XXVI 125) “шрам, рубець; пень, обрубок, колода” (**brьvьno* “колода”); **občesьkь* (138) “обчесаний льон; залишки (волося) після обчісування”, співвідносне з **česati* або з **občesь* “залишки після обчісування льону” чи **občesati*; **obdьbnьkь* (172) “залишки на дні; міра жита; копиця сіна; підкладка під сіно, солому”, пор. **obdьbnь* “кругла кладка зі снопів необмеленого хліба”, **ob dьbno*; **obgolьvьkь* (227) “частина кінської вуздечки, вуздечка без поводу; відрізані сім’яні голівки льону; частина граблів, на якій прикріплені зубці” від **golva*; **obmydlьkь* (XXVIII 99) “залишок від шматка мила; брудна мильна вода, що лишилася після миття” (**mydlo* “мило”, **obmydliti* “намити”); **obzolьkь* (ЭССЯ XXXI 210) “попіл, осад від попелу” (**zola*).

Назвою предмета побутового призначення є дериват **obbrusьkь* (122) “покривало, скатертина; точильний брусок”, пор. **brusiti* “гладити, точити” (Ф III 108), **obbrusь* “рушник, скатертина”.

3.2. Елемент, частину того, що позначає мотивувальне слово, називав дериват **obpьrьtьkь* (ЭССЯ XXVIII 192) “підбір; задник у взуття” від **pьrьta* “п’ятка”, хоча можлива також мотивація й іменником **obpьrьta*, репрезентованого в луж. *wopjata* “задник у взутті” (див. Там само 192); **obpьrolьkь* (XXVIII 254) “крайня дошка в колоді; обрубок” (**pьrolь*/**pьrola* “половина”, **obpьrolь* / **obpьrola* “дошка”).

3.3. Назвами *прикрас*, які призначені знаходитися навколо того, що називає вивідне слово, виступали такі іменники: **občelьkь* (ЭССЯ XXVI 134) “прикраса з парчі або шовкової матерії на жіночій головній пов’язці” (**čelo* “чоло”); **oblьbbьkь* (XXVIII 32) “різна прикраса на вікні” від **lьbbь*, **lьbbьkь*; **obžerdlьkь* (XXXI 243) “ошийник; (хутрянний) комір; намисто”, співвідносне з **žerdlo*.

3.4. Речовинну семантику мали похідні: **obsьrzьkь* (ЭССЯ XXX 127) “виріб із тіста” від **sьrzь-*, (**sьrgь-*?) (127); **obzьobьkь* (XXXI 219) “дуже маленька кількість їжі; огризок” (**zьobь*).

3.5. Значення *збірності* мав дериват **obbertькъ* (ЕССЯ XXVI 97) “оберемок, ноша”, пор. **berme* “вантаж, ноша”.

4. Трапляється кілька *соматичних* назв: **obsьrdькъ* (ЕССЯ XXX 125) “серцевина (яблука тощо); центр” від основи **sьrd-*, пор. **sьrdьсе*; **obzadькъ* (XXXI 173) “задня частина туші тварини”.

5. *Абстрактні* найменування з конфіксом **ob-...-ькъ* у праслов'янській мові представлені поодинокими прикладами: **obperdькъ* (ЕССЯ XXVIII 183) “перед; початок; те, що передує чомусь” (**perdь* “перед”, **ob perdь* “попереду”).

Структури з формантом **na-...-ькъ*.

Іменники, у творенні яких брав участь розгляданий формант, за значенням поділяються на такі групи.

1. Назви *істот* — *осіб і тварин*: **naslědькъ* (ЕССЯ XXIII 53) “спадкоємець; те, що лишилося у спадок” від **naslědь* + *-ькъ*, **naslěditi* + *-ькъ* (54), проте не виключена мотивація й від **slědь* чи **na slědь*; **nazimькъ* (XXIV 67) “поросся, яке народилося взимку; однорічне поросся або теля”, пор. **na zima*, **nazimь(jь)* “однорічний”.

Найменування зі значенням *збірності*: **narybькъ* (ЕССЯ XXIII 23) “мальки; молода риба для розмноження; риб'яча луска”.

2. *Предмет*, який призначений знаходитися на тому, що назване вивідним словом, позначав іменник **napьrstькъ* (ЕСУМ IV 38) “наперсток” від **na pьrstь*; **nabedrькъ* (ЕССЯ XXI 203) “частина кінської упряжі, що одягається коневі на стегна”; **nacьelькъ* (224) “пов'язка на чолі”.

Збірна назва: **nazьbькъ* (ЕССЯ XXIV 78) “навильник сіна або соломи” співвідноситься з **na zьbькъ*, **na zьbь*, пор. також **nazьbiti* “назубрити”.

3. *Абстрактну* семантику мало похідне **nasьrdькъ* (ЕССЯ XXIII 122) “злість, ворожнеча” співвідносне з **sьrdьсе* (Ф III 47), **na sьrdьсе*, пор. також **nasьrditi* “розсердитися”.

Структури з формантом **medji- / medju-...-ькъ*.

Іменники з аналізованим формантом мали локативну семантику — “те, що розташоване між частинами позначуваного твірним словом”, наприклад: **medjujьтъкъ* (ЕССЯ XVIII 28) “вільний простір між предметами; борозна між грядками; сито з середнім розміром отвору”, пор. **jьmati* “брати, збирати, ловити, хапати”; **medjelěsькъ* (47) “дрібний ліс, що поєднує 2 великих ліси” від **lěsь*; пор. також **medja* та **lěsькъ* /<**lěsь*/.

Структури з формантом **po-...-ькъ*.

Із цим формантом реконструйовано віддієслівне похідне **poskrobькъ*: **poskrebькъ*: **poskrabькъ* “залишок тіста в діжці”, пор. **skroboti*, **skrebtі*, **skrabati* “шкребти” [Варбот 1984 105].

Структури з формантом *ра-...-ькъ.

Препозитивний компонент *ра- та другий елемент -ькъ вичленюються в девербативі *raběрькъ / *rabirькъ / *raberькъ [Варбот 1984 110] “залишки після збору врожаю”. Пор. *-běрати, *-birати, та *-běrǫ: усі варіанти є досить пізніми утвореннями, але, з огляду на зв’язок зі старою основою теперішнього часу, варіант із *е може бути більш давнім, ніж інші [Там само 111].

Таким чином, найбільшу кількість серед конфіксальних дериватів на -ькъ становили назви предметів та збірних понять. Значення предметності реалізується за допомогою конфікса *об-...-ькъ, наприклад, *obbrusькъ “покривало, скатертина; точильний брусок”; похідні зі збірною семантикою у структурі мають форманти *на-...-ькъ, *об-...-ькъ (*narybькъ “молода риба для розмноження; риб’яча луска”, *obbertькъ “обережок, ноша”). Менше було абстрактних номенів, до їхнього складу входили морфематичні комплекси *на-...-ькъ, *об-...-ькъ (*nasьrdькъ “злість, ворожнеча”, *obperdькъ “перед; початок”). Зрідка трапляються найменування істот, у творенні яких брав участь формант *на-...-ькъ (*naslědькъ “спадкоємець”). Поодинокі локативи продукувалися за допомогою конфікса *medj-...-ькъ (*medjijьтъкъ “вільний простір між предметами”). Мотивувальною основою для розглянутих конфіксальних дериватів служили здебільшого прийменниково-іменникові сполуки, рідше (головним чином для творення n. abstracta) — дієслова або ад’єктиви.

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ -ІСА

Праслов’янський суфікс -іса виник у результаті нашарування структурного форманта -ка на суфіксальний елемент -s-, яким закінчувалися давні утворення жіночого роду [Мейє 1951 291; Селищев 1952 161; Коломиец 1986 54 та ін.], що виходили з ужитку, а значить нові утворення на -іка заступали первинні [Sławski I 1974 99]. Сучасного фонетичного вигляду формант набув унаслідок дії так званої третьої палаталізації задньоязикових приголосних [Варбот 1984 215]. Однак на природу розгляданого афікса існують і інші погляди. Так, одні мовознавці вважають його результатом сполучення суфікса -са з кінцевим голосним жіночих основ на -і [Rozwadowski 1897 389; Brugmann 1906 495; Doroszewski 1928 133-134], інші виводять -іса з

контамінації **-ika** та **-ьса** [Klemensiewicz, Lehr-Splawiński, Urbańczyk 1965 201].

Остаточно цей суфікс закріпився після розпаду праслов'янської єдності [Мейє 1951 289-291]. Формування зовнішньої (звукової) структури афікса супроводжувалося розвитком його нових значень, який завершився в основних рисах ще в праслов'янську епоху. Праслов'янські суфікси з елементом **-k-** є континуантами праіндоєвропейського **-qo**, за допомогою якого творилися демінутиви. Ці суфікси — **-ъкъ/-ъкъ**, **-ікъ**, **-ьсь** (чол. р.), **-ъка/-ъка**, **-іса** (жін. р.), **-ъко/-ъко**, **-ьсе** (сер. р.) — зберегли демінутивну й гіпокористичну функції. Їх успадкували й відповідні континуанти праіндоєвропейського **-qo** в балтійських мовах. Однак демінутивні утворення, втративши зменшувальну семантику, стали основою для формування нових функцій згаданих суфіксів — творення атрибутивних найменувань, назв діяча, знарядь дії тощо [Білоусенко, Німчук 2002 7].

Субстантиви нерідко творилися від прикметника або пасивного дієприкметника на **-нь**, і це дало підставу для виокремлення афікса **-нь-іса** [Sławski I 1974 98]: **dojъnica* “начиння для доїння; дійна корова” від **dojънь* “пов'язаний із доїнням”; **rivъnica* “пивниця” від **rivънь* або **rivo* “пиво, напій” [Там само]. Однак новоутворений формант починає приєднуватися й до іменникових основ, наприклад, **koъnica* “кошик” від **koъь* “великий кошик”; згодом твірними стали виступати й дієприкметники на **-нь**, наприклад, **kolnica* від **kolънь* чи **kolti* “щось розколоте, заколоте (про тварин)” [див. докладніше Білоусенко, Німчук 2002 10-11].

Структури з формантом ***na-...-(n)ica**.

1. Для позначення *особи*, яка перебуває на тому, що назване мотиватором, служив іменник **narqъnica* (ЕССЯ XXIII 15) “про дитину, яка не злазить із рук; рукавиця” від **rqa*, пор. також **narqънь(jь)* “наручний”.

2. Для називання *тварини* використовувалося похідне **nazimica* (ЕССЯ XXIV 67) “свиня, що народилася взимку” від **na zima*; **nazimъ(jь)* “осінній; однорічний, молодий — про тварину”.

3. *Частину вбрання* людини називали такі іменники: **narqъvica* “рукавиця” (ЕССЯ XXIII 19) — обмежене південнослов'янськими мовами похідне з суфіксом **-іса** від вторинної форми, побудованої за типом основ на **ū** (Там само); **našijъnica* (124) “жіноча прикраса; те, що взяте на шию” від **na *šija*, хоч не виключене виведення цього деривата від прикметника **našijънь(jь)* “нашийний”; **naiъnica* (200) “потаємна сережка”, співвідносно з **na icho*, **naiънь(jь)* “навушний”.

4. Кілька проаналізованих дериватів, котрі мають у своєму складі цей формант, були *локативами* зі словотвірним значенням “те, що розміщене або призначене розміщуватися на позначуваному вивідним словом”, наприклад: **narožьnica* (ЭССЯ XXIII 11) “ріг даху, кутове стропило”, **na rogъ*, пор. **narožьнь(jь)* “кутовий”; **nastěnica* (78) “балка над стінами в будинку” від **stěna* “стіна”.

Структури з формантом *ob-...-(n)ica.

1. *Предмет*, розташований навколо або біля того, що позначене мотивувальним словом, називали деривати, котрі іменували одяг, зброю, деталі воза: **obbrьvica* (ЭССЯ XXVI 125) “частина воза” від **brьвь* “колода”; **obbrьdica* (130) “планка борту в бричці”, пор. **brьdo* “дошка, край, борт”; **obgolvica* (225) “недоуздок; колючий нашійник для собаки” (**golva* “голова”); **obgolььnica* (228) “наплічна хустка; поля капелюха; капюшон” від **golva*; **obpojasьnica* (XXVIII 241) “пояс; те, чим можна підперезатися” (**ob pojasъ*; пор. також **obpojasati* “підперезати”, **obpojasьнь* “підперезаний”).

2. Назвою *території* виступав іменник **obpolica* (ЭССЯ XXVIII 250) “поле для оранки біля села; край поля, який межує з селом, лугом” від **pole* “поле”.

Структури з формантом *bez-...-ica.

Цей формант брав участь у творенні *абстрактних* найменувань зі словотвірним значенням “заперечення того, що назване мотивувальною основою”. *Стан середовища* позначали такі похідні: **bezdoržica* (ЭССЯ II 19) “бездоріжжя” (**dorga* “дорога”); **bezgluzdica* (25) “безглуздя, нісенітниця”; **bezludica* (32) “відсутність, брак людей”; **bezpōtica* (40) “бездоріжжя” від **pōть*, хоча тут можлива також субстантивація з допомогою **-ica** давньої складної ад’єктивної основи **bezpōt-* (Там само); **bezvodica* (52) “брак, відсутність води, вологи” (**voda*, **bezvodъ* “сухий, безводний”).

Для називання *фізичного стану* людини служив дериват **bezьpn(ь)ica* (ЭССЯ II 47) “безсоння” (**сьpnъ* “сон”, **bezьpьнь* “безсонний”).

Структури з формантом *ne-...-ica.

Із цим конфіксом у праслов’янській мові функціонувало небагато дериватів, словотвірне значення яких — “заперечення або відсутність ознаки, названої мотивувальним словом”.

1. Найменуванням *особи* було похідне **neudalica* (ЭССЯ XXV 47) “той, хто не здатен ні до чого; невдаха” (**udalъ(jь)*, **neudalъ(jь)* “невдалиий”).

2. *Абстрактні* поняття називали деривати **nepořica* (ЭССЯ XXIV 206) “хурделиця, бездоріжжя”; **neudobica* (XXV 49) “відсутність зручностей, незручності; неродюча земля; необроблена ділянка землі”, пор. **udobъ(jь)* “зручний”, **neudobъ* “незручний”.

Структури з формантом **medji- / *medju ...-(n)ica*.

З-поміж реконструйованих субстантивів праслов'янської мови натрапляємо на таке похідне з цим афіксом: **medjipъrstъnica / *medjupъrstъnica* (ЭССЯ XVIII 51) “нагноєння між пальцями; рослина *Trifolium lupanaster* L.” (**medje / *medju pъrstъ* “між пальцями”, пор. також **medjipъrstънь / *medjupъrstънь* “який розташований між пальцями”).

Отже, значну кількість серед конфіксальних дериватів на **-(n)ica** склали назви *предметів*, до структури яких входили конфікси з першими частинами ***na-**, ***ob-** (**narořъnica* “рукавиця”, **obgolъnica* “недоуздок”). Значення *локативності* реалізувалося з допомогою конфіксів ***na-...-(n)ica**, ***ob-...-(n)ica** (**narozъnica* “ріг даху”, **obpolica* “край поля” і под.). Як і в похідних із постпозитивним **-ъje**, активність цих формантів зумовлена семантикою перших компонентів афіксів. Менше маємо *абстрактів*, що творилися за участю формантів ***bez-...-ica**, ***ne-...-ica** (**bezgluzdica* “безглуздя, нісенітниця”, **neudobica* “незручності”). Інколи трапляються найменування *істот* (*осіб* і *тварин*), у складі яких наявні морфематичні комплекси ***na-...-(n)ica**, ***ne-...-ica** (**narořъnica* “про дитину, яка не злазить з рук”, **neudalica* “невдаха”, **nazimica* “свиня, що народилася взимку”). Мотиваторами для аналізованих дериватів служили в основному іменники (з прийменниками чи без них), рідко простежується дієслівна або прикметникова мотивація (для абстрактних найменувань).

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ **-(Ъ)ИКЪ**

Праслов'янський **-ікъ** походить від і.с. **-ко-** [Вступ 1966 118], який у доісторичну епоху (аж до праслов'янської) здебільшого поширював основи (**kortъ* — **kortъкъ* “короткий”, **nacъetъ* — *nacъetъкъ* “початок”, **jezu* — **jezъкъ* “язик”) [див. Мейє 1951 289-290]. Приєднуючись до субстантивних основ на **-u**, **-i**, він давав чимало дериватів [Вступ 1966 118]. Усі продуктивні типи з **-ко-** в основі мають елемент, що передує **-к-** [Мейє 1951 290]. Початковий **-i-** праслов'янського **-ікъ** виник унаслідок поглинання давнім **-ко-** тематичного голосного основи [Білоусенко 1993 24],

а кінцевий голосний звук **-о-** в результаті морфологічної адсорбції відійшов до складу флексій [Самійленко 1964 15]. Виконуючи в мові праслов'янського періоду спочатку демінутивну (**bratъ* — **bratikъ*, **listъ* — **listikъ*) та функцію субстантивації прикметників на **-ьпъ** (**sъrebrъnъ* “срібний” — **sъrebrъnikъ* “срібник”, **najъmnikъ* “найма-нець” тощо) [див. Sławski I 1974 90], згодом формант розширив свої словотвірні зв'язки. Скажімо, іменник **rudъnikъ* став сприйматись і як десубстантив (від **ruda*), і як деад'єктив (від **rudъnъ*). Множинна мотивація таких дериватів призвела до виокремлення морфа **-ьпикъ**, який забезпечив творення іменників безпосередньо від іменників, а також від дієслів, оскільки зникла необхідність обов'язкової наявності проміжної ланки-посередника — прикметника [див. Білоусенко 1993 24-25]. На думку дослідників, **-икъ** не лише втрачав свою первинну демінутивну функцію, але й активно витіснявся своїм дуже продуктивним варіантом **-ьпикъ** [Мартьянов 1973 28].

Структури з формантом ***на-...-(ьп)икъ**.

Цей конфікс репрезентований у похідних зі словотвірним значенням “те (той), що знаходиться або призначене(-ий) знаходитися на тому, що називає мотиватор”.

1. *Особу* за соціальним станом або за характером занять називали такі деривати **naslědъnikъ* (ЭССЯ XXIII 55) “спадкоємець” від **slědъ*, пор. також **naslěditi* “успадкувати”, **naslědъnъ(jъ)*; **nastolъnikъ* (84) “той, хто сидить на престолі, є носієм вищої влади в церковній або світській ієрархії; наступник” від **na stolъ*, хоча не виключена й мотивація дієсловом **nastoliti* “посадити на трон; встановити; покласти на стіл” або прикметником **nastolъnъ* “настільний”; **naustъnikъ* (199) “наклепник; здібна людина; людина, яка має хист до промов” від **na usta*, пор. також **naustiti* “обмовити, звести наклеп”.

2. Назви *предметів* репрезентовані більшою кількістю утворень. *Частину одягу*, розташовану на тому (над тим), що позначає вивідне слово, називали такі іменники: **načelъnikъ* (ЭССЯ XXI 224) “налобник; прикраса на лобі”; **narоцьnikъ* (XXIII 15) “захисний обладунок для рук; зап'ястя” від **rока*, хоча можливе виведення й від **narоцьnъ(bj)* “наручний” з усиченням **-ьп-**; **narокаvъnikъ* (18) “предмет, що захищає руку від ліктя до зап'ястя” від **rокаvъ* “рукав”, пор. також **narокаvъnъ(jъ)* “який розташований на рукаві” з елізією **-ьп-**; **našijъkъ* (124) “нашийник” від **na šija*, **našijъnъjъ* з утинанням **-ьп-**; **naišъnikъ* (200) “сережка”, співвідносне з **na icho*, **naišъnъjъ* “навушний” з елізією **-ьп-**.

3. Найменуванням *елемента будівлі* виступав десубстантив ***narožьnikъ** (ЕССЯ XXIII 11) “ріг даху, кутове стропило; кований листовим залізом кут скрині” (*rogъ “вістря; кут”, *narožьn(ьj) “кутовий”).

4. Збірне значення мав іменник ***navidlьnikъ** (ЕССЯ XXIII 236) “кількість сіна, піднятого на вила” (*na vidla).

Структури з формантом *ob-...-(ьн)ікь.

1. Реконструйовані деривати з цим конфіксом — в основному найменування *предметів* зі словотвірним значенням “щось, розташоване навколо того, що назване мотивувальним словом”.

Частину одягу, призначену знаходитися навколо того або на тому, що назване вивідним словом, позначали такі іменники: ***obplekt'ьnikъ** (ЕССЯ XXVIII 213) “одяг іерея; наплічна частина ризи; погони” від *plekt'e, *obplekt'ьнь(jь) “яке розташоване на плечах”; ***obrojасьnikъ** (241) “те, чим можна підперезатися, пояс, ремінь”; ***obšijьnikъ** (XXX 134) “ошийник для собак; комір”, пор. *ob šijь, *obšijьньjь.

Елемент кінської упряжі називає похідне ***obgolьnikъ** (XXVI 228) “частина збруї, недоуздок” від *golva.

2. Найменуванням *місця* або *території*, розташованої біля того, що назване твірним словом, виступав дериват ***obmъšanikъ** / ***obmъšєnikъ** (ЕССЯ XXVIII 96) “місце (біля болота; низина), поросле мохом; приміщення для зберігання взимку вуликів із бджолами” (*mъхъ “мох”, проте можлива мотивація й дієсловом *obmъšiti “покрити мохом”).

3. Рідко деривати з цим морфематичним комплексом використовувалися для позначення *деталей споруд*: ***obstrěšьnikъ** (ЕССЯ XXX 74) “колода по краю даху з видовбаним жолобом; нижній край даху” (*strěxa).

Структури з формантом *ne-...-(ьн)ікь.

Із цим конфіксом реконструйований відприкметниковий іменник, що називав *особу* за характером її стосунків з іншими людьми: ***nemirьnikъ** (ЕССЯ XXIV 156) “неприятель, ворог” (*mirь, пор. також *mirьнь “мирний” — Там само 157).

Структури з формантом *po-...-(ьн)ікь.

Із розгляданим конфіксом реконструйоване похідне з *темпоральною семантикою* — “те, що слідує за названим вивідним словом”: ***ponedělьnikъ** [Вступ 1966 125] “понеділок” (*neděla “неділя”).

Структури з формантом ***bez-...-(ьн)ікь** трапляються в поодиноких *антропонімічних* реконструкціях: ***Bezďьbnikъ** [Шульгач 2008 29] від dьbno “дно” (ЕССЯ V 174).

Майже всі праслов'янські іменники, що мали у своїй структурі конфікси з постпозитивним елементом **-(ьн)ікъ**, виступали назвами *предметів*. Семантика предметності реалізувалася за допомогою афіксів ***на-...-(ьн)ікъ**, ***об-...-(ьн)ікъ**, наприклад: **narǫkavъnikъ* “предмет, що захищає руку від ліктя до зап'ястя”, **obplektъnikъ* “наплічна частина ризи”. Рідше трапляються найменування *осіб*, у складі яких наявні форманти ***на-...-(ьн)ікъ**, ***не-...-(ьн)ікъ**, ***bez-...-(ьн)ікъ** (**naslědъnikъ* “спадкоємець”, **nemirъnikъ* “ворог”, **Bezďbъnikъ*). Поодинокими були *n. loci*, у творенні яких брав участь морфематичний комплекс ***об-...-(ьн)ікъ** (**obтъšanikъ* “місце, поросле мохом”), та назви з *темпоральним* значенням, продуковані за допомогою конфікса ***ро-...-(ьн)ікъ** (**ropeděľnikъ*). Твірною базою для розглянутих дериватів служили в основному іменники або прийменниково-відмінкові сполуки.

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ **-ЪКА / -ЬКА**

Праслов'янський суфікс **-ька** континує індоєвропейський гіпокористичний та демінутивний формант **-īkā**, а суфікс **-ька** виник із **-ŭkā** [Sławski I 1974 95]. В.Вондрак стверджує, що історія походження формантів **-ька**, **-ька**, котрі творять назви осіб жіночої статі, така ж, як і суфіксів **-ько**, **-ько**, які продукують назви осіб чоловічої статі. Праслов'янський суфікс **-ько** утворився від **-ŭко**, тобто первісно **-ко** приєднувався до **-ŭ**-основ, де від звичайних слів утворилися здрібнілі (демінутивні) назви. Суфікс **-ько** теж було абстраговано, але вже зі структур від **-й**-основ [Vondrak 1924 619-620].

У праслов'янській мові суфікси **-ька**, **-ька** виступають як цілком самостійні продуктивні словотворчі засоби. Первісною для них була демінутивна функція, наприклад: **děvъka < *děva*, **kostъka < *kostъ*; **babъka < *baba*. За допомогою формантів **-ька**, **-ька** творилися й жіночі відповідники до назв осіб чоловічої статі, наприклад: **aščerъka < *aščerъ*, **kotъka < *kotъ*; **lěkarъka < *lěkarъ* [Sławski I 1974 94], які мають виразне значення здрібності [Doroszewski 1928 117; Черных 1956 43].

Майже всі конфіксальні похідні з другим елементом **-ька / -ька** були дублетами іменників із формантами ***об-...-ькъ**, ***на-...-ькъ**, ***об-...-ьсь**, ***на-...-ьсь**, ***ра-...-ькъ**, ***па-...-ькъ**, ***па-...-(ьн)ікъ**.

Структури з формантом ***на-...-ька/-ька**.

Цей конфікс брав участь у творенні небагатьох дериватів.

1. Назви *істот* — *осіб і тварин*: ***naslědъka** (ЭССЯ XXIII 53) “спадкоємець; те, що лишилося у спадок” (**na slědъ*, проте не виключена мотивація іменником **naslědъ* + **-ъкъ** або дієсловом **naslěditi* + **-ъкъ**); ***nazimъka** (XXIV 67) “порося, яке народилося взимку; однорічне порося або теля” від **na zima*, **nazimъ(jь)*.

2. *Частину вбрання*, розташовану на тому, що називає мотивувальне слово, позначав іменник ***naušъka** (ЭССЯ XXIII 199) “се-режки; частина шапки або шолома, яка прикриває вуха” від **na ixo*.

Значення *збірності* мали такі деривати: ***narqъka** (ЭССЯ XXIII 15) “оберемок” (**rqъka*); ***nazqъka** (XXIV 78) “навильник сіна або соломи; напилок” (**na zqъъ*, **na zqъъкъ*, пор. також **nazqbiti* “начепити на зубці”).

3. *Абстрактну семантику* мав десубстантив ***nasъrdъka** (ЭССЯ XXIII 122) “злість, ворожнеча” (**sъrdъce*, пор. також **nasъrditi*).

Структури з формантом *об-...-ъка/-ъка.

1. Для називання *осіб* за зовнішніми чи внутрішніми ознаками служили похідні ***obgolъka** (ЭССЯ XXVI 229) “про неслухняну дівчинку, жінку”, пор. **golъ* “порожній, марний”, **golъka* “дівчинка” (VII 15); ***obstornъka** (XXX 65) “одноока людина” (**ob storna*).

2. Із цим формантом реконструйовано найменування *предмета*, розміщеного навколо або біля того, що називає мотиватор: ***obbabъka** (ЭССЯ XXVI 93) “гриб підберезник”, співвідноситься з **baba* “пень” (Ф I 55), пор. також **obaba*, рос. діал. “риба бичок-підкамінник” (ЭССЯ XXVI 93-94); ***obgolъka** (XXVI 226) “недоуздок; деталь плуга” (**ob golva*); ***obpęta** (XXVIII 192) “підбір; задник у взуття” від **pęta* “п’ятка”, однак можлива також мотивація іменником **obpęta*, репрезентованого в луж. *wopjata* “задник у взутті” (XXVIII 192); ***obpolka** (254) “крайня дошка в колоді; обрубок” (**polъ/*pola* “половина”; пор. **obpolъ / *obpola* “дошка”); ***obstrěšъka** (XXX 74) “виступ (солом’яного) даху, навіс”; ***obvěšъka** (XXXI 18) “обід сита, кошика; невеликий обруч” (**věko* “кришка” — див. ЕСУМ I 398); ***obžerdъka** (ЭССЯ XXXI 243-244) “ошийник; (хутряний) комір; намисто” від **ob žerdlo*.

На позначення того, що лишилося після виконання дії, названої вивідним словом, використовувався іменник ***obgarъka** (ЭССЯ XXVI 189) “головешка, недогарок”, пор. **gorěti*, **garati* та *žarъ*, **žariti* [Варбот 1984 107]; а також **obgarъ/*obgara* “недогарок” або ж від **obgarati* “обгорати, обпікати” (ЭССЯ XXVI 190).

Структури з формантом *ра-...-ъка/-ъка.

Із цим формантом реконструйовано дериват ***raběръka / *raberъka** [Варбот 1984 110] “залишки після збору врожаю”.

Таким чином, похідні, до складу яких входять конфікси з другою частиною **-ька**, мали здебільшого *предметне* значення. У структурі таких іменників наявні форманти ***ob-...-ька**, ***na-...-ька** (**obgolьka* “недоуздок”, **naišьka* “частина шапки або шолома, яка прикриває вуха”). Рідше натрапляємо на *абстрактні* найменування, утворені за допомогою морфематичного комплексу ***na-...-ька** (**nasьrdьka* “злість, ворожнеча”), а також на номени зі значенням *збірності*, до складу яких входять афікси ***na-...-ька**, ***ra-...-ька** (**narоцьka* “оберемок”, **raběьka* “залишки після збору врожаю”). Творилися похідні на базі іменників або прийменниково-відмінкових сполук, рідше до продукування нових слів залучалися дієслівні основи.

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ **-ІНА**

У праслов'янському **-ina** злилися два індоєвропейські форманти — **-einā** та **-īnā** і **-eino** та **-īno** [Sławski I 1974 123]. На думку В.Мартінова, він є балто-слов'янською інновацією [Мартынов 1973 52]. У мові розгляданого періоду **-ina** творив назви речові (**xormina*, **teletina*), збірні (**družina*, **obьština*), абстрактні (**jistina*, **konьčina*) тощо [Вступ 1966 119]. Як постпозитивний компонент конфікса трапляється в небагатьох реконструйованих дериватах.

Структури з формантом ***ob-...-ina**.

1. За допомогою аналізованого конфікса творилися здебільшого найменування *предметів* зі словотвірним значенням “щось, розміщене навколо, біля того, що назване вивідним словом”, наприклад: **obglovina* (ЭССЯ XXVI 225) “частина кінської упряжі, недоуздок; шкіра, зідрана з голови тварини” (**golva*); **občelina* (134) “одна з різних дощок, яка закриває торці колод зрубу і край даху” (**čelo* “у зрубаному й обчищеному від гілок дереві його тонкий кінець”); **obpętina* (XXVIII 191) “задник у взутті; кайдани” (**pęta* “п'ята”, **obpęta* “задник у взутті”); **obplotina* (230) “огорожа; рама для плоту, перший, основний настил плоту; основа плоту” від **ob plotь*; хоча не виключена мотивація й іменником **obplotь* / **obplota* (ЭССЯ XXVIII 231); **obstrěšina* (XXX 73) “балка під стріхою” (**strěxa*).

Похідне зі значенням *збірності*: **obstružina* “стружки, тирса” / **obstržina*. Пор. **stružо*, **strugati* та **stьrgati* [Варбот 1984 99].

2. Місце, територію розташовану навколо або вздовж того, що назване мотивувальним словом, позначали такі субстантиви: **obbočina* (ЭССЯ XXVI 110) “узбіччя, край (дороги, вулиці тощо)” (**bokь* “бік”,

**ob bokъ* “збоку”); **obpolina* (XXVIII 250) “порожнеча, щілина” від **polъ(jъ)* “порожній, відкритий”, пор. також **obpoliti* “залишити відкритим”.

Іменник **obračina* (ЭССЯ XXVIII 135), окрім локативного “місце на човні, де двоє сидять на веслах; весло”, міг мати також абстрактне значення “норовливість, примха; грубість, жорстокість” від **ob rakъ* “навпаки, назад”. Позначення весла пов’язане зі зворотним рухом, рухом в інший бік (див. докладніше Там само).

Структури з формантом *pro-...-ina.

Із цим формантом серед реконструкцій праслов’янської мови маємо дериват **prosědlina* [Варбот 1984 204] “розщілина”, слово належить до гнізда кореня **sědl-* “сидіти” (див. Ф III 445).

Структури з формантом *ne-...-ina.

З цим конфіксом реконструйований дериват **nerězina* (ЭССЯ XXIV 229) “необрізана лоза; сорт винограду; необроблена земля” від **ne rězati*, пор. також **nerěзь* “не підрізана лоза; необроблена земля” (Там само).

Отже, за допомогою конфіксів з другою частиною **-ina** творилися *n. loci* (форманти ***ob-...-ina**, ***pro-...-ina**: **obbočina* “узбіччя”, **prosědlina* “розщілина”), *n. abstracta* (афікс ***ob-...-ina**: **obračina* “норовливість; жорстокість”), найменування з *предметним* значенням (***ob-...-ina**, ***ne-...-ina**: **obplotina* “огорожа; рама для плоту”, **nerězina* “необрізана лоза”). Мотивувальною базою для цих дериватів служили в основному іменники або прийменниково-відмінкові сполуки. Для частини похідних характерною була множинна — іменникова та дієслівна або дієслівна та прикметникова — мотивація.

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ **-ЬКЪ**

Дослідники праслов’янського словотворення вважають **-ЬКЪ** побічною формою суфікса **-ЬСЬ-**: між цими формами немає ніякої функціональної різниці. Таку різницю знаходять натомість в альтернаціях **-ЬКЪ/-ЬКЪ**, оскільки в деяких випадках виникає **-ЬКЪ**, у яких **-ЬКЪ** з’явитися не може [див. Wojtyła-Świerzowska 1974 80].

Структури з формантом *na-...-ЬКЪ.

1. Іменники, у творенні яких брав участь аналізований конфікс, були назвами *предметів*, котрі розташовані або призначені розташовуватися (перебувати) на тому, що позначене мотивувальним словом, наприклад:

narqъькь* (ЭССЯ XXIII 15) “оберемок” (rока*); **наушькь* (199) “сережки; частина шапки або шолома, яка прикриває вуха” від **на ихо*.

2. *Частину тіла*, розміщену над тим, що позначене вивідним словом, називали такі іменники: **наšijькь* (ЭССЯ XXIII 124) “потилиця; нашийок” (**na šija*); **наууькь* (XXIV 45) “загривок, потилиця” від **уја* “шия”.

Структури з формантом *об-...-ькь.

Зрідка цей комплекс брав участь у творенні найменувань *предметів*: **obšijькь* (ЭССЯ XXX 134) “намисто; ошийник; шия” (**šija*); **obvěцькь* (XXXI 18) “обід сита, кошика; невеликий обруч” (**věко* “кришка” — див. ЕСУМ I 398).

Матеріально-речовинну семантику мала реконструкція **obsъvojькь* (ЭССЯ XXX 118) “звита вовна, готова для прядіння”, на думку укладачів ЭССЯ, це слово є “поліпрефіксальним та суфіксальним утворенням із **об-*, **сь-*, надбудованим над дієслівно-іменним гніздом **voj-*, **viti*” (Там само).

Локативи мали загальне словотвірне значення “те, що знаходиться над тим або біля позначуваного твірним словом”: **obberžькь* (ЭССЯ XXVI 98) “узвиштя над берегом” (**bergь*); **obmedjькь* (XXVIII 50) “межа земельних ділянок, межа” (**medja* “межа”); **obšijькь* (XXX 134) “шия зверху” (**šija*).

Деталь споруди називав іменник **obstrěšькь* (ЭССЯ XXX 74) “виступ (солом’яного) даху, навис”.

Структури з формантом *о-...-ькь.

Із цим афіксом реконструйовано похідне на позначення того, що розташоване нижче від названого мотивувальним словом: **ovьršькь* [Гліаді 2001 97] “пагорбок”, пор. **vьrxь* “верх”, **ovьrшь* [Там само].

Як бачимо, більшість дериватів була назвами *предметів*, утвореними за допомогою форманта **об-...-ькь* (**obvěцькь* “обід сита”). Дещо менше реконструйовано *локативи*, до складу яких входять морфематичні комплекси **об-...-ькь*, **о-...-ькь* (**obberžькь* “узбережжя”, **ovьršькь* “пагорбок”). Усі розглянуті субстантиви мотивовані іменниками або прийменниково-відмінковими конструкціями.

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ -ЬСЬ

Праслов’янський *-ьсь* континує індоєвропейський *-iko* [Sławski I 1974 101], від сполучення *-ко* з голосними переднього ряду основи відбулося чергування *к* з *с* [Мейє 1951 290; Вступ 1966 118]. Час

виникнення суфікса **-ьсь** декотрі дослідники відносять до періоду балто-слов'янської мовної єдності [див. Мартынов 1973 52].

Структури з формантом *па-...-ьсь.

Цей формант брав участь у творенні похідного на позначення *тварини*, яка народилася після того, що назване вивідним словом: **nazimьсь* (ЭССЯ XXIV 68) “порося, народжене взимку; однорічне порося; порося або теля, залишене на відгодування на зиму” від **na zima*, **nazimъ(jь)*.

Структури з формантом *об-...-ьсь.

Реконструйовані деривати, у складі яких наявний розгляда-ний афікс, служили для позначення:

— *особи*: **obgolvьсь* (ЭССЯ XXVI 229) “про неслухняну дівчинку, жінку”, пор. **golьka* “дівчинка”;

— *частин організму людини або тварини*: **obsyrdьсь* (XXX 125) “pericardium, осердя” від основи **syrd-*, пор. **syrdьсе*;

— *речовин*: **obzobьсь* (XXXI 219) “дуже маленька кількість їжі; огризок” (**ob zobь*).

Структура з формантом *bez-...-ьсь вичленовується у відіменни-ковому *антропонімі* **Beznudjьсь* [Шульгач 2008 33] від **nudja* “потреба” (див. докладніше Черных I 580-581).

ІНШІ ДВОКОМПОНЕНТНІ АФІКСИ

Структури з формантом *об-...-lo.

Праслов'янський **-dlo** є продовженням індоєвропейського суфікса **-tlo**. В основі деривації за участю цього форманта лежить індоєвропейська суфіксація **-tlo/-tro**, **-dhro/-dhlo** [див. Мартынов 1973 19-21]. Виділившись на основі найдавніших форм типу **g(ь)rdlo*, **ordlo*, суфікс **-dlo** почав приєднуватися до інфінітивних основ [Вступ 1966 121], утворюючи в індоєвропейській мові n. instrumenti, наприклад: **kadidlo*, **zyrcadlo*, **svētidlo* тощо [Мартынов 1973 21].

Форма розгляданого суфікса **-lo** виникла не пізніше VI ст. н.е., “на пізній стадії функціонування праслов'янської мови” [Шевельов 2002 104-107].

З-поміж реконструкцій праслов'янської мови лише поодинокі деривати мали у своєму складі аналізований формант: **obgrablo* “кочерга” : **obgreblo* “кочерга” [Варбот 1984 109], пор. **grabiti*, *-ati* та **grebti*; **obvylklo* “одяг” : **obvelklo*, пор. **vylkϕ* та **velkti* [Там само 114].

Структури з формантом *ne-...-ань/-ана.

Праслов'янський суфікс **-ань** утворився в результаті розширення іменників з **а**-основами формантом **-нь** [Vondrak 1924 500] у період балто-слов'янської єдності [Мартынов 1973 52]. Так утворилися перші іменники типу **županъ* “начальник території, округу” (<**župa* “територія, округ”), **bratanъ* “син брата”, **sestranъ* “син сестри” [Білоусенко 1993 50]. Однак у праслов'янський період добре відомі як форми неномінальні, так і девербальні [Sławski I 1974 130]. Від основ іменників творилася характерна група імен, які називали родичів або свояків [Мартынов 1973 36]. Від прикметникових основ суфікс **-ань** творить *nomina attributiva*, звичайно, з експресивним забарвленням, наприклад, **bujanъ* “щось потужне, сильне; непогамовна людина, бугай” від **bujъ* “буйний, непогамовний”. Від дієслів творяться назви діячів, наприклад, **bajanъ* “оповідач, оспівувач, співець, віщун” від **bajō* **bajati* “ворожити, замовляти” [Білоусенко 1993 50].

З формантом ***ne-...-ань/-ана** реконструйовано іменник, що позначає особу, яка не виконує дії, названої мотивувальним словом: **nesmějānъ* / **nesmějāna* (ЭССЯ XXV 17) “людина, котра не сміється, яку не можна розсмішити, про поважну, серйозну особу” (**smějati* (*se*) “сміятися”).

Структури з формантом *ne-...-ха.

Серед дериватів праслов'янської мови з конфіксом, другим елементом якого виступає **-ха** (спочатку пейоративний суфікс — див. Vondrak 1924 630), етимологи реконструювали похідне на позначення особи, котра не виконує дії, названої вивідним словом: **netъkaxa* (ЭССЯ XXV 42) “жінка, яка не вміє ткати; невміла /ледача/ ткаля” (**тъkati*).

*** *** ***

За даними реконструкцій, у праслов'янській мові, певне, функціонували конфікси з постпозитивними елементами **-ъје**, **-іса**, **-ъкъ**, **-(ьн)ікъ**, **-ъка**, **-іна**, **-ъкъ**, **-ъсь**, **-ю**, **-ань**, **-ха**, **-ь**, **-ъ**, **-а** (**bezdolъje* “горе, біда, лиха доля”, **bezvodica* “безводдя”, **dostoъjъ* “достойнство; пристойність”, **medъigorъje*, **nabedrъкъ* “частина кінської упряжі, що одягається коневі на стегна”, **naberъъje* “узбережжя”, **nacelъnikъ* “налобник; прикраса на лобі”, **narоъъnica* “ріг даху, кутове стропило”, **narоъъka* “оберемок”, **našijъкъ* “потилиця; нашійок”, **nazitъсь* “домашня тварина, народжена взимку”, **neboъjъ* “безстрашна людина”, **nečasъje* “несприятливий час”, **nemirъnikъ* “неприятель, ворог”, **nerězina* “необрізана лоза”, **nesmějānъ* “люди-

на, яку не можна розсмішити”, **netьkaха* “жінка, яка не вмє ткати”, **obbertьje* “ноша, оберемок”, **obbertькъ*, **obbočina* “узбіччя”, **obprojasьnica* “пояс”, **zavodь* “перешкода”, **posagь* “віно”, **robergьje*, **rodnožьje*, **obgrablo* “кочерга”, **primorьje*, **jьzžarь* “випалена ділянка”, **kavьrga* “сучок; щось зігнуте, нерівне”, **pripektьje* “припічок”, **zadvorьje* тощо. Значна кількість конфіксальних словотвірних типів у праслов’янський період була вже сформована, наприклад, типи з формантами, до структури яких входять другі компоненти **-ьje**, **-ъкъ**, **-(ьн)ікъ**, **-ъка**, **-ь**, **(-ь, -а)**. Конфікси з постпозитивними компонентами **-іна**, **-ъкъ**, **-іса**, **-ьсь**, **-ю**, **-апь**, **-ха**, очевидно, перебували на стадії становлення. Реконструйовані деривати, перші компоненти яких походять від прийменників з просторовим значенням (***ob-**, ***na-**, ***po-**, ***pri-**, ***rod-** тощо), виступали здебільшого локативними та предметними найменуваннями, мотивованими в основному прийменниково-відмінковими сполуками; рідше виявлені похідні з цими афіксами є назвами осіб та збірних понять. Іменники, у яких вичленовуються перші частини конфікса ***ne-**, ***bez-**, служать зазвичай для позначення абстрактів із семантикою опредметненої дії або стану, у яких вивідними можуть виступати дієслова (для n.actionis) або прийменниково-відмінкові сполучення (для похідних із семантикою стану).

У праслов’янську добу паралельно функціонували синонімічні деривати, які різнилися здебільшого постпозитивними елементами конфікса, наприклад: ***ob-...-ъка** — ***ob-...-ъкъ** (**obbabьka*, **obbabькъ* “триб підберезник”, **obgarьka*, **obgarькъ* “головешка, недогарок”), ***ob-...-ьje** — ***ob-...-ъкъ** (**obbertьje*, **obbertькъ* “оберемок, ноша”), ***ob-...-іна** — ***ob-...-ъка** (**obpętina*, **obpętьka* “задник у взуття”), ***ob-...-ъка** — ***ob-...-ьсь** (**obgolьka*, **obgolьсь* “про неслухняну дівчинку, жінку”), ***ob-...-ьje** — ***ob-...-ъкъ** (**obberžьje*, **obberžькъ* “узбережжя”), ***ob-...-ьje** — ***ob-...-ь** — ***ob-...-іна** (**obbočьje*, **obbočьь*, **obbočina* “узбіччя, край дороги, вулиці тощо”), ***ob-...-ьje** — ***ob-...-ь** — ***ob-...-ъкъ** (**obdьbnьje*, **obdьbnьь*, **obdьbnькъ* “скирта круглої форми із снопів хліба”), ***ob-...-ьje** — ***ob-...-ь** — ***ob-...-іса** — ***ob-...-ъкъ** — ***ob-...-ьнікъ** — ***ob-...-ъка** — ***ob-...-іна** (**obgolььje*, **obgolььь*, **obgolььica*, **obgolьькъ*, **obgolььнікъ*, **obgolььka*, **obglovina* “недоуздок; колючий нашійник для собаки”); ***na-...-ьсь** — ***na-...-ъка** — ***na-...-ъкъ** — ***na-...-іса** (**nazimьсьь*, **nazimььka*, **nazimьькъ*, **nazimььica* “поросся, яке народилося взимку”), ***na-...-ьje** — ***na-...-ъкъ** — ***na-...-ъка** (**nasьrdьje*, **nasьrdькъ*, **nasьrdьka* “злість, ворожнеча”), ***na-...-ъкъ** — ***na-...-ьнікъ** (**načelькъ*, **načelьнікъ* “пов’язка, прикраса на лобі”), ***na-...-ьje** — ***na-...-ъкъ** — ***na-...-ъка** (**narčььje*, **narčььka*, **narčьькъ* “оберемок”), ***na-...-ъка** — ***na-...-ьнікъ** —

na-...-ъкъ** (**naslěčьka, *naslědьnikъ, *naslěčькъ* “спадкоємець”), ***na-...-ъје** — ***na-...-ьникъ** (**narǫkanьje, *narǫkanьnikъ* “нарукавник”, **narǫčьje, *narǫčьnikъ* “браслет, захисний обладунок для рук”), ***bez-...-ъје** — ***bez-...-іса** (**bezdoržьje, *bezdoržica* “бездоріжжя”, **bezgluzdьje, *bezgluzdica* “безглуздя”), ***pa-...-ька** — ***pa-...-ъкъ** (**paběrьka, *paběrькъ* “залишки після збору врожаю”) і под. Інколи синонімічні форманти могли мати різні препозитивні частини (bez-...-іса** — ***ne-...-іса**: **bezpǫtica, *nepǫtica* “бездоріжжя”).

Продукування ідентичних у семантичному плані дериватів за допомогою різних конфіксальних формантів свідчить про широкі можливості цього способу словотворення. На різних теренах давньої Славії тривав процес добору найбільш зручних, адекватних меті висловлення форм.

РОЗДІЛ ІІІ КОНФІКСАЛЬНА ПІДСИСТЕМА ІМЕННИКА ДАВНЬОКИЇВСЬКОЇ ДОБИ

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ *-ИЮ*

Конфікс не-...-ию.

У давньоруськоукраїнській мові співвіднесеність розгляданих іменників із пасивними дієприкметниками майже повністю втратилася, і похідні стали сприйматись як девербативи, що утворені або шляхом префіксації віддієслівних іменників (*житие* — *нежитие*), або шляхом конфіксації за моделлю “не + основа інфінітива” (*не вѣрити* — *невѣрие*, *не любити* — *нелюбие* тощо). Рідше в джерелах XI-XIII століть трапляються субстантиви, утворені на основі іменних частин мови. Унаслідок нашарування вторинних мотивацій значна кількість дериватів має подвійну або потрійну мотивацію, наприклад, *нелюбие* (*любити*, *не любити*, *любѣ*). Загальне словотвірне значення досліджуваних субстантивів— “те, що є запереченням чогось, названого вивідним словом”.

1. Серед аналізованих конфіксальних *абстрактів* більшість складають *nomina actionis* на позначення заперечення дії, названої вивідним словом, наприклад: *борѣся прахъ невѣрія* (1037-1050/XV ІлСл 92) “недовір’я, сумнів, невір’я”; *нерѣбие* (XI Ср ІІ 424) “дія за дієсловом *не рѣзати*” (з відтинанням дієслівного суфікса *-а-*); *неподобие* (XI СлРЯ XI 218) “недозволений спосіб дій” від *подобати* “відповідати певним критеріям” (XI Ср ІІ 1039) з елізією дієслівного суфікса *-а-*; *непричастие* (1160 СлРЯ XI 255) “заборона на прилучення до чого-небудь, відлучення від чого-небудь” від *причастити* “залу-

чити” або *причастие*; **неплодие** (211) “безплідність, нездатність приносити плоди, потомство; відсутність родючості”.

2. Найменуваннями *психічного стану, особливостей поведінки, вдачі, розумових здібностей людини, взаємин між людьми*, що характеризуються запереченням (невиконанням) названої мотивувальним словом дії, виступали такі іменники: *Мы же несмыслиемъ и злодѣйством самовольнымъ погибаем* (XI/XVI ИФ 421) “безумство” (*смыслити* “розуміти”); **неволие** (XII СДЯ V 234) “небажання” (*волити* “хотіти”); **нелюбиѣ** (1228/1377 297) “ворожнеча” (*любити*).

Помітну групу серед іменників згаданої підгрупи складають десубстантиви: **нечеловѣчїе** (1073 СлРЯ XI 349) “жорстокість”; **нечестїе** (1073 XI 350) “беззаконня; безчестя, приниження” (*честь* “шана, повага; гідність”); **неразумїе** (1076 СДЯ V 352) “нерозумність, незнання, невігластво” (*разумъ*); **незлобіе** (1097 122) “безгрішність, невинність, праведність, непорочність; простодушність, невибагливість” (*злоба, злѡбъ* “злоба; лукавство”; *злѡбіе* “зло, гріх”); **неклятвїе** (XI 151) “невживання клятв”; **нестудїе** (XI/XIII-XIV 312) “нахабна або безсоромна, ганебна поведінка” (*студъ* “сором”); **несловіе** (XI/XIII-XIV СлРЯ XI 289) “нерозумність”, пор. *слово* “висловлення, здатність висловлювати”; **непогодье** (1172/1377 СДЯ V 320) “незручний, несприятливий час; невдача, нещастя”, пор. *погода* “сприятливий час, погода” (1347 Ср II 1015); **нечрѣдіе** (XII СлРЯ XI 154) “нерівномірність, несправедливість”, пор. *чрѣда* “черга”; **непользье** (XII СДЯ V 325) “марність” (*польза*); **нелюбовьѣ** (1283/бл.1425 298) “ворожнеча” (*любовь*); **неправьдик** (XIII-XIV 333) “несправедливість, беззаконня” (*правда*).

Найменшу кількість утворень згаданого семантичного типу з конфіксом **не-...-иѣ** становлять деад’єктиви: **недостижїе** (1073 СлРЯ XI 98) “незбагненність”, пор. *достижънъ* “зрозумілий”; **неизвѣстїе** (1073 126) “ненадійність” від *извѣстѣи* “вірний, надійний” (СДЯ III 486), пор. *извѣстити* (СДЯ III 483) “зміцнити, ствердити”; **непокошїе** (1073 СлРЯ XI 223) “суворість” — очевидно, від *покошънѣи* “схильний, здатний; відповідний” (1073 Ср II 1115); **неудобїе** (1096 СлРЯ XI 328) “труднощі, ускладнення” (*удобъ* “легкий, можливий”; *удобѣи* “легкий, простий”; *неудобъ* “важкий, неможливий”); **недужїе** (1097 109) “хвороба, перен. зло”, пор. прасл. **dogъ* “сила”, а також *доужїи, дужїи* “дужий, сильний, міцний” (СДЯ XII/XVII IV 400); **необщиѣ** (СлРЯ XI/1456 XI 193) “відлучення” від *общи* “загальний, такий, що стосується всіх”, *община* “спільнота”, а також *общиити(сѣ)* “об’єднуватися, приєднуватися” (СДЯ V 570), пор. *не общѣнъ* “позбавлений церковного спілкування”.

Конфікс не-...-(е)ниє.

Про наявність конфіксальних дериватів із цим формантом у мові XI-XIII століть можна говорити з достатньою певністю, оскільки співвіднесеність їх із дієсловами є очевидною (*нечаганиє* < *чагати*, *нестяжание* < *стяжати*, *нераденіє* < *радети*). Мотивувальними до розглянутих утворень можуть також виступати іменники *чаганиє*, *стяжание*, *раденіє*. Однак із часом зв'язок похідних аналізованого типу з дієсловами послаблюється, і в сучасній українській мові такі деривати починають сприйматись як префіксальні десубстантиви, наприклад: *невживання* < *вживання*, *невдоволення* < *вдоволення*.

Утворення з цим афіксом мотивовані дієсловами та мають здебільшого абстрактну семантику, однак значна кількість дериватів виступає полімотивованими структурами, співвідносними водночас і з дієсловом, і з іменником (рідше — з прикметником).

1. Найбільший блок похідних із розглянутим конфіксом становили субстантиви на позначення *психічного, фізичного, матеріального або родинного стану, особливостей поведінки, вдачі людини, її здібностей, стосунків між людьми*. Наприклад: *невидѣние* (1073 СлРЯ XI 45) “сліпота, неможливість бачити” (*видѣти*, *видѣние*); *несогрѣшение* (1073 299) “непогрішимість, непорочність”; *невоздержание* (1076 СДЯ V 237) “нестриманість, непомірність”; *ненаказание* (1076 307-308) “невихованість, неосвіченість, невігластво, безрозсудність; поступливість, слабохарактерність; безкарність” (*наказати* “дати наказ, виховати; покарати”); *незапинание* (1076 274) “упевненість, твердість у ході”; *нечаганиє* (1076 392) “відчай; неочікуваність” (*чагати* “очікувати, сподіватися”); *неначаяние* (1097 СлРЯ XI 187) “відчай” (*начаяти* “очікувати”; *начаяние*); *невѣрованіе* (XI СлРЯ XI 38) “невір'я (переважно в релігійних питаннях); сумнів, недовіра” (*вѣровати*, *вѣрованіе*); *неимѣние* (XI 132) “відсутність, брак чого-небудь, нестача”; *ненаучение* (XI 186) “неосвіченість, невігластво” (*научити*, *научение*); *непоболѣние* (XI 213) “безсердечність, черствість” (*поболѣти*); *негордѣние* (XI/XIII-XIV 68) “скромність” (*гордѣтися*, *гордѣние*; пор. також *гордыи*); *и тогда падеся судом или своимъ несоблюдѣниемъ* (XI/XVI ИФ 402) “нестриманість, недисциплінованість (стосовно чого-небудь), необережність” (*соблюдати*, *соблюдѣние*); *немилование* (XII-XIII СлРЯ XI 169) “безсердечність, черствість, відсутність милосердя” (*миловати*, *милование*); *неспание* (XII-XIII 302) (*спати*, *спание*) “безсоння”; *ненадѣяние* (XII-XIII / XIV 183) “безнадійне становище, безнадійність” від *надѣятися*, хоча можлива мотивація іменником *надѣяние*; *неосужание* (XIII 202)

“незасудження” (*осужати*) тощо. Пор. також, очевидно, запозичене зі старослов’янської мови похідне *неключеник* (XII Ср III 183¹) “негідність”, пор.: *ключимыи* “відповідний, придатний” (1076 СДЯ IV 225), *ключатися* “пасувати, відповідати” (XIII-XIV 224).

2. *Nomina actionis* зі словотвірним значенням “дія, яка є запереченням дії, названої вивідним словом” у писемних джерелах репрезентовані меншою кількістю утворень, ніж іменники зі значенням стану. Наприклад: *нь ѡ(т) них піємь источьникъ нетлѣнія* (1037-1050/XV ІлСл 90) (*тлѣти*; *тлѣние*); *небогатѣние* (1073 СлРЯ XI 1073 18); *небрание* (1073 21) (найчастіше *небрание имѣнія*, *имѣнню*); *немученье* (1073 178) “безкарність” (*мучити* “карати”); *неполучение* (1073 224) “неодержання або позбавлення, відсутність (чого-небудь); невдача, неуспіх, нещастя”, пор. також: *и сътворися имъ неполучение желанія* (XI-XII/1462 КП 152) “нездійснення бажання”; *неразумѣние* (1073 СлРЯ XI 269) “нерозуміння; незнання, невігластво” (*разумѣти*); *неполучание* (XI СлРЯ XI 224) “нещастя” від *получати*; *немовение* (XI 173) “відсутність омивань, відмова від миття”, пор. *мовѣ* “баня, миття в бані” (1118/1377 229), *мовеньє* “миття” (1118/1377 229); *неядение* “перебування без їжі” (1096 361) (*ядати*, *ядение*); *неснискание* (XI 296) від *снискати* “накопичити, зібрати, придбати” або *снискание*; *непитание* (XI/XIII-XIV 210) “утримання від страви, голодування” (*питатися*, *питаник*); *да нехоженье поганыхъ мучими* (к. XII/бл. 1425 ЛК 214) (*ходити*, *хоженье*); *невселение* (XI/1499 СлРЯ XI 60) “непоселення на яку-небудь територію” (*вселятися*, *вселение*); *необрѣтение* (XII/XVI 192) “невдача в пошуках” (*обрѣтати* “знаходити, відшукувати”; *обрѣтение*); *неженение* (XII СДЯ V 272) “перебування неодруженим” (*женитися*, *жененьк*); *непосагание* (XII 327) “перебування неодруженим” від *посагати*, пор. також *непосагий* “неодружений, той, хто не взяв шлюб”; *неснабдѣние* (XII/XIII 371) “незбереження, недотримання” (*снабдѣти* “зберегти”); *невѣдание* (XII/XV 28) “незнання” (*вѣдати*, *вѣдание*); *неглаголение* (XII 64) “мовчання” (*глаголати*, *глаголение*); *неисѣчение* (XII-XIII 133) від *исѣчи* “порубати, знищити”; *неизыскание* (1282/XV 132) “відсутність розгляду, вивчення”, пор. *изыскати* “вивчати, випробовувати” (1284 IV 10); *неубѣжание* “неможливість втекти” (XIII СлРЯ XI 324) (*убѣжати*); *неулучение* (XIII/XIV-XV 333) “неодержання, невиконання” (*улучати* “одержувати”) та ін.

Джерела давньоруськоукраїнської мови фіксують поодинокі відприкметникові та відіменникові номени, певно, церковнослов’ян-

ського походження, а саме: *нестроеник* (1073 Ср II 427) “невлаштованість, неузгодження”, пор. *строи* “порядок” (1047/XV III 554); *несьложеник* (XI II 429) “простота, єдність” (*сьложьньми* “складний, складений”); *нетрезвение* (XI СлРЯ XI 322) “розбещеність, жебрацтво” (*трезвыи* “здоровий, тверезий”; *трезвѣние* “утримання від життєвих спокус”); *нечеловѣчение* (XII СДЯ V 392) “відсутність людинолюбства, жорстокість” (*человѣкъ*).

Конфікс не-...-тик.

Дериватів із цим формантом виявлено небагато. Це окремі іменники на позначення *определеної дії та способу життя, властивостей, особливостей характеру людини*: *невнятие* (XI СлРЯ XI 50) “незбагненність” (*вняти, невнятыи*); *небытие* (XII СДЯ V 232) “небуття”; *негатык вѣры* (к. XII/бл. 1425 399) “недовіра” від дієслівного сполучення *не яти вѣры* “не вірити”; *незабытие* (1200/XVI СлРЯ XI 114) “збереження в пам’яті”; *непитие* (XII/XIII 211) “утриманість від пиття” (*пити*); *нечуотык* (XIV СДЯ V 394) “нечутливість” (*чути*).

Конфікс без-...-ик.

На походження іменників із префіксом *без-* та зі співвідносним із ним препозитивним елементом конфікса (подекуди дослідники не завжди розмежовували власне префіксальні й конфіксальні утворення) у лінгвістиці єдиної точки зору немає. Погляди мовознавців можна звести до таких основних положень: 1) тип іменників зі структурним компонентом *без-* склався на ґрунті всіх слов’янських мов і властивий усім слов’янським мовам [Обнорский 1960 195]; 2) раніше в мові з’явилися деривати органічного давньоруського походження, утворені шляхом суфіксації прийменниково-відмінкових форм; 3) пізніший тип похідних із препозитивним елементом *без-* є результатом сполучень *без-* як префікса й вихідної форми іменника або прикметника. Ці деривати — наслідок впливу грецької мови за посередництвом болгарської (старослов’янської. — *Авт.*) [Обнорский 1960 205-206; Чекменева 1974 18]. При цьому використовувався власний словотворчий матеріал, тобто афікси, котрі функціонували в давньоруськоукраїнській мові. Водночас давні перекладачі не наслідували лексичні зразки оригіналу, а спиралися на реальні мотиваційні відношення (часто двом і більше грецьким словам, які різняться структурою, у перекладі відповідає одне слово й навпаки). Однак не завжди можна стверджувати, що це слово — калька, навіть якщо є грецький відповідник: воно могло виникнути і за аналогією до інших калюк, і за аналогією до утворень, що сформувалися шляхом суфіксації відповідних прийменниково-відмінкових форм. Калько-

ване слово нічим не відрізнялося від власного: воно починало підкорятися тим же мовним законам, установлювати такі ж словотвірні зв'язки, як і питомі слова [див. Чекменева 1972 28-29].

Маючи подвійну й потрійну співвіднесеність (із прийменниково-відмінковими сполуками, іменниками, прикметниками), розглядані конфіксальні деривати могли трактуватись і як суфіксальні, і як конфіксальні [див. Іншакова 1996 98].

Найбільшу групу становлять абстрактні десубстантиви, котрі мають загальне словотвірне значення “заперечення, відсутності того, що назване мотивувальним словом”.

1. На позначення *стану* (психічного, фізичного, родинного, матеріального тощо), *особливостей поведінки людини, її здібностей, інтелектуальних властивостей, моральних якостей та рис характеру* використовувалися деривати, які вживалися переважно в церковнослов'янських текстах: **безблагодѣтик** (1073 Ср I 50) “невдячність”, пор. *благодѣть* “вища рятівна сила, допомога, милість, доброта”; **безблазник** (1073 50) “незваблюваність” від *блазнь* “зваба”; **безвратик** (1073 52) “неможливість рухатися”; **бесловиц** (1073 74) “відсутність розуму” від *слово* “дар слова; значення, смисл”; **бесплодик** (1073 75) “безплідність” (*плоть*); **бесправьдик** (1073 76) “брехня”; **бестыльник** (1073 78) “нетлінність” (*тыль* “тління”; *тыльние* “загибель”); **беззлюбик** (1076 СДЯ I 122) “незлюбивість” від *злоба* “зло”, пор. також *злюбь* “злість; лукавство”; **бестѣдик** (1076 141); **беззавидик** (XI Ср I 47) “байдужість”, пор. *завидѣти* “заздрити”, *завида* “заздрість” (XVI СлРЯ V 150); *придоша нѣци къ їсоу: на безмыльвик* (XI Ср I 59) “мовчання” від *мыльва* “сильний шум, голосне висловлення обурення, незадоволення”; **безмѣжик** (XI 59) “неодруженість” (*мѣжь*); **бесчадик** (XI 80) “бездітність”; **безсовѣтик** (XI 82) “безпорадність, нерозважливість” (*совѣть* “порада”); **бесъник** (XI 83) “безсоння” (*сънь*); *А иже безмужествеми умирають, тѣлолюбци суть, не хотящее мужьския смърти* (XI/XVI ИФ 239) (*мужество*); *и от того родиться безстрашии* (XI-XII/1462 КП 165) (*страхъ*); **бециньк** (1118/1377 ПВЛ 48) “порушення порядку” (*безъ чиноу*); *и погубятъ всѣ творѣца безаконѣа* (86); *и осажалъсѣ ими около а намъ на безголове и безмыльстве* (к. XII/бл. 1425 ЛК 313) “безвладдя”, пор. *голова* “посадова особа, начальник”; **безмоудрьк** (XII-XIII СДЯ I 126) “відсутність розуму” від *мудрость*, пор. також *мудрити* “розмірковувати” (XI СлРЯ IX 294); **безчеловечие** (1284 СДЯ I 148) “нелюдяна поведінка”; **безвѣрик** (1296 112-113) “невіра у християнське учення”; **безбаник** (XIII Ср I 50) “небридливість”, пор. *баня*

“джерело, теплий мінеральний ключ, озеро; лазня; миття” (1237 СлРЯ I 70); **безболѣзник** (XIII Ср I 50) (*болѣзнь*); **бесквасик** (XIII 72) “моральна чистота”, пор. *квась* “хмільний напій; те, що роз’їдає, кислота, кислий смак”, пор. також *квасьникъ* (СДЯ IV 208) “п’яниця” та ін.

2. Найменуваннями *певного становища*, яке характеризується відсутністю предмета, речовини, поняття, названого вивідним словом, є давні іменники здебільшого церковнослов’янського походження, наприклад: **беславик** (1076 СДЯ I 137) “невідомість” (*слава* “шана, честь, слава”); **бездѣлик** (XI Ср I 57) “брак будь-якої роботи, заняття; бездіяльність, неробство; неважлива, незначна справа, річ; дрібниця, дурниця” від *дѣло*, хоч не виключена мотивація дієсловом *дѣлати*.

3. Назви *соціальних явищ*, у яких відсутнє щось, позначене мотивувальним словом, упродовж писемного періоду розвитку української мови складають порівняно невелику групу. Обстежені пам’ятки засвідчують такі найменування: *Многажды безнарядиемъ полиці погибають* (XII-XIII/XIV ДЗ 392), пор. *нарядъ* “порядок, влаштованість, правопорядок” (1118/1367 СлРЯ X 227); *ихъ узриши безмѣстие* (XII/XIV ПВИ 218) “неналежне становище” (*мѣсто* “соціальне становище в суспільстві; звання, чин”).

4. Найменуваннями *стану довкілля*, яке вказує на відсутність явища, позначеного твірним словом, є такі похідні: **безводик** (1073 Ср I 51) “брак води” (*вода*); **безплищик** (XI 75) “безмолв’я, тиша”, пор. *плищъ* “голосне висловлення обурення, незадоволення, крик” (XI СлРЯ XV 95); **бездѣждик** (к. XI АМВ 288) “посуха”, **безбѣрик** (XIII Ср I 51) “тиша” (*бѣря*, *безъ бѣри*).

Конфікс без-...-(е)ник.

Із цим формантом засвідчені нечисленні (очевидно, церковнослов’янського походження) полімотивовані назви *особливостей поведінки людини*, наприклад: **бесхваленик** (XI Ср I 79) “скромність” (*хвалитися*; пор. також *хвала*, *хваленик* “вихваляння”); **бесчеловѣченик** (XII СДЯ I 147) “негуманність” (*человѣкъ*).

Конфікс за-...-ик.

Більшість виявлених утворень із цим афіксом — десубстантиви з локативною, збірною, темпоральною, рідше — абстрактною й предметною семантикою.

1. До похідних із семантикою *сукупності* належать найменування *податків* зі значенням “те, що сплачується заради або на користь позначуваного твірним словом”, наприклад: **задѣшик** (XI Ср I 908) “внесок заради спасіння душі” (*душа*); **забожъничьк** (XIII-XIV

СДЯ III 281) “вид податку на користь церкви”, пор. *божница* “церква” (1192 I 279).

2. *N.loci* з цим формантом, котрі мають словотвірне значення “місце, яке знаходиться за тим, що називає мотивувальне слово”, серед дериватів на *за-...-ик* посідають панівне місце. Значна кількість локативів виступає географічними назвами, мотивованими як апелюваннями, так і онімами, хоч не виключене творення їх лексико-семантичним способом.

Найменуваннями *міся, території*, розташованої за тим, що назване вивідним словом, є такі субстантиви: *и въ пристаници нбснааго завѣтрія пристати* (1037-1050/XV ІлСл 100) “місце, захищене від вітру; схованка” (*вѣтръ*); *[И]маху дань Варязи изъ заморья на Чюди* (1118/1377 ПВЛ 19); *в Заволочии. бѣ бо Глѣбъ* (199) “місцевість за Волоком” [з приводу твірного див. докладніше Толстой 1969 160-161; Роспанд 1972 72]; *загорье* (1176 СлРЯ V 174) “місцевість за горами”; *задворемъ уверхъ ставу Хмеле(в)ского* (XII ВГХ 32) “територія за двором”; *и по Задѣснью. города наша пожегль* (к. XII/бл. 1425 ЛК 377) від *Дѣсна*; *затынье* (1220 328) “в укріпленому місті — місце за тином (міською брамою), рід укриття”, пор. *тынъ* “тин як осадне укріплення” (1237 Ср III 1073).

Назвою *частини тіла людини* є номен *зап’ястик* (XI Ср I 942) “зап’ястя” (*п’ясть* “долоня, кулак”).

3. Порівняно невелику кількість дериватів складають похідні з *темпоральним* значенням — “те, що збігається в часі з тим, що називає мотивувальне слово”. Це деривати відіменникового та відприслівникового походження, наприклад: *Посем же бы(с) звѣздамъ теченье с вечера до заоутрья* (1118/1377 ПВЛ 165) “ранок” (*оутро*); *съ зарания въ пятькъ* (к. XII СПИ 374) “світанок, ранок; те, що відбувається під час позначуваного твірним словом” (*рано*).

Конфікс по-...-ик.

Аналізований афікс брав участь в основному у творенні локативів, абстрактних та збірних назв.

1. Із середини XI століття фіксується номен із семантикою *особи*, яка знаходиться поряд із тим, хто названий мотивувальним словом: *подружие* (1056-1057 СДЯ VI 542) “жінка, дружина; чоловік; подруга” (*другъ*).

2. Основну групу *n. collectiva* становлять назви *податків*, які збираються з того, що позначає вивідне слово. Наприклад: *полюдые* (1130 СлРЯ XVI 288) “податок, данина, яку збирали руські князі з підвладного населення, “людей”, щоденний об’їзд руськими князями з дружинами володінь з метою годування та збору данини з підвладного

населення” (люди); *почестье* (1150/XVI XV 196) “податок на честь князя” (*честь*); *погородие* (XIII СДЯ VI 540) “данина з городів на користь єпископа” (*городъ*). До збірних субстантивів належить також іменник *пособие* (XIII/XV СлРЯ XVII 201) “володіння; те, що належить кому-небудь” (*по собѣ*).

3. Найбільшу групу серед обстежених дериватів із цим формантом складають *nomina loci*.

Походження майже всіх типів конфіксальних утворень на **-ик** із просторовим значенням (виняток становлять словотвірні типи на **пере-...-ик**, **раз-...-ик**) пов’язане з ускладненням суфіксом **-ик** (**-ьк**) прийменниково-відмінкових сполук, що дають різну просторову орієнтацію (*между / межи, за, подъ, на, при* та ін.) [Чекменева 1974 12-13]. Це певною мірою зближує їхню історію з історією дериватів на **без-...-ик**, однак у подальшому розвиток співвіднесеності з прийменниково-відмінковими конструкціями до мотивації безпосередньо іменниками відбувається в них по-іншому. Зв’язок структур на **без-...-ик** з прийменниково-відмінковими формами послаблюється, натомість зростає співвіднесеність із вихідними іменниками. У похідних (як *nomina loci*, так і *nomina abstracta*), що мають у своїй структурі **по-...-ик**, зв’язок з прийменниково-відмінковими сполуками та безпосередньо з іменниками в давньоруськоукраїнській мові зберігається [Там само 1974 12-13].

Основне словотвірне значення конфіксальних локативів з **по-...-ик** — “місце, територія, розташована поблизу чогось або прилягає до чогось, названого мотивувальним словом”. Твірною базою для дериватів розгляданої семантичної групи служать здебільшого іменники або прийменниково-відмінкові сполуки.

Серед *n.loci* велику кількість становлять *географічні* найменування, утворені або від апелятивів, або від онімів, проте не виключена можливість їхньої деривації лексико-семантичним способом², наприклад: *поморие* (1057 СлРЯ XVII 28) “місцевість біля моря”; *и на подольи не сѣдѣху людѣ. но на горѣ градъ же бѣ Киевѣ* (1118/1377 ПВЛ 55) “підгір’я, низина на березі річки; підгірна частина міста”, пор. *долѣ* “внизу, вниз”, *доль* “низ”; *вратишаста на Посульѣ* (к.ХІІ/бл.1425 ЛІ 6) “перяславські землі вздовж річки Сули” (ЕСЛІГНПУ 109); *и ѡ(т)тоуда иде ... до Воробинь Подесньѣ Домогоць* (к.ХІІ/бл.1425 ЛК 341) (*Десна*); *и тоу прислашасѣ к нему. Чорнии Клобоуци. и все Поросьѣ* (393)

² При топонімній деривації семантика словотвірних афіксів змінюється: якщо в загальних словах засоби словотвору завжди мають конкретні словотвірні значення, то в топонімії вони втрачають такі значення, перетворюючись на виразники топонімічності назв [див. Габорак 1999 6].

“басейн річки Росі в південній частині давньої Полянської землі між Дніпром, Россю, Красною та верхів'ями Ірпеня й Тетерева” (див. ЕСЛГНПУ 109); *и да емоу рекъ и с Посемьемъ* (к.ХІІ/бл.1425 ЛК 332) “земля понад р. Сейм лівої притоки Десни й лівої притоки Дніпра” (ЕСЛГНПУ 109); *Повольжик* (1216/ХІХ Ср ІІ 1002) “землі на березі Волги”; *поселье* (1216/бл.1425 СлРЯ ХVІІ 160) “село, селище” (*село, селити, поселитися*); *повѣтрие* “навітряна сторона” (1219/бл.1425 ХV 156) (*вѣтръ*); *подворье* (1229/1270-1277 СДЯ VI 530) “будинок з двором та господарськими прибудовами; садиба” (*дворъ*); *Побожик* (1257 Ср ІІІ 216) “місцевість біля р. Південний Буг” (ЕСЛГНПУ 102); *ты возми Галичь. а азъ Понизье* (к.ХІІІ/бл.1425 ЛГВ 752) “територія в низовині” (*низъ* “низовина”).

4. До абстрактних номенів належать здебільшого полімотивовані деривати (з іменниковою, дієслівною або іменниково-займенниковою мотивацією).

4.1. Назви процесів, дій: *пособие* (1097 СлРЯ ХVІІ 201) “допомога, сприяння” (*по собѣ, пособити* “допомогти”); *посилье* (1149 167) “підкріплення, допомога” (*сила, по силѣ*); *поборьк* (ХІІ СДЯ VI 450) “те саме”, пов’язане, очевидно, із засвідченим у ХІV столітті іменником *борь* “боротьба, діяльність, спрямована на подолання чогось” (див. докладніше СДЯ I 298). Можливе також виведення розгляданого слова від префіксованого дієслова *побороти*, однак, згідно з нашими даними, за таким мотиватором, що вперше фіксується джерелами ХІІІ століття, були закріплені інші значення — “поборотися, захистити когось; здолати, перемогти”; *пожитие* (ХІІ VI 567) “життя, спосіб життя” (*жити, пожити* “прожити”); *подѣлие* (1296 561) “заняття, обов’язок, справа, робота, виконувані після головної справи, обов’язків” (*дѣло, дѣлати*). До цієї групи належить також іменник, у структурі якого наявний конфікс **по-...-(е)ник**, наприклад: *помѣжение* (ХІІІ/ХІV-ХV СлРЯ ХVІІ 8) “порух (брів), нахмурювання”, пор. *мъжити* “приплющувати очі” (ХІ/ХVІ ІХ 145).

4.2. *Стан середовища, людини*, подібний до того, що називає твірне слово, позначають утворення *порядие* (ХІ СлРЯ ХVІІ 146) “порядок, послідовність”, пор. *рядъ* “порядок”, *по ряду* “один за одним, по порядку” (1056 Ср ІІІ 239) та *повѣтрие* (ХІ СлРЯ ХV 155) “попутний вітер”.

Конфікс под(ь)-...-ик.

Нечисленні праслов’янські реконструкції з цим формантом мали значення місця (**rodnožьje*, **rodъnebesьje*) і мотиваційно співвідносилися з прийменниково-відмінковими сполуками. Однак згодом зв’язок *potina loci*, котрі мають у своїй структурі **под-...-ик**, з

такими сполуками послаблюється з огляду на кілька причин: 1) обмеження вживаності прийменниково-відмінкових форм типу *подъ берегомъ* для вказівки на розташування поблизу, поряд із чимось; 2) зникнення з мови відмінкових конструкцій з прийменником *подъ*, що вказували на підпорядкованість, залежність від кого-небудь [див. Чекменева 1974 13-14].

1. Семантику “*предмет*, призначений розміщуватися під тим, що називає вивідне слово” мають поодинокі деривати, наприклад: *подножие* “те, куди ставлять ноги, на що схиляють коліно, сідають” (1057 СлРЯ XVI 12).

2. Загальне словотвірне значення відіменникових *локативів* розгляданої групи — “щось, розташоване під тим, що назване мотивувальним словом”: *подъгорикъ* (1047/XV Ср II 1054) “місце біля гори, на схилі гори” (*гора*), пор. інше значення цього слова — *подгорие* “іподром” (1200/XVI СлРЯ XV 247). Очевидно, така назва зумовлена тим, що іподроми розташовували під горою, а на схилі(-ах) самої гори — місця для глядачів; *поднебесие* (XI XVI 8) “земля, всесвіт; усе, що знаходиться під небом”.

Конфікс о-/об(ь)-...-иє.

Зниження вживаності та зникнення з мови прийменниково-відмінкових конструкцій з препозитивним о-/об(ь)- (у праслов'янській мові зв'язок конфіксальних похідних із такими сполуками був значно міцнішим) у давньокиївський період призвело до втрати співвіднесеності з ними утворень на о-/об(ь)-...-иє, при-...-иє (*оголовье, обдѣшиє*) та до закріплення в останніх співвіднесеності безпосередньо з вихідними іменниками [див. Чекменева 1974 14]. Майже всі виявлені в пам'ятках XI-XII століть похідні є десубстантивами, що мають локативне, предметне й абстрактне значення.

1. Найменуваннями *одягу та його частин, елементів кінської упряжі*, призначених охоплювати частину тіла, названу вивідним словом, у текстах XI-XIII століть виступають іменники *ожерелье* (XI/XV СлРЯ XII 299) “комір, проріз для шиї в одязі; парадне опліччя царів (барми); пелерина” від *жерело* “горло” (Ф III 125); *опястье* (1136/1282 СлРЯ XIII 60) “частина рукава біля зап'ястя”; *оплечье* (1198/XIII СДЯ VI 140) “частина військового обладунку, що закриває плечі”; *оголовье* (XII СлРЯ XII 247) “кінська вуздечка”.

2. Основну кількість іменників із аналізованим конфіксом становлять *n. loci*, які мають загальне словотвірне значення “місце, котре охоплює те, що назване мотивувальним словом”. З-поміж локативів виділяється кілька підгруп.

2.1. Найменування *частин тіла*, розташованих навколо того, що назване вивідним словом: *обдѣшиик* (1047 Ср II 560) “край вуха” (*ѡхо*); *обочик* (1073 536) “скроня, очна западина” (*око*); *обличие* (XI СлРЯ XII 78-79) “вид, образ, обличчя”, пор. також варіант цього похідного: *обличение* (XI 78) “вид, образ, обличчя” (*ликъ, лице*).

2.2. Назви *будівель* та *їхніх частин*, розташованих біля того, що називає вивідне слово: *одверие* (XI/XIII-XIV СлРЯ XII 265) “одвірок, двірна рама”; *окрилье* (XI/XIII-XIV 344-345) “бокове крило храму” (*крило* “край, бік чого-небудь”); *остражие* (XI XIII 154) “фортеця, укріплене місце” від *стража*, хоча тут можлива контамінація *острогъ* зі *стража*, *сторожа* “фортеця, укріплення”, пор. сучасний діалектний варіант *осторожя* (2004 Бевка 96) “паркан, пліт, огорожа, кошара; у млині — огорожа проти накопичення води, повені”.

2.3. Назвою *місцевості, території, що має зазначену мотиватором властивість*, є деад’єктив *отишиик* (1076 Ср II 758) “захищене місце, гавань”, пор. *тихъ(и)* “безпечний, спокійний” (1096 III 965).

Конфікс *межи-/междо-/между-...-иє*.

Поряд із власне прийменниками в давньоруськоукраїнській мові прийменникову функцію виконували приблизно 40 слів-прислівників та іменників, які залежно від контексту могли виступати й у ролі повнозначних членів речення. Серед таких слів був іменник *межи*. Перехід невласного прийменника *межи* (та його варіантів) до категорії прийменників у власному розумінні почався вже у староукраїнський період, на думку О.Мельничука, головним чином у результаті занепаду безприйменникового вживання місцевого відмінка, формами якого в однині та двоїні були первісно *межи*. Відрив прийменника *межи* від іменника *межа* став ще більш виразним після того, як у більшості українських говорів ця форма внаслідок редукції кінцевого перетворилася в *між* [див. Мельничук 1961 147], котрий разом із варіантами *межи*, *поміж* (*помежи*), *проміж* недиференційовано щодо горизонтальної або вертикальної локалізації виражає дистантну локалізацію між двома або декількома просторовими орієнтирами [див. Вихованець 1980 172].

Майже всі виявлені в писемних пам’ятках давньокиївського періоду деривати — відіменникового походження.

1. Розгляданий формант служить для творення похідних зі значенням “те, що знаходиться між тим, що називає вивідне слово”. Для локативних утворень типу *межурѣчье*, *Межимостье* характерною є тенденція розвитку від суфіксації прийменниково-відмінкових сполук до власне конфіксації на ґрунті зміни співвіднесеності, однак зв’язок з прийменниково-відмінковими конструкціями типу *межи*

рѣками, межи мостами в них набагато сильніший, ніж в інших словотвірних типів. Стосовно таких похідних слід говорити про подвійну співвіднесеність (з прийменниково-відмінковими сполуками або безпосередньо з іменниками) та про омонімію словотвірних форм [див. Чекменева 1974 12-13].

Назвами *території*, розташованої між тим, що позначає мотивувальне слово, були такі давні іменники: *а гъвъ ти даю. и да емоу Божьскыи. Межсибѣше. Котелницю и ина два городы* (к. XII/бл. 1425 ЛК 367) (*Бугь*); *посласта и гаста Михалка за Межсимостьемъ ко Мозырю идуца* (544) (*мость*); *межсурѣчие (межсурѣчие)* та *межсирѣчие* (XII-XIII СлРЯ IX 75) “межиріччя”. Дехто з дослідників вважає цей дериват калькованим із давньогрецької мови (*μεσοποταμία*) та успадкованим зі старослов’янської [Дерибас 1972 73] або праслов’янської (див. с. 32).

Фіксується також назва *соматичного* поняття *междорамие (междурамие)* (1097 СлРЯ XII 67) “частина тіла між плечима; спина”.

2. Найменуваннями *часових проміжків* виступали відіменникові номени, а саме: *междучасие* (XII-XIII/XVII СлРЯ IX 68) “проміжок часу, коротший за годину”; *междопѣсние* (XII-XIV 66) “проміжок часу, перерва між виконанням пісень”; *межсимѣсячие (межмѣсячье)* (1230 72) “повний (молодий) місяць”.

Конфікс при-...-иє.

Більшість виявлених дериватів із цим афіксом — відіменникового походження і служить для позначення локативних або абстрактних понять.

1. Основну групу серед аналізованих похідних складають *nomina loci*. Місцевість, територію, частину інтер’єру, яка безпосередньо прилягає до того, що назване вивідним словом, позначали такі давні похідні: *Множество же ихъ бысть по пригориемъ* (XI/XVI ИФ 193) “територія, місце біля гори, передгір’я” (*гора*); *И не только в прѣдольи стѣны постави, но и на самомъ холмѣ* (XI/XVI 448) “долина, низина” (*доль* “низ”); *иде же бѣ ѣжа кю. пришьдѣшию же къ придвѣрью триклина отрокоу* (XI-XII СинПат 132) “сіни, місце перед дверима” (*дверь*); *Видѣ же по приморию град ветох* (207) (*море*), пор. *примор’я* (1926 Саб 275) “територія біля моря”; *припѣтиє* (1270 Ср II 1449) “місце біля дороги” (*поуть* “шлях”); *прилоучью же жрецъ нѣкии схожаше поутемъ тѣмъ* (1283 ЄС 144) “територія, місце біля луків”.

2. *Nomina abstracta* з формантом *при-...-иє /-ја* мали значення “явище, риза, що має стосунок до позначуваного вивідним словом”, наприклад: *расточи по странамъ. кое бо причастіє стѣною съ истиною* (1037-1050/XV ІлСл 82) “спільність, зв’язок” (*часть* “частина,

доля”); **пристрастик** (XI Ср II 1464) “пристрасть” (*страсть*); **приврѣдик** (XII 1386) “прагнення, пристрасть” (пор. *вредь* “пристрасть, порок, гріх”) та ін.

Конфікс **при-...-ение** виокремлюється в абстрактах **присѣнение** (1096 СлРЯ XX 12) “благословення” (*сѣнь* “захист” — XI Ср III 898; пор. *сѣнь церковная* — 1175 897) та **пригрѣшенік** (1096 Ср II 1396) “гріх, здійснення гріха” від *грѣхъ* або *грѣшити*.

Конфікс перед(ь)/предь-/пре-...-ик.

Препозитивний компонент цього конфікса виформувався з праслов'янського **perd* (<**per-* + *дъ* з і.є. **dhē*) (Ф III 237, ЕСУМ V 340, Черных II 21). Усі виявлені похідні, до структури яких входить **предь-/предь-/пре-...-ик**, — десубстантиви з локативною та абстрактною семантикою.

1. *N.loci* зі згаданим конфіксом позначають *місце, територію*, розташовану перед тим, що назване вивідним словом. Наприклад: *и тако наѣхавъше много избѣша. пѣшьцѣ и предьгородіе пожгоша* (к.ХІІ/бл.1425 ЛК 441) “передмістя”, пор. **прегородье** (1150 СлРЯ ХVІІІ 169) “передмістя”, де цсл. **предь-> пре-** — під впливом ст-сл. префікса **прѣ-**; **преддверіе** (XII 184) “місце перед дверима, перед входом (сіни, східці)”; **преддворіе** (1057 184) “передня частина двору, передній двір”.

2. *Абстрактних* назв небагато: **предстолие** (XІ СлРЯ ХVІІІ 213) “головування, почесне пастирське служіння, ієрейство” (*столь* “престол”).

Конфікс на-...-ик.

Більшість іменників, до структури яких входить аналізований формант, є десубстантивами з абстрактним, локативним значенням, рідше документувалися назви осіб.

1. У давньоруськоукраїнській мові натрапляємо на поодинокі *n. personalia*: **намѣстіе** (XII СДЯ V 160) “заступник верховного правителя (цивільного) або церковного владики, намісник”, пор. *мѣсто* “посада, пост, служба” (1284 109).

2. Невелику групу формують *n. loci* на позначення *соматичних* понять, наприклад: **наличье** (1073 Ср II 536) “щоки, обличчя” (*ликъ, лице*); **наоусье** (XII СДЯ V 208) “юнацький пушок на обличчі, вуса, що пробиваються” (“те, що розташоване на місці, де мають бути вуса”).

3. *Абстрактні* найменування зі словотвірним значенням “те, що виражає певне відношення до названого мотивувальним словом” становлять у мові ХІ-ХІІІ століть основну групу. Більшість із них укладачі “Словаря древнерусского языка ХІ-ХІV вв.” не внесли до

реєстру, що вказує на функціонування цих іменників у церковно-слов'янських пам'ятках або на їхню фіксацію в пізніших (після XIV століття) списках. Наприклад: *насиліе* (1016 СлРЯ X 244) “утиск, насилля” від *сила* “насилля”, однак не виключена й мотивація дієсловом *насилити* “утискати” (1280 СДЯ V 190); *намѣстіе* (1073 СлРЯ X 146) “посада, місце” (*мѣсто* “звання, чин”); *наслѣдіе* (1076 253) “доля, уділ; спадок, спадщина”, пор. *слѣдъ* “слід, знак, що залишився після чого-небудь” (1073 Ср III 440); *напоптрѣбикѣ*, *καταχρησις* (1073 II 310) “те, що потрібне” (*потреба*); *нарѣчіе* (XI-XII СлРЯ X 210) “повідомлення, звістка, вказівка, припис; лист; чий-небудь слова, які передаються через іншу особу”, пор. *рѣчь* “слово, промова, слова”; *наводіе* (1128 35) “повінь”; *напѣтии* “причащення Святих Таємниць” (XII СДЯ V 175) “настанови, побажання перед дорогою” (XII Ср II 314).

Невелика кількість субстантивів має *темпоральну* семантику: *навѣсериѣ* *р(о)жства. хѣа.* (к. XI АМВ 242) “час перед Різдвяним вечором” (*вечеръ*); *въ тѣ днѣ наоуптрѣга* (к. XII/бл. 1425 ЛП 93) “ранок”.

Конфікс ВЪЗ(Ъ)/ВОЗ(Ъ)/ВЪС(Ъ)-...-ИКѢ

Препозитивний **ВЪЗ(Ъ)/ВОЗ(Ъ)/ВЪС(Ъ)-** походить від старослов'янського прийменника *въз(ъ)* “вгору; за; замість”. Втрата співвіднесеності утворень (як локативних, так і абстрактних) із прийменниково-відмінковими формами зумовлена поступовим зникненням прийменника *възъ*, уживаного в мові давніх східних слов'ян для вказівки на рух угору по чому-небудь і на розташування на поверхні [див. Чекменева 1974 14]. Усі виявлені в джерелах XI-XIII століть похідні з **ВЪЗ(Ъ)/ВОЗ(Ъ)/ВЪС(Ъ)-...-ИКѢ** виступають десубстантивами з абстрактною, предметною або локативною семантикою.

1. На позначення *предметів побуту та елементів одягу* виступають нечисленні деривати: *възглавиѣ* (1076 СлРЯ II 31) “подушка; узголів'я (ліжка)”; *въскрилиѣ* (IX Ср I 406) “пола”, пор. *крило* “пола, край одягу” (XII СДЯ IV 297).

2. Спорадично трапляються *п. loci*: *село феодоръ ѡ(т) своихъ. юже тако. нареѣнъ бысть. въскоутьѣ на црѣкѣвъноѣ* (к. XII ФСт 154), пор. *коуть* “клин поля” (Ср I 1383).

3. Небагатьма утвореннями репрезентовані й конфіксальні *абстрактні* найменування.

Назвами *опредметненої дії* виступали такі давні деривати: *да възмездѣ прииметь ѡ(т) члѣкъ* (1118/1377 ПВЛ 117) “відплата”, пор. *мзда* “винагорода, відплата” (1057 СлРЯ IX 145). Пор. варіант цього конфікса **ВЪС-...-ЕНІЕ**: *не таимъ възкрсеніа* (1037-1050 ІлСл 90)

“воскресіння” від *крѣсь* “сонцеворот, сонцестояння; поворотна точка, межа” (XI Ср I 1355), пор. також *крѣсити* “оживляти, воскресати” (X/1377 СлРЯ VIII 38), *въскресити*.

Виявлено також іменник на позначення *стану докільля*, наприклад: *възводьє ити на възводьє* (XIII-XIV СДЯ II 19) “повінь” (*вода*), значення сполуки в цілому — “вийти з берегів, розлитися”.

Конфікс роз-/рас-/рос-...-иє.

Історично виникнення дериватів з **роз-/рас-/рос-...-иє**, у яких перший компонент **роз-** походить від праслов’янського **orz*-<**ord-z* (Ф III 494), пов’язане з суфіксальними іменниками, котрі мали спільну основу з дієсловами (*розмирие* тощо). Унаслідок встановлення останніми співвіднесеності безпосередньо з іменами (*миръ*) відбувається перерозклад у їхньому морфемному складі й виділення конфікса **роз-/рас-/рос-...-иє**. Відтак конфіксація в утвореннях на **роз-/рас-/рос-...-иє** пов’язана з перерозкладом у ході дієслівно-іменних відношень; при цьому включення іменника як твірної основи в цих типах є вторинним. І саме ця обставина свідчить про сформовані в XI-XIII століттях конфіксальні моделі, за якими до словотвірного процесу залучаються нові (вже не дієслівні, а іменні) основи [див. Чекменева 1972 18].

За допомогою морфематичного комплексу **роз-/рас-/рос-...-иє** у давньоруськоукраїнській мові творилися субстантиви з абстрактною семантикою.

1. Для позначення *стосунків між людьми* використовувалися такі деривати: *розлюбик* (1229 Ср III 155) “незгода, ворожнеча” (*любрь, любити, розлюбити*); *розмирик* “воєнний час, війна” (1264 156), “незгода, ворожнеча” (1291/1774-1775 156) (*миръ*).

2. Зафіксовані нечисленні найменування *стану природи*: *распутие* “погана дорога, роздоріжжя” (1057 СлРЯ XXII 41); *розводик* (1181 Ср III 149) “розлив, повінь” (*вода*); *роскалик* “відлига” (1255 166) (*каль* “багно”), що є південним регіоналізмом давньоруськоукраїнської мови [див. Німчук 1992 158].

Конфікс пол(ь)-/полу-...-иє.

Кожен афікс проходить у своєму становленні певні проміжні стадії. Мовознавці зазвичай подають таку градацію словотворчих формантів: 1) афікси; 2) напівафікси, тобто форманти, котрі перебувають на шляху до перетворення компонента композита на загальноновизнаний афікс; 3) афіксоїд, що перебуває на початковій стадії перетворення в афікс, який подібний до афікса, однак ще не досяг статусу напівафікса; 4) компонент композита, тобто типова коренева морфема [Бартков 1980 10-11].

На питання про статус компонента **пол-(полу-)** в лінгвістичній літературі однозначної відповіді немає. Так, декотрі дослідники (Г.Качевська, В.Яковлев, І.Вихованець) визначають **пол-** та **полу-** як морфеми, що є частинами “складних іменників” [Качевская 1969 322; Яковлев 1990 62] і виражають у них “здебільшого прислівникове значення” [Вихованець 2004 164]. Дехто з мовознавців похідні з **пол-/полу-** відносить до композитів [Майборода 1962 181-183]. Г.Томила стверджує, що компонент **полу-** “наближається до префікса, однак не втрачає повністю лексичного значення” [Томила 1979 107]. Нині поширена думка про те, що **пол-(полу-)** — префіксоїд, тобто морфема перехідного типу [Шевченко, Різун, Лисенко 1996 180; Плющ 1997 281; Горпинич 1998 47]. Однак деякі вчені вважають, що втрата складним іменником співвіднесеності з вихідним словосполученням може призвести до більш або менш повної деетимологізації сполуки. У тому ж випадку, коли перший чи другий компонент складного слова набуває в мові здатності до аналогічного відтворення, стає продуктивним, він тим самим набуває ознак продуктивного афікса [Григорьев 1956 46]. Очевидно, слід погодитися з цією точкою зору при розгляді **пол(ь)-** та **полу-** як префікса лише тоді, коли слово не втратило зв’язок зі словосполученням, наприклад: *полстоны* (XII-XIII/XVI СлРЯ XVI 255), *поль врѣмене* (XII-XIII 199), *польгодини* (XIII 200), *поль гривны* (1378 ССУМ II 187), *пул таляра* (1667 АрхЮЗР 1/XII 131), *полло(ж)ки* (третья четверть XVIII ЛьвЛ 25) тощо. Кваліфікація **пол(ь)-** та **полу-** як префіксоїда не завжди є виправданою, оскільки цей елемент уже пройшов ту стадію, коли він з окремого слова, а пізніше — з компонента композита тільки почав перетворюватися на афікс, набуваючи статусу напівафікса. Відтак пропонуємо **пол(ь)-** та **полу-** розглядати як напівпрефікс: *полдень*, *полудень* (XI/XVI СлРЯ XVI 202), *полобогъ* (XI/XVI XVI 230), *полоуцѣ(с)твѣе* (1283 ЄС 317) (термін уперше ввела М.Степанова [Степанова 1953 157])³; а в конфіксальних іменникових похідних — як препозитивний елемент, співвідносний з напівпрефіксом.

Пол “половина” — давнє слов’янське слово. Давнє русько-українське *поль* “половина, одна з двох частин цілого” сягає прасл.

³ Вважаємо, що **поль-/полу-** загалом відповідає критеріям напівафікса, які запропонувала М.Степанова: 1) безумовний формальний збіг з основою слова, що вільно функціонує; 2) етимологічний зв’язок із цим словом; 3) більша чи менша офіційність, тобто вживання не в одному, а в декількох (часто багатьох) словах; 4) семантична схожість з відповідним словом при більшому чи меншому ступені переосмислення [Степанова 1979 529].

***polъ** з ***polŭ**. Пор. непрямий відмінок *полу* (*полуяблока*), де у зберігається, отже, **ŭ** є колишньою флексією Р.в. **ŭ**-основ, котра з часом стала сприйматись як єднальний голосний, у результаті чого виник новий словотвірний тип [Качевская 1969 327] з першим компонентом **полу-**. Форма ***polu** розвинулася з ***polou** “половина”, спочатку, мабуть, “відколота частина цілого”. Дифтонг **ou** наприкінці складу дав **u**. Перед наступним голосним **ou** розвинувся у сполучення **ov**, звідси — *половина*. Що ж до самого кореня ***pol-**, то він є похідним при чергуванні **e:o** від і.є. ***phel-** “тріскатися” (пор. д.-інд. *phálati* “розщеплювати, розколюватися”). У праслов’янській мові з коренем ***pol-** реконструйовано дієслово **polti* “розрубати надвоє” [див. Цыганенко 1970 354], ***polъ** (“половина”) використовувалося у сполученнях із порядковими числівниками (**polъ vьtora*, **polъ tretьja* тощо) [див. Лукінова 2000 23].

На думку М.Шанського, перше значення **пол-** (“половина”) є етимологічним (*пол-дома*, *пол-лимона* тощо), друге (“не зовсім”, “майже”, “не до кінця те, що позначено другою частиною сполуки”) виникло на основі першого в результаті його словотвірного узагальнення в регулярній моделі [Шанский 1970 269]. Регулярні утворення з морфемою **полу-**, яка мала семантику приблизності, з’явилися у XVIII столітті, за твердженням М.Шанського, не без впливу відповідних німецьких слів з *halb* та французьких лексем з *demi* (*Halbdunkel* “півмірок”, *halbfett* “напівжирний”, *Halbgott*, *demi-dieu* “напівбог” тощо) [Шанский 1968 90].

Обстеження писемних текстів XI-XVIII століть показує, що **поль-** та **полу-** виконувало декілька функцій, виступаючи як самостійне слово, як частина складного слова — композита і як препозитивний компонент конфікса.

Поль. 1. Одна з двох частин чого-небудь (іноді нерівних); половина (к.ХІІ/бл.1425 СлРЯ ХVІ 188). 2. Один (з двох) боків чого-небудь; берег (1016 Там само). 3. Середина чого-небудь (ХІ/ХІІІ-ХІV Там само).

[Пол-] 1. Перша частина кількісних сполук різного ступеня злитості (лексикалізованості), де **пол-** (**поль-**) виступає у функції числівника, а другою частиною сполуки є родовий відмінок однини іменника типу *поларшина*, *полбочки*, *полведра*. Ці форми вживаються у значенні називного та знахідного відмінків однини, тоді як у непрямих відмінках і в називному та знахідному множини замість **пол-** зазвичай виступає **полу-**, хоч іноді й тут зберігається **пол-**. У зазначених сполуках “пол” уживається: а) для іменування точної або приблизної половини чого-небудь, переважно одиниць вимірю-

вання, одиниць оподаткування, грошових одиниць тощо: *пол-амбара, полденьги, полсажени*; б) для позначення середини чого-небудь, що має певну просторову або часову протяжність, переважно в сполуках обставинного характеру: *на полдорогѣ, въ полообѣда, до полузимы*. 2. Перша частина складних числівників зі значенням “половина”: *полвтора, полчетвернадцата, полпятдесять* (відповідно “півтора”, “тринадцять з половиною”, “сорок п’ять”) тощо. 3. Уживається як перша частина складних слів замість **полу-** в тих же значеннях: *полмѣра, полкадие* (див. СлРЯ XVI 189).

Полу- 1. Перша частина складних слів, яка позначає: а) точну або приблизну половину чого-небудь, переважно одиниць вимірювання, одиниць оподаткування, грошових одиниць: *полубочье*; б) середину чого-небудь, що має певну часову або просторову протяжність: *полугодие, полуночие*; в) малий розмір чого-небудь, скороченість: *полусловица, полушубокъ*; г) неповноту утворення цілого, неповноту циклічності, недовершеність переходу в інший стан: *полумѣсяць, полусмерть*; г) подібність при нижчій якості, менших розмірах, зниженій інтенсивності вияву яких-небудь властивостей, якостей, простішому складі чого-небудь: *полубархатъ, полулещь*; д) особу, котра займає друге місце після головного в таблиці про ранги, у прошарковій ієрархії, та наділена, відповідно до цього, певними повноваженнями й правами: *полуголова, полумастеръ, полуполковникъ*. 2. Виступає зазвичай у всіх непрямих відмінках, а також у називному та знахідному відмінках множини кількісних сполук різного ступеня злитості (лексикалізованості) типу *полведра, полдороги*, наприклад: *до полуплемени, по полурешету, двѣ осмой долѣ полуполушки* (див. СлРЯ XVI 259).

Конфіксальні похідні творилися на ґрунті сполучень “**пол(ь)-/полу-**+залежний іменник”.

1. У “Руській правді” фіксується назва *одиниці оподаткування*, яка удвічі менша від того, що позначається вивідним словом: *Аче ли оутнетъ руку и отпадетъ рука или оусѣхнетъ ... или не оутнетъ, то полувирье 20 гривенъ* (XII-XIII ПРспXIV 91) “половина вири, пів-вири” від *вира* “грошова пеня на користь князя за вбивство чоловіка або вільної людини взагалі” [див. докладніше Львов 1975 193].

2. Номенами *сторін світу* виступала низка давніх *локативів*, наприклад: *полуд(ь)ньє* (XI/XVI СлРЯ XVI 264) “південь” (очевидно, це значення є вторинним — “сторона світу, де завжди сонце”); *Корлази ... присѣдаютъ о(т) запада къ полуночью и съсѣдаются съ племянемъ Хамовы* (1118/1377 ПВЛ 4).

3. У давньоруськоукраїнській мові почала формуватися невелика група утворень із *темпоральною семантикою*. Назви часових проміжків, що є наполовину (точно або приблизно) коротшими від позначених твірним словом: *полуночье (-ье)* (1091 СлРЯ XVI 270) “середина ночі”; *полуденьє (-ие)* (1097 XVI 264) “середина дня”; *получасье (-ье)* (XII 276) “півгодини; позначення половини години, бій годинника в половині години”; *полгодье (-ье)* (XIII 200) “півгодини”, пор. *годъ* “період, проміжок часу”.

4. У найдавніших писемних текстах засвідчено найменування *міри, ваги* і т.ін., що є наполовину меншою від названого твірним словом, а саме *полуспудье (полспудье) (-ье)* (1057 СлРЯ XVI 274) “хлібна міра”, пор. *спуд* “хлібна міра” (1193 Ср III 473).

Конфікс *срѣдо-/средо-/сред(о)-...-ик*.

Десубстантиви, до структури яких входить аналізований конфікс, мають локативну й темпоральну семантику.

1. *Локативи* мають значення “те, що розташоване посередині об’єкта, названого вивідним словом”. У писемних пам’ятках давньокіївської доби засвідчено такі деривати: *и стоя въ оужѣ срѣдодворита* (XI-XII СинПат 222) “внутрішній двір” (*дворь*); *да то ся мѣсто зоветь Месопотамия, еже есть Средорѣчье* (XII ХД 94) (*рѣка*); *срѣдостѣник* (XII-XIV Ср III 483) “середня стіна, головна стіна, опора”.

2. Рідко трапляються іменники з *темпоральною семантикою*: *десять лѣтъ исполнится рождение, ...40 лѣтъ — средовѣчье* (XI ССБА 150) “середина життя, віку” (*вѣкъ*); *срѣдохрестик* (XIII Ср III 483) “середина великого посту, середа на четвертому тижні великого посту”.

Конфікс *пере-...-ик*.

Перший компонент конфікса *пере-* сягає і.е. **per* “через, крізь, навколо”, **per-* “переводити, проходити” (див. докладніше ЕСУМ IV 338-339). Виявлені поодинокі *абстрактні* десубстантиви із семантикою *емоційного стану, характеру стосунків* між людьми, державами: *и до сыти ми пересердита оучинила* (к. XII/бл. 1425 ЛК 366) “досада, прикрість”, пор. *сердыце* “гнів” (XIV Ср III 883), пор. сучасне *пересердя* (СУМ VI 274) діал. “(тимчасове) роздратування” (*серце, сердитися*); *перемирьк* (1350 СДЯ VI 373) “тимчасовий мир”.

Конфікс *от-...-ик*.

Конфіксальні похідні з цим афіксом утворилися на основі прийменниково-відмінкових конструкцій з прийменником *оть*.

У давньоруськоукраїнській мові за допомогою цього форманта творилися *абстрактні* назви в основному відіменникового походження зі словотвірним значенням “те, що є частиною позначуваного

мотивувальним словом”, наприклад: *отродие* (до 1128 СлРЯ XIV 19) “породження” (*родъ, родити*); *ω(т)чадік бо ксть излагаємого* (XIII-XIV ХА 90) “наслідок” (*чадо* “дитя; породження”).

Назвою *часового проміжку* (“те, що за часом є пізнішим від позначуваного вивідним словом”) виступав дериват *отвечерие* (1076 СлРЯ XIII 198) “вечір, пізній вечір”. Темпоральним за своєю початковою семантикою є також найменування природного процесу *оттеплие* (1293 XIV 47) “відлига”, пор. *тепло* — відлига починається з настанням тепла. Однак не виключена мотивація й дієсловом *оттеплитися* “стати теплим” (XI/XVI 47).

Найменуванням *риторичної фігури*, утвореної від іншої частини мови, позначеної твірним словом, був дериват *отъименик* (1073 Ср II 787) “метономазія” (*имя* “іменник”).

Конфікс сѣ-/су-...-ик.

Префікс *сѣ-* давньоруськоукраїнська мова успадкувала зі старослов'янської, у якій він вказував на зв'язок, поєднання (*сѣпрѣжь, сѣсѣдъ*), неповноту вияву ознаки (*соумракъ*). Прасл. **sǫ-* в іменних сполуках відповідає *сѣ-* у дієслівних сполуках (див. Ф III 791). Обидва зазначені префікси зводяться до індоєвропейської форми прислівникового характеру **sǫm* “разом, із”. В іменникових утвореннях форма **sǫm* дуже тісно поєднувалася з іменником, і *ǫm* (>*ǫn*), розташовуючись усередині слова, закономірно розвинулося в *ѣ*, у результаті чого виник іменниковий префікс *сѣ-*. У тих же випадках, коли форма **sǫm* уживалася окремо від наступного слова (виступаючи прийменником або розташовуючись перед дієсловом), кінцеве *ǫm* (>*ǫn*), за законами слов'янської фонетики, розвинулося в *ѣ* (у позиції перед голосним — у *ѣn*). Таким чином виникли прийменник *сѣ(n)* і переддієслівне *сѣ(n)*, якого сягає дієслівний префікс *сѣ(n)-* [див. Курилович 1958 27-28; Скляренко 1987 8]. Для іменників було характерним стійке сполучення, у той час як від дієслова префікс міг відділятися (Ф III 791).

З конфіксом *сѣ-...-ја* в пам'ятках давньоруськоукраїнської мови виявляємо поодинокі деривати, котрі були мотивовані різними частинами мови й мали значення *особи*, яка живе спільно з іншою особою, або *місця*, котре поєднане з тим, що називає вивідне слово, наприклад: *сѣжитик* (XII Ср III 612) “чоловік” (*жити*); *сѣмежник* (1186 Ср III 618) “кордон, прикордонні місця” (*межа*).

Конфікс сѣ-/со-...-ик.

Перший компонент розгляданого форманта походить від старослов'янського (книжного) [див. Буслаєв 1959 162] *сѣ*, що утворився від прасл. **sǫ* (див. докладніше Ф III 540).

Появу в писемних текстах дериватів із конфіксом **сь-...-иї** пов'язують передусім із калькуванням іншомовних, а на початковому етапі давньогрецьких утворень [див. Дерибас 1972 70-85; Чекменева 1972 11]. І яким би не був шлях виникнення кожного окремого похідного цього типу — чи то калькування іншомовних (здебільшого давньогрецьких) слів у давній період мови, чи виникнення за цією ж моделлю некалькованих слів — у будь-якому випадку утворення цього типу співвідносилися безпосередньо з іменниками й виділяли у своєму складі конфіксальну морфему **сь-...-иї** [Чекменева 1974 11-12].

За допомогою конфікса **сь-...-иї** в мові XI-XIII століть творилися десубстантиви зі словотвірним значенням “те, що виражає однакове відношення до названого мотивувальним словом або має його ознаки”.

У текстах давньоруськоукраїнської мови документуються *локативи* та похідні (очевидно, церковнослов'янського походження) з абстрактною семантикою на позначення *стосунків між людьми*, наприклад: **сьзаждик** (XI Ср III 708) “зад, задній бік” (*задъ*, -жд- — під впливом старослов'янської мови); **сьдрѣжик** (1076 699) “дружба” (*дрѣзь*, *дрѣжити*), **сьгласик** “згода, одностайність” (XI 687) (калька з д.гр. *synphōnia* < *syn* “со”+*phōnos* “звук” [див. докладніше Дерибас 1972 77]).

Конфікс ѣ-/у-...-иї.

Перший компонент конфікса **ѣ-** (**у-**) сягає праслов'янського префікса *ѣ-, якому відповідає прийменник *въ* та дієслівний префікс **въ-**. Форма ѣ- (іменниковий префікс) та форма *въ(-)* (прийменник і дієслівний префікс) зумовлені позицією і.е. **on* “в, всередину”, котре виступало в ролі прислівника. У тих випадках, коли і.е. **on* виступало першим компонентом іменникової сполуки, тісно поєднуючись з другим компонентом, воно, підкоряючись фонетиці середини слова, розвинулося в ѣ. Коли ж і.е. **on* виступало самостійно (як прийменник або як переддієслівний елемент), то, припадаючи на кінцевий склад, воно розвивалося в ѣ, перед голосним — у ѣп (обидва варіанти згодом одержали протезу *v-*) [див. Скляренко 1987 10].

Формант **ѣ-...-иї** брав участь у творенні небагатьох *локативів* зі значенням “щось, наближене до того, що називає мотиватор”, наприклад: **ѣкромиї** (до 1200 Ср III 1187) “край, межа”, пор. *кромный* “зовнішній” (XII СлРЯ VIII 72), пор. *кромѣ* (945 80) “геть, убік”; **ѣдолиї** (1280 Ср III 1153) “долина, яр” (*доль*, *долина*).

Конфікс из-/з-...-иї. Виконуючи ідентичну з конфіксом **от-...-иї** функцію, розгляданий формант брав участь у творенні поодиноких

десубстантивів на позначення того, що є частиною названого мотивувальним словом, наприклад: *и вы испълните мѣроу оцъ вашихъ. змиа ищадига ехидьнаво како оубѣжите отъсоуда рода огоньнааго* (к.ХІ АМВ 221) від *чадо* “породження”, **-щ-** — наслідок асимілятивних процесів.

Обстежені пам’ятки давньоруськоукраїнської мови фіксують близько 300 дериватів, у структурі яких наявні конфікси з фінальною частиною **-иє**. Найпродуктивнішими в мові ХІ-ХІІІ століть виступають форманти з першими компонентами **не-, без-, при-, по-, за-, на-**.

Конфікси з другим компонентом **-иє** найактивнішу участь брали в продукуванні абстрактних назв, які творилися за допомогою високопродуктивних у цій функції формантів **не-...-иє** та **без-...-иє** (*неразумие, невоздержание, незабытие, незлобие, бесплодие*). Зрідка деривування *nomina abstracta* здійснювалося за допомогою конфіксів з першими елементами **по-, на-, при-, от-, роз-, пол(ь)-/полу-, межі-/между-, въз-, за-, средо-, съ-, обь-, пред-** (*посилье, наводие “повінь”, причастіе, отечерие, розлюбик, полуденье, междучасие, възмездье, зарание, средовѣчие, съгласик, обьнощик, предстолие “головування”* тощо). Локативи в писемних текстах становлять дещо меншу за чисельністю групу. Продуктивним у функції творення *n. loci* був конфікс **по-...-иє** (*поморие, Понизье*). У цьому процесі брали участь також непродуктивні форманти з препозитивними елементами **за-, о-/об-, под-, при-, межі-/межу-, перед-, серед-, ѝ-, су-, въз(ь)- / воз(ь)-, на-** (*загорье, отишиє, поднебесие, припѣтик, межсурѣчие, передьгородие, срѣдостѣник, ѝкромик, сѣмежик, вьскоутыє, наличие*). Предметну семантику мало небагато конфіксальних похідних із препозитивними компонентами **под-, о-/об-, въз(ь)-** (*подножие “підставка під ноги”, ожсерелье, възглавик “подушка”*). Вряди-годи засвідчуються *n. personalia* з формантами **на-...-иє, су-...-иє** (*намѣстие “заступник верховного правителя”, сѣжитик “чоловік”*).

Мотиваційною базою для конфіксальних похідних з кінцевим **-иє** в мові ХІ-ХІІІ століть служать переважно іменники та дієслова (девербативами є здебільшого похідні з конфіксом **не-...-иє**). Одним із шляхів конфіксації в давньоруськоукраїнській мові виступає калькування давньогрецьких слів. Кальками іншомовних слів виступає частина дериватів із формантами **без(ь)-...-иє, съ-...-иє, межі-...-иє** (*безгнѣвие*, очевидно, калька д.гр. *ἀνορούα, сѣзаядик* — д.гр. *ὀπίσθια, межсурѣчие* — д.гр. *μεσοποταμία* тощо). Іншомовне слово калькується у випадку, якщо родове поняття — слово, котре

служить твірною основою похідного іменника, — має в мові власне найменування. При цьому калька входить до словотвірного ряду й набуває прозорості своєї морфологічної будови, пор.: *бесгласие* — *гласъ*, *межиречие* — *река* тощо.

У джерелах давньоруськоукраїнської мови послідовно вживаються конфіксальні деривати з “книжним” варіантом кінцевого **-ик** (*безвѣрик*, *вѣскрилик*, *напѣтик*, *небрание*, *одверие*, *пересердик* тощо); у небагатьох іменниках натрапляємо на **-ък** або як на варіант основного **-ик** (*нечутие/-ьє*, *полудение/-ьє* і т.ін.), або як на єдину форму (*нелюбье*, *полувирье*, *заморье*, *ожерелье*, *понизье* тощо).

КОНФІКСИ З МАТЕРІАЛЬНО НЕ ВИРАЖЕНИМ ДРУГИМ КОМПОНЕНТОМ

Конфікс не-...-Ø(ь, ъ, а).

Писемні пам’ятки давньокиївського періоду фіксують чимало так званих “заперечних назв”. Утворені ці похідні за допомогою афіксів, що мають однакову препозитивну частину, але різняться постпозитивною: **не-...-ник**, **не-...-тель**, **не-...-ач**, **не-...-ість** і под. Помітну групу серед них складають іменники, утворені за допомогою конфіксів з матеріально не вираженим другим компонентом. Виявлені в джерелах XI-XIII століть деривати такого типу — це, переважно, девербативи, хоча трапляються й поодинокі деад’єктиви.

Віддієслівні іменники зі словотвірним значенням “заперечення того, що назване мотивувальним словом” поділяються на кілька груп:

1. Назви *осіб*, що з якихось причин неспроможні виконати дію, позначену мотивувальним словом: *неплодь* (1054-1057 ІлСл 80), *неплодь* (XII СлРЯ XI 211) “нездатний до дітонародження чоловік”, *неплоды* (1054-1057 ІлСл 111) “безплідна жінка” (*плодити*); *недѣль* (XI СлРЯ XI 72) “ледача людина” (*дѣлати* “працювати” — Ср I 785); *нетяжа* (XI СлРЯ XI 324) “ледар”, певно, від *тяжати* “працювати” (1076 Ср III 1101); *невѣжа* (1095 СДЯ V 242) “невіглас, необізнана людина” (*вѣдати* “знати”); *нетягъ* (XII/XVI 323) “нероба”, співвідноситься з *тяноути* < **tegnoti*, пор. *тягота* “труд, праця” (див. Ср III 1098-1099).

2. Найменування *фізичного стану людини, який характеризується відсутністю того, що називає твірна основа*: *а ли вы сѧ начнетъ немочи* (к. XII ЛК 539), *немоць* (Ізб 1076 240), *и нъ же в немоци лежа* (1118/1377 ПВЛ 145) “слабість, безсилство”, генетично з

праслов'янського **netogti*, однак у цей період співвідноситься з мочи “бути в змозі”, цсл. **моцци**.

3. Іменники на позначення *абстрактних* понять: **невѣсть** (1073 СлРЯ XI 42) “незнання” (*вѣсти* “знати”); **немиръ** (Ізб 1076 92 зв.) “ворожнеча, сварка”, співвідноситься з *мирити(-сѧ)*; **невѣра** (230) “недовір'я, сумнів” (*вѣрити*); **непоступь** (XII-XIII СДЯ V 27) “нерухомість” від *постоупати* “рухатись, зрушити”; **нетля** (320) “нетлінність, безсмертя”, співвідноситься, мабуть, з *тълити, тлтити* “псувати” (1056-1057 Ср III 1078), пор. *тълѧ, тлѧ* “тлінь, тління” (1220 Ср III 1079); **неспонь** (XIII СлРЯ XI 303) “безперешкодність” від *съпинати* (1073 Ср III 791) “заважати, перешкоджати”.

4. Назва *часового проміжку*: *ис торгоу десѧтоую недѣлю* (XI/XIV УВ 23), **недѣли** *суци тогда стр(сѣтнѣи* (1118/1377 ПВЛ 216) “одиниця відрахунку часу, тиждень, а також сьомий день тижня, який був вільним від роботи” (*дѣлати*).

5. Інші найменування: **невѣста** (Ізб 1076 35 зв.) “майбутня дружина” співвідноситься з *вѣдати* “знати”; *яко же бо неводъ не удержитъ води* (XI/XII-XIII ДЗ 13), пов'язане, як уже згадувалося, певне, з *вода* (див. с.37). Можлива ще співвіднесеність цього деривата і з дієсловом *водити*, оскільки *невід* “складається з сачка (мотні) та двох довгих (до 200 м) бокових сітчастих полотнищ, краї яких прив'язувались до мотузок, при цьому до верхньої мотузки кріпилися поплавки, до нижньої – грузила; тягнули невід за бокове мотуззя — волюки” [Українська минувшина 1994 52], таким чином улов потрапляв у сіть і підіймався на поверхню без водіння по дну. Крім слова *неводъ*, фіксується ще кілька розрізнених у семантичному плані назв: **нерѣзь** (XI СлРЯ XI 275) “занедбана, необроблена ділянка” утворилася, певно, від *рѣзати* “робити розріз гострим знаряддям” (див. XI Ср III 218); **неутварь** (340) “відсутність прикрас”, співвідноситься з *оутварѧти* (див. 1047/XV Ср III 1304) “підфарбовувати, підводити”; **нековъ** (XII-XIII 152) “алмаз чи твердий метал, що не піддається куванню”; **непразнь** (XIII 242) “заняття, справа”, очевидно, від *празьновати* “звільнятися від роботи, відпочивати” (див. XIII Ср II 1368-1369).

Деякі з наведених дериватів (*непразнь, невѣра, немиръ*) мотивуються також іменниками, а отже, їх можна розглядати як суфіксальні утворення від відповідних субстантивів.

Похідне **недугъ** (1057 СлРЯ XI 108, Ізб 1076 167), *в си же времена мнози ѡумираху различными недугы* (1118/1377 ПВЛ 215) “хвороба, страждання, порок”, певне, праслов'янської давнини (пор.

ст-сл. **недѣгъ** “хвороба”) утворено від **ne* і *dugъ* “сила, міць” або *dogъ* “те саме”, однак у мові давньокиївського періоду він співвідносився з прикметником *дуж(ий)* (<**dugъ*) з відтворенням давньої основи (див. ЕСУМ II 142, Ф III 59).

Конфікс по-...-ѡ(ъ, ѡ, а).

Утворення з цим формантом — переважно *віддієслівного* походження. У фактажному масиві виокремлюється ряд лексико-словотвірних груп.

1. Найменування осіб за якоюсь характерною ознакою чи родом занять: *ходя, акы похабъ, вотияше: Попрася правда!* (XI/XVI ИФ 223) “божевільний” від *хабити* “псувати”, пор. цсл. **похабьнъ** “несподіваний”, первісне значення прикметника було “зіпсований, розбещений”, пор. також рос.-цсл. *хабити* “псувати”, *охабити* “те саме” (ЕСУМ IV 544-545, Ф III 346); **поваръ же Глѣбовъ именовъ Торчинъ вынезъ ножъ зарѣза Глѣба** (1118/1377 ПВЛ 136) “повар, кухар” (*варити*), оскільки дієслово *поварити* фіксується значно пізніше (див. СДЯ VI 458), хоча не виключаємо й первинної вивідної форми **provariti* [див. Білоусенко 1993 23]; *али Бѣ послу(х) тому с брато(м) твоимъ радилисѧ есвѣ* (1118/1377 ПВЛ 254-255) “свідок” від *слѣховати, слѣхѡю* (XI СДЯ II 1237) “свідчити”.

2. Назви податків, оброків тощо: *радимичи ... платѧть дань Руси повозъ везуть и до сего дне* (1118/1377 ПВЛ 84) “вид оброку, данини” (*везти*); **поплата** (1265-1267/ XIV УЯ 59 зв) “платня” від *платити*; **поборъ** (1287/1425 ЛІ 299) “податок” від *брати*.

3. Номени, що позначають сільськогосподарський реманент, його складники і продукти виробництва: **покърмъ** (1018/1377 ЛЛ 49) “продовольче утримання від населення” від *кърмити*, пор. *покърмитисѧ* (XIV/XV ФСт 87) “прогодуватися”; *но цружъе блѡмъ оуслали напередъ на повозѣхъ* (1118/1377 ПВЛ 248) “віз”; **поводъ** (1151/1377 ЛЛ 111) “повід, частина кінської збруї”, очевидно, від *водити*, бо спрефіксованого дієслова з відповідною семантикою в цей період, певне, не було; **поставъ** (1284 СДЯ VII 294) “тканина, полотно; виріб із тканини, пелена” співвідноситься зі *ставити* (сувій полотно тканини ставили вертикально).

4. *Локативи та назви споруд* різнопланового призначення: **поруубъ** (1068/XIII СДЯ VII 223), *в се же лѣто всади Іларославъ Судислава в поруубъ* [ін.сп. *поруубъ*] (1118/1377 ПВЛ 151) “в’язниця”, радше, від *рѣбити* “будувати із дерева” (1118 Ср III 181), пор. *порѣбити* “посадити в порууб” (1146 II 1215); *то все даль есмь по всѣмъ городомъ и по погостомъ, и по свободамъ* (XI/XIV УВ 23) “місце при-

гощання купців; потім — стан, місце зупинки князів під час об'їздів земель; згодом — поселення, що виникало біля цього стану, село”, певно, від *гостити* “приймати гостей, пригощати” (див. Ср I 568-569).

5.1. Абстрактні назви, що характеризують *схильність* людини до чогось: *похоть* (1076 СДЯ VII 385) “пристрасне бажання” від *хотѣти*, *похотѣти* “пристрасно забажати” (Там само 389); *потреба* (к. XII СДЯ VII 227) “необхідність, потреба” від *требовати*, пор. *потребовати* (1296 СДЯ VII 353) “мати потребу”; *посѣть* (XII 332) “турбота, милість” (*сѣтьвати* “турбувати, скаржитись”), пор. *посѣтьвати* (XIV/XV 332) “пожаліти”.

5.2. Найменування *опредметненої дії*: *постѣнь* (XI Ср II 1270) “рух”, співвідноситься зі *ступати*, *ступити*; *поскокъ* (1154/1425 СДЯ VII 243) “стрибок”, пор. *поскакати* (к. XIV), *поскочити* “пострибати, швидко побігти” (див. СДЯ VII 243, 244).

7. Назви *результатів* розумової діяльності людини: *порядъ* *створивъ* *всеи братъи*, *роздавъ* *имъ волость ихъ комуждо по старѣишинству*, *възвратися в Володимерь* (1180/1377 ЛЛІ 13 зв) “порядок, розподіл по порядку”, певно, від *рядити* “правити, управляти, розпоряджатися, заповідати” (1154 Ср III 229) пор. *порядити* (1406 СДЯ VII 236) “привести до порядку, розпорядитися, домовитись, укласти угоду”; *повѣсть* (к. XII СДЯ VI 480) “сказання, оповідь, оповідання”, очевидно, від *вѣстити*, бо дієслова *повѣстити*, *повѣствовати*, *повѣстовати* фіксуються дещо пізніше (див. СДЯ VI 480); *поклепъ* (1285-1291 VII 29) “безпідставне звинувачення” від *клепати* “звинувачувати” (1280 IV 217).

8. Інші номени: *пожаръ* (1282 СДЯ VI 564) “пожежа”, певно, від *жарити*.

Окрім девербативів, у пам'ятках XI-XIII століть трапляються й поодинокі *десубстантиви*. Наприклад: *поводъ* (1164/1425 СДЯ VI 472) “повінь, паводок” — результат спрощення прасл. **rovodьнь* (див. с.39); *азъ бо есмь ... аки трава блещена, растяще на постѣни*, *на нюже ни солнце сияеть ни дождь идет* (XI/XII-XIII ДЗ 7) “місце під стіною” (*стѣна*), якщо не вважати слово *постѣни* опискою автора чи помилкою наступних редагувань.

Конфікс о-...-ѡ(ь, ѡ, а): *и ѡбложатъ врази твои ѡстрогъ ѡ тобѣ* (1037-1050/XV ІлСл 87) “частокіл, огорожа із колів, що робилася біля міста як для захисту, так і для нападу на місто; зовнішнє окруженє укріплення”, прасл. *ostrogъ* “обгородженє гострими кілками місце”, очевидно, пов'язанє з *ostrъ* “гострий” (ЕСУМ IV 228, Sławski I 1974 67, Ф III 166), хоча не виключені

зв'язки зі *strъgati* “шкребти, стругати”, принаймні в XI-XIII століттях його співвіднесеність зі *строугати* видається очевидною: *стръгати* (див. Ср III 558) “дерти, здирати”, *остръгати* (II 746) “те саме”, пор. ще *острожити* (745) “зробити острог”; *съ старци и съ жители земли ѡпоны створи* (1118/1377 ПВЛ 81), цей дериват, здається, ще зберігав зв'язок із твірними *пънути*, *плати* (<**-ръпнѣти*) “розтягувати, розставляти”, пор. також *понѡва* “шматок полотна, покривало, плащаниця, завіса тощо”, *поуто* (див. Ф III 146); *идѣ же Лаха та ловѡшета его съсунувшасѡ. въ оузь пободоста и оскѣпомѣ* [...] *и на ночь оумре* (к. XII/бл. 1425 ЛК 287) “спис”, пов'язано, очевидно, зі *скѣпати* “обдирати, зачищати” (див. також Ф III 159); *и монастыри ѡторгоша и села пожгоша и ѡгороды вси посѣкоша* (к. XII/бл. 1425 ЛК 428) “обгороджена територія” співвідносне з *городити*, *огородити*; *осѣкъ* (1137/XIII СДЯ VI 200), *ѡтвеземъ вытекъшимъ на нь изо ѡсѣка соуции же с нимъ сноузници възбѣгоша* (1255/ бл. 1425 ЛГВ 827) “примітивне військове укріплення — завала із вирубаних дерев” (*сѣкти*), пор. *осѣчи*, *осѣкою* “розбити на частини; побити, покалічити”; *олѣкъ* (1285-1291 СДЯ VI 123) “частина борті з медом, який залишають для бджіл” (*лѣчити*); *омень* (1285-1291 124) “одяг, що накидається на плечі”, співвідноситься з *метати*.

Одиничними похідними представлені десубстантиви: *оскриль* (СДЯ VI 164) “різновид верхнього одягу, накидка, плащ”, певне, від *крила*, *крило*, цей дериват, очевидно, праслов'янської давнини, оскільки він співвідноситься з давнім **skridlo* “крило” (див. ЕСУМ III 92); *оголовь* (XII НГБ №78) “вуздечка” (*голова*).

Конфікс за-...-ѡ(ь, ѡ, а): *завора* (1076 СДЯ III 288), *заворь* (XI/XII-XIV СДЯ II 289) “замок, засувка”, пов'язане етимологічно з основою дієслова *vor-/ver-* “замикати, запирати” (ЕСУМ I 401-402), первинно, певне, **za+vorь*, **za+vora*, однак у давній руськоукраїнській мові мотивувалося, очевидно, дієсловом *завърти* “заперти” (XI/XIV СДЯ III 289), пор. цсл. *врѣти*, *врѣж* або іменниками *ворь* = *вора* “огорожа, перешкода, тин” (див. Ср I 305); *рекъ показа Володимеру запону на неуже бѣ напѣ[с]но судище Г[с]не* (1118/1377 ПВЛ 106), прасл. *zaropa* від *zaręti* (<**zaręnti*) “запнути, затягати” (ЕСУМ I 237), однак у цей період імовірніше співвідносити із *плати*, *пъну*, пор. *заплати*, *запъноу* “зачепити, завадити, зупинити” (СДЯ III 342); *зazorь* (XII/XIII 302), *Володиславъ лестѡ межѡ има и zazorь имѡя любви его* (1203-1204/бл. 1425 ЛГВ 719) “тріх, сором, ганьба” від **zoriti* < **zbręti* [див. Варбот 1984 31], пор. *зърѣти* “дивитись, бачити” (1056-1057 Ср I 1012), а також *зазирати* “засуджувати” (XIII Ср I 913); *А в Зарубѣ дани*

л̃ грив[ен] (XII/XVI СГ 142), и придоста къ *Зарубу* [и ту] перебродистасл (1118/1377 ПВЛ 231), и переиде Днѣпръ оу *Зараба* [*Заруба*] (к. XII/1425 ЛК 323), походить від *роубити* “будувати із дерева” (1118 Ср III 181), напр.: *при оуѣ его многы городы роубл* (1277/1425 ЛГВ 876), пор. *зароубати* “починати рубати, будувати” (1471 Ср I 987); и *приде нему Мьстиславичь и Стародуба в засаду* (к. XII/1425 ЛК 484) “засідка” від *садити* (ЕСУМ V 162-163); и *застава бѣ Оуханяхъ тогда же оубиша Матѣл* (1205-1206/1425 ЛГВ 721) (*ставити*); *закоупъ* (1280 СДЯ III 321) “той, хто відпрацьовує позичку, отриману від хазяїна — землевласника”, пов’язане з частовживаним *коупити* (СДЯ IV 322), у словниках, що відображають лексику цього періоду, дієслова *закупити* не зафіксовано.

Конфікс су-...-Ѡ(ь, ѡ, а).

Деривати розгляданого типу здебільшого мають лексико-словотвірне значення “те, що виконується разом або в опозиції суб’єктами дії”. Наприклад: *слышахъга ко иде къ соуѡдѣ причастити сл* (XI-XII/XVI СинПат 71), *дѣвицю ѡ(т) соуѡдѣ своємоу съчетати сѣви* (XII ФСт 357) від *сідати*, *сѡдѣти*; *онъ же, вѣдъш, яко и помель бѣ суѡкъ, точію въ едином углѣ мало отрубій* (XIII/XV КП 62) “засік, загорода” від *сѣчи*, *сѣкоу*; *добрага ѡна соупрога сътвори* (XII ФСт 142) “подружжя”, *се брате вѣ соупроуга блховѣ кдиноу браздоу тѣжаща* (XII-XIII ЖМ 193) “пара волів, коней”, це слово запозичене зі старослов’янської мови, ст-сл. *съпрѣгъ* “пара волів, запряжена разом; пара; подружжя; чоловік; товариш” утворено від дієслова *съпрѣштти* “з’єднати, запрягти” (ЕСУМ V 478), однак на давньоруськоукраїнському ґрунті семантично і структурно співвідноситься з *прѣчи* (<**pregti*), *прѣгоу*, пор. *прѣжъ*, *прѣжъка* “застібка, пряжка” (див Ср II 1717), що співвідноситься з **prego* “стягувати, запрягати” (див. Ф III 393); *не обрѣтъшию соупостатъ своихъ възвративъшию ста възсплатъ юмоу* (XII ЖБГ 44), *поганьствоу же въслакомоу раздроушьника тависта сл ѡретикомъ соупостата бѣсомъ прогоньника* (XII-XIII СлП 207), *анѣль возъ бы(с) на иноплеменники и супостаты* (1118/1377 ПВЛ 285) “ворог; нечиста сила”, запозичене зі старослов’янської мови (ЕСУМ V 478), утворене від **съпостати* “поставити один проти одного”, це слово цілком уписується в модель су-...-ѡ (**sɔ* і **po-statъ* — Ф III 805).

Конфікс у-(в-)...-Ѡ(ь).

Іменники досліджуваної структури, виявлені у пам’ятках XI-XIII століть, — деривати на позначення *суспільних, територіальних та побутових реалій*: *и дата имъ ѡ(т) имѣньга своего оурокъ велл*

имъ оучити люди (1118/1377 ПВЛ 153) “настанова, повчання, умова, постанова, правило, штраф тощо” від *ректи, реку* “говорю” (див. Ф IV 168), пор. також префіксальні *уречи, урекоу* “визначати, призначати” (Ср III 1254); *сѣдѣще Киш на горѣ гдѣже ныне оувозъ Боричевъ* (1118/1377 ПВЛ 9) “в’їзд, узвіз” (*возити*); *добродѣтелиши първыи оуставъ* *мнозѣмъ быша* (XII ФСт 137) “взірець; правила”, очевидно, первинно від *оуставити* “встановити, постановити; починати, почати; визначити, влаштувати” (див. Ср III 1274-1275), однак, нам видається, переважають мотиваційні зв’язки з безпрефіксним дієсловом *ставити* “влаштовувати, установлювати, висвячувати” (див. Ср III 485-487); *и вложиша и въ оукропъ* (к. XII/1425 ЛК 463) “кип’яток”, із *кропить* (див. Ф IV 157); *ѡрадъ* (1118/1377 Ср III 1263) “умова, договір”, співвідноситься з *оурядити* “встановити; призначити, визначити; заповісти; зробити настанову; влаштувати” (Ср III 1262), однак переконливішим здається зв’язок з *рядити* “правити, керувати; бути начальником; розпоряджатися; робити заповіт; розподіляти, роздавати; судити” (Ср III 229); *ѡбрѣсъ* (1119 Ср III 1117) “хустка, рушник”, співвідноситься із цсл. *брѣснѣти, брѣсати* “терти” (див. Ф IV 144); *И се есми дал [...] и ѡзера Никинорскага и с сеножат(ь)ми, и оуездъ княж(ь)* (XII/XVI СГ 143) “земельні угіддя, які періодично об’їжджалися з метою перевірки цілості їхніх кордонів”, співвідноситься з *ѣздити* (Ср III 1621).

Конфікс об-...-ѡ(ь, ѡ): *страхъ [...] аки обрътъ на оумъ твои* (Ізб 1076 210) “вуздечка без вудил і залізних мундштуків, які вставляють у рот коневі, для прив’язування у хліві”, походить від **рътъ* (Ф III 108; ЕСУМ IV 143), пор. ст-сл. *обрътити* “обв’язати морду”; *и прити з брато(м) свои(м) Києву и обрадъ положити* (1118/1377 ПВЛ 236) “устрій, порядок”, співвідноситься радше з дієсловом *рядити* “упорядковувати, управляти, домовлятися”, ніж *обрядити* “привести в порядок”; *оброкъ* (XII СДЯ V 535) “прибуток, нажива”, *такъ хоцетъ из млада богу дати оброкъ* (XII-XIII ЖМ 76), *никого же не обидите ни оклеветаите и доволни боудѣтъ оброко вашихъ* (1283 ЄС 49) “обітниця”, співвідноситься із **rekti* “говорити” (див. Ф III 108, ЕСУМ IV 143).

Конфікс з-, из-(с-)...-ѡ(ь, ѡ, а): *сѣмър’тию оумъретъ ѡт свога вола а не ѡт бѣжита велѣнига* (XII ЖМ 188), зберігає мотиваційний зв’язок з *мерети*; *всаката мѣрила и’ спуды извѣсы ставила* (XI / XIV УВ 24) “міра ваги” (*вѣсити* = *важити*), бо зважувані предмети первісно підвішували; *а оного засѣлавъше въ сѣвабы дърѣжашиа поль третьга лѣта* (XII-XIII ЖМ 195) “гостина, полон” від *вабити* “запрошувати” (1118 Ср I 223), пор. також

съвабити “привабити, украсти” (XVI Ср I 655); *съвада* (XI Ср I 655) “суперечка; розбрат; зрада” від *вадити* “скаржитися, доносити на когось”; *исадь* (XIII-XIV СДЯ IV 166) “пристань; прибережне селище” від *садити* “селити, поселяти” (див. Ср III 240), ураховуючи фонетичні процеси на стикові морфем (асиміляція і стягнення однакових фонем). Пор. новгородське *изрость* (XIII НГБ №61) “проценти” від *израсти* або *расти* (ростоу).

Конфікс прѣ-...-ѡ(ъ): *сѣдѣть Варѣзи сѣмо ко вѣстоку до предѣла Симова* (1118/1377 ПВЛ 4) “межа, кордон”, *народы волѣзе во корабль и приде въ прѣдѣлы магдальнѣскыѣ* (1283 ЄС 114), *на старыѣ прѣдѣлы постоупаюте черось каноны* (XII-XIII ЖМ 194) “монастир, що залежав від головного і був розташований на інших землях, філіальний монастир”, співвідноситься, певне, з частовживаним *дѣлити* “ділити, наділяти кого-небудь чимось” (СДЯ III 157), пор. *прѣдѣлати* “полагать прѣдѣлы; роздѣлять” (Ср II 1644), принагідно зауважимо, що це слово в східнослов’янському звуковому оформленні *передель* фіксується дещо пізніше (див. Там само 905); *юже нѣ оубыѣши не прѣлюбѣ створиши ни оукрадыши* (1283 ЄС 121) “подружня зрада” від *любы* “любов”, у досліджуваній період співвідносилось саме з цим іменником, однак із поширенням форми *любовь* (див. СДЯ IV 479-480) співвідносилось також із *прѣлюбовати*, *прѣлюбую*, а ймовірно — *любити*.

Конфікс при-...-ѡ(ъ, а): *и въ животных приплод, якоже нѣсть было николиже* (XIII / XV КП 74) “молодняк, народжений твариною; потомство” (*плодити*); *и носѣща в приполѣ цвѣтки иже глѣтсѣ лѣнокъ* (1118 / 1377 ПВЛ 190) “частина одягу” від *пола* (див. ЕСУМ IV 485).

Конфікс па-...-ѡ(ъ, а): *пажить* (XI/XIII-XIV СДЯ VI 339) “пажить, пасовисько, лука”, співвідносне з *жити* (ЕСУМ IV 253, Ф III 185); *и приде влечь к Києву несѣ злато и паволоки* (1118/1377 ПВЛ 32) “коштовні привозні тканини”, співвідноситься з *волочити*, *волоку* “тягти, везти, нести” (див. Ср I 295, Ф III 182); *не отъ врага нѣ отъ своѣго брата пагоубоу въспригаль кси* (XII ЖБГ 51), пов’язане з *гоубити* “убивати, знищувати” (XI Ср I 607).

Конфікс от-...-ѡ(ъ): *и взѣша Игоревѣ товары передъ Золотыми вороты и подъ ѡ(т)городы* (к. XII/1425 ЛК 326) “відгороджена територія; мур, вал”, співвідноситься з *городити* “загороджувати” (XII Ср I 555); *какъ ми вѣсть будетъ ѡ(т) нихъ тогда ти дамъ о(т)вѣтъ* (к. XII/1425 ЛК 580), *обриащю сѣ тогда кыли ми боудеть ѡтвѣтъ* (XII ЖБГ 45) “відповідь” цей дериват пов’язаний з прасл.

*otvĕtiti, що, як і *privĕtiti, *zavĕtiti, *ob(v)ĕtiti, походить, імовірно, від *vĕtĭ “гілка” як символ повідомлення, пам’ятний знак” (ЕСУМ I 391), однак на давньоруськоукраїнському ґрунті, очевидно, у семантичному плані співвідноситься й із *вѣтовати, вѣтую* “говорити, говорю” (XI Ср I 497).

Конфікс на-...-ѡ(ь): *всѧ земля наша велика и ѡбилна а нарѡда в неи нѣтъ* (1118 / 1377 ПВЛ 20), *и Борисъ Жидиславичъ воевода бѣ в то время · и нарядъ всь держаше* (к. XII / 1425 ЛК 565) “порядок”, пор.: *оуже въ старости есмь [...] не могу радити* (к. XII/1425 ЛК 470) “наводити порядок, керувати”; *Изѧславъ же посла по насадъ свои и что с ни(м) дружинны влѣзе в насадъ* (к. XII/1425 ЛК 372), *высѣдъ на брегъ и тоу ѡставиша всѣ насады [насады] и галѣѣ* (к. XII/1425 ЛК 625), *Суции же с нимъ, вложивше его въ насадъ, привезоша его под Кіевъ* (XIII/XV КП 85) “вид судна” від *садити* (див. Ф III 47); пор. новгородське *тѣбѣ рѣжесвѣѧ снати, а мнѣ наклады твоѧ дати* (XIII НГБ № 142) “відсотки, проценти”, пор. *накласти* “покласти щось зверху, накласти”, але ймовірніше цей дериват співвідносився з частовживаним *класти* (*<kladiti) *кладу, навѣтъ* (XII-XIII НГБ № 285) “наклеп, намова” від *вѣтити, вѣчу* “говорити” (див. Ф I 322).

Конфікс подь-...-ѡ(ь, а): *ини [раны] же изъ подышевь выстоупахоутъ акы ис чрева* (1230/бл.1425 ЛГВ 761) “підощви, ступні”, співвідноситься із *šьvъ, пор. *шьвеньным, шевьным, швеньным* “що належить до шиття”, *шьвь=шевь, шовъ* “шов, вишивка, стик” (Ср III 1601), *подошва, подышва* (Ср II 1071-1072) “те саме”; *которая дань, или поплужное, или подвода, или кормъ [...] да не просятъ* (1267 УЯ 58) “назва повинності давати коней для переїзду або перевезення” від *водити*; *и величаютъ подомьты ризъ своихъ* (1283 ЄЄ 124) “край одягу, обшивка подолу”, співвідносне з *мьтати* (Ф III 298), на користь безпрефіксного мотивувального розгляданого деривата свідчить відсутність у словниках, які відображають лексику цього періоду, префіксального твірного.

Конфікс про-...-ѡ(ь): *постави црковь·и створи праздни(к) великъ·варѧ тѣ· проварѧ меду ·и съзываше болары своѧ* (1118/1377 ПВЛ 125) “певна міра якогось варива: меду, пива, солі” від *варити*, пор. *перевара* (1118 Ср III 897) “чан для варіння меду і пива як міра”; *иънь же повелѣ бити га ·и потергати брадѣ єю ·и брадѣ єю поторганѣ проскѣпомъ* (1118/1377 ПВЛ 177) “розщип, розкіл” (*скѣпати* “тесати, загострювати”). Спрефіксованої видової пари до дієслів *варити* і *скѣпати* в обстежених пам’ятках XI-XIII століть не виявлено.

Конфікс пере-...-ѡ(ь, а). Похідні іменники з цими елементами в морфемній структурі — це назви населених пунктів, які потра-

пили до хронік літописців через значущість історичних подій, що в них відбувалися: *Иде [Володимеръ] к Лѡхомъ и заѡ грады и[x] Перемышль Червень и ины грады* (1118/1377 ПВЛ 81), цей онім має апелятивну основу: загальну назву *премышль* “промисел” вважають калькою з польської *przemysł* “те саме”; розгляданий дериват утворений за допомогою префікса **prze-** “пере-” від основи *mysł-* “думка” (ЕСУМ IV 344), на ґрунті давньоруськоукраїнської мови співвідноситься з *мыслити*, пор. *мышленик*; *взѡша [...]* *грады Пѣсочень Переволоку Прилукъ и многа села воеваша половци* (215), утворене семантичним способом від д.-р.-укр. *переволока* (1094 ЕСЛГНПУ 97), що співвідноситься з *волочити* “тягнути волоком, вести насильно, тягнути” (СДЯ I 470), пор. *волокъ* “простір між судоходними ріками, через який переволочувалися судна” (див. Ср I 291).

Конфікс предь-(предь-)...-ø(a): *и великаго прѡтеча и хрѡстителя юго же и великоюу жизнь словесы бѣгодатно въспѣ* (XII Ж ФСт 235), *погорѣ Подолье все на канунъ стѣго рж[с]тва Ивана Крѣла и Предьтеча* (1124/1425 ЛК 288) “титул святого Івана Хрестителя” є запозиченням зі старослов’янської мови, ст-сл. *прѣдѣтеча* “предтеча (букв. “той, що біжить попереду)””, пов’язане з дієсловом *прѣдѣтешти* “бігти попереду, передувати” (див. ЕСУМ IV 560), опинившись в українському мовному континуумі, цей дериват втрачав зв’язок з вихідним словом, яке вже в XI-XIII століттях майже не вживалося (див. Ср II 1642), натомість почав мотивуватися дієсловом *течи* (<*tekti), *текоу* (див. Ср III 955).

Конфікс воз-(уз-)...-ø(ь, ъ): *юнь возрастъ имѣю, а старъ смысломъ* (XII ДЗ 19), *возрасть* (XII СДЯ II 116), *Василко бо бѣ возрастомъ середни оумомъ великъ и дерзостью* (1248-1249/1425 ЛГВ 799) “вік; певний вік; зрілість”, *бѣговѣрными князь Володимѣрь возрастомъ бѣ высокъ плечима великъ лицемъ красенъ* (1289/бл.1425 ЛГВ 920) “зріст”, це запозичення із церковнослов’янської мови (Ф I 334) співвідноситься з *възрасти*, *възрастити* (СДЯ II 114-115), а також *расти*; *възтокъ* (XIII-XIV СДЯ II 133) “джерело”, співвідноситься з *текти*, пор. *възтокъ* “схід (сонця) і схід (сторона світу)”, ст-сл. **въстокъ** — калька із грецької *ἀνατλή* (Ф I 357).

Конфікс ка-...-ø(a): *И тѡ опочиваю(т) калики* (XII Ср I 1182) “той, хто позбавлений частини тіла (або не може користуватися нею); жебрак, паломник, прочанин”. Генеза цього слова зазвичай виводиться із тур. *kalak* “спотворений, безформний”, пов’язуваного із перс. *kalek* “те саме” (див. Sławski II 1976 27; ЕСУМ II 352). Проте існує припущення щодо питомого походження

цього номена із *ка-лѣка*, де *ка-* виступає як рідкісний префікс [див. Німчук 1989 18], а *лѣка* – є усіченням від дієслова **lečiti*.

Конфікс без-...-Ѡ(а): *ѡна же рекоста сѣдить в безднѣ* (1118/1377 ПВЛ 177) “прірва”, *и раздѣль море по соуху проведе въ поустыню-а противьнѡ погроузи въ безднѣ* (XII-XIII СлП 202) “те саме” від *дѣно (дѣно)* (XI Ср I 760) “глибина”, хоча тут можна вбачати злиття прийменниково-відмінкової форми *безъ дѣна* в іменник *бездѣна* “те, що не має дна”.

Конфікс пра-...-Ѡ(ъ). Цей формант представлений новгородським утворенням *прасоль* (XII НГБ №35) “торговець” від *солити*, первинно “торговець, який заготовлює і засолює рибу та м’ясо”, потім “торговець взагалі”, *прасолити* (XIV-XV СДЯ VII 477) “торгувати”, пор. укр. *прасол* (ЕСУМ IV 556) “дрібний торговець”.

Таким чином, обстежені пам’ятки давньокиївської доби містять більше 100 похідних іменників, у структурі яких вичленовуються конфікси з матеріально не вираженим постпозитивним компонентом. Найпродуктивнішими у давній руськоукраїнській мові виявилися афікси з препозитивними частинами *не-*, *по-*, *за-*. Ці форманти були найактивнішими у продукуванні *назв осіб* та позначенні їхнього *психофізичного* стану (*неплодъ, неплодъ, неплоды, недѣль, нетяжа, невѣжа, нетягъ, немощъ, послу(х), похабъ, поваръ, закоупъ*). Більшість зі згаданих структур є континуантами давніх праслов’янських форм. Доволі помітну групу становлять похідні з *предметною* семантикою, утворені за допомогою формантів *не-...-Ѡ, за-...-Ѡ, по-...-Ѡ, па-...-Ѡ* (*неводъ, запона, поводъ, наволока*). *Локативи* творилися головню за участю афіксів *по-...-Ѡ, о-...-Ѡ, па-...-Ѡ* (*погостъ, ѡгородъ, пажитъ*). Певну частку дослідженого матеріалу складають *абстрактні* номени, спродуковані конфіксами *не-...-Ѡ, по-...-Ѡ, за-...-Ѡ, па-...-Ѡ* (*невѣсть, постѣть, зазоръ, пагуба*).

Дещо меншою дериваційною активністю характеризуються морфосполуки *о-...-Ѡ, об-...-Ѡ, з-(с)-...-Ѡ, про-...-Ѡ* (*ѡстрогъ, ѡпона, обръть, оброкъ, обрѣдъ, извѣсь, исадъ, изростъ, проваръ, проскѣль*).

З різних причин не набули продуктивності або втратили її форманти *без-...-Ѡ, пре-...-Ѡ, пра-...-Ѡ, перед-...-Ѡ, ка-...-Ѡ* (*бездна, предѣль, передмѣра, калѣка, прасоль*).

Певна кількість конфіксальних похідних є полімотивованими структурами. Множинність мотивації може спричинятися кількома факторами: унаслідок послаблення зв’язку твірної основи деривата з певною частиною мови і встановлення словотвірних відношень з

іншою частиномовною основою (*нелюбъ* < *любъ*, *любити*, *причудъ* < *чудъ*, *чудити* тощо); суфіксальні утворення від прийменниково-іменникових сполук у свідомості мовців трансформуються в базові, а згодом починають сприйматися як співвідносні з іменниками без прийменників (*пристѣнь* < *при стѣнѣ*, *стѣна*, *запѣль* < *за полою*, *пола*); на певному етапі функціонування мови мотиваторами девербативів могли бути префіксальні дієслова, які ще не відійшли до інертного фонду лексики, а твірними ще не стали усвідомлюватися безпрефіксні дієслова (*повозъ* < *повезти*, *возити*, *оскѣль* < *оскѣпати*, *скѣпати* і под.).

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ *-НИКЪ*

Конфікс под(ъ)-...-никъ.

Нечисленну групу іменників із цим формантом становлять назви *істот*.

1. У морфемній структурі найменувань *осіб* інколи виділяються елементи *подъ-...-ѣникъ*, однак не слід однозначно стверджувати, що це конфіксальні утворення, оскільки в принципі такі структури могли мотивуватись непохідним іменником, прийменниково-відмінковою формою, похідним дієсловом чи прикметником. Наприклад: *аще же не творится цесаремъ, ѿ подручникомъ твоимъ називается* (XI-XVI ИФ 186), *не акы къ князю, но акы къ подручнику и просту чѣвку* (к. XII/1425 ЛК 574) “той, хто перебуває під рукою, тобто під владою, підлеглий”. Цей іменник, певно, мотиваційно міг співвідноситися з прийменниково-відмінковою формою: *похотѣнемъ наши(x) князь и по повелѣнию и ѿ(т) всѣхъ. иже суть подъ рукою его, суци(x) Руси* (Ср III 190) чи іменником *рука* “влада”. Треба гадати, що іменник *подъѣвникъ* (1284 СлРЯ XVI 72) “єпископ або священник, засуджений православною церквою (церковним судом) і позбавлений сану” мотивувався похідним *църкъвъникъ* (XI Ср III 1442) або, ймовірніше, *църкы* (1097 1443). Уже в цей період формується семантика похідних із конфіксом *під-...-ник* — особа, яка призначена знаходитися під тим, коло того, на що вказує твірна іменникова основа.

2. Невелика за своїм кількісним складом і група іменників на позначення *тварин*. У пам’ятках давньоруськоукраїнського періоду виявлено деривати-синоніми: *врата же дѣлають по 4 на уголь, да будеть*

вход и выход *подъяремником*, широко, пространно (XI/XVI ИФ 296) “під’яремна худоба, в’ючна чи тяглова тварина (осел або кінь)” (*ярмь*); *подъижьникъ* (XI СлРЯ XVI 80) “під’яремна, упряжна худоба”.

Конфікс на-...-никъ.

Загальне словотвірне значення дериватів із цим формантом — “щось, розташоване або призначене знаходитися на тому, що назване вивідним словом”.

Іменників на позначення *істот* в обстежених текстах небагато: це здебільшого десубстантивні *n.personalia*.

Нечисленність форм зі значенням особи зумовлена передусім характером конфікса **на-...-ник**, який традиційно виражав просторові відношення. Крім того, імена з цим конфіксом зазвичай формувалися на базі соматичної лексики, яка не може бути використана при творенні назв людей. За походженням більшість таких утворень пов’язана з ускладненням суфіксом **-ник** відмінкової конструкції з прийменником *на*. Наприклад: *сѣде на столѣ оца своего Володимира* (1086 Ср II 264); *сидеть на прѣстолѣ славы своєю* (1056-1057 1696). Іноді в пам’ятках поряд могли бути прийменниково-відмінкові конструкції й відповідні конфіксальні похідні: *а тоу былъ въ Смолѣньске, на мѣсте на княжи на Федорове Аньдрѣи Михайловичъ князь, Артѣмии намѣстникъ* (1284 Ср II 246).

З XI століття фіксуються найменування *осіб*, що вказують на їхній суспільний стан. Наприклад: *и исаакъ сѣъ свободныа наслѣдникъ бысть авраамъ оцѣ своемѣ* (1037-1050 ІлСл 82); *Тако сотвориши, умрѣ, написавши наслѣдника цесарьствуи Уркана* (XI/XVI ИФ 176), зміст цього похідного пов’язують із наділом, що залишався у спадщину від кого-небудь, пор. *слѣдъ* — назва земельної міри в пам’ятках (“вимірювання земельних ділянок кроками”) [див. Гумецька 1978 14]; *а съвъзлюбленъ Петроу настольникъ* (1096 Ср II 337) “наслідник, спадкоємець”; *иже Римлянемъ бысть прѣвѣи настольникъ* (XI Ср II 337) “начальник, глава”, пор. “той, хто перебуває на столі (престолі)” від *столь* “престол, трон” або від *на столѣ*, *настольный* (XI 337) “головний”; *сѣтвори гѣ намѣстника по тебѣ* (1037-1050 ІлСл 97) “наступник; представник світської або церковної верховної влади, котрому доручається управління яким-небудь містом, округою; спадкоємець, наслідник”, не виключено, що це суфіксальне утворення від іменника *намѣстие* “місце; посада” [Брицин 1965 15].

Розгляданий конфікс продукував також поодинокі найменування *осіб* за типом *стосунків*, наприклад: *Иоанъ наперсникъ Христовъ* (XI/XIII-XIV ХА І95) “улюбленець, що користується особливим

довір'ям, прихильністю кого-небудь”, пор.: *взлеже на вечери на пьрси его* (XI Ср II 1770).

Конфікс без(ь)-...-никъ.

Аналіз похідних XI-XIII століть типу *безвѣрникъ* вказує на найбільшу схильність таких утворень встановлювати словотвірні зв'язки з прийменниково-відмінковими формами (*безъ вѣри* і под.), тобто відбувся процес суфіксації цих форм.

Згадані деривати рано встановлюють співвіднесеність із прикметниками штибу *невѣрний*, у результаті своєї рідної декореляції така співвіднесеність із ад'ективами в напрямку до сучасності зміцнюється і стає для багатьох слів єдиною можливою або найбільш характерною.

Картина словотвірних зв'язків ускладнюється розвитком ще однієї співвіднесеності — безпосередньо з іменниками у формі називного відмінка (*безбожникъ* — *Богъ*). Це пов'язано зі зміною відношень між розгляданими утвореннями й прийменниково-відмінковими формами типу *безъ Бога*. Сполучення з прийменником *безъ* були поширені в пам'ятках церковної писемності, і тому природно, що утворення типу *безбожникъ*, поширюючись у загальнонародній літературній та розмовній мові, втрачають зв'язок із відповідними прийменниково-відмінковими формами. Це викликало й семантичні зміни, у результаті яких деривати типу *безбожникъ* втрачають співвіднесеність з прийменниково-відмінковими формами й встановлюють співвіднесеність безпосередньо з іменниками (*безбожникъ* втрачає семантичний зв'язок з *безъ Бога* при вираженні значення “заперечення Бога”).

Співвіднесеність безпосередньо з іменниками в називному відмінку веде до перерозподілу морфемного матеріалу: до твірної основи відноситься вже не сукупність прийменника й основи іменника, а лише основа іменника, **без-** разом із **-ник** складають єдину конфіксальну морфему (**без-...-ник**), що починає вичленовуватись в утвореннях цього типу й служити для творення нових слів за аналогією.

Деривати із формантом **без-...-ник** представлені головню в пам'ятках книжно-слов'янського типу мови. Слід узяти до уваги й панування церковно-книжних текстів у загальній кількості пам'яток епохи XI-XIII століть.

У результаті міжмовних контактів до XIII століття давня русько-українська мова засвоїла певну кількість лексем з інших мов. Найпомітнішими є запозичення з мови старослов'янської, яка поруч із давньоруськоукраїнською в XI-XIII століттях була літературною мовою Київської Русі.

Це стосувалося й розгляданих конфіксальних структур із **без-...-ник**. Р.Цейтлін такі десубстантиви вважає старослов'янськими: *безаконьникъ* (1073 Ср I 48) “той, хто порушує закон, звичай, правила поведінки (встановлені або освячені богом)”; *бѣзмездникъ* (1226 60) “той, хто відрізняється безкорисливістю, не вимагає плати за свою працю. Постійне найменування святих, що прославились безкорисливістю в наданні лікарської та іншої допомоги”. Іменник *мъздъникъ* у старослов'янських пам'ятках невідомий, у церковнослов'янських пам'ятках він позначає “найманий робітник”.

Дослідження текстів XI-XIII століть показало, що виділення конфіксальних морфем у розгляданих утвореннях лишилося на рівні омонімії словотвірної форми, тобто, маючи подвійну та потрійну співвіднесеність, ці похідні могли трактуватись і як суфіксальні, і як конфіксальні. Наприклад, іменник *безъзаконникъ*, окрім співвіднесеності з генетичною основою — прийменниково-відмінковою формою *безъ закона*, міг мотивуватися безпосередньо іменем у називному відмінку *законъ* або прикметником *безъзаконный*. Розмаїття словотвірних зв'язків, омонімія словотвірної форми — усе це яскраво відображає ті умови, у яких розвивається й існує конфіксація в утвореннях такого типу.

Виявлені номени, до формальної структури яких входить конфікс **без-...-ник**, є назвами *осіб* із загальним лексико-словотвірним значенням “особа, якій бракує того, що назване мотивувальним словом”. У давньоруськоукраїнській мові *n.personalia* є основними репрезентантами похідних розгляданого типу.

1. Найменування *людей за характерною поведінкою, внутрішніми ознаками* становлять панівну кількість, наприклад: *безаконьникъ* (1076 СДЯ I 120) “людина, яка не належить до християн, порушує догмати християнства, закони церковної або світської влади, грішник”; *безнадежникъ* (XI/XIV-XV СДЯ I 130) “той, хто не має надії”; *два же бестудника нападоста на Захарию и убиста и посрѣдѣ църкѣви* (XI/XVI ИФ 533) “той, хто не має сорому”; *безмольбъникъ* (1296 СДЯ I 126) “пустельник, самітник, який дав обітницю мовчання”; *бециньникъ* (1296 149) “той, хто порушує порядок” (*чинъ* “порядок”); *безбожникъ* (XIII-XIV 109); *безгодословникъ* (XIII/XIV 114) “той, хто говорить невчасно, не до речі” (тут, певне, конфіксація супроводжує процес універбації: *годъ* “час”, *безъ года словити* “говорити невчасно” — див. XIII/ XVIII СлРЯ IV 55).

2. З XI століття фіксуються найменування *осіб за соціальним, матеріальним або родинним станом*, наприклад: *и оттуда же шед въ Фрису, и много юдеи ту остави безоружникъ, а оружники*

поем 9000 (XI/XVI ИФ 190) “неозброєна людина”; *бесприобыштьникъ* (XII СДЯ I 136) “той, хто відлучений, не має причастя”; *безградникъ* (1284 114) “той, хто не має батьківщини, свого міста”; *да съхранить мѧ ... мѣтвами прѣрка ... и всѣхъ прѣркъ и праведникъ ... и всѣхъ стыхъ безъмѣдъникъ* (к. XIII/бл. 1425 ЛГВ 845) “безсрібник, безкорислива людина”; *безсребрьникъ* (XIII СДЯ I 139) “бідняк”.

Рідко похідні з розгляданим формантом, які засвідчені в джерелах XI-XIII століть, мали множинну — дієслівну або ад’єктивну — мотивацію, наприклад: *безмольвникъ* (1296 СДЯ I 126) “той, хто не мовить, не говорить, мовчазний, безмовник, мовчун”, співвідносне з *мольвити* або з *безмольвьныи*.

Конфікс со-/сь-...-никъ.

Утворення з афіксом **со-...-ник** — кількісно невелика група слів. Їхнє походження пов’язане з калькуванням іншомовних утворень, спершу — давньогрецьких [Дерибас 1972 76; Чекменева 1974 11]. Початок цій моделі поклали іменники, запозичені зі старослов’янської мови, у якій вони є кальками грецьких слів: *събесѣдникъ*, *сърабникъ*, *състольникъ* та ін. Однак дехто з науковців наголошує на живомовній природі дериватів із цим конфіксом: “живий формант приєднується до готового слова, вводячи його до кола слів звичайного вжитку, з’єднуючи в єдине ціле штучне, книжне й живе, народне” [Цейтлин 1977 96]. Такі деривати співвідносилися безпосередньо з іменниками, тому в їхньому складі можна було виділити конфіксальну морфему **со-...-ник**.

Деривати розгляданого типу називали *особу*, яка об’єднана сумісністю, взаємним зв’язком з іншою особою (особами), що ґрунтується на однаковому відношенні до того, котре названо мотивувальним словом.

Зібраний матеріал свідчить про значну продуктивність словотвірного типу з морфемою **со-...-ник** у мові XI-XIII століть порівняно з іншими словотвірними типами. Наприклад: *сьмолитвьникъ* (1073 Ср III 749) “той, хто разом молиться”; *сьвьрстьникъ*<ы> *своя миромь сърѣтаи* (Ізб 1076 167) “ровесник”; *събесѣдникъ* (1076 Ср III 639); *сьпутьникъ* (1093 810) “товариш по шляху, супутник, попутник, супутний у житті; співробітник”; *сьш(т)ходьникъ* (1096 786); *сьшьствьникъ* (1096 868) “супутник”; *сьстольникъ* (1097 828) “сподвижник; помічник” (XI 828); *сьтѣлесьникъ* (XI 855) “той, хто складає одне з ким тіло, який належить до однієї й тієї ж спілки”; *и, приемиши содумника* *нужю, на свое естьство устрѣмися* (XI/XVI ИФ 561) “радник”; *и быс же блаженъи съ евѣстохъи съклѣтьникъ* (XI-XII

СинПат 94) “співмешканець, той, хто разом проживає”; **сьродникъ** (XII СДЯ I 293) “родич”; *безаконьномуу бракоу. предъстатель. и съвьришьникъ* (к. XII ФСт 197); *единого на десяте соуца съвоузьники коупьно съ шцьмь ємоу* (к. XII 204); *да оубо съшбьщьники, нъравоу приймѣть* (к. XII 249); *Никифорови рекѣ състрадальникоу. и другови си* (к. XII 380); **сьплѣньникъ** (1220 Ср III 255) “той, хто разом перебував в ув’язненні”; **сьдомникъ** (XIII 697) “той, хто разом проживає”.

Конфікс сѣ-/су-...-никъ.

Цей формант вичленовується в небагатьох дериватах. Усі вони позначали *осіб*. Наприклад: **сѣумеж(д)ьникъ** (1047 Ср III 618) “сусід, житель суміжної країни”; **сѣжितьникъ** = **сжжитьникъ** (1096 613) “той, хто разом з ким-небудь проживає”, “житель” (XI 613) від *жити* з включенням суфіксального -т-; **сѣклѣтьникъ** (XI 614) “співмешканець по келії”; **сѣнажитници** и **сѣмежници** ѿ *Исмаильтѣ(х) вѣщаваю(т)* (XI/XIII-XIV ХА 48) “той, хто має з ким-небудь суміжне пасовище” (*нажить* “пасовище, луг, де пасеться худоба”); *повелѣвшю же цесарю суперником Иродовом глаголати вины его* (XI/XVI ИФ 247) від праслов’янського *sq- і *perti “бити, тіснити, упиратися” (Ф III 718); **супротивника** *поправъ дьявола и его козни* (1118/1377 ПВЛ 214) “той, хто виступає, бореться проти когось, чого-небудь” (*противъ, супротивъ*); пор. у текстах новгородських грамот: **сுவладникъ** (XII НГБ 299) “співвласник, компаньйон”, **сукладникъ** (XII 299) “те саме”; **сѣвразьникъ** (XIII Ср III 593) “суперник”.

Конфікс по-...-никъ.

Як свідчить дібраний матеріал, уже в XI-XIII століттях була певна кількість іменникових утворень, у яких виділення цього конфікса цілком правомірне. З’ясування загального словотвірного значення похідних викликає певну складність через строкатість їхньої семантики. Згаданий конфікс у цей період перебуває в процесі становлення, і словотвірні типи ще тільки формуються, адже семантика прийменника *по* розгалужена, що й відбилося на дериватах. У писемних пам’ятках давньоруськоукраїнського періоду виявлена невелика кількість найменувань з елементами **по-** та **-ник**. Такі структури могли мотивуватися непохідним іменником, прийменниково-відмінковою формою, похідним дієсловом чи прикметником, наприклад: **послѣдникъ** (XII Ср II 1247) “остання людина в роду, послідовник”. Цей дериват, певне, мотиваційно міг співвідноситися з дієсловами *слѣдовати, послѣдовати* прийменниково-відмінковою формою *по слѣду иди* = *шьствовати: шьствоую нынѣ по слѣду оучителю* (XII III 440).

1. Майже всі виявлені назви *осіб* були відіменникового походження. У XII столітті фіксуються *найменування людей, котрі виконують обов'язки на території*, позначеній мотивувальним словом: *и пардусниці њши, и ловцы наши, и соколници њши, и побережници наши да не вступаютца в нихъ* (1136 Ср II 984) “береговий вартівник”.

2. Назви осіб за часом їхнього народження засвідчені в текстах XI-XIII століть: *азъ же и молился бых послѣдником ч(е)ловѣком да быша не мнѣли лжуца* (XI/XVI ИФ 158) “нащадок, представник наступного покоління”; *Авель же уноша безъ чадъ умре, сего Сифъ пораженникъ быс<ть>* (XII-XIII/XVI СлРЯ XVII 109) “той, хто народився після” (можлива мотивація дієсловами *ражати, поражати* “народжувати”).

2. Спорадично засвідчені назви *предметів* за місцем їхнього призначення: *бредникъ, трои сани рыбы, полавочникъ, двѣ скатерти* (1150/XVI Ср II 1121) “покривало на лаву”.

За цією моделлю утворений іменник *понедѣльникъ* (1057 СлРЯ XVII 49) “перший день після неділі”.

Конфікс при-...-никъ.

Похідні, утворені за допомогою цього конфікса, мають загальне словотвірне значення “щось, розташоване біля того або супроводжує те, що назване вивідним іменником”.

1. В обстежених пам'ятках виявлено перші найменування *особи* зі словотвірною семантикою “людина, яка перебуває в безпосередній близькості або має стосунок до того, що позначено мотивувальним словом”, а саме: *потом же мыслить и на брата своего Антигона, его же ся творяше любя, причастника имѣя цесарствія своего* (XI/XVI ИФ I71). Цей іменник, на думку Р.Цейтлін, запозичений зі старослов'янської мови “учасник, співучасник, супутник, товариш” [Цейтлин 1977 82] від *члсть, часть* (XI Ср III I476) “частина, доля”, “спадок” (1134 Там само).

2. Нечасто трапляються назви *деталей одягу* та іменники на позначення *частин інтер'єру*: *покрываше бо передъ до голѣни прѣпоясником, а испод полотном* (XI/XVI ИФ 372) “пояс”; *прибожникъ* (XII/XVI Ср II 1378) “притвор у церкві”.

Конфікс за-...-никъ.

Розгляданий афікс брав участь у продукуванні назв *осіб за характерною поведінкою або виконуваними обов'язками*, а саме: *и стогаща оу Канева долго веремъ дондоже(ж) взиде гречникъ и залозникъ* (к. XII/бл. 1425 ЛК 528) “купець, який веде торгівлю на

шляху від Візантії у Приазов'я та Київ" (назва зумовлена, очевидно, тим, що цей шлях пролягав *за лозами*), пор. *залозное* (1545 СУМ XVI-п.пол.XVII X 89) "місце за лозами" (див. також ЕСЛГНПУ 60).

Цей конфікс спорадично трапляється в структурі найменувань зброї, наприклад: *тіи бо бес щитов съ засапожники кликомъ плъкы побѣждають* (XII Ср I 946) "кинджал" (це слово, очевидно, мотивоване сполукою *за сапогъ*: саме туди давні воїни ховали холодну зброю, аби її швидко можна було діставати).

Конфікс па-...-никъ. У XIII столітті засвідчено назву *рослини: парод(д)никъ* (XIII Ср II 882) "те саме, що *пародок*, кислий, недозрілий плід" від *родъ*.

Конфікс прѣдъ-...-никъ. У писемних пам'ятках виявлений дериват, запозичений зі старослов'янської мови: *прѣдъборьникъ* [Цейтлин 1977 83] "той, хто знаходиться попереду війська, на передньому краї" (пор. з прийменниково-відмінковими формами, які існували в мові цього періоду: *прѣдъ ногама юму, иже блхоу прѣдъ олтарем; прѣдъвидеши бо прѣдъ лицѣмъ Гнѣмъ оуготовати пѣтъ его* (Ср II 1632).

Конфікс чрѣсь-...-никъ. Із розгляданим афіксом виявлено, вочевидь, старослов'янську назву *особи* зі значенням "іноземець": *и исхождаахоу къ нѣмоу не тѣчиѣ ты страны, нѣ и чрѣсьмеждънищи вѣси* (XI Ср III 1543) від цсл. *межда* "межа, відстань, відмінність, середина".

Конфікс междъ-...-никъ. Походження цього типу утворень пов'язане з ускладненням суфіксом *-ник* відмінкових конструкцій з прийменником *междъ*, які вказують на певну просторову орієнтацію, наприклад: *Июда же, иже ѿ Левеи Едесиномъ вѣсѣмъ Междъчрѣчникомъ проповѣдавъ* (1073 Ср II 124) "житель *Междурѣчя*".

Отже, в обстежених давньоруськоукраїнських пам'ятках виявлено близько 70 іменників, до структури яких входять двохелементні морфеми з постпозитивною частиною *-ник*. Найпродуктивнішим був формант *сь-...-никъ*, значно меншу продуктивність мали конфікси *без-...-никъ* та *су-...-никъ*. Становленню словотвірних типів із цими афіксами сприяло запозичення слів із грецької мови через посередництво старослов'янської. Спорадично у творенні нових похідних брали участь конфікси *на-...-никъ*, *по-...-никъ*, *подъ-...-никъ*, *при-...-никъ*, *между-...-никъ*, *прѣдъ-/предъ-...-никъ*, *оу-...-никъ* та *чрѣсь-...-никъ*.

Найбільшу кількість становили найменування *осіб*, вони більше ніж у 7 разів перевищували назви неосіб. Активними у функції творення таких іменників виступали форманти *сь-...-никъ*, *безь-...-никъ*

та **сѣ-...-никъ** (*сѣстольникъ* “сподвижник”, *сѣродникъ* “родич”, *безаконьникъ*, *безоружникъ*, *сѣжитъникъ*); непродуктивними були конфікси з препозитивними елементами **на-**, **по-**, **подь-** (*наперсникъ* “улюбленець”, *посельникъ* “сільський житель”, *подьїрвникъ* “єпископ або священник, засуджений і позбавлений сану”); зрідка *personalia* творилися за допомогою афіксів **за-...-никъ**, **при-...-никъ**, **между-...-никъ**, **прѣдь-/предь-...-никъ**, **чрѣсь-...-никъ** (*залозникъ* “купец, який веде торгівлю на шляху від Візантії у Приазов’я та Київ”, *причастникъ* “учасник, супутник, товариш, наслідник”, *прѣдъборьникъ* “той, хто знаходиться попереду війська, на передньому краї”, *междѣрѣчъникъ*, *чрѣсьмеждьникъ* “іноземець”). Фіксуються поодинокі назви *тварин*, утворені за допомогою конфікса **подь-...-никъ** (*подьяремникъ* “під’яремна худоба”). Нечисленними є й назви *предметів*, утворені за допомогою формантів **за-...-никъ** та **при-...-никъ** (*засапожникъ* “кінджал”, *прѣпоясникъ* “пояс”). Документуються й окремі назви *місця*, утворені за участю афікса **при-...-никъ** (*прибожникъ* “притвор у церкві”).

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ **-ОКЪ**

Конфікс **при-...-окъ**.

Перші похідні зі структурними елементами **при-** та **-ок** датуються XII століттям, наприклад: *А прибожнокъ и преддверіе въ иномъ чину имѣемъ, и въ нихъ стояти велимъ простцемъ и женамъ* (XII/XVI Ср II 1379) “сіни православного храму або притвор, де стоять жінки та бідні люди (кімната зі святими книгами та іконами)”. Утворений цей дериват від *божъница* (XII I 141) “храм божий, церква”, точніше, від прийменниково-відмінкової форми *при божницѣ* з відтинанням суфікса **-иц-**. Початковий елемент привносить у слово значення близькості до того, що названо твірною основою, сформувався цей елемент, очевидно, на ґрунті наявного на той час прийменника *при*, який уживався з іменниками у формі місцевого відмінка та позначав близькість за місцем розташування, наприклад: *Вироушлинь изѣкръ оубо ксть, бываеъ же при брѣзѣхъ горы* (1073 II 1376) “біля берегів гори”; *Стогашиє Іїс при езерѣ Генисаретъсиѣ* (1057 II 1376) “біля берегів озера”. Отже, на ґрунті прийменниково-відмінкової форми *при божницѣ* шляхом суфіксації за допомогою форманта **-окъ** утворилося похідне *прибожнокъ*, яке пізніше стало семантично співвідноситися з іменником *Богъ* без

прийменника. Це й стало вихідною базою для подальшого формування конфіксальних структур.

Конфікс о-...-окъ.

Препозитивний компонент складної морфемі **о-...-ок** співвідносний із прийменником *о*, який у давньоруськоукраїнській мові вживався на позначення просторових понять, для конкретизації розташування одного предмета відносно іншого (поряд із чимось, по боках, дуже близько до чогось), наприклад: *Възградиша цркъвь ... о клѣтцѣ, в неѣ же стоѣста рацѣ стѣю* (XI Ср II 491) “біля клітки”; *стаѣа крѣпко прѣвоу имѣ о сю сторону Дѣвѣны* (Там само) “по цей бік”; *хто с коимѣ имѣеть гранѣцю о лѣ(с) а воидѣ(т) черѣ(с) гранѣцю оу лѣ(с) а то(т) єго застанѣть маѣ(т) оу нѣго оуздѣ(т) ... сокироу* (XV ССУМ II 63) “коло лісу”. На ґрунті таких прийменниково-відмінкових форм шляхом суфіксації (за допомогою **-окъ**) творилися іменники чоловічого роду зі значенням “той, що знаходиться близько до того, поруч із тим, що названо твірною основою” (наприклад: *о задѣ + -окъ > озадокъ*). Згодом в орбіту твірних могли залучатися основи інших частин мови.

Перші деривати, у морфемній будові яких вичленовується морфематичний комплекс **о-...-окъ**, зафіксовані в XI столітті: *Тажю(т)сѣ ѿ оза(д)цѣ* (1011 Ср II 633) “спадок” від *задѣ* “те, що позаду, протилежне *передѣ*”, пор.: *Братѣ или дѣти тѣжѣютьсѣ ѿ задницю* (XI 633) “спадок або сварка про спадок” від *задѣ* “позаду” або *задѣниши* “який знаходиться позаду чогось чи когось”. *Дѣниши сѣмѣ да ѣсте опрѣсноки с жлѣтѣницами* (1073 697) “корж, спечений із прісного тіста; прісний хліб” (*прѣснѣши* “прісний”).

Конфікс па-...-окъ.

Загальне словотвірне значення описуваного словотвірного типу — “подібність, схожість, близькість понять між собою, неповний вияв якоїсь властивості”. При цьому “близькість за значенням, неповну тотожність” яскраво видно в таких похідних: *И узърѣх єму набрадѣкъ вѣсь крѣвавь и рѣхъ къ нѣмоу ч’то сѣ кѣтъ ослоушал сѣ* (XI-XII СинПат 262) “нижня щелепа, нижня сторона морди тварини” (*брада* “борода, підборіддя”); *ѿн же прѣѣха Ростову совокутивѣ Ростовци и болѣре гридѣбу и пасынкѣ и всю дружинѣ и поѣха к Володѣмерю* (к. XII/1377 ЛК 380) “син чоловіка або дружини від попереднього шлюбу”.

Конфікс по-...-окъ.

Цей формант функціонував у праслов’янській мові (див. с. 46), у джерелах XI-XIII століть він брав участь у творенні небагатьох дериватів: а) найменування з предметним значенням: *подолокъ* “поділ,

край одягу” (XI СлРЯ XVI 30) (*доль* “низ”); б) *n. loci*: **послѣдѣкъ** (XI Ср II 1245) “кінець, край”; в) назва *опредметненої дії*, яка відбувається після дії, названої твірним словом: **подѣлокъ** (XI СлРЯ XV 255) “заняття, обов’язок, справа, робота, виконувані після головної справи, обов’язків” (*дѣло*, препозитивна частина тут має значення “після”).

Конфікс без-...-окъ.

Наприкінці XII – на початку XIII століття в давньоруськоукраїнській мові, за даними обстежених джерел, уживався тільки один іменник, у структурі якого виокремлювалися елементи **без-** та **-окъ**. Наприклад: *аще ли кто ... странѣнь и бездомѣкъ в гостиньнищу придетъ* (XII/XIII СДЯ I 115) “той, що не має дому, притулку”. Утворилося це похідне слово на ґрунті прийменниково-відмінкової форми *безъ дома* шляхом суфіксації за допомогою суфікса **-окъ**. На той час пам’ятки фіксують близько 3000 конструкцій, у яких *без* — прийменник, що вказує на відсутність чогось, названого іменником, наприклад: *безъ свѣта, безъ масла, безъ ризъ, безъ вѣры, безъ оружья* тощо (див. Там само 153-154). Крім цього, “повним написанням *безъ* писалося рідко, причому не розрізнялося його вживання як окремого прийменника від його вживання як частини складного слова” (Ср I 65). Отже, перша частина описуваного конфікса походить із давнього *без*, котрий слугував для творення похідних слів у всіх слов’янських мовах та вважається найстарішим зі словотвірних засобів [Обнорский 1960 195].

З часом встановлюються семантичні зв’язки між дериватом **бездомокъ** і безпосередньо іменником *домъ*, завдяки чому формується дистантна морфема **без-...-окъ**.

Конфікс из-...-окъ.

Складна морфема **из(с)-...-окъ** утворилася на ґрунті прийменниково-відмінкових конструкцій із давньоруськоукраїнським *изъ*, який уживався на позначення місця, часу: *Изъми прѣвѣ брѣвню из очесе твоего; Изъ молода* (XI Ср I 1083). Перед глухим приголосним писався як *исъ*: *Болеслав же побѣже исъ Кыева* (XII Ср I 1084); *Высѣкоша Всеслава ис поруба* (Там само). В українській мові під впливом фонетичних змін відбулося злиття праслов’янських **iz(jъz)-** із **s(ъ)n-**, унаслідок чого виник формант **з(с)-** [Вступ 1966 246].

У пам’ятках цього періоду фіксується іменник із *абстрактною* семантикою, у структурі якого наявні елементи **из(ис)-** та **-окъ**: *имаши избытѣкъ дневнига потрѣбы. твоѣга же ксть питиѣга и гадениѣга. Раздаваи ништимъ* (Ізб 1076 101) “щось зайве” (походить, очевидно, від *быти* “існувати, бути наявним”).

Конфікс под-...-окъ. У XII столітті розглядалий морфематичний комплекс використовувався для творення похідного із предметним значенням: *подножекъ* (1113/1496 СлРЯ XVI 12) “те, що служить опорю для ніг”.

Конфікс на-...-окъ. В XI столітті маемо назву *особи* із цим афіксом: *наперсокъ* (XI СлРЯ X 173) “друг, улюбленець, той, хто користується особливою довірою” (*перси* “груди”).

Обстежені пам’ятки давньоруськоукраїнської мови фіксують нечисленні деривати, у структурі яких наявні конфікси *па-...-окъ*, *по-...-окъ*, *о-...-окъ*, *під-...-окъ*, *при-...-окъ*, *без-...-окъ*, *из-...-окъ*, *на-...-окъ*, жоден із котрих продуктивністю не відзначався.

У цей період функціонували назви *осіб* (*подсудокъ* “член суду, помічник судді”, *наперсокъ* “друг, улюбленець, той, хто користується особливою довірою”, *пасынокъ* “чоловіків або жінок син від попереднього шлюбу”, *бездомъкъ* “безпритульний”); *предметів* (*подножокъ* “підставка для ніг”, *опръснокъ* “корж, спечений з прісного тіста; прісний хліб”, *подолокъ* “поділ, край одягу”), *місця* (*прибожнокъ* “сіни православного храму або притвор”, *озадок* “те, що позаду, протилежне *перед*”, *набрадъкъ* “нижня щелепа, нижня частина морди тварини”, *послѣдъкъ* “кінець, край”), *абстрактних понять* (*избытъкъ* “зайвина”).

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ *-(ЪН)ИЦ(’)А*

Конфікс на-...-(ЪН)ИЦ(’)А.

У розгляданих текстах XI-XIII століть засвідчено кілька дериватів, до структури яких входить морфематичний комплекс *на-...-(ЪН)ИЦ(’)А*. Якщо в праслов’янській мові конфікс **на-...-(ЪН)ИЦА* вичленовувався в п. Іосі й зрідка в назвах істот, то в давньоруськоукраїнській мові цей формант брав участь у творенні ширшого в семантичному плані кола номенів. Твірною базою для всіх похідних виступали іменники або прийменниково-відмінкові сполуки.

За допомогою аналізованого афікса реалізується словотвірне значення “щось, розташоване або призначене знаходитися на тому, що називає твірне слово”.

Особу за виконуваними обов’язками називав такий дериват: *и наложъницъ оу него 300* (к. XII/1377 ПВЛ 80) “рабиня, наложниця” (*ложе*).

Частину одягу, призначену розташовуватися на тому, що називає мотивувальне слово, позначав десубстантив *нарам'нища* — *brachiale* (В.) (1073 Ср II 317) “наплічник” (*рамя* “плече”); *наплеч'нища* (XIII-XIV СДЯ V 171) “частина одягу першосвященника” (*плече*), пор. *наплеч'никъ* “те саме” (XIV 171).

Назвою *предмета побуту* виступав іменник *нам'ѣстнища* (XV СДЯ V 161) “ікона, яка займала постійне місце в нижньому ярусі іконостасу, те саме, що місцева ікона” (*м'ѣсто*).

Конфікс о-/объ-...-(ьн)иц(')а.

Аналізований формант служив для творення обмеженої кількості десубстантивів (іноді з паралельною дієслівною або прикметниковою мотивацією) зі словотвірним значенням “щось, розташоване навколо того, що назване мотивувальним словом”.

Елементи одягу позначали такі іменники: *остегньнища* (1073 СлРЯ XIII 150) “одяг старозавітних священників, що прикриває нижню частину тіла від пояса до стегна” (*стегно*); *окрильнища* (XIII/XV XII 345) “накидка, плащ”.

Рослину, котра виростає після тієї пори року, яка названа вивідним словом, позначав полімотивований дериват *озимища* (1127 СДЯ VI 309) “озимий хліб, озимі посіви” (*зима, озимьи*), зафіксований у Новгородському літописі.

Темпоральну семантику мало похідне *обнощ'нища* (XI СлРЯ XII 109) “церковна служба, що починалася після заходу сонця і тривала всю ніч”, пор. *обнощ'ный* “нічний” (XI 109), співвідносно з церковнослов'янським *нощ'ь*.

Конфікс па-...-(ьн)иц(')а.

З цим афіксом виявлено обмежену кількість дериватів із такими значеннями:

1) найменування *особи за родинними стосунками* (“особа, яка не повністю є тим, хто названий вивідним словом”) — *падъчерища* (1285-1291 СДЯ VI 339) “донька від першого шлюбу, відносно другого чоловіка її матері або другої дружини її батька”, пор. цел. *падъщерища* (1284 Ср II 859);

2) назва *обрядодії* (“те, що відбувається після події, позначеної мотивувальним словом”) — *навечернища* (XI-XII СлРЯ XIV 112) “богослужіння добового кола, що здійснюється після вечері перед відходом до сну”.

Конфікс по-...-иц(')а.

Відіменникові *n. loci*, які зафіксовані в текстах XI-XIII століть (щоправда, за досить різними списками), позначали: 1) *приміщення*, розташоване на тому, що назване мотивувальним словом, — *поднища*

(1118 СлРЯ XVI 11) “житлове приміщення під палубою корабля” (дно); 2) частину тіла тварини — *потьлиця* (XI-XIII/XVII Ср II 1305) “спинний хребет у тварини”.

Конфікс не-...-иц(а).

З цим формантом у давній руськоукраїнській мові зафіксовано небагато іменників.

Особу, котра в минулому не виконувала дії, позначеної мотивувальним словом, називало похідне *небывалица* (XIII Ср II 359) “недосвідчена (дівчина), яка ніде не бувала”.

Абстракт немалица (XI/XV СлРЯ XI 167) “немала кількість” мотивується числівниками *мало* або *немало*.

Конфікс съ-...-(ьн)иц(а).

Десубстантиви з цим формантом позначали *особу за родинними стосунками*: *сьверстница* (XI СлРЯ XXIII 115) “та, що перебуває в одній упряжці (з ким-небудь) під ярмом” (*верста* “міра довжини, верста” — 1097 II 93; звідси — значення “та, що спільно долає шлях у ярмі”). Це слово має також значення “дружина; ровесниця” (XII-XIII XXIII 115) і мотивоване згаданим іменником *верста* “дружина” (XI-XII II 93), можлива й мотивація прикметником *сьверстьными* “рівний, поєднаний” [Білоусенко, Німчук 2002 17]; *сложница* (1296 XXV 113) “дружина, та, котра займає одне з чоловіком ложе”.

Конфікс без-...-иц(а) вичленовується в давньому *n.abstracta*, який виступав на позначення того, що є запереченням названого мотивувальним словом: *да на санѣ(х) сѣда безлѣицио си молвить* (1118/1377 МП 241) “слова, що не мають змісту; погані слова” (*лѣици, безлѣици*).

Конфікс сѣ-...-(ьн)иц(а) наявний у структурі девербатива із семантикою *особи*, котра виконує спільну дію, названу мотиватором, з іншою особою: *сѣжитьница* (XII Ср III 613) “дружина” (*жити*).

Конфікс при-...-иц(а) входить до складу найменування *обладунку* воїна: *и прилбицѣ ихъ волчье и борьсуковые раздраны быша* (к. XIII/бл. 1425 ЛГВ 794) “шолом” (*лобъ*).

Конфікс за-...-(ьн)иц(а). Із цим формантом пам’ятки XI-XIII століть засвідчують десубстантивну назву *хвороби*: *заушница* (1219 СлРЯ V 331) “гуля, пухлина за вухом” (*ухо*).

Конфікс полу-...-иц(а). Віддієслівне утворення з цим афіксом було найменуванням *тварини*, котра не повністю виконує дію, названу вивідною основою: *полубицица* (XI-XII/XVIII СлРЯ XVI 260) “кінь, менш гарячий, ніж фар — арабський скакун (пор. *бицица, бивцица* “про задерикувату, норовливу людину”)” від *бити*, хоча не виключена мотивація іменником *бицица, бивцица*.

Конфікс воз-...-(ьн)иц(')а вичленовується в давньому церковно-слов'янському похідному на позначення *предмета*, що повинен розташовуватися за тим, що назване вивідним словом: *возглавница* (1144 СлРЯ II 278) “подушка”.

Конфікс у-...-иц(')а. Відзайменниковий дериват із цим формантом називав *процес*, який відбувається всередині того, що позначено мотивувальним словом: *и вѣста родѣ на родѣ. [и] быша в ни(х) усобицѣ* (1118/1377 ПВЛ 19) “війна” від *у собѣ* < прасл. *о* та *sobě* (Ф IV 171), *у-* в цьому похідному має заперечне значення, а *-иц'а* надає основі значення стану [див. Львов 1975 315].

У давньоруськоукраїнській мові функціонувала низка дериватів, у структурі яких вичленовувалися конфіксальні форманти з другим компонентом *-(ьн)иц(')а*, а саме: *на-...-(ьн)иц(')а*, *о-/объ-...-(ьн)иц(')а*, *не-...-иц(')а*, *по-...-(ьн)иц(')а*, *сь-...-иц(')а*, *па-...-(ьн)иц(')а*, *сь-...-(ьн)иц(')а*, *полу-...-иц(')а*, *без-...-иц(')а*, *у-...-иц(')а*, *воз-...-иц(')а*, *за-...-иц(')а*, *при-...-иц(')а*, *су-...-(ьн)иц(')а*. За їхньою допомогою творилися понад 20 іменників.

Назви *предметів* становили третину від усієї кількості виявлених найменувань і творилися за участю конфіксів із першими компонентами *на-*, *об-*, *при-*, *воз-* (*нарамьница*, *остегньница*, *прилбница*, *возглавница*). *Абстрактні* номени в давньоруськоукраїнській мові продукувалися за допомогою афіксів із препозитивними елементами *не-*, *без-*, *об-*, *у-*, *па-* (*немалица*, *безлѣница*, *обноцица*, *усобица*, *павечерница*). Назви *осіб* утворені за допомогою формантів із першими частинами *сь-*, *су-*, *не-*, *на-*, *па-* (*сьверстница*, *сѣжитьница*, *небывалица*, *наложница*, *падъчерница*).

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ *-(ь)СТВО/- (ь)СТВИК*

Суфікс *-ьstvo* — праслов'янський, виформувався в результаті контамінації індоєвропейського [Вступ 1966 57] іменникового суфікса *-tvo* [див. Мейє 1951 296; Могильник 1980 83] та ад'єктивного суфікса *-ьsko*. Це дозволяє говорити про те, що найдавнішими утвореннями є похідні від іменникових та прикметникових основ, девербативи ж належать до пізнішого періоду. Первинно всі основи на *-ьstvo* у праслов'янській мові мали значення збірності, оскільки цей суфікс для творення слів згаданої категорії взагалі був найпродуктив-

нішим. Пізніше за допомогою розгляданого форманта почали творитися п. abstracta [див. Vondrak 1924 592-593; Мартынов 1973 48; Бернштейн 1974 296].

Експансія найбільш продуктивного афікса **-иє** призводила до “прикриття” багатьох інших схожих за значенням суфіксів, проте найчастіше, зрозуміло, суфікс **-иє** прикривав **-ство** в силу високої продуктивності останнього [Білоусенко 2000 135], що зумовило виникнення **-ствиє** як самостійного форманта, який вважають варіантом суфікса **-ство** [Соломина 1964 465] чи його синонімом, хоч така синонімічність була явищем нестійким [Ножкина 1962 9].

У мові XI-XIII століть спільнокореневі конфіксальні похідні з другими частинами **-(ь)ство** та **-(ь)ствиє** функціонували паралельно (*невѣрство – невѣрствие, невѣждьство – невѣждствие*). До того ж, конфіксальні деривати з постпозитивною частиною **-(ь)ствиє** мали книжний відтінок, однак не різнилися словотвірним значенням від конфіксальних іменників з фінальним елементом **-(ь)ство**. Це дало нам підстави розглядати конфіксальні форманти з другою частиною **-(ь)ствиє** як варіанти конфіксів, у яких постпозитивним був компонент **-(ь)ство**.

Конфікс не-...-(ь)ство/-(ь)ствиє.

Усі похідні з цим конфіксом є полімотивованими структурами (поряд з іменником твірним може виступати одночасно або дієслово, або прикметник) з абстрактною семантикою.

1. *Стан людини (психічний, фізичний), особливості її поведінки, вдачі, стосунків між людьми, стан усередині держави, які характеризуються запереченням того, що назване мотивувальним словом, позначали такі субстантиви: невѣрствие “відсутність або брак віри” (1057 СлРЯ XI 38-39) та невѣрство “невір’я, сумнів” (1076 СДЯ VI 246) і варіант; невѣждьство, невѣждество (XI СлРЯ XI 32) “невігластво, незнання” та невѣждствие (XII 33) “незнання, непоінформованість; невігластво”, пор. вѣдѣти, -жд- є наслідком церковнослов’янського впливу [див. Львов 1974 221-226], проте дехто з дослідників виводить це слово з вѣжа, вѣжь “той, хто відає, знає” [Варбот 1969 91]; несмысльство (XI СлРЯ XI 295) “безрозсудність, безумство” (смысль); нестроинство (XI 310) “недружні стосунки”, пор. строи “порядок” (1047/XV Ср III 554), строиный “корисний”; нечеловѣчство (XI СлРЯ XI 349) “жорстокість” (человѣкъ); непорочство (XII 228) “непорочність” (порокъ, порочьнии, порочьство); невѣдство (XII-XIII 31) “незнання, невігластво” — можливо, від вѣдати “знати” або від прасл. *ne *vědi-ьstvo [див. докладніше Львов 1974 225]; несмертство*

(XII-XIII/XVI СлРЯ XI 291) “безсмертя” від *смерть*, хоча можлива мотивація прикметником *несмертний* “безсмертний”; *неразоумство* “нерозважливість; незнання” (XIII СДЯ V 354); *небоязньство* (XII/XIV СлРЯ XI 21) “необережність, безстрашність” (*боязнь*); *недостижство* (до 1200 Ср II 376) “нерозуміння” (*достижие*); *непослушство* (XIII-XIV СДЯ VI 328) “неслухняність”; *ненацальство* (XIII-XIV V 310) “безвладдя” (*начало* “влада”).

Трапляються й відприкметникові деривати: *несытство* “жадібність” (1073 СлРЯ XI 316), *несытство* (XII/XV СлРЯ XI 316) “нестримність” (*сытши, несытши*); *недужство* (XI Ср II 379) “хвороба” (*дужши*); *немужество* (XI/XVI ИФ 363) “відсутність мужності”, пор. *мужьскы, мужьско* “мужньо” (СДЯ V 40); *Си бо болма видѣша ... нестрашливство* (XI/XVI ИФ 440) (*страшливыи*); *непокорство* (1213 СлРЯ XI 223) “непокора” (*/не/покорныи*); *неоудобство* (XIII СДЯ V 383-384) “ускладнення, труднощі” (*оудобъ* “зручний”).

2. Девербативами із семантикою *заперечення дії*, названої вивідним словом, виступали такі похідні: *неплодство* (1096 Ср II 406) “безпліддя, нездатність до народження дітей” та його варіант *неплодство* (1097 СлРЯ XI 212) “безпліддя (людей, тварин, землі)” (*плодъ, плодити*); *неимѣнство* (XII-XIII СДЯ V 287) “бідність” (*имѣти*); *несущество* (XII-XIII СлРЯ XI 313) “небуття” (*существовати, существо*).

Конфікс без-...-(ь)ство/-(ь)ствиѣ

Усі виявлені деривати, до складу яких входить розгляданий формант, є здебільшого відіменниковими (проте в деяких випадках можлива паралельна дієслівна мотивація) *абстрактами* зі словотвірним значенням “те, що виступає запереченням позначеного мотивувальною основою”.

1. Найбільшу кількість іменників становили назви *стану* (*фізичного, психічного, соціального, матеріального*) людини, а також *стану середовища*, який характеризується відсутністю або запереченням того, що назване вивідним словом. Наприклад: *безгобинство* (1073 Ср I 53) “нестача, брак, неврожаї”, пор. *гобино* “врожай, багатство земних плодів” (XIII СДЯ II 341); *бездѣтство* (1073 Ср I 57) “бездітність” (*дѣти*); *безимѣнство* (1073 57) “бідність” (*имѣние*, пор. також *имѣти*); *бестельство* (XII СлРЯ XX 201) “безтілесність” (*тѣло*); *беззаконство* (XII СДЯ I 122); *бесчинство* (XII Ср I 81) (*чинъ*); *бесчеловѣчство* (XII III 13) “жорстокість”; *бесоупружество* *изволивъшемъ* (к. XII ФСт 153) (*супругъ*); *безпечальство* (XII/XIII СДЯ I 133) “безпристрасність”; *доволны бо соуть друоугъ друоугоу къ своєюму безънравьствию* (XIII-XIV ХА 52); *безбрачъствиѣ* (XIII-XIV

СДЯ I 110) “неодруженість” (*бракъ*); *безначальствикъ* (XIII-XIV 131) “безвладдя” та ін.

2. Найменуваннями загальнофілософських понять виступали такі іменники: *безбожество* (1097 СлРЯ I 93) “безбожність”; *бесчъствикъ* (1100 Ср I 81) “нечестя, поганий вчинок” від *чъсть*, очевидно, тут відбулося поглинання суфікса основи *-тъ* постпозитивною конфіксальною частиною *-ство*; *безсѣмьство* (XIII СДЯ I 144) “безсмертя” (*сѣмьть*).

Конфікс на-...-(ь)ство. Із цим формантом пам’ятки фіксують дериват, котрий виступає абстрактною назвою: *насилъство* (XIII/XIV-XV СлРЯ X 247) “утиск, насильство, беззаконня” (*сила, насилувати*).

Конфікс воз-...-(ь)ствикъ служив для творення найменування *родинного стану людини*, наприклад: *возбрачствие* (XI/XIII-XIV СлРЯ II 268) “неодруженість” (*бракъ* “шлюб”).

Таким чином, конфіксальні форманти з другим елементом *-(ь)ство/-(ь)ствикъ* входили до складу *абстрактних* назв, які найчастіше виступали на позначення заперечення того, що названо вивідним словом. До складу таких іменників входили конфікси з першими компонентами *не-* та *без-*. Субстантиви з розглядовою фінальною частиною називали: а) стан людини, середовища (*неразоумство, бездѣтьство, безначальствикъ* “безвладдя”, *возбрачствие* “неодруженість”); б) особливості поведінки людини (*бесчеловѣчство* “жорстокість”); в) характер стосунків між людьми (*нестроинство* “недружні стосунки”).

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ *-ИНА*

Конфікс о-...-ина. Перший елемент *о-* та постпозитивна частина *-ина* виокремлюються в поодиноких *абстрактних* іменниках. Назвою того, що є *результатом дії*, позначеної мотивувальним словом, виступає девербатив *оскомина* (1076 СлРЯ XIII 95) “оскома”, утворений від *скомити* “боліти, щеміти” та пов’язаний чергуванням із *щеміти* (див. Ф III 160), пор. також *оскома*.

Конфікс (о)у-/въ-...-ина. Найменуванням *місцевості*, розташованої біля того, що назване вивідним словом, є прийменниково-іменникове сполучення, яке, субстантивувавшись та зазнавши онімізації, перетворилося на назву країни, де живуть українці: *Иродъ ... идѣ на Ерихоньския украины* (XI/XVI ИФ 193); *ω нем же Оукраина* много

постона (к. XII/1425 ЛК 653); приѣхавшию же емоу ко Украинѣ Галичькою. И взл два города Галичькьи (663-664); и приа Берестии. и Оугровескъ .. и Оукраиноу (732); восхотѣ собѣ ... землѣ Ладьскои. города на Вькраини (к. XIII/бл. 1425 ЛГВ 881). Аматори і лінгвісти-фахівці не раз зверталися до питання походження словотвірної структури і семантики цього слова [див. огляд літератури: Скляренко 1991; Карпенко 1997; Півторак 2001]. Зокрема, Ю. Карпенко подає таку словотвірну історію апелятива *україна*: *краяти* → *украяти* (*кроїти* → *укроїти*) → *україна* [Карпенко 1997 85], Г.П. Півторак виводить його від слова *украи* [див. Півторак 2001 118]. Проблему походження хороніма Україна не можна вважати до кінця розв'язаною. Цілком імовірно, що в лексемі **krajina* (дериват від **krajь*) та **krajь* (дериват від **krojiti* з подовженням кореневого голосного *o > ō > a*) (ЕССЯ XII 88-89) уже в праслов'янських діалектах розвинулося значення відповідно “країна, край, територія”, а в протоукраїнських слово **ukrajina* (похідне від **ukrajь*) набуло семантики “край, територія”. Ф.Славський вважає, що праслов'янський дериват **krajina* мав значення “край, кінець, межа, берег”, “пограничний пояс землі, місцевість, околиця” й нагадує, що розвиток семантики слова **krajina* аналогічний до розвитку семантики праслов'янського іменника **krajь*, який первісно означав “надріз, зарубка, відтинок, відрізок, обрізок”, потім “границя (межа), край, берег”, далі – “пограничний пояс землі; територія, охоплена границями (межами)”. Він наголошує на разуче подібний розвиток значення чеського деривата *končina* “кінець, край (межа)” → “край, країна”, лит. *krāštas* “берег, край, грань, гранична лінія” → “країна, територія, околиця”, лат. *limes* “границя, берег, межа, край (кінець)” → (мн. “те, що охоплене границями (межами), територія, земля, країна”) [Sławski III 1979 45, 47-48]. Оскільки топонім, що нині є назвою нашої держави, уже з перших фіксацій виступає у двох фонетичних формах у префіксальній частині, точніше — з чергуванням *у – в* (орфографічно *вѣ*) (явище письмово засвідчене вже в XI столітті), ніби виникає проблема визначення словотвірного складу апелятива, із якого розвинувся хоронім, власне, з'ясування, чи апелятив є дериватом із префіксом *у-* (*украина*), чи з префіксом *вѣ-* (*вѣукраина*). Якщо шукати мотивувальне дієслово, то ним у цьому разі може бути виключно *украяти*, бо семантика поділу в основі *краяти* не дозволяє гіпотетичного **вѣукраяти*, коли виходити з давніх функцій прийменника-префікса *вѣ*. Проте коли допускати, що назва виникла на ґрунті поєднання іменника з прийменником, тоді цілком допустимими є сполуки: прийменника

у з формою родового відмінка однини лексеми *краи* — у *края* або ж прийменника *въ* із формою місцевого відмінка однини цієї ж лексеми — *въ краи* [див. Білоусенко, Німчук 2009 34-35].

Конфікс рас-...-ина. З аналізованим афіксом трапляються синонімічні *локативні* деривати *распалина* (1073 СлРЯ XXII 20) “розколина” від *пасти, падати* (ЕСУМ IV 310); *расѣлина* “ущелина; тріщина, розколина” (1047 Ср III 102) від *сідло* (ЕСУМ V 227), пор. також прасл. **prosědlina* “розщілина” [Варбот 1984 204].

Конфікс за-...-ина. Із розгляданим афіксом засвідчується давній *абстракт*, що має *темпоральну* семантику: *заоутрина* (1263 СлРЯ V 330) “ранок” (*утро*), частіше з цим значенням уживався дериват *заоутрик*.

Отже, упродовж XI-XIII століть конфіксальні форманти з другим елементом *-ина* продуктивністю не відзначалися: спорадично трапляються деривати з морфематичними комплексами *за-...-ина*, *о-...-ина*, *роз-...-ина* та *оу-/въ-...-ина*. Виявлені конфіксальні іменники з другою частиною *-ина* є *локативними* (*распалина, украина*) та *абстрактними* (*оскомина, заоутрина*) найменуваннями.

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ *-ЕЦЬ*

Конфікс под-...-ець/-ець. Цей формант вичленовується в назві *тварини: подъяремецъ* (XI/XVI СлРЯ XVI 80) “тяглова тварина (осел або кінь)” (*ярмо*). Згаданий іменник як результат семантичної деривації використовувався й для позначення *людини* за соціальним станом, а саме: *преже идоша цесареви вои и вси помощники, а по них ... четъци, и подъяремци* (XI/XVI ИФ 361) “раб, невільник”.

Конфікс по-...-ець/-ець служив для творення найменування *особи*, котра мешкає поблизу названої твірним іменником території:

Подоунаици ли есмъ что ли а оѣъ твои далече естъ (к. XII/бл. 1425 ЛК 670) (*Дунай*).

Елемент одягу, розташований над тим, що назване вивідним субстантивом, позначав дериват *поперсець* (XI/XIII-XIV СлРЯ XVII 82) (*перси* “груди”).

Конфікс не-...-ець/-ьць виокремлюється у складі небагатьох іменників на позначення *осіб*: 1) деад’єктива *несытець* (XI/XVI СлРЯ XI 316) “ненаситний” (*несытьи, сытьи*); 2) девербатива *небывальць* (XI Ср II 359) “недосвідчена людина” (/той, хто ніде/ *не бывальць*).

Таким чином, у давньоруськоукраїнську добу функціонувало небагато конфіксів з другим елементом **-ець(ь)/-ьць**, які продуктивності не виявляли. Розглянуті форманти брали участь у творенні поодиноких назв *осіб* (**под-...-ець(ь)**, **по-...-ець(ь)**) та **не-...-ець(ь)/-ьць**: *подъяремець*, *Подоунаець*, *несытець*, *небывальць*) та *предметів* (**по-...-ець(ь)**: *поперсець*).

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ **-ТЕЛЬ**

Дослідники одностайні в тому, що давньосхіднослов'янський суфікс **-тель** [Vondrak 1924 497] праслов'янського походження. Він континує індоєвропейський **-tel-**, що ускладнився на праслов'янському мовному ґрунті суфіксом **-jь**, унаслідок чого утворення з ним перейшли до основ на **-jь**, хоча деякі відмінки певний час ще зберігали сліди атематичних формантів [Вступ 1966 120]. У праслов'янській мові цей суфікс служив для творення *nomina agentis* (від дієслівних коренів, їх близько двадцяти) чоловічого роду та похідних від тематичних основ на **-i-ti**, рідше — на **-a-ti** і лише як виняток — на **-ě-ti** [Sławski II 1976 51]. У мові східних слов'ян суфікс **-тель** був автохтонним елементом, а старослов'янська мова стимулювала його словотворчу активність [див. докладніше Кравчук 1983 6-16; Білоусенко 1993 51]. Нечисленні конфіксальні форманти з фінальним **-тель** вичленовуються в іменниках XI-XIII століть і великою продуктивністю не відзначаються.

Конфікс *сѣ-/с-...-тель*. З цим афіксом виявлено поодинокі утворення, що є девербативами (можлива, однак, і паралельна іменникова мотивація) та позначають *особу*, котра спільно виконує дію або функцію, названу мотивувальним словом, наприклад: *снаслѣдитель* (1096 СлРЯ XXV 245) “спадкоємець” (*наслѣдити*, *наслѣдовати*); *сѣжитель* (1096 Ср III 612) “співмешканець” (*жити*, *житель*).

Конфікс *не-...-тель*. Нечисленні деривати з цим формантом є полімотивованими структурами на позначення *особи* з огляду на її спосіб життя: *нестяжатель* “ледар, нероба” (XI/XVI СлРЯ XI 324), “той, хто не має власності” (1284 СДЯ V 373) (*стяжати*, *стяжатель*); *неоумѣтель* (XIII-XIV 386) “невіглас; недосвідчена людина” (*умѣти*, *умѣтель*).

ІНШІ КОНФІКСИ

Конфікс по-...-анин. У праслов'янській мові сингулятивний суфікс **-inь** нерідко виступав після словотворчого елемента **-ĕn-** або **-jan-** [Vondrak 1924 497] на означення належності до народу, певної місцевості [Там само 682], названої в основі слова [Гумецька 1958 53]. На основі цих елементів виникли складні суфікси, які в праслов'янській мові творили назви мешканців певних територій, місць, наприклад: *gord'ĕninь* : *gord'aninь* “житель міста” < *gordь* “місто”; *beržaninь* “мешканець узбережжя” < *bergь* “берег” тощо [Білоусенко 1993 48]. Суфікс **-ин** у “чистому” вигляді внаслідок експансії форманта **-янин** і його варіантів у пам'ятках української мови трапляється рідко. Переважна більшість фіксацій із ним — це давньосхіднослов'янська спадщина. Натомість у багатьох структурах з фіналлю **-янин** можна виокремлювати як суфікс **-ин**, так і суфікс **-янин**, оскільки ці деривати мотивуються подвійно — іменниками, що мають форму однини, та іменниками (як реальними, так і потенційними), що стоять у множині (давня сингулятивна функція): *римлянин* < *Рим*, *римляни* [див. докладніше Білоусенко 1993 128-129]. Виявлені в джерелах XI-XVIII століть деривати позначали мешканців певної території.

Обстежені тексти давньоруськоукраїнської мови фіксують відіменникові похідні з розгляданим конфіксом, словотвірне значення яких — “людина, котра мешкає поблизу (на) території, названої (-ій) мотивувальним словом”, наприклад: *поселянинь* (XI СлРЯ XVII 161) “сільський житель, селянин” (*село*), *побережанин* (1135/XVI-XVII XV 125) “той, хто живе на березі, на узбережжі” (*берегь*).

Конфікс по-...-ище. Суфікс **-išče** витворився на ґрунті праслов'янської мови, сформувавшись у результаті розширення суфікса **-isko** елементом **-jo**: **-isko-** : ***-isk-jo** [Sławski I 1974 96-97]. Початкове **-i-** в **-išče-** постало внаслідок перерозкладу: тематичний **-i-** твірного дієслова відійшов до суфікса: **lovi-šče* : **lovi-ti* [Там само 96]. Основною функцією суфікса **-išče** у праслов'янській мові було творення *n. loci* від дієслів або іменників, наприклад: **bělišče* “місце, де білять полотно” < **běliti* “білити, вибілити, наприклад, полотно”, **ognišče* “місце, де палять вогонь” < **ognь* “вогонь” тощо. Цей суфікс служив також для творення пейоративів, наприклад: **babišče* “бабище”, **čudovišče* “потвора” < **čudo* [Там само 95-96]. Конфікс **по-...-ище** брав участь у творенні абстрактного іменника *поприще* (1057 СлРЯ XVII 99) “відстань, що відповідає довжині гр. стадія

(близько 185 м.); міра шляху; змагання, місце змагання; арена боротьби; життєвий шлях” (пов’язане з *переть*, *пру* “іти” — Ф Ш 321).

Конфікс за-...-ло. Давній десубстантив є найменуванням *предмета*, розташованого за тим, що назване вивідним словом: *забороло* (ХІІ СДЯ Ш 281) “стіна фортеці, укріплення на верхній частині стіни фортеці, валу”. Неповноголосний варіант *забрало* вживався в мові ХІ-ХІІІ століть як для вираження вже згаданої семантики — “стіна фортеці, вал” (ХІІІ-ХІV 282), так і для називання абстрактного поняття — “захист, опора” (ХІІ Ш 282)⁴. Це праслов’янське утворення (**za*)*bordlo* (див. ЕСУМ ІІ 214) у досліджуваній період зберігало зв’язки з *бороти*, ст-сл. *брати*, *борѣж* (прасл. **borti*, **boroti*).

Конфікс на-...-н’(а) вичленовується в поодиноких дериватах: —*Что есть: 12 кузнецовъ въ 12 молотовъ на единомъ наковалнѣ ку-ютьъ?* —*Наковална* — слово божие (ХІ Беседа 144) (пор. *ковати*; пор. також, можливо, п. *kowadło*, з подальшим спрощенням **-dl-**).

Конфікс на-...-ень служив для творення похідного з *абстрактним* значенням: *наковалень* (ХІІ-ХІІІ СлРЯ Х 121) “наковальня у перен. значенні” від *на* і *кувати*, *кую* (Ф Ш 40) з проміжним *коваль*, засвідченим у пам’ятках ХІ століття [див. Білоусенко 1993 60], пор. прасл. *koval’ь* [Sławski I 1974 105].

Конфікс под-...-ка. Писемні джерела засвідчують відіменниковий дериват, який виступав номеном *предмета*, призначеного розташовуватися під тим, що назване мотивувальним словом: *подножка* (к.ХІІ/бл.1425 СДЯ VI 554) “те, що служить опорою чому-небудь, підставка” (*нога*).

Конфікс пере-...-ько. Давньосхіднослов’янські суфікси **-ько**, **-ько** є продовженням праслов’янських **-ько** та **-їко**⁵, які після занепаду зредукованих злилися наприкінці досліджуваного періоду в одному формантові **-ко** [див. Vondrak 1924 610-620]. В ХІ-ХІІІ століттях частина іменників з цим суфіксом первинну демінутивність втратила [Білоусенко 1993 35].

Конфіксальні словотвірні типи з аналізованим другим компонентом тільки починають формуватися.

Розгляданий афікс входив до складу *прізвищевої* назви: *възъеха к нему ... Гаврило Иворови(ч). и Перенѣжъько* (к.ХІІІ/1425 ЛГВ 734-735), пор. *нога*.

⁴ Про межі поширення, розвиток значення й сферу вжитку іменника *забороло* (*забрало*) див. докладніше Ледеява 1980 35-36.

⁵ Суфікс **-ько** утворився від **-ь-ко**, тобто первісно **-ко** додавався до **-ї-**основ, і в результаті цього утворювалися демінутивні похідні. Формант **-ько** виабстрагувався з дериватів від **-ї-**основ [див. Vondrak 1924 610-620].

Обстежений матеріал XI-XIII століть дає підстави стверджувати, що в давньоруськоукраїнській мові виформовується більшість словотвірних типів, у структурі яких вичленовувалися конфікси з другими компонентами **-икъ, -никъ** та матеріально не вираженою фінальною частиною (*невѣрїе, безобразикъ, поморіе, загорье, напѣтикъ, пригоріе, подъгорикъ, межурѣчїе, окрилье, ѿдоликъ, безбожьникъ, съдомникъ, наперстникъ, подъижникъ, неспонъ* “безперешкодність”, *похоть* та ін.). Поступово розширюється коло формантів із постпозитивними елементами **-(ь)ство/-(ь)ствиѣ, -ецъ** (*непокорство, бездѣтельство, небывальць, подоунаецъ, подъяремецъ* тощо). На етапі становлення перебували конфікси з фінальними частинами **-окъ, -(ьн)иц(')а, -ецъ/-ецъ, -тель** (*подолокъ, наперсокъ, опрѣснокъ, пасынькъ, прибожнокъ, бездомъкъ, наплечьница, остегньница* “одяг священиків”, *обночьница* “нічна церковна служба”, *падъщерица, потылица, поперсець* “елемент одягу”, *несытець* “ненаситний”, *сѣжитель, неоумѣтель* та ін.), а також деякі конфіксальні форманти з матеріально не вираженим другим компонентом (*соусѣдъ, пагоуба* “смерть”, *насадъ* “вид судна”, *проварь* “певна міра якогось варива”, *оурокъ* “повчання”, *передмѣра* “вид податку”). Непродуктивними були конфікси з постпозитивними елементами **-ище, -ько, -анин, -ло, -н'(а), -ень, -ка** (*поприще, Перенѣжско, побережанин, забрало, наковалня, наковалень, подножка*) та кілька конфіксів з фінальними частинами **-(ьн)иц(')а, -(ь)ство/-(ь)ствиѣ, -ина** (*небывалица, сложница* “дружина”, *безлѣтица, сѣжитьница* “дружина”, *прилбиця* “шолом”, *заушница* “пухлина”, *полубицица* “кінь”, *возглавница* “подушка”, *усобицица, насильство, пре(д)праздньство, возбрачствие* “неодруженість”, *заоутрина* “ранок”).

Найбільшу кількість серед розгляданих дериватів складають *абстрактні* найменування. У їхній структурі наявні головно конфікси з другими компонентами **-икъ**, матеріально не вираженим постпозитивним елементом та **-(ь)ство/-(ь)ствиѣ**. При цьому в мові XI-XIII століть досить багато слів, що виражають не наявність певної якості, а її відсутність.

Назви *осіб* творилися в основному за допомогою формантів із фінальними компонентами **-никъ, -окъ, -(ьн)иц(')а, -ецъ/-ецъ, -тель**, матеріально не вираженою другою частиною.

Продуктивним у функції творення *локативних* іменників були конфікси з фінальним елементом **-ик**. Рідше такі назви продукувалися за допомогою формантів з постпозитивними компонентами **-никъ, -окъ, -ина**.

Предметну семантику мало небагато конфіксальних похідних. Це здебільшого деривати із другими частинами **-никъ, -окъ, -(ьн)иц(')а** та іменники, у складі яких наявні конфікси з нульовим фінальним елементом.

РОЗДІЛ ІV ДИНАМІКА КОНФІКСАЛЬНОЇ ПІДСИСТЕМИ ІМЕННИКА В СТАРОУКРАЇНСЬКІЙ ТА НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ *-иї/-ја*⁶

Конфікс не-...-иї / -ја / -(е)ниї.

Найчисленнішу групу похідних, виявлених у пам'ятках середньо- та новоукраїнської мови, становлять віддієслівні іменники з абстрактним значенням.

Nomina actionis із семантикою заперечення дії, названої вивідним словом, упродовж XIV-XXI століть зовсім небагато: в обстежених середньо- та новоукраїнських текстах натрапляємо лише на успадкований із попереднього періоду дериват *нев'їрик* (ПБШ 175), *невір'я* (СУМ V 266).

Найменування *психічного стану, особливостей поведінки, вдачі, розумових здібностей людини, стосунків між людьми* репрезентовані поодинокими праслов'янськими іменниками, а саме: *ссоры и*

⁶ Унаслідок занепаду зредукованого [ї] (початок — в XI-XII століттях [див. Німчук 1998 11; Півторак 2001 100]) у давньоруськоукраїнській мові послідовно відбулася прогресивна асиміляція в групах “палатальний приголосний + j”. Звук j асимілювався до попереднього приголосного, натомість виникли подовжені приголосні: *знан'їє > знан'је > знан'н'е*. Зміна кінцевого е в а — не фонетична, а аналогічна, відбулася під впливом форм Р.в.одн. тих самих іменників та форм іменників типу *теля, ягня* [див. докладніше Житецький 1889 92; Бевзенко 1960 65; Шевельов 2002 634 та ін.]. Однак обстежені пам'ятки XIV-XVIII століть ще документують вживання церковнослов'янського варіанта *-иї / -иї (-е)ниї / -(е)ниї, -тиї / -тиї*, що зумовлено досить міцними церковнослов'янськими традиціями в мові розгляданого періоду.

нелюбья не было (1648 АЮЗР III 7'). Нових похідних проаналізовані джерела XIV-XXI століть не засвідчують.

Середньоукраїнська мова успадкувала кілька відіменникових абстрактів, що мають праслов'янське походження, наприклад: *и к богу нечестие* (др.пол.XVI УЛ XIV-XVI 190). Книжними є такі давні деривати: *незлобие* (до 1596 Виш 101); *непогодиє*. *Intemperies ca(e)li* (сер.XVII СлавКор 475); *неразуміє* (сер. або др.пол.XVII Син 133) від *розум* або від *неразумныи*. Новотворів пам'ятки згаданого періоду не фіксують. Нова українська мова успадковує поодинокі деривати на *не...-ја*: *нерозум'я* (2004 Нелюба I 79), хоча це слово, можливо, є новим, деривованим за вже відомою моделлю.

Конфікс не...-(е)ник.

1. Більшість давніх іменників на позначення *психічного, фізичного, матеріального або родинного стану, особливостей поведінки, вдачі людини, її здібностей, стосунків між людьми* виходить з ужитку, і пам'ятки XIV-XVIII століть фіксують значно меншу кількість субстантивів із цим значенням. Іменники *нечаяніє, неначаяніє, неводержаніє, неспан(ь)є* (третя чверть XVIII ЛьвЛ 72) успадковані з мови попередніх періодів. Новотворів середньоукраїнська та новоукраїнська мова дає небагато: в *нераденіє* обернете (1563 ІДБ 17) “недбале ставлення до обов'язків” (*радеши, раденіє*); *будучи вже прощями, невиспанням і голодом* (XVI УЛ XIV-XVI 421) “стан бадьорості, безсоння”; *небаченьє* (др.пол. XVI-XVII МагТимч I 475) “легковажність, безрозсудність” (*бачити, баченьє* “увага”; пор. також п. *niebaczenije*); *неупаметане* (1646 505) “необдуманість, легковажність” (*упам'ятатися* “порозумнішати, оговтатися”, *упаметане* “пам'ять, переконання” — до 1656/1771 II 431), пор. п. (*nie*)*upamiętanie*); *нечеканьє* — *нечаяньє* (др.пол. XVII Житецький 52).

2. Тексти середньо- та новоукраїнської мови засвідчують набагато більшу, ніж у попередній період, кількість *n.actionis*. Із джерел попереднього періоду у творах Г.Сковороди, мова яких має значний вплив церковнослов'янської, натрапляємо на успадкований дериват *неяденіє*: *Кто видѣл, чтоб блаженство состояло в неяденіи кровей* (70-і XVIII Ск I 214). У пам'ятках XIV-XVIII століть подибуємо й інші субстантиви: *О нестане князя Стуцкого на соймъ* (1496 АЛМ I 94) “неявка; відсутність” (*стати* “прибути, з'явитися”; пор. п. *niestanie*), пор. також: *нестане* (1720 МагТимч I 502) “зникнення”; *албо за непостѣле(н)смь ѡвѣза(н)а, ... до выволанья прыходили* (1588 ЛитСтат 59), пор. *поступъ* “хід, процес” (1538 МагТимч II 189); *за невчиненьемь такоє присєчи маєть стороне противнои сказанье чинити* (1588 ЛитСтат 216) (*вчинити, вчиненьє*); *неушанованьє* (1597-

1599 МатТимч I 505) “неповага”, пор. п. *nieuszanowanie*, згодом мотиваційна співвіднесеність цього деривата із польським словом могла втратитись і розглядане похідне стало сприйматись або як віддієслівне утворення, або як префіксальний субстантив з вивідним *ушановане* “повага, пошана” (1646 II 451); до запису о нео(т)данє и незаплаченє сумы (АЖ 1605 95) (заплатити); слуги и по(д)даные ... на кгрунтътє мое(м) за несланъємь кква(л)то(в)ны(м) збили (АЖ 1611 136) (слати); Оупоръ ... непокореніє (сер. або др.пол.XVII Син 164); за незахованемь (1643 СелРух 312) від заховати, ст-п. *zachować* “зберегти” (XV ССУМ I 388), пор. також захованє, ст-п. *zachowanie* “дотримання” (1462 388); О котороє то словь недотрыманє (1646 Торг 328) (дотримати, ст-п. *dotrzymać* — до 1656/1771 МатТимч I 229) та ін.

З часом зв'язок похідних аналізованого типу з дієсловами послаблюється, і в сучасній українській мові такі деривати починають сприйматись як префіксальні десубстантиви, наприклад: *невживання* < *вживання*, *невдоволення* < *вдоволення*.

Конфікс без-...-ик / -ја.

1. У розглядалий період найчастіше вживалися *абстрактні* десубстантиви із загальним словотвірним значенням “заперечення, відсутність того, що назване мотивувальним словом”.

1.1. Середньоукраїнська мова успадкувала частину давніх іменників із семантикою *стану* (*психічного, фізичного, родинного, матеріального* тощо), *особливостей поведінки людини, її здібностей, інтелектуальних властивостей, моральних якостей та рис характеру*. На початку XVII століття засвідчено праслов'янські уворення *безмолвие* (1615-1616 СУМ XVI-п.пол.XVII II 46) та *бе(з)нутіє* *Ітиніт* (сер.XVII СлавКор 425). Джерела XIV-XVIII століть фіксують такі давньоруськоукраїнські субстантиви: *безболєзніє* (1596 ЗизЛекс 31); *бе(з)божіє* (1596 СУМ XVI-п.пол.XVII II 34); *безсьмертіє* (1596 60); *безъзаконіє* (1598 42); *безоуміє* (1599 64); *бе(з)вѣртіє* (1599-1600 37); *бе(з)печаліє* (сер.XVII СлавКор 425); *таковьи безчинія, розпусты ... и вишелякая спросность дѣяла* (1621 СУМ XVI-п.пол.XVII II 68); *безстрастіє* (1627 61); *безсовѣтіє* (1627 61); *безчловєчіє* (1627 69); *безсоніє* (1642 61); *безстрашіє* (1646 62) тощо.

Новотворами мови XIV-XVIII століть виступають нечисленні похідні: *бе(з)хваліє* (1596 СУМ XVI-п.пол.XVII II 65) “відсутність самохвальства” (*хвала, хвалити*); *беспристрастіє*, *незневолєне от мірскихъ красот и похотей* (1596 ЗизЛекс 29); *безгрѣшіє* (1637 32); *таких квалтовъ и безправя од их мѣ, наступуючих* (1649 56);

Невстидливість безстудство безсрамїє напраснство (сер. або др.пол.XVII Син 131) тощо.

У новій українській мові функціонує чимало дериватів розгляданого підтипу.

Серед них можна знайти похідні, що їх етимологи вважають за давністю праслов'янськими: *безглуздя* (СУМ I 123) “нерозумна дія, вчинок; глупство, дурниця, нісенітниця”; *безділля, бездолля* (125-126) “відсутність долі, талану в житті, безталання, нещастя” (*доля*); *безвіччя* (ЕСУМ I 161) “каліцтво”. Деякі деривати відомі з мови киеворуського періоду, наприклад: *безстрастя* (1918 ІвШум 22); *безвір'я* (СУМ I 122) “відсутність віри в кого-, що-небудь; відсутність віри в Бога; безбожність”; *безголосся* (123) “повна втрата або погіршення голосу; відсутність звуків; тиша”; *безпліддя* (139) “нездатність давати потомство, плоди”; *безпуття* (143) “безпутна поведінка”; *безсмертя* (146); *безсоння* (147) “довге перебування без сну, неспання; хвороблива відсутність сну”; *безстрашия* (148) “те саме, що безстрашність”.

До лексикографічних праць ХХ століття потрапляють іменники, не засвідчені в попередній період, а саме: *безбілля* (УРС 1926 25) “відсутність болу”; *безсмаків'я* (30) “відсутність смаку”; *безкебеття* (40) “нездібність” (*кеба, кебета* “обдарованість, здібність”); *безгрошия* (1926 ПУРС 10), *безгрішия* (СУМ I 124) “нестача грошей або відсутність їх”, пор. *безгрошів'я* (124) “те саме, що безгрішшя”; *безшлюб'я* (1928 МРУС 15) “неодруженість”; *безземелля* (1930 СТТМ 98) “брак землі для господарювання”; *безкрам'я* (1931 СЕТ 93) “відсутність товару”; *без'їжжя* (40) “відсутність їжі, голод”; *безробіття* (1941 Синявський 113, СУМ I 144); *безвихіддя* (СУМ I 121) “те саме, що безвихідь, безвихідне становище”; *безволля, безвілля* (СУМ I 122) “брак волі, наполегливості, рішучості”; *бездум'я* (127) “те саме, що бездумність”; *бездушия* (127) “те саме, що бездушність”; *безкрів'я* (132) “стан за значенням безкровний — який утратив багато крові, який має мало або зовсім не має крові” (*безкровний, кров*); *безпам'яття* (137) “те саме, що безпам'ятство”; *безсилля* (145) “фізична слабкість, знемога; нездатність або неспроможність що-небудь зробити, подолати”; *безталання* (149) “гірка доля, недоля”, рідко “те саме, що бездарність”; *безхліб'я* (152) “стан, коли немає хліба; голод; нестача хліба”; *безхаття* (152) “брак хати”; *безшлюб'я* (154) “те саме, що безшлюбність”; *бездрів'я* (2005 МатГуц 11) “нестача, відсутність дров”.

1.2. Найменуваннями певного становища людини з погляду моралі, інтелекту тощо є такі давні іменники: *бе(з)честье* (1584 СУМ XVI-п.пол.XVII II 67), *безчестя* (СУМ I 153); *бе(з)славие*

(1642 СУМ XVI-п.пол.XVII II 59), *безслав'я* (СУМ I 146) “погана слава; ганьба, безчестя”; *Нехай же им безголова, а нам живучи на здоров'я* (сер.XVII УП 114) “нещастя”; *безголов'я*, рідше *безголів'я* (СУМ I 123) “нещастя, горе, біда”; *безділля* (124).

1.3. У XIV-XVIII століттях фіксуються поодинокі назви *соціальних явищ*, наприклад: *безкрольє* (1599 СУМ XVI-п.пол.XVII II 45) “стан держави без короля, міжкоролів'я”, пор. ст-п. *król* “король”. Повноголосні варіанти цього десубстантива знаходимо в лексикографічних джерелах XX століття: *безкоролєв'я* (1918 Дубр 195), *безкоролів'я* (УРС 1926 28). Згадані похідні, з огляду на наявність у їхній основі суфіксального **-ів-** (**-єв-**), могли утворитися за моделлю “прийменник + іменник у родовому відмінку множини” — *без королів*.

У словниках, що відображають лексику сучасної української мови різних періодів її функціонування, таких номенів засвідчено більше: *безторжса* (1918 ІвШум 22), *безторжся* (СУМ I 150) “застій у торгівлі”; *безлагоддя* (УРС 1926 28) “безтолковщина”; *безладдя* (1930 СТТМ 98, СУМ I 132); *безцарів'я* (192) (як і *безкоролів'я*, утворене, певно, від *без царів*); *безуряддя* (1926 Саб 9); *безвластя* (14) “відсутність державної влади” (*власть*); *безвладдя* (СУМ I 122) “те саме”; *беззаконня* (128) “порушення правового порядку, законів, установлених у певному суспільстві, державі в певну епоху”; *безкультур'я* (132) “брак культури; культурна відсталість”; *безправ'я* (141) (*безправний, без прав, права*); *безпровиння* (143) “безневинність”; *безробіття* (144); *безтовар'я* (150) “брак товарів”; *безвимір'я* (2009 Нелюба II 17) “опредметненість того, що без виміру”; *безрим'я* (18) “відсутність рим” та ін.

1.4. З XVII століття фіксуються успадковані з попередніх періодів назви *стану довкілля*, які дослідники вважають праслов'янськими (див. с. 26): *бе(з)годиє* (1592 СУМ XVI-п.пол.XVII II 38) “негода, непогода”; *бездождіє* (УЛ XVII 134), *бездожджся* (1924 Кр 23); *безвіддя, безводдя* (1930 СТТМ 98, СУМ I 121-122) “відсутність, нестача води у водоймищах”; *бездоріжжся* (1930 СТТМ 98, СУМ I 127) “брак упорядкованих, придатних для проїзду доріг; пора, коли дороги стають непроїжджими”.

Нових слів небагато: *бе(з)вляжє* (1592 СУМ XVI-п.пол.XVII II 36) “безводдя”; *безвітря* (1930 СТТМ 98, СУМ I 122); *безпиття* (1931 СЕТ 44) “відсутність води”; *безгоміння* (124) “відсутність гомону, звуків, голосів; тиша”; *бездощів'я* (127) “відсутність дощів” (*без дощів*); *безриб'я* (СУМ I 144) “відсутність або нестача риби”; *безсніжжся* (146) “відсутність або мала кількість снігу взимку”.

1.5. Невелику кількість складають задокументовані в пам'ятках першої половини XX століття найменування *хвороб*: *безмолоччя* (1928

МРУС 6) “брак молока в матері”; *беззалоззя* (7) “аденопатія”; *безчереп’я* (Там само) “уроджена вада черепа”; *безгруддя* (8) “відсутність грудних залоз”; *безритмів’я* (11) “аритмія”; *безсоччя* (14) “брак шлункового соку”; *безжовчя* (Там само) “ахолія”; *безголосося* (Там само) “втрата голосу”.

Інші абстракти: *беззвуччя* (1930 СМузТ 57), *безритмів’я* (Там само) “відсутність ритму в музиці”.

3. У новій українській мові конфікс *без-...-ја* зрідка бере участь у творенні *локативних* і *темпоральних* найменувань, наприклад: *безкорм’я* (1918 Час 9) “час, коли нічого їсти”; *безлюддя* (СУМ I 133) “глухі, необхідні, малозаселені місця”; *безмір’я* (135) “незорі простори, безмежжя”.

Конфікс за-...-иє /-ја.

Більшість виявлених утворень із цим афіксом — десубстантиви з локативною, збірною, рідше — абстрактною й предметною семантикою.

1. *N.personalia* в українській мові репрезентовані поодинокими діалектними назвами сукупності осіб, наприклад: *застилле* (2000 СЗГ I 177) “люди, що сидять за столами (на весіллі, хрестинах і т.ін.)”.

2. Найменування *предметів* засвідчені в пам’ятках української мови спорадично. У середньоукраїнський період для позначення *елементів одягу* використовувалися десубстантиви *зарукаве* (1579 СУМ XVI-п.пол.XVII X 188); *зап’ясте* (1592 174) “прикраса, яку носять на руці, браслет”. У подальшому ця значеннева підгрупа іменників розвитку не набула.

Тексти середньоукраїнської мови фіксують успадкований з мови давньокиївського періоду збірний іменник *задоуш’є* (1408 ССУМ I 375) “благодіяння, пожертва для спасіння душі”. Обстежені джерела нової української мови похідних зі значенням збірності не фіксують.

3. *N.loci* з цим формантом серед дериватів на *за-...-ја* посідають панівне місце. Значна кількість локативів виступає географічними назвами, мотивованими як апелятивами, так і онімами, хоча не виключене творення їх лексико-семантичним способом.

3.1. Тексти середньо- та новоукраїнської мови успадкували кілька праслов’янських (див.с.34) *локативів*: *зад(в)о(р)є* (1571 ВолГ 132), *задвір’я* (1893 УмСп I 236) “задвірок”, *задвір’я* (1918 ІвШум 116) “те саме”; *Справа вельможного Яна Замойского зь Замостя* (1585 АрхЮЗР 1/І 193); *загоря* (1581 АО 69), *загір’я* (Гр II 26, СУМ III 77); *запіччя* (1924 Кр 466) “місце за пічкою”; *заріччя* (СУМ III 293).

Джерела XIV-XVIII століть фіксують кілька відомих із давньокиївського періоду іменників: *Задесення* (1651 ЛСам 62) та ін.

Окрім них, засвідчено деривати, які, очевидно, є новотворами. Наприклад: *къмо кѹму дали ... загвоздикъ с манастыремъ* (1394 Роз 54) “назва населеного пункту”, пор. блр. *гвозд* “суха підвищена місцевість серед болота, поля, покрита густим лісом” (ЭСБМ III 75); *Залѣсиѣ* (1404 ССУМ I 378); *и тежъ спустиль ему дворъ свой Заозерье зъ озеромъ* (1495 АЛМ I 59); *Потверженіє князю ... на имѣнія Слободку, а Шереповъ, а Зарудье* (1495 87), очевидно, від *Роуда* “назва села у Львівській області” (1446 ССУМ II 305), пор. назву села *Ruda Swiatec* у Волинській області (1420 305); *поставили Ошменю противъ Заберезя* (1496 АЛМ I 129) “село за березовим гаєм”; *Заболовесье зъ бобровыми гоны* (1496 123), мабуть, від *Боловесъ* “село або річка в Чернігівській землі” (ЕСЛГНПУ 22); *имъ записаль третью часть имѣніе свое Заболотіе* (1496 АЛМ I 112); *in villis Jalwez et Zabiéle cuidam Mordas cenfirmat in perpetuum* (1505 II 704) “територія, що лежить за болотами”, пор. п. *biely* “болота” [див. докладніше Kondratiuk 1973 159; Бучко 2002 524]; *животину они прогоняють зъ заграничья на продажу* (1527 Тимч 424), пор. ст-п. *zagranicze, заграничѣ* (1567 СУМ XVI-п.пол.XVII X 7); *Кгдаь которые чужоволостъци зъ заполья... привозятъ на торгъ муку* (1552 АрхЮЗР I/7 112) “поле, розміщене далеко від хати” (*поле*); *Запорожьѣ* (1596 СУМ XVI-п.пол.XVII X 160); *въ веси нашей монастырстей, нарѣщаемый Забилоче* (1629 АрхЮЗР I/7 52) “територія за р. Білкою, притокою Тетерева”; *по Запселью по той стороне реки Псла* (1638 ВУР I 136); *Калиновский же, на Задніпря притягнул з войсками* (1651 ЛСам 62); *Выйшол Ханенко з Запорожья з войском своим на Забожье в городы* (др.пол.XVII ЛД 233) “територія за Бугом”; *предъ ... городомъ Заславемъ* (1720 О войнѣ 39) — очевидно, це стягнена форма ойконіма *За(о)славье* з первісним значенням “село, розташоване за *Ославою*” [див. Худаш, Демчук 1991 119]; *до сель ... Березняковъ, Засуля, ... для заробку пошоль* (1733 ДНМ 258) “територія за Сулою”; *Матвѣй, идучи из загорода, увидѣвъ тоє* (264) (*город*), пор. онім *Загороддя* (1972 ІМСУ-Т 293).

У текстах новоукраїнської мови засвідчено відомі з попереднього періоду деривати: *заозер'я* (1918 ІвШум 124); *запоріжжя*, *запоріжжя* (1918 ІвШум 125, 1918 Дубр 125), “місце на річці нижче порогів”; *задніпря* (1918 Дубр 112), пор. *задніпров'я* (112) (-ов-від прикметника *дніпровий*); *Забужжя* (1926 Саб 127); *Запсілля* (1967 ІМСУ-П 508) (*Псел*); *Забілоччя* (1973 ІМСУ-Ж 599); *Забріддя* (658) від *брід*; *заполля* (2002 СУССГ 83).

У різних словозбірках сучасної української мови знаходимо десубстантиви, не зафіксовані раніше, а саме: *забережжя* (1893

УмСп I 225) “місце за берегом”; *запілля* (1897 Тим I 129) “місце під підлогою” (*піл*); *Заросся* (Гр II 91) “місцевість за р.Россю”; *замістя* (1918 Дубр 111) “околиці міста”; *заріння* (1923 СГТ 115) “пологий берег річки, вкритий рінню”; *застрішшия* (1926 Саб 129); *заворіття* (УРС 1926 241) “місце за воротами”; *загумення* (246) “місце за гумном”; *замор’я* (267); *запліття* (274) “місце за плотом”; *затруб’я* (1931 ГТ 113) “простір за трубою”; *Закостілля* (1968 ІМСУ-Л 481) (*костьол*); *Завир’є* (1969 Корепанова 34) (*вир*); *Закорон’є* (38) від *Корон* “місто поблизу Десни”; *Залип’я* (1971 ІМСУ-І-Ф 466) (*липа*); *Запруття* (1971 ІМСУ-І-Ф 564) (*Прут*); *Заполяр’я* (1972 ІМСУ-В 67); *Закриниччя* (1972 ІМСУ-В 532) (*криниця*); *загребелля* (СУМ III 92) “місце, ділянка і т.ін. за греблею”; *заокеання* (235) “територія за океаном”; *застілля* (331) “місце за столом”, пор. значення цього слова в XVII столітті — “дія, котра відбувається за тим, що позначається мотивувальним словом”: *застоля* (1643 Грам 48) (*за столомъ*); *захмар’я* (СУМ III 384) “простір над хмарами; шари стратосфери”; *затилля* (1974 БукГов III 37) “задня стіна будівлі”; *Заверб’я* (1979 СГУ 201); *Закуття* (1979 203); *Заріжжя* (207) (*ріг*); *Забайкалля* [Карпенко 1989 94]; *задуп’я* (2009 Нелюба II 51) “умовна назва місця (території, простору) *за дупою*”.

3.2. Пам’ятки XVI століття серед локативів засвідчують успадковану з давньокиївської доби назву *частини тіла людини*, зафіксовану в наближеному до сучасного фонетичному оформленні: *зап’ясте* (1577 СУМ XVI-п.пол.XVII X 174). Натрапляємо й на деякі новотвори, наприклад: *заскурє* (1590 197) “місце під шкірою” (пор. ст-п. *zaskurze, zaskórze*) та *зауше* (1625 XI 19) “місце за вухами”.

У сучасній українській мові збережено згаданий дериват *зап’ястя* (СУМ III 285). Зрідка трапляються нові похідні *запліччя* (265) “частина спини біля плечей” і *зап’яття* (2000 СЗГ I 175) “відросток ззаду ноги у вепра”.

Конфікс по-...-ик/-ја.

Аналізований афікс бере участь у творенні локативів, абстрактних та збірних назв, рідше — назв істот.

1. Назви *осіб* представлені поодинокими утвореннями. З XVII століття фіксується давній дериват *подруже* (XVII МатТимч II 140) “жінка, дружина; чоловік; подруга”, *подружжя* (СУМ VI 758) “чоловік та дружина; шлюбна пара”.

З XV століття натрапляємо на дериват, що позначає *сукупність осіб, тварин чи рослин*: *непригательмъ людского поколѣнья* з’єднано *было* (1433 Роз 120) від *колѣню* “рід, покоління в родоводі”, *покоління* (СУМ VII 35) “сукупність родичів однакового ступеня спорідненості

щодо спільного предка; потомство тварин або рослин; плем'я, рід або родина; люди близького віку, що живуть в один період часу”.

2.3 XVI століття вперше фіксується збірне найменування *сукупності тварин*, наприклад: *стада сверць дати ня(т)на(д)цять поголо(в)я* (1571 ВолГ 134) “загальна кількість голів худоби в господарстві, області, країні; загальна кількість яких-небудь тварин на певній території”, *поголів'я* (СУМ VI 718) “те саме”.

3. Окремі назви *предметів*, за нашими даними, з'являються в сучасній українській мові: *поличчя* (Гр III 284, СУМ VII 71) “портрет; фотографія”; *погруддя* (СУМ VI 725) “скульптурне зображення верхньої частини людського тіла (по груди або по пояс)”.

4. В обстежених джерелах середньоукраїнської мови не знаходимо нових слів на позначення *одиниць оподаткування*, функціонує лише успадкований з мови попереднього періоду іменник із семантикою сукупності *полюдьє*: *село Корчичи, и зе всіми доходы, и зь данью и зь полюдьемь* (1401 ССУМ II 189). Полюддям називалися також спеціальні корми, що давалися “іздокам” (див. АЛМ II XIX'-XX'), пор.: *тыи данники дають намь дани только полтретя ведра меду и осмь ведерь полюдьє* (1499 12). У сучасній українській мові цей субстантив зберіг первинне значення та перейшов до розряду історизмів: *полюддя* (СУМ VII 106) “у стародавній Русі — збирання князем з дружиною або його представниками данини з підлеглого населення”. Семантику збірності має також іменник *позаддє* (2000 СЗГ II 63) “побиті зерна під час молотьби ціпом”, “залишки, позадь” (2005 МатГуц 146).

5. Найбільшу групу серед обстежених дериватів із цим формантом складають *n.loci*.

Середньоукраїнська мова зберегла словотвірний тип назв *місць, територій*, які розташовані поблизу чогось або які прилягають до чогось, названого мотивувальним словом. У розгляданих пам'ятках функціонують такі найменування, котрі вживалися в пам'ятках давньої руськоукраїнської мови, наприклад: *або якоє подвор'я* (XIV УЛ XIV-XVI 31); *У вежи воротной при земли, на помосте... затишно, але небезпечно* (1552 АрхЮЗР I/7 92) (*мост*), пор. давній *помостик* (1136 Ср II 1168) “узбережжя річки Мсти” та ін.

Засвідчено й утворення, не спостережені в досліджених пам'ятках попереднього періоду, а саме: *брали юсмы ис подымьга по колодѣ вовса* (1386-1418 Роз 35) “дім з пічною трубою, селянське тягло”, пор. п. *родутіє*. Пізніше слово “подимья” стало вживатися в ширшому значенні “дими, частини служб та дворищ, а також окремі хутори, здебільшого в північно-східних областях Литовської держави” (див. АЛМ II XIX'): *И мы ему ... шестьдесят подымей* дали зь ихъ землями

пашиньми (1500 АЛМ II 62); *Такожъ слобѣемъ о Коломью и о Снѣтинъ и о Покѣтье* (1395 П 126), пор. прасл. *коѣтъ*, спор. з гр. *καμπί* “вигин, поворот” (ЕСУМ III 162), пор. *покуття* (СУМ VII 57) “в українській селянській хаті — куток, розміщений по діагоналі від печі, та місце біля нього”; *погорьє* (1451 ССУМ II 162) “височина, узгір’я” (*гора*); *о Порече, въ Слонимскомъ повѣтѣ* (1495 АЛМ I 61) “село біля ріки” (*рѣка*); *Має(т)но(ст), которую при собе мели, ве(з)ли (с) Поле(с)я* (АЖ 1611 70) (*лесь*); *и отъ тово помѣстье ево запустѣло* (1649 АЮЗР III 38) “садиба” (*мѣсто*); *в Виницѣ на По(д)нѣстрѣ* (1740 ЛѣтКр 227) (*Днѣстр, по Днѣстру > Поднѣстрик > Поднѣстря > Поднѣстра*). У писемних джерелах середньоукраїнської мови натрапляємо також на локатив із формантом **по-...-еньїє**: *поставиль себѣ для крѣпчайшой оборони зъ пограниченемъ якимъ* (1720 О войнѣ 83).

Пізно фіксуються праслов’янські назви територій, а саме *помор’я* (1930 СТТМ 136) та *побережжя* (1894 УмСп II 126, СУМ VI 610). У сучасній українській мові основна кількість успадкованих давніх іменників із конфіксом **по-...-ї(а)** зберегла своє значення: *Подністря* (Гр III 242) “Подністрянщина”; *погір’я* (УРС 1926 578) “схил гори”; *поділля* (1926 ПУРС 173) “низинна місцевість”, *пудольє* (2000 СЗГ II 102) “місце, де була хата”; *Подесення* (1926 ПУРС 173); *Полісся* (177); *подвір’я* (СУМ VI 737) “обнесена огорожею або оточена будівлями ділянка землі коло хати, дому і т.ін.”, *пудвир’є* (2000 СЗГ II 99) “місце, де була хата”; *поріччя* (СУМ VII 263) “місцевість уздовж течії річки”.

Порівняно невелику кількість становлять нові утворення: *подення* (Гр III 239) “місце на току для складання хліба в скирти, “вимощене місце для складання сіна в екіпаж” (2005 СБГ 437), пор. *подин’и* (2005 МатГуц 145) “рівнинна місцевість у горах”; *пониззя* (1918 Дубр 247) “низинна місцевість” (*дно*); *пограниччя* (СУМ VI 722) “місцевість біля кордону”; *Подніпров’я* (1998 Янко 6) від *Дніпро, дніпровий*; *позаддє* (2000 СЗГ II 63) “побиті зерна під час молотьби ціпом”; “залишки, позадь” (2005 МатГуц 146); *поконечє* (2005 СБГ 441) “край поля, ниви, городу, який не засівається”.

З-поміж виявлених локативних субстантивів натрапляємо на назву *частини тіла людини* — *полич’и* (2005 МатГуц 148) “обличчя”.

5. Абстрактних номенів, зафіксованих у пам’ятках української мови XIV-XXI століть, небагато.

5.1. *Стан середовища, людини*, подібний до того, що називає твірне слово, позначають нечисленні десубстантиви, а саме: *не будучи хо(р) и причины не маючи за повістриє(м)* (1584 АЖ 94)

“хвороба, пошесть”, пор. *повітря* (СУМ VI 677) “невидима газоподібна речовина, яка оточує земну кулю і якою дихають люди і тварини; вільний простір навколо землі; вітер, вихор”. З XVIII століття фіксується іменник *похмілля*: *Они-то [плотські думки], в нас вкоренившись, називаються сами з похмѣля ... висиплялися* (п.пол.XVIII О войнѣ 119) (*хмѣль*), *похмілля* (СУМ VII 451) “погане самопочуття, нездужання після пияцтва”.

Новими є засвідчені в лексикографічних джерелах XX століття іменники *помір'я* (УРС 1926 594) “епідемія” (*мор*); *поліття* (1918 ІвШум 187) “стан погоди влітку”, “сприятливі умови, сприятлива погода; урожайне літо” (СУМ VII 83).

5.2. Назви *процесів, дій* перейшли з мови попереднього періоду, а саме: *пожытьє* (ст-п. *pożycie*) (1499 ССУМ II 173) “взаємини, стосунки”; *подѣлье* — *подѣлие, наддѣланіє* (др.пол.XVII Житецький 65). Новотворів небагато, наприклад: *подружжя* (СУМ VI 758) “подружнє життя”; *постів'я* (VII 356) “спів”; *похмілля* (2000 СЗГ II 79) “повторна випивка для пияцтва; гостювання після весілля”.

З кінця XVIII століття фіксується *абстракт повѣрье* (1769-1771 Ск I 161) “перекази, легенди, в основі яких лежать своєрідні народні уявлення про зв'язки між явищами навколишнього світу і долею людини” (*вѣра, вѣрити, повѣрити*). У сучасній українській мові цей іменник функціонує в тому ж значенні: *повір'я* (СУМ VI 74).

5.3. Найменуваннями *часових проміжків*, які тривають під час або після того, що позначене мотивувальним словом, виступають десубстантиви *повечір'я* (СУМ VI 645) “вечір”; *пообіддя* (VII 170) “пора дня після обіду” (*по обіді, обід*); *порання* (248) “рання, ранкова пора”; *за п'ять років Помайдання розівчилися це робити* [Яворівський 2010] “час після Помаранчевої революції”.

Конфікс под(ь)-/під-...-ик/-і(а).

У праслов'янський період структури з цими компонентами мали локативне значення (див. с.35), у давньокиївську добу до нечисленних найменувань місця додалися поодинокі назви предметів (див. Там само).

1. У сучасних діалектах трапляються назви *птахів: підкін'я* [Дейниченко 1984 69], *підкін'є* (2005 СБГ 418) “літнє або осіннє курча періоду жнив, яке народжується під копою”; *підгорл'и* (2005 МатГуц 139) “маля дикого голуба” (очевидно, від *горлиця* “самка голуба”).

2. У новій українській мові виформовується група похідних із *предметною* семантикою.

2.1. *Предмет*, призначений розміщуватися під тим, що називає вивідне слово, називає успадкований із давньоруськоукраїнської мови іменник праслов'янського походження *підніжжя* “розніжки в

столи” (УРС 1926 563), пор. *підніжся* (1958 ДзПодністр 49) “один із двох поперечних брусів у човні, на які кладеться поміст — пайол”, “нижня частина чого-небудь, підставка для ніг; п’єдестал” (СУМ VI 462), *підніж’и* (2005 МатГуц 139) “деталь кросен, стола, ступи”. Маємо низку новотворів: *підстожся* (1896 УмСп III 74) “підкладка, підстилка під стіг для збереження його від сирості знизу”; *підсучья* (1918 Дубр 514) “буйок, який прив’язується одним кінцем за 1/3 якоря” (сучка “буйок”); *піддення* (1928 ТехЕл 214) “піддон акумулятора, патрона”; *підгорля* (1960 СПГ 74) “нижня частина ярма” (*горло*); *підголів’я / підголов’я* (СУМ VI 415) “невелика низенька скринька, підставка або інший предмет, що підкладається в головах під подушку для надання їй вищого положення”; *підстіжся* (507) “підкладка, підстилка під стіг для збереження його від сирості знизу”; *підстілля* (508) “основа стола (ніжки і рама), на яку настиляється кришка”.

Значення подібності до названого вивідним словом предмета мають іменники *підсметанє* (1984 О II 71) “кисле молоко зі сметаною” та *підлож’и* (2005 МатГуц 139) “мале ліжко”.

2.2.3 XVIII століття фіксуються номени *деталей одягу, кінської упряжі*, наприклад: *одинадцатій рондзикъ ... безъ наперсня также, тилко зъ подокгоніемъ* (1704/1720 РИСП 116), пор. *окгонки: Кунтушь самого суконній борщовій, куніцями подишитій, окгонками соболѣми отушеній* (1704/1720 РИСП 119) “хвостики”; *підборіоддя* (УРС 1926 557) “частина вуздечки”; *підопліччя* (СУМ VI 477) “підкладка або вставка в сорочці народного крою від плечей до половини грудей і спини”; *підхвістя* (1896 УмСп III 77, СУМ VI 521) “частина шлеї, ремінець біля сідла, що йде під хвостом коня”; *підкаптушині* (2005 СБГ 418) “підкладка до одягу”, пор. *капа* “верхній одяг священика, плащ” (ЕСУМ II 368).

3. З XIV століття зростає продуктивність конфікса *под(ъ)-/під-...-иє/-ї(а)* у творенні *n. loci*.

3.1. Крім відомого ще з праслов’янської доби деривата *поднебєсіє* (сер. XVII СлавКор 484), вивчені джерела засвідчують чимало нових найменувань *місцевості, території*, котрі здебільшого могли мати апелятивну основу, а саме: *Подгає* (1457 ССУМ II 164) “назва села у Волинській області, Підгай” (*гай*); *подсмужье* (Горб 262) “невелика частина землі, що прилягає до довгої й вузької її ділянки, яка називається *смугом*” [Там само]; *подрочіє* (1484-1486 ССУМ II 168) “підпора, оплот”; *боркорови Яцкови от забуркованя на улиці подсѣня* (1658 АрхЮЗР I/11 438) (*сѣни*); *Гетманъ ... стоить на Подлѣсьѣ подъ Дубнами* (1668 АЮЗР VII 104) (*лѣсь*); *sed ad villam Podgrodzie negalem* (1668 АрхЮЗР I/10 280) “*Подгородье*, частина Крилоса, в уїзді

Станіславському, в Галіції” (*городъ*); *подъобразіє*. *Mentum* (сер. XVII СлавКор 484) “місце під образами”; *на Вольни, на Подляшии и въ Полесье* (1685 АрхЮЗР I/5 76), *Підляшия* (1926 ПУРС 163) “територія, яка перебуває під тим, що позначено мотивувальним словом” (*ляхъ*).

Пам’ятки нової української мови фіксують відомі з попередніх періодів іменники, наприклад: *підгородє* (1886 Ж 640); *підлісе* (1886 Ж 644), *підлісея* (1930 СТТМ 134, 2004 Матіїв 73) “підлісок; ділянка, розташована біля лісу, поруч із лісом”; *підгір’я* (1918 ІвШум 80, СУМ VI 414); *піднебесея* (1918 ІвШум 308); *підсіння* (1926 Саб 186), *підсіня* “заїжджий двір” (2005 СБГ 421) та ін. Окрім цього, група номенів згаданої семантики поповнюється значною кількістю новотворів, серед яких — чимало географічних назв: *wsiów: Dubiszcz, Opolnego, Podberezia* (1720 ЛВел III 306) “селище” (*береза*); *Підлиссе* (1838 Шашк 356) “село на Львівщині, розташоване поблизу *Лисої гори*”; *підріче* (1886 Ж 648); *підсаде* (649); *подхолме* (651), *підхолм’я* (1923 СГТ 44) “підніжжя пагорка”; *підзамча* (Гр III 165) “місце перед замком”; *підпілля* (УРС 1926 564) “місце під підлогою”; *підпіччя* (564) “місце під піччю”, *пудпічча* (2000 СЗГ II 102) “місце під піччю для складання дров”; *Підкарпаття* (1969 ІМСУ-3 45) “територія під Карпатами”; *Підбережся* (1971 ІМСУ I-Ф 223); *Підвиння* (474) (*вино*); *Підбір’я* (479); *Підпилип’я* (1972 ІМСУ-Т 172), очевидно, “село, засновника або власника якого звали Пилипом”; *Підруддя* (1973 ІМСУ-Ж 521) “село, яке знаходиться поблизу місця добування руди”; *Підсулля* (1973 ІМСУ-С 392) “село в Лебединському районі Сумської області, розташоване біля р.Сули”; *підбаня* (СУМ VI 394) “місце під банею або внутрішня сторона бані”; *підворіття* (411); *підсоння* (505) “місце, простір і т.ін., добре освітлювані сонцем; осоння”; *Підсадня* (1979 СГУ 424); *Підмихайля* (1984 СНГТ 445) “територія поблизу монастиря Святого *Михайла*”.

3.2. Значення *місця* як частини тіла людини чи тварини, розташованого нижче, під тим, що називає мотивувальне слово, у дериватах із цим конфіксом реалізується, за нашими даними, з кінця XIX століття: *підгорля* (1896 УмСп III 61, Гр III 163) “підгрудок у рогатої худоби”, *підгірля* (1918 Дубр 320) “те саме”, *пудгар’є*, *пудгарле* (2000 СЗГ II 99) “відвисла шкіра під підборіддям у людини”, пор. *тардзьола* (2000 I 117) “шия людини”, “відвисла шкіра на шиї худоби”, *подгарле* (2000 II 61) “шкіра, шерсть, яка звисає з підборіддя в самців оленя та лося”; *підпун’я* (1909 Дуб 193) “місце на тілі під пупом”; *підпахів’я* (193) від *пах*, *паховий*; *підпашия* (1918 Дубр 328), *пудпахє* (2000 СЗГ II 102) “пахва”; *підгруддя* (1926 Саб 280); *піддзьоб’я* (1928 СПТ 217); *підборіддя*

(СУМ VI 400) “виступ нижньої частини обличчя, утвореної щелепою; ожиріле підборіддя людини; воло”, *пудбородде* (2000 СЗГ II 99) “борода”; *підребер'я* (СУМ VI 489).

Конфікс *під-...-іння* також бере участь у творенні соматичної назви: *піднебіння* (СУМ VI 461) “верхня стінка ротової порожнини у людей і хребетних тварин, що має склепінчасту форму” від *небо* (рос. *нёбо*) “верхня частина порожнини рота, що віддвляє ротову порожнину від носової”.

3.3. З кінця XIX століття засвідчені нечисленні десубстантиви на позначення *приміщень або їхніх частин*, а саме: *подножіє* (сер.XVII СлавКор 484) “фундамент”; *подстр'бшіє* — *зизжденіє* (У-РС п.XVII 34), *підстрішшя* (Гр III 180); *и не поидут они поподоконню, хлѣба просити* (1715 ДНМ 78) “місце під вікнами” (*окно*), пор. *підвіконня* (СУМ VI 406) “деталь вікна”; *піддашшя* (1893 УмСп I 267, 1918 Дубр 141) “козирок на даху”, “покрівля на стовпах або інших опорах для захисту від сонця, негоди тощо, місце біля нього; крита прибудова з майданчиком та східцями, ганок біля входу в будинок”; *підгрунтя* (1930 СТТМ 133, СУМ VI 420) “основа будови, споруди, зроблена з каменю, цегли, бетону і т.ін.; фундамент, підвалини”; *підземелля* (СУМ VI 427) “приміщення, печера під землею поверхнею”; *підмур'я* (460) “те саме”.

4. В одинадцятитомному “Словнику української мови” фіксуються *n.abstracta* з *темпоральним* значенням: *підповня* (СУМ VI 484) “друга фаза, друга чверть у положенні Місяця при спостереженні з Землі” (можливо, крім конфіксації, тут наявний також універбаційний процес — пор. *повний Місяць*); *підторжя* (515) “переддень ярмарку, базару, а також торгівля в цей день”.

Конфікс о-/об(ъ)-...-ик/-ја.

В українській мові XIV-поч.XX століть функціонують давні й нові десубстантиви з цим формантом, що мають локативне, предметне й абстрактне значення.

1. Найменування *предметів* у текстах української мови XIV-XXI століть становлять досить помітну групу.

1.1. Середньоукраїнська мова успадкувала з попереднього періоду дериват на позначення елемента одягу чи його частин *ожереліє: двое рызь оксамитных з ожерелиемъ* (1610-1611 АрхЮЗР I/10 520) “комір різного виду й призначення; прикраса (переважно з діамантів, іноді золота з дорогоцінним камінням, на текстильній основі), що має вигляд коміра, ошийника, а також іншої форми”. Нових субстантивів у пам'ятках зафіксовано небагато: *оплечья* (на ризи. — *Авт.*) *шита по чорному бархату золотомъ и серебромъ* (1638 АрхЮЗР I/3 5) “парадне опліччя царів” (*плече*). У

рукописному перекладному словникові невідомого автора XVII століття “Синоніма славеноросскаѧ” реєстрове церковнослов’янське слово *наушникъ* перекладено, oprіч інших, церковнослов’янським же відповідником *обушійє* (сер. або др.пол. XVII Син 131) “жіноча прикраса, сережка” (*ухо*), пор. *обѣшик* (сп. XIV Ср I 561) “край вуха”.

У сучасній українській мові натрапляємо на відомий ще з праслов’янської доби іменник *опліччя* (*опліча, оплічя, оплічя*), уживаний у таких значеннях: “жіноча сорочка” (Гр III 58), “сорочка з розрізом від шиї до пахви; вишивка на рукавах сорочки” (1984 О II 22), “підкладка в конопляній сорочці; підстилка із гладкого полотна, щоб не натирало плечі” (2005 СБГ 367). Нових утворень в обстежених джерелах XIX-XXI століть не виявлено.

1.2. Поодинокими в новій українській мові є номен *деталей предметів побуту*, наприклад: *обніжжа* (1896 УмСп III 18) “перекладина в меблях між ніжками”, “каркас стола” (2005 СБГ 353); *ожерде* (2000 СЗГ II 10) “сідало для курей з жердин”.

Згаданий іменник *обніжжа* у сучасній мові має синонім із речовинним значенням — “квітковий пилок, який бджоли на задніх ніжках переносять у вулик для виготовлення перги” (СУМ V 545).

2. Основну кількість іменників із аналізованим конфіксом, засвідчених у писемних джерелах української мови різних часів, становлять *n. loci* із загальним словотвірним значенням “місце, котре охоплює те, що назване мотивувальним словом”. З-поміж локативів сформовано кілька підгруп.

2.1. Середньоукраїнська мова успадкувала давні найменування *частин тіла*, розташованих навколо тієї частини тіла, яка названа вивідним словом, а саме: *оухо край обушійє* (сер. або др.пол. XVII Син 163); *Богъ... натхнуль в обличє чловѣка дыханє живота* (п. XVII Тимч 844).

У сучасній українській мові засвідчується відомий із попередніх періодів іменник *обличчя* (СУМ V 525) “передня частина голови людини”. Розглядана підгрупа номенів поповнюється й новими, уживаними здебільшого в розмовному стилі [Воропай 2001 115] утвореннями: *олегення* (1926 Лук 27) “плевра”; *огруддя* (СУМ V 622) “грудна клітка”; *озаддя* (649) “нижня частина спини; попереk”; *осердя* (759) “замкнене утворення навколо серця”; *ожилля* (1992 РУМед 2); *очерев’я* (12) “черевна порожнина”; *онерв’я* (45) “те, що знаходиться навколо нерва”; *ом’яззя* (49) “те, що оточує м’язи”; *охрястя* (53) “перихондрій”; *окістя* (1995 Присяжнюк 281) “зовнішня сполучно-тканинна оболонка кістки”.

2.2. У середньоукраїнській мові деякі *назви будівель та їхніх частин* (*окрильє, остражисе*) виходять з ужитку, натомість діалектні словники засвідчують відомий з давньоруськоукраїнської доби іменник

у східнослов'янській огласовці *осторожня* (2004 Бевка 96) “паркан, пліт, огорожа, кошара; у млині — огорожа проти накопичення води, повені” (*сторож-а*).

2.3. З останньої чверті XV століття повільно формується невелика група локативів на позначення *міся, території, яка охоплює те, що назване вивідним словом: обочє* (1488 ССУМ II 70) “узбіччя”; *оземля* (1923 СГТ 46) “грунт”; *обніжжя* (СУМ V 545) “підніжжя”; *опілля* (713) “широке поле в оточенні лісів”; *осереддя* (759) “місце зосередження чого-небудь, центр; центральна частина чого-небудь; середина”; *осоння* (781) “незатінене місце, що освітлюється та обігривається сонцем”.

3. У текстах пізньої середньоукраїнської мови виявлено найменування *набутого статусу* того, що назване твірним словом: *одѣдиченьє* — *наслѣдіє, достоїнство, достояніє, жребій* (др.пол.XVII Житецький 56) “набуття прав спадкування”, пор. *дѣдич* “спадкоємець” (Там само).

Конфікс *межи-/междо-/между-/між-...-ик/-ја*.

Майже всі похідні з цим афіксом утворені від іменників і мають локативну, абстрактну та предметну семантику.

1. Основну кількість субстантивів зі згаданим формантом становлять локативні найменування.

1.1. Локативи, виявлені в пам'ятках середньоукраїнської мови, виступали здебільшого *географічними назвами* з апелятивною основою. Кілька номенів успадковані з мови попереднього періоду: *Также што придали есмо кн[а]зю Федору ... Межиречье, Дьяков* (1396 П 128); *Богданъ Хмельницкой посылалъ подъ Межибожье Черкасъ многихъ людей* (1649 АЮЗР III 71) “місцевість між притоками Бугу”. Трапляються іменники, що їх, очевидно, слід вважати новотворами, а саме: *междоморіє, мѣсокъ* (сер.XVII СлЛекс 244), у цьому похідному *междо-* замість *между-* — у зв'язку з уведенням єднального *-о-* (Ф II 592); *рушилъ просто и спѣшино на Бѣлогородку ку Межигору* (1720 ЛВел I 166) (*гора*).

Нова українська мова зберегла відомі з попередніх періодів іменники: *межиморря* (1896 УмСп III 33) “перешийок”; *межиріччя* (Гр III 415; 2004 Матіїв 73) “територія між ріками; парні островки на річці”; *межигір'я* (1928 СПТ 202, 1941 Синявський 141, СУМ IV 667), *міжгір'я* (СУМ IV 727) “долина між високих гір”. Ця підгрупа десубстантивів поповнюється також нечисленними новими дериватами: *межитілля* (1925 СПрПр 53) “спосіб розташування земель”; *межибріддя* (1928 СПТ 202) “очевидно, простір між мілкими ділянками річки”;

міждоріжся (СУМ IV 727, 2004 Матіїв 75) “місце, смуга між дорогами”; *міжряддя* (СУМ IV 729).

1.2. З першої половини ХХ століття для позначення *простору між певними деталями*, названими вивідним словом, служать десубстантиви *міжвіконня* (1918 Дубр 383) “простінок” та *межитруб'я* (1931 ГТ 120) “простір між трубами”.

1.3. Для називання *соматичного* поняття в текстах ХVІІ століття використовувався успадкований з давньокиївської доби іменник *междорамѣ хребетъ* (1627 БерЛекс 163). Інших похідних такої семантики розглядані пам'ятки середньоукраїнської мови не фіксують.

У новій українській мові препозитивна частина конфікса набуває вигляду *межи-*, рідше — *між-*. Поряд з уже відомим похідним *межирам'я* (1926 Саб 172) “міжпліччя”, засвідчено такі новотвори: *межимоззя* (1926 Лук 19); *межибрів'я* (1918 ІвШум 192), *міжбров'я* (1926 Саб 172), *міжбрів'я* (СУМ IV 727) “перенісся”; *межистіння* (1992 РУМед 97) “те саме, що серединостіння” (кардіологічний термін); *межиластя* (1995 АН 8) “губчатка”.

1.4. *Ботанічними* термінами є десубстантиви нової української мови *меживузля* (1928 Бот 75) “частина стебла між двома вузлами — місцями прикріплення листя, а також пагінців, коренів”; *міжвузля* (СУМ IV 727) “те саме”.

2. Менш представленими в мові пам'яток ХІV-ХХІ століть є *абстракти*.

2.1. У джерелах сучасної української мови засвідчено такі новотвори з *темпоральною* семантикою: *межикоролів'я* (1918 ІвШум 192), *межицарів'я* (192), *міжцарів'я* (СУМ IV 729) “період зміни королів, царів, коли престол ніким не зайнятий”; *міжпарів'я* (728) “час між кінцем посіву пізніх ярових культур і оранкою на пар”; *я думаю, що це “міжтур'я” виявилось втраченим* (УНІАН 2010) “час між першим і другим туром виборів у Президенти України”.

2.2. Лише в текстах середньоукраїнського періоду наявні абстракти, мотивовані іншими частинами мови: *Части слова сѣтъ / осмь: Имя Мѣстоименіе: Глаголь: Причастіе: Нарѣчіе: Союзъ: Ме(ж)дометіе* (1619 Смотрич). Це слово утворене від сполуки *между* + *метати* і є калькою лат. *interactio* (див. Ф II 592); відзайменникове утворення — *ихъ междусобье успокоитъ миромъ черезъ своихъ государевыхъ великихъ пословъ* (1653 АЮЗР III 490) (між собою).

Конфікс при-...-ик/-ја.

Більшість виявлених у середньо- та новоукраїнській мові дериватів з аналізованим афіксом — відіменникового походження і служить для позначення локативних та абстрактних понять.

1. Найпомітнішу групу з-поміж аналізованих похідних складають *n. loci*.

1.1. Словники першої половини ХХ століття засвідчують відому з праслов'янського періоду (див. с.34) назву *місцевості примор'я* (1926 Саб 275) “територія біля моря”.

Переважно в новій українській мові ця група поповнюється новими словами, а саме: *зб'ївся к ним увес люд до прис'їня* (1560-і КА 13/105) “сіни, місце біля сіней”, пор. *присіння* (1893 УмСп III 1007) “невеликі сіни”; *придворіє* (1627 БерЛекс 87) “місце біля двору” (*двір*); *прибережєня* (1894 УмСп II 126, СУМ VII 552) “місце біля, поблизу берега”; *прилісся* (1918 Час 110) “узлісся”; *Приамур'я* (1955 Бодн 252); *привілля* (СУМ VII 574) “вільний простір”; *прикордоння* (643) “територія, розташована біля (вздовж) кордону”; *приозер'я* (695) “місцевість біля озера”; *прияр'я* (VIII 107) “місцевість біля або поблизу яру”; *Приазов'я* (1998 Янко 5) “територія біля Азова”; *Причорномор'я* (5) “територія, прилегла до Чорного моря”. Сюди ж і *приголів'я* (СУМ VII 595) “місце на постелі, куди лягають головою”.

З формантом *при-...-ов'я* функціонує топонім *Придніпров'я* (1948 Р-УС 508) “Наддніпрянина”.

1.2. Нечисленні назви *частин організму людини або тварини* за місцем їх розташування фіксуються лише з першої половини ХХ століття: *примуддя* (1926 Лук 48) (*м'удо* “ядро в чоловіка, самця”); *приураззя* (48) “те, що оточує матку” (*уразовий* “матковий”).

2. *N.abstracta*, до складу яких входить формант *при-...-ик/-ја*, у писемних джерелах XIV-XXI століть представлені меншою кількістю похідних.

У текстах середньоукраїнської мови фіксується дериват *причастіє*, котрий має інше, ніж у давньокиївський період (“спільність, зв'язок”), значення, а саме: *видовь слова, иже и ча(с)ти нарицаютсѧ естѣ* *причастіє* (1596 ЛЗГ 39) (*часть* “частина /мови/”); *датковь мало, а присловя и вымовок много* (1608 Тимч 669) “влучний образний вислів, часто ритмічний за будовою, який у стислій формі узагальнює, типізує різні явища життя, яке є результатом мовленнєвої діяльності людини” (<*при слов'ї, слово*), пор. *прислів'я* (СУМ VIII 24) “те саме”. У новій українській мові натрапляємо на ще один мовознавчий термін, утворений за допомогою конфікса *при-...-ја*, — *приглаголля* (1894 УмСп II 164) “прислівник”, пор. д.-р.-укр. *глаголь* “слово” або ж рос. *глагол* “дієслово”.

Темпоральний відтінок у семантиці має абстракт *приконеччя* (Гр III 420) “закінчення чого-небудь, кінець”.

Конфікс перед(ь)-/предь-/пре-...-ик/-ја.

Усі виявлені похідні, до структури яких входить **передь-/предь-/пре-...-ик**, походять від іменників і служать для називання місця, абстрактних понять та предметів.

1.1. Більша частина дериватів зі згаданим формантом — *локативи*. Окрім відомих із попереднього періоду іменників на позначення місця й території (*пре(д)дверіє* — 1595 Златоуст 250 “місце перед дверима церкви, сходи” та *предградіє* — 1607 Душ 185 “селище, яке безпосередньо прилягає до міста, але не входить до його меж”), писемні тексти середньоукраїнської мови засвідчують і нові слова, наприклад: *подаль есми церковъ... на передьмѣстью* (1585 АрхЮЗР I/1 203) (*мѣсто*); *подданий Клебанский съ Передьмостя* (1591 289) (*мостъ*).

У новій українській мові досить пізно фіксується праслов'янський дериват *передгір'я* (СУМ VI 166) “місцевість, що прилягає до гір”. Із середньоукраїнського періоду успадковані іменники *передмостє* (1886 Ж 614) “місцевість перед мостом” та *передмістя* (СУМ VI 170) “житловий район, що прилягає до міста, але лежить за його межами”. Новотворів небагато: *ты, голубице моя, в покровѣ каменнѣ близ предстѣнія яви мнѣ зрак твои* (70-і XVIII Ск I 259) “місце перед стіною” (*стіна*); *передголове* (1886 Ж 614) “місце на ліжку перед головою”; *передтіччя* (Гр III 117) “місцевість перед током”; *передмур'я* (УРС 1926 539) “огорожа перед муром або поряд із ним”; *Передбір'я* (1968 ІМСУ-ЛІ 927) “село, розташоване перед бором або поблизу нього”; *Передкарпаття* (1971 УРСДГНУ 100); *передпіччя* (2002 СУССГ 158) “припічок”.

Формант **перед-...-ів'я** вичленовується в похідному *передмостів'я* (СУМ VI 170) “місце перед мостом, в'їзд на міст”.

1.2. *Соматичні* поняття у мові ХХ століття позначають такі деривати: *передпліччя* (СУМ VI 174); *передрам'я* (175) “передпліччя” від *рамена* “плечі”, з відтинанням **-ен-**), *передрамення* (175) “те саме”; *передсердя* (177) “верхній відділ кожної з половин серця”.

2. У середньоукраїнській мові фіксується дериват, що називає літературний твір (наприклад, *Слово о пълку Игоревѣ*): *предословіє сих книг на сей “Душевник” до вірного читателя* (1607 Душ 182) “передмова”.

3. У мові ХІХ-ХХІ століть кількість *абстрактів*, утворених за допомогою згаданого форманта, збільшується за рахунок найменувань *відтинків часу*, котрі позначають період, який передує тому, що назване мотивувальним словом. Наприклад: *передсоння* (1918 ІвШум 57) “час перед сном”; *передбур'я* (СУМ VI 165) рідко “відрізок часу перед бурею і стан природи в цей час”; *передвечір'я* (165) “передвечірній час”;

передгроззя (166) “відтинок часу перед грозою і стан природи в цей час”; *переджнив'я* (167) “час перед жнивими”; *передобіддя* (171) розм. “передобідній час”; *передрання* (176) “передранковий час”.

Конфікс на-...-ик/-ја.

Більшість іменників, до структури яких входить аналізований формант, є десубстантивами, котрі виступають на позначення абстрактних, збірних, локативних найменувань, рідше — назв предметів.

1. Обстежені джерела XIV-XXI століть засвідчують поодинокі номени з предметною семантикою: *оушак дверей, на(д)дверная, надверія* (сер. або др.пол.XVII Син 165) “верхня дверна дошка, місце над дверима”. У сучасній українській мові похідних розгляданої групи небагато, і здебільшого це праслов'янські утворення, наприклад: *наголів'я* (СУМ V 2) “місце на постелі, куди лягають головою”, пор. прасл. **nagolvъje* “покривало на голову”, цсл. *наглавик* (1280 СлРЯ X 47) “покривало чорного кольору, частина одягу ченця-схимника”. Словники XX століття засвідчують також давній іменник *наруччя* (СУМ V 179) “браслет; наручник”.

2. Досить пізно, за нашими даними, фіксуються відомі, певне, з праслов'янського періоду (див. с.30) найменування зі значенням збірності: *навилля* (1918 ІвШум 159) “навиллок”; *наруче* (2000 СЗГ I 339) “оберемок”.

3. Невелику групу формують *n. loci* зі значенням “те, що перебуває або призначене знаходитися на тому, що називає вивідне слово”.

3.1. З XV століття *територію*, яка належить до того або розташована біля того, що назване мотивувальним словом, позначають такі локативи: *наместя* (1443 ССУМ II 19) “те, що належить або входить до маєтку”, пор. *место* “землеволодіння, маєток” (1433 I 628); *замокъ ново початый ... з надворья дошками* (1552 АрхЮЗР I/7 91) (*двір*), *надвір'я* (1941 Синявський 142, СУМ V 64); *Село Напруде, 5 человѣка, Леонтовичовъ тыхъ же, тогдыжъ отышло и не робили* (1552 645) (*прудь* “ставок”). Пор. сучасні утворення: *набережжя* (1894 УмСп II 126); *нагір'я* (135), *нагір'я* (СУМ V 48) “гірська територія, для якої характерне поєднання плоскогір'їв з гірськими хребтами” (2004 Матіїв 76).

3.2. Джерела нової української мови засвідчують незначну кількість назв *частин тіла*: *наруче* (1867 Парт I 70) “нарам'я, частина тіла людини над плечем”, пор. прасл. **narъčъje* “стільки, скільки можна взяти в руки”; *намуддя* (1926 Лук 17) “придаток чоловічої статевої залози” (*мудо* “ядро в чоловіка, самця” — ЕСУМ III 529); *насердя* (1926 Лук 17) “верхня оболонка серця”.

4. У проаналізованих пам'ятках середньоукраїнської мови трапляються нечисленні *абстрактні* назви, словотвірне значення яких — “те, що виражає певне відношення до названого мотивувальним словом”. Це головно успадковані з попередніх періодів іменники: *Бог даєт кождому насѣнь(ю) єго власное тѣло* (1560-і КА 354/68) “насіння; породження, нащадок”; *напѣніє* (1629 Тіт 204) та *насиліє* (сер.ХVII СлавКор 472). Нових абстрактів розгляданий конфікс не продукує.

Конфікс **въз(ъ)/воз(ъ)/въс(ъ)/уз-...-ик/-ја.**

1. В українській мові зберігся давній іменник *узголів'я*, наприклад: *дарова(л) ... у(з)голови(и)⁷ две, которыє ко(ш)това(ли) два(д)ца(т) грошеи* (1583 АЖ 46) “подушка”, пор також: *а возглавіє, хотя било обвалилось, однако жь при своїм месте имееся* (1757 АKNЗС I 128) “дошка труни біля голови”, *узголів'я* (СУМ X 406) “місце на постелі, куди лягають головою”.

2. У різні періоди спорадично трапляються *n. loci* із загальним словотвірним значенням “щось, розміщене або призначене розміщуватися поблизу, вище або вздовж того, що назване вивідним словом”. Трапляються іменники праслов'янської давнини *узгір'я* (1930 СТТМ 162, 1941 Синявський 146, СУМ X 405) “невисока гора, невелика височина тощо” та *узмор'я* (1930 СТТМ 162, СУМ X 408). Нових слів небагато, а саме: *оузлѣсіє* (1409 ССУМ II 468) “узлісся, край лісу” (*лѣс*), *узлісся* (1930 СТТМ 162, СУМ X 408); *Оузлюжа* (1413 ССУМ II 468) “назва села у Львівській землі; село біля луку” (*лук*); *узграниччя* (1918 Дубр 317, 1930 СТТМ 162, 1941 Синявський 146); *уздвір'я* (УРС 1926 796, 1930 СТТМ 162) “місце за дворами, уздовж дворів”; *узміжжя* (1930 СТТМ 151) “місце біля межі”; *узріччя* (1930 СТТМ 162); *узбережжя* (1930 СТТМ 162, СУМ X 404) “берег; смуга землі, місцевість уздовж берега моря, озера, великої річки”; *узбіччя* (1930 СТТМ 162, СУМ X 404).

Конфікс **роз-/рас-...-ик/-ја.**

Виявлені в мові XIV-XXI століть деривати з цим формантом є локативними або абстрактними найменуваннями головним чином відіменникового походження.

1. У мові XV століття давній іменник *ропнутъе* (1411 Роз 79) частіше вживався з локативним значенням. У пам'ятках наступного періоду, окрім згаданого *ропнуття* (1896 УмСп III 19) “перехрестя”,

⁷ У середньоукраїнській мові давній прийменник *въз(ъ)* “вгору; за; замість” зазнав фонетичної трансформації: після занепаду зредукованих відбулася вокалізація *въ>у*, внаслідок чого він набрав вигляду *уз* [ўз] (на письмі передавався як *вз*) [Німчук 1978 427].

“погана дорога” (УРС 1926 688), “перехрестя двох або кількох доріг” (СУМ VIII 785), зафіксовано також успадкований із давньої русько-української мови дериват *розводдя* (637) “простір чистої води між крижинами”. Нових десубстантивів небагато: *розпутье* — *зри роздорожя* (др.пол.XVII Житецький 80) (*дорога*), пор. *роздорожся* (1896 УмСп III 19) “перехрестя доріг”, *роздоріжся* (СУМ VIII 668) “місце, звідки розходяться або куди сходяться дві чи кілька доріг; розпуття”; *розхрестя* (1896 УмСп III 19) “перехрестя доріг”; *роздолля* (СУМ VIII 668) “вільний широкий простір; широчінь”.

У текстах середньоукраїнської мови з’являються нечисленні девербативи, наприклад: *А кды повернул з суду, на розтаню дорог, сном змореный, упал* (др.пол.XVII Радив 285) (*станути*); *и межъ ними разстоянія* (1686 АрхЮЗР I/7 519) (*стојати*).

2. Абстрактних іменників в українській мові XIV-XXI століть утворено небагато.

Обстежені тексти середньоукраїнської мови, не зберігши давніх утворень (*розлюбик*, *розмирик*) на позначення стосунків між людьми, фіксують новий іменник: *и со всѣми православными патріархи, ... рознствіе и розгласіе творящія* (1689 АрхЮЗР I/5 189) “неузгодженість, розбрат” (*глась*).

Абстрактним найменуванням виступає й засвідчене в новій українській мові відіменникове похідне *розбазар’я* (Гр IV 30) “закінчення базару”.

Конфікс пол(ь)-/полу-/пів-...-ик/-ја.

1. У пам’ятках XIV-XXI століть вряди-годи трапляються нмени з предметним значенням, а саме:

— найменування *елемента верхнього одягу*, який є наполовину меншим від того, що назване твірним словом: *взяли ... одно полукафтання белое* (1750 АKNЗС II 429) (*кафтан*);

— назва *одиниці оподаткування*: *полукопье* (1471 ССУМ II 187) “плата натурою за користування землею, 30 снопів” (пор. ст-п. *ропкоріе*).

2. З кінця XV століття спорадично фіксуються *параметричні* найменування (пор. д.-р.-укр. *полувирык*), як-от: *полѣбочик* (1479 Ср II 1139) (*бочка, поль бочки*); *півфунтя* (1918 ІвШум 323) “половина фунта”; *півдужся* (СУМ VI 380) “половина дуги або неповна дуга; те, що має форму округлої кривої лінії”.

3. Словотвірне значення *подібності* до того, що назване мотиватором, чи *демінутивності* в сучасній українській мові має локатив *полугір’я* (1923 СГТ 47) “пригорок”.

4. Упродовж наступних століть більшість із давніх іменників із *темпоральною* семантикою виходить з ужитку, щоправда, у розгляну-

тих пам'ятках середньоукраїнської мови засвідчено давній десубстантив *полуночиє* у старослов'янській огласовці: *єжъ ничтоже ино явлѣтъ разѣ полѣнощѣ* (1616 Тіт 8) (*нощъ*). Пор. сучасне *півріччя* (1928 Гор 97, СУМ VI 386) “проміжок часу, який дорівнює половині року”.

Конфікс *срѣдо-/средо-/серед(о)-/...-иє/-ја*.

За допомогою цього форманта творяться десубстантиви з локативною, темпоральною або (зрідка) предметною семантикою.

1. *Локативи* мають значення “те, що розташоване посередині об'єкта, названого вивідним словом”. Середньоукраїнські тексти зрідка фіксують як давні, так і нові утворення, але з давньою церковнослов'янською огласовкою: *средостѣніє* (КА 1560-і 86) “перегородка”; *срѣдоградик* (1305 Ср III 248) “головна стіна міста” (*градъ* “місто”).

У новій українській мові препозитивний компонент виступає в сучасному фонетичному оформленні: *середгір'я* (СУМ IX 134); *середмістя* (135) “центральна частина міста”; *середохрестя* (137) “роздоріжжя”, “два бруски, дві планки і т.ін., з'єднані навхрест”; *средостіння* (137) “частина грудної порожнини людини та ряду хребетних тварин, у якій розташоване серце, бронхи, стравохід і т.ін.”.

2. Пам'ятки XIV-XVIII століть не зберегли давніх іменників із темпоральною семантикою (*средовѣчье, срѣдохрестик*), натомість в обстежених джерелах цього часу знаходимо новотвір: *арокъ ему въ тоє мыто увязати ся по сее средопостіє* (1496 АЛМ I 94) “період з 2 по 8 березня” (*серед посту*); *Кгдажъ единому бываєт средопостыє* (1587 УЛ XIV-XVI 229), *средопістя* (СУМ IX 137) “четвертий тиждень великого посту”.

Конфікс *пере-...-иє/-ја*.

Іменники з цим формантом є головно десубстантивами, що мають абстрактне або локативне значення.

1. З XIV століття з'являються похідні із семантикою *містя*, котре є точкою перетину чогось або крізь яке проходить щось, вказане твірним словом, наприклад: *сѣножати двѣ около нивы нашеи подѣ перевѣсіємъ* (XIV II 149) “територія між поселеннями” (*вѣсь*); *а потола заѣхали имъ по колтовецкоє. перехрестыє. а по великую могилу* (1411 Роз 79) “місце, де перехрещуються дороги, стежки, утворюючи хрест”, пор. також *хрестъ* “межовий знак у вигляді хреста” (1492 ССУМ I 512).

У пізніших джерелах наявні поодинокі давні й нові відіменникові деривати: *перехрестя* (1896 УмСп III 19, СУМ VI 316); *перепуття* (1896 УмСп III 263); *перелісся* (СУМ VI 216) “галявина між ділянками лісу”.

2. З давньої руськоукраїнської мови успадкований абстракт *перемирье*: *а оу томъ перемирьи кто кому криво оучинить, надобѣ*

сѧ оупоминати старѣишему и оучинити тому и(сь) праву (1352 П 30) “тимчасовий мир” (*миръ*), пор. *перемир’я* (СУМ VI 226) “те саме”. Нових абстрактних найменувань із цим афіксом у джерелах середньота новоукраїнського періодів не виявлено.

Конфікс от-/від-...-ик/-ја⁸.

Давні іменники з цим формантом (*отродие, ω(t)чадік, отвечерие, оттеплие*) не збереглися, проте в сучасній мові трапляються поодинокі локативні десубстантиви: *відлюддя* (СУМ I 603) “місце, де немає людей”; *відсоння* (639) “місце, простір і т.ін., добре освітлювані сонцем” від *сонце*, з апокопою **-ц(е)**.

Конфікс сѣ-/су-...-ик/-ја.

Обстежені тексти XIV-XVIII століть слів із аналізованим формантом не засвідчують. У сучасній мові утворення з цим конфіксом трапляються спорадично і мають *абстрактне* або *збірне* значення, наприклад: *сузір’я* (1941 Синявський 141) “ділянка зоряного неба, група яскравих зірок, об’єднаних спільною назвою”; *суголосся* (СУМ IX 821) “поєднання двох або кількох звуків при одночасному звучанні; злагожене, гармонійне звучання”; *супліддя* (848) “кілька зрослих між собою плодів, кожний з яких утворився з окремої квітки щільного суцвіття”; *суцвіття* (871) “квітконосне стебло разом із пуп’янками і квітками, зібраними у вигляді китиці, парасольки, кошика, колоса і т.ін.”.

Конфікс сь-/со-...-ик.

У творах Г.Сковороди фіксується, певне, росіянізм на позначення *стосунків між людьми*, а саме: *О симпафії, или сострастїи между чтецом и наставником* (1780 Ск II 35) “співчуття, розуміння” (*страсть*).

Тексти XVII століття засвідчують *збірне* найменування: *пресвѣтломѣ... Родови Щенного и Мірскаго сьсловїа* (1624 Тіт 91) “прошарок”. Цей іменик є калькою з давньогрецького *syllogos* <*syl* “со” + *logos* “слово” (див. Ср III 687).

Загалом же такі утворення не часто виходили за межі церковнослов’янських пам’яток, а відтак не впливали на появу дериватів із цим формантом у народній мові.

⁸ Прийменник *оть* зазнав значних фонетичних змін. Після занепаду редукованого **ь** він, у силу регресивної асиміляції перед дзвінками приголосними, прийняв вигляд *од*. У зв’язку з загальною тенденцією української мови прикривати початковий склад приголосним звуком, з’явився приставний **в**, а старовинний **-о-**, опинившись після занепаду редукованого **ь** в новозакритому складі, перейшов в **і** (*оть* > *од* > *від*). За відсутності ж приставного **в** початковий старовинний **о** зберігається — *од* [див. Бевзенко 1960 391].

Конфікс 8-/у-...-ик/-ја.

У сучасній українській мові аналізований афікс, як і в давньокиївську добу, є непродуктивним.

Нечисленними є найменування *деталей предметів побуту*: *укладе* (СЗГ II 218) “одна дерев’яна чи пластмасова половинка ручки ножа” від *класти* з відтворенням давньої основи (**kladti*).

За його допомогою творяться поодинокі *локативи*, наприклад: *убоча, убоче* (2005 СБГ 558) “узбіччя, обочина дороги; вузька смуга землі вздовж річки, що її залишають для водоплавної птиці”.

З XVIII століття цей афікс бере участь у творенні окремих *абстрактів*: на яке *увѣчче* витратил лѣкараль (1720 ДНМ 126) “травма”, пор. *вѣкъ* “сила” (див. Ф IV 144); *ухиття* (СУМ X 528) діал. “бажання, охота” (*хотіти, хить*).

Конфікс из-/з-...-ик/-ја.

Із цим формантом у XVII столітті фіксується назва *предмета*, мотивована, можливо, дієсловом *дѣлати*. *Лекари и всякіе ремесленые люди ... дѣлають всякое издѣлье* (1669 АЮЗР VIII 45), хоча не виключена мотивація цього деривата іменником *дѣло* або дієсловом *издѣлати*.

Давній дериват *изчадіє*, вочевидь, церковнослов’янського походження трапляється в середньоукраїнських текстах: *благословляемъ вкупѣ, реку богосвѣтлого царского колѣна изчадія трибогатого лѣторсли* (1686 АрхЮЗР I/5 178).

У текстах початку XX століття засвідчено *локатив згір’я* (Гр II 138), *згірря* (1918 Дубр 435) “некрутий горб, схил гори; узгір’я”.

Конфікс над-...-ик/-ја.

Препозитивний компонент конфікса походить від прийменника **na*, приєднання до нього другої частини *-dъ* викликане впливом прийменника *podъ* “під”; можливо, що *-dъ* в обох випадках походить від і.е. **dhē-* “ставити, дівати” (ЕСУМ IV 23).

1. Деривати з цим конфіксом, за нашими даними, уперше засвідчені в пам’ятках середньоукраїнської мови, наприклад: *Образ пречистой, з коруною ..., надглавіє и подишек перлами сажоные* (1619 АрхЮЗР XII/1 12) “покривало чорного кольору, частина одягу ченця-схимника”. Розглядані тексти нової української мови документують більшу кількість похідних. Це головню десубстантиви із загальним словотвірним значенням “місце, розташоване над тим, що позначене мотивувальним словом”.

2.1. Найбільше утворено локативів на позначення *території*, котра знаходиться над тим або біля того, що називає вивідне слово: *Надволжя* (1925 СПрПр 57); *Наддесення* (1928 Виноградський 146) “територія поблизу річки Десни, її лівого боку”; *надбережжя* (1941 Синявський 142, ССУМ V 62); *надмор’я* (СУМ V 73) “місцевість біля

моря”; *надріччя* (СУМ V 77) “місцевість біля річки, на березі річки”; *надхмар’я* (83) “надхмарний простір, надхмарна височінь”; *Надзбруччя* (1979 СГУ 209) (*Збруч*); *Надбужжя* (1987 УДЛ 62) “геогр. область, розташована недалеко від Бугу”; *наднебесся* (1990 Стус 142) тощо.

2.2. З початку ХХ століття фіксуються відіменникові похідні, що називають *частину тіла людини або тварини*, розташовану над (біля) позначуваним (-ого) твірним словом, наприклад: *надкрилля* (1918 ІвШум 208); *надчілья* (208); *надбрів’я* (СУМ V 63) “частина лоба над бровами”; *надлоб’я* (72) “частина головної коробки, черепа, що міститься над лобом”; *надпліччя* (76) “частина тіла, що міститься вище плечей, між плечима і шиєю”; *надхвістя* (83) “частина оперення птаха біля хвоста”.

3. *Відтинок часу*, що триває перед часом, названим вивідним словом, позначають іменники *надвечір’я* (СУМ V 63) “час перед вечором; початок вечора” та *надобіддя* (74) діал. “час перед обідом, перед-обідній час”.

Конфікс недо-...-ик /-ја.

З ХVІ століття за допомогою розгляданого конфікса формується невелика група іменників із *абстрактним* значенням “внутрішній стан або вік людини, її ставлення до чогось, що не повною мірою виявляє ознаки названого вивідним словом”. Наприклад: *и помози моємоу недоверію* (1556-1561 ПЄ 161зв/233) (*в’ѣра, в’ѣрити*), *недовір’я* (СУМ V 290) “відсутність довіри, підозріле ставлення до когось, чогось, чого-небудь, неповна довіра”; *болше о сем недоумію* (1581 УЛ XIV-XVI 461); *недокрів’я* (СУМ V 293) “хворобливий стан, який характеризується зменшенням у крові з різних причин кількості червоних кров’яних тілець і гемоглобіну; анемія”; *недоліття* (294) “вік людини, що не досягла ще повноліття”.

Конфікс про-...-ик/-ја.

У новій українській мові засвідчено нечисленні утворення з цим афіксом, а саме: *проміжжя* (1918 ІвШум 376) “межина” (*межа*) та *прохмілля* (2000 СЗГ II 96) “похмілля; гостювання після весілля” (*хміль, прохмелитися*).

Локатив проворіття (Гр III 461) “галявина між двома лісами”, “проміжок між двома парканами” (1926 Саб 316), “проміжок для воріт” (УРС 1926 646) співвідноситься з іменником *ворота*.

Конфікс до-...-ик/-ја.

Цей формант з ХVІ століття бере участь у творенні небагатьох похідних.

1. Для називання *збірного* поняття (“те, що було наявним під час того, що називає вивідне слово”) слугував середньоукраїнський імен-

ник доживотье: *маеть ... сынъ мой ... сумою зъ доживотьемъ моимъ ... оборочати и шафовати* (1571 АрхЮЗР I/7 30) “усе, що набуते за життя; спадок” (*живот, до живота*).

2. Абстрактами зі значенням “процес або час, що триває до названого мотивувальним словом часу” виступають нечисленні похідні, засвідчені в джерелах XVII та початку XX століть: *вѣчнѣя докончанья и миръ* (1656 АЮЗР VIII 398) (*кончати* зі вставним **-ан-ье**); *дообиддя* (Гр I 396) “дообідній час”.

Конфікс **через-...-ја**.

Похідні з цим афіксом сформувалися на основі співвіднесеності з відмінковими формами з прийменником *через*, який зазнав впливу слів *скрозѣ, скрозь*. Церковнослов'янське *чрѣзь, чрѣзь*; спочатку **cers-*, певно, з **kers-*, дало **cerz* під впливом прийменників **vъz, *jъz* і т.ін. (Ф I 338).

Поодинокі деривати, виявлені в писемних джерелах XX століття, є локативними десубстантивами зі словотвірним значенням “те, у чому відбувається чергування того, що позначене мотивувальною основою”: *черезнив'я* (1926 ПУРС 260, 1930 СТТМ 260) “черезсмужжя”; *черезсмужжся* (1931 СЕТ 132, СУМ XI 305) “розташування земель одного господарства впереміж з чужими угіддями; своєрідне розташування, чергування різних полів, ділянок і т.ін.”.

Конфікс **па-...-ье**.

Препозитивна частина конфікса **па-** походить із найдавнішого іменникового префікса **па-**, який ніс на собі наголос і був продуктивним у праслов'янський період. Елемент **па-** “належав до іменних префіксальних морфем із довгим голосним (***рѡ-**), які були представлені дієслівним префіксам з коротким голосним (***рѡ-**). Це яскраво відображено в таких прикладах: *погубить – пагуба, помнить – память*” [Вступ 1966 79]. Загальновідомо, що “більшість слов'янських префіксів постала ще у праслов'янський період, тоді ж визначилася перевага префіксально-суфіксального типу перед префіксальним” [Там само 124]. Праслов'янське ***ра-** (<***рѡ**) співвідносне з ***ро-**, як **про-**, **раз-** з **роз** (ЕСУМ IV 247). Уживання префіксів **ра-**, **пра-**, **со-** “почало розширюватися через використання суфіксів **-ькъ-**, **-ье-**, **-іса** та ін., що супроводжували префіксацію: **рахолькъ, *сомъпеніе, *сорььнікъ, *(v)osobica, *(v)otroba* та ін.” [Вступ 1966 125]. На думку дослідників, препозитивний ***ра-** (**па-**) приєднується здебільшого до іменникових основ (*пасынъкъ, падъчерица*), хоча зрідка трапляється і в девербативах (*патока*) [Борковський, Кузнецов 1963 158-159].

У проаналізованих джерелах української мови XVII століття фіксується локатив зі словотвірним значенням “те, що розташовано за

тим або вздовж того, що назване вивідним словом”: *и въ тѣхъ де поры мимо Паволочья или Нагайскіе Татаровя* (1651 АЮЗР III 469) (*Волокъ*).

Конфікс пра-...-ја. У XVI столітті засвідчено десубстантив з і словотвірним значенням “те, що розташовано за тим або вздовж того, що назване вивідним словом”: *и тѣхъ де воры Черкасы побѣжали отъ Болгарского праворотя* (1648 АЮЗР III 219) “місце за воротами”.

Конфікс спів-...-ја. Словотвірне значення “те, що виражає однакове відношення до позначеного вивідним словом або відбувається одночасно з ним” реалізовано в похідному *співзвуччя* (СУМ IX 518) “одночасне звучання кількох звуків”.

* * *

1. Більшість афіксів з фінальним компонентом **-иє (>-ння, -ття, -ја)** у середньоукраїнській мові продуктивність втрачає, що зумовлено участю кінцевого елемента **-иє** (як самостійного суфікса і як компонента конфікса) у творенні похідних в основному книжного стилю, котрі, з утвердженням народнорозмовних елементів, поступово виходять з ужитку. Це стосується насамперед конфіксальних іменників з першими елементами **от-, про-, ѝ-**. Продуктивнішими стають форманти, що творять головним чином поміна іосі: **перед-...-иє, под-...-иє**. На стадії становлення перебувають конфікси **недо-...-иє, до-...-иє, над-...-иє, пра-...-иє, па-...-иє**.

У новій українській мові число конфіксальних номенів на **-ј(а)** зростає і нараховує понад 300 одиниць. Високу продуктивність зберігають конфікси **без-...-ја** та **за-...-ја** досить продуктивними стають структури з формантами **под-...-ја, перед-...-ја** та **над-...-ја**. Конфікси **об-...-ја, при-...-ја, між-...-ја, уз-...-ја (<вз(ь)/воз(ь)-...-иє), серед-...-ја, роз-...-ја, на-...-ја, пере-...-ја**, як і в попередні століття, творять обмежену кількість дериватів. Малопродуктивними є конфікси з першими компонентами **пів-(<поль-/полу-), від-(<отъ-), су-, у-, з-(<из-), про-, недо-**. З початку XX століття формуються словотвірні типи з афіксами **через-...-ја** та **спів-...-ја**. У писемних джерелах XIX-XXI століть не засвідчено слів із формантами, до складу яких входять препозитивні елементи **па-, пра-, сь-, до-**, котрі в давньоруськоукраїнській та середньоукраїнській мові виконували функцію творення іменників книжного характеру. Колишні конфіксальні утворення з **не-...-(е)ниє /-тиє** внаслідок послаблення, а згодом і втрати мотиваційної співвіднесеності з дієсловами й посилення зв'язку з суфіксальними іменниковими твірними основами у сучасній українській мові почали сприйматись як префіксальні десубстантиви.

2.1. Конфікси з другим компонентом **-иє (>-ння, -ття, -ја)** до XVIII століття найактивнішу участь брали в продукуванні абстрактних назв. При цьому в писемних джерелах і давньоруськоукраїнської, і середньоукраїнської мови досить багато слів, які виражають не наявність певної якості, а її відсутність. У XIV-XVIII століттях високопродуктивними у творенні похідних розгляданій групи залишалися форманти **не-...-иє** та **без-...-иє** (*небаченьє, бе(з)хваліє*). Решта афіксів, включаючи й нові у згаданій функції морфематичні комплекси з початковими елементами **ѣ-, до-, недо-** (*увѣчче, докончанье, недоувѣріє*), були непродуктивними. У сучасній українській мові значну продуктивність у деривуванні абстрактів зберіг лише конфікс **без-...-ја**: *безвихіддя, безторжа, безсніжжя, безкорм'я*.

2.2. У XIV-XXI століттях зростає кількість локативних номенів. Як і в попередні століття, значну продуктивність у творенні n.losi виявляють конфікси з початковими частинами **за-** та **по-** (*Задесення, забережжя, зап'яття, затилля* “задня стіна будівлі”, *погорье, Полісся, побережжя, полич'и* “обличчя”). Також зростає продуктивність формантів **під-/под-...-иє/-а, над-...-ја, о-/об-...-иє/-ја, між-...-иє/-ја, при-...-иє/-ја, перед-...-иє/-ја** (*Подгає, подсмужье, підпіччя, підгорля, Надволжя, надріччя, надбрів'я, обушіїє, осердя, осторожя, междоморіє, міждоріжжя, межибрів'я, присѣня, прибережжя, приголів'я, передмістя, передпліччя*). Разом із успадкованими похідними попередніх віків вони забезпечують живучість та активність конфіксальних дериватів цієї семантичної групи. Менш продуктивними залишаються афікси, у структурі яких наявні перші елементи **на-, серед-, роз-, пере-, уз-** (*надворье, набережжя, середостіння, роздоріжжя, перехрестя, оузлѣсіє, узбіччя*). Спорадично до творення локативних найменувань долучаються морфематичні комплекси з початковими частинами **через-, полу-, без-, у-, з-(<из-), про-** (*черезнив'я, полугіре* “пригорок”, *безлюддя, убоче* “узбіччя дороги”, *згір'я, проворіття*).

2.3. Зовсім небагато в джерелах розгляданих періодів розвитку мови засвідчено конфіксальних дериватів зі значенням збірності. Лише в XVII столітті задокументовано n.collectiva з першим елементом **сь-** (*сьсловіє* “прошарок”). З XIX століття спорадично з'являються збірні назви з конфіксом **на-...-ја** (*навилля* “навилок”).

2.4. Небагато утворено субстантивів із предметною семантикою. У середньоукраїнській мові непродуктивними залишилися деривати з афіксами **под-, о-/об-, въз(ь)-**. Арсенал найменувань предметів також поповнився незначною кількістю утворень з конфіксами **за-...-иє, над-...-иє, на-...-иє** (*зарукаве, надглавіє* “частина одягу ченця”,

надверіє “верхня дверна дошка”). З другої половини XVIII століття набуває продуктивності конфікс **під-...-ја** (*підніжжя, підстілля*), з’являються поодинокі іменники з формантами **перед-...-ја**, **полу-...-ја**, **у-...-ја** (*передголове, полукафтанья, укладє* “половинка ручки ножа”). Не зафіксовано дериватів із першими елементами **за-** та **над-**. Рідко в лексикографічних джерелах цього періоду трапляються конфіксальні десубстантиви з афіксами **о-/об-...-ја**, **на-...-ја** (*опліччя, наруччя*).

2.5. Вряди-годи упродовж століть фіксуються назви *осіб*. З XVII століття відомі нечисленні з конфіксом **по-...-иє**, успадковані сучасною українською мовою (*подружжя*).

3. З XIV століття поряд із калькуванням давньогрецьких слів (*сцьловіє*) одним із поширених шляхів конфіксації є запозичення з польської мови (*неушанованье, незаховане*). З часом запозичене слово перестає сприйматись як іншомовне, натомість закріплюється мотиваційна співвіднесеність із дієсловом, а похідні починають сприйматись як конфіксальні.

У сучасний період розвитку української мови конфіксальні деривати співвідносяться головно з іменниками. Рідше розглядані похідні мотивуються прикметниками. Інколи мотиваторами виступають прислівники та займенники.

4. У середньоукраїнській мові простежується ширша варіативність написання фіналей форманта: *неначаяніє, безболєзніє, безстрашіє, Запсельє* і т.ін. З проникненням у мову XIV-XVIII століть розмовних елементів (їх репрезентантами виступають континуанти похідних з **-ьє(-ьє)**), тоді як деривати з **-иє** та їхні варіанти вживаються у книжно-писемній мові — див. Молодых 1982: 66), усе більшого поширення набувають уже наближені до сучасної мови форми на **-є(-є)/-(є)не(-є)/-'а**: *напруде, присѣне, нестане, невиспання, Задніпря, наместя, зап’ястя, похмѣля, Поднѣстря* тощо. Відсутність **ь** у написанні вказує на те, що в цих формах уже відбувся процес подвоєння приголосних, характерний для сучасної української мови [Житецкий 1889: 92]. Незначна кількість у пам’ятках середньоукраїнської мови таких форм зумовлена ще досить сильними традиціями церковнослов’янської мови в писемних джерелах того часу. З XIX століття послідовно вживається сучасна форма постпозитивного **-ја**.

КОНФІКСИ З МАТЕРІАЛЬНО НЕ ВИРАЖЕНИМ ДРУГИМ КОМПОНЕНТОМ

Конфікс не-...-Ø(ь, а).

На ґрунті препозитивної частини конфікса у девербативів з цим афіксом формується загальне словотвірне значення “назва, яка є антонімічною тому, що позначено мотивувальною основою”.

1. Дібрані матеріали з пам’яток досліджуваного історичного періоду вказують на формування серед *віддієслівних* похідних кількох лексико-словотвірних груп.

1.1. Численною і розгалуженою в семантичному плані є група іменників на позначення *осіб* за їхніми внутрішніми та зовнішніми ознаками.

Давній дериват *нетягъ* (ст-сл. *нѣтѣгъ*, прасл. **netegъ* “ледачий, кволий, слабій”, д.-р.-укр. *нетягъ* “ледачий, бездіяльний” — ЕСУМ IV 80) зазнавав семантичної трансформації протягом століть, пор.: *нетѣгъ* (XVI Син 125, сер.XVI СлавКор 476, 1627 БерЛекс 76) “ледача людина”, *нетягъ* (1840 Б-Н 243) “нещасливець, безталанний”, *нетяга* (1875 Писк 154) “бідняк”, “одинак, бідолаха” (Гр II 560), “недбайлива, повільна людина” (1997 ГуцГ 132).

Іменник *неукъ* — праслов’янського походження (**neukъ(jь)*, **neuka* “неук; необ’їжджена або не привчена до роботи тварина”, мав той же корінь, що в **nauka*), у розгляданий період співвідноситься з *учити* з відтворенням давньої основи (**učiti < *oukeiti* — див. ЕСУМ IV 50). У середньоукраїнській мові використовувався для називання неосвіченої, неграмотної людини, наприклад: *дрѣгихъ розѣмѣтъ быти недѣками и простолюдинами* (1616 ЄУС 30), *Сѣтся в земный пѣсок тут наука, Значить, иж тьлько не сѣют неука* (сер.XVII УП 69); *неук* (1886 Ж 526). У новій українській мові словом *неук* іменують нетямущу, недосвідчену, мало обізнану людину (див. СУМ V 398). Поруч із цією назвою в новій українській мові фіксується ще один номінатив — *нероба* (ЛексФр 143), *нероб* (1886 Ж 522, 1926 Саб 15) “ледащо, гультвіса”, *нероба* (СУМ V 376) “людина, яка веде бездіяльне, ледаче життя” (*не робити*).

Іновірство або відсутність у людини релігійних переконань позначається іменниками *нехрист* (СМШ I 471), *нехрест* (1886 Ж 526) “недовірок, бусурман” від (*не*) *хрестити*; *немола* (Гр II 551) “той, хто не молиться”.

Колоритну групу становлять особові імена, в основі яких лежить зовнішня характеристика: *Немира, Немирѣ, Немиря, Немирѣ* (1444 ССУМ II 39) (*мирити*); *Неверь, Невѣрь* (1463-1478 32) (*вѣрити*);

собра Хмелнѣцкіи не(р)вѣшихъ: Гарасима Чо(р)ному [.] Максима Кривоноса [.][...] **Нечая** (1739 Граб 89) від (не)чаяти “(не) сподіватись”; **Нємера, Нємѣра** (39) (мѣрити); **Нечос** (СМШ I 471) “прізвисько князя Потьомкіна” від (не)чесати(-сь).

Внутрішнє світосприймання яскраво відображено у псевдонімах українських письменників та діячів культури: **Небреха Панько** (1969 СЛУП 267) “псевдонім Пантелеймона Куліша” (не брехати); **Невада Н.** (267) “псевдонім Володимира Страшкевича” від (не)вадити “(не) завдавати шкоди”; **Невіра А.** (267) “псевдонім Андрія Паніва”; **Нежура** (268) “псевдонім Павла Слюніна” (не журитися); **Непогода** (269) “псевдонім Володимира Ганкевича” (не погодитись, не погоджуватись); **Нетля** (269) “псевдонім Корнила Устияновича”; **Нетяга М.** (270) “псевдонім Осипа Барвінського”; **Нетяга П.** (Там само) “псевдонім Прохора Вороніна”.

Зауважимо, що деякі з цих особових назв можуть вважатися похідними семантичного словотворення, зокрема, ті з них, які співвідносяться з апелятивами, пор. д.-р.-укр. **нетля, немиръ, невѣра** і под. (див. докладніше с. 91).

У джерелах XIX-XX століть фіксується значна кількість оцінних найменувань, властивих здебільшого просторічній лексиці:

— назви осіб, що не знають міри у споживанні їжі: **ненажера, ненажир** (1886 Ж 515) від (не)нажертись, (не)нажиратись; **ненайда** (515) (не)наїдатись; **ненахлепа** (515) (нахлепатись = нахлебтатись). Особливістю цього типу похідних є те, що конфікс **не...-Ø** приєднується до спрефіксованої дієслівної основи, як правило, доконаного виду;

— номени людей, що мають певні негативні риси вдачі (жадібність, лінощі, невмілість, неохайність і под.): **невара** (Гр II 537) “погана господиня, що не вмє варити їсти”; **недава** (543) “той, хто не дає що-небудь, скупий”; **нестелена** (559) “неповоротка, непроворна людина” від (не)стеленати (Гр IV 201) “швидко приготувати”; **нестула** (559) “невміла людина, нездатна до найпростішої справи” (не)стулити; **нетопа** (560) “ледача жінка, яка не топить печі”; **нехарь** (1984 О I 487), **нехар** (Гр IV 561) “неохайна людина”, пов’язане з (не)харити “чистити” (Там само 387, див. також ЕСУМ IV 81); **неченура** (562) “те саме”; **нерозчова** (1840 Б-Н 243) “нездогадлива людина” (розчовати “зрозуміти, міркувати”); **нескреба** (1861 Закр 415) “людина з розтріпаним волоссям” (не)скребтисся; **невстида** (1984 О I 483) “безсоромник(-ця)” від (не)встидати(-ся); **негляд** (1987 ДзПА 166) “недбайливець, той хто без старання і турботи ставиться до чогось”

(*не глядіти*). Ці деривати є, переважно, іменниками спільного роду, що підсилює негативне значення основи;

— найменування осіб за характерними внутрішніми чи зовнішніми ознаками. Досить пізно фіксується праслов'янський за походженням дериват *небій* (Гр II 537) “безстрашна, смілива людина” (*не боятись*). Новотвори: *недотика* (СМШ I 460) “образлива людина, яка не терпить щодо себе жартів, фамільярності в поведінці, критичних зауважень, заперечень” (*не дотикатись*); *недвига* (543) “нерухома істота” (*не двигатись* “не рухатись”); *непритика* (556) “безпритульний” (*не притикатись*); *нерода* (557) “бездітна жінка”, *нерода* (1926 Саб 15) “бездітний чоловік” (*не родити*); *неотеса* (1886 Ж 517, СУМ V 350) “труба, неосвічена, невихована людина” (*неотесаний*); *нивстуна* (1987 Корз 172) “той, що ніколи не поступається” (*не в(у)ступати*); *невигода* (1987 ДзПА 161) “те саме” (*не вигладити*); *непосида* (168) “непосидливий малий хлопчик або непосидлива мала дівчинка” (*не посидіти*).

1.2. Назви *тварин*. Праслов'янської давнини іменник *нетель* вживається в сучасній українській мові: *нетель* (СУМ V 394) “тільна телиця”, *нетіль*, *нетеля* (1990 Сизько 61) “назва ялової корови; ялівка” (*не телитись*). Новотворів небагато: *нерізь* (1987 ДзПА 40) “бугай, бик-плідник; кнур, кабан-плідник” (*не різати*); *нехар* (Гр II 561) “вовк” (*не харити* “не чистити”), пор. також *нехарний* “неохайний, нечистий”.

1.3. Давні й нові деривати складають групу *абстрактних* назв: *ненасить* (XVI Син 133, XVII БерЛекс 74), *ненасить* (СУМ V 342) “велика жадоба, потяг, прагнення до чого-небудь” (*не насититись*); *ненатля* (1877 ЗСЮР 41, 1926 Саб 110) “жадність, скупість” (*тлїти* груб. “швидко і жадібно поїсти”), пор. *ненатлий* “ненаситний”; *и свѣта сего роскошными пожадливостями до нехоти оуроскошїти себе не могли* (1616 ЄУС 41), *нехить* (1886 Ж 526) “небажання” (*не хотіти*); *невада* (1886 Ж 502, Гр II 537) “нешкідливість”; *незрада* (1886 Ж 512) “вірність, відданість” (*не зрадити*); *невага* (Гр II 537), *незвага* (1886 Ж 511) “байдужість, неповага” (*не вважати, не зважати*); *нестям* (524), *нетям* (525), *нестяма* (1926 Саб 19) “безпам'ятство” (*не тямити, не стямитись*); *невстид* (1886 Ж 505) “безсоромність” (*не встидатись*); *незмисль* (512) “необдуманість” (*не змислити*); *непослух* (1926 Саб 213) “неслухняність” (*не послухати*), *невтома* (СУМ V 273) “невтомність” (*не втомитись*). Абстрактні іменники такого типу органічно влітаються в тканину поетичних творів: *І з ордою під дикі галаси прорешечуватись гробами, Раз жене нас ненатля казу по роках, по віках, по горбах! В гінких руках мовчазних рожаниць Високі чари, димом прокіптявілі. І рветься зойк, високий до нестями, тугими борлаками кобилиць* (із творів В. Стуса).

1.4. Окрему групу формують іменники на позначення людських фізичних можливостей, які протилежні тим, що названі твірною основою: *Положеніє чтуциу пояка твоего, препояши ми **немоиц** силою от него* (1691 ІВ 95); *немож* (1886 Ж 514); *немоиць* (1984 О І 485); *неміч* (Гр II 551); *немога* (551); *незмога* (1926 Саб 207) “хвороба; безсилля; недостатність фізичних сил; нездатність зробити що-небудь” (*не могли, не змогли*); *нездуга* (1886 Ж 512) “те саме” (*не здужати*). Нині функціонують три варіанти цього іменника — *неміч* (СУМ V 337), *немога* (339), *немоиці* (340), перший і третій з яких, вочевидь, є прямими континуантами давніх форм *немочь, немоиць* (див. с. 85).

1.5. Помітну лексико-словотвірну групу складають народні назви рослин та найменування їхньої сукупності. Наприклад: *нежар, нежерь, нежир* (Гр II 546) “торішня трава, нез’їдена худобою, яка перезимувала на пні” (*не жерти*); *нелень* (1886 Ж 513), *нелинь* (Гр II 550) “дуб, з якого на зиму не опадає листя” (*не линяти*); *недогін* (1877 ЗСЮР 41), *нидогони* (1952 Мельн 87) “поодинокі рослини, що відстали у своєму розвитку від загального масиву” (*не догонити*); *некіс* (1886 Ж 513) “некошена смуга трави або збіжжя” (*не косити*); *незахват* (1987 ДзПА 32) “те саме” (*не захватити*); *негин* (1875 Писк 150) “кукіль” (*не гинуть*). Декілька специфічних назв має розрив-трава звичайна, якій здавна приписувались магічні властивості: *неруи мене* (1875 Писк 154), *неруи* (1902 ГалЛем 439) (*не рушити* “не зачепити”); *недотика* (154), *нетик слабинога* (1991 Смик 115) (*не дотикатись, не тикати*); *недодрога* (114). Крім того, сюди належать також деривати *недоступ* (1991 Смик 114) “тамус звичайний” (*не доступитись*); *нелин* (114) “кукіль звичайний” (*не линяти*), *нетронь* (115) “нетреба колюча” (*не тронуть* “не зачепити”).

1.5. Апелятив *нетеча* з локативним значенням, що є продовженням праслов’янських форм **neteča / *netečь / *neteка*, зазнає топонімізації. Пор.: *нетечя* (1407 ССУМ II 44) “стояча вода”; *нетеча* (1875 Писк 154) “непогода”; *нетеч, нетеча* (Гр II 560, 1840 Б-Н 243, 1926 Саб 383) “болото”; *нетеча* [Аркушин 2004 569] “непрохідне місце”; *Нетеча* (Кв-Осн II 254) “назва річки у місті Харкові”; *Нетека, Нетіч* (1979 СГУ 387) “назви річок” (*не текти*). Зберігся донині водний об’єкт і гідронім, що його позначає, згаданий ще в пам’ятках XI-XIII століть: *сороковая (рѣка) Немага* (XVIII ОЛУ 124), *Немага* (1979 СГУ 385) “річка, притока Россохи” (*не мигати* “не мигтати”). До топонімів, які називають негаційними [див. Корепанова 1986 70], належить ще кілька найменувань: *Ненажора* (1979 СГУ 385) “правий рукав Дніпра” (*не нажиратись*); р. *Неморозж* (385) (*не морозитись*); *Неруб* (386) “балка” (*не рубати*); р. *Нетреба* (387), певно, від

теребити “очищати поле від кущів, дерев” (див. Гр IV 255), пор. прасл. **neterba* (див. с. 37).

1.6. Розширюється група найменувань *волевиявлень, стосунків між людьми*, започаткована в XI-XIII століть: *За чим вьсякій неряд и все злоє походить* (1609 ОВосп 51), *неряд* (1886 Ж 522, 1984 О I 486) “непорядок” співвідноситься, очевидно, з *рядити* “управляти, розпоряджатись (кимось, чимось)” (ССУМ II 314); *видечи его несправу бо(л)ше(и) есми на тоє гроша дати не хотель* (1605 ДМ 88) “невиконання обов’язків, зобов’язань” (*не справитись, не справляться*); *незгода* (1616 ЄУС 176, к. XVII ХрС 85, XVIII КЗ 115), *незгідь* (1886 Ж 511) “відсутність повного розуміння, злагоди між ким-небудь; чвари” (*не згодитись, не згоджуватись*), утім, *незгода*, радше, префіксальний дериват; *нелагода* (513) “відсутність взаєморозуміння; розбіжність у чомусь”, пор. *залагодити* “уладнати що-небудь; порозумітися”, пор. також *лагодити сварку* (Гр II 330), хоча не виключено, що це префіксальне утворення від *лагода* “згода, мирні взаємини” (див. Там само 339); *незмир* (548) “сварка, ворожнеча” (*не змирити(-ся)*); *невіда* (1886 Ж 503), *Із чорної невіді зву я тебе* (Стус 120) “невідомість” (*не відати*); *неповзіл* (1886 Ж 518) “заборона” (*не дозволити*); *непокір* (518) “протест, відмова підкорятись чийсь волі” (*не покоритись*); *непослух* (519) “те саме”; *незбіг* (СУМ V 311) “невідповідність між чим-небудь” (*не збігатись*).

1.7. Інші іменники позначають різнопланові поняття, сукупність чогось, результат дії тощо. Наприклад: *Антонь, полковникъ кіевский, почаль билъ с Києва боронитися. Але гди обачилъ немѣру, уступилъ с Києва с козаками* (1673 ХрС 254) “велика кількість когось або чогось, що не піддається обліку” (*мѣрити*); *нерость* (1875 Писк 154), *нерість* (1886 Ж 522, Гр II 557) “все земне (крім води), що не росте і що не створено штучно: земля, каміння, метали” (*не рости*); *вдарив неврод рік по року* (1877 ЗСЮР 41), *неврода* (1886 Ж 505), *непорода* (519) “неврожай” (*не вродити, не породити*); *невороть* (1886 Ж 505) “від’їзд без повернення”, пор. *вороття* “повернення”, *воротило* “дрючок, яким повертають вітряк” (СУМ I 741), пов’язане з давнім **vortiti* “повертатися” (ЕСУМ I 429), д.-р.-укр. *воротитисѧ* “вернутися” (СДЯ I 477); *невидь* (1984 О I 482) “п’ятьма” (*не видіти* “не бачити”); *нечин* (1931 Шел 5) “бездіяльність (механізму)” від *чинити* “робити, виготовляти, виконувати” (Гр IV 462), пор. *чинна угода*; *неліквід* (СУМ V 331) “матеріали, обладнання і т.ін., які не можуть бути використані де-небудь і які необхідно комусь продати, передати” (*не ліквідувати*); *ненанад* (342) “відмова договірних сторін від ворожих

дій одна проти одної” (*не нападати*); **невиплат(-а)** (СУМ V 260) “несплата чого-небудь” (*не виплатити*).

2. Серед іменників *прикметникового* походження переважають назви осіб за родинними стосунками, зовнішньою або внутрішньою прикметою, рідше — абстрактні найменування.

2.1. Праслов’янський прикметник **nebogъ* “бідний, нещасний”, що походить із *ne* і основи іменника *bogъ* “доля, майно, багатство”, буквально “який не має частки (при поділі), який не має долі” та похідне утворення від кличного відмінка *небоже* субстантивованого прикметника *небогъ* “бідний, нещасний”, пор. ст-сл. **НЕБОЖЕ** “бідолаше” (ЕСУМ IV 57), продовжує функціонувати в українській мові, зберігаючи ознаки словотвірної членованості, співвідносячись з прикметником *богатий*. Наприклад: **небога** (1489 Ч 15) “бідна родичка”, *Без поту хлѣбъ временный снѣсть от вас никтоже, — а небесныхъ благъ тунє хочєши, небоже?* (1691 ІВ 89), *не зго(р)шалася (б) та(к)же дытя(м) свои(мъ) небога* (XVIII КЗ 110) “бідолаха”; **небога** (1875 Писк 149) “племінниця; нещасниця”. Цей іменник міг переходити до складу онімів: *мѣстейъ вашихъ ѿнъ повольнє слуги... Маѣмъ Небога* (1725 ДНМ 165). У сучасній мові іменники **небога**, **небіж**, **небожа** називають дітей брата чи сестри: **небога** (Гр II 537, СУМ V 249) “дочка брата або сестри (про рідних, двоюрідних, троюрідних); племінниця”; **небіж** (Гр II 536, СУМ V 248) “син брата або сестри (про рідних, двоюрідних, троюрідних); племінник”; **небожа** (Гр II 536, СУМ V 248) “племінник, племінниця (дитина)”.

2.2. Мотивувальна основа деривата **нелюб** походить із колишнього нечленного прикметника, проте з часом цей зв’язок послабився й згаданий іменник може виводитись також із дієслова, стає полімотивованим [див. Шуба 1975 252, Тихонов 1970 83-88]. Наприклад: **Нелюбъ** (1463 ССУМ II 38) “особова назва”; **нелюбъ** (1840 Б-Н 242) “ненависний”, **нелюб** (1886 Ж 514, Гр II 550, СУМ V 332) “чоловік, якого не кохає жінка” (*нелюбий, не любити*). До цієї групи належить також іменник **немил** (1886 Ж 514) “осоружний”, співвідноситься з (*не*) *милий*.

2.3. Оцінка осіб за внутрішніми та зовнішніми якостями закладена в ряді деад’єктивів, що фіксуються з XIX століття. Наприклад: **неглул** (1886 Ж 506) “кмітлива, здогадлива людина” (*глулий*); **недоміп** (1984 О I 483), **недомєпа** (Гр II 618, 1926 Саб 168, СУМ V 301) “людина, яка не вміє зробити, виконати, здійснити і т.ін. з належним умінням, як слід; невміла людина”, походить, очевидно, від *домєпний* “здібний, здатний” (див. Гр I 433); **непотріб** (1984 О I 485) “ледар, нероба” (*потрібний*); **нечєма** (403) “невихована, неввічлива людина”, **нездоба**

(1992 Чаб II 358) “некрасива людина”, певно, від *в(у)добний* “гарний”; *непуть* (1987 ДзПА 176) “підла, підступна людина” (*путній*).

Серед похідних цього типу знаходимо також *міфологічні* назви. Наприклад: *нечисть* (XVI НП 215, 1616 ЄУС 136) “нечистий дух, біс, дідько, відьма”, *колись ею зь України нечисть мы змитали* (XVIII Метл 49) “ворожа сила”, пор. *нечисть* (СУМ V 404) “бруд, сміття, покидьки”.

2.4. Найменування *предметів, територій* за якоюсь характерною ознакою: *неварть* (1861 Закр 411) “щось, недостойне позитивної оцінки” (*вартій, невартій*); *негідь, негід, негідь* (1886 Ж 505) “щонебудь непридатне, непотрібне” (*гідний, негідний*); *немаль* (1900 Верх 35 111) “річ, яка має чималі розміри” (*малий, немалий*); *негода* (1990 ТранспЛ 195) “бездоріжжя” (*годний “ясний (про погоду)”, негодний*); *невдоб, невдоба, невдоби* (1987 ДзПА 28), *неудоба / нывдоба* [Аркушин 2004 569] “непридатна для хліборобства земля; неврожайне поле” (*вдобний “зручний, придатний”, невдобний*).

2.5. Поодинокі відприкметникові деривати позначають *абстрактні поняття*: *пропастьню свою несуть* (1616 ЄУС 355), *несить* (1893 УмС 20) “жадоба” (*ситий, неситий*); *невигода* (Гр II 539) “незручність”, *нивигода* (1987 Корз 172) “збитки” (*вигідний, неvigідний*).

3. Відіменникове творення представлене дериватами *нелюд* (1984 О I 490), *нелюд* (ЛексФр 141, 1886 Ж 514, Гр II 550, СУМ V 332) “жорстока, зла, бездушна людина” (*людина, не людина*); *нездара* (СУМ V 316) “людина, яка не має таланту, здібностей до чогонебудь”, співвідносне з *дар* (ЕСУМ II 12), *з-* тут — результат впливу *бездар(а)* “те саме, що нездара”.

Конфікс по-...-Ø(ь, а, о, е).

У середньоукраїнській та новоукраїнській мові фіксується чимала кількість *віддієслівних* іменників, що складають ряд лексико-словотвірних груп.

1.1. Окрім давніх *поварь, послухь*, у групі назв *осіб* за родом їхньої діяльності або характерними ознаками фіксуються інші похідні. Так, для називання позивача в суді використовувався іменник *поводь* (1549 МагТимч II 120), *Петрь, кухмистрь его к̃(р). м̃(л).*, *праде(д) тепереишего повода, ме(л) за собою Ю(р)шанку* (к. XVI КнКПС 132), співвідноситься з *водити*. Субстантиви цього типу побутують у діалектах нової української мови, причому деякі похідні мають оцінне забарвлення: *поход* (1902 ГалЛем 45) “походний лікар” (*ходить*); *поволока* (1992 Чаб III 140) “повія” (*волочитись*).

1.2. Серед девербативів фіксується й локатив *поплав* [Аркушин 2004 570] “заболочений сінокіс”, що співвідноситься з *плавати*.

1.3. Певна кількість дериватів називає *споруди* та *їхні фрагменти*. З XI-XIII століть успадковано дериват *порубь*, що вживався з тим же значенням: *порубь* (1656-1771 МатТимч II 178) “темниця, острог, тюрма”, *поруб* (1999 НТСУМ III 596) “в’язниця, тюрма, погріб, що служить в’язницею”, пор. сучасний плоратив *по’руб* [Аркушин 2004 570] “цямриння колодязя”. Сюди ж відноситься й похідне *повала* (Гр III 207, 1984 О II 86) “стеля, горище” (*валити* “покривати спеціальною сумішшю глини”).

1.4. Функціонують у цей період і найменування *транспортних засобів* та *їхніх складників*. Давньоруськоукраїнський іменник *поводь* “віжки, повід” фіксується у формі *pluralia tantum* — *поводи* (1984 О II 89) “віжки” поруч із *повіддя*, *повідки* (див. ЕСУМ I 364). Поповнюється група й іншими похідними: *повозь* (1621 МатТимч II 121) “екіпаж, повозка”, *повіз* (1990 ТранспЛІ 24) “запряжений кіньми чи волами транспортний засіб” (*возити*, *везти*); *свой поиздь* для *припроважен(ъ)я оной послати* (1723 ПЛ XVIII 31) “екіпаж, карета”, *поїзд* (1999 НТСУМ III 518) “ряд з’єднаних між собою залізничних вагонів, що рухаються за допомогою локомотива; потяг” (*їздити*); *потяг* (Гр III 384, 1999 НТСУМ III 639) “поїзд” (*тягти*, *потягти*); пор. плоратив *посмики* [Аркушин 2004 570] “довгі вантажні сани для перевезення колод” (*смикати*).

1.5. Активно формується лексико-словотвірна група іменників на позначення *податків*, що була започаткована в попередній період. Фіксується давній дериват *повозь* (1497 ССУМ II 160, 1621 МатТимч II 121) зі значенням “повинність постачати натуральну данину у двір феодала”, пор. *повозне* (Гр III 225) “податок з возу”. З попереднього періоду перейшов дериват *поборь*: *есми ѡма оу перемыско ѡ волость село добаневи...со оусѡми поборы* (1443-1446 ССУМ II 157) “податок, данина”, співвідноситься з *брати* “стягати мито, податок, данину, десятину і т.ін.” (див. ССУМ I 119), пор. також *побрати* (XV ССУМ II 157) “заволодіти чимось, забрати, взяти”; *побор* в року *деветдесят третем не ест з них выдан* (1596 СелРух 108); *чинши и поборь панѡ ѡ(т)далъ* (1616 ЄУС 356); *за неѡ(т)да(н)емъ побору его королевъское м(л)ти* (90-і рр. XVI КнКПС 149); *сейм бул, на котором побори великіи настали* (XVII ЛьвЛІ 114); *а если случится подводы зъ Обмочева на якую потребу брати ... въ общици побурь* з *козаками ... понаимали конѡ* (1716 ДНМ 89). У сучасній мові цей іменник зі значенням “у дореволюційній Росії — збір грошима або натурою (на користь держави, поміщика і т.ін.)” проникає в тканину художніх творів (переважно у множині) як застаріле слово (СУМ VI 618), плоратив *побори* має значення “хабарі” (див. РУС II 585). Давньо-

руськоукраїнський дериват *поплата* “платня” продовжував функціонувати у формі *поплатъ* (1450 ССУМ II 195) “грошова данина, грошовий податок” і співвідносився з *платити* в значенні “примусово сплачувати данину, мито” (1349 ССУМ II 151), пор. також рідковживане дієслово *поплатити* (Там само 195) “сплачувати податки”, котре позначало як одно-, так і багаторазову дію.

Новим, очевидно, є дериват *потягъ* (1447 МагТимч II 198) “грошова повинність, обов’язок, служба” від *тягти, тягнути*, у пам’ятках російської мови він фіксується з XVI століття (див. СлРЯ XI-XVIII 34).

1.6.1. Збережена давньоруськоукраїнська група похідних, яка іменує *опредметнену дію*. Успадкований з попередніх віків дериват *поступъ*, що мав значення “рух” і витворився з дієслів *поступати, ступати*, починає співвідноситися з дієсловом *ступати / ступити*, розширивши значення — “хід, виробництво, течія” (1538 МагТимч II 189). Зберігся й давній іменник *позоръ*, який в XI-XIII століттях виступав із широкою гамою значень: “дивитися, спостерігати; те, що постає перед зором, видовище; вистава; перен. посміховисько”. У середньоукраїнській мові XVII століття він вже фіксується зі значенням “погляд, вигляд, знак і т.ін.” (див. МагТимч II 150-151). Давнє мотивувальне слово *позоровати* “дивитися” виходить з ужитку, тому співвіднесеність цього деривата з дієсловом *зърѣти* “дивитися”, здається, не викликає заперечень. Нових дериватів небагато: *попора* (1984 О II 115) “допомога”, співвідноситься із *перти, пру* (ЕСУМ IV 355); *покос* (2002 СУССГ 169) “косіння трави” (*косити*). Пор. плоратив *попрїади / попряди* [Аркушин 2004 570] “зібрання жінок удень для прядіння” від *прядти* (в останньому випадку відтворюється давня основа).

1.6.2. У досліджуваній період з’являється ряд новотворів для позначення *одноразової дії*: *покрикъ* (1653 МагТимч II 155), *покрик* (1886 Ж 687, 1926 Саб 157, 1999 НТСУМ III 533) “сильний, різкий звук голосу; крик, вигук” (*крикнути*).

Кількість дериватів із такою семантикою збільшується, особливо наприкінці XIX – початку XX століття: *порух* (1886 Ж 711, Гр III 355, СУМ VII 295) “рух; перен. раптові прагнення, бажання” (*рухатися*); *подмух* (Гр III 242) (*дмухати, дмухнути*); *помах* (1926 Саб 170) (*махнути*); *посвист* (Гр III 357) (*свистіти*); *поштовх* (1931 Шел 96, СУМ VII 489) “різкий короткий удар” (*штовхнути*); *погук* (Гр III 236, СУМ VI 727) “вигук” (*зукнути*); *подих* (1886 Ж 676, Гр III 241, 1926 Саб 105, СУМ VI 744) “втягування і виштовхування повітря під час дихання; вдих і видих” (*дихати, дихнути*); *поповз* (СУМ VII 212) “один рух або один перехід, зроблений повзучи” (*повзати*); *порив* (252) “різкий раптовий рух; ривок” (*рвати*); *пошуг* (490) “поет. стрімкий

політ” (*шугати, шугнути*); **пошум** (491) “поет. неголосний шум” (*шуміти*). Похідні цього типу часто вживаються в поетичному мовленні, слугуючи оригінальним образно-стильовим засобом: *Тобі не чути одкровінь, Коли у віщій час Загомонить прадавня тлінь І зрине порух, зрине ринь; ... і врочить порив: не спиняйся, йди. То шлях правдивий. Ти — його предтеча* (із творів В.Стуса).

1.6.3. Окрему групу складають назви, що вказують на манеру виконання дії. Зокрема, у новій українській мові використовується кілька найменувань, які характеризують ходу людини. Наприклад: **поступ** (1886 Ж 719, Гр III 373, СУМ VII 383) “хода, манера ходити” (*ступати, ступити*); **походь** (XVII МатТимч II 200), **похода** (1886 Ж 727, СУМ VII 455), **похід** (Гр III 386, СУМ VII 449) “те саме” (*ходити*). Своєрідність виконання дії позначає й дериват **почерк** (1886 Ж 728, СУМ VII 467) “індивідуальна манера письма, спосіб накреслення літер” (*черкати*).

1.7. До найменувань *результатів фізичної дії* відносимо такі деривати: **пошморг** (Гр III 396) “смикання, посмикування; подряпина, синець; сліди полозів на дорозі”, “слід від мотузки” (1893 УмС 948) від *шморгнути* “рвучко затягнути що-небудь”; **послід** (Гр III 363, 1893 УмС 1086) “залишки після віяння зерна” (*слідити*). Пор. плюратив *поїди / поїди* [Аркушин 2004 570] “недоїдені худобою рештки сіна”, співвідноситься з *їсти*.

1.8. Невелику групу становлять найменування *наслідків інтелектуальної діяльності*. Сюди входить давній дериват **поклепъ**, який мотивується безпрефіксним дієсловом *клепати*, ужитому в метафоричному значенні: *такъ ли е(ст) сами(м) дѣло(м), [...], или то настоящая есть ложь и поклепъ* (1747 ПЛ XVIII 116) “вігадки, плітки, несправедливі звинувачення”.

У середньоукраїнський період група поповнюється новими дериватами. Зі значенням “керівництво, керування, вказівка” виступає в другій половині XVII - поч.XVIII століття іменник **поводь** (див. МатТимч II 120), співвідносний з *водити*, однак можна припустити, що це результат розширення семантики давнього слова *поводь*, яке вказувало на знаряддя керування возом (див. п.п. 1.4.): *и за его поводомъ обозъ непріателскій знесено* (1659 Гал 120), **повід** (1984 О II 88) “керування”.

1.9. У досліджених джерелах вживається давній іменник *похоть* “бажання” — **похіть** “грубо-хтивий статеий потяг; хтивість” (див. 1999 НТСУМ III 642) — і ряд нових абстрактних утворень, що називали *нахили, волевиявлення, почуття*. Наприклад: *в великой посторозѣ ... заховыватися звькльий* (XV АрхЮЗР I/VIII 364) “обережність”, співвідно-

ситься із *стерегти(-ся)*, *постерегти(-ся)*; **похопь** (1571 МатТимч II 200) “устремління, охота, схильність, спонування”, пов’язане з *хопити* “схопити” (див. Ф IV 261), пор. п. *pochor*; **подивь** (1621 МатТимч II 134) “здивування” (пор. п. *podziw*), **подив** (СУМ VI 741) “почуття або стан, викликані сильним враженням від чого-небудь незвичайного, несподіваного, незрозумілого” (*дивуватись*); **добрий з цноти не зрішисть, злий з постраху казні** (п. XVII ПБШ 309), *бы теж и якій пострах нех нападает* (сер. XVII УП 142), **пострахь** (1653 МатТимч II 187), *Демьян, не боячися тых пострахов и на Бга надѣючися, покреплял людеи* (1686 ХрС 137); *кдысмо пытали оног(о), ... теди без жадного постраху сказаль доброволие* (1708 ДНМ 33), **пострах** (Гр III 371) “страх, побоювання, залякування, жах” від *страхати (-сь)*, пор. сучасне **пострах** “людина або предмет, що викликає страх у кого-небудь” (див. СУМ VII 379).

У новій українській мові з’явився ще один іменник цього типу — **погорда** (Гр III 234, СУМ VI 719) “почуття зверхності, зневаги, презирства до кого-, чого-небудь” (*гордувати, гордитися*).

1.10. Інші назви. Праслов’янське *posagь* “віно” з цим же значенням функціонує в старій і новій українській мові: **посагь** (1656 МатТимч II 179) “придане”, **посаг** (Гр III 356, 1999 НТСУМ III 603) “майно, що дається дівчині при одруженні”. У зв’язку з виходом із широкого вжитку давнього дієслова *посагати/посягати* “виходити заміж”, цей іменник, здається, став мотивувально співвідноситися лише з дієсловом *сягати* “діставати, хапати”. Сюди ж і **пошморга** (Гр III 396, 1893 УмС 890) “парний ремінь” від *шморгати* “рвучко затягувати що-небудь” та **пошва/пішва** [Аркушин 2004 570] “наволочка”, співвідноситься із *шити*, пор. *підшова* (див. ЕСУМ IV 394, Ф III 299).

Зазначимо, що дослідники, які вивчали деривати описаного типу, вважають їх безсумнівними конфіксальними утвореннями, оскільки однокореневі дієслова з префіксом **по-** мають або значення початку дії, або значення обмеження дії в часі. Віддієслівні ж іменники позбавлені цих відтінків значення і тому повинні розглядатися як мотивовані безпрефіксними дієсловами [див. Лопатин 1977 62].

2. Дібраний матеріал показує, що в описуваний період набула значного розвитку *відіменникова* деривація, у результаті чого йшов процес формування кількох лексико-словотвірних груп.

2.1. Найменування *флори* та *фауни*: **потрост** (1902 ГалЛем 116) “бічні пагони на стеблі рослини” похідне від *трость* (ЕСУМ V 651); **потрав** (1987 ДзПА 19) “отава, трава, що виросла в той же рік на місці скошеної” (*трава*); **покурч** (1886 Ж 687) “шуліка” (*курча, курчата*).

2.2. *Nomina loci*: **Подвори** *предверіє, сѣнь, дворъ* (XVII ЛексЗиз 143) “сіни: у селянській хаті — кімната, що розташовувалась безпосередньо перед входом до світлиці” (*двері*); **постриш** (1877 ЗСЮР 54, Гр III 372), **постришь** (1984 О II 112) “група хат, вулиця в селі; об’єднання господарів 8-10 хат з метою найняти пастуха для худоби” (*стриха*); **позем** (1886 Ж 681, 1931 Шел 17) “горизонт” (*земля*); **полука** (1886 Ж 693) “місцевість, що знаходиться поблизу вигину річки” (*лука*); **посердя** (1893 УмС 927) “осереддя, стрижень, серцевина”, співвідноситься з *серце*; **покуть** (1875 Писк 198), **покут**, **покуть** (Гр III 280), **покуть** (1999 НТСУМ III 535) “в українській селянській хаті — куток, розміщений по діагоналі від печі, та місце біля нього”, **покуть** [Аркушин 2004 568] “почесне місце в хаті” (*кут*, *куток*); **Подністря** (Гр III 242) “Подністрянина” (*Дністер*) утворено за допомогою форманта **по-...-j(а)** з [pj]→[p’], однак у такому вигляді в його структурі вичленовується конфікс з матеріально не вираженим другим компонентом, пор. [матірjу], [бурjан] і наведену твірну основу; **погарь** (1984 О II 91) “гора, нижча від сусідньої”, семантика слова вказує на зв’язок деривата з *гора*, однак друге значення цього слова “згарище в лісі” (Там само) орієнтує на співвіднесеність похідного *погарь* з *горіти*, *гар*, пор. *погари* (2005 СБГ 436) “місце, де згорів ліс; гора, яка не має рослинності, є нижчою порівняно з тією, на якій ростуть дерева”; **побряго** (1999 НГТК 152) “берег”.

2.3. Найменування одягу та його деталей: **поволока** (Гр III 225) “ремені, шнурки на взутті”, співвідноситься з *волока* (Гр I 250) “зав’язка у постолів”; **попруга** (1987 ДзПА 125) “чоловічий пояс для підперізування штанів”, співвідносне з *пруг* “край, бік, ребро; край тканини, кант; складка; рубець, смуга; дуга та ін.” (ЕСУМ IV 615, Ф III 387-388). Пор. плюратив *поручі* (СУМ VII 296) “церк. парчеві нарукавники — частина одягу священика під час відправи” (*рука*, *руки*).

2.4. Численну групу становлять назви *споруд, виробів та їхніх фрагментів*. Одним із найдавніших номенів цього типу є, певно, дериват **поkletь, покліть** (1571 МатТимч II 153) “рама борони”, співвідносний, очевидно, з давнім *клѣть* “приміщення, кімната; келія; кліть”, хоча наявність у цей період дієслова *клѣтити* “ліпити, будувати як-небудь, німічно” (1597-1599 МатТимч I 367), ст-п. *kleciť* схиляє до думки про можливий вплив цього дієслова на формування словотвірної і семантичної структури розгляданого деривата. Пор. ст-п. *roklat* і континуанти розгляданого іменника *поkletь* у новій українській мові — **покліть** (Гр III 273, 1926 Саб 380) “частина колодязного зрубу; рама борони”, **покліть** (1886 Ж 685, 1893 УмС 87) “верх, будка, буда у екіпажів”; **покліт** (1987 ДзПА 84-85) “неопа-

люване невелике приміщення в житловому будинку або окрема прибудова біля хати для зберігання їстівних припасів, різних речей”. У цій групі збережено також іменник, очевидно, давньорусько-українського періоду, **поворозъ** “перепонка” (див. ЕСУМ I 427), який вживався в XI-XIII століттях у формі *повразъ* та *поворѡза* “шнурок, петля для прив’язування предмета до руки” (див. Ср II 1002-1003). Його зв’язок із прасл. **vorzъ*, **vorza* “мотуз, віршовка” та **vyzti* “в’язати”, пор. сучасне *вороза* “мотузок, шнурок” (ЕСУМ I 427) не втратився, що дає підстави відносити цей іменник до конфіксальних похідних. У пам’ятках української мови він частіше вживався в повноголосній формі: **поворозъ** (1565 МатТимч II 122), *в ночи чере(з) мѡръ поворозомъ спѡсти(в)ши, оуховала ихъ* (1616 ЄУС 454); *нараквицѣ значать поворозъ, которымъ Хѡи руки звѡзали* (1659 Гал 170), *Неповстигливоє горло належит поврозом повстягнути* (1710 ІВ 146), **повороз** (Гр III 226) “мотузка, тонка віршовка; шнурок”, пор. *вороза* — “віршовка чи ремінь в батозі, якими б’ють” (255).

Наповнюється ця група й новими похідними: **подинє** (1984 О II 94) “поміст над сіньми”, **подена** (Гр III 239), **подина** (2002 СУССГ 168) “узвишся із каменю, покрите товстим шаром гілок і соломи, що слугує основою для скирти”, **подина** (1893 УмС 186) “стожарня” (дно).

2.6. Назви *реманенту, обладнання*: **попруга** (XVII ЛексЗиз 487) “частина кінської зброї — широкий ремінь, який затягують по під черевом коня, закріплюючи сідло (чи сіделко)”, **попруга** (Гр III 340) “підпруга”, співвідносне з *пруг* “край, бік, ребро; край тканини, кант; складка; рубець, смуга; дуга та ін.” (ЕСУМ IV 615, Ф III 387-388), **поніж** (1984 О II 112), **поножі** (1966 Лысенко 44) “триніжки для вішання колиски під час праці на полі”, **поножи** (1966 Лысенко 44) “дощечки, прикріплені спереду нижньої частини верстата, на які ткачиха натискує ногами”, **поніж** [Аркушин 2004 568] “підніжок у кроснах” (*нога, ноги*).

2.7. Найменування *обрядодій*, вказівка на які закладена у вивідній основі: **поколядь** (Гр III 274) “приспів до колядки на честь господаря” (*коляда, колядка*); **попразен** (335) “наступний день після свята” (*празник* “свято”). Пор. плюратив *поколі* [Аркушин 2004 568] “пісні-веснянки, які виконували, ходячи по колу” від *коло*.

2.8. Назви *природних, погодних* та *стихійних явищ*. Іменник давньокиївської доби *поводъ* з певними фонетичними змінами функціонує і в описуваній період: **поводъ** (1656 МатТимч II 120) “розлив, повінь”, **повідь** (Гр III 221, 1984 О II 88) “повінь”. Також фіксується кілька новотворів: **потимря** (1984 О II 124) “присмерк” (*темрява*); **політє** (1997 ГуцГ 153) “гарна, сприятлива погода” (*літо*),

пор. інший конфіксальний дериват з тією ж семантикою — *политокъ* (1656 МатТимч II 159).

2.9. Інші номени: *поріб* (1886 Ж 708), *порібре* (Гр III 344) “частина ребра” (*ребро*), пор. інші конфіксальні утворення з подібною семантикою, що номінують це поняття, — *порібря*, *порібрини*, *поріб’я* (Гр III 344); *поваг* (1893 УМС 757) “зайвина ваги” (*вага*); *позолы* [Аркушин 2004 568] “вода зі жлукта після прання білизни”, співвідноситься із *зола* “попіл”.

3. Трапляються в дібраному матеріалі й поодинокі *dead’ективи* як із конкретним, так і абстрактним значенням. Наприклад: *потуга* (XVII МатТимч II 195) “могутність, сила, влада”, *гетманове зась короніє великій и полній с потугами своїми на Чигирин шли* (1648 ЛСам 50) “сила, ополчення”, *потуга* (Гр III 382-383) “сила, міць; військова сила, військо”, співвідносне з *тугий* “міцний” (див. Ф IV 114, ЕСУМ V 668), в українській мові ХХ-ХХІ століть зазначена семантика цього деривата архаїзується, натомість пріоритетним стає значення “велике зусилля, напруження м’язів при якій-небудь роботі, якомусь рухові; натуга” (див. 1999 НТСУМ III 638); *понова* (Гр III 312) “у мисливців: слід на свіжому снігу”, *понова* (1984 О II 112) “новина, сенсація”, *понёва, понова* [Аркушин 2004 569] “свіжий сніг” (*новий*), пор. лексему *понова* (1598 МатТимч II 168) “обновлення, відновлення”, де, вочевидь, маємо справу з утворенням від дієслова *поновити*; *потверд* (1984 О II 124) “дисципліна, шори” від *твердий*, хоча не виключений зв’язок цього деривата з дієсловами *твердіти*, *потвержати* (МатТимч II 386, 191) “стверджувати”; *пояра* (1987 ДзПА 30) “ярина, весняні посіви або сходи зернових культур” від *ярий* “весняний”, пор. *поярок* (Гр III 398) “шерсть з молодих ягнят”; *посуш* (Гр III 374) “вітролом, сухі гілки”, *посуш* [Аркушин 2004 569] “сухий ліс; всохле дерево” (*сухий*).

Конфікс о-...-ø(ь, а, е).

Група похідних іменників з описуваним афіксом у морфемній структурі, підвалини якої були закладені в праслов’янський період, продовжує функціонувати й у середньоукраїнській та новій українській мові. Найчисленніший масив дериватом цього типу становлять *віддієслівні* похідні.

1.1. Назви *осіб* за якимись характерними ознаками: *охвар* (1886 Ж 586) “чарівник”, *охвара, огвара* (Гр III 78) “відьма, чарівниця”, можливо, результат видозміни форми *отвара* “обмова”, зближеної з *охвара* “щось дуже велике, незграбна істота” (ЕСУМ IV 239), пор. *гварити* “говорити” (див. Гр I 277), тобто ідеться про людину, яка знала магичні слова, замовляння; *орек* (1902 Верх 45 256) “посадова

особа” (*ректи*); *охаб, охаба* (Гр III 78), *охаба* (1984 О II 31) “ледар, нероба”, пов’язане з *хабити* “псувати” або *охабити* (див. ЕСУМ IV 239), пор. *охаб* (1984 О II 30) “мертвечина”; *опуд* (Гр III 61), *опуда* (1984 О II 23) “страшило, опудало” від *пудити* “лякати” (див. ЕСУМ IV 205, 627); *очмана* (Гр III 82) “одуріла, оскажєніла людина”, пор. *вочмана* (Гол 416) “привид”, співвідноситься з *чманіти, очманіти*; *вополох* (1984 О I 143) “страхопуд” від *полохати(-сь)*; *оноя* [Аркушин 2004 570] “людина, яка багато п’є”, співвідноситься з *пити, п’ю*, пор. *опіякъ* (1848 МатТимч II 46) “п’яниця”.

1.2. Ботанічні та зоологічні номени: *ома(н)* з *кор’бнямъ* або *девоси(ль)* (XVIII ЛГП 63), *оман* (Гр III 52) “бот. *Inula* L.; дивина чорна”, цей дериват праслов’янської давнини (див. с.41) зберігся у новій українській мові без суттєвих семантичних і фонетичних змін; *оплавы* (1899 Верх 29 256) “водяні рослини” (*плавати*); *огарь* (1899 Верх 30 241, Гр III 70) “обгорілий пеньок” (*горіти*); *осока* (Гр III 70), *осіка* (1987 ДзПА 222), *осіч* (1991 Смик 120) “багаторічна болотна трава родини осокових з довгими гострими листками”, зводиться до праслов’янського **sěkti* “сікти” (див. ЕСУМ IV 224); *овад, овід* (Гр III 33-34), *овод, вовад* (1984 О II 13), *овад* (1987 ДзПА 41) “гедзь”, пов’язане з *вадити* “шкодити” (ЕСУМ IV 148); *обід, обод* [Дейниченко 1984 62] “овід підшкірний бичачий” від *бодати* “бити, колоти” (див. ЕСУМ IV 139).

1.3. *Локативні* назви. Праслов’янський дериват *омоѣ* доніс первинну семантику практично без змін до нової української мови — *омут* (ЛексФр 153, 1999 НТСУМ III 105) “вир, яма, ковбаня” (*мутити*). Поповнюється ця група і новими утвореннями: *огріх* (Гр III 37) “пропущєне місце після орання поля” від *грішити*; *опарь* (1840 Б-Н 262), *опарь* (Гр III 55) “місце на болоті, яке ніколи не замерзає і над ним взимку видніється пар” (*парувати*), пор. *опарь* (1999 НГТК 135) “криниця”; *опас* (Гр III 70, 1999 НГТК 55) “невелике місце для пасовиська в саду чи на обгородженій луці” від *пастити*; *оступ* [Аркушин 2001 67] “місце, обведєне шнурами для полювання на вовків” (*ступати*); *ослін* (1999 НГТК 135) “схил гори, горба” (*слонитися* “тулитися”), хоча це, можливо, результат розвитку давнього **oslonъ*, яке тлумачиться також як назва того, “до чого можна прихилитися” (ЭСБМ I 175).

1.4. *Інструментальні* номени *оажог, оажуг* (Гр III 44), *оажуг* (1962 Дорош 114), *оажог, оажог, оажуга* (1987 ДзПА 88), *оажиг* (1997 ГуцГ 138) “палиця для перевертання вугілля або соломи, жару в печі” є континуантами прасл. **ožegъ* “кочєрга”, пов’язаного з дієсловом **ožegti* “обпалити”, пор. д.-р.-укр. *ажєгтти* “палити” (див. ЕСУМ IV 166).

Давньокиївської доби дериват *оскѣль* (див. с. 41) продовжує функціонувати в українській мові: *до во(и)ны приготованы(х) зъ стре(л)бою ручьницами, мушкетами, [...] луками, косами, шчепами* (1643 ДМ 237), *оскін* (1926 Саб 193) “наконечник”, певно, від *скіпати* “колоти, розколювати, щипати” (Гр IV 135), пор. діал. *оскин*, *оскинщице* “спис; держак граблів” (див. 1886 Ж 578, Гр III 67), пор. також *ошупь сулиця дреколь ратище* (XVI Син 138), *ощень, ошѣль* (1599 МатТимч II 79) “спис”, *ошѣль сулиця* (1627 БерЛекс 125), співвідноситься з *ошупати, шупати, шѣпати*, себто звільнити від кори чи зайвої деревини.

У середньоукраїнській мові ця група поповнюється новими утвореннями: *оступь* (1556 МатТимч II 58) “тенета, осока”, співвідноситься зі *ступати, ступити*; *очена* (Гр III 81) “гачок, багор, яким притягують до берега пліт”, пор. *очена* (2002 СУССГ 155) “верхня балка в стіні, на яку ставлять крокви” (*чіпляти*); *овороть* (1931 Шел 9) “вертлюг (для штанг)” (*вертітись*); *оцан* (1984 О II 32) “грабилно; ручка граблів”, *воцан* (148), пов’язане зі *щепити* “прищеплювати” (ЕСУМ IV 246); *очен* (1966 Лысенко 39), *вочен* (1987 ДзПА 92) “жердина в колодязному журавлі, яка опускається в колодязь разом із відром”, співвідноситься з *чанити(-ся)* “доторкатися, прив’язувати, зв’язувати” (див. ЕСБМ I 232-233). Пор. плюратив *оклади* [Аркушин 2001 72] “ручка ножа з двох половинок” (*класти* < **kladti*).

1.5. Найменування споруд та їхніх фрагментів. Генеза іменника *ослін* (Гр III 68-69) “продовгувата лава”, *вослін, вослінь* (1984 О I 146), *осьлін* (1984 О II 29) “лава; тимчасова лавка, на якій лежить мрець” сягає праслов’янського періоду, коли **oslonъ* асоціювався з *(*o*)*sloniti* “притулити, обперти” (див. с.39). Продовжує використовуватися і давнє утворення *осѣкъ*: *ятвѣзи выбегли противъ его зъ осѣка* (1686 ХрС 152) “військове укріплення з повалених дерев”. З дещо іншими значеннями функціонує в цей час успадкований з попереднього періоду іменник *острогъ*: *острогъ* (1566 МатТимч II 58) “палісад”, *острогъ* (XVI Син 138) “стіна”; *То послышавше ляхові [,] не надѣющеся болше в мѣскиє остроги [,] що живо кинулись за Вислу* (1739 Граб 84) “мури”, *острог* (Гр III 72) “в’язниця”, пор. також *остріг* (1902 ГалЛем 445) “пліт з дранок”. Апелятив *острогъ* зазнав у ранній середньоукраїнській мові онімізації, перетворившись у топонім: *Острогъ* (1322 ССУМ II 99) “назва міста у Волинській землі”. Давній іменник *оплотъ* функціонує і далі в обстежених пам’ятках: *оплотъ* (1636 МатТимч II 46), *она [...] заледво з огорода вишла, за оплотъ взявъшис* (1728 ДНМ 197) “огорожа, пліт” (*оплести, плести*).

Також цю групу поповнює ряд новотворів: *околотъ* (1576 МатТимч II 38), *околіт* (1960 СПГ 67), *воколот* (1987 ДзПА 35)

“сніп рівно вимолоченої нем’ятої соломи, використовуваної для вкривання будівель” від *колотити* “бити”; *осруб* (1886 Ж 580) “дерев’яні стіни будівлі”, *оструб* (Гр III 72) “те саме”, певне, пов’язане із *рубати*, *зрубати*, *зруб* (ЕСУМ IV 229); *окріп* (1893 УМС 389) “фортеця” (*кріпити*); *окіп* (Гр III 47), *окоп*, *окіп* (1999 НТСУМ III 95) “рів із земляним насипом, валом навколо чого-небудь” (*копати*); *ощеп* (Гр III 84, СУМ V 840) “зруб; бруси й колоди для зведення стін дерев’яних будівель”, *ощіп* “те саме”, пор. плюратив *ощепи* “скріплені з чотирьох боків верхні балки будівлі, до яких прикріплюють стелю й дах”, що, очевидно, пов’язане з *щепити* “прищеплювати” (ЕСУМ IV 246); *охолодь* (1931 Шел 52) “настил (колосниковий)” від *холодити*; *от’ос* [Аркушин 2004 569] “тонга” (*тесати*).

1.6. Назви *виробів, матеріалів, речовин*. Практично незмінним у семантичному плані залишився праслов’янський дериват *орона* — *опона* (1596 МатТимч II 47) “завіса; килим”, *опона* (Гр III 59, 1999 НТСУМ III 121) “завіса”. Згодом до цієї групи долучається кілька новотворів: *опаль* (XVII МатТимч II 44), *опал* (Гр III 55) “жар, паливо; опалення, дрова”, *опал* [Аркушин 2004 569] “паливо”, співвідноситься з *палити*, *опалювати*; *онада* (Гр III 54) “приманка” (*надити*); *ошур* “дрібні порошкоподібні частинки металу, що утворюються при його обробці”, співвідноситься з *шурувати* (див. ЕСУМ IV 245), пор. *ошурки* (1999 НТСУМ III 175) “те саме”.

1.7. Найменування *продуктів харчування та їхніх компонентів*. Праслов’янський дериват **окропъ* “кипляча або дуже гаряча вода, кип’яток” має прямі континуанти в українській мові: *окропъ* (1621 МатТимч II 39), *окріп* (Гр III 50, 1999 НТСУМ III 97). Згодом сюди додається ряд нових утворень: *окормъ* (1607 МатТимч II 39), *окорм* (1875 Писк 166, 1886 Ж 565, Гр III 49) “продовольство, провіант” (*кормити* “годувати”), *отора* (Гр III 76) “закваска” від *терти*, оскільки закваску робили з борошна, яке перед тим затирали (ЕСУМ IV 234); *омаста* (Гр III 53, 1893 УМС 110) “масна приправа до страви” (*мастити*).

1.8. Назви *одягу і його складників*. В українській мові продовжує функціонувати праслов’янське утворення *ошет* практично з тією ж семантикою “обмет, край, пола одягу” (див. Гр III 53). Сюди ж додається дериват *штегны* (XVII Син 109) “штани”, цсл. *остегнѣти* “застібнути, закувати”, проте в українській мові у зв’язку з виходом з ужитку твірного дієслова співвідносилося, певне, зі *стегнати*, пор. *застегнути* “застібнути”, *застягати* “застібати”, *розстягати* “розстібати” тощо (див. ЕСУМ V 405).

1.9. Номені, які позначають *наслідки дії*, іменованої мотивувальним словом, фіксуються з XVII століття: *шток* (XVII СлавКор 534),

отік (1902 Верх 45 256) “морський прилив” (*текти*), пор. **отік** (Гр III 75) “гній із нариву”; **охиба** (1875 Писк 174, 1861 Закр 436, Гр III 79) “погрішність, помилка” (*хибити*); **окид** (Гр III 46) “колоски, що залишилися на зібраній ниві” (*кидати*); **огріх** (1926 Саб 238) “опечатка”; **охаба** (Гр III 78) “гнила колода”, плоратив *охаби* (1984 О II 30) “рештки дрібних дров на зрубі”, співвідноситься з *хабити* “псувати”, пор. *охабити* “залишити, зіпсувати” (див. ЕСУМ IV 239); **отора** (1987 ДзПА 34-35) “дрібні відходи з уламків стебел і колосків під час молотьби” (*терти*); **оприск** (СУМ V 728) “скалка, уламок” (*прискати* “розлітатись всюдибіч”). Пор. плоративи *оплески* (Гр III 899) від *плескати*; *вотети*, *отети*, *вотіти* (1984 О I 146) “найгірше ключчя” (*тіпати*), пор. особову назву *отіпанка* (Гр III 75) “жінка в обірваному одязі”.

1.10. Назви *результатів інтелектуальної дії в словесному оформленні*: **огана** (Гр III 34) “наклеп”, очевидно, від *ганити* “докоряти, ляяти, лихословити” (див. Гр I 271); **огроза** (1997 ГуцГ 138) “погроза” (*грозити*).

1.11. Найменування *определеної дії*: **окур** (Гр III 51) “окурювання; куриво, яким підкурюють бджіл”, співвідноситься з *курити* “палити щось”, пор. *окурити*, *обкурити*; **оспіх** (Гр III 70) “поспіх” (*спішити*); **опада** (1893 УмС 79) “падіж худоби”, ймовірно, від *падати*; **обіг** (1926 Саб 90) “грошовий обмін”, **обіг** “циркуляція води” (1931 Шел 105) та “використання, вжиток” (СУМ V 502) від *бігти*.

Номени, що позначають *одномоментну дію*: **окрик** *учинивши, их самых з жонами и з детми побили* (1605 СелРух 129), **окрикъ** (1653 МатТимч II 39) “крик, вигук”, **окрик** (Гр III 50, 1926 Саб 49) “крик, різкий вигук” від *крикнути*, пор. *окрикнути* (XVII МатТимч II 39) “проголосити”; **облиск** (ЛексФр 148), **облеск** (1886 Ж 542) “миттєвий відбиток світла від якоїсь поверхні; короткочасний спалах світла” (*блискати*); **омах** (Гр III 53) “спалах полум’я, вогняний язик” від *махнути*.

1.12. Назви *стану довкілля*: **опар** (Гр III 55, 1966 Лысенко 38) “випаровування, духота, задуха”, **гонар** [Аркушин 2004 567] “пара; випаровування; підвищена вологість повітря” (*парити*, *парувати*); **окур** [Аркушин 2004 570] “неприємний запах; чад” від *курити*; **окрута** (1840 Б-Н 260) “личина (маска)”, похідне утворення від *крутити* (ЕСУМ IV 174).

1.13. Назви *природних явищ* з цим формантом фіксуються з другої половини XVII століття: **вонадь** (1659 Гал 413), **опадь** (1987 ДзПА 255) “опад” (*падати*); **окидь** (Гр III 47) “легкий весняний сніг (після того, як зимовий уже розтанув)”, пор. плоратив *окіди* (1997 ГуцГ 138) “іній” (*кидати*); **ошелест** (83) “тонкий шар льоду на деревах” (*шелестіти*); **омень** (1987 ДзПА 255) “те саме” (*мести*); **охиза** (1990 Сизько 64) “сніг з дощем, завірюха з мокрим снігом” від

хиза “гроза, відлига”, рос. *хиз* (Ф IV 236), певне, спочатку *хиза* > *хизити* “мести, хурделити”, а потім *хизити* > *охиза*.

1.14. Абстрактні назви, що позначають *бажання, емоції, волевиявлення, учинки*. Іменник *охота* “радість, задоволення, веселощі”, у більш давніх пам’ятках *охвота* (Ср I 837-838), що наштовхує дослідників на думку про контамінацію *охота* (від *хотѣти*) та *хватити(ся)/хватати(ся)* “захотіти, спохопитися” (див. Черных I 612-613), активно функціонує в описуваній період: *до рѣкъ кѣбо(к) напиткомъ наполненный берѣтъ, з великою охотою его до оустъ приносятъ* (1616 ЄУС 192), *охота* (XVII МатТимч II 76), *охіть* (1886 Ж 536), *охота* (Гр III 80, 1999 НТСУМ III 170) “нестримне бажання, прагнення”. Сюди ж додається ряд інших похідних: *убава* (1627 БерЛекс 147) “чарування, захоплення”, пор. *бавити* “розважати, тішити” (Гр I 15); *острахъ* (1656 МатТимч II 57) “страх, жах”, *острах* (Гр III 72, СУМ V 788) “тривожне почуття небезпеки, стан тривоги перед можливою небезпекою”, пор. *страхатися* (до 1656 МатТимч II 370) “боятися”, пор. також *острашка* (Гр III 72) “страх”; *сходяція на браду Аароню и на всѣ отребы плотскія* (1776 Ск II 45) “потреби”, певно, від *требовати* “мати потребу в чому-небудь, потребувати” (див. ССУМ II 443); *оприск* (Гр III 60) “запальність, гарячковість” (*прискати* “бризкати”).

Як свідчить наведений матеріал, девербативи такого типу ще не можна однозначно вважати конфіксальними похідними, вони полімотивовані, їх іще називають похідними “змішаних способів” [див. Улуханов 1987 445]: префіксальні мотивувальні дієслова ще не відійшли до інертного фонду лексики, а твірними остаточно ще не стали сприйматися безпрефіксні дієслова. Окрім того, сучасні дериватологи схильні вважати, що “такі відрізки, як *о-* у слові *охота*, слід відносити до кореня, розглядаючи їх як “передню варіацію” (ліве нарощення) кореня” [Винокур 1959 428-429]. Цю думку, з певними заувагами, підтримує В. Лопатін: “З таким підходом до подібних слів слід погодитись. У слові *охота* із **синхронічної** (виділення наше. — *Автори*) точки зору виділяються кореневі морфи *охот-*. Історичні причини цього явища, очевидно, неоднорідні” [Лопатин 1977 61-62].

2. Окрім девербативів, в обстежених пам’ятках знаходимо невелику кількість *десубстантивів*, утворених від прийменниково-відмінкових форм.

2.1. Найчисленнішу групу складають різнопланові за семантикою *n.loci*, які розподіляються на такі підгрупи:

— назви *живої природи*: *озимъ* (1840 Б-Н 259) “озимий хліб, який сіють восени на полях, зораних влітку” (*зима*), звідси пізніше, певне, *озимий*, пор. також *озимина*, *озимок* (див. МатТимч II 36);

окіст (1991 Смик 118) “шавлія ефіопська”, пов’язане з *кість* (*кістка*) [див. ЕСУМ IV 169]; **отрут** (1984 О II 30) “дармоїд”, пор. з *трутовик* “гриб, що паразитує на деревах” або *трутень* чи *трут* “трутень; самець бджоли” (див. ЕСУМ V 660);

— найменування місцин: *На оболонь о(т) п̄на Посудевского сто шибь о(т)правлено* (1742 ПЛ XVIII 95), **оболонь** (1875 Писк 160, Гр III 21) “поле; вигін чи лука поблизу міста”, співвідноситься із давнім *болоння* “низовина, луговий простір”, пор.: *и ста на болоньи и товары за шгороды* (1114/бл.1425 ЛК 380); **обіч, обоч, обоча** (1886 Ж 541, 546) “узбіччя” (*бік*); **озем** (563) “горизонт” (*земля*); **окіл** (Гр III 47) “навколишня місцевість” (*коло*); **округа** (50) “те саме” (*круг*); **осонь** (1930 СТТМ 131) “відкрите для сонця місце” (*сонце*);

— *соматичні* назви: **окість** (1886 Ж 564), **окіст** (Гр III 47) “лопатка (у людей або тварин)” чи “шинка” (1893 УМС 88), пор. ще **окістя** (1995 Присяжнюк 281) “зовнішня сполучно-тканинна оболонка кістки” та **окост** (2002 СУССГ 150) “м’ясо з кісткою” (*кістка*); **охрястя** (1992 РУМед 53) “перихондрій” (*хрест, хрестовина*); **осердя** (СУМ V 759) “замкнене утворення навколо серця” від *серце* з відтворенням давньої основи (д.-р.-укр. *сърдьце*): етимологічно *осердие* (>*осерд’је* >*осерд’е* >*осерд’а*).

2.2. Назви споруд та їхніх фрагментів. Досить пізно фіксується праслов’янське за походженням **окіл** (1997 ГуцГ 138) “загорода, куди заганяють овець для доїння”; **остріи** (1899 Верх 30 243) “частина даху” (*стріха*); **ожеред** (1875 Писк 166), **ожередь** (1861 Закр 427) “палиці, за допомогою яких кріпиться стеля”, **ожеред** (СУМ V 646) “скирта; стіг” від *о* “біля, навколо” і *жердина*, первісно означало “складене навколо жердини” (ЕСУМ IV 165); **окіл** (1886 Ж 564) “кошара”, **одвір** (1987 ДзПА 82) “одвірок, один з двох вертикальних брусів рами дверей” (*двері*).

2.3. Інші назви: **огуда** (1656 МатТимч II 26-27, Гр III 34-35) “безчестя, ганьба, відраза”, пов’язане з *гид*, прасл. **gudъ*, первинне значення якого “те, що викликає відразу” (ЕСУМ I 505); **окриш** (1886 Ж 566) “невеликий шматок хліба”, співвідноситься з *криха* (див. ЕСУМ IV 173); **осмол** (1886 Ж 774) “дуже насичена смолою деревина хвойних порід, що є сировиною для виробництва скипидару, каніфолі і т.ін.”, **осмил** [Аркушин 2004 567] “сосна з живицею” (*смола*); **окіть, окить** (1997 ГуцГ 138) “пухкий сніг на гілках дерев”, похідне від прасл. **okititi* “прикрасити китицями”, у сучасній мові співвідносне як з дієсловом *окитити* (ЕСУМ IV 169), так і з іменником *кита* (СУМ IV 155) “китиця”, форма **окидь** “легкий весняний сніг після того, як зимовий уже розтав; сніг, іній, лід на

гілках дерев, весняний заморозок” зазнала впливу з боку дієслова *кидати* (ЕСУМ IV 169); *Оскіл* (1998 Янко 110) “річка, що має скелясті береги або витікає зі скель” (*скеля*).

Інші деривати: *оглав* (Гр III 35) “уздечка; частина кінської збруї (ремені, які йдуть за вухами кругом голови коня до вудил)”, це запозичення з чеської чи словацької мови (ч. *ohlav* “недоуздок”, слв. *ohlav* “вудила”), що сягає праслов’янського **ogolvь* від **golva* “голова” (див. ЕСУМ IV 154), на українському мовному ґрунті співвідноситься з *голова* чи архаїчним *глава*; *охвістя* (1886 Ж 821) “кінці, краї чого-небудь, що нагадують хвіст”; *опліча* (1877 ЗСЮР 44) “жіноча сорочка з розрізом від шиї до пахви, вишивка на рукавах сорочки” (*плече, плечі*); *огуз* (1987 ДзПА 32) “гузир, нижня товста частина снопа (протилежна колосковій)”, співвідноситься з *гузно, гуза*, пор. *огузка* (Гр III 38) “огузок, задня, нижня частина чого-небудь”.

3. В обстежених джерелах документуються також *деад’ективи*:

— назви *людей* за фізичними чи моральними ознаками: *оглух* (Гр III 35) “дурень”, співвідноситься з *глухий* (див. Ф III 136), хоча ймовірно є версія, що це — результат видозміни деетимологізованого [*олух*] під впливом слова *глухий* (ЕСУМ IV 154); *огида* (1984 О II 14) “мерзотник” (*гидкий*), пор. конфіксальні утворення інших типів з тотожним значенням — *огидник, огидниця* (Гр III 35);

— інші найменування: *осух* (1877 ЗСЮР 45) “плячок з квашеного тіста”, *осух* (Гр III 73) “сухар із вівсяного хліба, засохлий шматок хліба”, “перший окраєць паляниці” [Аркушин 2001 68], *осух* [Аркушин 2004 569] “млинець з м’ятої картоплі; прісний млинець з гречаного борошна” (*сухий*); *очутє* (1987 Корз 176) “чуття” (*чуттєвий*).

Конфікс за-...-ø(ь, а).

У середньо- та новоукраїнській мові триває наповнення групи похідних з цим формантом від різних частин мови.

1. Обстежені пам’ятки містять чималу кількість *віддієслівних* іменників із загальним словотвірним значенням “результат дії, названої мотивувальною основою”. Виявлені девербативи розподіляються на ряд лексико-словотвірних груп.

1.1. Атрибутивні назви *істот* чи *групи осіб*. Давньорусько-українські деривати *закоупь* та *заруба* (див. с.90) продовжують функціонувати в середньоукраїнській мові, проте з дещо видозміненою семантикою: *закупь* (1541 МагТимч I 273) “працівник, найнятий на певний термін”, пор. також фемінітив *закупка* (Там само) “працівниця, найнята на певний термін”; *заруба* (1433 ССУМ I 385) “особова назва”. Успадкований із давніх часів іменник *засада* вживається

практично в тому ж значенні: *положил свою засаду и, укрепивши ихъ себѣ, знову вернувся до Берестья* (1686 ХрС 166), *сотвори засаду [,] и много порази людского воиска* (1739 Граб 124), *засада* (СУМ III 72) “приховане місце, де розташовується хтось для раптового нападу”, пор. *засяда, засада* [Аркушин 2001 71] “засідка мисливців під час полювання” (*садити, сидати, засадити*), плюратив *засіди* (Гр II 95), пор. іще конфіксальні утворення цього типу з тим же значенням — *засадка* (1656 МатТимч I 286), *засідка* (Гр II 95), у яких локативне значення існує в супрязі зі значенням “особа” чи “група осіб”, адже без людей поняття “засада” втрачає сенс. Похідне утворення *застава*, що в давньокиївську добу позначало військовий охоронний загін, охоронну варту, у середньоукраїнській мові ще зберігає цю семантику — *тако(ж) по заставахъ команду имѣющимъ* (1729 ДДГ 102), у пам’ятках нової української мови ця семантика стає вторинною, а далі згаданий дериват класифікується як історизм (див. Гр III 100, 1999 НТСУМ II 100).

До утворень середньоукраїнського та новоукраїнського періодів слід, певно, віднести такі іменники: *затяг* (Гр II 111) “навербований загін війська”, *затяг* (1920 Яв 275) “загін бродяг, що тинявся запорізькими степами” (*тягаться, затягувати*); *зателена* (Гр II 105, 1920 Яв 273, 1892 СМН 439), *затилена* (2002 СУССГ 84) “неохайна, неповоротка, вайлувата жінка; неотеса, незграба”, пор. *телепати* “іти повільно, важко переставляючи ноги; прясти; жадібно їсти” (ЕСУМ V 539); *заволока* (1861 Закр 328, 1875 Писк 79, 1893 УмС 934, СУМ III 59) “зневажл. бурлака, зайда, заброда”, пор. інше значення цього іменника — “повія” [Аркушин 2001 70] від *волочити(-сь)*; *заблуда* (1893 УмС 51, Гр II 7) “волоцюга”; *заброда* (Гр II 9, СУМ III 29) “те саме”; *закала* (1984 О I 272) “виродок”, пов’язане, певне, із *кал* “бруд”, пор. *каляти* “бруднити”; *затіч* (289) “зневажл. заволока, зайда” (*тікати*); *зажерра* (СУМ III 122) “людина, яка без міри багато їсть, жадібна до їжі” (*жерти*); *зануда* (1999 Лєснова 25, СУМ III 233) “людина, яка все робить надто повільно; в’їдлива, нудна людина” (*нудний, нудити* “набридати”); *залога* [Аркушин 2004 569] “нероба”, походить від *лежати*.

Сюди ж, певне, і новотвір, у якому об’єднана локативна семантика і значення *сукупності* осіб: *залога* (XVII МатТимч I 274, Гр II 60) “гарнізон”, *залога* (1926 Саб 128) “засада” від *лягати, лягти, залагати*.

1.2. Номени, що вказують на *особливості ландшафту, місцевості*, документуються пам’ятками з XVIII століття: *заорь* (1717-1734 МатТимч I 278) “оранка”, *самовольние в томъ моемъ степу положишь копци і в проти(в)нос(т) пра(в) малоро(с)сійски(х) учинилъ заору*

(1755 ДДГ 236), пор. плоратив *заори* (Гр II 74) “краї ораного поля, які з трудом зорюються і дають огріхи внаслідок твердого утрамбованого ґрунту”, співвідноситься радше з *орати*, ніж *заорати*, пор. також *загора* [Аркушин 2001 70] “кінець ниви”, теж, очевидно, від *орати* з протетичним г: *горати*; *затор* (СУМ III 357) “скупчення людей, транспорту і т.ін., що створює перешкоду рухові”, пор. плоратив *затори* (1900 Верх 35 103) “дорога, що має багато вибоїв”, очевидно, від *терти* (див. ЕСУМ V 558); *заплав*, *заплава* (Гр II 80) “заливна лука”, *заплав* (1999 НГТК 79) “низина біля річки”, *заплава* (79) “мокра заболочена низина” (*плавати*); *затон* (Гр II 108) “розлив, вода, що затопила землю”, *затон*, *затонь* (1999 НГТК 83) “ділянка, затоплена водою під час повені” (*тонутти*, *затонутти*); *зарва* (Гр II 88) “обрив, глиба землі”, *зарва* (1997 ГуцГ 78) “зсув ґрунту, що утворюється після тривалих дощів” від *рвати*; *заліж* (1992 Чаб II 46) “цілина, довго не орана земля” (*лежати*, *залезатись*), пор. *залегля* (1470 МатТимч I 273) “пустище”.

1.3. *Інструментальні* назви складають помітний прошарок обстеженого фактажу. Із утворень давньокиївського періоду функціонує в цій групі дериват *завора* (1653 МатТимч I 263, XVII СлЛекс 499, Гр II 21) “засув, засувка, замок, колода для засувки воріт”, до речі, лише на початку XV століття фіксується дієслово *заворити* “замкнути” (див. Ср I 903), яке у фонетичному плані цілком відповідає похідному.

Інтенсивного поповнення ця група зазнає з XVII століття: *застѣнь* (1616 ЄУС 205), *заступовь два*, *стругъ и коса една* (1766 ДДГ 333), *заступ* (Гр II 102) “лопата”, *заступь* (1840 Б-Н 148) “дерев’яна округла лопата, обкута залізним накінецьником”, *заступ* (СУМ III 336) “звужена донизу залізна лопата для земляних робіт” (*ступати*, *ступити*); *заволока* (Гр II 21) “колода, якою закладали в греблі прорване місце” від *волочити*; *заніз* (Гр II 72), *заноза* (1875 Писк 83) “стержні в ярмі, між якими просовується голова запряженого вола”, пор. *заніз* (1886 Ж 259) “колочка”; пов’язані з *низати*, пор. рос. *нозить* “нанизувати, пронизувати” (див. ЕСУМ II 234). Сюди ж і *заполоха* (Гр II 83) “опудало” (*полохати*).

1.4. Назви *споруд* та *їхніх фрагментів*: *знашол(ъ) повен(ъ) застѣкъ* муки (1659 Гал 206), *комора в ряду на мѣстѣ [...]* и *застѣкъ повень* (1733 ДНМ 267), *засік* (Гр II 95), пор. *засіка* (1861 Закр 337) “перегородження дороги, прорубка лісу”, *засіка* (1875 Писк 86) вторинне значення “барикада”, сюди ж і *засіч* “засіка”, *засіча*, *засіче* “те саме” (ЕСУМ V 252); *заруб* (1984 О I 284) “мала кошара для худоби” (*рубати*); пор. плоратив *заступи* (1997 ГуцГ 79) “сходи” від *ступати*.

1.5. Назви, які іменують *результат дії*, вираженої мотивувальною основою: **закиль** (1892 СМН 417) “неправильний розкіл дерева” (*колотися*); **задарь** (1899 Верх 30 218) “подарована річ” (*дарувати*); **задій** (1840 Б-Н 143) “весь збір молока із дійної худоби” (*доїти*); **задера** (Гр II 33) “скіпка”, пор. **задра** (1992 Чаб II 27) “подряпина, рана” (*дерти*); **заруб** (Гр II 91) “зарубка, насічка” (*рубати*), пор. інші конфіксальні утворення цього ряду *зарубина, зарубка* (Гр II 91) “те саме”; **затір** (Гр II 107) “заглиблення в клепках дерев’яного посуду, в яке бондар вставляє дно”, співвідноситься з *терти, затирати, заступ* (1924 Кр 501) “звужена донизу лопата”; **задриза** [Аркушин 2004 569] “скіпка, загнана в тіло”, співвідноситься, очевидно, з діалектним *дризати* “ушкоджувати, ранити”.

1.6. Обстежений матеріал засвідчує поповнення групи назв *опредметнених дій*: **завада** (1435 ССУМ I 371) “перешкода”, пор. праслов’янське **zavodъ* з відповідним значенням (див. с.42); **забава** (1435 ССУМ I 370) “перешкода, затримка”, **забава** (XVII МатТимч I 255) “уповільнення”, співвідноситься, певно, з *бавити* “затримувати”, оскільки дієслова *забавити* та *забавляти* у значенні “чинити перешкоду” фіксуються пізніше як рідковживані (див. МатТимч I 255, ССУМ I 370-371); *и от того часу стал задор с Пуикарем* (1657 ЛСам 77) “ворогування”, **задорь** (XVII МатТимч I 267) “виклик, зачіпання, задирання”, пор. *дратися, задиратися*, суч. рос. *задира; поворочаючи [...] з нѣякихсь затяговъ военных* (XVII ВелС 7) “військова кампанія, похід”, **затягь** (1608 МатТимч I 294) “затягування; набір, вербування; ворогування”; **запомога** (1893 УМС 681, 1926 Саб 50) “допомога” (*помогати, помогти*); **зажсин** (Гр II 38) “початок жнив, своєрідний обряд, виконання якого становить обов’язок старших у сім’ї”, **зажсен** (1984 О I 270) “початок жнив”, співвідноситься з *жати*, пор. *зажинати* “робити, зробити початок жнив”, пор. ще *зажинки* “те саме” (див. Гр II 38); **закіс** (1984 О I 272) “початок жнив” (*косити*); **затруд** (Гр II 110) “праця, зусилля” (*трудитись*); **забіг** (Гр II 5) “набіг”, **забіг** (1926 Саб 58) “вторгнення”, пор. **забіг** (СУМ III 22) “у спортивних змаганнях — біг на певну відстань” (*бігти*); **заділ** (111) “розм. початок і завчасне виконання частини якої-небудь справи”, співвідноситься із *ділати*, в українській мові це, певне, запозичення з російської мови, пор. рос. *прodelать* “проробити”, *делатель* “працівник” (ЕСУМ II 90).

1.7. Назви *стану довкілля*: **запахь добрыхъ оучинковъ по собѣ оказовати** (1616 ЄУС 140), **запах при дыму свѣцы** (сер.XVII УП 79), *потом отверзл цвѣтущая уста в сей нетлѣнный запах* (1776 Ск II 66), *разить мене — од запаху трутизни* (В. Стус) “властивість предметів, речовин діяти на органи нюху; дух, пахощі, аромат” (*пахнути*); **загарь**

(Гр II 25) “чад від горілого” (*горіти*); *задуха* (1892 СМН 414, 1877 ЗСЮР 19, Гр II 37, 1926 Саб 44, СУМ III 118) “сильний задушливий запах; жарке, гаряче повітря, сповнене випарувань” від *душити(-сь)*; *завара* (1984 О I 260) “спека” (*варити*); *заправа* [Аркушин 2001 71] “відчуття запаху свіжого м’яса (про мисливського собаку)” від *травити* “нацьковувати”.

1.8. Інші назви: *a други(и) позовъ w незыщенъе шренъды та(к)ъ же и w зароку* (АЖ 1611 124) “вид податку”, походить із давнього *ректи* “говорити”; *зарука* (1926 Саб 72) “гарантія”, *запорука* (123) “застава” (*ручатись, поручитись*), зазначимо, що в XVII столітті функціонувало дієслово *запоручати* “доручати, надавати” (див. МатТимч I 283), проте в обстежених лексикографічних джерелах нової української мови така дієслівна форма не фіксується, що й дає підстави цей дериват розглядати як конфіксальний; *задуха* (1984 О I 269) “астма, задишка”; *зазув* (1984 О I 270) “шевське: підйом”, пор. *взувати*; *замічь* (1984 О I 277) “змога, спроможність” (*могти*).

2. Загальним словотвірним значенням для *відіменникових* похідних є “те, що розташовується за чимось, названим мотивувальним словом”.

2.1. Назви *осіб* є поодинокими у фактажному масиві: *запорога* [Аркушин 2004 567] “незапрошені гості на весіллі” від *пори́г*, пор. дериват із конфіксом *за-...-ја* — *запорожжя* (Гр II 84) “гості на весіллі, які стоять за порогом хати, — вони одержують свою частину при розділі короваю”.

2.2. Найменування *рослини*: *заверба* (Гр II 14) “рід рослин із породи *Salix*” (*верба*).

2.3. *Локативи*, за нашими спостереженнями, документуються із XVII століття. Наприклад: *закуть* (1608 МатТимч I 273) “закоулок”, *закут* (Гр II 56, СУМ III 176) “віддалений або малопомітний куток у приміщенні”; *заднѣпр[ь]е* (1851 МатТимч I 267), *задніпря* (1918 Дубр 112) “територія за Дніпром” (*за Дніпром*); *занив* (1877 ЗСЮР 19, 1886 Ж 259, Гр II 72, 1984 О I 278) “толока за нивами” (*за нивами*); *пониже залужа там зацвила ружа* (1899 Верх 29) “місце за лугом” (*за лугом*); *залука* (1886 Ж 254) “те саме” (*за лукою*); *заверб* (1899 Верх 30) “там, де верби ростуть біля ріки” (*за вербами*); *закло* (1893 УмС 1044) “куточок двору, саду, поля, що витикається в чужий двір”, співвідноситься з *кло* “кут, виступ у предмета, ребро, грань” (див. ЕСУМ II 226); *загора* (1886 Ж 240, 1920 Яв 239) “місцевість, розташована за горою”, пор. також *загор[ь]е* (1621 МатТимч I 265) “загір’я”; *заводь* (Гр II 21, 1893 УмС 185, 1926 Саб 123), *завідь* (1999 НГТК 75) “затока”, *заводь* [Аркушин 2004 567] “болото біля річки” (*вода*); *забіч* (Гр II 6, 1999 ВЛЗ 81) “спокійне місце; затишна затока,

бухта зі спокійною течією” (*за боком*); *забереж* (1886 Ж 230), *забирижса* (1984 О I 259) “те, що знаходиться за берегом”, пор. плюративи *забереги* (1989 ГЕУ 5) “смуги тонкого нерухомого льоду вздовж берегів водойм” (*за берегом*), *закомори* (1875 Писк 81) “провулки”; *зарог* (1920 Яв 267, 1992 Чаб II 68) “місце за рогом, за мисом”; *запiк* (1987 Корз 121) “куток за піччю”, *запiч* (1984 О I 280) “лавка або нари між піччю і стіною”, *запик* / *запек* / *зап’iк* [Аркушин 2004 567] “запiчок”, пор. утворення іншого конфіксального типу з тією ж семантикою — *запiчок* (Гр II 80, 1999 НТСУМ II 88); *задвiр* (1999 Матiїв 23) “територія за двором”; *зарiка*, *зарiч* (26) “місцевість за річкою”; *заболоть* (1999 НГТК 75) “заболочена місцина” (*болото*); *запiсоч* (79) “невеликий пологий насип піску біля річки” (*пісок*); *занога* (1997 ГуцГ 77) “перевал, поворот між горами”, пор. *обнога* “гірський відрiг, підніжжя гори” (ЕСУМ IV 108); *зап’ястя* (СУМ III 285) “частина кисті руки, що прилягає до передпліччя” від *п’ясть* “середня частина скелета кисті”, пор. *зап’ясток* “те саме” (див. ЕСУМ IV 94).

До цієї групи належать і власне *топоніми*: *усе Задніпра мiл в своем подданствi* (1648 ЛСам 52), *которого вуйска зобралосе [по Заднепру] осмдесят тисяч* (1649 ВУР II 129), *Засна* (1998 Янко 143) “рукав Дніпра нижче впадіння Десни” від *за+цна* > *засна* > “за Десною” [див. Трубачев 1968 253], пор. *Задесенне* (XVII МатТимч I 267) “область, землі за Десною”; *Заяр* (1999 ВЛЗ 85) “пiвн. частина смт Балабиного, відокремлена глибокою балкою, ярмом” (*за ярмом*); *Забара* (1979 СГУ 201), співвідноситься з давнім *бар* “мокре місце між горбами” (див. ЕСУМ I 136); *Забереж* (201) “потiк”; *Забiч* (201) “рiка, лiва притока Дніпра”; *Заволока* (202) “рiка, мiсто Жмеринка Вінницької обл.” від *волок* “водороздiльна ділянка між верхiв’ями двох рiчок, що близько сходяться в своїй витокiах, по якiй у давнину волочили судна з одного басейну рiчки в другий” [див. Мурзаева, Мурзаев 1959 175]; *Закути* (ЕСУМ I 203); *Залука* (204); *Зарозтока* (207).

2.4. *Інструментальні* номени: *закла* “застiбка, гачок; рогач” співвідноситься з *кло* “кут, виступ у предмета, ребро, грань” (див. ЕСУМ II 226); *запрута* [Аркушин 2004 567] “довгий прут”.

2.5. Найменування *будiвель, споруд та їхнiх фрагментiв*: *закута* (Гр II 56) “хлiв”, *закута* (1840 Б-Н 145) “дверцята у собачiй будцi, у хлiвi тощо”, *закута* (1987 ДзПА 90) “курник, примiщення для курей” (*кут, куток*); *запiлє* (1987 Корз 121) “бокова частина клунi, в якiй складали снопи” (*пола*); *заватра* (СУМ III 38) “курiнь для пастухiв серед загороди, у якiй ночують тварини (на полонинах)”, пор. *заватра* “другий вогонь” (1877 ЗСЮР 18); *загруба* (1958 ДзПоднiстр 43) “лежанка”; *закрам* (1992 Чаб II 40) “засiк”, співвідноситься з *крома*

“перегородка” (див. Ф II 380); *затиля* [Аркушин 2004 567] “задня стіна будівлі” (тил).

2.6. Назви складників одягу, взуття: *занадра* (1653 МатТимч I 277), *завше их м'їй при сердцу, як компас в занадри* (1760 ІВ 66) “пазуха”, співвідноситься з *надро* “лоно, пазуха” (ЕСУМ IV 26); *закаблук* (1760 ІВ 416, Гр II 45, 1893 УмС 257) “задники (у чоботі), каблук”, пор. плюратив *закабли* (Гр II 45), очевидно, від *каблук* з відтинанням -ук; *запиль* (1892 СМН 429), *запіл* (Кв-Осн I 507, Гр II 79, СУМ III 260) “пола одягу, загорнута так, що в неї можна щось покласти”, *запола* (1861 Закр 334, 1893 УмС 710, Гр II 82, СУМ III 271) “поділ жіночої сорочки”.

2.7. Найменування явищ природи: *заморозь* (Гр II 68, СУМ III 221) “сніг, який намерз на віконному склі; незначні ранкові (нічні) морози, що бувають навесні або восени” (*мороз, морозити*); *заледа* [Аркушин 2004 567] “ожеледиця” від *лід*; *запороха* (Гр II 84), [Аркушин 2004 567] “порошинка”, пор. *запорошка* (1653 МатТимч I 283) “смітинка, порошинка”, беручи до уваги наявність спрефіксованих дієслів *запорошити, запорошувати* (див. МатТимч I 283, Гр II 84), можна припустити нульсуфіксальне походження аналізованих іменників, у той же час, чергування приголосних [x] - [ш] у кінці основи наштовхує на думку про первинність форми *запороха*, що співвідноситься з *порохъ* “прах, пил” (див. МатТимч II 177).

2.8. Назви неприємних відчуттів, стану доквілля: *задуха* (Гр II 37) “сильний задушливий запах”, “спека; важке вологе повітря” [Аркушин 2004 567], співвідноситься з *дух, духота*; пор. плюративи *зашпари* (1892 СМН 445, 1893 УмС 290), *зашпори* (Кв-Осн I 534, 1861 Закр 339, Гр II 119) від *шпори, запарі* (Гр II 76, 1997 ГуцГ 77) “неприємне відчуття в пальцях, коли після холоду в них відчувається внутрішній жар” (*пори*).

3. *Деад'єктивами* слід вважати, певно, деривати *закрепа* (Гр III 54) “здоров'як, силач” (*кріпкий*) та *занищ* (1875 Писк 83) “бідність, злидні” від *нищий*.

Конфікс су-...-Ø(ь, а).

Девербативи з цим формантом домінували над похідними від інших частин мови.

1.1. Назви *осіб*. Досить пізно фіксується праслов'янське за походженням (див. с.42) похідне *сутяга*, яке й дотепер зберігає мотиваційний зв'язок із *тягти*: *сутяга* (1886 Ж 938, 1875 Писк 253) “донощик”, *сутяга* [Аркушин 2004 571] “любитель тягатися по судах”, *сутяга* (1960 СПГ 93, 1987 ДзПА 171) “скупа людина”. Успадкований з давньоруськоукраїнської мови іменник *супругъ / супруга*, що позна-

чав подружжя або чоловіка чи дружину, зберігся в українській мові: *супругъ* (1627 БерЛекс 125) “пара”, *яже би(сть) сѣнрѣга царѣ Іванѣ Василювичѣ* (1740 ЛѣтКр 194), *сопруга* (1984 О II 237) “подружжя”. У новій українській мові цей дериват розширює значеннєвий спектр: *супряга* (1987 ДзПА 71) “один із господарів, які об’єднуються для спільної праці”, *супряи* (1984 О II 267) “спільник”. Не втратили первинного значення, а подекуди набули семантичного розгалуження, й інші утворення давньокиївської доби — *сусід* та *супостат*: *всякій сусѣдъ [...] 30 шеляговъ маеть заплатити* (1388 П 88), *сусидъ* (1571 МагТимч II 379), *Єгда твориши ѡбѣдъ или вечеру, не зови другъ своихъ, [...] ни сосѣдъ богатыхъ* (1659 Гал 88) “сусід”, *сусида* (1875 Писк 252) “безземельний селянин”, *сусида* (жін.р.) (1893 УмС 238) “квартирантка”, *сусід* (1999 НТСУМ IV 460) “той, хто мешкає поруч, поблизу кого-небудь”; *соупостатъ* (1484-1486 ССУМ II 402), *преодолѣл и побѣдил помощію всесилнаго бога супостатъ королевства Полского* (1691 ІВ 137), *супостат* (Гр IV 230, СУМ IX 849) “ворог, недруг, супротивник”. Сюди ж і новотвір *соупор* (XV ССУМ II 402) “противник, суперник”, співвідноситься з *перти* “перечити” (ЕСУМ IV 356).

1.2. Іменник *супруг*, який у праслов’янській, старослов’янській та давньоруськоукраїнській мовах позначав і осіб (подружжя), і тварин (парну упряжку), продовжує вживатися зі значенням “пара запряжених волів чи коней”: *супруга* (1659 МагТимч II 378) “пара волів”, *супругъ воловъ* (XVII СлавКор 514), *супруг(-а)* (1886 Ж 936, Писк 252, Гр IV 230, 1893 УмС 623), *супряга* (Гр IV 230), *супряг* (1893 УмС 978), *супряж* (1886 Ж 936).

1.3. Знаходимо в розгляданому фактажі й назви *хвороб*: *суснір* (1987 ДзПА 184) “астма” від *спирати* (дихання); *судорога* [Миголінець 2001 341] “корчі”, співвідноситься з прасл. **drъgati* “дрижати” (див. ЕСУМ V 468), пор. суч. рос. *дергаться* “смикатись”.

1.4. Документуються також окремі *рослинні* найменування: *сумісь*, *суміш* (1999 НГТК 189) “мішаний ліс” (*мішати*, *місити*); *суволока* [Аркушин 2004 571] “різновид бур’яну; пирій”, співвідноситься з *волокти* (назва мотивується, очевидно, тим, що кореневище пирію “заволочує” весь прошарок ґрунту).

1.5. Частина дериватів позначає *n.loci*. Продовжує функціонувати праслов’янський іменник **sotъka* з модифікованою формою і семантикою: *сутеч* (1984 О II 267) “кут, у якому сходяться отвори в стрісі”, *сутка*, *сутич* (1987 ДзПА 97) “вузький прохід між двома будівлями, тинами”, здається, ці деривати зберігають семантичний і структурний зв’язок з *тикнути*, *тикати*, пор. *стик* “місце з’єднання чогось”. З’являються і нові утворення: *сумета* (1987 ДзПА 255), *суміт*, *сумет* (1990

Сизько 83) “кучугура снігу” (*мести*); *сувороти* [Аркушин 2004 571] “кінець оранки, де розвертають плуг” від *воротитися* “вертатися”.

1.6. Кілька найменувань *реманенту* та його складників зафіксовано в ХХ столітті: *супоня* (Гр IV 230, 1985 Ник 150) “ремінь, який стягує кліщі хомути під шиєю коня”, співвідноситься з *пнути*; *сунози* (1966 Лысенко 53) “палиці в середині ярма, розміщені паралельно до заноз”, *суноза* (1990 ТранспЛ 50) “поперечна планка (поперечний прутик) у драбині”, співвідноситься із давнім **noziti / *nizati*, пор. сучасні *заноза, проноза*.

1.7. Ще одну лексико-словотвірну групу девербативів складають найменування того, що є *результатом дії*, названої мотивувальним дієсловом. Сюди належить праслов'янської давнини іменник *сусік* із модифікованими протягом століть значеннями: *сусѣкъ* (1627 БерЛекс 125) “цистерна, яма, рів для води”, *сусік* (Гр IV 231, 1997 ГуцГ 179) “сховище; скриня”. Нові утворення фіксуються в ХІХ-ХХ століттях: *суміш* (1931 Шел 89, СУМ ІХ 837) “сукупність предметів різного виду, сорту; продукт механічного поєднання, змішування різних речовин, елементів” від *мішати*; *суноза* (1966 Лысенко 53) “скіпка, колючка”; *сукрут* [Аркушин 2004 571] “вузол на нитці” від *крутити*; *сувий, сувуй / сувої* [Там само] “тшок (тканини, паперу)”, співвідноситься з *вити, в'ю*.

1.8. З кінця ХVІІ століття фіксується група похідних зі значенням *определеної дії*: *сумерк* (1717-1734 МатТимч II 377) “смеркання” (*меркнути* “згасати”); *суполоч* (1886 Ж 937) “скупчення, сновигання людей” від *толочити(-сь)*; *суповора* (Гр IV 225, 1886 Ж 932) “розмова” (*говорити*); *супор* (Гр IV 230), *супір* (1984 О II 266) “ворогування, протистояння”; *сутіч* (1893 УмС 944), *сутич* (988), *сутика* (988), *сутеча* (СУМ ІХ 859) “змішання, злиття, збіг” (*текти*); *супряга* (1893 УмС 721) “допомога робочою худобою”; *супрет* (968) “опір, протистояння”, співвідноситься з *претити* “забороняти” (ЕСУМ IV 566); пор. також множинний дериват *сугляди* (1987 ДзПА 264), *сугляды* [Аркушин 2004 571] “обряд знайомства батьків молодого (молодої) з житлом, господарством своїх майбутніх сватів” (*глядіти* “дивитися”).

1.9. Інші номени: *супон, сутін* (1987 ДзПА 256) “легкі крижини на початку замерзання річки (під час осінніх заморозків), корінь цього деривата спільний із *затяти* “покрити, зтягти” від давнього *tęti (<*tenti)* (ЕСУМ II 243), пор. однокореневі *тень* “павутина”, *тонька* “мотузка для натягування”, *тина* “струна” тощо.

2. Значно меншою за кількістю є група відіменникових утворень, які потрапляють в обстежені пам'ятки, за нашими даними, у ранній середньоукраїнській мові. Ці деривати поділяються на кілька груп.

2.1. Атрибутивні найменування *істот*: **соупор** (XV ССУМ II 402) “противник, суперник”, пор.: **супор** (Гр IV 230), **супір** (1984 О II 266) “ворогування протистояння”, співвідноситься з **пърга** “сварка, ворожнеча” (див. Ф III 392), хоча тут, здається, простежується й первинна мотивація (**pero*, **prati* “бити, вдаряти”), пор. д.-р. **пърати** “давати, топтати” (Ср II 1761), **перети**, **перѣ** “тиснути, витискувати” (917); **сутіла** (1987 ДзПА 45) “тільна корова” (*теля*); **супороса** (45) “вагітна свиня” (*порося*); **сузим** (175) “похмура, непривітна, неговірка людина” (*зима*).

2.2. *Локативи*: **мне знаки звечи(с)тое суграни** показали (1576 ВолГ 172) “межа” від *грань(-иця)*; **сумежъ** (1576 МагТимч II 377) “спільна частина полів, нив” (*межа*); **суголов** (1893 УмС 431, Гр IV 225, 1926 Саб 172) “межа між двома полями у вигляді незасіяної смуги”, **суголов / суголоу** [Аркушин 2004 568] “вузька межева дорога” (*голова*).

2.3. Номени, що виражають *зовнішню подібність* до названого мотиватором: **супишен** (Гр IV 230) “полба, пшениця спельта, *Triticum spelta* L.”, пов’язане з *пшениця*, *пионо*; **суволось** (1928 Бот 292) “тоненькі відростки на стеблах окремих видів рослин, що нагадують людське волосся” (*волосся*); **суволок** (1990 ТранспЛ 41) “брускоподібна частина передка чи задка воза, в яку похило вдовбані дві ручиці і на яку лягають драбини” (*волока*); **сукром** (1987 ДзПА 89) “засік, відгороджене місце в коморі, зерносховищі і т.ін. для зсипання зерна”, співвідноситься із *крома* “перегородка” (див. ЕСУМ III 102, Ф II 380); **суржа** [Аркушин 2004 569] “суміш жита і ячменю”, виводиться із прасл. **ръжь* “жито” (див. ЕСУМ V 479), пор. суч. рос. *рожь*.

Конфікс у-(в-)...-ѡ(ъ, а).

Аналіз дібраного матеріалу засвідчує переважання *девербативів* над рештою похідних іменників.

1.1. *Локативні назви*: **а мѣсто оточиваетъ скали зас не ужитие втесомъ** стоят барзо високіе и трудніе до приступу (1672 ХрС 259) “стрімчак, бескид” від *тесати*, первісно “гладенька скеля” (Ф IV 174), пор. **утес** “сідловина гір; крутий схил скелі, льоду” (ЕСУМ V 560); **увіз** (Гр IV 310) “дорога в низині, ярузі” (*возити*), пор. давньокиївське *оувозъ* (див. с. 91); **улога** (334) “западина, заглиблене місце, яма”; **ухаб** (1893 УмС 1073) “ямка, заглиблення на дорозі, вибите колесами, полозами або водою” від *хабити* “псувати”; **уступ** (СУМ X 502) “виступ або виїмка в чому-небудь, що нагадує східець” (*ступити*, *ступати*, пор. антонімічне утворення *виступ*); **ухід** (528) “місце для промислу” (*ходити*); **уздір** [Панасюк, Чорненький 2001 416] “груба частина снопа, протилежна колоссю” (*здирати*). Пор. плюратив *втори*, *утори* (1984 О I 151) “внутрішня стінка дерев’яного посуду” (*терти*).

1.2. У ранній середньоукраїнській мові продовжує функціонування група назв *результатів інтелектуальної дії*, частина з яких іменувала *важелі врегулювання суспільно-політичних відносин та особистісних стосунків громадян*. Сюди належить давнє утворення **оурядъ** з дещо модифікованими значеннями: “умова, угода” (1433 ССУМ II 484), на **врадїхъ** короннихъ оповідалися (1595 ІДБ 29) “управа”, *стара(н)є о ва(с) и промысль з повинности оуряду своего мѣти винны бѣдѣчи* (1616 ЄУС 77) “установлений обов’язок”, *кожному бы ся хотїло узяти тот уряд* (1657 ЛСам 75) “службове становище, посада”; *порядне своїми уряды справу(и)те* (XVIII КЗ 153) “законна сила”, князь *Шаховскій приняль правленіє гетманского вѣраду* (1740 ЛѣтКр 248), **уряд** (1886 Ж 1015, Гр IV 353, 1893 УмС 1063, 1999 НТСУМ IV 647) “найвищий виконавчий та розпорядчий орган державної влади, який здійснює управління державою”. Новотворів небагато: **угана** (1886 Ж 1001) “догана, докір” із *ганити* “сварити, лаяти”; **вмана** (112) “обман” (*манити*). Пор. множинний іменник *ѡ(т)пускаймо малым уразы, кривды свои и вшелакии грѣхи людемъ* (1659 Гал 73) “кривди, образи” від *разити, уразити*, пор. *поразка*.

До цієї групи вливається кілька новотворів: *которое стороны уска(з) будеть, [...], тую сторону при то(м) всказе зостави(ти) мел* (1570 ВолГ 62) “наказ, вирок, документ для одержання грошей” від *сказати*; **вговор** (1840 Б-Н 70) “угода” (*говорити, вговоритися* “домовитися”).

1.3. Назви *складників знарядь праці*: **упряж** (1931 Шел 99) “зброя” (*прягти, пряжу, упрягати*); **ув’язь** (СУМ X 370) “ремінь, який скріплює біло ціпка з його державком” (*в’язати, ув’язати*); **ухляп** (1987 ДзПА 197) ткацьк. “частина основи, що провисає через слабе натягнення” (*хляпати*).

1.4. Найменування *виробів, споруд*. Давній дериват **ѡбрѡсь** “хустка, рушник” змінює семантику і в описуваний період уживається зі значенням “скатертина” (див. Гр IV 308); **узводъ** (1523 МатТимч II 420) “підйомний міст” (*зводити*); **услонъ** (1653 441), *И сѣли на услонѣ* (1725 ДНМ 167) “лава”, пор. *прислонити(-ся)* “притулити(-ся)”.

1.5. Найменування *результатів фізичної дії* поділяються на кілька підгруп:

— назви *сукупного одержаного продукту*: **вколотъ** (сер. XIX Гол 404) “обмолочений сніп” (*колотити* “бити”); **вмолот** (1893 УмС 1057), **умолот** (1926 Саб 136, СУМ X 446) “кількість зерна, одержана після молотьби; обмолочене зерно” (*молотити, умолотити*); **удій** (1893 УмС 688, СУМ X 394) “кількість молока, надое-

ного за один раз або за певний відрізок часу” (*доїти*); *ужин* (402) “загальна кількість зжатого на ниві хліба” (*жати, жну*);

— найменування частини від цілого: *о̀крѣхъ* (1616 ЄУС 147), *укрухи*, *позостальи ѡ(т) пати хлѣбовъ*, [...] *приняли до серца своєгѡ* (1659 Гал 77), *Лучче укрух хлѣба с водою в мирѣ* (1783 Ск II 92) “скибка, крихта”, співвідноситься з *крушити* (див. ЕСУМ IV 174).

1.6. Назви *опредметнених дій*: *упадѡ* (XVII МатТимч II 431) “падіння” (*падати*); *воводѡ* (сер.ХІХ Гол 409) “введення молодої в церкву другого дня по весіллі” (*водити, вводити*); *врубѡ* (421) “лісоповал, рубання лісу” (*рубати*); *врява* (421) “крик, шум”, *врявк* “те саме”, це, очевидно, запозичення з польської або чеської мови (п. *wrzawa* “галас, гамір, шум”, ч. *vřava* “те саме” — ЕСУМ I 433) у сучасній мові співвідноситься радше не з *врявкати, врявчати*, а з *рявкати, рявчати*; *угар* (СУМ X 373) спец. “зменшення в кількості, у вазі чого-небудь (при плавленні, горінні, термічній обробці і т.ін.)” від *горіти*.

1.7. Назви *волевиявлень, почуттів*: *о̀чѣта* (1616 ЄУС 243) “поштивість, шанобливість” (*чтити*); *вдяка* (сер.ХІХ Гол 391, СУМ I 314) “почуття подяки, готовність віддячити за послугу, зроблене добро” (*дякувати*).

1.8. Інші назви: *упаль* (1656 МатТимч II 431), *упал* [Аркушин 2004 571] “спека, жар, засуха” (*палити*); *вусмака* (1987 ДзПА 110) “засмажка, те, що додається до страви для поліпшення її смаку, запаху і т.ін.” (*смакувати*).

2. Значно меншою мірою представлені в обстеженому матеріалі *десубстантиви*, які мають загальне словотвірне значення “те, що вказує на розташування об’єкта біля чогось, позначеного мотивувальною основою”. Відіменникові похідні утворюють такі лексико-словотвірні групи:

— назви *територій, окремих гідронімів*: *удол* (XVI Син 134), *удоль* (1840 Б-Н 363) “нива межі горами; долина”; *убіч* (1886 Ж 999, 1893 УмС 598, Гр IV 307, 1926 Саб 359, 1984 О II 310), *убоч* (1875 Писк 263) “узгір’я, схил гори, круча”, *убоча* (1984 О II 310) “горбочок, покритий кущами”, пор. *Убіч, Убочі* (1999 Матіїв 75) “назва річки і струмків” від *бік, боки*; *Уборть* (1998 Янко 325) “назва річки”, співвідноситься із д.-р.-укр. *борть* “бджолиний рій (вулик) у дуплі”; *Уріч* (1979 СГУ 580) “назва річки” (*ріка*);

— інші найменування: *уголов* (1984 О II 312), *вуголов* (1987 ДзПА 26) “деталь ціпа — петля на бияку або ціпилні; вухо; шкіряна петля на ціпі” (*голова*).

3. Від *прикметника* утворено іменник *о̀жкось* (1404 ССУМ II 474), *укось* (1653 МатТимч II 424), *укіс, (вкіс)* (СУМ X 416) “похила,

спадиста поверхня; схил гори, берега; бічна поверхня насипу залізниці, дороги і т.ін.” (*косий*).

Конфікс об-...-Ø(ь, а).

Похідні досліджуваного типу — це, як правило, *девербативи*, що складають кілька лексико-словотвірних груп.

1.1. Із середини XVI століття формується група *локативів*: *Показовал намъ облоги поораные и просомъ засеяные* (1565 МатТимч II 11), *облогъ краи озера Сенчанского* (1720 ДНМ 117), *всю траву по житѣ на облага(x) [...] виїла* (1748 ДДГ 78), *буваю(т) по ѡблога(x) клецѣ* (XVIII КЗ 191), *обліг* (1840 Б-Н 253, ЛексФр148, 1893 УМС 625, Гр III 15, 1926 Саб 123, СУМ V 526), *облог* [Аркушин 2004 570] “переліг”, *облога* (1992 Чаб III 12) “протягом кількох років не оране, не оброблюване поле; пар, толока, переліг” від *лежати*; *обкидь* (1987 ДзПА 30) “місце, пропущене при сіянні вручну” (*кидати*).

1.2. Розширюється група похідних іменників, що позначають *опредметнену дію*. Праслов’янський іменник з абстрактним значенням *облуда* (див. с.38) документується в пам’ятках української мови з середини XVII століття: *Але ѡнѣ собѣ той голось мѣл(ь) за ѡблуду* (1665 Гал 273), *облуда* (XVII МатТимч II 11), *облуд* (1984 О II 8) “неправда, кривда”, *облуда* (Гр III 16, СУМ V 529-530) “удавання, лицемірство з метою обдурювання; фальш, неправда, прикиди, лукавство”, пов’язане з *лудити* “приваблювати, заманювати” (див. ЕСУМ IV 137-138). Сюди ж долучаються інші похідні: *обловъ* (1626 МатТимч II 11), *облав* (1877 ЗСЮР 42, Гр III 13), *облава* (ЛексФр 148, СУМ V 516) “полювання, при якому оточується місце, де знаходиться звір; оточення місця, де перебувають чи можуть перебувати переслідувані особи, з метою їх затримання, арешту” від *ловити*; *обрада* (1655 МатТимч II 18, Писк 161, 1861 Закр 422, Гр III 23, СУМ V 559) “собор, нарада, обговорення; порада” від *радити(-сь)*, спрефіксоване дієслово *обрадитися* “вирішити радою, порадитися” датується майже двома століттями пізніше від згаданого деривата (див. 1864 МатТимч II 18); *обзоръ* (1851 МатТимч II 9) “оглядання; увага, повага”, *обзур* (1899 Верх 30 240) “візит”, пор. плюратив *обзори* (Гр III 9) “огляд будинку і господарства, куди хочуть віддати дівчину заміж чи взяти дівчину заміж”, співвідноситься із *зорити*, *зрити* “дивитись, бачити”.

1.3. У групі найменувань *результатів дії* продовжують функціонувати давні деривати *оброкъ* і *обрядъ*: *а ещє есмы дали оброкъ тому моноствирєви из нашего двора каждыи годъ ѡѣлыи по десѣть бочокъ вина и по десѣть колоды пшеничны(x) и по девѣть поставычєхъ и игумену по єдинъ поль поставъ сѣброго сукна* (1411 ССУМ II 70), *причинили имъ оброку над звичай* (др.пол.XVII Радив 350)

“податок грошима чи натурою, який стягували поміщики з кріпаків замість панщини; чинш”, **обрік, обріка** (Гр III 25) “обітниця, обіцянка”, **обрік** (1893 УмС 278) “зарікання”, **обрук** [Аркушин 2004 570] “клятва”; *даль имъ ро(с)писъ <, > зъ виписаніємъ всяки(х) обрядов(ъ) на братство* (1740 ДДГ 105), *всѣ обряды, а найпаче свадебные, наблюдаются съ величайшими церемоніями и издержками* (XVIII ОЛУ 199), **обряд** (Гр III 26, СУМ V 574) “сукупність установлених звичаєм дій, пов’язаних з побутовими традиціями або з виконанням релігійних настанов; ритуал, традиція, заведенція”.

Згодом сюди вливається ряд новотворів: **облова** (1875 Писк 159, 1861 Закр 420) “здобич, жертва” (*ловити*); *В котору(м) ѡблику на(н) Еле(ц) ѡбвязува(л)ся пана Адама Фаца ѡ(д) вшеляки(х) кри(в)дѣ и перешкодѣ боронити* (АЖ 1611 155), **облигъ, обликъ** (1703 МатТимч II 10) “зобов’язання”, *и облѣкъ на девят копѣ на глуховског[о] жителя на Григорія Калюжного* (1704 ДНМ 30), **облѣкъ, облѣкъ** (1717-1734 МатТимч II 12) “зобов’язання, розписка”, *Сіє же писмо вомѣсто облѣки соде(р)жатъ* (1757 ПЛ XVIII 128), **обліч** (1926 Саб 70), **облік** (1926 Саб 69, СУМ V 526) “боргове зобов’язання; засвідчення, встановлення наявності, з’ясування кількості чого-небудь; обрахунок, обчислення, обрахування”. Зауважимо, що на початку XVII століття існувало дієслово **облѣговатися** “зобов’язуватися” (див. МатТимч II 12), у кінці XIX - на початку XX століття фіксується дієслівна форма **облікувати** “визнати, вважати” (див. Гр III 15), а в сучасній мові це значення для дієслова **облікувати** і новотвора **обліковувати** стало вторинним, натомість виникло “з’ясовувати, встановлювати наявність, кількість кого-, чого-небудь; вести облік когось, чогось; обчислювати, обраховувати, облічувати” (СУМ V 527). Отже, мотивувальними в цьому випадку можуть виступати як безпрефіксне дієслово **лічити**, так і префіксальні **облікувати, обліковувати**, пор. також **облічити**. Сюди ж, певно, і дериват **обмах** (1926 Саб 318) “прорахунок”, пор. *промахнутися*, а також фразеологізм *давати / дати маху* “помилятися, прораховуватися у чомусь, допускати помилку” (ФСУМ I 207-208).

1.4. Назви **часових проміжків** за характерною процесуальною ознакою, закладеною в твірній основі: **обкіть** (Осн V 36), **обкіт** (Гр III 12) “час, коли вівці родять” від *котитися* “родити” (про кішку, вівцю, зайчиху і под.)”; пор. множинний вменник **обляги** (1893 УмС 967) “час, коли лягають спати; час сну” (*лягати, лягти, лежати*).

1.5. Інші назви: **облогъ** (1861 Закр 421) “затяжна хвороба” (*лягти, лежати*), пор. *облягти* “лягти” (див. МатТимч II 12); **обуза** (Гр III 30) “натовп”, співвідноситься з *в’язати* (див. ЕСУМ IV 145-146).

2. В обстежених джерелах задокументовано і декілька *відіменникових* дериватів із загальним словотвірним значенням “те, що прилягає до чогось, названого твірною основою”. Праслов’янські похідні **obixъ*, **obrǫxъ*, **obnožъ*, **obnoža* (див. с. 39) збереглися в описуваний період: *велѣль его старостѣ своему бити обухомъ* (1719 ДДГ 173) “дерев’яна (рідше залізна) ручка сокири чи молота”, традиційно це слово пов’язують з *ухо* (**ob-ixъ*), розуміючи під *вухом* “отвір для ручки в різних інструментах” (Ф III 109-110, ЕСУМ IV 146), у російській мові поява згаданого іменника датується 1589 р. (див. Ср II 560), його наявність у сусідніх слов’янських мовах (чеській, словенській, польській) дозволяє припускати можливість запозичення. Досить пізно фіксуються й інші праслов’янські за походженням деривати: *обруч* (ЛексФр 149, СУМ V 573) “металева, дерев’яна і т. ін. прикраса у вигляді кільця, яку носять на голові, руках або ногах”, *обруч* (Гр III 26, 1931 Шел 55, СУМ V 572) “обід; зігнута кільцем металева, дерев’яна і т. ін. штаба”; *обруч* (1987 ДзПА 25) “верхній потовщений край полотна коси”; *обніж* (1926 Саб 321, 1877 ЗСЮР 42, 1893 УмС 1086, СУМ V 545), *обніжа* (1902 ГалЛем 441), *обміж*, *обніш* (1997 ГуцГ 135), *обнож* (1966 Лысенко 37) “квітковий пилок, який бджоли на задніх ніжках переносять у вулик для виготовлення перги”.

До десубстантивів належить і новотвір *обніж* (Гр III 20), *убніжа* (1952 Мельн 95) “частина столу під кришкою, у якій розміщені висувні ящики”. Це омонім наведеного деривата, що позначає “квітковий пилок, який бджоли на задніх ніжках переносять у вулик для виготовлення перги” (*нога, ноги*).

Іменник *оброть*, який теж зводиться до прасл. **obrotъ* (ЕСУМ IV 145), фіксується в середньо- та новоукраїнській мові: *оброть* (1573 МатТимч II 20, Гр III 25) “недоуздок, мотузьяна вуздечка без удил”, *оброть* (1893 УмС 488, 1926 Саб 196) “намордник”.

3. *Деад’ективи*, за нашими даними, фіксуються з поч. XVII століття, вони мають загальне словотвірне значення “те, що схоже на щось, назване твірним словом”. Запозичення з польської *обишар* (п. *obszar*) “широкий простір, відкрите місце; територія” (ЕСУМ IV 147) зблизилося з українськими “просторовими” словами *широкий*, *шир* і под., набуло вигляду *обишир*, обидва слова (*обишар* і *обишир / обиширь*) із приблизно однаковим значенням функціонують паралельно: *помененьми слуга с помененьми возньми и шляхтою указовал обишар великии* (1619 СелРух 170), *обишир* (ЛексФр 150, 1893 УмС 829), *обиширь* (Гр III 32) “простір; об’єм”, *обишир* (1926 Саб 230) “об’єм”, *обишар* (СУМ V 605) “певний простір, звичайно обмежений чим-небудь”. Сюди ж і

обмолодь (Гр III 19) “молоді паростки” (*молодий*) та *обміль* (1893 УМС 432, СУМ V 539) “мілина” (*мілкий*).

Конфікс з-(с-)...-ø(а).

Аналіз засвідченого матеріалу виявив переважання у пам’ятках української мови *віддієслівних* дериватів з цим формантом над відіменниковими. Девербативи складають ряд лексико-словотвірних груп, більшість з яких почала формуватися в середньоукраїнській мові.

1.1. Одиначним утворенням *згрыза* “зла жінка, що біду робить” (1902 ГалЛем 418) (*гризти*) репрезентована назва *особи*.

1.2. Деривати, що іменують *фізичний або психічний стан людини*: *скруха* (1653 МатТимч II 327), *можешь ср(д)це члвѣчое ѿдомкнути, жебы скруху и жаль за грѣхи показало* (1659 Гал 54), *скруха* (Гр IV 145, 1893 УМС 965, СУМ IX 327) “тяжкий, гнітючий настрій”, *скруха* (1984 О II 228) “злість, ненависть”, співвідноситься із *крушити* “журити, мучити” (ЕСУМ III 114); *згрыза* (1877 ЗСЮР 21) “грижа”, *згряз, згрыза* (ЕСУМ I 595) “сум, печаль” (*гризти*); *злоги* (1892 СМН 600, Гр II 160) “пологи” від *лягти, лежати*; *спрага* (Гр IV 189, 1926 Саб 110, СУМ IX 595) “сильне бажання пити; велике бажання чого-небудь, прагнення до чогось” (*прагнути* — див. ЕСУМ IV 555).

1.3. *Локативи*. Українські *извур, звір, звор* і под. є прямими континуантами прасл. **izvorъ*, наприклад: *извуръ* (XVI НП 123), *Ой, полети коваючи За темненькі звори* (XIX РД 75), *Извор* [Громко 2001 187], *звір* (1984 О I 300) “назва джерел; водопад між горами”, ці форми, нам видається, зберігали мотиваційні відношення з *врити* “кипіти, вирувати, клекотати”; *спаша, спашь* (1571 МатТимч II 342) “потрава”, *не тот спашь платит, хто попасе, але той, которого поимано* (1722 ДНМ 128), *спаш* (Гр IV 174, СУМ IX 494) “місце серед посівів, трав, яке зіпсоване або знищене тваринами; потрава” від *пасту(-ся)*; *стяга* (1926 Саб 83) “грядя (гірська)”, очевидно, пов’язане з *тягти*; *звіз* (1999 НГТК 83) “дорога уздовж підвищення” (*возити*); *сказ* (1984 О II 220) “місце, пропущене під час оранки”, *сказ* (1987 ДзПА 32) “місце, залишене при косінні”, співвідноситься із давнім *казити* “псувати”.

1.4. Деривати на позначення *елементів споруд, інструментів*. Праслов’янський іменник **sъvolkъ* функціонує на теренах нової української мови: *сволок* (1893 УМС 480, Гр IV 111, СУМ IX 100) “найголовніша балка в стелі”. До новотворів цього періоду слід віднести, певно, *истикъ* (1840 Б-Н 170), *вістик, їстик* (2002 СУССГ 43), *гистик, гестик, естик, існик, їсник* (1987 ДзПА 21) “лопатка для очищення землі на плузі; паличка із залізним наконечником для зрізування бур’яну на посівах злакових” (*тикати*).

1.5. Назви *опредметненої дії* фіксуються в новій українській мові цього періоду: **зворот** (1926 Саб 43) “повернення” від *вертатися* із давнього *воротити(-ся)*; **сполох** (57) “спалах”, пов’язане з *палати*, можливо, результат контамінації слів *палати* і *пахтіти*, *тихтіти*, *тихкотіти*, пор. п. *pałachścieś* “палахтіти” (див. ЕСУМ IV 261).

Сюди ж і назви стосунків між людьми: *И за тою то звадою ѿди(н) з ни(х) бы(л) заговова(н)* (1605 ДМВ 66), *непріѣтели почали сами з(ъ) собою вадитисѧ и много ихъ в(ъ) той звадѣ* погинуло (1665 Гал 282), **звада** (1561 МатТимч I 304) “суперечка, розбрат” (*вадити*), пор. однокореневі особові назви — *звадница*, *звадца* (Там само).

1.6. Найменування *результатів виконаної дії*: **сказа** (1656 МатТимч II 321) “пошкодження, порча, порок”, **сказа** “огріх, вада” (ЕСУМ II 342) від казити “псувати”; **зутик** (1931 Шел 92) “зіткнення поїздів”, співвідноситься із *тикати(-ся)*.

1.7. Утворення, які характеризують *природні явища*: **змокрь** (1656 МатТимч I 328), **змеркъ** (1892 СМН 602), **змокрь** (603), **змір** (Гр II 168), **змірък** (1984 О I 313) “сутінки” від *меркнути* “згасати, тьмяніти”; **снека** (1864 МатТимч II 342), **знека** (1840 Б-Н 159), **снека** (Гр IV 174, СУМ IX 495) “гаряче, дуже нагріте сонцем повітря; гаряча літня пора, жара” (*пекти*); **сплюща** (Гр IV 180, 1984 О II 242) “злива, проливний дощ” (*плющити* “сильно лити”); **ізморось** (2002 СУССГ 88) “іній” від *морозити*.

1.8. Найменування *абстрактних понять*: **Змаза порокъ** (XVI Син 119), *В тобі, о пане, жадной нѣмаи змазы* (сер. XVII УП 149), **змаза** (1653 МатТимч I 326, 1840 Б-Н 157, 1920 Яв 304) “порок, гріх, пляма, вада” (*мазати*), пор. *змазати* (див. МатТимч I 326) “стерти, замазати”; **скруха** (1653 II 327), *пре(с)таѧ дѡа бѣа упросила у бѡа скруху сердечну и жаль за грѣхи* (1659 Гал 280) “печаль, переживання”, **скруха** (1984 О II 228) “злість, ненависть”, виводиться від *крушити*, пор. суч. рос. *кручиниться*; **злуда** (1892 СМН 601, ЛексФр 91) “обман, спокуса” від *лудити* “приваблювати, приманювати, заманювати” (див. Гр II 380); *Хочъ якій заво(д) по(л)чане стародубовскіе ме(ж)ду собою прилучившійся злагодою и помѣркова(н)немъ сами уко(н)чили* (1719 ДДГ 210), **злагода** (1877 ЗСЮР 22, Гр II 156, 1926 Саб 177, СУМ III 583) “мир, згода, спокій” (*лагодити*).

1.9. Інші найменування: **страва** (1386-1418 ССУМ II 392), *идло страва* (XVI Син 89), *и мало поноровя, [...] принесли страву на вечерю* (1756 ДНМ 344), *маєш мені загнати на вечерю вишитку страву* (1877 ЗСЮР 143), **страва** (Гр IV 212, 1926 Саб 160, СУМ IX 746) “приготовлені для їди продукти харчування” від *з травити* “засвоювати їжу”, пор. *травлення*; **спона** (Гр IV 184) “застібка, запонка”, співвід-

носиться із *п'ясти*, *пнути*, пор. *спонка* (1717-1734 МатТимч II 349) “запонка”.

2. *Відіменникова* деривація представлена кількома похідними лексемами з *локативним* значенням: *збб́чь* (1892 СМН 589), *зб́ич*, *збочу* (Гр II 125) “схил гори” (*бік*, *боковина*), пор. *збочя* (1999 НГТК 83) “те саме”; *зголов* (1987 ДзПА 248) “місце, звідки витікає річка; гирло” (*голова*).

3. В обстежених джерелах трапляється також одиничний деад’єктив — *звеличь* (1984 О I 299) “високопоставлена людина” (*великий*).

Конфікс пре-...-Ø(а).

Давньокиївський іменник *предѣль* “межа, кордон” (див. с.92) продовжує функціонувати в середньоукраїнській та новоукраїнській мові з модифікованими значеннями: *предѣль*, *придѣль* (1481 ССУМ II 238) “філіальний монастир”, *приділ* (Гр III 414) “призначення, приурочення до якого-небудь місця, справи”.

1. Крім згаданого, у джерелах переважно нової української мови фіксується ряд *віддієслівних* похідних.

1.1. *Рослинні* назви: *преріс* (1886 Ж 737) “молоді пагони на місці зрізаних чи зрубаних” (*рости*); *престурч* [Аркушин 2004 570] “гострий пенечок молодого дерева; будь-який загострений предмет, убитий в землю”, співвідноситься зі *стирчати* / **стурчати* “стриміти”.

1.2. *Інструментальні* номени: *превѣса* (XVII БерЛекс 92) “шала, ваги” (*вѣшати* “зважувати”); *претька* (1861 Закр 482) “палиця, кийок, рукоятка” (*тикати*).

Іменник *пресух* (1987 Корз 190) “дубовий стовп у стіні клуні” утворено від прикметника *сухий*.

Конфікс при-...-Ø(ь, а).

Розгляд дібраного матеріалу показує переважання віддієслівних похідних над рештою дериватів. Давній іменник *приплодѣ* не втратив своєї семантики упродовж віків: *приплід* (Гр III 432, 1999 НТСУМ III 719) “приріст потомства у тварин, які мають господарче значення” (*плодити*, *приплодити*).

1. Більшість лексико-словотвірних груп девербативів започатковано в пізній середньоукраїнській мові, значне поповнення цих груп припадає на нову українську мову.

1.1. Назви *осіб* чи *групи осіб*, які виконують певну дію, названу мотивувальною основою: *привереда* (СУМ VII 570) “вередлива людина; вереда” (*вередувати*); *прилиза* (1992 Чаб III 265) “підлабузник” (*лизати*); пор. плюратив *приреди* (1984 О II 143) “начальство, особливо сільське”, співвідноситься із давнім *рядити* “керувати, узаконювати, правити”.

1.2. Номени, пов'язані з *рослинним світом*: *Чувственное убо звір, живот и чувство иміюще, а безчувственное, яко присада* (п. XVII Діал 78-79) “рослина”; *прысторч / присторч* [Аркушин 2004 570] “гострий пеньок молодого дерева”, співвідноситься з діал. *сторчати* “стирчати”.

1.3. *Локативні назви*: *присіл* (1886 Ж 756) “стихийне поселення людей” від *селити(-ся)*; *припадъ* (Гр III 431) “низина” (*пасти, падати*); *присліп* (1984 О II 144) “місце, в якому гори стикаються, утворюючи горб, що ділить долину на дві частини” від (*з*)*сліпитися* “стулитися до купи”; *пришиб* (1931 Шел 74) “пристань”, “притулок” (СУМ VIII 102), співвідноситься з *шибати, шибити* “кидати, бити”, ужитому в переносному значенні “до когось чи до чогось прибиватись, приста-вати”; *приплав* (СУМ VII 710) “те саме, що пристань” від *пливати*.

1.4. Певну кількість найменувань становлять іменники на позначення *бажань, волевиявлень*: *попъ Яков Костенецкій, по прихотъ своей, [...] удрат зъ имущества, [...] требаю денег на сорокоустъ* (1754 ДНМ 329), *прихоть* (ЛексФр 195, 1886 Ж 763) “вияв чиєїсь невірноваженості, несподіване бажання” (*хотіти*); *причуд* (1886 Ж 764), *причуда* (ЛексФр 195, СУМ VIII 101) “примха або дивацтво” від *чудити*; *принука* (1893 УмС 513, Гр III 429, 1926 Саб 200) “силування, примус”, певне, пов'язане з *никнути* “нахилитися, нагинатися, припадати до землі; зникати” із можливою контамінацією з *нукати* “поганяти (запряжену худобу)”, в основу якого покладено, очевидно, вигук “ну!” (див.Ф III 326), пор. *спонукати*; пор. множинний субстантив *привереди* (1893 УмС 342, СУМ VII 570) “невиправдані бажання, примхи” (*вередувати*).

1.5. Іменники, що позначають *неповноту вияву дії*, документуються у новій українській мові: *придуха* (1717-1734 МагТимч II 222, 1893 УмС 105, Гр III 415, СУМ VII 608) “важке повітря; брак свіжого повітря; кисневий голод (звичайно у риб) внаслідок замерзання води, забруднення її і т. ін.” від *душити(-сь)*; *прикур* (1984 О II 140) “запах чогось припаленого, пригорілого” (*курити, куріти*); *придих* (СУМ VII 606) “характерний для деяких мов глухий фрикативний звук” від *дихати*; *припах* (702) “легкий запах” (*пахнути*); *присмерк* (1886 Ж 757, Гр III 439, СУМ VIII 27) “напівтемрява після заходу сонця або перед світанком; сутінки” (*смеркати, смеркнути*).

1.6. З XVI століття документуються назви *результатів інтелектуальної дії*: *Пригана* укор ганба (XVI Син 148), *Образови божему [...] кто ж может якую дати пригану* (др.пол.XVII Радив 297), *Если то само пригана есть, мѣти неприателей* (1616 ЄУС 302), *пригана* (1886 Ж 741, Гр III 410) “догана”, пор.: *И стѣй Стефанъ гды мовиль жыдам(ъ) правду, ганиль ихъ затвердѣлоє*

ср(д)це, же не хотѣли въ Ха̃ вѣрити (1659 Гал 133); **призвіл** (1926 Саб 97) “дозвіл” від *зволити* “погодитися” (ЕСУМ II 102-103).

1.7. Інші найменування, розрізнені семантично: *Куглярство* **призоръ** (XVI Син 124), **призоръ** (1893 УмС 922) “пристріт, урок, уроки”, **призра** (1886 Ж 745, Гр III 417, СУМ VII 622) “підозра” від *зорити* “дивитися”, пор. також *призорити* “підстерігати, підглядати” (див. Гр III 417), **призір** (1926 Саб 311) “догляд”; *и до заводу и показання скопцовъ или якихъ* **прикмет** *незнаема себе учинивъ* (1729 ДНМ 217), **прикмета** (1893 УмС 787, СУМ VII 640) “те, що характеризує кого-, що-небудь, відмітна ознака когось, чогось; особливість, властивість, риса”, співвідноситься із *кметити*, *кмітити* “розуміти” (див. ЕСУМ II 472); *Въ селѣ Дмитровцѣ двор <, > зъ присадою* (1733 ДНМ 267) “садиба” (*садити*); *Оной же убитой примѣтами* *таковъ* (1740 ДНМ 281), **примета** (2002 СУССГ 176) від *мѣтити*, *примѣтити*; **признака** (XVIII МатТимч II 223, 1893 УмС 489) “те саме, що прикмета” (*значити* “мітити”); **примок** (1992 Чаб III 266) “намочені в одному мочилі коноплі” (*мокнути*); **прихорон** [Аркушин 2004 570] “дубова колода, яку кладуть на могилу після роковин” від *хоронити*.

2. Окрім віддієслівних похідних, пам’ятки документують деривати, які мотивуються *іменниками*. Їхня кількість незначна, помітних лексико-словотвірних груп вони не складають. Серед дібраного матеріалу виокремлюються:

2.1. *Локативні* назви, які вказують на близькість одного об’єкта до іншого: **пригір** (1886 Ж 742) “передгір’я”, **пригір**, **пригор** (Гр III 411, 1999 НГТК 160) “горб”, **пригір** (160) “невисоке підвищення на пасовищі” (*гора*); **пристін** (Гр III 442, 1926 Саб 18, СГТ 166) “стрімкий прямовисний берег”, пор. топоніми **Пристінь** (1979 СГУ 447, ВЛЗ 197) “назви балок” (*стіна*); **Пристінь** (2002 СУССГ 176) “назва гори в Новомиколаївському р-ні Луганської обл.”; **прыс’ола** [Аркушин 2004 568] “виселок, хутір”, співвідноситься з *село*.

2.2. Найменування споруд та їхніх складників: **прибокъ** (1565 МатТимч II 216), **прибе(ч)** *хотечи просети, абы в покою бы(л) захованы(и)* (АЖ 1611 108), *сѣнци съ кругляка смолового с прибокомъ* (1747 ДНМ 313), **прибік**, **прибіч** (1886 Ж 739) “невеличка прибудова з причілка хати” (*бік*); **прикліт**, **прикліть** (1886 Ж 747) “ганок” (*кліть*, *клітка*); **припек** (Гр III 431), **припік** (СУМ VII 708) “горизонтальна площа перед челюстями печі під комином, продовженням якої є черінь печі” (*піч*).

2.3. Інші номени. Іменник *припола*, який задокументовано в пам’ятках давнього руськоукраїнського періоду, вживається в новій

українській мові: *припiл* (1886 Ж 753, 1893 УмС 710, Гр III 432) “пола, згорнута так, щоб покласти в неї що-небудь”, *приполи* (1875 Писк 213, 1861 Закр 486, 1893 УмС 247), *припiл* (СУМ VII 709) “те саме, що пола”. Сюди ж і похідні *приз’iл* [Аркушин 2004 568] “ворожба” від *зiлля*; *пригоричча* [Там само] “обидві кисті рук, напівзігнуті й складені так, що в них можна тримати щось покладене, насипане і т.д.”, співвідноситься з *горстка* (див. ЕСУМ IV 569).

3. Відприкметникового походження є, певно, дериват *притуга* (1893 УмС 234-235) “жердина для придавлювання стріхи” (*тугий*).

Конфікс па-...-ø(ь, а).

Давній дериват *пагуба*, який задокументовано пам’ятками XI-XIII століть, продовжує вживатися в українській мові: *пагуба* (1434 ССУМ II 120) “збитки, втрата, шкода”, *можетъ в(ь) пагубу по сме(р)ти в(ь)вести* (XVIII КЗ 80), *пагуба* (ЛексФр158, 1926 Саб 73, СУМ VI 10) “те, що загрожує загибеллю, веде до загибелі, згуби”. Іменник, очевидно, праслов’янської давнини *наволока* “коштовна привозна тканина” як архаїзм дожив до наших днів. Пор. інші його значення: *наволоч* (Гр III 85) “зав’язка у лаптях, постолах тощо”; *наволока* [Аркушин 2004 570] “стан природи, коли небо затягується хмарами”. Зберіг давнє значення “пасовисько, луг, вигін” і вживаний в українських діалектах іменник *пажнить* (ЕСУМ IV 253).

1. Обстежений матеріал показує домінування *девербативів*, що мають загальне словотвірне значення “результат дії або залишок після дії, вираженої дієсловом переважно недоконаного виду”.

1.1. У групі атрибутивних найменувань *осіб* давній дериват *пагуба* (див. Гр III 86) набув протягом століть, очевидно, вторинного значення “губитель”. Онім *Семен Патика* (Могила 110) витворився, певно, з апелятива зі значенням “неметка, неповоротка, тупа людина”, мотиватором якому слугувало дієслово *тикати*. Сюди ж і нові похідні утворення: *пажера* (1886 Ж 596) “людоїд”, *пажира* (1987 Корз 176), *пажера* (СУМ VI 14) “ненажера” (*жертти*); *пахоль* (1840 Б-Н 274) “батрак, наймит”, співвідноситься з *холити* у первісному значенні “плекана дитина” (Ф III 221, ЕСУМ IV 321), пор. *пахолок* “слуга, хлопчик”.

1.2. Описуваний конфікс продукує в українській мові номени *флори* та *фауни*, а також *складників їхніх організмів*: *пагін* (1886 Ж 595, Гр III 86, СУМ VI 10) “молода гілка або стеблина рослини”, *пагон* [Аркушин 2004 570] “відросток на рогах оленя” від *знати(ся)* “рости”; *парість* (ЛексФр 160), *парост* (Гр III 97), *парость* (СУМ VI 75) “молода гілка або стеблина рослини” (*рости*); *патица* (1875 Писк 180) “шкапа”, *патиц* [Аркушин 2004 570] “тверда частина пір’їни”

(в останніх двох випадках маємо справу, можливо, із семантичним словотворенням); **навис** (ЕСУМ IV 248) “аномодон, Anomodon”, очевидно, похідне утворення від *висіти* (*повисати*) (див. ЕСУМ IV 248).

1.3. На ґрунті української мови формується група *n.loci*: **пажиги** (1886 Ж 596) “випалене місце”, пор. д.-р.-укр. *жечи*; **патолочь** (1861 Закр 443), **патолоч** (1886 Ж 605, Гр III 102) “витоптане поле, потрава”, **патолоч** (СУМ VI 95) “місце, де хижак з’їв тварину, і залишки тварини на цьому місці” (*толочити*).

1.4. Назви *інструментів, предметів побутового вжитку*: **навис** (1886 Ж 595) “якась річ, що висить” (*висіти, виснути*); **патик** (1886 Ж 605, 1926 Саб 149) “тонкий, невеличкий кілок”, **пати́ка** (Гр III 101) “палиця”, **патик(-и)** (1991 Брил 47) “кийок; дрова” від *тикати*; **пасклин, пасклін** (1990 Сизько 66), **пасклинь** (1984 О II 43) “клин у косі”, пор. *склінтити, склінчити* (1984 О II 223) “зробити як-небудь; зігнути”, хоча не виключена мотивація розгляданого деривата іменником *клин*, однак тоді неясним залишається походження елемента **-с-** (див. ЕСУМ IV 305-306).

1.5. Помітну групу складають найменування *речовин, матеріалів*: *А при томъ [...] пропало у его [...] патоки поллубки* (1723 ДНМ 137), *Меду дѣжечокъ три повних, а въ четвертой патоки кварт зо три* (1766 ДДГ 331), **патока** (1899 Верх 30 244) “чистий мед”, **патока** (СУМ VI 95) “густа, тягуча солодка речовина — продукт неповного оцукрювання крохмалю” (наведені деривати мотивуються дієсловом *текти*); **патьока** (1992 Чаб III 78), **патьок(-и)** (СУМ VI 99) “слід від якоїсь рідини, що тече”, **патьок** (Гр III 102) “окремий струмінь, який тече по поверхні”, пор. плюративи *патьоки* (Кв-Осн II 387) “струмки чого-небудь, що тече”, *патьоки (сліз)* (1886 Ж 605), *пачоси* (1886 Ж 606, 1931 Шел 62, СУМ VI 104), “рештки, відходи при чесанні, переробці вовни, льону, бавовни і т.ін.” (Гр III 104), *пачосы / пачоси* [Аркушин 2004 570] “волокна льону” (*чесати*).

1.6. Назва *абстрактного поняття* **патороч** (1886 Ж 605) “клопіт”, **патороч** (1997 ГуцГ 145) “випадок, неприємність” виводиться з *торочити* “говорити одне й те саме, повторювати щось багато разів; говорити нісенітниці, базікати” (ЕСУМ IV 316, V 608).

1.7. Інші назви: **паморозь** (1886 Ж 598, Гр III 90, 1926 Саб 136, СУМ VI 35) “схожі на іній атмосферні опади, що утворюються в туманну морозну погоду на гілках дерев, дротах і т.ін.” (*морозити*).

2. Окрім віддієслівних похідних, фіксується ряд *відіменникових* утворень, як правило, продуктів нової української мови.

2.1. Назви, пов’язані з *рослинним і тваринним світом*: **навороз** (1899 Верх 30, Гр III 85) “чіпкий пагін у деяких рослин, за допомогою

якого вони плетуться” від *вороза* “мотуз, шнурок” (ЕСУМ IV 249); *паросль* (1999 НГТК 140) “молодий ліс” (*рослина*); *пасердя* (1987 ДзПА 213) “серцевина, внутрішня частина стовбура дерева” від *серце* з відтворенням давньої основи *серд-* і відтинанням *-це*; *палуза, палуза* (214) “довга тонка гілка верби або іншого дерева” (*лоза, лозина*); *парож* (602) “несформовані роги у молодих тварин (оленів, лосів та ін.)”, певно, від *ріг, роги*.

2.2. Локативна назва *пагір* вказує на неповноту вияву ознаки, названої твірною основою: *пагір* (1900 Верх 35 112), *пагор* (1999 НГТК 138), *пагорь* (139) “горб, підвищення” (*гора*).

2.3. Найменування *споруд, речовин, матеріалів*: *паклун* (1886 Ж 597) “будівля для господарських потреб” (*клуня*); *пасока* (1619 МагТимч II 86, 1861 Закр 443, Гр III 100, 1926 Саб 163) “лімфа, сукровиця, кров” (*сік*); пор. *pluralia tantum пазолы* [Аркушин 2004 567] “лужна вода, використовувана для миття” від *зола* “попіл”.

2.4. Інші назви: *павідь* (1893 УмС 102, Гр III 85), *паводь* (1886 Ж 595, 1992 Чаб III 69, 1999 НГТК 138) “весняний розлив; розлив річки” (*вода*); *паяруга* [Аркушин 2004 567] “чоловічий пояс”, співвідноситься з *пруг* “край тканини, кант; дуга, півколо” (ЕСУМ IV 618); пор. плюратив *паврози* (1966 Лысенко 40) “вистріпані нитки в одязі” (*вороза*).

3. Незначна кількість похідних іменників є *деад’ективами*. Наприклад: *паскудь, паскуд* (1902 ГалЛем 447, 1912 Бат 282), *паскуда* (1886 Ж 604, Гр III 99, СУМ VI 86) “погана, мерзенна, підступна людина” від *скудний* “убогий, мерзенний, злиденний” (див. ЕСУМ IV 306, V 290), пор. д.-р.-укр. *паскудьнь* “бідний”, а також суч. рос. *скудный*; *памолодь* (1886 Ж 598, Гр III 90, 1926 Саб 293, СУМ VI 35) “молоді пагони; поросль молодих дерев”, пор. вторинне значення “молоде покоління” (*молодий*); *пазелень* (СУМ VI 15) “домішка зеленого кольору, зелений відтінок, зелені просвіти у забарвленні або пофарбуванні чого-небудь” (*зелений*); *пазолоть* (15) “тонкий шар золота або бронзової фарби, накладений на поверхню чого-небудь” (*золотий*); *пасуш* (1987 ДзПА 54) “вощана основа стільника, у якій немає меду; суха вощина” (*сухий*).

Конфікс від-...-Ø(а).

У досліджених джерелах середньоукраїнської та нової української мови простежується домінування *віддієслівних* похідних іменників з цим формантом над рештою дериватів.

1. Загальним словотвірним значенням для девербативів є “результат предметної дії, названої мотивувальним словом”. Упродовж віків склалися певні лексико-словотвірні групи віддієслівних похідних.

1.1. Назви, пов'язані з *життєдіяльністю істот*: **відтруть** (Гр I 232, 1984 О I 112) “болячка, нарив; пухир на нозі, підошві”, походить із *трутити* “поранити, розтерти, уразити (рану)”; **віддых** (СУМ I 579) “вбирання й випускання повітря організмом за допомогою органів дихання; подих; зітхання” (*дихати, дихнути*); **однад** [Аркушин 2001 68] “смертність серед тварин” від *надати*.

1.2. *Локативи*: **відпарь** (Гр I 222) “місце на болоті, яке не заростає і не замерзає” (*парити, парувати*); **одміть** (1992 Чаб III 36) “більш-менш тихе місце в бурхливій, швидкоплинній ріці”, **одміт** (ЕСУМ IV 160) “вигин у коліні ріки, де мало помітна течія” від *метати*.

1.3. Номени, що позначають *наслідки дії*, іменованої мотиватором, також продукуються формантом **від...-Ø(а)**: **відгомон** (1875 Писк 37), **відгомін** (Гр I 209, СУМ I 571) “відбиття звуку; луна” (*гомоніти*); **відслід** (Гр I 229) “відбиток сліду”, із *слідити* “залишати слід”; **відозва** (СУМ I 614) “звернення, заклик уряду, організації або окремої особи до широких мас населення” (*озватися, відізватися*); **віддзвін** (СУМ I 578) “відбиття дзвеніння чого-небудь, луна дзвону” (*дзвеніти*); **відзвук** (584) “відбиття звуку; відгук, луна дзвону” (*звучати*).

1.4. Найменування *одного акту багаторазово повторюваної дії*: **відрух** (ЛексФр 37, 1893 УМС 190, 1926 Саб 86, СУМ I 633) “мимовільний рух; рефлекс” (*рухатися*); **відплеск** (СУМ I 619) “сплеск хвилі, яка, ударившись об що-небудь, відкочується назад” (*плескати*).

2. *Десубстантивам* властиве загальне словотвірне значення “те, що перебуває в певному наближенні (віддаленні) від об'єкта, названого вивідною основою”. Серед них виокремлюються такі групи похідних.

2.1. Атрибутивна назва *особи*: **відлюда** (1893 УМС 436) “людоненависник, мізантроп” (*людина, люди*).

2.2. *Локативи*: **о(т)нога отокъ морскій** (XVI Син 139), *А што ся дотиче(т) ста(в)ка Хмеле(в)ского на ѡ(т)нозе* (1571 ВолГ 133), **віднога** (ЛексФр 36, 1926 Саб 335, 1979 СГУ 106) “рукав (річки)”, пор.: *хуторь при урочищѣ Видноги* (XVIII ОЛУ 172), **од(від)нога** (гори) (1893 УМС 605), утворено від *нога*; **одсторонь** (1861 Закр 426), **відсторонь** (УРС 1926 127) “глухий закут” (*сторона*).

2.3. Інші найменування: **відлюод** (1984 О I 122) “пустеля, порожнеча”, утворилося від *люд(-ина)*; **відтепель** (124), **одтепель** (1992 Чаб III 42), **оттепель** (2002 СУССГ 155) “відлига” (*тепло*).

3. *Деад'єктиви*, здебільшого п.лосі, також документуються в обстежених джерелах: **відміл** (Гр I 219), **одм'іл'** (1990 ТранспЛ 8), **отміль** (1999 НГТК 137), **відміль** (1987 ДзПА 245) “мілина, неглибоке мілке місце в річці, озері, морі” (*мілкий*); **відсоня** (1999 НГТК 47) “схил

гори, горба, повернений від сонця”, **удсонь** (1987 ДзПА 245) “південний схил гори, добре освітлюване сонцем місце” (*сонячний*); **откіс**, **откос** (136) “схил гори, горба, підвищення” (*косий*).

Конфікс на-...-ø(а, е).

Обстежені писемні джерела XIV-XXI століть засвідчують чималу кількість похідних із цим формантом.

1. Аналіз фактажу показує домінування *девербативів* над рештою утворень.

1.1. Група найменувань *істот* або *групи осіб*, процесуальна ознака яких визначає їхню поведінку, сформувалася доволі пізно: **наджуга** (1899 Верх 30 237) “людина, яка любить пащекувати” від *джугати* “кусати, жалити”, ужитому в переносному значенні; **набрід** (1893 УмС 918, СУМ V 19) “нікчемні, шкідливі для суспільства люди” (*бродити*); **наволоч** (1893 УмС 918, СУМ V 19) “те саме” від *волочитися*; **натовп** (1861 Закр 410, Гр II 527, 1893 УмС 79, СУМ V 214) “велике неорганізоване скупчення людей; стовпище” (*товпитись*); **нахаба** (СУМ V 226) “людина, яка діє зухвало, безцеремонно, порушуючи моральні норми і не зважає на ставлення до цього інших; нахабник, хам, зухвалець” від незасвідченого **хабити* “псувати” чи **нахабити* “те саме”, прасл. **xabati*, **xabiti* “те саме” (ЕСУМ IV 51-52).

1.2. Номени, що позначають *хвороби*, теж продукт новітнього періоду: **налуда** (Гр II 500) “більмо”, співвідноситься із *лудити* “покривати полудою” (Ф II 529); **наказ** (1984 О I 468) “пошесть на худобу” (*казити* “псувати”); **насморок** (1992 Чаб II 345) “нежить” від *сморкати(-сь)*.

1.3. Назви *абстрактних* понять документуються з XVI століття: **нагана порокъ** (XVI Син 129); **всѣхъ справы нашѣхъ без наганы** (1616 ЄУС 202), *абы за тое не было ѡт велможности ѿшей <, > на мене, [...] якої урази и нагани* (1710 ДНМ 42), **нагана** (1875 Писк 143, 1893 УмС 481, Гр II 475, 1926 Саб 42, СУМ V 46) “неприємність, зауваження, докір, осуд” від *ганити* “докоряти, сварити, злословити, безчестити”; **нахаба** (1861 Закр 410, 1893 УмС 468, Гр II 530) “біда, напасть; зухвальство”, співвідноситься із **хабити* “псувати”; **набач** (1875 Писк 141) “нагляд” від *бачити*.

1.4. Інші назви. В описуваний період продовжують функціонувати давні деривати *наклад* і *наряд*, які набули протягом віків супутніх до первинного значень: *то немалого кошту і накладу потребує* (к. XVI ПФ 87), *Та(к) же и шкоды и наклады [...] повин(н)и будемо заплати(ти)* (АЖ 1611143), **наклад** (Гр II 494) “витрати; утриманство”, “збиток; видання, тираж” (СУМ V 103); *чере(з) те о(д) всѣхъ народнихъ дачъ <,> нарядов* и висилки подво(д)

и работниковъ увол(ъ)нена находилася (1752 ПЛ XVIII 122), **наряд** (СУМ V 180) “завдання, розпорядження про виконання якої-небудь роботи; загод, відрядження, призначення”.

2. Дібраний матеріал містить також ряд десубстантивів із загальним словотвірним значенням “те, що знаходиться поверх або неподалік чогось, названого твірною основою”. Наприклад: **наруче** (1886 Ж 491) “наручники”, **наруч** (1974 БукГов III 35), **наруча** (1984 О I 476) “така кількість чогось однорідного, яку можна взяти на одну руку” від *рука, руки*; **наволос** (1875 Писк 143) “перука, шиньйон” (*волосся*); **наводь** (1999 НГТК 125) “водна поверхня серед болота” (*вода*); **насердя** (1926 Лук 17) “верхня оболонка серця” (*серце*). Пор. плоратив *нарослі* (126) “купина на болоті” (*рослина*).

3. Серед похідних досліджуваного типу фіксується ряд деад’єктивів: **набіл** (1717-1734 МатТимч I 448, Гр II 463, 1893 УмС 443, 1926 Саб 181, 1997 ГуцГ 128) “молочні продукти” (*білий*); **наслуз** (1987 ДзПА 257) “наст, обледеніла кірка на поверхні снігу, що утворюється від посилення морозу після відлиги” (*слизький*); **намолод’** [Аркушин 2004 569] “пора, коли з’являється молодий місяць” від *молодий*.

Конфікс під-...-Ø(ь, а, е).

Прийменникове походження препозитивної частини конфікса зумовило переважання десубстантивів над іншими похідними в обстеженому матеріалі. Специфікою цієї словотвірної моделі є те, що іменниковий компонент повинен перебувати лише в орудному відмінку, закінчення якого відтинається із одночасним приєднанням нульового суфікса.

1. *Відіменникові* похідні із загальним словотвірним значенням “те, що підпорядковується чомусь, розміщується під чимось, названим мотивувальною основою” складають ряд лексико-словотвірних груп.

1.1. Найменування *рослин*: **підвишень** (1875 Писк 186, 1886 Ж 639) “рослина *Adaricus prunulus*”, пор. плоратив *підвишині* (1893 УмС 181) “гриби, що рос-туть від вишнями” (*вишня, вишині*); **подгреб** (181) “гриби, які ростуть під грабами” (*граб, граби*).

1.2. Окрему групу складають найменування *інструментів, деталей транспортних засобів, зброї, виробів* тощо: *Ги́ра, ухвати-въши з воза подгереть деревьявйй, мужа ей по головѣ въдарилъ* (1722 ДНМ 128), **пудгера** (1990 ТранспЛ 52) “товстий щабель драбини (воза) з петлями на кінцях, що утримує від розходження полудрабки” від *герета* “жердина”; **піддон** (1893 УмС 681) “підставка” (*дно*); **підколодь** (Гр III 168) “частина поколодві” (*колода*); **підполоч** (1886 Ж 647) “бруски, на яких тримається полиця” (*полка, полиця*); **підборідь** [Кобилянський 1928 70] “стяжка (чи шнурок) у гуцульському капелюсі, що,

проходячи під бородою, утримує бриля” (*борода*); *підхомут* (1931 Шел 70) “підхомутник” (*хомут*); *підспід* (СУМ VI 505) “нижня частина, дно чого-небудь” (*спід*); *підхвістя* (521) “частина шлеї, ремінець біля сідла, що йде під хвостом коня” (*хвіст*); *підсака / пудсака* [Аркушин 2004 568] “рибальська снасть” (*сак, сачок*).

1.3. Назви *фрагментів будівельних споруд*: *подстрѣше* (1653 МагТимч II 141) “горище” (*стрѣха*); *винывши тіе(жъ) гроши з(ъ) подпорога сѣнечного, пересушувалисмо оба(д)ва з(ъ) ба(т)комъ въза(д)ворку по(д) повѣткою* (1713 ДДГ 198) “місце під порогом” (*пори́г*); *підганче* (1984 О II 67) “доріжка з дощок; галерея з перилами уздовж хати” (*ганок*); *підвал* (Гр III 160, СУМ VI 401) “приміщення під першим поверхом будинку нижче рівня землі”, прасл. **rodъvalъ* “підкладений, підкочений предмет”, пов’язане з *rodъvaliti* “підкотити, підкласти”, в українській мові співвідноситься з *вал* “земляний насип”, тобто “те, що знаходиться під земляним насипом” (див. ЕСУМ IV 388-389); пор. множинний іменник *піддаші* (1997 ГуцГ 149) “горище (над хлівом)” від *дах, дашок*.

1.4. *Локативи*. *И сталь самъ на своем Подлѣси, и послалъ къ Всеволоду* (1686-1688 ХрС 125); *и усе Подоля опановуют, и Подгура от Украины ку Льову* (XVII ЛД 234), присвоюючи *собѣ садовину [...]* *на подгорю въ Коробкахъ стоячую* (1701 ДНМ 23), *підгір* (1999 НГТК 144) “підніжжя гори, нижня частина, звідки починаються її підйом; невисоке підвищення” (*гора*); *підгрунтя* (1893 УмС 690, 1930 СТТМ 133) “грунт від верхнім шаром землі; основа, на якій базується що-небудь; підклад, підложжя”; *підсметане* (1984 О II 71), пор. плюратив *підсмитані* (1997 ГуцГ 149) “тонка плівка сметани, яка залишається після основного збирання сметани”; *підструга* (1979 СГУ 425) “мала, менша струга” (*струга* “заболочена місцевість із проточними водами”); *підсонце* (1987 ДзПА 245) “південний схил гори, добре освітлюване сонцем місце” (*сонце*); *підвал* (1999 НГТК 144) “порожня в підводній частині берега”; пор. *pluralia tantum підлози* (1960 СПГ 74) “назва поля, де росли колись лози” (*лоза*).

Сюди ж і назви *частин тіла*: *підколіно* (1886 Ж 642) “частина ноги під коліном”; *підхвістя* (Гр III 184, 1893 УмС 393) “місце під хвостом” (*хвіст*).

2. *Віддієслівна* деривація представлена в обстеженому матеріалі дещо меншою кількістю похідних іменників. Загальним словотвірним значенням для дериватів є “результат предметної дії, названої мотиватором”.

У новій українській мові збереглися давні утворення, розширивши семантику. Зокрема, успадкований із попередніх віків іменник

підошва, крім традиційного, вживається в новій українській мові з прямим і переносним значеннями: *підошва* (СУМ VI 478) “нижня частина взуття, якою ступають по землі, пришита або приклеєна до верху за допомогою устілки”, *подошва* (1985 Ник 106) “металевий прут у підсанках, який стягує поперечну надовбку або копил з переднім загнутим кінцем полоза”, *підошва* (1987 ДзПА 77) “підвалина, товста балка, що є основою дерев’яної стіни”, *підошва* (1992 Чаб III 119) “дно великого човна-дуба”, *підошва* (1999 НГТК 146) “підніжжя гори, горба, підвищення”. Семантичної трансформації зазнав також похідний іменник *подвода*: у середьукраїнській мові, окрім первинних значень “те, що підводиться; перекладна тяглова сила” і “вид податку”, він став називати запряжений кінями або волами віз, візок, що використовується для перевезення вантажу, рідше — людей, пор.: *на себе брати и с оны(х) по(д)даны(х) ты(х) имене(и) и сел вышеи менены(х) по(д)водами не(з)мерными работали* (1570 ВолГ 94), *и я бы(м) подводы по не(з)[о] сла(л)* (АЖ 1611 159), *аре(н)довали(с)мы мае(т)но(с)ть ншу w(т)чизную [...] з пови(н)ностиами, работами, по(д)водами, цыншами громовыми, да(н)ми медовыми* (334-335), *въ полкъ Переясловскій вислатъ нарочние подводи з [...] провиянтомъ* (1739 ДДГ 142); *подвода* (1653 МатТимч II 131), *підвода* (Гр III 161, 1999 НТСУМ III 355).

Серед віддієслівних новотворів виокремлюються такі лексико-словотвірні групи.

1.1. Назви складників сільськогосподарського реманенту: *підтока* (1984 О II 76) “дерев’яна вісь воза, задні сниці” від *точити*, що виводиться із прасл. **točiti* “притикати, приставляти”, пов’язаного чергуванням голосних із *тъкати* “тикати, ткати” (див. ЕСУМ IV 28), пор. плуратив *підтоки* (Гр III 182) “колода, що з’єднує передню частину воза із задньою”; *підольга* (1902 ГалЛем 449) “частина воза, яка лежить на сницях” від *лягати, лежати*, пор. *підложити*; *підволок* (1992 Чаб III 114) “збита із грубих кілків підкладка-трикутник для перевезення плуга на поле” (*волочити*).

1.2. Найменування харчових компонентів: *підчіс* (1899 Верх 30 246) “листя з капусти, яке варять” від *чесати* “зривати, оббирати”; *підгас* (1877 ЗСЮР 49, Гр III 162) “сіть, що вибирається із панви, коли вогонь вже погасить (панва — посудина для виварювання соли)” (*гасити*); *підсік* (1893 УмС 431) “мед, вирізаний із вулика” (*сікти, підсікати*).

1.3. Інші номени: *підторяся* (1893 УмС 341, СУМ VI 515) “торгівля в переддень ярмарка, базару” від *торгувати*; *підпомога* (1893 УмС 124)

“поміч” (*помогти*); *підтики* (1984 О II 71) “натяки” (*тикати*); *підмор* (1992 Чаб III 118) “умерлі за зиму бджоли”.

2. *Дед’єктиви* — це семантично розрізнені похідні із загальним словотвірним значенням “те, що *подібне* до чогось, або є неповним виявом чогось, названого вивідною основою”. До них належать такі деривати: *підповень* (1984 О II 70), *підповня* (1893 УМС 713, СУМ VI 484), *пудповня* (1987 Корз 197), *потповна* (1966 Лысенко 45) “друга фаза, друга чверть у положенні Місяця при спостереженні з Землі” (*повний*); *підсліна* (1893 УМС 692, Гр III 179, СУМ VI 502) “той, хто має поганий зір” від *сліпий*, пор. *підсліпуватий*; *підмолодь* (Гр III 172) “молодь; пивні дріжджі”, *підмулуд* [Аркушин 2004 569] “розчин на хліб із залишеного тіста” (*молодий*); *підсонь* [Панасюк, Чорненький 2001 415] “південь (сторона світу)”, співвідноситься із *сонячний*; *пудб’іл* [Аркушин 2004 569] “біла (світліша) пляма на фоні іншого кольору” від *білий*.

Конфікс про-...-Ø(ь, а).

Цей формант бере участь у творенні головно віддієслівних іменників, що мають загальне словотвірне значення “результат опредметненої дії”.

Іменникових утворень давньокиївської доби *проварь* та *проскѣль*, що започаткували, власне, цей словотвірний тип, в обстежених джерелах середньоукраїнської мови не виявлено.

1. *Девербативи* поділяються на такі лексико-словотвірні групи.

1.1. Атрибутивні назви *осіб*: *пророкъ* (1616 ЄУС 37), це слово запозичене зі старослов’янської мови, ст-сл. *пророкъ* генетично пов’язане з дієсловом *прорешти* “сказати, проректи”, однак на українському мовному тлі співвідноситься з *ректи* (ЕСУМ IV 600-601), див. також (Ф III 377); *проїсть* / *прожера* / *пружора* [Аркушин 2004 571], *прожера*, *прожора* (1999 Леснова 48), *прожирь* (1992 Чаб III 285), *проглот* (283), всі мають значення “ненаситна людина, ненажера” від *їсти*, *жертити*, *глотати* “ковтати”; *пронира* (1999 Леснова 49), *проноза* (1960 СПГ 83) “людина, яка спритно може скрізь проникнути” від *ниряти*, *низати* (ЕСУМ IV 90), вжитих у переносному значенні.

1.2. *Локативи*: *проворот* (1886 Ж 768) “місце для розвороту” (*воротитися* “вертатися”); *просадь* (1840 Б-Н 303) “дорога, обсаджена деревами; алея” (*садити*); *пролиши* (1987 ДзПА 32) “місце, пропущене при косінні” (*лишити*, *лишати*).

1.3. Найменування *опредметненої дії*: *На нем одежа: байбаракъ сукна блакитного [...] с прорѣзанными прорѣхи* (1738 ДНМ 271) “діра в одязі, тканині”, ймовірно, з вторинним -х- від *рѣзати*, *прорѣзати* (див. Ф III 376-377, ЕСУМ IV 600); *прошва* [Аркушин 2004 571] “наво-

лочка; мережива, котрі вшиваються в середину скатертини” (*шити, прошити*); **проділ** (СУМ VIII 170) “дроблена гречана або рисова крупа” (*ділити*); **просвіт** (277) “проміжок, яких утворюється між близько розташованими предметами; отвір у чому-небудь, щілина між чимось, крізь яку щось проникає, проглядається і т.ін.” (*світити*); *Посадженому в саж, йому дарма, що просвіту і продуху нема* (В. Стус).

1.4. Назви абстрактних понять: в то(у) справе упри(у)мостя(м) и ве(р)ностя(мъ) вши(м) перешкодою и **проволакою** быти не мае(т) (XVI КнКПС 87), **проволака** (1893 УмС 430) “відкладання, перенесення термінів виконання якоїсь справи”, пор. *зволікати*; **прочуд** (1886 Ж 764, 1893 УмС 1047) “диво, дивина” (*чудувати*); **прошуки** (1893 УмС 818) “каверзи”, пор. *ошукати* “обманути”, це запозичення з польської мови (п. *oszukać* “обманути”) і, можливо, становить собою кальку нвн. *versuchen* “випробовувати, спокушати” (див. ЕСУМ IV 245), згаданий дериват *прошуки* на українському мовному ґрунті співвідноситься з *шукати*, але зі значенням, закладеним в *ошукати, ошуканець* “обманщик”, *ошуканство* тощо; **прослух** (1893 УмС 946) “чутка, поголос” (*слухати*); **прогріх** (1926 Саб 209) “недолік” (*грішити*).

1.5. Інші найменування: **промел** (1893 УмС 720, Гр III 471) “плата за помол хліба зерном” (*молоти*); **промір** (Гр III 472) “пошесть, епідемія” (*морити, мор*); **пролой//прольий** [Аркушин 2004 571] “злива” (*лити*).

2. За допомогою конфікса **про-...-о(ь, а)** творяться також *деад’ективи*, переважно зі значенням опрeдметненого якісного стану. Наприклад: **прозелень** (1893 УмС 298, СУМ VIII 183) “зелений відтінок у забарвленні чого-небудь, домішка зеленого кольору до якогось іншого” (*зелений*); **прожовть** (816, 181) “домішок жовтизни в чому-небудь; жовтуватий відтінок у забарвленні” (*жовтий*); **просідь** (1886 Ж 777, СУМ VIII 285) “те саме, що сивина” (*сидий*); **пробіл** (СУМ VIII 120) “незаповнене місце між словами, рядками і т. ін. у друкованому тексті”, пор. **пробел**, **пробіл** (1999 НГТК 162) “випалене місце в лісі” (*білий*); **прозолоть** (СУМ VIII 184) “золотистий відтінок або золотисті плями у забарвленні чого-небудь” (*золотий*); **просинь** (282) “частина синього простору неба, яку видно в розриві між хмарами, у тумані; синюватий відтінок” (*синій*); **прохолода** (341) “свіжість у повітрі, легкий холодок, що освіжає, бадьорить” (*холодний*). Іменники цього типу виступають виразним стилістичним засобом: *Крізь золото остання просинь Цілує сонний краєвид; Занімій, Зів’ялена рука — цвіт німій, Прозелень гірка* (із творів Є. Маланюка), *Темінь всмоктували гаї, прохолоду хлипку ковтали* (В. Стус).

3. Окрім *девербативів* і *деад’ективів*, трапляються в опрацьованих джерелах також *десубстантиви*. Невелика кількість похідних

є носіями загального словотвірного значення “щось, схоже на назване мотиватором”. Панівна більшість із них має виразну *локативну* семантику: **проглуб** (1877 ЗСЮР 56, 1886 Ж 768, Гр III 461) “глибоке місце” (*глибина*); **просеред** (Гр III 478, 1979 СГУ 449, ВЛЗ 199) “піщана коса біля берега; острів; протока” (*середина*); **прогаль** (1886 Ж 767) “галявина” від *гал* “невеличка поляна в лісі, галявинка” (ЕСУМ I 455); **прочіл** (СГТ 169) “вершина гори” (*чоло*); **просивінь** (СУМ VIII 281) “сиве волосся” (*сивина*); *Та прозимом осінь віє, німує земля Сварога* (В. Стус) від *зима*.

Конфікс пере-...-Ø(ь, а).

1. Серед масиву обстеженого матеріалу помітно виокремлюються девербативи із загальним словотвірним значенням “те, що позначає наслідки повторюваної дії, названої мотивувальною основою”.

Віддієслівні похідні протягом досліджуваного періоду склали кілька лексико-словотвірних груп.

1.1. Одиначною є атрибутивна назва *особи* — **перебендя** (Гр III 108) “базікало, жартун; вередун”, утворено, можливо, від **бендіти*, що могло виникнути з *белендіти* “базікати” внаслідок випадіння -*ле-* (див. ЕСУМ IV 339).

1.2. *Ботанічні* номени: **переполох** (1991 Смик 125) “валеріана лікарська”, пов’язане з *полохати* (ЕСУМ IV 345); **перелаз** (Там само) “переступень білий”, утворене від *лазити*, назва зумовлена тим, що переступень має стебло, яке “лазить”, плететься (див. ЕСУМ IV 343); **перерва** (Там само) “верболізя лучне; цикорій дикий”, утворене від *рвати*, *переривати*, назва мотивується тим, що ці рослини розмножуються відрізками (обривками) стебла або кореня (див. ЕСУМ IV 345).

1.3. *N. loci*: **перетика** (1926 Саб 263) “смуга дерев, чагарнику, що розмежує окремі ділянки землі” від *тикати*; **переліг** (СУМ VI 215), **перелог** (1999 НГТК 142) “необроблене поле” (*лежати*).

1.4. *Опредметнені* назви *дій*: **перекір** (1886 Ж 616) “опір”, **перекори** (СУМ VI 196) “взаємні докори, суперечки”, співвідноситься із *корити* “картати; дорікати комусь; примушувати покоритися; скоряти, схилити в покорі голову, чоло; завойовувати”, *коритися* “беззаперечно скорятися; підкорятися” (ЕСУМ III 20); **перегана** (1886 Ж 612) “те саме” (*ганити* “сварити, докоряти”); **перейма**, **перейми** (Гр III 119) “перехоплювання того, що пливе річкою; початок пологів у жінки”, співвідноситься з *імати* (ЕСУМ II 297); **перезва**, **перезов** (Гр III 118) “весільний обряд: у понеділок, після першої шлюбної ночі, родичі молодої ідуть на пригощання до хати батьків жениха; під час проходження співають відповідні пісні”, **перезва** (1893 УМС 762) “поїзд від хати до хати після весілля”, **пырызоў/**

пэрэзоў/ пуризве [Аркушин 2004 570] “звичай, за яким тиждень після весілля родичі молодого і молоді взаємно частуються” (*звати* “кликати”). *переметуш* [Аркушин 2004 570] “метушня” (*метушитися*); *перегуд* (СУМ VI 158), *І сніг останній – синій-синій. І перегуда — очерет* (В. Стус) “протяжне, нерівномірне гудіння, звичайно з перервами або в різних місцях, або інтенсивністю” (*гудіти*), Пор. плоративи: *Якісь переплески, блиск — переймами досвітку; Ні перехлюпи хвиль — ніщо не скаже Тобі про повертання* (із творів В.Стуса) від *плескати(-ся), хлюпати(-ся), хлюпотіти* “звуки, утворювані хвилею”; *перевіди* (1984 О II 48) “розвідка” (*відати* “знати”); *переходи* (56) “екскурсія” (*ходити, переходити*); *перелог* [Аркушин 2004 570] “хвороба людини”, “хвороба тварин” (1960 СПГ 72) від *лежати*.

1.5. Назви *результатів дій*: *переказа* (1562 МагТимч II 95) “перешкода” (*казити* “псувати”); *пересучь* (НП 247) “мотузка” (*сучити* “робити нитку із пряжі”); *пересна* (Гр III 137) “пересип, земляний насип”, співвідноситься із *сипати*; *пересторога* (1926 Саб 302) “попередження” від *стерегти(-ся)*; *пересердя* (1893 УМС 211, СУМ VI 274) “злість, прикрість, досада” (*сердитися*, пор. сучасне *пересердитися* “перестати сердитися”); *перелад* (СУМ VI 210) “відсутність взаєморозуміння” (*ладити*).

2. *Деад’єктиви* мають загальне словотвірне значення “те, що є виявом ознаки, закладеної в мотиваторі”. Домінують у цій групі похідних *локативи*: *пересонь* (1886 Ж 624) “місце, добре освітлене сонцем” (*сонячний*); *переміль* (Гр III 126) “мілина”, *переміл* (СУМ VI 226) “мілина, що звичайно йде від берега” (*мілкий*); *перепих* (Гр III 131, СУМ VI 250) “пишнота” (*тихатий*); *пересліп* (1997 ГуцГ 146) “галявина серед лісу” (*сліпий*).

3. У західнополіських говірках фіксується *десубстантив пэрэсміл* [Аркушин 2004 567] “хвойний корч, який викопують для опалювання” від *смола*.

Конфікс перед-...-ø(а).

У середньоукраїнській, а згодом і в новій українській мові, іменник *предтеча*, зафіксований ще в давньоруськоукраїнських пам’ятках, вживається, головним чином, з первинним значенням “попередник”: *оупредитель, предтеча* (XVI Син 164, XVII БерЛекс 93); *Такъ мовить ап(с)ль Іванъ ѡ предтечи антихристовомъ* (1659 Гал 161); *Ти — шлях правдивий. Ти — його предтеча* (В. Стус).

Походження препозитивної частини форманта із прийменника-префікса *перед-*, який вживається із формою орудного відмінка іменника, спричиняє абсолютне переважання десубстантивів зі значенням *локативності*. В обстежених джерелах знаходимо такі похідні

іменники: *І з того ся мор почал у місті і на передмістю* (XVI ЛьвЛ 120), *вколо міста шанцями Рыгу осажено и гарматами, а інные гарматы спроважено на костел литовській, зостаючій на передмістю* (1656 ЛСам 73), *передмістя* (1893 УмС 250; СУМ VI 170) “околиці міста” від іменника *місто*. Утворено ще кілька дериватів: *передголове* (1886 Ж 614) “місце на ліжку перед головою” (*голова*); *передсердя* (1893 УмС 770, СУМ VI 177) “верхній відділ кожної з половин серця” (*серце*); *передгрудь* (1886 Ж 614) “діафрагма” (*груди, грудь*).

Конфікс **воз-(уз-)...-Ø(а)**.

Давній дериват *възтокъ* практично не вживався протягом наступних століть, іменник *възрастъ* зі значенням “вік людини” функціонував тривалий час, наприклад: *многолѣтного сподобилася узнавати возрасту* (1720 ПЛ XVIII 27).

1. Окрім згаданих утворень, маємо ще кілька дериватів, зокрема, *віддієслівного* походження з *локативною* семантикою: *узвозъ* (1623-1627/1670 МатТимч II 420) “узвіз, спуск”, *село Великой Узвозъ* (XVIII ОЛУ 172), *узвоз* (1886 Ж 1005), *возвіз* (1920 Яв 119), *озвіз* (Гр III 44) “узвіз”, *узвіз* (1893 УмС 210, Гр IV 323, СУМ X 405), *Тож до Голгофи губитьса узвіз* (В. Стус) “крутий підйом; вулиця, дорога, що мають підйом”, генетично твірним було дієслово *възвозити*, а в новій українській мові цей іменник структурно й семантично виводиться з *возити*, у російській мові це слово датується в списках після 1397 р. (Ср I 339); *узворот* (1886 Ж 1005) “недоорані подовжні кінці ниви, які наприкінці оранки обробляються упоперек”, пор. *воротитися* “вертатися”.

Окремішньо функціонують похідні *возмога* (1886 Ж 116) “можливість виконання якоїсь дії” (*могти*) та *взвар* (67), *узварь* (Гр IV 323), *узвар* (1893 УмС 365, СУМ X 405) “солодка рідка страва із сушених фруктів і ягід, зварених у воді; компот”, *озварь* (1840 Б-Н 259), *озварь* (Гр III 44) “збір сушених плодів, зварених з медом, іноді з горілкою, котрі породілля посилає до своїх близьких рідних з повирухою зі звісткою, що народилася дитина” (*варити, възьварити*), у пам’ятках російської мови це слово документується з 1534 р. (Ср I 342).

2. Трапляються в обстежених джерелах також *десубстантиви* із загальним словотвірним значенням “те, що знаходиться біля чогось або нагадує щось, назване твірною основою”. Це, як правило, *n.loci*: *Возвуть сапожный подвязка* (XVI Син 143), *възвѣзь* (1627 БерЛекс 18) від *вузи*, пор. *вузол*; *възлысь* (19) “прилісок” (*ліс*); *узбіч* (1926 Саб 78, 1931 Шел 60) “схил гори” (*бік*); *Узнож* (1979 СГУ 579) “назва балки” (*нога*).

Конфікс **ка-...-Ø(а)**.

Усталеного тлумачення гіпотетичного словотворчого компонента **ка-** і його фонетичних варіантів не існує. Керуючись міркува-

ннями стосовно того, що компонент **ка-** має прийменникове походження і є фрагментом питального займенника **къ-to* (укр. *хто*) (див. докладніше с.40), дехто із сучасних мовознавців говорить про те, що “не викликає сумніву наявність в іменних утвореннях української мови префікса **ка-** з багатьма аломорфами” [Скляренко 1993 49]. Тим часом, словниковий склад української мови містить і такі іменники, у морфемній структурі яких вичленовується афікс, що має два компоненти: **ка-** (препозитивний) і матеріально не виражений (постпозитивний), тобто конфікс **ка-...-∅**.

1. Виявлені похідні іменники здебільшого *віддієслівного* походження. Девербативам із цим формантом притаманне загальне словотвірне значення “те, що є наслідком опредметненої дії, названої мотивувальною основою”. Із дібраного матеріалу виокремлюється кілька лексико-словотвірних груп.

1.1. Атрибутивні назви *істот*. Українська мова зберегла давній дериват *калѣка*, однак із твірним словом він, певне, зв’язки втратив: *каліка*, *каліч* (Гр II 211) “каліка; усе скалічене, зіпсоване”, *каліка* (1984 О I 336) “жінка, що причіпляє молодим вінці на весіллі”; *каліча* (Там само) “людина з фізичною вадою”. Новими, певне, є утворення *кандиба* (Гр II 214) “шкапа”, очевидно, від *ка(н-)* + *дибати* “ходити повільно і незграбно, витягуючи ноги” (див. ЕСУМ II 363).

1.2. Найменування *вмістилищ*. Праслов’янської давнини дериват **kadьlba*, **kadьlbь* “колодязний зруб; довбана колода; вибоїна на дорозі; бочка, ступка” із **ка-dьlbtі* (ЕСУМ II 338-339) з аналогічною семантикою, але в інших фонетичних варіаціях, продовжує функціонувати в українській мові — *кадолбь*, *кадубь* (1562 МагТимч I 354) “велика діжка (для огірків, капусти тощо)”, *кадіб*, *кадівб*, *кадуб* (Гр II 206-207), *кадон*, *кадовб* (1984 О I 334) “висока видовбана діжка або бочка для капусти, зерна, полови і т.ін.”, *кадовб* (1966 Лысенко 25) “велика бездонна бочка, яка вставляється в криницю замість зрубу”, *кадовб*, *кадовба* (1990 ТранспЛ 185) “ямка, заглиблення на дорозі, вибите колесами, полозами або водою”, *кадовб* (1987 ДзПА 51) “вулик-дуплянка, встановлений вертикально”, співвідноситься з *довбати*. Ця група поповнилася похідним іменником *катлуба* (1984 О I 334) “висока рівна діжка з клепок; дерев’яний круг у колодязі” від *т(д)лубати*.

1.3. Назви *споруд господарського призначення*: *канура* (1990 Сизько 39) “собача будка”, походження цього слова не з’ясоване, однак його модель цілком уписується в один із поданих в Етимологічному словникові української мови можливих варіантів утворення: від **ка-** (як у *каверзувати*) і **нѹра* “нора” (ЕСУМ II 559); *кагат* (Гр II 206, 1999 НТСУМ II 206) “купа городини (картоплі, буряків і т.ін.),

відповідно укладена й покрита соломною, землею тощо для тривалого зберігання”, в ЕСУМ подано як неясне (ЕСУМ II 337), однак структурно і семантично це слово вписується в утворення з розгляданим конфліксом: від **ка-** і *гать, гата* або *гатити* “скидати в одне місце велику кількість; робити загату”.

1.4. Інші найменування: **капань** (1717-1734 МагТимч I 357) “попона”, співвідноситься, певне, з *п'ясти, пнути*; **кандьор** (Гр II 215) “рідка каша, куліш”, можливо, витворилося із *ка(н-)* + *дерти (дьор-)* (ЕСУМ II 364), оскільки перед приготуванням страви крупу дерли, подрібнювали, у сучасній мові зв'язок з твірним утратився; **каверза** (Гр II 204) “підступ, інтрига; зла витівка”, співвідноситься із *верзти* “плести” (ЕСУМ II 335); **кавід** (205) “рід, порода” від основи дієслова *водити(-ся)*, себто, поганий рід, пор. *выводок*; **кавер** (1966 Лысенко 24) “вир, водоворот”, пов'язане з *вир, вирувати*, або із *вертіти*, пор. *коворот* “коловорот” (див. ЕСУМ II 334).

Конфікс без-...-Ø(ь, а).

1.1. У ранній середньоукраїнській мові виокремлюються похідні на позначення *осіб*, яким бракує чогось, названого твірною основою: **Безнось** (1471 ССУМ I 90), **Безсонь** (1586 61) “власні назви”. Дехто з учених схильний уважати такі деривати полімотивованими [див. Каспришин 1989 14], оскільки мотивуються вони як прийменниково-відмінковою конструкцією іменника, так і прикметниками.

Кількість похідних іменників описуваної групи значно зростає у новоукраїнській мові, що пояснюється, очевидно, універсальністю цієї словотвірної моделі, яка використовується, зокрема, для надання різнопланових характеристик особам. Наприклад: **безрода** (1875 Писк 15, Гр I 45, 1893 УМС 931) “сирота” від (*без*) *роду, рід, безрідний*; **безус** (Гр I 47) “чоловік, у якого немає вусів” (*без вусів, вуса, безусий*); **безух** (47) “людина, у якої немає вуха чи вух” (*без вух, безухий*); **безрот** (1886 Ж 21) “людина з тонкими, ледве помітними губами” (*без рота, безротий*); **бездар** (1920 Яв 19), **бездарь** (1999 Лєнова 9) “нікчема” (*без дару, дар, бездарний*); **безтолоч** (1886 Ж 22) “те саме” (*без толку, безтолковий*); **безувір** (Гр I 46) “бусурман; зла, безсердечна людина” від *без (у)вірування, віра*; **безрук** (1992 Чаб I 75) “безрукий чоловік” (*без руки, рука, безрукий*); **бездух** (СУМ I 127) “боягуз” (*без духу*).

1.2. Поодинокі десубстантиви представляють народні назви рослин: **безлисть** (1642 СУМ XVI-п.пол.XVII 45) “хвощ” (*без листу, лист, безлистий*); **безцвѣть** (1642 Там само 65) (*без цвіту, цвіт*).

1.3. Група *локативів*, започаткована в давні часи іменником *бездна* (див. с.95), значного розвитку не набула: **безслих** (1886 Ж 21) “глухі місця, куди не доходить людський голос” (*без слиху “слуху”*),

пор. плоратив *безслихи* (1920 Яв 26); *безвѣсть* (сер.ХІХ Гол 362) “прірва”, *безвість* (1926 Саб 85, СУМ I 122) “невідомі, незнані місця” (*без вісті*), пор. у поезії: *зриваються орлята у безвість вирушати* (В. Стус); *безвихідь* (1926 Саб 399; СУМ I 121) “глухий кут” (*без виходу, вихід*).

1.4. Назви стану людини чи суспільства: на томъ соборѣ стала була *безгода* в обраню митрополита (ХVІІ ХрС 257) (*без згоди*); *безладь* (сер.ХІХ Гол 363) “безпорядок” (*без ладу, лад, безладний*); *безтям* (УРС 1926 31), *безтяма* (СУМ I 150) “втрата людиною самовладання, розуміння, свідомості” (*без тями, безтямний*); *безум* (1886 Ж 22, Гр I 47, СУМ I 151) “божевілля” (*без ума, безумний*); *безголов* (1997 ГуцГ 22) “стан людини, коли її переслідують нещастя” (*без голови, голова, безголовий*); *безбоже* (1886 Ж 16) “відсутність у людини релігійних переконань” (< *безбожи+ [j]e* > [*безбож’ж’е*] зі стягненням і депалаталізацією *ж’*→*ж*, а також остаточним “розчиненням” [j] в структурі слова).

1.5. Окрему групу становлять абстрактні найменування з параметричною семантикою, які документуються пам’ятками нової української мови: *безвік* (Гр I 38) “вічність” (*без віку*); *безлік* (41), *безліч* (ЛексФр 16, 1893 УмС 439) “дуже велика, незліченна кількість кого-, чого-небудь” (*без ліку, лічби*); *безмір* (1886 Ж 19, Гр I 42, 1926 Саб 318) “те, що неможливо або важко виміряти; неозорі простори, безмежжя” (*без міри, безмірний*); *безрік* (1875 Писк 15) “вічність” (*роки, рік*); *безцін* (1886 Ж 23), *безцінь* (Гр I 47, 1926 Саб 20) “щось дуже дешево” (*без ціни, ціна*).

2. Кілька дериватів віддієслівного походження задокументовано в др.пол. ХІХ-ХХ століттях, вони позначають відсутність процесуальної ознаки, названої мотивувальним словом. Наприклад: *безрядь* (сер.ХІХ Гол 363) “безлад”, співвідноситься із давнім *рядити* “управляти, розпоряджатися”; *безперека* (1893 УмС 39) “безперечність” (*перечити, сперечатись*); *безріка* (537) “німа людина” (*ректи* “говорити”); *безпритула* (1920 Яв 25) “бездомна людина” (*притулитися*); *безгомінь* (СУМ I 124) “відсутність гомону, звуків, голосів” (*гомоніти*), пор. *безгоміння* (Гр I 39).

Конфікс пра-...-ø.

Похідний іменник *прасол* “оптовий скупник сільськогосподарської продукції”, який був ще в лексичному фонді праслов’янської мови, згодом зафіксований у новгородських берестяних грамотах (див. с.95), практично з тією ж семантикою функціонує й нині (див. Гр III 402, 1999 НТСУМ III 665).

Конфікс недо-...-Ø(а).

Словотвірна модель з цим формантом була започаткована в праслов'янській мові похідними **nedojědъ*, **nedosolъ*, **nedosolь*, **nedotyka* та ін. (див. с. 40), проте становлення й розвиток лексико-словотвірних типів припадає на середньоукраїнський та новоукраїнський періоди.

1. Панівну більшість похідних в обстеженому матеріалі становлять *девербативи*. Їм властиве загальне словотвірне значення “те, що має неповноту вияву дії, вираженої мотивувальною основою”. Віддієслівні іменники складають кілька лексико-словотвірних груп.

1.1. *Атрибутивні* назви *істот* становлять помітний масив фактажу: *недоріка* (ЛексФр 139, 1893 УмС 256, 1926 Саб 154, СУМ V 297) “людина з дефектом мови”, співвідноситься із давнім *ректи* “говорити”; *недомова* (1893 УмС 373, 1990 Сизько 60, 1992 Чаб II 362) “людина, що не вміє говорити або погано говорить” від *мовити*; *недозір* (Гр II 544) “людина, яка погано бачить” (*зріти* “дивитись”); *недорід* (1987 ДзПА 188) “викидень, недоношений плід, народжений унаслідок перерваної вагітності” (*родити*); *недорада* (162) “дурень” (*радити*); *недоступ* (1992 Чаб II 362) “віл або кінь, який не покриває задньою ногою сліду попередньої” (*ступати*); *недоук* [Аркушин 2004 569] “недоучена, малоосвічена, погано обізнана з чим-небудь людина” від *учити* з відтворенням давньої основи, пор. *наука*; *недомека* “роззява, зівака; лінива, млява і неуважна людина”, очевидно, це запозичення з російської мови пов'язане з *мекать* “думати, міркувати”, пор. *кумекати* (ЕСУМ IV 65), очевидно, й в українській мові існувало дієслово **мекати* “думати, міркувати”; *недочена* “недотепа”, співвідноситься з дієслівною основою *чепити* (див. ЕСУМ IV 65).

1.2. Найменування *негативних, незадовільних наслідків якоїсь дії, чиєїсь роботи*: *недосп'їхъ* (1542 МатТимч I 483) “запізнення” (*сп'їшити*); *недорід* (1893 УмС 170, Гр II 545, 1984 О I 483, 1999 НТСУМ II 837) “голод; неврожайний рік” (*родити*); *недооблік* (СУМ V 295) “недостатній, неповний облік чого-небудь” (*обліковувати*); *недохват* (302) “розм. те саме, що недостача” (*хватати* “вистачати”).

2. Невелика частка похідних витворилася з *іменників*. Наприклад: *недолюд* (Гр II 544, 1893 УмС 1100, СУМ V 294) “той, хто не гідний звання людини через свої потворні дії та вчинки; нелюд, кат, бузுவір” від *люд(-ина)*; *недосвіт* (Гр II 545, СУМ V 298) “ранковий мороз, що буває весною і восени перед сходом сонця; приморозок” (*світанок, світання*).

3. Наявні в обстежених джерелах і *dead'ективи*: **недоум** (1987 ДзПА 162) “лайл. дурень”, **недорозум** (СУМ V 298) “відсутність, брак розуму, розсудливості; дурість”, співвідносяться з *зумний, розумний*.

Конфікс до-...-Ø(а).

Гене́за іменника **досвіт** (Гр I 427, СУМ II 382) “час доби перед сходом сонця, світанок” сягає праслов'янської доби, де він уживався з подібним значенням (див. с. 42).

Окрім згаданого, нова українська мова містить ще кілька дериватів *віддієслівного* походження, як правило, з *абстрактним* значенням: *абы ни в чомъ жадной не мѣлѣ догани* (сер.ХІХ Гол 518); **догана** (ЛексФр 62, 1861 Закр 313, 1893 УмС 707, 1926 Саб 61, СУМ II 338) “засудження, несхвалення чиеї-небудь поведінки, чийось учинків і т.ін.; осуд” (*ганити*); **докрута** (1984 О I 226) “мука” (*крутити*, пор. *скрута*); **доспих** (1893 УмС 1068, Гр I 430) “успіх” від *спити* (див. ЕСУМ II 116); **домен** (Гр I 433, СУМ II 392) “кмітливий влучний вислів із сатиричним або жартівливим відтінком”, походить, очевидно, від прасл. **dotьpьnъ* “дотичний, вникливий”, пов'язаного з **těpati* “трясти, бити”, збережений в укр. *мінати*, з **tipati* “ударяти, дотикати”, зв'язок з мотивувальним словом розглядааний дериват утратив, хоча його твірна основа залишилася в кількох словах: *нестепенний* “недотепний”, *удотеплений* “здібний, талановитий” (див. ЕСУМ II 116), пор. **домена** (Гр I 433) “уміння, здатність”.

* * *

1. У середньоукраїнській мові функціонувало близько 300 іменників, утворених за допомогою конфіксів із матеріально не вираженим другим компонентом. Певна кількість субстантивів була успадкована з попереднього періоду (конфіксальні деривати з першими елементами **не, за, по**), продуктивність деяких формантів зростає — **о-...-Ø(а), без-...-Ø(а), об-...-Ø(а), з-(с)-...-Ø(а)**. Практично всі морфосполуки давньокиївської доби були збережені й успадковані середньо-українською мовою.

За зразками похідних іменників попередніх епох регулярно з'являються утворення в новій українській мові, які забезпечують безперервність процесу цього різновиду конфіксальної деривації. Нарощує продуктивність ряд морфематичних сполук (**з-/с-...-Ø(а), су-...-Ø(а), за-...-Ø(а), про-...-Ø(а), на-...-Ø(а)**). Низькопродуктивними залишаються морфеми **пре-...-Ø(а), до-...-Ø(а), перед-...-Ø(а), пра-...-Ø(а)**.

2. Питома вага формантів з матеріально не вираженим другим компонентом, які беруть участь у творенні дериватів з різним семантичним наповненням, неоднакова.

2.1. У середньо- та новоукраїнській мові відчутно в кількісному плані поповнилася група назв *осіб*, причому більшість із них набула виразної атрибутивності. Найбільшу продуктивність виявили конфікси **не-...-Ø(а)**, **по-...-Ø(а)**, **о-...-Ø(а)**, **за-...-Ø(а)** (*нероб, неукъ, паволока, огвара, охаб, зателена, зажера*). Продуктивнішими, порівняно з попереднім періодом, стають форманти **без-...-Ø(а)**, **су-...-Ø(а)**, **па-...-Ø(а)**, **при-...-Ø(а)** (*бездарь, супор, пажера, прилипа* “підлабузник”). Особливо активізувався на початку ХХ століття конфікс **не-...-Ø(а)**, що використовувався для творення псевдонімів (*Небреха, Невада, Невіра, Нежура, Нетля, Нетяга* та ін.).

Малопродуктивними в цій групі виступають конфікси **пере-...-Ø(а)**, **перед-...-Ø(а)**, **пра-...-Ø(а)**, які деривують поодинокі *p.personalia* (*перебендя* “базікало, жаргун; вередун”, *предтеча* “попередник”, *прасол*).

2.2. Порівняно з мовою давньокиївської доби, у новій українській мові кількість назв *тварин* збільшується за рахунок утворень із конфіксами **не-...-Ø(а)**, **по-...-Ø(а)**, **о-...-Ø(а)**, **па-...-Ø(а)**, **ка-...-Ø(а)** (*нетель, нехар* “вовк”, *покурч* “шуліка”, *обід, обод* “овід підшкірний, бичачий”, *патика* “шкапа”, *кандиба* “те саме”).

2.3. У середньоукраїнській мові невиразною була група на позначення рослин, які продукувалися здебільшого формантами **без-...-Ø(а)** та **при-...-Ø(а)** (*безлисть* “хвощ”, *безцвѣтъ, присада*). Новоукраїнський період знаменується потужним впливанням до цієї групи новотворів із конфіксами **не-...-Ø(а)**, **по-...-Ø(а)**, **о-...-Ø(а)**, **па-...-Ø(а)**, **під-...-Ø(а)** (*нежерь, нелинь, нетронь, негин, потрав* “отава, трава, що виросла в той же рік на місці скошеної”, *осока, огарь* “обгорілий пеньок”, *парість, пагін, підвишень, подгреб* “назва грибів, що ростуть під вишнями, грабами”).

2.4. Помітний масив обстеженого матеріалу середньоукраїнського періоду складають іменники з *предметною* семантикою, утворені за допомогою морфосполук **під-...-Ø(а)**, **при-...-Ø(а)**, **су-...-Ø(а)**, **об-...-Ø(а)**, **за-...-Ø(а)**, **о-...-Ø(а)** (*подвода, прибокъ* “невеличка прибудова з причілка хати”, *сусѣкъ, обротъ* “недоуздок”, *заступъ, ѡстегны* “штани”). Практично ті ж конфікси сприяли наповненню цієї групи дериватами в новій українській мові (*підколодь, підволок* “збита із грубих кілків підкладка-трикутник для перевезення плуга на поле”, *припік* “горизонтаьна площина перед челюстями печі під комином, продовженням якої є черинь печі”, *припіл, сукрут* “вузол на нитці”, *обніж* “частина столу під кришкою”, *заніз* “стержні в ярмі, між якими просувається голова запряженого вола”, *ошур* “дрібні порошкоподібні частинки металу, що утворюються при його обробці”). До процесу словотворення також долучаються афікси **па-...-Ø(а)**, **по-...-Ø(а)**,

не-...-Ø(а) (*напруга* “чоловічий пояс”, *навис* “якась річ, що висить”, *насклин* “клин у косі”, *пачоси* “волокна льону”, *поніж* “триніжки для вішання колиски під час праці на полі”, *пошморга* “парний ремінь”, *посмики* “довгі вантажні сани для перевезення колод”, *неліквід* “матеріали, обладнання і т.ін., які не можуть бути використані де-небудь і які необхідно комусь продати, передати”).

2.5. У XIV-XVII століттях *n.loci* продукували в основному форманти **за-...-Ø(а)**, **об-...-Ø(а)**, **с-...-Ø(а)**, **от-...-Ø(а)**, **по-...-Ø(а)** (*закуть* “закоулок”, *облогь* “переліг”, *спашиа*, *спашиь* “потрава”, *отнога* “рукав річки”, *порубь*). Деякі з локативних назв цього періоду є прямими континуантами праслов'янських форм — *извур*, *звір*, *звор*, *сутка*. З XVIII століття спостерігається розширення кола похідних і засобів, що їх творили. До тих, що творили локативні назви раніше (форманти **по-...-Ø(а)**, **за-...-Ø(а)**, **об-...-Ø(а)**, **с-...-Ø(а)**, **от-...-Ø(а)**), долучаються й інші афікси: **о-...-Ø(а)**, **при-...-Ø(а)**, **су-...-Ø(а)** (*позем* “горизонт”, *погарь* “нижча гора від сусідньої”, *занув* “толока за нивами”, *заверб* “місце, де верби ростуть біля ріки”, *заводь*, *завідь* “затока”, *стяга* “грядя (гірська)”, *сказ* “місце, пропущене під час оранки”, *відпарь* “місце на болоті, яке не заростає й не замерзає”, *одміть* “більш-менш тихе місце в бурхливій, швидкоплинній річці”, *відміл*, *одм'іл*, *отміль* “мілина, неглибоке мілке місце в річці, озері, морі”, *відсоня* “схил гори, горба, повернений від сонця”, *огріх* “пропущене місце після орання поля”, *опарь*, *опарь* “місце на болоті, яке ніколи не замерзає і над яким узимку видніється пар”, *опас* “невелике місце для пасовиська в саду чи на обгородженій луці”, *ослін* “схил гори, горба”, *осонь* “відкрите для сонця місце”, *припадь* “низина”, *присліп* “місце, в якому гори стикаються, утворюючи горб, що ділить долину на дві частини”, *пришиб* “пристань, притулок”, *сумета*, *суміт*, *сумет* “кучугура снігу”, *сувороти* “кінець оранки, де розвертають плуг”).

2.6. Вагомий прошарок обстеженого матеріалу становлять *n.abstracta*, утворені за допомогою морфем **по-...-Ø(а)**, **о-...-Ø(а)**, **з-/с-...-Ø(а)**, **па-...-Ø(а)**, **про-...-Ø(а)**, **при-...-Ø(а)** й зафіксовані в джерелах середньоукраїнської мови (*похоть*, *похопь* “устремління, схильність, спонування”, *осторога*, *подив*, *охота*, *острахь*, *змаза* “порок, гріх, вада”, *пагуба*, *проволака* “зволікання”, *пригана* “догана”, *призорь* “пристріг, урок, уроки”). У новоукраїнській мові ті ж конфікси творять ряд нових дериватів: *погорда*, *оприск* “запальність, гарячковість”, *злуда* “обман, спокуса”, *патороч*, *прошуки* “каверзи”, *прослух* “чутка, поголос”. Долучаються сюди й утворення з афіксом **без-...-Ø(а)**: *безлік*, *безрік*, *безмір*, *безцінь*.

Тісна взаємодія морфологічних способів творення іменників спричиняє полімотивованість чи зміну мотиваційної співвіднесеності похідних. У ході дослідження з'ясовано кілька причин виникнення цих явищ:

— частина віддієслівних утворень вважається похідними “змішаних способів”, оскільки на певному синхронічному зрізі префіксальні мотивувальні дієслова ще не відійшли до інертного фонду лексики, а твірними остаточно ще не стали сприйматися безпрефіксні дієслова (*повозь* від *повезти*, *возити*; *оск^лвнъ* від *оск^лвнати*, *ск^лвнати* і под.);

— твірна основа деяких дериватів походить із колишніх нечленних прикметників, проте з часом цей зв'язок послаблюється й такі іменники можуть виводитися із дієслів (*нелюбъ* від *любъ*, *любити*; *причудъ* від *чужъ*, *чудити*, *чудувати*);

— більшість конфіксальних десубстантивів є за походженням суфіксальними утвореннями від прийменниково-іменникових сполук (*за полою* > *запіл*; *без міри* > *безмір*; *при стіні* > *пристін*; *під горою* > *підгір*). Однак згодом твірні словосполучення у свідомості мовців перестають сприйматися як базові, натомість наведені деривати починають словотворчо співвідноситися з іменниками без прийменників (*пола*, *міра*, *стіна*, *гора*).

Описувані похідні корелюють із дериватами, утвореними за допомогою конфіксів з матеріально вираженими другими компонентами (*недолюд* — *недолюдок*; *недоум* — *недоумок*; *кадовб* — *кадовбець*, *кадовбина*, *кадовбаня*; *катлуба* — *катлубень*; *пригір* — *пригорок*; *навідь* — *наводок*; *безголов* — *безголов'я*; *задра* — *задирка*; *супір* — *суперечка*; *парость* — *паросток*; *сусіда* (жін.р.) — *сусідка*; *огуз* — *огузок*).

Творення дериватів дослідженого типу супроводжується подеколи морфонологічними процесами:

а) “розчиненням” глибинного [j] у структурі слова зі стягненням, а іноді й депалаталізацією кінцевого приголосного основи (*підторжя*, *осердя*, *безбоже*);

б) асиміляцією і стягненням звуків на стикові морфем (*ск^лвнати* — *роск^лвнъ*; *солити* — *росол*; *станути* — *розтань* і под.);

в) позиційними змінами за твердістю / м'якістю (*стіна* — *пристінъ*; *колода* — *підколодь*; *жертти* — *прожирь*; *жовтий* — *прожовть*);

г) чергуванням кореневого вокалізму та консонантизму (*нога* — *обніж*; *стріха* — *постріш*; *учити* — *неук*; *земля* — *озем*; *жердина* — *ожеред*; *рект* — *безріка*; *гора* — *пагір*, *пригір*).

Конфікси з матеріально не вираженим другим компонентом є дієвою словотворчою одиницею дериваційної системи української

мови. Використання цього виду афіксів паралельно з іншими дво- чи трикомпонентними формантами значно збагачує лексико-словотвірний спектр похідних іменників. Деривати, утворені за допомогою конфіксів з матеріально не вираженим постпозитивним елементом, привносять у національну мову риси неповторності, експресивності, колориту, динамізму, які їй визначають, зрештою, її самобутність.

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ *-НИК*

Конфікс під-/подь-...-ник.

В українській мові з XIV століття остаточно сформувалося загальне словотвірне значення іменників із цим формантом — “предмет або істота, які перебувають чи призначені перебувати під тим або в підпорядкуванні того, що назване вивідним словом”.

1. Численну групу з-поміж виявлених у писемних текстах української мови XIV-XXI століть утворень із формантом *під-...-ник* становлять *назви істот* за характером діяльності або поведінки, соціальним чи родинним станом, рідше — за зовнішніми ознаками, місцем проживання чи народження.

1.1. *N.personalia* серед іменників згаданої групи складають панівну кількість. Словотвірні зв'язки цих субстантивів з прийменниково-відмінковими формами послабилися, натомість посилюється зв'язок безпосередньо з іменником. Дослідники називають кілька причин зміни мотиваційної співвіднесеності: обмеження вживання прийменниково-відмінкових форм типу *під берегом* для вказівки на розташування поблизу або поряд із чим-небудь, зникнення з мови відмінкових конструкцій з прийменником *під*, що вказують на підлеглисть, залежність від кого-небудь [див. Чекменева 1974 13].

Із зафіксованих у пам'ятках XI-XIII століть дериватів, наприклад, *подручникъ*, *подъцрѣвникъ*, *подъяремникъ* “під'яремна худоба”, в обстежених джерелах середньоукраїнської мови виявлено лише десубстантив *под(д)яремникъ* (1627 БерЛекс 85) “раб, невільник”, котрий раніше слугував для називання тяглової тварини. Регулярно, хоч і в невеликій кількості, з'являються нові найменування людей: *яко оуси(м) добры(м) по(д)данико(м) земля(м)ь свои(м)* (1453 ССУМ II 164) “васал, ленник” від *дань* або *подданыи*; *подкоморнікъ* (XV 166) “заступник, помічник коморника — судового, виконавця, возного”;

подножникъ *вашей святительской милости* (1658 КартТимч) “підлеглий, підручник”.

Небагато назв осіб виявлено в новій українській мові. Це передусім успадкований із давньокиївської доби номен *підручник* (Гр III 177, СУМ VI 495) “помічник, підлеглий; пособник у зрадницькій, підступній та інших справах”, а також нові утворення, а саме: *підсокольникъ* (1899 МагТимч II 40) “підсокольничий”, від субстантивованого прикметника *сокольничий*, з відтинанням форманта *-нич-* основи; *підхльбник*, *підхльбнік* (1902 ГалЛем 449) “підлабузник, підлесник”; *підсудник* (Гр III 181) “підсудний” (*під судом, суд*); *підбічник* (1918 Дубр 216) “хлопчик, який досі спить зі старшими”; *піднайменник* (422) “самозванець” (той, хто взяв собі чийсь *наймення*); *підкомірник* (1918 ІвШум 308) “у старій Росії і на Україні — суддя, який займався межуванням володінь; у феодальній Польщі — двірський сановник”; *підводник* (СУМ VI 411) “моряк, який служить у підводних частинах військово-морського флоту; водолаз, спортсмен, який займається підводним спортом”; *підголосник* (416) “співець, який вторить тому, хто веде основну мелодію; перен. безпринципна людина, що догідливо повторює чийсь думки, судження”; *підземник* (427) “той, хто працює під землею” (*під землею, земля, підземний*); *підшефник* (526) “особа або установа, що перебуває під чийм-небудь шефством”; *піджаливник* (ЕСУМ II 86) “байстрюк” (*жалива* “кропива”, тобто “той, хто народився під *жаливою*”); *підплітник* “байстрюк” (2000 ГГ 21), *подплитник* (2000 СЗГ II 62) “незапрошений гість на весіллі, який не бере участі в бенкетуванні, а тільки спостерігає, розташувавшись *під плитою*”; *пудкіпник* (100) “невисокого зросту парубок”. Пор. прізвищеву назву *Піддубник* (Редько 1968 180). Сюди ж, можливо, й *підленовник* (1886 Ж II 643, ЕСУМ III 221), “леновий володар” (*лен* “успадковане земельне володіння в епоху феодалізму, яке надавалося васалові за умови несення ним військової служби та виконання інших повинностей”).

2. Давні субстантиви на позначення *тварин* (*подъяремникъ*, *подъижьникъ*) не збереглися, натомість у новій українській мові засвідчено нечисленні похідні: *пудкіпник* (2000 СЗГ II 100), *підкіпник* (2004 Матіїв 60) “заєць, який народився у жнива”.

У лексикографічних джерелах початку ХХ століття з’являються номени *птахів* за місцем перебування (під тим, що назване твірним словом): *підбережник* (1900 ДолГов 114); *підплитник* (Гр III 176) “берегуля, стриж”; *підстрішник* (1927 СЗН I 42); *підкропивник* (1927 41) “орн. волове очко”.

Частина назв із конфіксом *під-...-(н)ик* позначає *риб* і *птахів*, які подібні до названого мотивувальним словом, але не є ним повною мірою,

наприклад: *підорлик* (СУМ VI 477) “хижий птах родини орлиних”; *підсоколик* (504) “невеликий хижий птах родини соколиних”; *пудорьольник* (1990 ССГ 30) “шуліка”.

У сучасних текстах натрапляємо на назву *міфічної істоти* з формантом *під-...-ник* за місцем її перебування, а саме: *підплитіник* [Хобзей 1991 125] “у гуцульському говорі — чорт” (мешкає *під плотом*).

3. В останній чверті XIX століття документуються найменування *рослин*, які ростуть під тим, що названо вивідним словом.

3.1. Особливістю розглянутих субстантивів є те, що майже всі вони утворені від назв рослин. Наприклад: *підлистник* (1874 Рогович 113, Гр III 170, 1922 МельнРос 39) “копитняк європейський”, співвідносно з *ліс*, порівняйте інші назви “підлісник, підлесник”; -т- тут під впливом *лист* або від цього слова, адже росте ця рослина під деревами, пор. інші її назви: *підорішник*, *підорішна* трава; *підорішник* (1874 Рогович 113, 1922 МельнРос 39) “копитняк”, *подорішник* (1874 Рогович 113), *підгорішник* (1928 Бот 263); *подмаренник* (1874 Рогович 123, 1928 Бот 265) “трав’яниста рослина родини маренових”, *підмаренник* (Гр III 171, 1922 МельнРос 124) (росте під *мареною*); *подсніжник* (1874 Рогович 123, 1928 Бот 265), *підсніжник* (1922 МельнРос 121, 1928 Бот 263), *пидсніжник* (2000 ГГ 318), *пітсніжник* (Тереб 192, 2000 ГГ 319); *посолнечник*, *попсонечник* (1874 Рогович 124, 1928 Бот 265) “соняшник”, *подсонешник* (Гр III 131), *підсонічник* (1928 Бот 263), *пудсоняшник* (1974 Лис 179); *підтинник* (1874 Рогович 135, Гр III 182); *підболотник* (1886 Ж 638); *підбережник* (1922 МельнРос 170, 1928 Бот 262); *підсметанник* (Гр III 179, 1922 МельнРос 16) “зілля, яким випарюють посуд на молоко, щоб зсідалося більше сметани”, *пітсмитанник* “парило” (2005 МатГуц 140); *піддубрівник*, *піддубровник* (1922 МельнРос 41, 1991 Смик 128) “айстра степова”; *підгайник* (1922 МельнРос 20, 1928 Бот 263) “кінський часник черешковий”; *підхрінник* (1928 Бот 263, 1922 МельнРос 158) “хрінниця широколиста”; *подлесник* (1928 Бот 265) “копитняк європейський”; *подлужник* (265) “те саме”; *подтинник* (265) “куряча сліпота; ранник вузлуватий”; *подвичник* (1991 Смик 131) “зимолюбка зонтична” (від *вика* “горошок лісовий”); *подбережник* (131) “плакун верболистий”; *підгорошник* (128) “вероніка колосиста” тощо.

3.2. Окрему підгрупу складають мікологічні назви, наприклад: *подолішник* (1874 Рогович 113, 1928 Бот 265) “гриб, що росте під *ольхою*”, пор. *підолішник*, *підолішник* (1874 Рогович 113, 1922 МельнРос 39, 1928 Бот 263), *подолешник* (1928 Бот 265) “те саме”; *поддубовик* (1874 Рогович 114, 2005 МатГуц 139) “їстівний гриб, схожий на боровик” та *піддубовик* (Гр III 165) (*дуб*, *дубовий*), *піддубник* (СУМ VI 425), *піддубенник* [Шило 1965 199] (з ускладненою суфіксом

-ен- твірною основою); *підосинович* (1874 Рогович 114, 1928 Бот 263, [Шило 1965 198] “гриб, що росте під осиною”, пор. *підосишник* (Гр III 174) та *підвосишник* [Шило 1965 198], *підосінник* (1928 Бот 263) та *підосинник* (1928 Бот 263), [Шило 1965 196], *підосичник*, *підусичник* [Шило 1965 198] та *підвосичник* (Романів 123) (*осика, осина, осиновий*); *підберезник* (Гр III 158), [Шило 1965 199] “один із їстівних грибів із бурюю шапінкою та білим м’якушем, що росте переважно в березових лісах”, *підберезовик* (1928 Бот 262) (очевидно, росіянізм), *пудберезник* [Шило 1965 197]; *підсливник* (1928 Бот 263) “їстівний гриб, який росте переважно під фруктовими деревами”; *підлісник* (2005 МатГуц 139) “гриб, що росте під лісом”; *підтопілник* (2005 СБГ 422) “їстівний гриб з коричнево-червоною шапочною, підосичник (*тополя*)” та ін.

4. Найбільшу групу дериватів із розгляданим афіксом складають найменування, що мають *предметну* семантику. Становлення цієї групи іменників припадає на середньоукраїнський період розвитку мови, остаточно ж вона сформувалася, за нашими даними, у ХІХ-ХХ століттях. Загальне словотвірне значення таких субстантивів — “предмет, розташований або призначений розміщуватися під тим, що назване вивідним словом”. Мотивовані ці утворення іменниками або прийменниково-відмінковими сполуками.

4.1. Номени *предметів домашнього вжитку* фіксуються з ХVІІ століття, однак панівна їхня кількість засвідчена пам’ятками нової української мови. Наприклад: *а вь сундукѣ подсвѣшникѣ литой* (1669 АЮЗР VІІІ 244); *підлубник* (Гр III 171) “шматок шкіри на задній частині чобота” (*луб* “внутрішня частина кори дерева”); *підручник* (1930 Із 567) “пелюшка на руки”; *підручник* (СУМ VІ 495) “книга, за якою вивчають навчальний предмет”; *піддзеркальник* (ЕСУМ ІІ 58) “спеціальна підставка (столик, дошка і т.ін.) під дзеркалом”; *підіконник* (1974 Лис 165) “прибита до стіни поличка, на якій тримаються ікони”; *підлокитник* (СУМ VІ 452) “поруччя, бильця крісла, на які, сидячи, спираються ліктями”; *підодіяльник* (475) “легкий чохол, який одягають на ковдру або прикріплюють до неї, підковдра”; *підрамник* (489) “рамка, на яку натягується полотно для малювання картини”; *підсклятник* (501) “підставка з ручкою для склянки, переважно металева”; *підстаканник* (507) “те саме”; *пудголовник* (1990 ССГ 30) “подушка”; *підстольник* (2002 СУССГ 163) “шухляда у столі”; *підвазонник* (2005 СБГ 417) “глиняна чи пластмасова тарілка для вазона, у яку стікає поливна вода”; *підзадник* (2006 Кондратюк 233) “стілець”; *підгузник* “невеличка пелюшка для немовляти, котра одягається під зад” (*гуза* “зад”); *підчашиник* (Там само 236) “килимоч під маніпулятор персонального комп’ютера (“мишу”)” (мотивація словом *чашка* зумовлена,

очевидно, додатковою функцією килимка, використовуваного як підставка для чашки).

В окрему групу — деталі споруд — мабуть, можна віднести *підлокотник* (1874 Левч 108) “підвіконня”, “лавка” (2002 СУССГ 162), *підлокітник* (1896 УмСп III 69) “підвіконник”, “лутка у вікні” (1960 СПГ 74), *пудлокотнік* (2000 СЗГ II 101) “підвіконня”; *підлутник* (1960 СПГ 74) “нижня частина віконної лутки”; *піддашник* (1963 РУСІлСл 282) “дошка під дахом у вулику”; *підвіконник* (СУМ VI 406) “те, що служить основою для вікна”, пор. діал. *подоконник* (2002 СУССГ 168) “лавка”.

4.2. З кінця XIX століття в лексикографічних джерелах фіксуються назви *інструментів, технічних пристроїв та їхніх деталей*: *підспідник* (1874 Левч 70) “млин”, “млин із підливним колесом” (1926 Саб 173); *підколодник* (Гр III 168) “частина колодди: пастка для лисиць і куниць”; *підкужник* (169) “кінець мотузки, до якого прив’язують поплавець” (*куга* “плавуча рослина, що використовувалась раніше в ролі поплавок на снастях, дерев’яний поплавець невода”); *підтоварник* (182) “колода, яку підкладають під човен, бочки і т.ін.”; *підшийник* (185) “підчіпок, підшипник”; *підлокітник* (1928 СлТехн 52) “локітник (телефона)”; *підручник* (1930 Із 567, СУМ VI 495) “підставка, опора для різального інструмента на токарному станку”; *підпоясник* (1931 Шел 75) “підбрюшник у котла”; *піднитник* (76) “прут каретки мюль-машини”; *підреберник* (76) “термін, який використовують у типографії”; *підпрасник* (77) “підставка під праску”; *підбарабанник* (1963 РУСІлСл 281) “пристрій під барабаном”; *підборідник* (1969 Булик 49) “назва деталі музичного інструмента”; *підверстатник* (СУМ VI 403) “нижня частина верстака”; *підголівник* (416) “пристрій для голови (звичайно на зуболікувальних, перукарських і под. кріслах)”; *піддоменник* (424) “основа доменної печі”; *піддонник* (424) “те, що ставиться під дно чого-небудь”; *підп’ятник* (488) “пристрій для опори осі вертикального вала, пристрій для опори ніг веслувальника у човні”; *пуддонник* (1984 ДзПА 64) “нижня дошка у возі або гарбі”; *підресорник* (СУМ VI 489) “планка, до якої кріпляться ресори”; *підфарник* (521) “невеликий допоміжний ліхтар на автомашині під фарами або поряд із ними”; *підсачик* (1987 Корз 197) “рибальська снасть у вигляді черпака, якою витягають пійману на гачок рибу, підсака”, від *сак* (можливо, **-чн-** > **-ч-**: *підсачник* > *підсачик*); *пудствольник* (2000 СЗГ II 103) “частина приклада мисливської рушниць під стволом”; *пудщочник* (104) “частина приклада рушниць, до якої мисливець прикладає обличчя, цілячись у звіра” тощо.

4.3. Здебільшого в джерелах нової української мови виявлено найменування *елементів збруї, деталей ярма, воза* тощо. Значна кількість номенів мотивована соматичними назвами. Наприклад: **по(д)пєрсни(к)** (сер.ХVII СлЛекс 314) “фалери (нагрудні металеві прикраси), налобник або нагрудник (для коней)”; **підгубник** (1918 Дубр 319) “підборідник (у коня)”; **подхвосник** (Остромичі 310, СУМ VI 153) “ремінь уздовж хребта коневі й попід хвіст тримати хомут”; **підсрачник** (Ступно 492) “шорний ремінь довкруги задніх стегон коня”; **пiтшиийник** (Романів 124) “підмостка під ярмо, щоб ярмо не натирало воліві шию; спідня поперечка ярма”, **подшильник, пудшиийник** (1985 Ник 160), **підшиийник** (1990 Сизько 70) “те саме”; **підборідник** (СУМ VI 400) “ремінець у вуздечці під нижньою губою коня; ремінець у капелюха, який надягається під підборіддя”; **підсідельник** (500) “ремінь для укріплення сідла, шматок повсті або грубого полотна, який підкладають під сідло”; **підхомутник** (523) “повстяна прокладка під хомутом”; **підчеревник** (525) та **пiтчеревник** (1984 О II 76) “попруга (в упряжі) підв’язка для черева коня”; **пудонник** (1974 Лис 165) “дно ящика воза”, **поденник** (1984 ДзПА 64) “нижня дошка у возі або гарбі” (*дно*), **подденник, поддонник** (1985 Ник 55, 56) “нижня дошка в коробі повозки, дно; підгорлова деталь ярма, виконана у вигляді планки”; **підпузник** (1974 Лис 178) “частина упряжі, що тримає сиделко”; **підлісник** (1984 ДзПА 67) “розвора, міцна жердина, якою подовжується віз”; **підосник** (1985 Ник 34) “поперечний брус на задньому кінці сниць, що допомагає підтримувати в горизонтальному стані самі сниці й дишель”, **пудвісьник** (1987 Корз 196) “дерев’яна деталь у возі, яка прикріплена під задньою віссю”; **подопленник** (1985 Ник 62) (*оплен* “дерев’яний брус, який укріплюється на оснику”); **підспичник** (77) “одне з двох металевих скріплювальних кілець на маточині колеса біля спиці”; **пудгорник** (161) “підмостка під ярмо, щоб ярмо не натирало воліві шию, спідня поперечка ярма”; **пудсрачник** (2000 СЗГ II 103) “невелика кількість сіна, на якій сидить їздовий”; **підплужник** (2002 СУССГ 163) “леміш, частина плуга”; **подхвосник, пiтхвосник** (2004 Матіїв 48) “ремінь з вічком, у яке продівається хвіст для утримання сідла ззаду”.

4.4. З кінця ХVII століття засвідчуються номени *елементів одягу*, призначених розташовуватися під тим, що названо твірним словом, а саме: *же позналь в Евпросини Ивановой серпанок, при котором вкрадено подкосникъ* (1693 АС 37) “стрічка або стрічки, вплетені в косу, надягають під косу”, **пидкисник** (1861 Закр 449) “жіноча головна прикраса, стрічка, іноді з бантами, що вплітається в косу”; **пiдрясник** (Гр III 177) “довгий одяг священнослужителя, поверх якого надягається ряса”; **пiдризник** (1918 Дубр 326) “те саме”; **підсутанник** (326)

“те саме”; **підборідник** (Ступно 491) “спускальна частина вушанки-сибірки”; **підколінник** (СУМ VI 437) “те, що облягає коліно”; **підпахівник** (480) “шматок тканини або спеціальний виріб, який пришивають зсередини рукавів під пахви, щоб запобігти псуванню одягу потом” (*пахів’я*); **підшоломник** (527) “шапка, яку надягають під шолом або під каску”; **подпоясник** [Шляхов 1977 118] “назва деталі одягу”; **подвіночник** [Романюк 1991 239] “вінок — частина весільного головного убору молоді”; **підоплечник, підоплічник, підплечник** (1997 ГуцГ 149) “підкладка в чоловічій сорочці”; **підлитник** “нижня частина галіфе” (2005 СБГ 419).

5. Зрідка формант **під-...-ник** бере участь у деривуванні локативів. Частину організму людини або тварини називають похідні **підусник** (СУМ VI 520) “волосся в кутках губ, що є продовженням вусів”; **підшикірник** (1984 ДзПА 187) “чиряк, гнійне запалення в тканині тіла”; **подкожушник** (2000 СЗГ II 61) “підшерсток у собаки”; **пудборідник** (99) “борода”; **пудхвосник** (103) “білий знак іззаду в лісової козулі”.

6. Значення *подібності* до того, що назване мотивувальним словом, має локатив **підзольник** (СУМ VI 428) “неродючий, бідний на поживні речовини ґрунт білястого кольору”. Порівняйте також **підголосник** (416) “у співах — голос (звук) вищого тону, який підтримує або підсилює основний голос (звук)”.

Конфікс без-/безь-...-ник.

1. Більшість виявлених номенів із цим конфіксом є назвами *осіб* із загальним словотвірним значенням “особа, якій бракує того, що назване мотивувальним словом”. У давньоруськоукраїнській мові *p.personalia* є основними репрезентантами похідних розгляданого типу.

1.1. Середньоукраїнська мова зберегла лексико-словотвірний тип найменувань *людей за характерною фізичною прикметою або поведінкою, рисою вдачі* тощо, хоча деякі слова, котрі вживалися головню в церковнослов’янських текстах, виходять з ужитку (*безгодо-словъникъ, безградъникъ, безприобъщъникъ*) і надалі не вивлені в обстежених пам’ятках. Частина ж іменників цього типу усадкована з мови попереднього періоду, а саме: **безбожъникъ** (1598 СУМ п.пол.XVI-XVII II 34), **безбожник** (1924 Кр 11); **бе(з)законнико(м) есть, и не маєть бѣа в ср(д)ци своємъ** (1619 ЄУ 58), **беззаконник** (1924 Кр 23, СУМ I 128). Новотворів засвідчено небагато: **безумникъ** (1598-1599 СУМ XVI-п.п.XVII II 64) (*безъ ума, умъ*), **безрозѹмникъ** (1637 58) (*безъ розѹму, розумъ*); **безмо(л)вни(к)** (1627 46) “мовчазна людина” (*молвити, безмолвныи*); **безвѣрник** (1646 38) “невірник, безбожник”; *о том, как безділнику Тимушце, яко о річах погребних і віре нашої славной пожитечних, твоїєму царскому величеству оповідит* (1650 ВУР II 464) “той, хто не працює, не хоче, не любить працювати,

нероба, ледар”, *бездільник* (СУМ I 125); *бездушникъ* *есть и вашъ отець* (XVIII МатТимч I 69) “людина, яка не має духу, безбожник”. Пор. запозичення з польської мови *bezecnik* “безчесна людина”, утворене з прийменника *bez* “без” і основи *ct-* (<*čьst-*) “честь” (ЕСУМ I 162): *подданыє наши ... того истого ... Желеха за безецника маючи ... в дому своємъ не переховували* (1565 МатТимч I 70) “безчесна людина”.

У новій українській мові кількісне збільшення назв цієї групи відбувалося не лише внаслідок залучення нових твірних основ, а й за рахунок наповнення старих структур новим змістом, наприклад: *безбожник* (СУМ I 120) “атеїст; про безсовісну, погану людину”; *безвірник* (122) “людина, яка не визнає існування Бога, релігію й бореться з релігійним культом”.

Численні новотвори фіксують словники к.ХІХ - поч.ХХІ століття, а саме: *безглуздник* (1886 Ж 17); *безчестник* (23); *безщасник* (1893 УмСп I 26, 1924 Кр 35) “безталанник”; *безлюдник* (Гр I 42, УРС 1926 28, 1999 Лєснова 9, 2002 СУССГ 23) “відлюдник”; *безскоромник* (Гр I 45, У-РС I 51) “людина, що суворо дотримується постів”; *безсумлінник* (Гр I 46) “несумлінна людина” (*сумління, безсумління, безсумлінний*); *безталанник* (Гр I 46, 1918 Дубр 245, УРС 1926 31, СУМ I 149) “безталанна, нещасна людина”; *безпутник* (1924 Кр 33, У-РС I 50, СУМ I 143) “безпутна людина, розпутник, гультай”; *безвідривник* (УРС 1953 I 40) “людина, котра без відриву від основного місця роботи займається іншою діяльністю” (очевидно, у цьому похідному простежується також явище універбації); *безпритульник* (СУМ I 142) “безпритульна, бездоглядна дитина”; *безреберник* (2005 МатГуц 11).

Низка синонімічних утворень має значення “безсоромник”, а саме: *безвстидник* (1886 Ж 17), *безстидник* (1924 Кр 35, СУМ I 148, 1999 Лєснова 10), *бизувстедник* (1987 Корз 72) рідко “людина без сорому”; *безличник* (1893 УмСп I 25, 1886 Ж 18, Гр I 41, СУМ I 133, 2005 МатГуц 11), мабуть, від *лик, лице* “обличчя”, пор. *прилика* “відповідність, доречність, пристойність, порядність” (ЕСУМ III 251); *безсоромник* (СУМ I 147, 1999 Лєснова 9) “людина, що не має сорому, порушує правила пристойності, безстидник”; *безчельник* (СУМ I 153), *безчільник* (1984 ДзПА 181) “нахабник, зухвала, безцеремонна людина”, пор. *чоло* “найкраща, добірна частина кого-небудь” (СУМ XI 349).

1.2. Середньоукраїнська мова успадкувала деякі давні назви осіб за соціальним, матеріальним або родинним станом, а саме: *бе(з)мезникъ* (1489 СУМ XVI-п.п.XVII II 46) “титул деяких святих; той, хто не бере плати (мзди) за свою роботу”; *безсребныйкъ* (1606 61) “людина без грошей”. Пам’ятки цього часу засвідчують кілька нових утворень: *бе(з)домникъ* (1597 40) (*безъ дома, домъ, бездомный*), пор. д.-р.-укр.

бездомъ, бездомькъ “бездомна людина” (СДЯ I 115); *безбѣдникъ* (1627 СУМ XVI-п.п.XVII II 36) “той, хто не зазнав біди, не був у небезпеці”; *безправникъ* (1627 БерЛекс 5); *без(ь)долникъ* (1646 СУМ XVI-п.п.XVII II 40), *бездольник* (1918 Дубр 245, 1924 Кр 35).

Лексикографічні джерела XIX-поч.XXI століть, окрім відомих із попередніх періодів дериватів та їхніх варіантів (*бездомник* — 1924 Кр 23, СУМ I 126, 1999 Лєснова 9 — “одинок людина, бурлака”, пор. *бездомівник* — 1886 Ж 17, ЕСУМ II 91 “людина, що не має й ґрунту, на якому стоїть дім, хата”; *безсрібляник, безсрібник* — 1924 Кр 35, СУМ I 147), засвідчують невелику кількість нових десубстантивів, а саме: *бездітник* (1886 Ж 17, Гр I 39, 1924 Кр 23, 1984 О I 47) “бездітна людина, подружжя без дітей”; *безногавичник* (1886 Ж 19), пор. *ногавиці* (Гр II 569) “штани”; *Безіменник* (2005 ПрЗУ 54) — так записали в метрику наприкінці XIX століття знайдену дитину; *безземельник* (Гр I 40) “той, хто не має землі для господарювання”; *безрідник* (Гр I 45, 1924 Кр 26, СУМ I 144) “безрідна людина, хто не пам’ятає родини”; *безхатник* (Гр I 47, 1924 Кр 23) “людина, котра не має хати”; *безбілетник* (УРС 1953 I 39).

2. У пам’ятках новоукраїнської мови фіксуються назви *неістот*. Це передусім найменування *рослин*, у яких заперечується ознака, виражена іменниковою твірною основою. Такі десубстантиви трапляються здебільшого в діалектах, а саме: *без’язичник* (1874 Рогович 130, 1886 Ж 23, Гр I 48, 1922 МельнРос 188) “заспокійливе зілля”; *безслинник* (1922 МельнРос 266, 1991 Смик 12) “паслін чорний” (результат видозміни деетимологізованих форм *паслін* (*паслин*), зближених з основою іменника *слина*); *безсмертник* (1924 Кр 34, 2005 МатГуц 12) “рослина, яка, засихаючи, довго зберігає вигляд свіжих квітів”; *безвершинник* (1928 Бот 175) “талабан польовий”; *безвременник* (175) “пізньоцвіт осінній”; *безщитник* (1965 СДБ 49) “рід папоротей з родини багатоніжкових” (у деяких рослин родини безщитникових немає покривальця — наросту на поверхні листка, що нагадує щит); *безлистник* (1991 Смик 12) “агалик — трава гірська”.

3. До найменувань *неістот* належать також іменники *безконечник* (*безконешник*) (1886 Ж 18, Гр I 41, УРС 1926 28) з низкою таких значень: “спіралеподібний вид візерунка на писанці; писанка з таким візерунком; рід вишивки; безкінечна казка, пісня”; *безводник* (1924 Кр 6) “ангідрит”.

Конфікс со-/сь-...-ник.

У писемних джерелах середньоукраїнської мови виявлено небагато найменувань *осіб* із цим афіксом. Частина дериватів перейшла з попереднього періоду, а саме: *сьперникъ, сьперник* (1401

ССУМ II 408), *съпричастникъ* (1443 ССУМ II 408) та ін. Новотворів небагато: *сотаинник* (УЛ XIV-XVI 590) “причетний до чогось, когось”; *сьродникъ* (1411 ССУМ II 408) “родич”; *соза(с)тупни(к)* (сер.XVI СлЛекс 132); *сопоручникъ* (137); *со(в)реме(н)никъ* (141); *сьпоборникъ* (1627 БерЛекс 128) “оборонець”; *когда онъ около костела съ соучениками прохаживался* (1620-1621 ЗМТ 158).

У новій українській мові на тлі давніх форм фіксуються поодинокі нові утворення, а саме: *соученик* (1837 Голов 315); *соратник* (СУМ I 462) “той, хто воює або воював разом з ким-небудь; товариш по зброї; одностудець і товариш по боротьбі, суспільній діяльності”.

Конфікс су-/сґ-...-ник.

1. У пам’ятках XI-XIII століть функціонувало небагато назв осіб із цим формантом (до 10 утворень), а в писемних джерелах середньоукраїнської мови документуються переважно нові іменники, наприклад: *соуграничникъ* (1478 ССУМ II 397) “той, хто межує з ким-небудь, сусіда”; *влостивый ктрунтъ нашъ от обаполных суседов и сугранниковъ ест посягненъ, забранъ и скривжонъ* (1565 МатТимч II 375) “суміжник”.

Дещо більше назв осіб виявлено в пам’ятках новоукраїнської мови: *сучасник* (1886 Ж 939) “той, хто жив або живе в один час, в одну епоху з ким-, чим-небудь”; *сутрудовникъ* (на думку А. Москаленка, це слово утворив І. Нечуй-Левицький за давньоруською словотворчою моделлю *сьтрудъникъ* [Москаленко 1969 80] “загальна назва працівників у колективах різних установ, організацій”; *сутрудовник* (1918 ІвШум 443) “співробітник”; *суміжникъ* (1844 Б-Н 344) “той, хто має спільну межу”, пор. *сумежник*, *суміжник* (Гр I 228) “сусід по земельних володіннях”, *суміжник* (СУМ IX 836) “підприємство, виробнича діяльність якого пов’язана з іншим”; *супрацівник* (207) “сортувальник”; *супутник* (852) “той, хто йде, їде, подорожує разом із ким-небудь; той, хто постійно перебуває, живе, працює з ким-небудь; перен. те, що завжди потрібне кому-небудь і постійно супроводжує його; те, що тісно пов’язане з чим-небудь; те, що росте, трапляється разом із чим-небудь або поблизу чогось; небесне тіло, яке рухається навколо планети або зірки; космічний апарат”; *суплужник* “один із супряги” (2005 СБГ 533); *супряжник* “спільник в обробітку землі та в інших роботах” (Там само).

2. Головно в лексикографічних джерелах нової української мови виявлено кілька ботанічних найменувань, наприклад: *и суржикъ хто любить, — хлѣбъ зъ него уживаетъ* (XVIII МатТимч II 379) “суміш зерна, змішаний посів жита й пшениці”, пор. сучасне *суржик* (1861 Закр 538) “змішаний зерновий хліб, коли до засіву нового хліба

підніметься минулорічний”, “елементи двох або кількох мов, об’єднані штучно, без дотримання норм літературної мови, нечиста мова” (2005 ВТСУМ 1416), прасл. *sořzica* “пшениця з житом”, утворене за допомогою конфікса **sq-...-ica** від основи *ръжь* “жито”, в українській мові набуває форми *суржик* (див. ЕСУМ V 429, Ф III 806, Преобр II 211 та ін.); *суягідник* (1928 Бот 292) “шовковиця”.

3. Знаходимо й поодинокі деривати на позначення *предмета*, а саме *суятрик* (Гр I 234) “частина ятера — рибальського знаряддя”.

Конфікс по-...-ник.

1. Основну кількість від усіх виявлених субстантивів становлять назви *істот*.

1.1. Більшість найменувань *людей* — відіменникового походження.

Найпомітнішою групою виступають назви *осіб за їхньою характерною ознакою, поведінкою*. Перші такі іменники знаходимо в джерелах середньоукраїнського періоду, наприклад: *мнози подданыи наши будучы ихъ поплечники з ними ... повинности тягнули* (1536 АрхЮЗР VIII V 11) “підручна людина, помічник”; *попутникъ* (XVI-п.пол.XVII ІКІС) “той, хто йде разом з ким-небудь”; *Адамъ Кисѣль, мужъ благочестивъ и вѣри греко-Рускія великій бы побожникомъ* (XVIII МатТимч II 114) “побожна людина” (можлива мотивація іменником *Бог*, прикметником *побожний* та прийменниково-відмінковою формою *по Богу*, відповідно до Божих заповідей (пор.: для позначення підстави: тобто *по Бозѣ* — по істині — *не по нужи ти молвлю, ни бѣда ми которая, по Бозѣ, са оуслышишь* — 1096 Ср II 984).

У новій українській мові засвідчено успадковані деривати, а саме: *поплічник* (1930 Із 95) “помічник”, “товариш, співучасник у якій-небудь почесній справі, сподвижник; той, хто допомагає в якій-небудь роботі; помічник, підручний; той, хто поділяє напрямок чийх-небудь думок, дій, прибічник, одnodумець, співучасник яких-небудь ганебних або ворожих дій, учинків, спільник; той, хто прислужує кому-небудь, готовий допомагати в будь-яких діях, переважно ганебних, посіпака, прислужник” (СУМ VII 210); *попутник* (242) “той, хто йде або їде разом з ким-небудь тим самим шляхом; той, хто тимчасово приєднався до якого-небудь громадсько-політичного напрямку, але по-справжньому не проникся його ідейними настановами”.

Нових слів зафіксовано небагато, наприклад: *подупельник* (Гр III 248) “ловелас, ласун, пустун” (очевидно, від *дупло*, *по дуплах* мед збирати — див. ЕСУМ IV 477); *похатник* (1958 Палам 30, 1999 Леснова 47) “людина (переважно про дітей), котра блукає по чужих хатах (сусідів, знайомих)”; *похаттурник* (1960 СПГ 77) “любитель

частих відвідин сусідів, знайомих, родичів, будь-кого”, пор. заст. *хавтур* / *хавтура*, заст. діал. *хаптура* “побори натурою, які брало духівництво”, а також *хатурник* “хабарник” (СУМ XI 8); *похиженик* (1984 О II 127) “те саме, що *похатурник*”; *подворник* (1999 Леснова 46) “чоловік, який має звичку вештатися без діла”, пор. *подворник* (2002 СУССГ 168) “гостювальник”.

У словниках ХХ століття виявлені й віддієслівні похідні: *пошатник* (1958 Палам 30) “такий, що вештається, вишукуючи щось” (*шататися*); *порадник* (1930 Із 118) “той, хто радить, дає поради”; *пожертвеник* (1992 Чаб III 149) “той, хто жертвує”.

Відчислівникове прізвище *Подвадцятник* (Редько 1968 182) означає людину, ознакою якої було те, що вона щось *по двадцять* продавала чи купувала або за таку ціну ставала на роботу.

Утворення *погрішник* (ЕСУМ I 599) “той, хто грішить” може виводитися від різних частин мови — *гріх*, *грішити*, *грішник*, *погрішити*. Полімотивованими є й такі іменники: *посередник* (1584 ПФ 68) “той, хто допомагає кому-небудь спілкуватися з кимось”, “особа або установа, організація і т.ін., що сприяє встановленню та здійсненню ділових контактів, торговельних або дипломатичних зносин між ким-, чим-небудь” (СУМ VII 316) співвідносно з *серед*, *посеред*, *посередині*; *попередник* (189) “той, хто перебував, жив, працював, виконував якісь функції де-небудь перед кимсь; те саме, що предок; той, хто своєю діяльністю передував діяльності когось іншого в тій самій галузі; той, хто своєю діяльністю підготував розвиток чого-небудь” (*перед*, *попереду*).

1.2. Менш численну групу репрезентують номени *осіб за соціальним або родинним станом*. Перші такі найменування засвідчено в середньоукраїнській мові, а саме: *похлібникъ* (XVI-п.пол.XVII ІКІС) “нахлібник, прихлібник, утриманець”, *похлібник* (1930 Із 655) “те саме”.

Розглядана група в новій українській мові постійно поповнювалася. Наприклад: *побіденник* (Гр III 203) “нещасна людина”, певне, від *біденний*; *поденник* (Гр III 239, УРС 1926 581, 1974 Лис 165) “найманий робітник із поденною оплатою праці”; *політник* (Гр III 285) “наймит, що працює тільки протягом літнього сезону”; *подвірник* (СУМ VI 737) “селянин, який не є членом сільської общини й живе відокремленим від неї двором, господарством”; *покропивник* (1984 ДзПА 144, 2000 ГГ 21, 2000 СЗГ I 256, 2005 СБГ 441) “позашлюбна дитина — хлопчик” (*кропива*, *по кропиві*); *пожаливник* (1984 О II 97) “позашлюбна дитина — хлопчик” від *жалива* “кропива”; *похрисник* (128), *похресник* (2000 СЗГ II 80) “хрещений син”.

1.3. В обстежених джерелах XV-XVII століть знаходимо поодинокі назви осіб за місцем перебування або виконання ними обов'язків: *подворника Матвѣя* (1540 КартТимч) “двірник, сторож”; а *пограни(ч)ники* йши ему тутъ з собою границы не признавають, то(л)ко з нами границу быти поведаютъ (1600 КнКПС 157) “сусід”.

У діалектах нової української мови фіксуються давні деривати *подвірник* (1930 СДМ 39) “двірник” та *погрянишник* (1992 Чаб III 145) “прикордонник”. Новими є такі утворення: *поночліжник* (1861 Закр 470, Гр III 312) “пастух при нічному пасовищі”; *посмітник* (Гр III 364) “той, хто ходить по смітниках”; *подорожник* (СУМ VI 754) “те саме, що подорожанин”, “дорожник, доглядач доріг” (2000 ГГ 322), “робітник-шляховик” (2005 МатГуц 145).

1.4. Середньо- та новоукраїнська мова не зберегла жодного з давніх субстантивів на позначення осіб за місцем народження чи проживання, натомість зафіксовано поодинокі новотвори, а саме: *Кирило Побережник* (Реєстр 1649 239) “мешканець узбережжя”; *помѣжника моего* (1723 ДДГ 85) “сусід по межі”, *помеженник, поміжник* (Гр III 294) “сусід по земельних володіннях”; *поплітник* (1912 Бат 287) “сусід”. У подальшому ця група похідних розвитку не набула.

1.5. З XV століття віддієслівні деривати називають осіб за виконуваною дією. Успадкованим з попереднього періоду є похідне *побережник*, яке вживається в різних значеннях: а *потом ты(х) же дне(в) и часо(в) побере(ж)ники ... взяли и пограбили в ни(х)* (1605 ДМ 102) “лісник” (мабуть, від *берегти*, тобто охороняти ліс), пор. *побережник* (Гр III 201, 1930 СДМ 109, Ступно 494, 2000 ГГ 321, 2000 СЗГ II 57) “лісний сторож, лісник”.

Новотворами є такі деривати: *имѣль онъ учениковъ и поборниковъ своей ереси* (XVII ЛСам 359), *поборник* (СУМ VI 623) “завзятий, пристрасний захисник, прихильник кого-, чого-небудь” (*боротися*); *последовник* (VII 340) “той, хто наслідує кого-, що-небудь, іде за чиймсь прикладом; прибічник якого-небудь учення, чийхось теорій або поглядів, що розвиває їх своїми працями, діяльністю тощо” (*слідувати*); *помирныкъ* (1897 Тим I 200) “той, хто проводить межу” (*міряти, поміряти, міра*); *подушник* (Гр III 248) “той, хто збирає податі” (*душа, подушне*); *попратник* (1930 Із 79) “прибиральник”, пор. рос. *пратать*; *полазник* (КраснийБрід 540, 1984 О II 103) “людина, яка на Введення, Різдво або Великдень входить у чужу хату; день (Введення, Різдво, Великдень), коли чужа людина, що перша ввійде в хату, за повір'ям, впливає на щастя або нещастя, успіхи або невдачі мешканців цієї хати; людина, яка повільно ходить” (*лазити*); *позолотник* (СУМ VI 825)

“фахівець із золотіння”; **порубник** (VII 293) “той, хто самовільно рубає ліс, дерева”.

2. У ХХ столітті зафіксовано небагато назв *птахів за місцем знаходження в природі*, наприклад: **повідник** (1900 ДолГов 115, ЕСУМ I 414) “коловодник” (*вода*); **покропивник** (1900 ДолГов 116, УРС 1926 589, 1984 О II 102, 2005 МатГуц 147) “чорноголова славка, ольшанка”; **побережник** (1930 СДМ 123) “рід мисливських птахів ряду куликів, яких на Україні 5 видів”, “берегова ластівка” (ЕСУМ I 170); **подорожник** (СУМ VI 754) “сніговий подорожник — невеликий північний птах ряду горобиних”; **поморник** (VII 134) “водоплавний хижий птах, який має темно-буре оперення і міцний дзьоб з гачком донизу на кінці”; **подоріжник** (ЕСУМ II 112) “жайворонок чубатий, посмітхоха”.

Зоологічною назвою є віддієслівний діалектний номен **полазник** (КраснийБрід 540, 1984 О II 103) “тварина, звичайно віл, яку на Різдво вводять у хату, щоб у хаті було добро, був достаток; другий день Різдва й Новий рік”.

3. Нерепрезентативна до ХVІІІ століття, у новій українській мові інтенсивно збільшує кількісний склад група *ботанічних найменувань*. У ХVІІ столітті фіксується назва *рослини, яка росте біля того, що названо вивідним словом*: **подорожникъ** (1627 БерЛекс 303). У новій українській мові це слово виявлено в численних варіантах головно з цим же значенням, наприклад: **подорожник** (1874 Рогович 131, 1896 УмСп III 70, 1922 МельнРос 209, 2000 ГГ 100, 2000 СЗГ II 62) “трав’яниста лікарська рослина з широким смугастим листям”, “спориш” (1960 СПГ 75, Романів 125), “мох” (1984 О II 95), **подоріжник** (1922 МельнРос 209), **подоріжник** (2000 ГГ 322) “те саме”. Інші похідні: **поранник** (1861 Закр 472, Гр III 342, 1918 ІвШум 309) “подорожник” (прикладається до *рани*); **попутник** (1874 Рогович 131, Гр III 341, 1922 МельнРос 209) “первоцвіт весняний”; **порічник** (1922 МельнРос 324); **побережник** (1928 Бот 264); **посоняшник** (268), **посонічник** (1966 Жилко 132), **посонячник** (1984 ДзПА 14) “соняшник”; **поручейник** (1928 Бот 268); **потайник** (Там само).

На основі *зовнішньої подібності* до того, що назване вивідним словом, з’явилися такі субстантиви: **помолочник** (1874 Рогович 115, Гр III 299, 1922 МельнРос 62, 2005 МатГуц 149, 1991 Смик 133) “рослина, сік якої нагадує молоко”; **побородник** (Гр III 205, 1922 МельнРос 283); **покоронник** (1928 Бот 266) “рослина, формою подібна до *корони*”; **поральник** (267) “рослина, за формою схожа на *рало*”.

4. Найменування *предметів* документуються переважно в сучасній мові.

4.1. Найбільшою в кількісному плані є група назв *предметів домашнього вжитку або їхніх деталей, інструментів і т.ін.* Майже всі вони зафіксовані в джерелах XIX-XX століть і деривовані від іменників, а саме: **поплітник** (1912 Бат 39) “горщик для молока”, **поплетник** (1984 О П 122) “те саме” від *пліт*, на який вішали перевернуті горщики для молока; **повершник** (1984 ДзПА 105) “наволочка, чохол з тканини на подушку”; **поверхник** (Гр III 210, УРС 1926 575) “верхнє жорно у ручному млині”; **поставник** (1984 О П 122) “воскова свічка, яку тримали у церкві “браття”, велика люстра для великих свічок перед іконами в церкві, велика свічка вагою 2 кг, висотою 2-2,5 м, товщиною 6 см, яку тримали міщани в церкві”; **попередник** (1992 Чаб III 220) “мотуз для ув’язування сіна, соломи і т.п. на возі”; **покрайник** (1997 ГуцГ 153) “рубанок, яким обробляють край дошки”; **пострунник** (2005 МатГуц 152) “деталь скрипки”. З-поміж виявлених похідних розгляданої групи натрапляємо на девербатив **пошелесник** (1984 О П 130) “матрац, набитий сіном” від *шелестіти*. Інші утворення: *стрілець не для того стрілы пускаеть, абы толко пов’ітряники биль, але же бы неприятеля рониль* (1621 МатГимч II 125) “флюгер”; **потайник** (1896 УмСп III 132) “міна” (*тайна, тайний*); **подорожник** (2002 СУССГ 168) “жолобівка, інструмент для вирубування вухнальної доріжки в підкові”.

4.2. Здебільшого в діалектних матеріалах другої половини XX століття задокументовано десубстантивні назви *деталей воза (гарби), ярма*, наприклад: **побічник** (1984 О П 85) “ланцюговий посторонок у ярмі”; **повершник** (86) “(у ярмі) чатовина, верхня деталь ярма; маслобійники”; **попередник** (1985 Ник 101) “поперечна планка, що сполучає носки полозків між собою і служить опорою дишла”; **поплечник** (158) “верхня частина ярма, що виконана у вигляді плахи з двома вигинами для шиї волів”. Віддієслівним є дериват **помосник** (1984 ДзПА 64) “нижня дошка у возі або гарбі” (імовірно, від *мостити*).

4.3. У новій українській мові для називання *частин одягу*, які повинні розташовуватися на тому, що назване мотивувальним словом, слугують іменники **покольінник** (1912 Бат 286) “пальто до колін”; **попередник** (СУМ VII 189) “фартух”; **попоясник** (1997 ГуцГ 154) “короткий кожух прямоспинного крою”.

5. З XIX століття засвідчено поодинокі *n.loci* зі значенням “*місце, територія*, котра знаходиться поблизу або прилягає до того, що назване мотивувальним словом”, а саме: **повірхник** (Гр III 222) “дах над стрункою — частиною кошари, де доять овець гуцульські пастухи”, **поверхник** (2005 МатГуц 144) “стріха у вівчарні”; **погірник** (Гр III 231)

“пасовисько для дійних овець”; **помийник** (Остромичі 312) “куток у хаті на посуд і воду”; **постаўник** (ВерхДунавець 391) “місце в церкві, де стоять дяк і півчі”; **поголовник** (1984 ДзПА 30) “кінець ниви, де повертають плуг для оранки в зворотному напрямку”.

У писемних джерелах XVII століття натрапляємо на деад’єктиви, а саме: *подъданный ... на тотъ **потайникъ** навель albo указаль* (1651 АрхЮЗР III IV 557) “схованка” (*тайний*). На кілька років пізніше в текстах “Архива Юго-Западной Руси” фіксується варіант з твірною основою, морфологічно наближеною до сучасного прикметника *таємний*, а саме: *Инвентована сребра, щоя выбрало з **потайемника*** (1658 АрхЮЗР I/11 207) (*таіємний*). Однак українська літературна мова успадкувала раніше засвідчений іменник **потайник** (1918 ІвШум 307, СУМ VII 396) “підземний хід; місце таємного зберігання чогось або перебування кого-небудь; схованка; спідній карман у піджаці” (1990 ССГ 29).

6. Назвами *результатів* інтелектуальної або фізичної дії в новоукраїнській мові є такі утворення: **подорожник** (Гр III 245, 1930 Із 598) “дорожні записи, записи того, хто подорожує”; **поличник** (ЕСУМ III 251), **полишник** (2005 СБГ 442) “ляпас”; **пописник** (2005 МатГуц 150) “ляпас, удар в обличчя” (*писок* “обличчя”).

З попередніх періодів успадкована назва на позначення першого дня тижня *А писанъ листъ ... оу **понедѣльникъ** первой недѣли поста* (1388 П 81) згодом була витіснена формою з постпозитивним компонентом **-ок** (*понедѣлокъ*).

Інші найменування: **попередник** (СУМ VII 189) “те, що було раніше на місці чого-небудь; те, що своїм існуванням підготувало виникнення або розвиток чого-небудь; те, що завжди передує чомусь, віщує вияв чого-небудь; провісник; сільськогосподарська культура, якою засівають поле з метою поліпшення якостей ґрунту перед посівом іншої культури; стан поля протягом року перед посівом чого-небудь”; **посередник** (316) “те, що виступає проміжною ланкою у взаємодії між чим-небудь або в процесі перетворення чогось; той, хто умовляє когось помиритися; той, хто сприяє встановленню миру між державами; у міжнародному праві — нейтральна держава чи міжнародна організація, що сприяє мирному розв’язанню конфлікту між двома іншими державами”.

Іменники, мотивовані числівниками, уперше зафіксовані в пам’ятках XIV-XVI століть, спорадично з’являються в наступні періоди, а саме: *и **потройники** з грошами берут и дерут* (УЛ XIV-XVI 361); **подвацетник** (2005 СБГ 437) “ткацька міра — міток, у якому двадцять пасем”.

Конфікс при-...-ник.

Похідні, утворені за допомогою цього конфікса, мають загальне словотвірне значення “щось, розташоване біля того або супроводжує те, що назване вивідним іменником”.

1. Більшість віднайдених дериватів, до структури яких входить конфікс **при-...-ник**, виступає на позначення *осіб*.

1.1. Середньоукраїнські джерела не фіксують давніх дериватів назв осіб із семантикою “*особа, яка перебуває в безпосередній близькості або має стосунок до того, що позначено твірним словом*”, натомість виявлено кілька новотворів: **присе(л)ни(к)** (1627 БерЛекс 65) “сусід, співмешканець”; **притрапезник** (100) “похлібник”.

Оскільки типове значення слів тлумачиться за допомогою іменника в сполученні не тільки з прийменником *при*, але й іншими синонімічними прийменниками (*по, поблизу, коло*), такі похідні могли співвідноситись уже безпосередньо з іменниками, а не зі сполученням іменника з прийменником *при*. Таким чином, перед нами ряд утворень, що мають загальне типове словотвірне значення, спільну структуру й аналогічну співвіднесеність. Отже, комплекс **при-...-ник** служить для формування певного типу імен з певним типовим значенням. При цьому слід зауважити, що значення “той, що перебуває поблизу чого-небудь” не притаманне префіксові **при-**, воно виявляється лише в комплексі **при-...-ник**.

Нова українська мова дає більше число *n.personalia*, а саме: **привласник** (1886 Ж 645) “той, хто перебуває при власті”; **прибічник** (Гр III 407, 1918 МУС 195, УРС 1926 623) “чийсь наблизений, помічник, прихильник”, пізніше була розширена семантика цього деривата, пор.: **прибічник** (СУМ VII 559) “той, хто підтримує, захищає кого-, що-небудь, поділяє чийсь погляди і т.ін., послідовник, прихильник”; **прислужник** (УРС 1926 638, СУМ VIII 25) “той, хто служить, виконує обов’язки слуги у когось, слуга; той, хто виконує чийсь волю, прислужується кому-небудь, поплічник; слуга в монастирі, церкві тощо, служка” (*слуга, служити, прислужувати*); **приплічник** (СУМ VII 713) “поплічник”; **придверник** (604) “сторож біля дверей, біля входу”; **прикордонник** (643) “військовослужбовець прикордонних військ”; **приданик, приданник** (1974 Лис 173) “весільний гість від нареченого”.

З-поміж особових номенів у текстах XVIII століть натрапляємо на відзайменниковий дериват із конфіксом **при-...-ник**, що називає людину, присутню при тому, що позначене вивідним словом, а саме: *тот Иванъ, яко власнии до того учинку притомник (,) тую всю шкочу ... нагородилъ* (1714 ДНМ 74) від *притомний* “присутній”,

однак тут, певне, не втрачений зв'язок із вивідним словосполученням *при томъ* (див. ЕСУМ IV 581).

2. Найменування *рослин* (або їхніх частин), котрі ростуть біля того, що позначено твірним словом, уперше засвідчені в текстах середньоукраїнського періоду, а саме: *та(к)же ко(г) очи бола(т) съкоу вытисноувии с припоу(т)никоу прикладай* (XVI ПЗ 141) “лікарська рослина — подорожник”. У новоукраїнській мові ця група десубстантивів продовжує своє остаточне формування. Так, словники ХХ століття документують як успадковане *припутник* (1918 ІвШум 309, 1922 МельнРос 209, 1928 Бот 269) “подорожник великий, піщаний, середній”, так і деривати, не виявлені в обстежених матеріалах попереднього століття, а саме: *прицвіточник* (1922 МельнРос 175, 1928 Бот 260); *приболотник* (1928 Бот 269) “гадючник в'язолистий”; *придорожник* (269) “подорожник великий, цикорій дикий”, “цикорій” (1991 Смик 136, 2000 СЗГ II 86); *притрутник* (1928 Бот 269); *принасітник* (1963 РУСІлСл 301, 1965 СДБ 445) “невеликі вирости на насінні деяких рослин”; *прибережник* (ЕСУМ I 170) “морська трава”; *приберезник* (2000 СЗГ II 84) “підберезник”.

3. Назви *предметів* у різні періоди історії української мови репрезентовані незначною кількістю похідних. Серед цих найменувань окрему групу складають назви *предметів побуту або їхніх деталей*. У середньоукраїнських текстах засвідчено поодинокі утворення, наприклад: *робя(т) бо казану труби ко(р)ць й лѣ(у)ки: прирубники ленбыки мѣднѣ ква(р)ты й ка(н)дѣ(у)ки* (к.ХVII-п.ХVIII КЗ 275).

У новій українській мові таких іменників зафіксовано теж небагато, наприклад: *приголовник* (Гр III 412) “кожна з чотирьох колод, на які кладеться піч в гуцульській колибі”; *приконечник* (Гр III 420, УРС 1926 629) “кінець (кнута, арапника)”; *приструтник* (Гр III 443, 1930 СМузГ 91) “дерев'яна дощечка на музичних інструментах, якою закріплюють нижні кінці струн, струнотримач”; *причільник* (Гр III 453) “частина очіпка (що охоплює лоб)”; *припаливник* (1931 Шел 80) “передтопок” (*паливо*); *присідельник* (Остромичі 314) “ремінь, що проходить через сідло”.

4. Невелику кількість іменників із конфіксом *при-...-ник* становлять *n.loci* із загальним словотвірним значенням “місце, територія, розташована поблизу того, що названо мотивувальним словом”.

4.1. У середньоукраїнській мові натрапляємо на такі назви *приміщень* або *частин інтер'єру*: *прикровник* (1596 ЗизЛекс 155) “зала, сінний двір”; *за дворомъ баня съ прибанникомъ* (1686 АрхЮЗР I/7 522) “прибудова до бані”; *пригрубник* (1702 КартТимч) “допоміжна прибудова до печі, ніша коло труби”. Сучасні лексикографічні

джерела засвідчують поодинокі нові утворення, а саме: **прикордонник** (ЕСУМ III 14) “територія, розташована біля кордону, вздовж кордону”; **прихалабник** (1992 Чаб III 276) “те саме, що прибудова”.

4.2. Для називання *частин організму людини або тварини* служать виявлені в термінологічних словниках першої половини ХХ століття іменники **пришлунник** (1926 Лук 12) “місце у верхньому відділі шлунку” та **присечник** (54) “статева залоза”.

5. У “Граматиці...” І. Ужевича 1643 року знаходимо слова, що увійшли до *мовознавчої термінологіки* й функціонують сьогодні, наприклад: **прийменник** (1643 Грам 13), **приіменник** (1902 ГалЛем 161) “незмінне службове слово” та **прислівник** (1643 Грам 31, УРС 1926 638, 1930 Із 16) “незмінна самостійна частина мови”, **присловник** (1902 ГалЛем 456) “те саме”. Ще один лінгвістичний термін, який, однак, не увійшов до широкого вжитку, засвідчений в одному з діалектних словників початку ХХ століття, а саме **причасник** (1912 Бат 51) “дієприкметник”.

Похідне **присловник** (**прислівник**) (Гр III 438, 1902 ГалЛем 456) “прислів’я” замінене іншим конфіксальним дериватом **прислів’я**, яке відтіснило згадане похідне до розмовної лексики.

Конфікс за-...-ник.

Деривати, до структури яких входить цей конфікс, служать для називання предметів, осіб, рідше — рослин або абстрактних понять.

1. Давнє найменування *особи* (*залозникъ*) в обстежених пам’ятках середньоукраїнської мови не збереглося, однак упродовж досліджуваного періоду була сформована досить численна й розгалужена в семантичному плані група назв *людей* переважно відіменникового, рідше — віддієслівного походження.

1.1. Середньоукраїнська мова дає небагато особових назв *за характерною поведінкою або виконуваними обов’язками*, наприклад: *и вся братия монастыра Печерського, ченьцы, крылошане и застолтники* (1481 АрхЮЗР I/1 1) “чернець-самітник”, *застовпникъ* (1546 СУМ XVI-п.пол.XVII X 224) “те саме” (*столь* “храм”) (1440 ССУМ II 389); *заушникъ* (1627 БерЛекс 158) “наклепник, шепітник”; *Антеуш, оный славный запасник, кгда з Геркулесом ходил за пасы, на той час его звѣтяжал, кгда на землю упадал* (др.пол.XVII Радив 336) “борець”, пор., можливо, *пас* “прохід” (нім. *Raß* “гірський перевал”) (ЕСУМ IV 303).

Більше дериватів із цією семантикою утворено в новій українській мові. У ХХ столітті фіксується успадкований із попереднього періоду іменник **заушник** (1920 Яв 276) “наушник, донощик, шептун на вухо”. Решта виявлених дериватів — новотвори: **затильник** (1886 Ж 30, УРС 1977 241) “донощик, шептун на вухо”; **заворітник** (1918 ІвШум 54) “воротар, брамник”; **закосник** (1920 Яв 250) “брат молоді, що

розплітає їй косу”; **заловник** (1984 ДзПА 58) “рибалка”; **закуцейник** (1987 Корз 119) “екзекутор”, **закуцник** (120) “те саме” від *екзекуція* лат. *exsecutio* “виконання” в результаті зближення з *кут* “шукати, знаходити по кутках”; **забродник** (1992 Чаб II 9) “сезонний робітник, який наймається на роботу до рибалок”; **заочник** (СУМ III 237) “той, хто заочно вчиться в навчальному закладі”. Для цього іменника характерний шлях редеривації, виникнення слова *очник* як антоніма до конфіксального **заочник**, спричинило те, що конфіксальний дериват став сприйматися як суто префіксальний [див. також Шуба 1975 252].

1.2. З кінця XVI століття засвідчено назви *людей за місцем проживання*, наприклад: *достойности и вряды ... не мають быти даваны чужоземцямъ и заграничникомъ* (1580 АрхЮЗР I/1 151) “людина, що живе за кордоном (*границею*), родом із закордону, чужоземець, людина з чужого краю” (*границя, за границею, заграничний, заграниця*); **закордонник** (1886 Ж 250, 1924 Кр 383) “той, хто мешкає за кордоном”.

1.3. Кілька похідних — це назви *осіб, що вказують на суспільний статус їхніх носіїв, майнові стосунки*, а саме: *и жона є(г) та(к)-же за то ручи(л) де(м)ко бра(т) є(г) загородник* (1578 АО 61) “категорія малоземельних селян, які, крім городу й хати, не мали жодної землі”; *а детей их и братьи и захребетников 300 человек* (1650 ВУР II 454) “у більшості випадків — наймані робітники, що жили на чужих тяглах і пов’язані з господарями особистими договорами”, **захребетник** (СУМ III 393) “людина, яка живе за чужий рахунок, дармоїд”; **заплічник** (1886 Ж 263) “те саме”; **заспинник** [Шашкін 1970 72] “дармоїд”.

2. З кінця XIX століття здебільшого діалектні лексикографічні джерела засвідчують *ботанічні* десубстантиви, наприклад: **заболоточник** (1922 МельнРос 142, 1928 Бот 212) “оман британський” (рослина росте на мокрих луках, по полях, степах, при берегах потоків, в ровах); **заграничник** (1928 Бот 212) “галінсога дрібноцвіта”, **заграницьник** (ЕСУМ II 222) “те саме”, назва зумовлена тим, що рослина занесена з-за кордону (з Європи), куди вона потрапила на початку XIX століття з Америки; **загнітник** (1922 МельнРос 221) “пароніхія головчаста”, пов’язане з *загнітниця* “нігтьоїда, нарив на пальці під нігтем” (*загнітниця* — результат видозміни форми *занігтниця* під впливом *гнітити* “давити, тиснути”); **залучник** (305) (рослина росте коло хат, плотів, звичайний бур’ян); **завербник** (1922 МельнРос 241, 1991 Смик 62, 2000 ГГ 277) “верба біла”, “кущі, місце за вербами” (2005 МатГ уц 58); **загайник** (2000 СЗГ I 164) “посадка молодого лісу”; **закомірник** (169) “шипшина”, пов’язане з *комора*, пор. *закомірок* “відгороджене місце за коморою”, *закомори* “закутки” (ЕСУМ II 225, 540); сюди ж, певне, і **зашиорник** (1991 Смик 63) “фіалка триколірна” з неясною твірною основою.

З-поміж розгляданих похідних ХІХ-ХХ століть натрапляємо на утворення від інших частин мови, а саме: *зав'язник* (1886 Ж 242) “зозулині сльози яйцелисті” (стебло рослини в нижній своїй частині має два яйцеподібні листки); *зав'язник* (ЕСУМ ІІ 220) “перстач прямостійний, калган” (*в'язати*, назва мотивується тим, що в народній медицині корені цієї рослини застосовуються як в'язучий засіб при лікуванні ран, кровотеч тощо).

3. Найчисленнішу групу з-посеред виявлених дериватів складають найменування *предметів*, розташованих за тим, що названо мотивувальним словом. Сформувалася згадана група, за нашими даними, в ХІХ-ХХ століттях.

3.1. У новій українській мові засвідчено значну кількість відіменникових назв *частин, деталей транспортних засобів, елементів збруї, ярма: заборозник, заборозенник* (1886 Ж 231, УРС 1926 233), *заборозеник* (1918 ІвШум 297) “частина плуга; або кожний із клинів, що вбиваються коло чересла, які (клини) можна піднімати й опускати або посувати в боки”; *заколесник* (1886 Ж 250, УРС 1926 256, 2000 ГГ 278) “кілок, який закладають в отвір на осі, щоб не спадало колесо”, “деталь борони” (1963 УГР 109), *заколісник* (ЕСУМ ІІ 514) “те саме”; *залевчник* (Гр ІІ 57, УРС 1926 260, 2005 МатГуц 61) “чека в осі екіпажа” від *левча* “люшня” (ЕСУМ ІІ 228), пор. також мад. *l'ocs* “люшня” (1963 УГР 656); *загулувик* [Дзєндзелівський 1969 59] “подушка” — назва дерев'яної накладки над віссю воза; *законешник* (1974 БукГов ІІІ 22) “частина батога, наконешник”; *занісник* (ЕСУМ ІІ 234) “палиця, яку вставляють у край ярма, щоб віл не випрягався” (похідне утворення від кореня *ноз-*, **нозь* < **nozj-*, пов'язаного з дієсловом *низати*); *зательник* (242) “передня частина кузова”, *затильник* (1992 Чаб ІІ 77) “металевий стрижень, що скріплює задню теліжку воза з розворою” — очевидно, похідне від *тил*, тобто “частина кузова за тилом запряженої худоби”; *заборонник* “ланцюжок на “побігачці” борони, до якого “прикапчують орчик” (1984 О І 259); *запісочник* (1985 Ник 66-67) “металева пластина на кінці осі, що запобігає потраплянню в мазь піску”.

3.2. Головно в діалектному мовленні ХІХ-ХХІ століть функціонують назви *предметів домашнього вжитку* з цим формантом. Наприклад: *залижник* (1886 Ж 253, 2005 МатГуц 61) “полиця, де кладуться ложки”; *заложник* (1886 Ж 254) “те саме”; *замисник* (1886 Ж 256, 2005 СБГ 136) “полиця, де кладуть миски”; *запоясник* (1886 Ж 265, УРС 1926 276) “ніж, який носять за поясом, кинджал”; *залишитовник* (Гр ІІ 59) “кожна з коротких залізних смуг, що йдуть від шпуг до кутів в оковці кришки селянської скрині й захоплюють собою лиштву” (*лиштва*

“бокова планка на віці скрині”); **забрідник** (1987 Корз 117) “невелика сіть”; **закомарник** (2000 ГГ 278) “полиця в колибі на будзи”.

3.3. Поодинокі десубстантиви з цим конфіксом використовуються для найменування *елементів одягу, прикрас*, а саме: **задушиник** (Гр III 37) “сердак, верхня тепла сукня галицьких селян, розшита шнурками” (мабуть, від *душа*); **зап’ястник** (Гр III 87, УРС 1926 276) “манжета, напульсник” (*п’ясть*); **загрудник** (1920 Яв 240) “накладка на груди схожа на жилет”; **заушиник** (УРС 1926 292, ЕСУМ I 441) “сережка (прикраса)”, **завушиник** (2005 МатГуц 59) “те саме”; **замихавник** (1984 О I 276) “вишиваний манжет у сорочці” (*міхавок* “манжет у сорочці” — Там само 445); **зарукавник** (1984 О I 285, 1984 ДзПА 129) “манжет на сорочці”.

3.4. Кілька іменників належать до *будівельної лексики*, вони іменують деталі (елементи) житла: **запісоишиник** (1984 ДзПА 80) “платва, верхня дерев’яна балка в стіні паралельна до сволока, на яку ставлять крокви”; **завітреник** [Євтушок 1991 86] “жердина, яка прибивається по діагоналі схилу покрівлі”.

У гуцульських діалектах фіксується найменування великого хліба: **застільник**, **застівник** (2000 ГГ 162).

4. У новій українській мові спорадично з’являються номени на позначення *частини тіла людини або тварини*, розміщеної за тим, що назване мотивувальним словом, а саме: **зашилуниник** (1926 Лук 28) “вихідний відділ у шлунку”, **заушиник** (ЕСУМ I 441) “з’ябри”.

5. Перші *абстрактні* найменування, зокрема, *n.actionis*, засвідчені в середньоукраїнській мові, наприклад: *a пришедчи в церковь, пели задостойник* (1653 ВУР III 451) “молитовна пісня” (у цьому випадку конфіксація, очевидно, супроводжує універбацію, оскільки ця назва є результатом конденсації назви молитовної пісні “*За достойно есть*”), пор. пізніше утворення такого ж плану **заупокойник** (1930 СМузТ 69) “реквієм”.

У джерелах XIX-XX століть іменників цієї підгрупи засвідчено більше. Майже усі виявлені похідні з конфіксом **за-...-ник** мають значення “одноразова або (рідше) тривала дія, котра відбувається над або з тим, що назване твірним словом”, наприклад: **запотилишиник** (Кв-Осн I 509) “удар по потилиці”, **запотиличник** (СУМ III 275) “те саме”, **запотилник** (1956 ЛисЧерк 12) “удар по потилиці” (з елізією суфіксального **-иц’а** мотивувальної основи); **заволосник** (1920 Яв 236) “тягання за волосся”; **зашийник** (СУМ III 414) “удар по зашийку”; **завушиник** (2005 МатГуц 59) “удар поза вуха”.

Інші абстракти: *займенник* (сер.ХVІІ Грам 22) “частина мови”; *заушник* (1920 Яв 276, ЕСУМ I 441) “хвороба у свиней; опух за вухом”, *завушник* (1984 ДзПА 189) “ангіна”.

Конфікс па-...-ник.

В українській мові розглядані похідні з’являлися лише епізодично в різні періоди, наприклад: *мѣсяца октобрія погребенску тышири, просто паздерникъ* (ХVІ КартТимч) “жовтень”. Є різні тлумачення походження цього похідного: *паздер* (Ф III I85) “стебла, солома хлібних рослин; очистки льону, коноплі”, українське *паздір* “зідране лико”, пор. прасл. **raz-der-* або **poz-der-* від **derǫ*, **dъrati*). За спостереженням Т. Голинської-Баранової, на позначення десятого місяця в українських джерелах аж до виходу у світ граматики І. Вагилевича (1845) фіксується меномен *паздерник* (рідко *паздѣрник*, з переходом *е > ѣ* в новозакритому складі, пор. *паздзірник* “жовтень” — 1984 О II 34), який здавна етимологізують на основі праслов’янського походження іменника *razder-* (префікс **ra-* — і корінь **dъrti* “здирати”) “терміття, костриця” (пор. діал. *паздір*, *паздір’я* “костриця” — Гр III 87), закарп. *паздєро* “шматок терміття”. Назва засвідчена в українській та білоруській мовах, вона характерна для польської номенклатури місяців (*październik*). Праслов’янська давність номена не доведена, проте й для доказу запозиченості іменника *паздерник* немає об’єктивних лінгвістичних критеріїв, тому його польське походження не вдається обґрунтовано ні підтвердити, ні заперечити. Слово-творчо не прозорий, він швидко був витіснений у другій половині ХІХ століття номеном *жовтень* [див. Німчук 1992 88].

Кілька дериватів виявлені в новій українській мові. Це найменування *рослин*: *набородник* (1886 Ж 595, 1922 МельнРос 283, 1928 Бот 257, 1991 Смик 122) від *борода*, назва зумовлена зовнішньою схожістю цієї рослини до чоловічої бороди або вусів; сюди ж, можливо, належать *пастелник* (1974 Лис 153) “солом’яна мата”, співвідносне зі *стелити* (ЕСУМ V 297).

Конфікс перед-/п(е)рѣд(ь)-...-ник.

1. Джерела ХVІІІ століття фіксують *n.personalia* з цим формантом: *просимъ ... уважение продолжат, какъ и предѣмѣстники вашего высокопреподобия* (1774 АKNЗС 154) “попередник” (*мѣсто* “місце”).

У новій українській мові таких назв небагато: *передпризовник* (1930 СДМ 49) “допризовник” (*перед призовом*), *передступник* (160) “той, хто перебував на посаді раніше, попередник”.

2. Найменування *неосіб* з морфемою *перед-...-ник* позначають *предмет* або *приміщення*, яке (який) знаходиться перед тим, що

названо мотивувальним словом. Наприклад: *передплужник* (СУМ VI 174) “робоча частина деяких систем плуга, встановлена на рамі попереду його основного корпусу для кращої якості оранки”; *передбанник* (164) “приміщення в лазні для роздягання”.

Конфікс через-...-ник.

Похідні новоукраїнської мови — десубстантиви, що іменують неосіб. Розглядані деривати позначають *предмет, який проходить через те, що названо твірним словом*. Наприклад: *черезплічник* (1886 Ж 1066) “тасьма, стрічка або ремінь, перекинуті через плече (переважно в дореволюційній військовій формі); перев’яз для підтримання хворої руки”, “коромисло” (2002 СУССГ 222); *черезсідельник* (1886 Ж 1066) “частина кінської упряжі — ремінь, що проходить через сіделко від однієї голоблі до другої, підтримуючи їх”; *черезпоясник* (1985 Ник 170) “верхня попруга, що йде по сідлу поверх подушки”.

Поодинокими є *локативи* зі словотвірним значенням “місцевість, котра пролягає через те, що назване мотивувальним словом”: *черезсмужник* (1931 СЕТ 132) “черезсмужжя”.

Конфікс між-...-ник.

У ХХ столітті із цим формантом задокументовано кілька дериватів, наприклад: *міжклітинник* (1963 РУСІлСл 206, 1965 СДБ 342) “простір, що утворюється в місцях стикання декількох клітин”; *мижперсник* (2000 СЗГ I 311) “червоний нарив між пальцями; рослина, що росте в житі, яку прикладали для лікування нариву між пальцями”.

Конфікс на-...-ник.

1. Іменники на позначення *істот* в обстежених джерелах середньота новоукраїнської мови становлять незначну кількість. Виявлені деривати є здебільшого десубстантивні *n.personalia*. Нечисленність форм на позначення особи пов’язана передусім з характером конфікса **на-...-ник**, який традиційно виражав у мові просторові відношення. Крім того, імена з цим конфіксом зазвичай формувалися на базі соматичної лексики, використання якої обмежене при творенні назв людей.

1.1. Давні іменники з семантикою “*особа за соціальним станом*” продовжують функціонувати в середньота новоукраїнській мові: *наслѣдникъ* (1586 ІДБ 18) “особа, яка одержала спадщину або має право на одержання її; продовжувач чиеїсь діяльності, наступник”, *наслідник* (СУМ V 191) “те саме”. Зміни в соціальному житті викликали зрушення в системі назв представників апарату влади в центрі й на місцях. Так, похідне *намѣстникъ*, уживане в давньоруськоукраїнській мові у значенні “спадкоємець, наслідник; представник світської або церковної влади”, у Великому князівстві Литовському

здебільшого є спеціальним терміном, що означає представника великого князя, який здійснює державну владу на певній території: **намѣсникъ** (1401 ССУМ II 19 та ін.). В одинадцятитомному “Словнику української мови” це слово кваліфікується як застаріле (СУМ V 128).

Головно в новій українській мові з’являється низка новотворів, наприклад: *сь дворові ... князских ... надворники жадного податку ... не мають* (1563 КартТимч) “той, що належить до великопанського, княжого двору тощо”; **нахлібник** (1886 Ж 498) “той, хто живе за чужий рахунок (на чужих хлібах)”; **накоштник** (1930 СДМ 64) “утриманець” (на чужих *коштах*); **надушник** (1974 Лис 132) “причеп”, похідне утворення від виразу “*на душу* (наслідати)” і под. (ЕСУМ IV 28); **навірник** (2005 СБГ 306) “чоловік, який вступив у подружнє життя без громадянського шлюбу, *на віру*”.

1.2. Лише в мові XIX–XXI століть засвідчено назви осіб за тимчасовою чи постійною роботою, характером її виконання: **наволосник** (1886 Ж 468) “перукар”; **надомник** (СУМ V 75) “робітник, що виконує доручену йому роботу вдома” (це, певно, калька з російської мови, оскільки в українській мові немає форм *на дому*); **наїзник** (96) “той, хто їде або вміє їздити верхи на коні; цирковий артист, який виконує різноманітні вправи на коні; фахівець, який тренує рисистих коней на іподромах, кінних заводах і т.ін.; вершник, який здійснює збройний напад, нападник; їздець” (у Синайському патерику XI–XII століть фіксується слово *їзникъ* “той, хто їздить”: *азъ же мьнѣхъ страньнкъ ксть. и їзникъ из двьриш оузрѣхъ тако львъ ксть* (СинПат 261), проте згодом цей іменник вийшов з ужитку, і дериват **наїзник** почав співвідноситися з дієсловом *їздити*); **напутник** (СУМ V 166) “наставник” (*на путь* наставляти, напучувати).

Вочевидь, від прислівникової сполуки на позначення способу дії утворений іменник **напарник** (СУМ V 138) “той, з ким у парі хто-небудь щось робить, виконує і т.ін.” (*на пару*).

1.3. У різні періоди історії української мови конфікс **на-...-ник** продукує найменування осіб за типом стосунків, наприклад: *стѣши Іоанне, ти называешься наперстникомъ, же возлегъ еси на перси Хъвы* (1659 Гал 158) “улюбленець, що користується особливою довірою, прихильністю кого-небудь”, **наперсник** (СУМ V 141) “те саме” це запозичення з російської або церковнослов’янської мови, походить від цсл. **напърсьникъ**, утвореного від **на пърси** “на грудях”, що є калькою з грецької (див. ЕСУМ IV 38), у сучасній мові, нам видається, зберігає зв’язок з мотивувальною основою; **наушникъ** (сер.XVII СлЛекс 98) “донощик”, це слово спершу мотиваційно співвідносилось з прийменниково-відмінковою формою *на вухо* (*ухо*), отже, його можна розгля-

дати і як конфіксальне утворення; однак пізніше воно почало співвідноситися з дієсловом *навушничати*, у сучасній українській мові розглядане похідне функціонує в тому ж значенні: *навушник* (СУМ V 43) “той, хто доносить або любить доносити”. Інші деривати: *повинни виконати присягу ретельне, одностайне з начилникомъ и полковникомъ сво(и)мъ Федоренкомъ* (1728 Тимч 887) “той, хто стоїть на чолі групи людей” (*чоло, на чолі*); *нашийник* (УРС 1926 471, СУМ V 240) “пригноблювач, утисник (той, хто перебуває на шії в інших, пригноблює їх, утриманець)”.

1.4. Зрідка конфікс **на-...-ник** бере участь у творенні прізвиськ за ознаками зовнішності, наприклад: *Наушник* (2005 ПрНижНад 301) “вухань”.

2. З XVI століття натрапляємо на нечисленні зоологічні *номени*, а саме: *находник* (1584 АЖ I87) “кінь” (мабуть, від *ходити*); *набережник* (1927 СЗН I 40) “птах”; *накаменник* (1928 III 164) “тварина виду безхребетних” (*камінь*); *напрудник* (164) “тварина виду безхребетних”; *надош(ч)ник* (164) “тварина виду безхребетних, дощовий черв’як”; *нашкірник* (1963 РУСІлСл 224, СУМ V 240) “вид коростяного кліща, що паразитує на шкірі тварини”.

3. З кінця XIX століття лексикографічні джерела засвідчують відіменникові назви *рослин*, а саме: *напутник* (1991 Смик 113) “подорожник великий”; *насонішник* (1922 МельнРос 133) “соняшник” (тут можливий універбаційний процес: похідне могло утворитися від сполуки “рослина, що повертається на сонячний бік”), пор. *насонник* (УРС 1926 465, ДзПА 14) “соняшник” від *сонце*, з відгинанням суфіксального **-ц-**; *насонешник* (1928 Бот 250); *насердник* (1922 МельнРос 177) “рослина, за допомогою якої лікуються хвороби серця”; *насмітник* (1928 Бот 250) “рослина, яка росте на смітнику” від *сміття*; *насітник* (1952 МельнПисар 86) “старий огірок, який ішов на соління”.

Фіксується клас віддієслівних дериватів, наприклад: *наворотник* (ЕСУМ I 429), похідне утворення від *воротити* (прасл. **vortiti*), назва зумовлена приписуваною цій рослині в давнину властивістю допомагати щасливому поверненню додому подорожніх; *напресник* (1987 Корз 171) “конюшина шарудлива” (*тріщати*); *натощник* (1991 Смик 114) “м’ята перцева” (очевидно, від *тошнитти* “нудити”).

4. Найбільшу кількість дериватів із морфемою **на-...-ник** становлять найменування, котрі позначають *предмети*.

Значна група іменників, що об’єднує різні семантичні підгрупи (назви елементів одягу, кінської упряжі і т.ін.), мотивована здебільшого назвами частин тіла людини або тварини. Субстантиви, оформлені цим конфіксом, називають “предмет (неістоту), котрий знаходиться

чи призначений знаходитися на поверхні того, що названо мотивувальним словом”.

4.1. З XVI століття засвідчено перші назви *одягу* та його *елементів*, наприклад: **наплечникъ** (XVI Син 30), це іменник слов'янського походження зі значенням “наплічна частина церковного одягу” трапляється виключно в перекладних текстах [див. Лукина 1978 245], пор. **наплічник** (XVII Житецький 48) “наплічна прикраса або частина одягу у вигляді вузької смужки на плечах”; *шата з рукавами, из начолником з распоры на боках* (XVII МатТимч I 475) “перепаски на чоло”; **наколѣжникъ** (XVI-п.пол.XVII ІКІС) “пов'язка, накладка, що носилась на коліні; частина старовинного бойового спорядження, що прикривала коліно”; **наглавникъ** (сер.XVII СлЛекс 112); **нарамникъ** (1653 МатТимч I 467), **нараменник** ... *было то одѣяніе звѣрхнее от рамен аж до пояса* (XVII КартТимч) “верхня частина на одягу священиків від рамен на спину, наплічник”, *шириший каба(т) двема локтѣми — шириший нагрудник на два локті* (1643 Грам 51).

Нова українська мова успадкувала всі згадані іменники, а саме: **наплічник** (УРС 1926 462, СУМ V 153) (синонім до **нараменник**) “наплічна прикраса або частина одягу у вигляді вузької смужки на плечах; металеве покриття, яке захищало плечі воїна від ушкодження”; **нарамінник** (1928 МРУС 78), **нараменник**, **наплечник** (1930 Із 440) “погон”, пор. також **наплечник** (Ступно 482) “плечко сорочки”, “епітрахиль” (2000 ГГ 308), “рюкзак” (2005 Став 232); **наголовник** (СУМ V 52) “верхня частина капелюха, картуза, шапки”, “шоломок у капелюсі, дно; товчач ступи” (2000 ГГ 307); **нагрудник** (СУМ V 58, 1984 ДзПА 130) “фартух або частина фартуха, яка надягається на груди для захисту їх від чого-небудь”, “частина військової зброї у вигляді щитка або панцира для захисту грудей” (2004 Матіїв 48), “нагрудна вишивка” (2005 МатГуц 109); **наколінник** (СУМ V 107) “пов'язка, накладка, що носить на коліні”.

Джерела кінця XIX-поч.XXI століть фіксують значну кількість утворень, які не траплялися в обстежених пам'ятках попереднього періоду, причому більшість із них функціонує в українських діалектах. Наприклад: **набедренник** (1886 Ж 464, 1894 УмСп II 126) “парчевий прямокутник із зображенням хреста, який священики одержують як першу нагороду і носять з правого боку нижче пояса; частина металевої зброї середньовічного рицаря, яка накладалася на стегно” від *бедро*, з ускладненням суфіксальним **-ентв**ірної основи або ж від *набедрений*, пор. також **набідрик** (1987 Корз 166) “вид короткого верхнього (жіночого) одягу”, **набедрник** (2005 МатГуц 107) “пояс; спинна окрайка”; **наголінник** (1886 Ж 470)

“частина металевої зброї, що накладалась на голінку”; **набрівник** (1894 УмСп II 152) “підв’язка чи стьожка на чолі над бровами”, **набруовник** (1974 Лис 131) “дівчачий головний убір, подібний до високого очіпка”; **нарукавник** (1918 МУС 56) “чохол, який надягають поверх рукава, для захисту від чого-небудь, манжети, прикріплені до сорочки, блузи і т.ін.” (СУМ V 179); **навушник** (Ступно 481) “спускальна частина шапки-вушанки, сибірки”, “частина головного убору, яка закриває вуха, спеціальне пристосування, що прикриває вуха від морозу, вітру” (СУМ V 43); **намордник** (Ступно 481) “спускальна частина шапки-вушанки, сибірки”, пор. у сучасному молодіжному сленгу “бюстгальтер” (2006 Кондратюк 207) (очевидно, назва дана з огляду на подібність бюстгальтера до власне намордника); **нагрижник** (СУМ V 56) “пов’язка для підтримання і стягнення уражених грижею місць”; **налобник** (121) “металеве покриття, яке захищало лоб воїна від ушкодження”; **налокітник** (121) “металеве покриття, яке захищало лікті воїна від ушкодження”; **напульсник** (165) “пов’язка на руці, яку накладають на те місце, де прощупується пульс”; **наспинник** (195) “металеве покриття, яке захищало спину воїна від ушкодження”; **начеревник** (235) “накладка на живіт для тепла або для захисту від пошкоджень”; **начільник** (237) “те саме, що налобник”; **напузник** (1984 ДзПА 130) “фартух”; **надушник** (1984 О I 466) “кожушок без рукавів, кептар”, “викроєна з тканини деталь, з якої шиється передня частина дитячого плаття” (1987 Корз 167); **натільник** [Плющ 1985 43] “натільна сорочка”; **напальник** “та частина рукавиці, що надівається на один палець” (1990 Сизько 58); **нацицник** (2000 СЗГ I 342) “бюстгальтер”; **накомарник** (2002 СУССГ 135) “сітка для захисту обличчя від бджіл”; **нажопник** (2006 Кондратюк 204) “штани”; **нацюцюрник** (210) “презерватив”, певно, від евфем. *цюцюра*.

4.2.3 XVI століття натрапляємо на деривати, що називають частини кінської упряжі, а саме: *на гумне жита молочно(го) ме(р)ку*, ... *Хому(т) з набедрика(ми)* (1584 АЖ 102) “те саме, що й наритник”; *Хому(т) ремяны(и) з нары(т)никами й з дугою* (1605 ДМ 39) “частина кінської зброї, яка вдягається коневі на спину за хвіст, щоб не спадала упряж і щоб держати з гори повозку” від *рить* “зад” (ЕСУМ IV 43); **набердник** (2004 Матіїв 47) “частина зброї, яка вдягається коневі на спину за хвіст, щоб не спадала упряж і щоб держати з гори повозку”, пов’язане з *бердо* “обрив, горб; скеля”.

Здебільшого в діалектах нової української мови, окрім успадкованих із попереднього періоду субстантивів **наритник** (СУМ V 171), **наретник** (1987 Корз 170) “попруга в упряжі, розміщена на спині

коня”, засвідчено значну кількість нових дериватів. Наприклад: **намордник** (1886 Ж 484) “нижній пасок вуздечки”; **наочник** (1886 Ж 485, 1963 РУСілСл 222, 2000 ГГ 308) “боковий щиток на вуздечці біля очей коня, щоб він не дивився вбік і не полохався”; **наріжник** (1886 Ж 490), **нарижник** (Остромичі 305) “повід, який прив’язують до рогів худоби”; **налобник** (1894 УмСп II 152, СУМ V 121) “ремінь кінської вуздечки, що проходить поперек лоба коня”; **нашилльник** (1894 УмСп II 176, Ступно 482, 1984 ДзПА 71, СУМ V 240) “у дишельній упряжі з хомутом — широкий ремінь або ланцюг, що йде від хомута до переднього кінця дишла” (пол. *szelka, szla*, див. *шля*, пізніше зближене з *шило* за народною етимологією — Ф III 51), **нашейник**, **нашийник** (1894 ГовЗам 166) “ошийник, вид кінської збруї”, **нашалник** (1987 Корз 171) “вид кінської збруї, один кінець якої зачеплений за дишель, другий — за шию коня”, **нашельник** (2000 ГГ 309) “нашилльники упряжі”; **нашийник** (1894 УмСп II 284, 1918 МУС 118, УРС 1926 471, СУМ V 240) “ремінь або металеве кільце з застібкою, що надівається на шию тварини; у дишельній упряжі без хомута — широкий ремінь, один кінець якого надівається на шию коня, а другий закріплюється на передньому кінці дишла”; **нагрудник** (УРС 1977 390, СУМ V 58, 2000 СЗГ I 330, 2005 СБГ 309) “основна частина збруї, яка накладається на груди коневі”; **навушник** (СУМ V 43) “частина вуздечки, котра міститься поза вухами коня”; **нахрапник** (230) “ремінь вуздечки, який тягнеться вздовж перенісся до лоба (коня)”, пов’язане з *храп* “нижня й середня частина перенісся тварини” (XI 137); **наперсник** (1985 Ник 153) “частина шлеї, що йде через груди коня”; **накрижник** (ЕСУМ III 89) “поздовжня стрічка шлеї, пришта до укісних ремінців на крупі коня” (*крижі* “поперек, спина трохи нижче лопаток”); **наніжник** (для коней) [Плющ 1985 43] “пристосування для захисту ніг коней”; **нахвостник** (1985 Ник 171, 2004 Матіїв 48) “ремінь з вічком, у яке продівається хвіст для утримання сідла ззаду”; **нахребетник**, **нахрепник** (1985 Ник 153), “частина кінської збруї, яка вдягається коневі на спину за хвіст, щоб не спадала упряж і щоб держати з гори повозку” (2004 Матіїв 48); **надручник** (1985 Ник 42) “довгий брусок, на кінцях якого прикріплені два орчики для запрягання коней”; **наголовник** (2005 МатГуц 109) “головна деталь упряжі, вузди”.

4.3. У пізній середньоукраїнській мові фіксується небагато найменувань предметів домашнього вжитку та їхніх деталей: **наконечник** (1724 КартТимч); **послани наручники до кватирок и завѣсь до дверей 12 парь** (1725 МатТимч I 467) “ручки на рами вікна”, пор. пізніше **наручник** (СУМ V 179) “з’єднані ланцюжком металеві кільця, що їх

надівають на руки заарештованим”, “ручка керма” (2000 ГГ 309); **настольникъ** (1787 КартТимч) “скатертина”.

У мові XIX-поч.XXI століть функціонують як успадкований із попереднього періоду дериват **настольник** (1861 Закр 409) та його варіанти **настільник** (1874 Левч 147, 1918 ІвШум 424), **настуол’ник**, **настул’ник**, **настил’ник** (1966 Жилко 156), **настільник** (2002 СУССГ 136) “накидка”, **наскільник** (2005 МатГуц 113) “скатертина”, так і нові утворення. Наприклад: **наперник** (1861 Закр 408) “мішок із щільної тканини, куди насипають пір’я для подушки або перини, насипка”, **напірник** (1886 Ж 487, 1918 ІвШум 215, 2000 СЗГ I 337) “те саме”, “спідня наволока перини, подушки; пенал” (останнє значення “пенал” зумовлене, очевидно, тим, що приладами для письма слугувало спеціально оброблене пташине пір’я — УРС 1926 460); **наверинник** (1886 Ж 466) “покривка маснички”; **наквітник** (479) “квітковий горщик”; **насвѣчник** (492) “підсвічник, ліхтар”; **напрунник**, **напрумник** (497) “покривало, шматок тканини, яким покривають покійника, труну”; **настельник** (1928 ТехЕл 7) “лампове бра на стелю”; **настінник** (204) “бра лампове”, **наскінник** “настінний годинник, портрет” (2005 МатГуц 113) (діал. *скіна* “стіна”); **налавник** (1952 МельнПисар 56), [1971 Терешко 426], (2000 СЗГ I 334), 2005 СБГ 334), **налаўник** (ВерхДунавець 386), “домотканне шерстяне килимове покриття лав або ослонів”; **набожник** (УРС 1926 435) “вишитий рушник на іконах”; **навіршиник** (1966 Жилко 204) “те саме”, назва зумовлена, очевидно, тим, що рушники клалися *на верх* ікони; **наріжник** (2000 СЗГ I 331) “спеціально виткана полотнина для накривання діжі” (*ріг* “край чого-небудь”).

4.4. З першої половини XVIII століття фіксуються назви *інструментів, приладів та їхніх частин: и вужиць и наралниковъ по 4 пари* (1725 КартТимч) “залізний пакінчик на кописті рала рити землю”, **наральник** (УРС 1926 462, 1987 Корз 169) “рід сошника”; **набалдашник** (1886 Ж 464) “округла надставка або потовщення на верхньому кінці деяких предметів”, ця лексема з російської мови, походить від не вживаного тепер **балдак*, запозиченого з тюркських мов “кільце, ефес шаблі” (ЕСУМ IV 10), пор. кирг. *балдак* “костур”, “ефес шаблі”, казах. *балдак* “костур”, туркм. *балдак* “палиця з ремінцем” та ін. (Черных I 554), незважаючи на те, що слово *балдак* тепер не вживається, словотвірна структура похідного проглядається без повного усвідомлення значення твірного; **накорсник** (1886 Ж 480) “*скорси* — загнуті задні кінчики полозків у дитячих санчатах, на які стають діти, коли катаються”; **наконешник** (1894 УмСп II 149), **наконечник** (УРС 1926 452, 1992 РУНГПС 76) “загострений кінець”; **наконечник** (1984 О I 469) “залізо на кінці дишла”; **напальник** (1931 Шел 55)

“наголовник палі”; *насошник* (Остромичі 305) “окуття сошника (деталі сохи)”; *накатушник* (1969 Безкишкіна 46) “пристосування для катушки в прядінні, ткацтві”; *наперстник* (1984 ДзПА 218, 2005 МатГуц 111, 2000 ГГ 308, 2000 СЗГ I 336) “наперсток, металевий ковпачок, який накладають на палець, щоб не вколотися під час шиття”, пор., очевидно, семантичне утворення за подібністю *наперсник* (1974 Лис 133, 2000 ГГ 308, 2000 СЗГ I 336) “залізне кільце, за допомогою якого коса скріплюється з кіссям”; *навиленьник* (СУМ V 31) “держаквил; кількість сіна, соломи і т.ін., підібрана на вила за один раз”, пор. діал. *навилошник* (1974 Лис 131) “держак рогача, палиця для перевертання вугілля соломи і т.ін., що горить у печі або грубі”, *навилочник* [Гриценко 1990 104] “рогач” (*вилочний*); *навушник* (СУМ V 43) “пристрій для прослуховування звукопередач, що прикладається до вух або надівається на них”; *наякірник* (243) “поперечний дерев’яний або металевий стержень у верхній частині якоря”; *навосник* (1976 БукГов IV 12), *наосник* (1985 Ник 66, 1992 Чаб II 333) “пристрій для опори осі вертикального вала; дерев’яний брус, укріплений зверху на осі воза”, *навосьник* (1987 Корз 166) “те саме”; *налюшник* (Романів I 118) “два перстені з півкруглою штабкою закладати на ручицю й люшню, щоб підтримувати драбину воза” від *люшня* “дерев’яна підпора, що спирається на кінець осі; брускоподібна частина передка чи задка воза, у яку похило задовбані дві ручиці й на яку лягають драбини”; *наверхник* (КраснийБрід 605) “кужілка пряслиці”; *накопильник* (ЕСУМ II 566) “поздовжній брусок саней, який накладається на *копила* для скріплення і зв’язку їх”; *налевеник* (1984 О I 467) “кільце з лика, яким зав’язують люшню й драбину воза” від *левча* “люшня” (404-406); *натрубник* (1984 ДзПА 216) “гайка, металева деталь, з отвором посередині, яка має гвинтову різьбу для нагвинчування на болт і т.ін.”; *наріжник* (1985 Ник 113) “міцний брус, який лежить на копилах паралельно до полоза в санях”; *нагрудник* (1987 Корз 167) “брусок у верстаті, через який натягується полотно під час ткання”; *набрусник* (1992 Чаб II 301) “почеплена на пояс і схожа на ріжок дерев’яна посудина, у якій косарі тримають брусок”; *напільнік* (2002 СУССГ 135) “інструмент для обпилювання металу” (*пила, напильти*).

4.5. Кілька десубстантивних найменувань *страв* зафіксовано у словозбірках ХХ-поч. ХХІ століть, як-от: *налисник* (1924 Кр 44, 2005 МатГуц 110, 2005 СБГ 314) “тонкий млинець, у який загортають начинку, найчастіше з сиру”, *налесник*, *налисник* (КраснийБрід 605, 2005 МатГуц 110) “картопляний налисник, печений на капустияному листку, пор. пол. *nalesnik*”, В. Даль виводить це найменування від *лист*,

оскільки млинці пеклися на підстеленому листку капусти, І. Срезневський — від слов'янського *lesa* “пательня, сітка”, пор. також д.-р.-укр. *лѣса*, пізніше зближене з *лист* (Ф III 40, ЕСУМ IV 34); **насо́дник** (1974 Лис 134) “оладка, тісто для якої приготовлене на соді”; **насті́льник** (1984 О I 477) “хліб, що під час Різдва лежить на столі”. Виявлений один відприкметниковий дериват цієї групи — **напрі́сник** (1987 Корз 169) “хлібина із прісного тіста; невдало спечений пиріг чи хлібина”.

4.6. Назви споруд, їхніх деталей: **нагробник** (XVI-п.пол.XVII ІКІС, Остромичі 304) “дерев'яний хрест на могилі”; **напоро́жник** (XVI-п.пол.XVII ІКІС); **наро́жник** (1605 ДМ 306) “граничний копець, що знаходився на розі поля”, пор. **нарі́жник** (1894 УмСп II 173) “наріжна кам'яниця, наугольник”, “снопик, що дають на роги при пошиванню хати” (1900 ДолГов 110, 2004 Матіїв 25), “кутове стропило; оковка кута (скрині)” (УРС 1926 463), “кроква, що спирається на кут будови” (1992 Чаб II 341), **наро́жник** (2005 МатГуц 112) “кут валізи, стіни, стріхи”; **намисник** (1984 О I 470, 2005 МатГуц 111, 2005 СБГ 314) “найнижча полиця на миски”; **нали́жник** (1984 О I 469, 2005 МатГуц 110) “полиця для ложок”; **налучник** (2000 СЗГ I 334) “місце на припічку, де палили лучину для освітлення”.

4.7. Інші найменування: **накінчик** (1912 Бат 51) “закінчення”; **накри́жник** (УРС 1926 453) “льодоріз біля моста” (*крига*); **накі́стник** (1963 РУСілСл 103) “болісне кісткове утворення на нозі коня”; **наго́ловник** (СУМ V 52) діал. “заголовок”; **намордник** (2000 СЗГ I 335) “частина приклада рушниць, до якої мисливець притискає щоку, цілячись у звіра”.

Конфікс о-/об(ь)-...-ник.

У мові XI-XIII століть були наявні відмінкові конструкції з просторовим прийменником *о*. Наприклад: *обруча, яже о ногу, възградшиа цркъвь ... о клѣтцѣ, в ней же стояста рацѣ стою...* (XII Ср II 491). Похідні з конфіксом **о-...-ник** виникли на їхній основі. Однак через зниження вжитку, а потім і зникнення з мови таких конструкцій була втрачена співвіднесеність утворень на **о-...-ник** з прийменниково-відмінковими формами й закріпився зв'язок безпосередньо з вихідними іменами.

1. Перші деривати зі складниками **о-/об(ь)-** та **-ник** в морфемній будові слова виявлені в пам'ятках середньоукраїнської мови. Це полімотивовані іменники на позначення *осіб*. Наприклад: **облудникъ** (XVI-п.пол.-XVII ІКІС) “нещира, лицемірна людина”, співвідносно з *лудити* “привбалувати, заманювати” (див. ЕСУМ IV 138); *гды невинного забила, а шкрутника хибила* (1659 Гал 245) (синонім до *самран*, співвідносно з *крутъи* “суворий, твердий” від прасл. **krōtь*, уживаного

в значенні “суворий”, “жорстокий”, “грубий”. Однак скоріше за все це запозичення з польської мови (п. *okrutnik*), котре на українському мовному ґрунті спочатку сприймалося як суфіксальне утворення від запозичених із польської відносних прикметників (див. також ЕСУМ IV 174).

У новій українській мові майже всі *n.personalia* з формантом **об-...-ник** є девербативами: **огудник** (1930 Із 96, СУМ V 623) “той, хто гудить, ганить кого-, що-небудь”; **осадник** (753), пор. польське *osadnik* “колоніст”. Польське панство, котре проводило колонізаторську політику щодо західноукраїнських земель, щоб закріпити їх під своєю владою, заселяло їх поляками. Таких переселенців-поляків і було названо *осадниками*. Слово утворене від непохідної основи дієслова *saditi*, генетично пов’язаного з праслов’янським словом **sěditi* “сісти (на землю)”, “приземлитися”. В українській мові вживалось як синонім до слів *експлуататор*, *колоніст*, *колонізатор* [див. Москаленко 1969 72]. Фіксується в СУМі й застаріле значення цього слова: “перший поселенець, засновник населеного пункту”. Дериват **ослушник** (СУМ V 772) “той, хто виявляє непослух, непокору” при співвіднесеності з дієсловом *слухатися* виражає заперечення того, що означає твірна основа. У діалектних словниках знаходимо девербатив **оцизник** (1979 БукГов VI 102) “злий дух, чорт” (*щезнути*).

Десубстантиви (окремі з них можна виводити й безпосередньо від префіксованих іменників, що дає підстави говорити про суфіксацію) трапляються рідко, наприклад: **опівнічник** (СУМ V 711) “той, хто допізна не лягає спати” (*північ*, *опівночі*); **окламник** (ЕСУМ II 453) “брехач, зрадник” від *клам* “брехня”, пор. польське *klam* “те саме”).

2. Номені *рослин*: **опоясник** (1922 МельнРос 168) “зілля, яким вперізують мов поясом на щастя, щоб з’єднати прихильність любих собі осіб”; **омежник** (1922 МельнРос 186, 1928 Бот 254) “те, що росте на межі”; **оводник** (1928 Бот 253) “рослина, яка росте біля води”; **окривавник** (2005 СБГ 364) “звіробій” (*кривавий*).

3. У новій українській мові виявлено здебільшого відіменникові номені на позначення *предмета*, котрий прилягає до того чи перебуває на тому, що названо твірним словом. Іменники згаданої семантики представлені кількома групами.

3.1. Найменування *предметів побуту, інструментів та пристосувань, деталей одягу* репрезентовані небагатьма похідними. Успадкованим є дериват **опрісник** (СУМ V 729) “корж, спечений із прісного тіста” (*прісний*), пор. д.-рус.-укр. *опрѣсьнькъ* “прісний хліб”. Нові утворення: **ошийник** (1894 УмСп II 284) “нашийник”, “потиличник” (Гр III 83) “те саме, що поплечник, нашійник”, “комір, частина одягу, що облягає шию” (1984 ДзПА 128); **одвірник** (Гр III 38) “лавчастий замок”, “деталь

засува, що прибивається до одвірка” (ЕСУМ II 17); **оплічник** (СУМ V 716) “спинка (крісла і т.ін.)”; **остільник** [Гриценко 1990 115] “скатерка, настільник”. Невластивою для цього конфікса є функція творення назв *продуктів харчування*.

Конфікс **о-...-(ич)ник** бере участь у деривуванні назви деталі приладу: **околичник** (Гр III 48) “у циркулі чи інструменті, що подібний йому, той кінець, яким окреслюється коло” від *коло* або *околиця*.

4. *Локативні* найменування представлені невеликою кількістю зафіксованих у новій українській мові відіменникових похідних, серед яких виокремлюються назви *приміщень, будівель та їхніх частин*, наприклад: **омишаник** (1861 Закр 430, 1874 Левч 161, Гр III 54) “утеплене приміщення для зберігання вуликів із бджолами в зимовий час”, **имишеник** (ЕСУМ III 524) “те саме” від *мох* з переходом *х* в *ш* перед голосними переднього ряду (П.Гриценко пояснює цей дериват як похідне від *омишити* “обкласти стіни будівлі мохом для утеплення”. — Гриценко 1990 79); **острішник** (1886 Ж 582) “колода для утримання соломи на даху”, “поперечний брус у щитовій (короткій) стіні будинку” (1984 О II 28) від *стриха*; **одвірник** (15) “одвірок”.

Натрапляємо й на дериват, що називає *частину тіла людини*, яка безпосередньо прилягає до того, що назване вивідним словом, а саме **обручник** (2005 МатГуц 122) “палець”.

Конфікс над(ь)/над-...-ник.

Утворення з цим формантом могли мотивуватися непохідним іменником або прийменниково-відмінковою формою й позначали особу, рослину або предмет, який знаходиться над тим, що названо твірним словом.

1. У лексикографічних джерелах кінця XIX-поч.XX століть натрапляємо на номени *посадових осіб*, котрі призначені керувати тим, що називає мотивувальне слово, наприклад: **наджуник** (1886 Ж 473) “керівник, начальник *жупи*” (*жупа* “соляна копальня”); **надкоморник** (1886 Ж 474) “той, хто управляє коморою”.

2. З кінця XIX століття фіксуються поодинокі найменування *рослин*, а саме: **надтинник** (1874 Рогович 136, 1922 МельнРос 266) “паслін солодко-гіркий; вовчі ягоди” (*тин*); **надбородник** (1963 РУСілСл 223, ЕСУМ I 232) “бородата трава” від *борода*, назва зумовлена зовнішньою подібністю, головним чином, сухого суцвіття цієї рослини до чоловічої бороди або вусів.

3. Назви *деталей споруд, пристроїв, одягу і т. ін.* фіксуються з першої половини XVII століття: *и для того трѣннѣи надгробникъ за час собі наготовал* (1625 КартТимч), пор.: **надгробник** (1893 УмСп I 165) “гробниця, намогильний пам’ятник”); **наддверникъ** (1627

БерЛекс 68) “брус над дверима”; *надпорожник* (85) “притолока, наддверний косяк” від *порог*.

Небагато новотворів із цією семантикою документують і сучасні джерела, а саме: *наднитник* (1931 Шел 55) — термін, що використовується в текстильній промисловості; *надбарабанник* (1963 РУСІлСл 223) “пристрій над барабаном”; *надбрівник* (ЕСУМ I 261) “дівочий головний убір”; *наддолотник* (1992 РУНГПС 75) (*долото*); *надосник* (1985 Ник 61) “дерев’яний брус, укріплений наглухо зверху на металевій осі воза”.

4. У новій українській мові зафіксовано *соматичну* назву: *надгортанник* (1963 РУСІлСл 223, СУМ V 65) “хрящ над входом у гортань, що закриває її при ковтанні”.

Конфікс від-/од-/от(ъ)-...-ник.

1. Деривати, виявлені в джерелах середньо- та новоукраїнської мов, є головно *p.persomalia* за характером занять, поведінки, типом родинних стосунків, а саме: *едва живъ отданъ подъ стражю Паику нѣкоему, по ихъ истопнику или отдвернику* (1586 ПБШ 165) “брамник, двірник”. У новій українській мові функціонують такі новотвори: *відлюдник* (1898 УмСп IV 195, 1918 ІвШум 194, УРС 1977 92, 1999 Леснова 13), *одлюдник* (1918 ІвШум 12) “людино-ненависник”; *відпоручник* (СУМ I 622) “уповноважений”; *вітстричаник* (1984 О I 133) “троюрідний брат по стрийкові” від *стрийко*, з чергуванням *к:ч* та вставним *-а-*, або від *стрийчаний* + *-ник*, пор. *стрийчаник*; *віттічаник* (133) “троюрідний брат по тітці” (*тітчаний*, пор. також *тітчаник*). Міфічну істоту називає десубстантив *віддойник* (120) “чарівник (чарівниця), що відбирає молоко у корів”.

2. У ХХ столітті трапляються нечисленні найменування *рослин, предметів та абстрактних* понять, наприклад: *од’ядник* (1922 МельнРос 212, 1928 Бот 253) “рослина, котра нейтралізує отруту” від *яд* “отрута”; *откашльник* (1922 МельнРос 123, 1991 Смик 267) “рослина, за допомогою якої лікують кашель”; *відшумник* (1928 ТехЕл 158) “шумопоглинач”; *віддушник* (1984 ДзПА 94) “віддушина”.

Конфікс спів-/споль-...-ник.

Формуватися цей афікс починає в пізній середньоукраїнській мові. Більшість виявлених утворень мають подвійну — іменникову або дієслівну — мотивацію. У текстах згаданого періоду віднаходимо дериват на позначення *особи, яка об’єднана сумісністю, взаємним зв’язком з іншою (-ими) особою (-ами)* (тотожне значення мають похідні з морфемою *со-...-ник*): *еден з сполбесѣдников ... речет до него* (др.пол.XVII Радив 324) “співрозмовник” (*бесѣда, бесѣдовати*), пор. сучасне *співбесідник* (УРС 1926 736, СУМ IX 516) “той, хто бесідує, розмовляє з ким-небудь”.

Основна кількість похідних із конфіксом **спів-...-ник** виникла в новоукраїнській мові. Наприклад: *співкоритник* (к.ХІХ ЛексФр 225); *співнаслідник* (1886 Ж 901, 1918 ІвШум 440) “співспадкоємець”; *спивплеменныкъ* (1899 МагТимч II 182); *спивпоручныкъ* (1899 183); *спивстоловныкъ* (1899 185) “той, хто спільно з кимось харчується” (*столуватися*); *спивтрудоовныкъ* (1899 187) “той, хто займається трудовою діяльністю разом із кимось” (*трудоовий*); *співробітник* (Гр I 176, 1930 Із 120, СУМ ІХ 519) “той, хто працює разом із ким-небудь, допомагає йому в якійсь справі; особа, котра працює в якійсь установі, службовець”; *співідписник* (1930 СДМ 154) “поручитель на векселі”; *співучасник* (1930 СДМ 209, 1930 Із 120); *співвласник* (1930 СДМ 235, 1930 Із 118, 1963 РУСілСл 806) “учасник спільної власності”; *співвітчизник* (У-РС V 788); *співтрапезник* (1963 РУСілСл 807), [Статеева 1991 93] “той, хто спільно з кимось харчується” (*трапеза*); *співпрацівник* (СУМ ІХ 519); *співрозмовник* (520); *співстаранник* (1918 ІвШум 441) “суперник”.

Пор. математичні терміни: *співмножник* [п.трет. ХХ Карпова 58], (СУМ ІХ 518) “число, яким множать; один із множників, що входять у той самий добуток”.

Конфікс пів-/поль-...-ник.

Обстежені писемні джерела української мови ХІV-ХХ століть засвідчують небагато утворень із цим формантом, основна ж їх кількість функціонує в середньоукраїнський період. Це здебільшого найменування з предметною семантикою, а саме: 1) назва грошової одиниці, яка за вартістю наполовину менша від тієї, котра позначена мотивувальним словом: *сею нашею грамотою шестьдесятъ копъ подольскими полугрошники* (1392-1429 П 110) (пол. *rólgrosz*); 2) найменування предмета меблів, котрий є наполовину меншим від позначуваного твірним словом: *столецъ полкружникъ, сѣдалище* (сер. або др.пол.ХVІІ Син 159) “стілець” (очевидно, стілець мав форму півкола); 3) найменування предмета побуту, призначеного для розміщення на певну частину (половину) того, що назване твірною основою: *коца доброго постриганого не було, а було толко польложника старого, ktoroi отданъ дочерѣ еи ... на постилъку* (1723 ДНМ 142) “покривало, яке кладеться на половину ліжка (*ложка*), простилка”; 4) назва приладу для вимірювання величини кута: *півкутник* (1931 Шел 110); 5) номен на позначення геометричної форми, наполовину меншої від того, що назване вивідним словом: *півстінник* (1928 СПТ 217).

Конфікс до-...-ник.

Становлення типу твірних з цим формантом почалося не так давно: деривати з афіксом **до-...-ник** виявлені в джерелах нової україн-

ської мови. Вони співвідносні з відмінковими формами з прийменником *до* і здебільшого виступають *n.personalia*. Наприклад: **допризовник** (СУМ II 375) “особа, яка проходить допризовне військове навчання” (*до призову*); **дорадник** (376) “той, хто дає поради, радить що-небудь, радник; службовець-консультант”; **дослівник** (385) “дослівно перекладений текст” (*до слова*, хоч не виключена ад’єктивна природа аналізованого деривата від *дослівний*); **дошкільник** (401) “дитина дошкільного віку; вихователь, що працює з дітьми дошкільного віку” (*до школи*).

Конфікс у-/оу-...-ник. У текстах середньоукраїнської мови виявлений дериват **оудворникъ** (на думку Р. М. Цейтлін, це старослов’янське запозичення) “той, хто дає притулок” [Цейтлін 1977 88]. Усі інші похідні засвідчені в лексикографічних джерелах нової української мови. Наприклад: **укісник** (ЕСУМ III 50) “укошина”; **устрішник** (1984 О II 322) “верхній крайній брус, який в’яже “вінці” і на який спираються крокви щитової стріхи”; **уверстник** (1984 ДзПА 182) “ровесник” (*вьрста* “вік”); **устидник** (2005 МатГуц 204) “безсоромник”.

Конфікс уз-...-ник. З морфемою *уз-...-ник* у середньоукраїнській мові функціонувало утворення на позначення деталі інструмента: **узлапникъ** (XVI-п.пол.XVII ІКІС), пор. *лапа* “робоча частина ґрунтообробних знарядь; шип на кінці колоди, який вганяють у відповідну до нього виїмку у другій колоді при скріпленні їх у вінець”. Кілька десубстантивів виявлено в українській мові XIX-XX століть. Наприклад: **узгряншишник** (1886 Ж 1005) “той, хто живе коло кордону”, **узгрянничник** (1924 Кр 381, УРС 1926 796) “те саме”; **узбічник** (1928 ТехЕл 158) “шунт”.

Конфікс поза-...-ник. Деривати з цим конфіксом функціонують у сучасній українській мові. Вони співвідносні з прийменниково-відмінковими формами. Прийменник *поза* з орудним відмінком — єдиний засіб вираження загальної (недиференційованої) локалізації зовні, не в межах просторового орієнтира [Вихованець 1980 171]. Засвідчено кілька таких утворень: **позаушник**, **позаушник** (СУМ VI 783) “ляпас”, **позаушник** (2005 МатГуц 146, 2005 СБГ 440) “запотиличник”; **позашкільник** (СУМ V 802) “спеціаліст позашкільного виховання, позашкільної освіти” (*поза школою*); **позастроковик** (1992 РУВС 66) “той, хто служить понад строк”.

Конфікс коло-...-ник. В українській мові XX-XXI століть виявлено кілька похідних із морфематичним комплексом **коло-...-ник**. Вони співвідносні з відмінковими конструкціями з прийменником *коло* й позначають те, що розташоване навколо того, поряд із тим, що назване мотивувальним словом. Усі задокументовані деривати виступають *орнітологічними* назвами, наприклад: **коловодник** (УРС 1977 315) “птаха, який живе біля води, турухтан”, **коловодник**, **коловодичник**

(ЕСУМ I 414, 2005 МатГуц 82) “те саме” (*коло води, коло водиці*); **колонник** (2000 ГГ 291) “рід горобця”, **колонник** “те саме” (2005 МатГуц 82).

Інші конфікси з другим елементом -ник. Непродуктивними в новій українській мові є конфікси **анти-...-ник** та **не-...-ник**, які приєднуються або до дієслівних, або до іменникових основ: **антинамульник** [Касім 1969 159]; **антирежимник** (2004 Нелюба I 9) “особа, яка виступає проти режиму, здійснює антирежимні дії”, співвідносно з *режим*; **неплатник** (СУМ V 355) “той, хто не вносить належної плати, має заборгованість” (від *платити*, але радше від *платник*), **неробник** (2002 СУССГ 140) “трутень”.

* * *

1. У середньоукраїнській мові функціонувало близько 100 конфіксальних субстантивів з фінальним компонентом **-ник**. При збереженні більшої частини іменників з попереднього періоду (похідні з конфіксами **сь-...-никъ**, **без-...-никъ**), продуктивність деяких дериватів (з морфемами **на-...-никъ**, **по-...-никъ**) зростає. У цей час виникають іменники з новими афіксами **о-/объ-...-никъ**, **отъ-...-никъ**, **надъ-...-никъ**, **поль-/полу-...-никъ**, **воз-...-ъникъ**. Не засвідчено утворень із давньорусько-українськими конфіксами **между-...-никъ**, **оу-...-никъ** та **черезъ-...-никъ**; морфемами **за-...-никъ**, **под-...-никъ**, **при-...-никъ**, **перед-...-никъ** залишаються малопродуктивними.

У новій українській мові за зразками субстантивів давньоруської чи середньоукраїнської мови регулярно з’являються новотвори. Разом із успадкованими дериватами попередніх віків вони забезпечують живучість конфіксальних утворень, їхню активність: у джерелах XIX-поч. XXI століть нараховується понад 600 лексико-словотвірних типів іменників з конфіксом на **-ник**. Значно продуктивнішими, порівняно з мовою XIV-XVII століть, стають форманти **під-...-ник**, **на-...-ник**, **по-...-ник**, **за-...-ник**, зростає також продуктивність конфіксів **без-...-ник**, **при-...-ник**, **о-/об-...-ник**, **су-...-ник**, **над-...-ник**, **від-...-ник**, **спів-...-ник**. Малопродуктивними виступають афікси **у-...-ник**, **перед-...-ник**, **па-...-ник**, **до-...-ник**, **через-...-ник**, **між-...-ник**. Низька продуктивність спостерігається у морфем **со-...-ник**, **уз-...-ник**. З’являються нові форманти, які беруть участь у деривуванні нечисленних похідних, а саме: **до-...-ник**, **коло-...-ник**, **поза-...-ник**. У XIX - на початку XXI століть натрапляємо на поодинокі давні конфіксальні утворення з морфемами **у-...-ник**, **через-...-ник**, **між-...-ник**, не засвідчені обстеженими пам’ятками попереднього періоду.

Таким чином, зародження самобутніх рис словотворення іменника за допомогою конфіксів із другим елементом **-ник** простежується в писемних джерелах давньокиївської доби, а формування основних лексико-словотвірних типів із цими афіксами завершилось у XVIII столітті.

2. Участь конфіксів із постпозитивною частиною **-ник** у продукуванні похідних, що належать до різних семантичних груп, упродовж віків неоднакова.

2.1. У середньоукраїнській мові число найменувань *осіб* залишилося приблизно таким же, як і в попередній період. Не виявлено субстантивів із давніми формантами **па-...-ник** та **через-...-ник**. Активність конфіксальних морфем у творенні номенів зі значенням особи суттєво також не відрізнялася від тієї, що спостерігалася в давньоруськоукраїнській мові (*безвѣрник*, *бе(з)законник*, *безумникъ* тощо). Незначною мірою зросла продуктивність формантів **по-...-никъ**, **за-...-никъ**, **подь-...-никъ**, **при-...-никъ** (*поплечник* “помічник”, *подворник* “двірник, сторож”, *застолник* “чернець-самітник”, *загородник* “селянин, який має лише город і хату”, *подкоморнікъ* “заступник, помічник коморника”, *притрапезник* “похлібник”); менша, ніж в XI-XIII століттях, кількість *p.personalia* утворена за допомогою двокомпонентних афіксів **сь-/со-...-никъ**, **на-...-никъ** та **су-...-никъ** (*сьродникъ* “родич”, *со(в)реме(н)никъ*, *наслѣдникъ* “спадкоємець; наступник”, *соуграничникъ* “той, хто межує з ким-небудь, сусіда”). Новими, однак непродуктивними в деривуванні найменувань осіб були конфікси **о-/объ-...-никъ**, **оть-...-никъ** та **споль-...-ник** (*облудникъ* “нещира, лицемірна людина”, *отдверник* “брамник, двірник”, *сполбесѣдник*). Не засвідчено іменників із формантами **между-...-никъ** та **через-...-никъ**. Найактивнішим у функції творення назв осіб є афікс **по-...-ник** (*поплічник*, *попутник*, *похатник* “людина, котра блукає по чужих хатах”). Більш продуктивними, порівняно з середньоукраїнським періодом, стають форманти **без-...-ник**, **під-...-ник**, **за-...-ник**, **на-...-ник**, **спів-...-ник** (*безвідривник* “людина, котра без відриву від основного місця роботи займається іншою діяльністю”, *бездомівник* “людина, що не має й ґрунту, на якому стоїть дім, хата”, *підхлібнік* “підлабузник, підлесник”, *підшефник*, *заворітник* “воротар, брамник”, *закордонник*, *нахлібник* “той, хто живе за чужий рахунок”, *напарник*, *співвласник*, *співрозмовник*). Малопродуктивними виступають конфікси **о-/об-...-ник**, **при-...-ник**, **су-...-ник** (*окламник* “брехач, зрадник”, *придверник* “сторож біля дверей”, *суміжник* “сусід по земельних володіннях”). Незначну кількість, як і раніше, складають *p.personalia*, до структури яких входить двохелементна морфема **перед-...-ник** (*передступник* “попередник на посаді”). До продукування номенів із розглядаємим значенням залучаються й нові афікси **до-...-ник**, **у-...-ник**,

над-...-ник, уз-...-ник (*допризовник, устидник* “безсоромник”, *надкоморник* “управитель комори”, *узгряншиник* “той, хто живе коло кордону”).

2.2. У середньоукраїнській мові знаходимо нечисленні номени *тварин* із формантом **на-...-ник** (*находник* “кінь”). У ХІХ-ХХІ століттях зоологічні найменування трапляються головно в діалектному мовленні. Продуктивності в деривуванні цих назв набув афікс **під-...-ник** (*підкіпник* “заєць, який народився у жнива”, *пудорьольник* “шуліка”). У нечисленних найменуваннях тварин трапляються конфікси **на-...-ник** та **коло-...-ник** (*нашкірник* “вид коростяного кліща, що паразитує на шкірі тварини”, *коловодник* “птаха, яка живе біля води”).

2.3. Помітною стала група конфіксальних найменувань *рослин*. У середньоукраїнський період поодинокі номени з цим значенням утворені за участю двохелементних морфематичних комплексів **по-...-никъ** та **при-...-никъ** (*подорожникъ, припоу(т)ник*). У ХІХ-ХХІ століттях відбувається бурхливий розвиток українських термінологічних систем, у тому числі ботанічної. Найбільшу активність у творенні назв рослин виявляють відомий із попереднього періоду конфікс **по-...-ник** (*помолочник* “рослина, сік якої нагадує молоко”, *попутник* “первоцвіт весняний”) та нові в цій функції форманти **під-...-ник** та **за-...-ник** (*підолішник* “гриб, що росте під *ольхою*”, *підосиновик* “гриб, що росте під осиною”, *підсніжник, підхрінник, завербник* “верба біла”, *заболоточник*). Рідше у структурі таких назв трапляються афікси **без-...-ник, при-...-ник, о-...-ик, від/од-...-ник, па-...-ник, над-...-ник** та **су-...-ник** (*безсмертник, придорожник, омежник* “те, що росте на межі”, *од'ядник* “рослина, котра нейтралізує отруту”, *набородник, надтинник* “паслін солодко-гіркий; вовчі ягоди”, *суягідник* “шовковиця”).

2.4. У середньоукраїнський період засвідчено трохи більше, ніж у попередню добу найменувань із *предметною* семантикою, до структури яких входили морфеми з початковими компонентами **на-, подь-, при-, узь-, поль-/полу-** та **надь-** (*наплечникъ* “наплічна частина церковного одягу”, *наралникъ* “залізний пакінчик на кописті рала рити землю”, *нагробник* “дерев'яний хрест на могилі”, *подсвѣшникъ, по(д)персни(к)* “нагрудні металеві прикраси для коней”, *подкосникъ* “стрічка або стрічки, вплетені під косу”, *притрубник, полкружникъ* “стілець”, *узлапникъ, наддверникъ* “брус над дверима”). У джерелах ХІХ-поч. ХХІ століть назви предметів становлять половину з-поміж виявлених конфіксальних дериватів з другим на **-ник**. Найбільш продуктивними у творенні таких іменників виступають конфікси **під-...-ник** та **на-...-ник** (*підручник, підкружник* “кінець мотузки, до якого прив'язують поплавець”, *подхвосник* “ремінць уздовж хребта коневі й попід хвіст тримати хомут”, *підшоломник* “шапка, яку надягають під шолом”, *натільник* “натільна

сорочка”, *намордник*, *наручник*, *насошник* “окуття сошника в сосі”, *настільник* “хліб, що під час Різдва лежить на столі”); менш активними є форманти **за-...-никъ** та **по-...-никъ** (*заколесник* “кілок, який закладають в отвір на осі, щоб не спадало колесо”, *заушник* “сережка (прикраса)”, *замихавник* “вишиваний манжет у сорочці”, *завітренік* “жердина, яка прибивається по діагоналі схилу покрівлі”, *поплітник* “горщик для молока”, *поплечник* “верхня частина ярма, виконана у вигляді плахи з двома вигинами для шиї волів”, *попередник* “фартух”); афікси **о-/об-...-ник**, **над-...-ник** та **при-...-ник** мають низьку продуктивність (*ошійник*, *наддверникъ* “брус над дверима”, *приконечник* “кінець кнута”). Спорадично до деривування назв предметів долучаються конфіксальні морфеми з першими елементами **від-**, **через-**, **пів-**, **уз-**, **перед-**, **су-** (*відшумник* “шумопоглинач”, *черезсідельник* “ремін, що проходить через сіделко від однієї голоблі до другої, підтримуючи їх”, *півкутник* “прилад для вимірювання кута”, *узбічник* “шунт”, *передпужник*, *суятрик* “частина ятера — рибальського знаряддя”).

2.5. У XIV-XVIII століттях кількість *локативних* найменувань теж була незначною. До їхньої структури входили вже відомий формант **при-...-никъ** та новий у цій функції конфікс **по-...-никъ** (*прикровник* “зала, сінний двір”, *потайникъ* “схованка”). На поодинокі лексеми з морфемою **за-...-никъ** натрапляємо лише в джерелах XIX-поч. XXI століть. У цей час коло формантів, що беруть участь у деривуванні n.losi, розширюється: окрім іменників, утворених за допомогою афіксів, що діяли раніше (**по-...-ник**, **при-...-ник**: *пудонник* “дно ящика воза”), з’являються номени з формантами **під-...-ник**, **о-/об-...-ник**, **між-...-ник**, **перед-...-ник**, **над-...-ник**: *омианик* “утеплене приміщення для зберігання вуликів із бджолами взимку”, *міжклітинник* “простір, що утворюється в місцях стикування декількох клітин”, *передбанник* “приміщення в лазні для роздягання”. Але жоден зі згаданих конфіксів продуктивності не набув.

Небагато виявлено соматичних утворень: *зашлунник* “вихідний відділ у шлунку”; *надгортанник* “хрящ над входом у гортань, що закриває її при ковтанні”; *присечник* “статева залоза” та ін.

2.6. Найменшу кількість з-поміж виявлених у мові XI-XXI століть іменників, утворених за допомогою конфіксів із другим компонентом **-ник**, становлять *абстрактні* назви. Ця група субстантивів почала формуватися ще в праслов’янській мові. У середньоукраїнський період до участі в продукуванні нечисленних n.abstracta залучаються конфікси **по-...-никъ**, **за-...-никъ** та **при-...-никъ** (*понедаѣльникъ*, *задостойник* “молитовна пісня”, *прийменник*). У новоукраїнській мові функціонують як відомі з попередніх періодів малопродуктивні афікси **по-...-ник**,

за-...-ник та **при-...-ник** (*пописник* “ляпас, удар в обличчя”, *запотиличник* “удар по потилиці”, *причасник* “дієприкметник”), так і нові форманти з препозитивними частинами **під-, від-, поза-, до-, спів-, пів-** (*підголосник* “у співах — голос вищого тону, який підтримує або підсилює основний голос”, *віддушник* “віддушина”, *позаушник* “запотиличник”, *дослівник* “дослівно перекладений текст”, *співмножник*, *півстінник* “геометрична форма”). Усі вони продуктивністю не відзначаються.

Характерною рисою розвитку системи словотвору української мови ХІХ-ХХ століть є дедалі більша спеціалізація конфіксів з другим компонентом **-ник** у творенні лексики зі значенням неособи, у тому числі наукової та технічної термінології.

Однак кількість назв осіб і неосіб, порівняно з ХІ-ХІІІ століттями, зменшилася в 1,3 рази. У новій українській мові кількість конфіксальних *n.personalia* у співвідношенні з іншими найменуваннями суттєво зменшується і становить понад третину від усіх похідних.

3. Більша частина утворень структурно й семантично може одночасно співвідноситись з основами іменників, похідних прикметників, дієслів, а також з прийменниково-відмінковими формами, тобто має місце множинна мотивація. Межі в таких утвореннях час від часу могли переміщуватися то в бік основи (виділявся префікс чи суфікс), то в бік афікса (виділявся конфікс). Зв'язок дериватів із прийменниково-відмінковими формами, як свідчить матеріал, часто втрачається, поступаючи місцем співвіднесеності безпосередньо з початковими формами іменників.

Формування конфіксальних словотвірних типів з другим елементом **-ник** відбувалося головним чином на базі суфіксації прийменниково-відмінкових форм. Коло досліджених дериватів розширюється за рахунок включення мотивувальних основ тих частин мови, які раніше не брали участі у творенні іменників певного типу (основи дієслів, числівників, прикметників). Однак відповідні деривати від основ цих частин мови творилися лише епізодично.

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ *-ОК*

Конфікс **при-...-ок**.

Структури з цим дериватором зрідка фіксуються в писемних пам'ятках ХІІ століття, наприклад: *прибожнокъ*, як назва приміщення з певним призначенням, проте остаточне формування описуваного

конфікса припадає, треба гадати, на період XIV-XVI століть. Майже всі похідні є відіменниковими назвами неістот. На основі загального дериваційного значення “розташування поблизу того, що називає твірна основа” сформувалися лексико-словотвірні типи з такими частковими значеннями.

1. Назви *осіб*, яким притаманні певні ознаки наближення до того, що позначено твірною іменниковою основою, представлені досить пізно поодинокими утвореннями, а саме: **приземок** (1861 Осн IV 5) “низький чоловік або дитина”; **придурок** (1999 Лєснава 48) “людина не зовсім нормальна, дурень”.

2. З кінця XIX століття спорадично засвідчуються назви *рослин*, наприклад: **прицвіток** (1928 СПТ 223) “маленький листочок, що міститься під квіткою біля цвіту”, “листок, з пазухи якого виходять квітки” (СУМ VIII 91); **прибруньок** (1931 СгТ 69) “додаткова брунька, що знаходиться біля головної”; **прикоренок** (СУМ VII 644) “частина стовбура коло кореня”, “нижня, коротка частина стовбура, спиляного чи зрубаного при корені дерева” (2004 Матіїв 19); **прилисток** (СУМ VII 659) “листоподібний паросток, що міститься біля основи листка”; **припеньок** (2000 СЗГ II 88) “опеньок”.

3. Словотвірна семантика “*місце, розташоване поблизу того, що позначене вивідним словом*” реалізується в таких типах похідних.

3.1. З XIV століття почала формуватися група назв *територій*: село *быбел* и со **присѣлки** (1361 ССУМ II 245) “село, розташоване біля великого селища”; **придолинокъ** (1861 Закр 484) “місце на початку долини або відріг її”; **придолок** (1886 Ж 744) “початок або відріг великої ями” (дол “яма”, діал. діл); **прислідок** (756) “місце, яке має певні ознаки від того, що прилягає до сліду” (слід “знак, що лишився після чого-небудь”); **прискалок** (756) “місцевість, що знаходиться біля скелі, або виступ скелі”; **пригуменок** (1909 Д 243) “місце, що прилягає до гумна” (гумно “тік, спеціальне місце для обмолочування із господарськими будівлями біля житла або й за селом”); **присадок** (1918 ІвШ 277) “квітник, місце, що розташоване коло саду”; **приболоток** (1928 СПТ 222) “край болота, місцевість, що прилягає до болота”; **прибалок** (1930 СТТМ 61) “відріг балки, місце, що прилягає до балки”; **прицаринок** (1979 СГУ 447) “назва потоку” (царина “необроблена земля”).

3.2. Найменування *приміщень, їхніх деталей* у джерелах засвідчені з середньоукраїнського періоду: *писат рачил, аби их млетъ во именяхъ своих коморы и прикоморки, где бы того потреба указовала, мѣти допуцат рачили для браня поборов и мыт новых* (1567 Торг 120) “приміщення, прибудоване до комори або хати”; **присѣнокъ** (1659 Гал 262) “прибудоване до сіней приміщення, ганок”; **припѣчок** (сер.XVII

СлавКор 495) “збита з глини передня частина печі, де ставлять горшки”, **припічок** (2000 ГГ 327) “передпіччя, виступ перед челюстями печі” та “призьба біля печі; обрив біля річки” (2005 МатГуц 155); **прибочок** (1840 Б-Н 298) “комірчина, прибудована коло будинку, збоку”; **причолок** (1861 Закр 488, 2004 Бевка 108) “бокова частина будинку або даху” (*чоло* “передня частина чого-небудь”), **причілок** (1931 Шел 148), **причівок** (2000 ГГ 327) “кут хати, вужчий кінець будинку” та “бік стріхи” (2005 МатГуц 156) або **причулок** (2000 СЗГ II 92) “бокова частина даху, забита дошками”; **прикалабок** (1886 Ж 746) “невелике приміщення, прибудоване до великого, комірчинка”, походить, можливо, від кримсько-татарського *kalaba* “велика кількість” (ЕСУМ II 345) або від *халабуда* “тимчасова будівля” з усіченням основи та чергуванням -х/-к-, пор. **прихалабок** (1990 Сизько 74, 2002 СУССГ 176) “прибудова біля іншої будівлі, яка теж є тимчасовою”; **прилюдок** (1886 Ж 749) “приміщення біля іншого, яке в будинку поміщика було призначене для простого люду”; **придомок** (Гр III 416) “помешкання під особливим дахом, прибудоване до дому”; **прихаток** (440) “житлова прибудова до хати”; **пригрубок** (УРС 1926 626) “виступ біля груби” (*груба* “піч, що служить для обігрівання приміщення”); **примурок** (1931 Шел 76) “навіс, прибудований перед входом у будинок”, “невелика комірчина в хаті”; **пристінок** (1931 Шел 76, 2000 СЗГ II 90, 2002 СУССГ 176) “те саме”; **привалок** (1958 ЛисЧерк 18) “заглиблення біля комина для дрібних речей” (*вал* “що-небудь, нагромаджене високим насипом”); **придашок** (1974 Лис 173) “фронтон”; **прикозьолок** (1984 ДзПА 82) “деталь, розташована біля невеликої крокви, якою накривається верх солом’яної покрівлі” (*козел, козьол* “з’єднані в горішній частині під кутом два дрючки, якими укріплюють, притискають верх солом’яної покрівлі”); **прикліток** (2000 СЗГ II 87) “відгороджене місце у хліві для половини” (очевидно, від *кліть* “комора” — Там само 227); **прикомірок** (2005 МатГуц 155) “добудова до комори”.

3.3. Пам’ятки кінця ХІХ-ХХ століть засвідчують нечисленні номен *частин тіла людини, тварини*, а саме: **пригузок** (1886 Ж 743) “частина людського тіла, на якій сидять, сідниця” (*гуза* “задня частина тіла людини”); **прираменок** (1931 СгТ 69) “передпліччя” (*рамено* “плече”); **придойок** (1984 ДзПА 154) “п’ята маленька дійка на задній частині вимені корови”.

4.3 ХVІІІ століття фіксуються найменування *предметів*. Значення колишнього прийменника *при* зумовило розгалуженість семантики таких номенів: 1) “предмет, розташований біля того, що назване мотивувальним словом”; 2) “предмет, менший порівняно з тими, котрі позначені вивідним словом”.

4.1. Перша група дериватів зі словотвірним значенням “*предмет*, розташований біля того, що назване мотивувальним словом” почала своє становлення у XVI столітті й остаточно сформувалася в сучасній мові.

4.1.1. Найменування *меблів та інших предметів домашнього вжитку* представлені такими дериватами: **прилавок** (1776 ДНМ 211) “частина нерухомої лави в українській хаті під стіною від дверей до кутка”, **прилавок** (СУМ VII 653) “спеціальний стіл для торгівлі в крамниці, буфеті, на базарі і т. ін.”; **прискриноць** (1840 Б-Н 300) “маленький ящикок у верхній частині скрині на боковій стінці, призначений для зберігання дрібних речей або коштовностей”, **прискрин’ок** [Козачук 1991 121], **прискринок** (2000 СЗГ II 89) “невелика шухляда у скрині для одягу”; **приголовок** (1886 Ж 742) “пелюшка під голову” або “підголів’я, головний кінець ліжка”, пор. значення цього деривата “колода, при якій вогонь кладуть” (2000 ГГ 327); **прирамок** (1886 Ж 755) “деталь рами вікна, яка вставляється в раму — закладну, глуху, замуровану”.

4.1.2. Із XVI століття з’являються перші найменування *інструментів та їхніх деталей*, а саме: *Въ той же дей коморе взяли: ...котлов горилчаных чотыри, съ трубами и притрубками* (1582 АрхЮЗР 6/1 122) “коротка трубка, що служить відводом від основної труби”; **притрубок** (1898 УмСп IV 125) “бокова частина труби (музичного інструмента)”; **присішок** (1931 Шел 76) “підпорка, стовпчик” (*соха* “роздвоєна на одному кінці палиця”); **приструнок** (УРС 1926 640, СУМ VII 47) “коротка струна на бандурі або кобзі”.

4.1.3. У діалектах української мови фіксується кілька назв *деталей сільськогосподарських транспортних засобів*: **приколибок** (1984 О II 139) “дошки спереду колиби для захисту від вітру” (*колиба* “спеціальний віз, пристосований для кочового життя” або “вівчарська хата на полонинах”); **приботок** (1993 Ліпкевич 132) “верхня частина боти, до якої кріпляться бортові дошки” (*ботя* “дрючок”, *бот* “судно”).

4.2. Початок формування нечисленної групи найменувань зі словотвірною семантикою “*предмет*, менший порівняно з тими, котрі позначені вивідним словом”, за нашими даними, припадає на XVII століття.

4.2.1. Назви *вмістилища* представлені одним словом **прикадок** (УРС 1926 628) “невелика бочка” (*када* “бочка для вина”).

4.2.2. Небагато засвідчено й найменувань *зброї, одягу та їхніх частин*: **приуздок** (1886 Ж 762) “деталь кінської упряжі, яка одягається на голову коневі” (*узда* “вездечка”); **приплаток** (1958-1960 ЛАЗ 57) “жіночий фартух або шматок тканини, з якого шитимуть фартух” (*плат* “великий шматок тканини”).

4.2.3. Зрідка трапляються іменники з семантикою *сукупності*: *винє(н) м▲ при собѣ хова(ти) до смє(р)ти и одѣва(ти) и ты(ж) присѣвко(м) винє(н) є(м) є(є) осмотрѣвати* (1581 АО 67) “прибавка до грошової плати наймита у вигляді врожаю, який він збирає із наданої йому господарем ділянки землі” (*сѣвъ* “міра сипучих тіл”); *ему будет волно вѣно и посаг з привѣнком малжонце своїй уистити* (XVI ПЗ 140) “подарунок чоловіка дружині на другий день після весілля” (*вѣно* “плата нареченого за наречену; гроші або якийсь товар, який віддається поміщикові або общині”); *приколотоць* (1872 Чуб 267) “невеликий околот (“оббитий сніп, солома, що залишилася після обмолоту”)”.

5. Упродовж XVII-XVIII століть у конфіксальних структурах з **при-...-ок** розвивається значення “місце, менше від іншого місця”. Наприклад, *пригорок* (1674 УЛ XVII 173) “невелике підвищення землі”. Е. Казанська зазначає, що додаткове значення — це результат семантичних змін, які відбулися в середині словотвірного типу й призвели до виникнення омонімії конфіксальних утворень на **при-...-ок** [Казанская 1976 101-102]. Дослідниця пропонує схему, в якій простежуються такі семантичні зміни в російській мові: 1) значення “місце, що знаходиться поблизу іншого місця”; 2) значення “місце, що знаходиться поблизу іншого місця й менше, порівняно з іншим місцем”; 3) значення “місце, менше, порівняно з іншим місцем”. Аналогічні процеси відбувалися на ґрунті української мови. Наприклад: *пригорбок* “місце, яке знаходиться поблизу горба; горб, розташований поблизу великого горба і є меншим, порівняно з ним; невеликий горб”.

5.1. Найменуваннями *місця, що знаходиться поблизу* того, яке назване вивідним словом, є задокументовані з кінця XIX століття похідні: *приулок* (1886 Ж 762, Гр III 449) “маленька вулиця, що пролягає біля більшої або поперек неї” (утворене від *улиця* з відтинанням **-иц-**); *прямок* (1931 ГТ 129) “невелика яма, розташована поруч із більшою (у гірників)”, “невелика яма для картоплі біля великої” (1974 Лис 175); *присілок* (1931 Шел 148) “невелике поселення безпосередньо біля села”.

5.2. Назви *місць, менших* порівняно з тими, які позначені твірними іменниковими основами: *пригорок* (1674 УЛ XVII 173) “невеликий горб, пагорок”, “горб, підвищення” (1999 НГТК 161); *пригорбок* (1725 КартТимч) “невелике підвищення землі” та “пригірок, горб; насип” (1999 НГТК 160-161); *пристінок* (1886 Ж 759) “невисока стінка, яка відгороджує частину приміщення”; *пригаток* (Гр III 410) “невеликий насип, гребля” (*гат, гата, гать* “гребля, перехід через мокрі місця, зроблений з гілля, хворосту й под.”); *прихаток* (II 440) “невелика хатка”; *приярок* (III 455, 1931 Шел 148, 1999 НГТК 161, 2004 Матіїв 74) “невеликий яр

або його відріг”; *прилісок* (1918 ІвШ 361) “малий ліс або гай”, “узлісся, клин лісу” (1999 НГТК 161); *прискалок* (2005 МатГуц 156) “мала скеля”.

6. У джерелах останніх століть *абстрактні* назви репрезентовані невеликою кількістю утворень.

6.1. Назви *явищ*, за ступенем менших порівняно з тими, які позначені мотивувальною іменниковою основою: *примирок* (1861 Закр 485) “недовготривалий мир, примирення”; *присвяток* (УРС 1926 637) “невелике свято”, *присьваток* (2000 СЗГ II 90), *присьвиток* (2005 МатГуц 156) “невелике (нерокове) свято”. Наведені деривати співвідносяться з іменниками *мир* та *свято*, а не з дієсловами *примирити*, *присвятити*, які семантично зовсім не пов’язуються з описаними новотворами.

6.2. Найменування *явищ*, які в часі відбуваються після тих, що названі твірною іменниковою основою: *призимок* (1886 Ж 745) “похолодання, приморозки напровесні”; *прибідок* (Гр III 406) “додаток до біди, нещастя, що сталося зразу ж після великої біди”.

6.3. Найменування *поняття*, яке супроводжує інше поняття, назване твірною основою: *прислівок* (2005 МатГуц 156) “примовка до розмови, прислів’я”.

Конфікс о-...-ок.

Перший елемент конфікса бере свій початок із давнього прийменника *о*, який уживався на позначення часових відношень (відтинку часу, пори року, коли щось відбувалося): *о се чинь же сѣдлета в брата в монастыри* (XI Ср II 492) “в той же час”; *Тои же зыми о крещеніе* (492) “в період, коли відзначають хрещення”. Пор.: *о зимѣ* “взимку” та *озимок* “народжений узимку”. Рідше перша частина розгляданого афікса походить не від прийменника, а від дієслівного префікса зі значенням закінченості дії. Деривати типу *остругати* (Ср II 746) “обстругати”, *отирати* (757) “обтирати”, *оципати* (852) “висмикати, общипати” поступово вийшли з ужитку. У XIV-XVII століттях вималювалася семантична зумовленість у вживанні варіантів дієслівного префікса *о-* та *об-*: варіант *об-* став використовуватися в дієсловах на означення руху, що відбувається навколо [Русанівський 1978 252]. Наприклад, *обътецати* (1400 Ср II 568) “обтїкати”, *обходить* (1595 АрхЮЗР IV 122). Варіант префікса *о-* в цей період продовжує вживатися лише в утвореннях на базі іменних коренів: *онечювствѣли*, *озимнѣло*, *окаменє(нн)и* [Русанівський 1978 252]. Однак у діалектному мовленні вживалися паралельно деякі похідні з префіксами *о-* та *об-*, наприклад: *омурати* (Гр III 53) “обвести камінною стіною” та *обмурувати* (20) “те саме”; *осушити* (73) “висушити з усіх боків” та *обсушити* (28) “те саме”; *отирати* та *обтирати* (29) “обтерєбити щось із різних боків” і под. Отже, раніше існувало багато дієслів із префіксом *о-*, на ґрунті яких

виникли суфіксальні похідні типу: *огарок* (1886 Ж 553) “недогорілий шматок свічки або недопалок”; *огризок* (554) “переїди стебел кукурудзи; надкушене яблуко або груша; маслак”; *остружок* (582) “залишки деревини після стружки”; *омилок* (1894 УмСп II 213) “маленький шматок мила, що лишився після прання”; *отирик* (1900 ДолГов 111) “сніп, на два боки обмолочений”; *осушок* (Гр III 73) “шматок сухого хліба”; *оцінок* (84) “плоский прісний хліб”, *оцинок* (1909 Д 201) “перепічка з вівсяної муки”. У той момент, коли сталася зміна семантичної співвіднесеності (одні дієслова вийшли з ужитку, і твірними основами стали усвідомлюватися інші), відбувається перерозклад у словотвірній структурі іменників, унаслідок якого формується складна двохелементна морфема **о-...-ок**, і описувані деривати починають сприйматись як конфіксальні. Сформований на цьому ґрунті конфікс вносить у похідні іменники значення “те, що лишилося після дії, названої твірною основою”. За конфіксом **об-...-ок** закріплюється функція творення в основному локативних іменників.

1. Найменування *істот* представлені поодинокими назвами *тварин*:

а) за часом народження: *озимокъ* (1571 МатТимч II 36) “однорічне теля”, пор. *ма(е)тность мою, то е(ст) быдло, рогатое и нерогатое, з дво(р)ца побра(ли), то е(ст): теля(т) три(д)ца(т) пя(т), ялови(ц) пя(т)на(д)цать, ѡзимков деся(т), быковъ неукѡвъ двана(д)ца(ть)* (1584 АЖ 101) “однорічне теля, народжене взимку”, *озимок* (СУМ V 654) “однорічне теля, народжене взимку” або “народжене взимку теля чи ягня” (2005 МатГуц 124);

б) за кольором забарвлення: *орябок* (1909 Д 197) “птаха з відповідним забарвленням пір’я”, певно, від *рябий*, “рябчик” (Гр III 64).

2. Досить пізно фіксуються *ботанічні* номени або назви їхніх частин за місцем розташування (навколо того, що назване вивідним словом): *опенокъ* (1840 Б-Н 263) “гриб, який росте біля пня, підпеньок”, *опеньок* (1918 ІвШум 83) “шапінковий базидіальний гриб з порядку гіменоміцетів родини пластинчастих, їстівний”, “їстівний гриб із жовтуватою шапінкою на тонкій високій ніжці, що звичайно росте купками на пеньках або біля коренів дерев” (СУМ V 704); *окоренок* (Гр III 49) “частина стовбура дерева від коріння до гілок”, “низ снопа без колосся” (2000 СЗГ II 12); *очашок* (1931 СгТ 66) “ботанічна назва: те у структурі квітки, що знаходиться під чашкою, прилягає до неї”.

2.1. З кінця XVI століття обстежені джерела засвідчують назви *предметів побуту, інструментів та їхніх частин*, які прилягають впритул до того, що позначено твірним словом: *двери сенные из адверками повыбиванные* (1564 КартТимч) “боковий або верхній брус

рами дверей”, **одвірок** (2000 ГГ 312) “брус дверної скриньки”; **окрайок** (1886 Ж 565) “край дошки”; **ошишок** (Там само 589) “комір, частина одягу, що обрамляє шию; нашійник”; **оденок** (Гр III 38) “підстилка під кладками снопів, сіна”, “стіжок сіна; спеціальна підстилка (з соломи, хмизу) під великими кладками снопів, сіна; нижня дошка у возі” (2004 Матіїв 44, 2005 СБГ 361); **опліток** (СУМ V 710) “ліса, тин”; *завдай мені огузок на плечі, я піду помалу додому* (1976 БукГов 6 89) “мішок, до половини наповнений чимось; клунок, який звисає з плеча до рівня задньої частини тіла людини — біля *зузи*”; **обічок** (1984 АУМ I 76) “обичайка, обід у ситі” (очевидно, від *бік* “певна сторона чогось” із чергуванням *к/ч* на шві між коренем та другою частиною конфікса); **опалок** (1990 ССГ 26) “сітчаста торба для годування коней, яка прилаштувується до палиці” (*паля* “кіл, палиця”); **обальок** (2000 СЗГ II 3) “балка у перекритті хати, до якої кріпляться дошки стелі” від *балка* “певним чином оброблена дошка” з усіченням суфікса **-к-**; **осередок** (2000 ГГ 313) “матеріал для клепки”; **окулок** (2005 СБГ 365) “конфорка” (*кулка* “чавунні кільця закривати отвори на плиті” з усіченням суфікса **-к-**).

2.2. Помітну групу складають найменування *предметів*, які неповною мірою виявляють ознаки того, що названо твірною іменниковою основою: **окрушокъ** (1655 МатТимч II 41) “крихта”, **окрушок** (2000 СЗГ II 12) “перша відрізана від паляниці скибка”, “залишок нарізаного скибками хліба, крихти” (2005 СБГ 365); **очінок** (1840 Б-Н 268) “один із видів тяжкого чепця одружених жінок або вдів, який покривають, як правило, наміткою (грубою тканиною, схожою з покриттям монашок)” від *чепець* з відтинанням **-ець**; **опаленок** (1886 Ж 570) “невеликий корж”, пор. *паляниця*; **оскирдок** (Гр III 68) “маленька скирта”; **опасок** (Там само 56) “ремін для носіння бандури через плече”, “пояс (чоловічий)” (УПС 1926 513, СУМ V 703), “мотузка, яку пришивають до спідниці і якою спідниця утримується на тілі” (2004 Матіїв 38); **опупок** (УРС 1926 516) “зав’язь плода”, пор. *пуп’янок*; **ошкварок** (1958-1960 ЛАЗ 169) “один із підсмажених шматочків сала невеликого розміру” (*шквара* “спека або шкварка”); **окінок** (СУМ V 663) “невелика копа; полукіпок”; **ошкалок** (2004 Бевка 96) “невелика тріска, скіпка” (*шкалка* “скалка, тріска, скабка”); **оринок** (2005 СБГ 368) “дитячий горщик” (очевидно, від *ринка* “невеликий глиняний горщик” з елізією суфікса **-к-**).

2.3. Речовинну семантику має похідне **огузок** (1894 УмСп II 229, СУМ V 623) “м’ясо з задка” (*зуза* “задня частина туші”).

2.4. Значення *сукупності* реалізують такі номени: **оберемок** (1818 Павл 48, СУМ V 489) “те, що можна обхопити руками й понести”;

оденок “копиця, стіжок сіна, соломи і т. ін. на дерев’яній підстилці” (СУМ V 624), “нижнє сіно в копиці” (2000 СЗГ II 8).

3. Із XVI століття почала формуватися група *локативів* на позначення місця, що охоплює назване твірним словом.

3.1. Найменуваннями *території* є такі десубстантиви: **ωгорокъ** (сер.XVII СлЛекс 148) “міцевість, що прилягає до гори”; **осередокъ** (XVIII МатТимч II 53) “середина”, **осередок** (1886 Ж 577) “серцевина; те, що знаходиться біля центру або всередині”, “місце зосередження чого-небудь, центр; центральна частина чого-небудь; середина” (СУМ V 760); **окісток** (1874 Левч 110) “хребець або відросток на кістках”, пор. “край низини” (1999 НГТК 134), пов’язане з *кість* (*кістка*) з неясною мотивацією або ж це семантичне утворення; **окрайок** (1886 Ж 565) “кінець ниви, де розвертаються з плугом та бороною”, “край лісу” (2000 ГГ 312), “кінець поля” (2002 СУССГ 151), “лід уздовж берега річки” (2005 СБГ 364); **оцарок** (Гр III 80) “загін для худоби” (*царина* “міцевість за селом, де пастух збирає худобу; вигін”); **огрудок** (1984 ДзПА 256) “острів, ділянка суші, оточена з усіх боків водою річка, або підвищення на дні річки, яке виникло з нанесеного гравію” (*груда* “кам’яна брила”), “підвищення на дні річки з гравію” (2005 СБГ 360); **очеренок** (2000 СЗГ II 20) “місце, де росте багато білих грибів” (очевидно, пов’язане з чергуванням голосних із *коринь*, прасл. **černь* — див. Ф IV 340).

3.2. Майже всі назви *приміщень* та *деталей інтер’єру* засвідчені в новій українській мові, а саме: **опічокъ** (1861 Осн VI 17) “маленька приступка біля великої печі для каганця”, а також **опечокъ** (1861 Закр 430) та **опецьок** = **опйецок** (1976 БукГов 6 98) “приступка біля печі” (*пйец* – *пец* з польської *piec* “піч”), “край печі, де звичайно ставили каганець” (СУМ V 714), **опецок** (2000 ГГ 313, 2005 СБГ 367) “опічок, припічок”, **опечок** (2002 СУССГ 151) “бічна ніша біля отвору печі, куди вигрібають попіл”; **остінок** (1886 Ж 581) “стіна між вікнами”, **осцінок** (1984 О II 29) “пристінок, стіна між вікнами”; **острішок** (1872 Чуб 266) “покрівля з соломи над тином”, “край стріхи (даху) над стелею” (1960 СПГ 68), “зовнішній виступ стелі між стріхою (дахом) і стіною; навислі краї (густих брів, вусів, волосся)” (2005 СБГ 371); **В ошийку лежать гвозді та молоток** (1962 Дорош 114) “хід поза піччю”.

Конфікс па-...-ок.

Загальним словотвірним значенням похідних із цим конфіксом є “схожість, подібність, близькість до того, що названо твірною основою”. Упродовж XIV–XXI століть формант **па-...-ок** починає активно діяти в процесі творення дериватів, котрі називають особу, місцевість та предмет, які не повною мірою є тим, що названо (хто названий) мотивувальним словом.

1. Найменування *осіб* трапляються зрідка. Давній іменник *пасинок* у наступні періоди розвитку мови уживається з тим самим значенням: “син чоловіка або дружини від попереднього шлюбу” (1392 ССУМ II 129), “пасерб” (1896 УмСп III 7), “нерідний син” (Гр III 99), а також “нерідний син; пагін дерева; відросток на рогах оленя, козла” (2000 СЗГ II 30), “шматок дерева для з’єднання і скріплення двох кінців переламаного стовпа чи балки; дерев’яний брус, залізобетонна балка, сталева рейка або швелер, що ним нарощують нижню частину дерев’яного стовпа, призначену для закопування в землю; нерідний син; бічний паросток” (2005 СБГ 390), пор. *пасемок* (2005 МатГуц 133) “пасинок, бічний пагін рослини; відросток на тілі”. Зафіксовано також кілька інших дериватів: *паробокъ* (1562 МатТимч II 85) “парубок; син”; *на стороне и(н)шимъ пахо(л)комъ, которыхъ ... змо(р)довали и полути(ли)* (1584 АЖ 118-119) “слуга, челядник”, утворене від *холити* “доглядати, тримати в чистоті, догоджати”, первісне значення “плекана дитина” (ЕСУМ IV 321).

2. Із XVII століття засвідчено найменування *рослин*, які не повною мірою виявляють ознаки певних видів представників флори і становлять окремих підвид: *пародокъ* (1627 БерЛекс 80) “кислий, незрілий плід або відросток” (*родъ* “природна властивість; сукупність предметів із загальними головними ознаками”); *парінок* (1886 Ж 602) “жовтушник дрібноцвітний, свиріпка” (*ріна* “вид рослин”); *падубок* (1952 Мельн 142) “кущ або деревце до 4 метрів заввишки”; *пакленок* (1994 Смик 122) “клен польовий, вид рослин із родини кленів”; *памолодок* (2000 СЗГ II 25) “пагін дерева; молода гілка”.

3. Найменування *предметів* фіксуються в новій українській мові: *паборонок* (1886 Ж 595) “бильця в бороні”; *пальісок* (1902 Верх 45 243) “пристрій для рибалки” (*ліса* “нитка або шнур на вудилищі, звитий із кінського волосся”); *патрубок* (1931 Шел 69, СУМ VI 98) “коротка трубка, що служить відводом від основної труби”, “сопло міха, втулка” (2002 СУССГ 157); *парінок* (1931 СгТ 22) “гравій” (*ріна* або *рінь* “дрібні камінці, відшліфовані водою”); *пажердок* (1931 ГТ 124) “короткий патрубок на жердині”; *паріжок* (1984 О II 41) “парожок, коротка кроква, яку додають до звичайної для розширення даху”; *паклинок* (1984 ДзПА 25, 2000 СЗГ II 22) “клин, за допомогою якого кріпиться коса на кісці”.

4. У середньоукраїнській мові засвідчено перші *локативні* номени: *пагорокъ* (1556-1561 МатТимч II 79) “пригорок”, *пагірок* (1930 СТТМ 131) “невелика височина, яка розташована близько від гори, пригірок”, *пагурок* (2000 СЗГ II 21) “пагорб; підвищення серед болота; купа землі, наточена кротом”, *пагорок, пагорбок* “схил горба, повернений до

сонця; острів на болоті” (1999 НГТК 138) або “підвищення, височина часто з пологими схилами, невеликий горбок, насип” (2004 Матіїв 75-76).

5. *Абстрактні* назви позначають *явища*, котрі не повною мірою виявляють ознаки того, що названо твірною основою: *павіток* (ЛексФр 160) “відблиск, заграва”; *паводок* (СУМ VI 8) “тимчасове підняття рівня води в річках та інших водоймах унаслідок злив або розтавання снігу та льоду”, “весняний розлив; розлив річки” (1999 НГТК 138).

Темпоральну семантику мають десубстантиви *паліток* (Гр III 89) “сприятливий для врожаю час улітку” та *павечерок* (1902 Верх 45 243) “час перед вечерею після обіду”.

Конфікс по-...-ок.

Формант *по-...-ок* відрізняється від інших тим, що його “перший елемент не має у словотвірній системі цієї частини мови відповідного афікса, котрий функціонує самостійно, а пов’язується безпосередньо з прийменником, який входить до складу генетично базової для конфікса прийменниково-відмінкової сполуки” [Пьшкало 1977 51]. Рідко в ролі іменникового виступає дієслівний префікс *по-* “переважно на окреслення просторових понять: поверх, подорож” [Курс... 1951 367], корені конфіксальних структур на *по-...-ок* сягають саме прийменниково-відмінкових форм іменників. Отже, препозитивний елемент описуваного форманта походить із прийменника *по*, який у давньорусько-українській мові виражав часові, просторові відношення та вживався на позначення мети (для чого). Наприклад: *А по семъ ненадобе вступоватись ни детемъ моимъ, ни внучатомъ* (1322 АрхЮЗР 1/VI 3) “по цьому, після цього”; *да(л) за себѣ пороукоу лаврина по ко(л)коу днеи матеи заплатилъ миколаєви пенези* (XV ССУМ II 155) “після кількох днів”; *по всемъ городамъ и погостомъ и по свободамъ* (1322 АрхЮЗР 1/VI 3) “по чому, в чім”. За допомогою суфіксації таких прийменниково-відмінкових форм і творилися структури *понедаѣлок*, *послѣдок* і под. З часом у свідомості мовців ці деривати почали співвідноситися не тільки з прийменниково-відмінковою конструкцією, а й з іменником у називному відмінку. Унаслідок цього в морфемній будові подібних утворень яскраво став простежуватися новий двохелементний формант *по-...-ок*.

Під час формування описуваного конфікса складалося й загальне словотвірне значення типу, яке полягає в називанні “того, що в часовому відношенні відбувається після того, що позначає твірна основа” та “того, що в просторі займає певне положення відносно названого твірною основою”.

1. Елементи *по-* та *-ок* виокремлюються в поодиноких *n.personalia*. Із давньокиївського періоду успадкований дериват *послѣдокъ*. Щоправда, у середньоукраїнській мові він мав інше значення: *всєи волости*

залѣскоѣ держание ... з(с)дрю коро(л) влодиславу пол(с)кому и его послѣдко(м) присудили (1404 ССУМ II 203) “наступник, послідовник” (слѣдь “знак, що залишився після чого-небудь”); **поєдинок** (сер.XVII СлавКор 485) “хазяїн, що має лише одну пару волів”; **покоренок** “нащадок, потомок” (2004 Бевка 104).

2. З початку минулого століття засвідчено назви *тварин*: **поплог** (1927 НП 32) “птаха волове око, тріскопліт, тріщук” (*плот, пліт* “тин, огорожа зі спеціальних тоненьких гілочок”); **поєдинок, поодинок, пуйдинок** (2000 СЗГ II 71, 104) “старий дикий кабан, що живе окремо від стада”.

3. Розгалуженою в семантичному плані є група десубстантивів із предметною семантикою, яка почала формуватися ще в праслов'янський період та розвинулася в давньоруськоукраїнській мові.

3.1. З другої половини XVI століття фіксуються найменування предметів господарського призначення (назви елементів зброї, одягу тощо), які мають розташовуватися біля того, що названо твірною основою, а саме: **посторонокъ** (1575 АрхЮЗР I/I 55) “міцний ремінь або мотузок, що з'єднує в упряжці шлею чи хомут з орчиком”, “мотузка” (1657 МатГимч II 187), **пошторонок** (2000 ГГ 326) “посторонок шлеї”; **поножокъ** (1627 БерЛекс 85) “наголінник, частина доспіхів, якими покривалися ноги нижче колін”; **поденок** (1886 Ж 675, 2000 СЗГ II 61) “підстилка під стіг чи оборіг, щоб снопи або сіно не гнили від землі” від *дно*, також “повала в стайні” (1902 ГалЛем 451); **подолок** (Гр III 244) “нижня частина запаски, даху, снопа від перевесла вниз” (*дол* “низ”), “передній плат; жінки, що його використовували — носили деякі речі, як у сумці” (2004 Бевка 104); **поколодок** (2000 СЗГ II 65) “пастка для лову мишей або її частина” від *колодка* (Там само I 236-237).

3.2. Іменники зі значенням *сукупності* трапляються ще в XIV столітті, проте надалі цей тип розвитку не набув. Наприклад: *наки же ... даємо ... тому господину отцу владице ... село анише Бусчу ... зь гаями, ловами и зо всякими пожитками* (1322 АрхЮЗР I/VI 2-3) “майно, нажите добро (збіжжя)”; *а тыи роботы и дани и поплатки имаеть робити и давати къ нашей потребизнѣ* (1408 ССУМ II 195) “грошова данина, грошовий податок” (*платъ* “частина, платня”); **політок** (2000 СЗГ II 66) “усе, посіяне й посаджене в городі; частина поля; спеціально не оброблюване цього року поле; худоба” та “урожай, збір” (2004 Матіів 40) або “літній урожай” (2005 МатГуц 148).

3.3. Матеріально-речовинні назви функціонують у сучасній мові, а саме: **поярок** (СУМ VII 494) “шерсть від першої стрижки молоді вівці, народженої весною” (*ярий* “весняний”), пор. **паярок** (2004 Матіів 50)

“вовна, знята з вівиці”; *покожушок* (2000 СЗГ II 65) “полотно з візерунками; грубе полотно з найгіршого гатунку прядива”.

4. Із середньоукраїнського періоду фіксуються *локативні* назви зі значенням “те, що знаходиться в або на тому, що називає твірна основа”.

4.1. Десубстантиви на позначення *територій*: *посредокъ* (1538 МатТимч II 185) “середина”; *подворокъ* (XVI ІКІС) “садиба, дім із дворовими прибудовами” та *подварокъ* (1612-1699 МатТимч II 131) “двір, садиба”, пор. *підворок*, *підварок* (2000 СЗГ II 49) “підвір’я коло хати; огорожений двір з чотирьох боків різними господарськими спорудами та високим тином; загорожа для овець” або *пудвурок* (99) “двір, підвір’я”, *подвірок* (2002 СУССГ 168) “те саме”; *політок* (1886 Ж 690) “річне коло деревини, яке утворюється після кожного року або врожай з поля за одне літо”; *ноплисок* (Гр III 332) “вид великої калюжі, що залишилася після дощу або повені на місці, покритому травною” (*плисо*, *плесо* “вільна від заростей, відносно глибока спокійна ділянка якоїсь водойми”); *поднівок* (1984 О II 94) “площа землі, яку можна зорати за день”. Сюди ж *покоренок* (1886 Ж 685) “частина стовбура біля дерева”.

4.2. У новій українській мові небагатьма дериватами репрезентовані *соматичні* найменування: *поличок* (1984 О II 105) “щока” (*лице* “обличчя”).

5. Із XIV століття формується група *n.abstracta*, котрі позначають:

а) *часові* поняття (те, що за часом відбувається після названого вивідним словом): *n<u>сан... в понедѣлок* (1396 ССУМ II 192) “день тижня, що приходить після неділі”, *понеділок* (Гр III 14, СУМ VII 157);

б) *спосіб розташування когось або чогось*: *порядокъ* (XVIII МатТимч II 179) “військовий спосіб розташування козаків”, *порядок* (Гр III 356, СУМ VII 302) “лад, упорядкованість; послідовність; державний або суспільний устрій”;

в) *явища природи*: *политокъ* (1656 МатТимч II 159) “сприятлива погода восени, після літа”; *поземок* (СУМ VI 812) “низовий вітер узимку, а також сніг, який переноситься таким вітром”;

г) *гру*, яка відбувається поблизу названого твірним словом: *потинок* (2000 СЗГ II 78) “підмурки” (очевидно, від *тин* “пліт, огорожа, плетена з хмизу”, за яким можна сховатися).

Дериват *поєдинок* здавна виступає назвою опрідметненої дії, наприклад: *поєдинокъ* (1659 Гал 121) “двобій, під час якого суперники поставали один проти одного”, *поєдинок* (Гр III 249, СУМ VI 766) “двобій, запекла суперечка”. Сюди ж *поличокъ* (1621 МатТимч II 159) “удар по щоці”.

Конфікс без-...-ок.

На думку вчених, сучасні структури з формантом **без-...-ок** належать до полімотивованих [Каспришин 1989 14], тобто мотивуються прийменниково-відмінковою конструкцією та прикметником. Наприклад: *бездомок* від *без дому* та *бездомний*; *безцінок* від *без ціни* та *безцінний*, *безсилоок* (від *без сили* та *безсилий*) і под. Загальне словотвірне значення таких іменників — “те, у якому немає чогось, що позначено твірною іменниковою основою”.

1. Деривати з конфіксом **без-...-ок** — переважно назви істот. Корені описуваного словотвірного типу сягають XII століття. Іменник *бездомькь* зберіг своє значення, що підтверджують пам’ятки української мови: *бездомокь* (1627 СУМ XVI-п.пол.XVII II 40) “безпритульний, бездомний”, пор. *Бездомокь: безкровный* (сер. або др.пол.XVII Син 99).

Із XVII століття фіксуються здебільшого номени *осіб*, не зафіксовані в пам’ятках попереднього періоду. Це найменування людей за фізичним станом, способом життя, зовнішніми характеристиками тощо: *бездолокь* (1699 МагТимч I 47) “нещасливець, знедолений”; *Іной вихмелиться на год всього двічі, А котрий безсилоок, то только однажды* (1772 УЛ 193) “той, хто не має сили, безсильний”; *безпальок* (1886 Ж 19) “людина, яка не має одного або кількох пальців” (утворене від *палець* із усіченням **-ець**), *безпалок* (Гр I 43) “людина без пальців”; *безлюдоок* (1984 ДзПА 169) “той, хто живе і тримається осторонь людей”; *безматок* (1886 Ж 19) “бджолиний рій, бджолина сім’я без матки”.

2. Із середньоукраїнського періоду засвідчено кілька похідних з іншими значеннями:

а) назви *предметів господарського вжитку*: *безгловокь* (1637 СУМ XVI-п.пол.XVII II 39) “подушка”; *безденок* (1886 Ж 17) “підставка під вулик, у якій не роблять із обох кінців дна”, *бездонок* (1920 Яв 20) “те саме”;

б) *абстрактний* номен: *безценокь* (1649 СУМ XVI-п.пол.XVII II 65), *безцінок* (СУМ I 153) “безцінь”.

Конфікс з(с-)/ис-...-ок.

У XIV столітті зародилося загальне словотвірне значення типу — “те, що виникло на ґрунті чогось, названого твірною основою, і має певні властивості”.

1. Поодинокі номени *осіб* фіксують пам’ятки середньоукраїнської мови, наприклад: *сьщадокь* (1394 ССУМ II 409), *исчадокь* (1394 ССУМ I 453) “нащадок, потомок” (*чадо* “дитя”). Це похідне успадкувала нова українська мова: *зчадокь* (1840 Б-Н 161) “потомок”.

2. У сучасних діалектах функціонує назва *сукупності* представників фауни: **зройок** (1987 Корз 131) “неповний рій бджіл” або “другий рій бджіл з того самого вулика” (2004 Матіїв 64).

3. Дещо більше засвідчено найменувань *предметів побуту, страв* і т. ін.: **звышокъ** (1541 СУМ XVI-п.пол.XVII XI 131) “надлишок чогось, надмір” від прислівника *выше* “більше, надмірно” (VI 106-107); **зголовок** (1920 Яв 290) “подушка поверх осі у возі”; **злбок** (АУМ II 89) “окраєць хліба”, пор. *лоб* “передня частина чого-небудь” (СУМ IV 535).

4. *Локативні* номени репрезентовані також незначною кількістю утворень, а саме: **зсєвокъ** (1615 СУМ XVI-п.пол.XVII XII 194) “засіяна ділянка землі, засів”; **здолинок** (Гр II 46) “заглиблення ґрунту”, “низина; рівнина в низині; яр; долина між двома горами чи підвищеннями” (1999 НГТК 84-85); **ззірок** (1909 Д 121) “некрутий горб, схил гори”, “невеликий горбок, насип, підвищення” (1999 НГТК 84, 2004 Матіїв 75), **згорок** (2000 СЗГ I 185) “горбок, невеличкий пагорб”; **злбок** (1984 ДзПА 25) “верхня найвища частина гори”.

Конфікс під-/под-...-ок.

1. З XIV століття засвідчено деривати на позначення *осіб*, котрі за *соціальним станом* перебувають на щабель нижче за того, хто названий твірним словом: *И приказуемъ старостамъ и судьямъ и подсудкамъ, абы никого не позывали безъ повода, а любо безъ вины доказаны* (1347 АЮЗР I 5) “член суду, помічник судді”. Наведений іменник є найменуванням особи, яка підлягає іншій особі, названій твірною основою, наприклад: *то(г) ча(с)у докоула ... соудъ исъсадетъ безъ праволєния алюбо бє(з) потребности оувойдетъ то(т) имаєть быти казнєнь* (XV ССУМ II 400) “особа судового апарату”. Значення підлеглості, підпорядкованості в новотвір **подсудокъ** вносить початковий елемент **под-**, який розвинувся на ґрунті давнього прийменника *подъ*, що виражав об’єктно-просторові відношення і вказував на особу або явище, від яких щось залежить або яким щось підпорядковується, наприклад: *аще ли хто подъ областію нашою въ епархией Луцкой и Острозкой ... сия преданія отеческая ... перступитъ дерзнетъ, десять тысячей рублей на насъ и на епископа да казнится* (1332 АрхЮЗР I/IV 3); *И князь Константинъ перед нами рекъ: правда есть, служатъ въ мене бояре смоленскіє ... а зъ ихъ имѣней, што подъ господаромъ мають, сполна господару е.м. служба идетъ* (1495 ССУМ II 170). Кінцевий елемент **-ок** складної морфемі вносить у структуру значення помічника, учня, яке розвинулося зі значення “молоді виконавці дії”. Новотвори типу *пастушокъ, наймитокъ*, які, на думку дослідників, мають демінутивне значення [Семеренко

1988 9], нам видається не можна записати в один ряд зі словами *синок*, *лісок*, *козачок* і под., тому що згадані деривати *пастушокъ*, *наймитокъ* належать, скоріше, до словотвірної підкатегорії недорослості, до групи слів зі значенням “молоді виконавці дії”.

Як свідчать зібрані матеріали, саме в XIV-XV століттях в Україні та Білорусії була встановлена посада підсудка, котрий брав участь із суддею та писарем у земських судах. На думку М. Брицина, це відбувалося на польський взірець, та й сам термін є запозиченням із польської — *podśedek* [Брицин 1965 40]. Мовознавець аргументує свою позицію тим, що в російській мові описуваний термін зі значенням особи судового апарату не фіксується, оскільки польська мова не мала такого широкого впливу на мову російську, як на інші східнослов'янські мови. У білоруській мові іменник *підсудок* у значенні “старший засідател ь суду” вживався аж до XIX століття [1870 СБелН 448], а в українській цей термін зі значенням “засідател ь повітового суду” фіксується й у першій половині XIX століття (Гр III 181). Той факт, що в польській мові новотвір закінчується на *-ек*, а в українській — на *-ок*, свідчить про здійснення процесу пристосування дериваційного засобу на українськомовному ґрунті. Утворився згаданий дериват від прийменниково-відмінкової форми шляхом суфіксації: *подъ судомъ* + *-окъ* > *подъсоудокъ* > *подсудок*.

Нові структури з конфіксом *під-...-ок* з'являються наприкінці XVI - у другій половині XVII століття, наприклад: *кому то право спусти(т) похоче(т), то(з)[о] имена вживати зо всіми пожи(т)ками яко с по(д)данными тяглыми и по(д)суседки и и(х) платы и цы(н)шами, доходы и пови(н)остями* (1570 ВолГ 107) “безземельний селянин, той, хто проживав у чужому домі”; *подписокъ кгородский* (1580 АЮЗР I 132) “помічник писаря”, утворилося від *писар* з усіченням суфікса *-ар*, адже тут прозоро видно, що *підписок* — особа, котра перебуває в підпорядкуванні писаря, тобто у виконанні службових обов'язків підлягає особі, вищій за рангом соціального статусу. *Подсуседокъ* — це особа, яка, не маючи власної хати, живе в оселі господаря і теж є на шабель нижчою за соціальним становищем від звичайного сусіда та справжнього господаря. Отже, з огляду на те, що “всі афікси мають зв'язане значення, котре реалізується лише в єдності зі значенням твірної основи” [Зверев 1981 23], можна стверджувати, що упродовж XIV-XVII століть починає формуватися загальне словотвірне значення типу з конфіксом *під-...-ок*, а саме: структури з *під-...-ок* — це назви когось (або чогось), що знаходиться нижче, під кимось (або чимось), що позначає твірна основа, підлягає йому або підпорядковується. При цьому слід пам'ятати, що у свідомості мовців співвіднесеність новотворів із прийменниково-відмін-

ковими формами поступилася місцем співвіднесеності з іменниками, котрі стали сприйматися як вихідні для формування конфіксальних структур, наприклад: *подсуседокъ* від *суседъ*, а не *подъ суседомъ*, *подсудокъ* від *судъ*, а не *подъ судомъ*, *подписокъ* — *писар* (а не *подъ писаремъ*). Відбувся процес перерозкладу на так званих “морфемних швах” [Юркина 1991 168], із яким незмінно пов’язане виникнення конфіксальних структур та самих конфіксів; *унѣжонный слуга и подножок Иоанн Величковский, недостойный презвитер святоуспенский полтавский* (1690 ІВ 59) “той, хто припадає до ніг”.

Упродовж наступних століть, окрім згаданих вище *подсудокъ*, *подсуседокъ* та *подписокъ*, фіксуються такі назви осіб: *подпанокъ* (1861 Закр 461) “не дуже багатий чи збіднілий пан або той, що за своїм матеріальним становищем наближається до пана”; *підкухарок* (1886 Ж 643) “помічник кухаря”; *підкучерок* (Гр III 169) “помічник кучера”; *підчасок* (СУМ VI 524) “помічник вартового на посту”; *підлапок* (2002 СУССГ 162) “маленький чоловік” (очевидно, пов’язане із *лапа* “велика нога”); *підкумок* (2002 СУССГ 162) “чоловік куми”; *підпасок* (2004 Матіїв 50) “помічник пастуха”.

Особу за віковою характеристикою називають такі десубстантиви: *підліток* (1861 Осн VI 3) “особа, котра досягла певного віку, який не дорівнює повноліттю”; *піддівок* (1886 Ж 640, СУМ VI 424) “дівчина-підліток віком від 7 до 15 років”.

2. З XVI століття спорадично фіксуються назви *тварин*, котрі повністю не досягли ознак того, що названо вивідним словом, або не виконують позначеної мотивувальним словом дії: *подтелокъ* (1564 МатТимч II 141) “немолочне теля”; *подсвинокъ* (1571 140) “немолочне поросля віком до року”, *питсвинок* (2000 ГГ 318) “кабанець”, *підсвинок* (2000 СЗГ II 44) та *пудсвинок* (2000 103) “напівдоросле поросля”; *під’ярок* (Гр III 185) “ягня віком півроку, з якого можна стригти шерсть” (*ярий* “весняний”); *підліток* (2000 СЗГ II 50) “птаха, який ще не вмів літати”.

3. З початку минулого століття документуються назви *рослин* за місцем, де вони ростуть, або за подібністю до інших рослин: *підлісок* (1874 Рогович 157, 2005 МатГуц 139) “лісова фіалка або духмяна фіалка”; *піддубок* (Гр III 165, 1924 Кр 344) “вид грибів, які ростуть у дівровах” або “піддубник” (СУМ VI 425); *під’ясминок* (1928 Бот 243) “вид пахучої рослини, яка росте під кущем і подібна до ясмину”; *підгрибок* (1965 Романів 70) “гриб моховик”; *підсмерічок* (1984 О II 71) “вид грибів, котрі ростуть біля смерек”; *підгруздок* (СУМ VI 420) “їстівний гриб, схожий на груздь”; *підлісок* (450) “кущі та зовсім молоді дерева, що ростуть у нижній частині лісу”; *підтравок* (516) “невисока трава, що росте серед вищої частини травостою, рідше серед злаків”;

підпеньок (2000 СЗГ II 50) “опеньок”, пор. *підпінюк* (2003 УТР 683) та *підпеньюк* (2005 МатГуц 140).

4.1. Із середньоукраїнського періоду засвідчені назви *предметів, пристроїв та їхніх деталей*, які призначені бути нижче, серед або в тому, на що вказує твірна іменникова основа: *подножюк* (XVI-п.п.XVII ІКІС) “жердка ткацького верстата, яку слід натискати ногою, щоб розтягти нитченицею нитки основи”, пор. д.-р.-укр. *подножек* “опора для ніг” (див. с. 107); *подпрасюк* (XVI-п.п.XVII ІКІС) “пристрій, на який ставлять праску під час прасування”; *подступюк* (Там само) “пристрій або місце, на якому стоїть ступа”; *підситюк* (1882 Писк 196) “посуд під решетом при якійсь роботі”; *підскринок* (1886 Ж 49) “нижня частина скрині зі спеціальною шухлядкою”; *під’исюк* (1840 Б-Н 89), *підісюк* (1896 УмСп III 70) / *під’ісюк* (1952 Мельн 89) “залізна штаба під дерев’яною віссю (у возі)”, *підісюк* (2005 СБГ 418) “кочерга або залізний гачок у вигляді кочерги” та *підосюк, пудосюк* (2004 Матіїв 28) “залізна пластинчаста скобка, яка підбивається на дерев’яну вісь, де обертається колесо, щоб запобігти зносові осі”; *підмурюк* (Гр III 172) “основа будівлі, споруди”, у переносному значенні “те, що становить основу, початок чого-небудь” або “основа будови, споруди, зроблена з каменю, цегли, бетону і т. ін.; фундамент, підвалини” (СУМ VI 460); *підсошюк* (Гр III 180) “підпора тину або огорожі” (*соха* “роздвоєна на одному кінці палиця”); *підкольніюк* (1902 Верх 45 246) “те, що прилаштоване в колінній впадині (у медицині — валок) або сама колінна впадина”; *підспідюк* (УРС 1926 565) “нижня скоринка хліба”; *підшарюк* (1931 Шел 76) “деталь верстата”; *підкрилюк* (1968 ВерхДунавець 30) “частина рибальської сітки”, “поверхня покриття для захисту частини машини, агрегату і т. ін.; пристосування на крилі літака для збільшення його підйимальної сили” (СУМ VI 444); *підгрифюк* (1971 СМТ 76) “деталь струнних інструментів, до якої прикріпляються нижні кінці струн”; *підчопюк* (1984 О II 72) “дерево під чопами, що над ним ходить вал (у млині)” (*чоп* “зубець колеса машини”); *підголовюк* (2005 МатГуц 139) “те, що під головою (подушка або підкладка)”.

4.2. Найменування *предметів домашнього вжитку, побутових пристроїв та їхніх деталей* тощо, які за деякими ознаками подібні до тих, що названі твірною іменниковою основою або менші від них: *підмашиноюк* (1874 Левч 70) “вітряний млин з елементами механізації”; *підрешітюк* (177) “різновид густого решета”; *підкульюк* (1886 Ж 643) “малий куль, як правило, у половину менший за звичайний”; *підситюк* (1902 Вас 32) “сито, що за розмірами є меншим від звичайного і вміщує приблизно половину мірки”; *підбурюк* (Гр III 160, 2004 Матіїв 55) “залізний гак із довгою дерев’яною ручкою для витягання з води великої риби,

найчастіше сома” від татар. *burau-* < *bur-* “вертіти, крутити” (ЭСРЯ 228); **підстіжок** (Гр III 186) “невеликий стіг, як правило, наполовину менший за звичайний”; **підсумок** (СУМ VI 511) “невелика шкіряна сумка, яку носять на поясі”, **пудсумок** (2000 СЗГ II 103) “невелика сумка для мисливських патронів”; **підрамок** (СУМ VI 489) “рамка, на яку натягується полотно для малювання картини”; **підпилок** (2002 БРУПС 409) “напильник”.

4.3. На позначення *одягу, взуття та їхніх елементів* виступають такі іменники: **подкапоць** (1651 ЛСам 396) “шапка монаха або протоієрея”, пор. *капа* “верхній літургійний одяг /покривало” (ЕСУМ II 368), **підкапок** (СУМ VI 432) “різновид головного убору”; **підп’яток** (1894 УмСп II 1) “підбір, каблук або підстилка у взутті, що оберігає п’яту від цвяхів, якими прибитий каблук”; **підгузок** (1896 УмСп III 61) “невелика пелюшка, якою обгортають нижню частину тіла немовляти” (*гуза* “задня частина, зад”); **підлубок** (1965 Романів 70) “підшита в зап’ятку підкладка з тонкої шкіри” (*луб* “вид картону або задник у взутті, зроблений зі спеціального матеріалу — нижньої кори, підкірки”); **підгньоток** (2000 СЗГ II 49) “підметка у взутті” пов’язане, певне, з *гнести, гнітити* “давирити, бити”, пор. *нагніток* “мозоль” (див. ЕСУМ I 535).

4.4. У сучасних діалектах трапляються нечисленні *назви частин кінської (здебільшого) упряжі*, наприклад: **підшийок** (Гр III 185) “нижня горизонтальна частина ярма”; **піддунок** (2005 СБГ 418) “частина збруї”, **пиддунок** (2000 ГГ 318) “підхвостовий ремінь, що підтримує шори”; **пудпасок** (2000 СЗГ II 102) “спеціально пошитий ошийник, у якого один ремінь проходить під передніми лапами собаки” (*пас* “пояс, ремінь, смуга”).

4.5. *Речовинне* значення мають такі іменники: **підпінюць** (1890 Ен 321) “проста горілка” (*піна* “те, що утворюється внаслідок бродіння спеціальної суміші, з якої роблять горілку”, “сивуха” (1909 Дубр 433), пор. *пінная* (1818 Павл 51) “найкраще хлібне вино”); **піддимок** (Гр III 164) “те, що побувало в диму, копчене”; **підрудок** (1931 Шел 76) “подрібнена руда”; **підпушок** (СУМ VI 488, 2000 СЗГ II 50) “короткі й густі ворсинки на хутрі, насінні бавовнику та ін.”; **підшерсток** (СУМ VI 526) “коротка м’яка шерсть більшості ссавців, що росте під довшою, цупкішою”.

5. *Локативну* семантику (“місце, яке знаходиться нижче від того, що названо твірною іменниковою основою, нижня частина чогось”) мають деривати, що вперше, за нашими даними, з’являються в джерелах кінця XIX століття.

5.1. Найчастіше це найменування *місцевості на земній поверхні*, наприклад: **підкульок** (1886 Ж 643) “місце під кулем”; **підгірок** (Гр III 162) “нижній схил гори, що переходить у рівнину, або місцевість біля під-

ніжжя гори”, *підгорок* (1999 НГТК 145) “рівнина біля підвищення; підніжжя гори, горба, підвищення”; *Подкумок* (1955 Бодн 246) “права притока ріки Куми”; *підшарок* (1992 РУНГСП 103) “те, що знаходиться під шаром чогось (у геології)”; *підлісок* (1999 НГТК 145) “узлісся, клин лісу”; пор. *Підборок* (1979 СГУ 423) “потік, права притока Слободянської ріки, витік Красного” (*бір* “сосновий ліс”).

5.2. Інколи згаданий формант бере участь у деривуванні назв *деталей інтер’єру*: *підпичок* (1896 УмСп III 70) “глибока ніша під пичю на хліб”, *пипичок* (2005 МатГуц 140) “місце під пичю”; *піддашок* (Гр III 164) “виступ, карниз якої-небудь покрівлі”, “пристосування з чотирьох стовпів із підйомним дахом для зберігання сіна” (2000 СЗГ II 49) та “стріха над воротами, дверима” (2005 МатГуц 139); *підстришок* (Гр III 180) “місце під стріхою”; *підстінок* (СУМ VI 508) “камінний виступ у стіні для надання їй стійкості: нижня частина стіни”.

5.3. Найменування *частин тіла* людини або тварини, наприклад: *підборідок* (1886 Ж 638) “місце під бородою або сережки під дзьобом півня”, *підбородок* (2002 СУССГ 160, 2005 МатГуц 133) “підборіддя”; *підшийок* (Гр III 185) “підгрудок у рогатої худоби”; *підкрилок* (1958 ДзПодністр 49) “те, що знаходиться біля крила”; *піддзьобок* (СУМ VI 423) “нижня частина дзьоба”.

6.1. З кінця XIX століття поодинокими утвореннями репрезентовані номени *явищ*, котрі не досягли повного виявлення своїх ознак і подібні до тих, що позначені твірною іменниковою основою: *підбасок* (1886 Ж 637) “чоловічий голос за висотою середній між басом і тенором” або “баритон” (СУМ VI 394); *підголосок* (СУМ VI 416) “голос (звук) вищого тону, який підтримує або підсилює основний голос (звук)”.

6.2. Назви *звичаїв, обрядів*, які відбуваються напередодні того, що названо твірною іменниковою основою: *подвечерокъ* (1861 Закр 458), *підвечірок* “споживання їжі після обіду перед вечерею”, “страва, приготована для споживання між обідом і вечерею” (1918 ІвШум 57, СУМ VI 404), *пидвечірок* (2000 ГГ 318); *підвесілок* (Гр III 160) “передвесільний обряд у суботу ввечері, на який збираються до нареченої дружки та родичі”, “гуляння дружок у молоді за один-два дні до весілля” (2002 СУССГ 160).

Конфікс на-...-ок.

Розгляданий формант бере активну участь у творенні головно десубстантивів із загальним словотвірним значенням “істота, предмет, місце, які знаходяться вище чи спереду того, що названо вивідною основою”. Цьому, певне, сприяло те, що частина номенів з конфіксом *на-...-ок* була сформованою вже в праслов’янський період. Давні

найменування *тварин* досить активно засвідчують пам'ятки української мови, наприклад, найменування *тварин за часом народження*: *Грежаны дво(р) а в томъ дворе шесть члѣка а осмь воло(в) ... а три нази(мкоу)* (1471 ССУМ II 14) “тварина віком до року, яка вперше лишається на зиму”, *назимок* (2000 ГГ 307) “невелике теля (до року), оленятко” та “теля, народжене взимку” (2005 МатГуц 110); назва *особи*: *наслѣдокъ* (1502 МатТимч I 469) “спадкоємець, наступник”. Окрім цього, у пам'ятках середньо- та новоукраїнської мови наявні деривати, які не виявлені в обстежених джерелах попередніх періодів.

1. Засвідчена в XI столітті назва *особи наперсокъ*, за нашими даними, не збереглася. Найменування осіб фіксуються в текстах із XIV століття: *просити му бѣ за корола и за королевы намѣстыки* (1349 ССУМ II 20) “потомок; той, хто в майбутньому займе місце попередника”. У подальшому *personalia* трапляються зрідка: *накоренок* (1886 Ж 480) зневажл. “потомство”; *нашкурок* (1928 СПТ 207) “той, хто постійно намагається мати вигоду з усього”, пор. *шкура* (Гр IV 503) “жінка легкої поведінки”. Евфемічним є номен *накуранок* (1987 Корз 168) лайл. “чортове насіння” (можливо, діалектна форма іменника *накоренок*, але ймовірно, що це похідне від *курань*, “те ж саме, що і *куръ-зілля*” — див. Даль II 223).

2. Пізно фіксуються назви *рослин* та *їхніх частин*, а саме: *накоренок* (1886 Ж 480) “відросток на корені”, “нижня, коротка частина стовбура, спиляного чи зрубаного при корені дерева” (2004 Матіів 19); *навраток, навороток* (1902 Верх 45 253) “народна назва ранника, пижма звичайного” пов'язане з праслов'янськими основами **vert-/*vort-* “повертати”, пор. сучасне *вороття* “повернення”, назва зумовлена здатністю рослини повертати щось, втрачена неповноголосна форма, певне, — запозичення з діалектів чеської чи словацької мови (див. ЕСУМ IV 14, 19); *наголоваток* (1922 Мельник 72) “будяк, волошка”; *намулок* (103) “рослина, що росте біля річок, ставів, на болотах, рідше на степу”.

3. Розширюється в семантичному плані група найменувань *предметів*.

3.1. Назви *одягу, його деталей, прикрас* і т.ін.: *наголовок* (1886 Ж 471) “ковпак капелюха або дитячий чепчик”, “головний убір” (2005 МатГуц 109) та “дитячий чепчик” (2005 СБГ 308); *надолок* (1930 Із 426) “подол, низ у платті”, *надоуок* (1894 ГовЗам 196) “частина, пришита до сорочки низом”; *напалок* (Гр II 506) “палець рукавички, перев'язка на хворому пальці або те ж, що й наперсток”, *напальок* (1909 Д 170), *напалок* (1984 ДзПА 137) “перстень”; *нап'яток* (ЕСУМ IV 651) “задня тверда частина взуття, що охоплює п'яту”.

3.2. Найменування *знарядь праці, їхніх деталей* репрезентовані успадкованими давніми найменуваннями: *наперстокъ* (сер.XVII

СлавКор 471, СУМ V 141) “металевий ковпачок, що надягається на палець для зручності пересування голки під час шиття”, “деталь кіся, ціпа” (2005 МатГуц 111); **назубок** (СУМ V 93) “напилок, яким випилюють зубці, роблять насічку, зазублини і т. ін.”. З початку ХХ століття задокументовано кілька новотворів: **навилок** (1902 Верх 45 237) “держак у вилах”; **натрубок** (1931 ГТ 1122) “кільце”; **наралок** (1987 Корз 169) “залізний наконечник рала, частина плужка для обгортання картоплі” (рало “вид землеробського знаряддя для розпушування зораної землі”); **напилок** (2002 БРУПС 409) “напильник”.

Сюди ж найменування *риболовецьких приладь*: **накісток** (Гр II 493) “пір’їнка в поплавку” та *виробничих знарядь*: **наглинок** (1931 Шел 55) “спеціальний пристрій у керамічному виробництві”.

Відтінок збірності у значенні має полімотивований дериват **насідок** (2005 СБГ 321) “покладені під квочку яйця для виведення курчат”, пор. *сідати, сідало* чи *сідак* “місце для сидіння”.

3.3. *Деталь кінської упряжі* називають успадкований із давньокиївського періоду **набідрок** (1898 УмСп IV 184) “хомут, ремінці біля хомута” (*бедро* “стегно”) та новий іменник **набородок** (1984 О I 461) “ремінць вуздечки під шиєю”.

3.4. Назви *споруд, їхніх деталей*: **нагробокъ** (1622 КартТимч) “надмогильний пам’ятник або камінь”, пор. “надмогильний напис, епітафія” (1864 МатТимч I 452); **начілок** (1886 Ж 500) “фронтон”; **надвірок** (ЛексФр 130) “завіс на дверях”.

3.5. *Речовинну семантику* має полімотивований дериват **напитокъ** (II пол. XVII МатТимч I 464) “напій”, “спеціально приготована рідина для пиття (переважно алкогольні напої)” (1739 ДДГ 64) (*пиття, пити, напитися*).

3.6. Семантику *сукупності* мають іменники **набыток** (к. XVII-п. XVIII КЗ 43), **набуток** (Гр II 466) “майно” (*бути, набути*); **навилок** (Гр II 469, СУМ V 31, 2003 УГР 675, 2005 МатГуц 108) “кількість сіна, яку піднято на вилах”.

4. *Локативні* назви вказують на розташування зверху чогось, що позначено твірною основою: **наглинок** (1912 Бат 279) “верхня верства глини з піском”; **нарінок** (1928 СПГ 206) “верхній шар ґрунту, до складу якого входить гравій” (*рінь* “крупний пісок, гравій”); **надз(ь)бок** або **надзюбок** (205) “наріст на дзьобові в індика”.

Конфікс пів-/пол(ь)-/(полу)-...-ок.

Базою творення іменників із цим формантом стала суфіксація, яка передувала йому. Без сумніву, “виникнення конфіксальних структур і самих конфіксів незмінно пов’язане з перерозкладом основи” [Юркина 1991 168]. Похідні типу *польмѣрокъ, польгрошокъ* семантично

співвідносилися зі сполученнями *поль мѣры*, *поль гроша*. Схема творення була така: *поль мѣры* + *окъ* > *польмѣрокъ*, *поль гроша* + *окъ* > *польгрошокъ*. З часом відбулася зміна мотиваційної співвіднесеності та встановлення зв'язку безпосередньо зі словами *мѣра* і *грошь*, що викликало зміни в морфемній структурі похідних. Твірними основами почали сприйматися іменники і формант став іншим: *мѣра* > *польмѣрокъ*, *грошь* > *польгрошокъ*. Відбулося “скорочення основи на користь афікса” [Николаев 1987 71]. При цьому перерозклад у такому випадку характеризується яскравою специфікою: “скорочення основи відбувається не контактним способом (на місці безпосереднього зіткнення основи й попереднього афікса), а дистантним. Тому, зберігаючи статус морфеми, афікс змінює свою якість: він стає переривчастим, двохелементним, тобто конфіксом” [Там само]. Пізніше, за згаданим вище зразком, почали творитися структури безпосередньо від іменників за допомогою нової морфеми.

Усі похідні, утворені за допомогою конфікса **пол(полу)-...-ок**, називають предмети (рідко істоти), які точно або приблизно удвічі менші за названі мотивувальним словом. З часом виникають деривати, у яких загальне словотвірне значення реалізується в частковому значенні подібності до того, що назване твірною основою.

1. Назви істот, котрим притаманні лише деякі ознаки тих істот, що названі вивідною основою, представлені головно найменуваннями осіб: *полупанокъ* (1861 Закр 468) “дрібний поміщик недворянського роду, який не придбав власного дворянства”; *півпанок* (1886 Ж 636) “те саме, що й *полупанокъ*”; *півбожок* (636) “той, хто поводить себе як Бог, схожий на Бога”; *полувірок* (1896 УмСп III 271) “той, хто недостатньо вірить у що-небудь, або той, хто зрікся своєї віри”; *півдівок* (СУМ VI 424) “те саме, що й піддівок”. Пор. також оніми — результати семантичного словотвору, які служать засобом ідентифікації особи: *Полуботок* (1685 АрхЮЗР I/5 66); *Півситок* (Редько 1968 180), *Полуситок* (182); *Півхлопок* (180).

2. Інколи трапляються назви тварин: *полурибок* (1927 НХТ 80, 1927 СЗН II 107) “народна назва риби — камбали”; *полукровок* (1931 СгТ 68) “тварина, яка народилася внаслідок злучки чистокровного самця й простої самки або навпаки”.

3. Зрідка фіксуються назви рослин: *полуцвіток* (1994 Смик 133) “фіалка триколірна”.

Сема збірності прозирає в таких іменниках: *полукопокъ* (1627 МагТимч II 162, 1886 Ж 693) “півкопи”, *півкопок* (1912 Бат 284) “30 снопів скошеного або зжатоного хліба, складених колоссям усередину й прикритих одним снопом зверху” (*копа* “60 снопів, складених певним чином”);

півскирток (1886 Ж 636) “скирта, удвічі менша за звичайну”; *полустіжок* (1898 УмСп IV 84) “половина стогу”.

4. Найменування *предметів*, до формальної структури яких входить конфікс *пів-/пол(ь)-/(полу-)-...-ок*, поділяються на дві великих групи:

1) назви *предметів, місцин, які є наполовину меншими* від тих, що названі твірною основою;

2) номени *предметів за подібністю* до позначуваних твірною основою артефактів.

4.1.1. Назви *господарського начиння*, переважно посуду, фіксуються в обстежених пам'ятках із XVI століття: *полбарилок* (1566 МатТимч II 157) “дерев'яна посудина, зроблена з дощок, охоплених кільцями” (*барило* “бочка”), *півбарилок* (1926 ПУРС 161) “те саме”; *въ томъ же дворе, въ коморѣ, маѣтности речей рухомыхъ: ... полмисковъ немалыхъ шесть, приставокъ шесть, талерей осмьнадесятъ* (1575 АрхЮЗР I/I 54) “глибока глиняна тарілка, яка за місткістю відповідає половині миски”, *полумисок* (др.пол. XVII Радив 236) “глиняна тарілка або миска, менша за звичайну” (*миса* “велика миска, блюдо”), *полумисок* (СУМ VII 101) “різновид столового посуду, що має вигляд неглибокої миски або глибокої тарілки”, “неглибока миска” (2000 СЗГ II 68); *полбочок*, *полубочок* (XVI ІКІС) “дерев'яна посудина з дощок, скріплених кільцями, місткість котрої складає 10-15 відер”, *полубичок* (2003 УГР 685) “діжка, кадіб”, *полібочок* (1909 Д 232), *полібічок* (1909 Дубр 155) “діжка, наполовину менша за звичайну”; *полубортюк* (XVI ІКІС) “невелика колода для бджіл” (*бортю* “дерево з вуликом, колода для бджіл”); *полуквартюк* (XVI ІКІС) “посудина для пиття, що за місткістю дорівнює половині кварта” (*кварта* “міра рідини, восьма або десята частина відра”); *полукішок* (1886 Ж 693) “плетений кузок” (*кошю* “вид плетеної корзини для ручної поклажі”), *полупішок* (1984 О II 108) “кіш на возі, плетена частина воза”; *пійтопорок* (1900 ДолГов 114) “знаряддя праці менше від сокири, має дві заточені сторони”; *пійскринок* (114) “шухляда в скрині на всю ширину верхньої частини”; *півпляшок* (1918 ІвШ 48) “посудина місткістю в половину пляшки” (*пляха* “сулія, велика посудина”).

4.1.2. У середньоукраїнській та новоукраїнській мові віднаходимо поодинокі назви *транспортних засобів та їхніх елементів*: *полукомажок* (1552 Торг 81) “річкове судно вантажопідйомністю близько 5 лаштів” (*комага* “найпоширеніший тип сплавного судна без щогл, прямокутної форми, вантажопідйомністю близько 10 лаштів/лашт — міра ваги на річковому транспорті, 1 лашт = 120 пудів/”); *полудрабок* (1882 Писк 200, 2000 ГГ 323) “бік вазового ящика, утворений за допомогою поздовжніх і поперечних жердин на зразок драбини” (*драба*

“великий решітчастий віз для перевозки сіна”) або “одна з двох бічних ліскоподібних частин короба воза” (2004 Матіїв 28), “частина воза, що має вигляд ящика” (1960 СПГ 78); **полугарбок** (Там само) “віз, яким возять сіно, снопи, менший за гарбу” (*гарба* “віз для перевезення містких матеріалів”); **полутрямок** (1990 ТранспЛ 121) “поперечна переводина” (*трям* “балка, перекладаина”).

4.1.3. Назви *одиниць вимірювання*: а я кн(▲)зь Семен Юрьевич маю придати ку св(▲)тому Иоанну к Голианом **полумерокъ** меду (1489 ССУМ II 187) “міра місткості рідких та сипучих тіл” (*мера* “предмет, яким щось наміряють; мірка”), пор. **полмѣрок** (1653 АрхЮЗР I/XI 451), **полумирок** (1653 453), **полумярок** (1665 I/VI 477); **полукуфокъ** (XVI ІКІС) “міра рідини в 15 кварт” (*куфа* “чан, бочка місткістю в 30 кварт”); **півсоток** (1886 Ж 636) “половина сотні” (*сотня* “певна кількість чогось, що дорівнює числу сто”); **полумацьок** (1886 Ж 693, СУМ VII 101, 1984 О II 108) “міра ваги сипучих тіл у 25 кг або дерев’яний посуд місткістю в 25 кг” (*маца* “міра ваги зернових, що дорівнює 50 кг”); **полусеток** (1886 Ж 694) “одиниця вимірювання полотна в 50 аршинів” (*сетъ* “одиниця вимірювання полотна в 100 аршинів”); **півлатерок** (1984 О II 64) “одиниця виміру дров в 1-2 кубометри” (*латер* “одиниця виміру дров у 2-4 кубометри”); **полусашок** (1984 О II 109) “сувій полотна в 6-7 мір” (певно, від *сагъ* “шматок грубої тканини”, пор. *сажень* від *сягати рукою* “міра довжини в розмах обох рук”).

4.1.4. Найменування *грошових одиниць*, які за вартістю вдвічі менші від тих, що названі твірною основою: *А съ икры мыта не давати, ѡт пресного меду с сосудины с вѣка по полугрошку, ѡт колоды меду грошь* (1494 Торг 38) “грошова одиниця, яка за вартістю дорівнює половині гроша” (*грошь* “срібна грошова одиниця”); *оть дымника по польгрошку и списного по два бьлье беремо* (1582 АрхЮЗР I/I 155) “те ж, що й полугрошок”; **полталярок** (XVI ІКІС) “старовинна польсько-литовська монета вартістю у 65 копійок срібла або 1 гульден” (*таляр* “монета у 2 гульдени”).

4.1.5. Із XVI століття в проаналізованих текстах фіксуються найменування *місцевості, наполовину меншої* від названої мотивувальним словом: **полуланок** (1571 ВолГ 214) “поле, засіяна смуга близько 5 десятин” (*ланъ* “поле близько 10 десятин”), **пйуланок** (1900 ДолГов 114) “поле площею в 50 квадратних метрів, як правило, далеко від дому”; **полустанок** (694) “невелика стоянка, місце зупинки” (*стан* “поселення людей біля місця зупинки в дорозі”) або “невелика залізнична станція” (СУМ VIII 104); **полусцінок** (1984 О II 109) “стіна між вікнами”.

Документується й назва музичного інструмента **півдудок** (ЛексФр 166) “сопілка”.

Речовинну семантику має виявлений у словозбірках ХХ століття дериват *півшкурок* (СУМ VI 390) “шкура молодого бичка, яка за розмірами дорівнює половині шкури дорослої тварини”.

4.2. У ХVІ столітті вперше зафіксовані найменування *предметів*, які є подібними до тих, що названі вивідною основою.

4.2.1. На позначення *одягу* та *його деталей* виступають нечисленні іменники, а саме: *полуботокъ* (ХVІ ІКІС, 1931 Шел 78) “взуття, у мн. чоботи з короткими халявами” (*ботъ* “чобіт з високими халявами”); *пу(л)чамаро(к)* (1650 ДМ 194) “короткий хутрянний чоловічий одяг” (*чамара* “верхній чоловічий одяг типу кожуха”); *півчобіток* (СУМ VI 390) “те саме, що півчобітки — жіночі чоботи з короткими халявами”; *полуботки*”.

4.2.2. Інші деривати: *полутабинокъ* (1861 Закр 468), *полутабенюкъ* (1898 УмСп IV 107) “старовинна гладенька шовкова тканина” (*табинъ* “вид тканини”); *пувшорок* (2000 СЗГ II 98) “спеціально пошитий ошийник, у якого один ремінь проходить під передніми лапами собаки” (*шори* або *шора* (гуц.) “ремінна упряж”), пор. *півшорок* (2004 Матіїв 48) “поперечний ремінь, що йде через хребет коня від посторонки до посторонки”.

5. Назва *явища*, яке відбувається в середині того, що названо твірною основою: *полуденок* (1886 Ж 693, СУМ VII 100) “час найвищого стояння сонця над горизонтом, середина дня”, “обід” (2000 ГГ 323) та “обідня пора; їжа, яку приймають о цій порі” (2005 МатГуц 148).

Як бачимо, у сучасній мові переважають деривати з морфемою *полу-*, яка у всіх інших випадках словотворення має відповідник *напів-* (*напіваавтомат*, *напівоберт*, *напівсон* і под.), а як елемент конфікса — *полу-* (*полумисок*, *полукіпок* і под.). Таке явище свідчить на користь афікса, а не кореня, тобто *полу-* виступає не як частина складних слів (цю місію в українській мові виконує *напів-*), а частіше як префіксоїд або елемент складних морфем.

Конфікс за-...-ок.

Конфіксальні структури із цим формантом почали творитися з ХVІ століття. Мотивуються описані деривати, як правило, іменниками. Загальне словотвірне значення цього типу полягає в називанні предметів, явищ, місць, які знаходяться позаду того, або відбуваються після того, що позначено твірною основою.

1. Номени *живої природи* представлені небагатьма утвореннями:

а) назва *особи*: *загніток* (УРС 1926 244) “особа, яка переживає нещастя (несе тягар якоїсь біди)”, пор. *гніт*, *загнітити*;

б) назва *тварини*: *залубок* (1984 О I 275) “шашіль” (*луб* “кора з липи та деяких інших дерев”).

в) найменування *рослин*, які за деякими ознаками подібні до тих, що називає твірна основа: **завербок** (1984 О І 261) “червона верба”;

г) назва частини рослини: **закоренок** (1886 Ж 250, 2000 ГГ 278) “частина стовбура дерева, що розташована коло кореня”.

2. Найменування *предметів*, які знаходяться позаду того, що названо мотивувальним словом, трапляються в обстежених джерелах з другої половини XVI століття.

2.1. Назви *предметів побуту*: **заголовокъ** (1575 АО 55), **загововок** (2002 СУССГ 80) “подушка”; **затылокъ** (1606 СУМ XVI-п.пол.XVII XI 13) “задня частина чи бік чогось”, **затилок** (1990 Сизько 35) “дерев’яна планка з дірками на краях, яка одягалася ззаду й спереду дерев’яного воза на полудрабки” або “тупе ребро леза ножа” (2000 СЗГ І 178); **загривокъ** (1855 СМН 124) “хліб, який виріс на ниві смугою вище від іншого”; **завісок** (Гр II 19) “залізний брусок у возі, прибитий за віссю для того, щоб колесо не терло плеча, на якому стоїть ящик воза”; **загвіздок** (26) “кілочок або цвях, який заважає кінцю палиці пройти назад з отвору”; **заглемездок** (УРС 1926 244) “предмет, який зроблено неохайно” (діал. *глемезд* “щось негарне, неохайне”); **заденок** (1952 Мельн 79, 2005 СБГ 121) “задня сторона ящика на возі” та “верхнє дно бочки” (2000 ГГ 277); **закрилок** (У-РС 1971 235) “спеціальний пристрій у літака, що знаходиться позаду крила”; **зачілок** (2000 СЗГ І 180) “причілок хати”; **занічок** (2005 МагГуц 63) “лежанка на печі чи біля печі”; **застілок** (64) “ліжечко поза столом”.

2.2. З XVIII століття нечисленні похідні виступають найменуваннями *елементів одягу*: **запоясокъ** (XVIII КартТимч) “фартух”; **заколінок** (1886 Ж 250) “спеціальний предмет, який прилаштовують за коліном (у медицині валок)”; **зарукавок** (СУМ III 297) “манжета”.

Серед таких субстантивів є і відзайменникове утворення: **засобок** (Гр II 99) “задня частина сорочки або зборки на спині кожуха вище від талії” від *за собою*.

3. У середньоукраїнський період починає формуватися найчисленніша лексико-словотвірна група номенів *місця*, яке знаходиться позаду або на задній стороні того, що названо мотивувальним словом.

3.1. Назвами *місцевостей, територій* є такі іменники: *Клиноватой нивы границу положити есми уверхъ подле малой долины и замезжокъ малой нивки, которая посполита с Клиноватою* (1507 АрхЮЗР 1/VI 9) “смуга землі або місце за межею”, **заміжсок**, **замижсок** (2000 СЗГ І 171) “поле, нічим не засіяне, пасовище або невеликий сінокіс біля хати”; *При застѣнку Сары Жидовки, надъ болотомъ Цетынскимъ, моркговъ 26 подлыхъ — принял Томашъ* (1563 КартТимч) “поселення за дуже густим лісом (за стіною лісу)”, пор. “частина землі, відділена

від поселення природними або штучними кордонами” (1599 СУМ XVI-п.пол.XVII X 229); *а другою стороною домъ братства купецького стоить къ заулку непрохожому, против дому* (1581 КартТимч) “вуличка біля виходу”, *заулок, завулок* (СУМ III 162) “прохід між двома вулицями; провулок”; *заутокъ* (1608 СУМ XVI-п.пол.XVII X 78) “глухе, віддалене малопримітне місце”, *зауток* (1840 Б-Н 145) “сховок, затишна місцина”; *задворокъ* (XVIII КартТимч), *задворок* (СУМ III 104, 2002 СУССГ 81) “частина двору, що знаходиться позаду хати, за основним двором”, *задверок, задвірок* (2000 СЗГ I 165) “місце для зберігання господарського реманенту, подвір’я”, *задвирок* (2000 ГГ 277) “подвір’я”; *захахолокъ* (1840 Б-Н 148) “місце за горбом” (*хахоль* “горб, височина”); *затишокъ* (1862 Осн V 34) “захист, огорожа з гілля або очерету для того, щоб не згас вогонь”, *затишок* (1999 НГТК 82) “схил горба, повернений від сонця; земельна ділянка, затінена деревами”, “яма, обтикана сосновим гіллям, у яку ховався мисливець під час полювання на тетеруків” (2000 СЗГ I 183); *залісок* (1886 Ж 254) “край лісу, узлісся”; *заселок* (269) “місце за селом”; *закосок* (Гр II 53) “невелика підводна піщана відмілина, яка йде від берега до центру ріки”; *закрайок* (Гр II 54, СУМ III 163, 2000 СЗГ I 169) “край чогось або місце, яке знаходиться зразу після чогось”; *зарінок* (Гр II 90, 2005 СБГ 141) “берег річки, прибережні ділянки землі, покриті рінню, або пасовисько на березі ріки”, *зар’інок* (2003 УГР 656) “пологий берег річки, укритий рінню; пасовисько” та *зарінок* (2000 ГГ 279) “мілина”, “кам’янисте побережжя ріки” (2005 МатГуц 64) (*ріна* “дрібні камінці, відшліфовані водою”); *зарічок* (УРС 1926 280) “річний рукав”, “затока, рукав річки; заливний луг” (1999 НГТК 80); *заводок* (УРС 1926 240) “затока”, “місце, де вода зникає під землею” (1999 НГТК 75) від *вода, заводити*; *задорожок* (1965 Романів 46) “частина ниви за польовою дорогою”; *затінок* (1999 НГТК 82) “схил горба, що знаходиться в тіні; затінена частина поля”. Пор. оніми *Замлинок* (1979 СГУ 205) “ручай басейну Случі, права притока Горині, Прип’яті, Дніпра”; *Зарічок* (1979 СГУ 207) “річки: ліва притока Росі, права притока Дніпра”; *Заставок* (1993 ГСт 134) “став басейну Стиру”; *Застирок* (134) “рукав басейну Стиру”.

3.2.3 другої половини XVII століття фіксуються найменування приміщень та деталей інтер’єру: *запічок* (1683 УЛ XVII 338) “місце за піччю для домашніх предметів, а взимку для спання”, *запійицок* (1965 Романів 46) “те ж, що й запічок” (*пйиц* або *пйец* “піч”: наявний вплив польської — *pjes*); *закамарок* (1840 Б-Н 144) “відділення в коморі, шафі чи скрині” (*камара – кам(е)ра* “шафа, комора”), *закомірок* (1992 Чаб II 37) “обгороджене місце за коморою” або *закамарок* (2000 СЗГ I 168) “ніша в печі для зберігання сірників, закуток” та “невеличка кімнатка, куток” (2005 СБГ 131); *застрішокъ* (1840 Б-Н 147) “край покрівлі”; *закапелок*

(1861 Закр 331, СУМ III 139) “сховок, невеличке місце поза чим-небудь”, очевидно, пов’язане з *каплиця*, можливо, виникло в середовищі семінаристів на ґрунті лат. *capella* (ЕСУМ II 225), за *капелою* чи за *капелиєм* первісно означало “сховок, невеличке місце поза приміщенням, де продавалося та зберігалось вино”, а з часом значення деривата розширилося, і конкретизація поступилася місцем узагальненню “поза чим-небудь”; на цьому ґрунті в діалектах розвинулося й вторинне значення цього слова — “затока річки” (1999 НГТК 76); *засінок* (Гр II 95) “загородка біля сіней, перед сіньми”; *засторонок* (Гр II 102, СУМ III 332, 2000 СЗГ I 177) “відгороджене бокове відділення у клуні або кімнаті”; *закалабок* (1920 Яв 245) “невелика комірчина, запічок”, очевидно, як і *приколибок*, *прикалабок*, *прихалабок*, від *колиба* “курінь”, пор. *халуна* “тимчасова невеличка будівля” (ЕСУМ II 510, IV 571).

3.3. Найменування частин тіла людини або тварини: *затылок* (1606 КартТимч) “задня частина голови, потилиця”, *затилок* (2002 СУССГ 84) “потилиця”; *зашийок* (XVIII ІКІС, СУМ III 414) “задня частина шиї у людини і тварини”, пор. семантичне утворення *зашийокъ* (сер.XVII СУМ XVI-п.пол.XVII XI 51, УРС 1926 292) “удар по потилиці”; *загривок* (1893 УмСп I 235) “карк, те, що знаходиться на потилиці”; *зап’яток* (Гр II 87, СУМ III 286) “задня сторона п’ятки на нозі або закаблук у взутті”, “відросток ззаду ноги у вепра” (2000 СЗГ I 175) та *запійток* (2005 МатГуц 63) “каблук, підбор”; *заріжок* (Гр II 89) “останній шматок шкіри, що знаходиться перед рогами”; *зап’ясток* (1928 СПТ 186, СУМ III 285) “частина руки, що з’єднує п’ясть (долоню) з ліктем або пов’язка чи прикраса на цьому місці”, *запійсток* (2005 МатГуц 63) “манжета”; *заличок* (1984 ДзПА 146) “щока людини, частина обличчя від вилиці до нижньої щелепи”, *залечок* (1987 Корз 120) “внутрішній бік щоки” (*лице* “щока”).

4. Наявні також поодинокі *n.abstracta*, котрі називають явища, що відбуваються за певний проміжок часу або у відповідний період, названий твірною основою: *заранокъ* (XVI СУМ XVI-п.пол.XVII X 182) “початок дня, ранішня година, досвіток, світанок”; *заліток* (Гр II 60) “літній випас худоби”; *заморозок* (УРС 1926 267, СУМ III 220) “явище природи, яке відбувається внаслідок короточасних морозів”; *зазимок* (1928 МРУС 50, СУМ III 127) “приморозок”.

Конфікс об-...-ок.

У середньоукраїнській та новоукраїнській мові, за нашими даними, наявна невелика кількість дериватів із конфіксом *об-...-ок*. У праслов’янський період цей формант був більш продуктивним. Пам’ятки української мови засвідчують одну давню назву *обмилок* (1894 УмСп II 213) “залишок від шматка мила”. Загальним словотвірним значенням похід-

них із цим конфіксом є “назви чогось, яке близьке, прилягає до того, що названо твірною основою”.

1. Найменуваннями *території* є десубстантиви, що зафіксовані в джерелах з другої половини XVI століття: *Городен всихъ 18, вежицы две: у вышки ровны съ обланками, у бланокъ оконъ не дороблено* (1552 АрхЮЗР I/7 587) “місце, територія біля лану”; *обміжок* (1874 Левч 29) “межа, що розділяє дві смуги поля”, “вузька смуга землі, яка відокремлює одну борозну від іншої” (2002 СУССГ 146); *обніжок* (1882 Писк 160, 2002 СУССГ 146) “вузькі смуги землі, що поросли кормовими травами, які обмежують хлібні ниви”, “шерсть з ніг вівці” (1902 Вас 62), “стежка, доріжка, протоптана чи спеціально зроблена” (1984 ДзПА 63).

2. Наприкінці XIX століття з’являються назви *предметів побуту, інструментів* та *їхніх частин*, які прилягають упритул до того, що позначено твірною основою: *облавок* (Гр III 13, СУМ V 517) “борт корабля” (*лава* “вузький місток, колода, перекинута через воду для переходу”); *обніжок* “перекладина між ніжками (стола, стільця)” (УРС 1926 501); *обрамок* (СУМ V 562) “те, чим обрамляється що-небудь, рамка” (можлива мотивація дієсловом *обрамляти*, у такому разі цей дериват слід уважати суфіксальним іменником); *обполок* (2002 СУССГ 146) “крайня дошка з розпиляної вздовж зовнішньої частини колоди”; *обшарок* (2005 СБГ 359) “спеціальний інструмент для округлення заліза”.

Конфікс від-/от-...-ок.

Деривати з цим афіксом називають певну частину від того, що позначено твірною іменниковою основою. В українській мові сформувався кілька лексико-словотвірних груп.

1. З першої половини XVII століття засвідчено поодинокі найменування *осіб*, а саме: *отродокъ* (1621 МатТимч II 70) та *тоть всякъ, не яко отродокъ, но яко зичливий и любезний с[и]нъ отчизни своеей* (1720 ЛВел 48) “виродок”, пор. польське *odrodek*, співвідносно з *родъ*, а також *відрідок* (1918 ІвШум 342) “нащадок”; *відлюдок* (Гр I 218, 1999 Леснова 13) “той, хто тримається осторонь від людей, уникає товариства”.

2. Зоологічні номени представлені *збірною* назвою: *відрійок* (УРС 1953 251) та *відройок* (1984 ДзПА 56) “молодий рій, новий рій” або “штучно створений рій” (2002 СУССГ 42), *отройок* (2005 СБГ 372) “новий рій” від *рій* “бджолина сім’я”, хоча, можливо, це утворення виникло на ґрунті суфіксації дієслова *відроїти(ся)*.

3. Найменування *предметів*, які містять у собі деякі ознаки того, що названо вивідною основою, або є частиною того, що називає мотивувальне слово, за нашими даними, фіксуються в новій українській мові. Наприклад: *відринвок* (1931 Шел 66) “відгалуження труби для стоку води” (*ринва* “труба для стоку води”); *відгілок* (1932 СФТ 137) “те, що

відводиться від основної лінії, відгалуження” від *гілка*, з відтинанням **-к-**; **одлясок** (1958 ДзПодністр 48) “частина ляси біля кітця, яка затримує рибу і не дає їй змоги вийти з нього” (*ляса* “щит із міцних, очищених від листя очеретин”, *кітець* “загорода із очеретяних ляс для вилову риби”); **віджилок** (У-РС 1971 89) “корисні копалини, які розташовані на віддалі від основної лінії, або невелика жила, що відгалужується від основної”; **віднорок** (2005 ВТСУМ 175) “хід основної нори або кормової камери лисиці, борсука”.

4. Назви *місцин*, які починаються від того, що позначено твірною іменниковою основою: **відземок** (1886 Ж 97) “частина стовбура дерева від землі до гілок”, пор. **відзамок** (2005 СБГ 53) “нижня частина спиляного, зрубаного або викопаного з коренем дерева”; **відмежок** (1984 О І 122) “вузька земельна зорана смуга, що розташована при межі”; **відплесок** (1984 ДзПА 255) “мілкий, глухий (без витоку) рукав річки” (*плесо* “вільна від заростей, відносно глибока і спокійна ділянка якої-небудь водойми”).

Для називання *елемента споруди* в сучасній мові використовується похідне **відкрилок** (УРС 1953 235) “частина будівлі, яка прилягає до якогось із крил основної споруди”.

5. Номен *явищ*, які становлять частину від тих, що названі твірною основою: **одзимок** (1840 Б-Н 258), **відзимок** (1909 Д 52) “холод наприкінці зими”; **відзарок** (1886 Ж 97) “відблиск зорі, спалах” (*зоря* “заграва, сяйво”); **відлунок** (1930 Із 114) “відбиття звуків, невелика луна”.

Поруч із відіменниковими новотворами з початку ХХ століття побутують утворення від інших частин мови:

а) відвигукове похідне **відлясок** (Гр І 218) “відголосок пострілу або щиголя; відзвук від звука хляпання по чомусь або шльопання (ляскання)” від *лясь*, *ляснути*;

б) денумератив **відсоток** (1906 Дом 55, СУМ І 640) “процент, зиск із кожних ста карбованців або взагалі число, що показує, яку частину чого-небудь береться з кожної сотні; частина чого-небудь”.

Конфікс про-...-ок.

В українській мові сформувалися дві лексико-словотвірні групи похідних, які творилися за допомогою цього форманта.

1. З кінця ХV століття починає своє становлення група найменувань того, що знаходиться між чимось, названим мотивувальним словом.

1.1. *Ботанічним* номеном виступає десубстантив **пролісок** (Кв-Осн ІІІ 45) “різновид трав’янистої рослини родини лілійних з блакитними чи синіми квітками, які ростуть на лісових галявинах”.

1.2. Більшість похідних складають *локативи*, а саме: *Остаф* **Вї даль тому** **Проселку** (1498 АЛМ І 159) “населений пункт, розташо-

ваний між селами” (село); *Справа записана Степана Сосничченка о визнанню плахот, которие в промурокъ под манастиром з розним недомир перебирано* (1667 АКП 86) “простір між мурами, простінок” (мур); *пролісок* (1886 Ж 773) “місце в лісі або на узліссі, вільне від дерев, галявина”, “прогалина в лісі, просіка” (1999 НГТК 165, 2004 Матіїв 73), *провулок* (Кв-Осн III 36), *проулок* (63) “обмежений двома рядами будинків простір для їзди й ходіння між двома вулицями”; *промежок* (Гр III 471) “польова стежинка між двома полями”; *проверсток* (1928 СПТ 223) “тонкий прошарок у верстві породи іншого складу” (верства “горизонтально розміщена маса чого-небудь, що стикається з поверхнею іншої маси; шар”, з відгинанням **-в-** основи); *прошарок* (1930 СТТМ 140) “шар чого-небудь у чомусь іншому, між шарами чогось іншого”; *прожилок* (1992 РУНГСП 113) “те ж, що й прошарок”; *проплас-ток* (114) “те ж, що й прошарок” (пласт “шар”).

2. Найменування того, що є частиною чогось, позначеного мотивувальним словом і яке в просторі знаходиться між ним:

а) назва рослини: *просуренок* (1922 МельнРос 89) “шафран сорокатиї, народна назва рослини” або “біла, з фіолетовими прожилками квітка, надзвичайно приємного запаху, яка розквітає раніше проліска” (2002 СУССГ 178), також *просурок* (178) “пролісок” (*серен, сирен, сурен* “наст, обледеніла кірка на поверхні снігу, що утворюється від посилення морозу після відлиги”), пор. назву явища природи *просуренок* (1984 ДзПА 266) “іній, ожеледь”;

б) назва деталі одягу: *продолок* (1965 Романів 75) “припіл сорочки чи спідниці”;

в) найменування місцин, деталей споруд: *простінок* (1886 Ж 778) “частина стіни між прорізами вікон, дверей”; *прочолок* (1909 Д 253) “вершина гори або головна, передня сторона будинку”.

3. Трапляється й відзайменниковий дериват з абстрактною семантикою: *промянокъ* (1888 Житецький 74) “назвисько, прізвисько”, утворене від прийменника із займенником у формі знахідного відмінка *про мене*.

Конфікс ви-...-ок.

Перша частина описуваного складного афікса походить із дієслівного префікса **ви-**, що вживався для творення дієслів доконаного виду зі значенням “довести дію до результату” типу *виносити, вивести* та ін. Перші іменники з елементами **ви-** та **-ок** у морфемній будові, за нашими матеріалами, фіксуються в джерелах XVI століття. Новотвори з конфіксом **ви-...-ок** означають щось (місце, предмет або істоту), яке схоже на назване твірною іменниковою основою, але не є ним цілком, тому що неповно виявляє властиві йому ознаки. Гадаємо, правомірним є

визначення таких лексико-словотвірних груп іменників, які утворилися внаслідок конфіксації за допомогою цього дериватора.

1. У середньоукраїнській мові почала формуватися група найменувань *істот*, котрі мають певні якості, що притаманні особам, названим твірною основою: **выблядокъ свидѣтельмъ бытъ не можетъ** (XVI МП 65) “позашлюбна дитина, яка не має права на спадок” від *блядь* (ЕСУМ I 215) “розпусник, гульвіса, повія”, яке, у свою чергу, пов’язане з дієсловом *блудити* “блукати, блудити” (Там само 212, 215). У подальшому трапляються нечисленні утворення: **випанок** (УРС 1953 93) “той, що хоче виділитися серед загалу, показати свою зверхність і перевагу в чомусь, хоча насправді їх не має” (*пан* “особа багата, освічена або та, що займає певне місце в державі відносно свого соціального статусу”).

2.1. Назви *предметів*, котрі містять деякі ознаки з тих, що позначені мотивувальним словом: **вибрудок** (1882 Писк 33) “туща, брудний осад” (*бруд* “грязь, грязюка”); **вижолобок** (1886 Ж 74) “пристрій для годівлі худоби, неглибокий жолоб” (*жолоб* “те ж, що і ясла”); **виріжок** (84) “частина чого-небудь, що видається наперед, виступ” від *ріг* із чергуванням приголосних у корені [г] – [ж]; **вишкварок** (93) “дуже малий обсмажений шматок сала” (те саме, що й *шкварка*); **вибороздок** (1984 О I 96) “остання скиба під час оранки в розгін” (*борозда* “слід, який лишається на землі після оранки”).

2.2. Найменування *предметів*, що є результатами дії, названої твірною основою, або виконаної предметом, який позначений вивідною основою: **вымелокъ** (1500 МатТимч I 143) “плата за помол, прибуток мельника”; **вигніток** (1909 Д 37) “вичавки з винограду, з конопляного сім’я — макуха або щось інше, що побувало під гнітом” (*гніт* “тягар”).

3. Назви *місцин*, які подібні або менші від тих, що позначені твірними іменниковими основами: *Дбе(л) все тое име(н)е мое Дедковцы, выселокъ Комаровку и истровъ Дрыгловъ ибрубъ* (1584 АЖ 138) “невелике селище, яке виникло внаслідок переселення людей з іншої місцевості або іншого населеного пункту, а також поселення людей на новому місці”, це похідне утворилося від дієслова *выселити* за допомогою суфікса **-окъ**, про що свідчать семантичні зв’язки між розглядаєними словами, однак пізніше у свідомості мовців сталася зміна мотиваційної співвіднесеності, у результаті чого твірною основою почав сприйматися іменник *село*; відбувся процес перерозкладу в структурі похідного, унаслідок якого виокремилася нова морфема **ви-...-ок**, за допомогою котрої утворено низку локативів: **вибалок** (Гр I 144, 2004 Матіїв 74) “відріг балки, невелика балка” або “ямка, заглиблена на дорозі, вибита колесами, полозами або водою” (1990 ТранспЛ 184), “вихід з яру, мокра заболочена низина” (1999 НГТК 38),

пор. **Вибалок** (1979 СГУ 100) “назва правої притоки Берестової ріки”; **видолинок** (Гр I 158) “невелика й неглибока улоговина”, **видолинок, видолок** (2004 Матіїв 71) “рівна, плоска місцевість, розташована між горбами чи горами” або “яр; долина; вузька протяжна низина” (1999 НГТК 40); **виярок** (Гр I 202, 2004 Матіїв 74) “невеликий яр із пологими схилами”, “яр; неглибокий яр; ліс з ярами” (1999 НГТК 47); **винорок** (1984 ДзПА 254) “джерело, потік води, що утворюється внаслідок виходу підземних вод на поверхню землі або в колодязь” (*нора* “джерело”); **вижолобок** (1999 НГТК 40) “заглиблення на вершині гори”; **виямок** (46) “яма (природна); невелика яма на дні річки”.

Конфікс над-...-ок.

Базою для творення конфіксальних структур із **над-...-ок** послужили прийменниково-відмінкові форми, у яких прийменник вказував на місце знаходження певного предмета у просторі відносно іншого предмета. Невелика кількість дериватів із цим формантом — відіменникові утворення, зрідка трапляються відчислівникові похідні.

Перший субстантив із конфіксом **над-...-ок** документується в XVII столітті: **надгробокъ** (1622 МатТимч I 454) “пам’ятник над могилою або камінь; епітафія, надгробний напис”, **надгробок** (СУМ V 65) “пам’ятник, камінь, плита і т. ін., встановлені на могилі”. Саме в цей час починає формуватися й загальне словотвірне значення типу: “*те, що знаходиться над предметом, названим твірною основою*”. Пізніше виникло ще кілька похідних такого плану: **надтінок** (1886 Ж 496) “тент, натягнутий зверху на палицю або на щось інше для створення затінку”; **надкрилок** (1931 Шел 55) “частина крила у вітряку”, “елемент невода” від *крило* “одна із сіток невода, бокове полотнище”; **надколінок** (СУМ V 71) “плоска округла кістка, розміщена спереду нижнього колінця стегна”; **надосник** (1990 ТранспЛ 61) “дерев’яний брус, укріплений зверху на металевій осі воза”.

Препозитивна частина конфікса у структурі **надвечірок** (СУМ V 3) “час перед вечором, початок вечора” походить від прийменника *над*, який уживався з іменниками на позначення часу (*над вечір*), а в новотворі **надсоток** (1886 Ж 476) “частина козаків, які складають лишок у сотні, проте належать до полку” — від прийменника *над*, який вказував на кількість (*над сто*).

Конфікс недо-...-ок.

Початкова частина конфікса походить із префікса **недо-**, який вносить у похідне слово значення неповноти вияву предметності, стану або якості, наприклад: *недоум’їник, недокърмка, недомысль* (див. Ср II 374-377) і под. Значення наведених конфіксальних структур виключає

зв'язок із префіксальними дієсловами, який притаманний утворенням *недоносок* (від *недоносити*) та *недопиток* (від *недопити*). На ґрунті поєднання значення конфікса та семантичних ознак вивідних основ формується загальне дериваційне значення типу. Похідні із **недо-...-ок** називають предмет або істоту, яким бракує того, що назване твірною основою.

1. З початку XVII століття засвідчено назви *осіб*, яким бракує того, що названо мотивувальним іменником: *недовѣрокъ* (1627 МатТимч I 482) “маловірний”; *священникъ Кондратъ сталь унѣятомъ, ... православнымъ великіе ругателства дѣлалъ, какъ то: звалъ недовѣрками, геретиками* (1768 АрхЮЗР I/III 381), *недовірок* (Гр II 544, СУМ V 289) “той, хто відступився від православної церкви, або людина іншої віри”; *недоумокъ* (1861 Закр 413) “незрілий розумом, дурнуватий”, *нидоумок* (2005 МатГуц 116) “нетяма, недоумкуватий”; *недоляшок* (1861 Закр 413) “ополячений українець”; *недолюдок* (413) “той, хто не заслуговує на звання людини, або злий, як звір, чоловік”; *недоліток* (Гр II 544) “той, хто не досяг повноліття”; *недопанок* (545) “той, хто поводить себе як пан, або вдає із себе пана, а насправді не є ним”; *недосилок* (1909 Д 176) “той, хто не має сили, слабкий, кому *не до сили* щось зробити”; *недомірок* (2002 СУССГ 139) “низькоросла людина” (*міра*).

2. Назви *предметів* (рідко — *тварин*), які мають лише деякі ознаки чи властивості того, що названо твірною іменниковою основою: *недомірок* (СУМ V 295) “те, що не відповідає звичайній мірі, менше за міру”, “риба, менша за середню величину” (Гр II 545); *недоуздок* (1886 Ж 509) “обротъ — вуздечка без вудил і залізних мундштуків, які вставляють у рот коневі, для прив'язування у хліві”.

3. Найменування *стану середовища*, що зовсім не має чогось, названого вивідною основою: *нидоладок* (2005 МатГуц 116) “безладдя, нелад”.

Конфікс су-...-ок.

1. У конфіксальному утворенні *супоротокъ* (XVI ІКІС) “дитя тварини, яке мертвим вийняте з тіла матері внаслідок розтину” від *пороти* “розтинати, розрізувати” реалізується словотвірне значення “те, що з'явилося внаслідок виконання дії, названої твірною основою”.

Усі наступні фіксації похідних із **су-...-ок** яскраво засвідчують розвиток двох лексико-словотвірних груп, у яких сформувався значення *суміжності та близькості до чогось*, названого твірною основою, а також значення неповноти вияву ознак, наявних у мотивувальному слові.

Природу іменників типу *суголовок*, *сугорбок* можна пов'язувати із префіксованими формами *суголов*, *сугорб*. При цьому **-ок** первісно надавав похідним демінутивного значення. З часом твірною основою у свідомості мовців став сприйматися іменник без **су-**: *горб* – *сугорбок*, *голова* – *суголовок*. Пізніше конфікс почав брати участь у деривуванні

похідних і від інших іменників, котрі зовсім не вживалися із давнім прийменником *су*, наприклад: *болото, долина, край* і под.

1. Найменування того, що у *просторі* розташоване дуже близько (прилягає) до чогось, названого вивідним словом, а саме:

а) найменування *предметів*: *суголовок* (Гр IV 225) “частина вуздечки біля вудил — те, що одягається на голову коня”, “потовщена частина дерев’яної осі” (1990 ТранспЛ 60), “дерев’яний брус, укріплений наглухо зверху на металевій осі воза” (2004 Матіїв 28), *сугловок* (Гр IV 225) “кут скрині”; *сукрайок* (ЛексФр 231) “те, що прилягає до краю, окраєць”.

б) назви *місцин, територій*: *суголовок* (1918 ІвШ 192) “поперечна смужка уздовж зораних загонів”, “польова дорога, межа між кінцями нив у вигляді незасіяної смуги” (1965 Романів 85) або “кінець ниви, де повертають коня під час оранки” (2000 СЗГ II 184); *судолинок* (1984 ДзПА 253) “придолинок”; *сумежок* (2005 СБГ 533) “межа між двома городами”;

2. Назви того, що неповною мірою виявляє ознаки предметів або явищ, які позначені мотиватором, є найменуваннями *рослин, речовин, місцин, стану*. Наприклад: *сугорбок* (1886 Ж 932) “горб, за розмірами менший від звичайного”, “невелика гірка, горбик” (1999 НГТК 165); назва *стану середовища*: *сутінок* (1898 УмСп IV 95) “присмерк”; *сурінок* (1922 МельнРос 53) “рослина, яку плекають із насіння, з якого добувають олію” (*ріпа* “вид рослин”, синонім до *рипій* або біла *ріпа*); *сутісок* (Гр IV 332) “вузька вулиця, тісний прохід” (очевидно, від *тісний* із усіченням прикметникового суфікса *-н-*); *суглинок* (2004 Матіїв 72) “земля, яка в своєму складі має багато глини”.

Конфікс пере-...-ок.

Одне із найдавніших утворень, у структурі якого вичленовується формант *пере-...-ок*, локатив *перестанок* (до 1672 ЛСам 185) “невелика зупинка на відпочинок” постав унаслідок суфіксації за допомогою демінутивного *-ок* від іменника *перестан* “зупинка, припинення”, яке у свою чергу мотивується дієсловом *перестати* “припинити виконання якоїсь іншої дії” (рухатися, говорити і ін.). Однак у зв’язку з певними особливостями життя народу, біля перестанків, які влаштовувалися на довгому шляху від одного міста до іншого, стали з’являтися невеликі поселення людей, що міняли коней, обслуговували подорожніх, а пізніше виконували не тільки цю роботу. Такі хутірці продовжували називатися *перестанками*, проте семантично ця назва почала співвідноситися з іменником *стан* “поселення”, пор. також *станище* “місце зупинки на дорозі”.

Усі деривати, що пізніше утворилися за допомогою конфікса *пере-...-ок*, формують такі лексико-словотвірні групи.

1. Найменування *осіб*, котрі мають лише деякі характерні ознаки того, що названо вивідним словом: *переляшок* (1886 Ж 618) “ополя-

чений українець”; **перестарок** (1909 Д 212) “дівчина, що не одружилася в певний час і вважається старою дівою” від *старий*.

2. Назви *тварин*, які пережили той період часу, що позначає твірна основа: **переліток** (1918 ІвШ 161) “ягня, яке пережило одне літо”, **перелиток** (2000 СЗГ II 38) “тварина, яка перелітувала”; **перелярок** (СУМ VI 323) “вовк тогорічного виводку” (*яр* “весна”).

3. Найменування *предметів домашнього вжитку*, які неповністю виявляють ознаки, названі мотивувальним іменником: **перескринок** (1909 Д 211) “шухляда у скрині, відгороджений жолобець на дрібні речі”; **переситок** (ЛексФр 164) “сито із сіткою, у якій не дуже дрібні прутики”; **перехресток** (1984 ДзПА 63) “поперечна частина хреста або предметів, подібних до хреста”.

У конфіксальній структурі **перечілокъ** (1902 Вас 24) “верхня частина вуздечки” реалізується словотвірне значення “те, що пролягає поперек чогось, названого мотивувальним словом”.

4.1. З кінця XVII століття відомі назви *місць*, що знаходяться між чимось або сполучають щось: *дом мой ...*, *стоячий в перевулку* (1695 КІС) “обмежений двома рядами будинків простір для їзди і ходіння між двома вулицями”; **перемежок** (1874 Левч 130) “вузька земельна смуга землі між ділянками городу, лану, поля”; **перехресток** (СУМ VI 315) “місце перетину шляхів, стежок, вулиць і т.ін.”, **перекръсток** (2002 СУССГ 158, 2005 СБГ 401) “перехрестя, роздоріжжя” або “перехрещення протяжних географічних об’єктів” (1999 НГТК 141), **перехръсток** (142) “перехрещення доріг”; **перешарок** (СУМ VI 320) “проміжки між шарами ґрунту”; **перешийок** (321) “вузька смуга суші, що сполучає два материки або материк із півостровом”.

4.2. Назви *місць*, *споруд* та *їхніх частин*, котрі не повністю виявляють ознаки того, що названо мотивувальним словом:

а) найменування *місцин*: **перекалок** (1840 Б-Н 276) “брудна частина дороги, яку неможливо об’їхати” (*кал* “бруд, багно”); **передвірок** (Гр III 116) “частина двору перед будинком”; **перелярок** (1909 Д 213) “неглибока улоговина, ритвина, вибоїна або поперечний яр”; **перебалок** (1928 СПГ 214) “невелика балка, вибалок”; **перегорок** (СУМ VI 155) “височина часто з пологими схилами, пагорок”, “невисока полога гірка, горб” (1999 НГТК 141); **перелісок** (СУМ VI 215, 1999 НГТК 142) “невеликий ліс”.

б) номени *споруд* та *їхніх елементів*: **перетинок** (Гр III 140) “невеликий поперечний тин” (*тин* “огорожа, сплетена з гілля середньої товщини, або паркан”); **перестінок** (1952 Мельн 88) “невелика стіна у приміщенні, завдяки якій кімната розділена на частини або частина стіни між прорізами вікон чи дверей”, “стінка, що відділяє одну кімнату від іншої” (2004 Матіїв 24) та “другорядна стіна будівлі, простінок” (2005 СБГ 404).

5. У десубстантивному абстракті *переднівок* (1909 Д 207) “години перед битвою або збором урожаю” (днівка “денна робота”, з елізією **-к-** основи) зреалізоване словотвірне значення “те, що передує чомусь, названому вивідним словом”.

Конфікс перед-...-ок.

За нашими матеріалами, похідні з формантом **перед-...-ок** — новотвори сучасної української мови, фіксуються у словниках та писемних пам’ятках ХХ століття. Перший елемент конфікса походить із прийменника *перед*, який уживається на позначення розташування у просторі перед чимось: *перед обідом, перед будинком* та інше.

Наприклад: *передобідок* (Гр III 117) “час перед обідом”; *передсвітанок* (СУМ VI 177) “передсвітанковий час”, може виводитися від *світанок* (Гр IV 109) або від прийменниково-відмінкової форми *перед світанком*.

Конфікс роз-...-ок.

На ґрунті дієслівного префікса сформувалася перша частина конфікса **роз-...-ок**. Похідні слова реалізують значення “те, що є відгалуженням чогось, названого твірною основою”. У сучасній мові фіксуються кілька іменників, у структурі яких вичленовується цей формант, наприклад: *розкорінок* (1928 СПТ 228) “частина дерева, що знаходиться в землі і має розгалужену форму”; *розгілок* (1931 Шел 87) “розгалуження мережі, обмотки” від *гілка* з відгинанням **-к-**. Треба думати, що первинно ці деривати були віддієслівними похідними, тобто творилися від *розкорінитися* та *розгілитися* за допомогою суфікса **-ок**. З часом, коли встановилися мотиваційні зв’язки безпосередньо з іменниками *корінь* та *гілка*, слова *розкорінок* і *розгілок* стали сприйматись як конфіксальні новотвори.

Конфікс уз-...-ок.

Деривати з цим конфіксом уперше фіксуються в пам’ятках XVI століття: *Которая (границя) идет ... в долину снежную просто на взгорокъ Клиноватой ниви* (1506 АрхЮЗР 1/VI 9) “частина гори біля підніжжя або невелике підвищення землі”, пор.: *узгорокъ* и сама гора с лѣсомъ и з садовою здавна належит Коробкомъ, а не Зарѣцким (XVIII ДНМ 23) “незначне підвищення на поверхні землі біля підніжжя гори”.

У новій українській мові документується ще кілька іменників із цим конфіксом: *узлісок* (Гр IV 324) “край лісу”; *узміжок* (УРС 1926 796) “край межі”; *узголюнок* (2005 МатГуц 200) “узголів’я”.

Конфікс у-...-ок.

Іменники з цим формантом називають “те, що має лише деякі ознаки чогось, позначеного твірною основою”, вживаються головню в діалектах. З XIX століття розгляданий афікс продуктивно почав діяти у сфері іменникових твірних основ.

1. Номени *осіб*: *ублюдок* (СУМ Х 357) “неповноцінна, нікчемна людина” (пор. *выблядокъ* — XVI МП 65 “ублюдок, позашлюбна дитина”). Очевидно, похідне від *блуд* (СУМ І 202) “статева розпуста” або від *блудити* (ЕСУМ І 212) “блукати або вести розпусне статеве життя”, [л], певне, за аналогією до *блядь* “той, хто займається аморальними вчинками” (Там само 215).

2. *Локативні* назви, найменування *предметів* і т.ін.: *ушулок* (1974 Лис 222) “закопаний у землю стовп у стіні будівлі або огорожі з видовбаним глибоким пазом, у який вставляються дошки, обтесані колоди” (*авишло, шула, овиуло* “стовб в огорожі, у котрий вставлені дошки” — Там само 24, 141, 237), “перша відрізана від паляниці скибка” (2000 СЗГ II 219); *ушийок* (Гр IV 371) “шкіра на потилиці або перешийок”; *ускалок* (1984 О II 321) “частина скалки, тріска, якою світили” від *скалка* з усиченням *-к-*; *участок* (1984 О I 325) “ділянка землі, відокремлена від інших” (*часть* “частина”); *куньок* (2000 СЗГ II 218) “ковзан”, пор. *кунька* (I 268) “ковзан”.

Конфікс *через-...-ок*. В українській мові існує лише один дериват такої структури зі словотвірним значенням “*предмет*, котрий пролягає через щось, назване твірною основою”: *черезсідлок* (1990 ТранспЛ 151) “ремінь, який тримає упряж на сідлі” (*через сідло*).

* * *

1. У середньо- та новоукраїнській мові кількість конфіксальних номенів на *-ок* зростає і становить близько 500 одиниць. Деякі конфіксальні морфеми (*об-...-ок*, *на-...-ок*, *по-...-ок*, *па-...-ок*) були відомі в праслов'янській мові, частина сформувалася у давньорусько-українській мові (*при-...-ок*, *о-...-ок*, *без-...-ок*, *из-...-ок*, *под-...-ок*).

Високу продуктивність у досліджуваній період виявляють конфікси *під-...-ок*, *при-...-ок*, *за-...-ок*, *о-...-ок*, *пол(полу)-...-ок*, досить продуктивними стають структури з формантами *на-...-ок*, *па-...-ок*, *по-...-ок*, *від-...-ок*, *ви-...-ок*, *про-...-ок*, *пере-...-ок*. Меншою продуктивністю відзначаються афікси *су-...-ок*, *недо-...-ок*, *у-...-ок*, *з-...-ок*, *над-...-ок*, *об-...-ок*. Серед двадцяти трьох конфіксів із постпозитивним компонентом *-ок* наявні й малопродуктивні: *без-...-ок*, *уз-...-ок*, *перед-...-ок*, *роз-...-ок* та *через-...-ок*. Спостереження за продуктивністю описуваних афіксів упродовж писемної історії української мови дозволяє зробити висновок, що бурхливий ріст чисельності конфіксальних похідних припадає на XVI століття, крім того, фактично вже на кінець XVII століття були сформовані всі словотвірні типи.

2.1. Порівняно з попередніми періодами, у XIV-XXI століттях спостерігається збільшення назв *предметів*, що утворюються за допо-

могою конфіксів із постпозитивною частиною **-ок**. Найбільшу кількість складає лексико-словотвірна група найменувань предметів, котрі лише за деякими ознаками подібні до названих твірною іменниковою основою або не повністю є тим, що названо мотивувальним словом. Зібраний фактичний матеріал показав, що у творенні назв предметів бере участь більше десяти конфіксальних морфем на **-ок** з препозитивними частинами **під-, пів-/полу-, при-, о-, па-, від-, ви-, недо-, су-, з-, пере-** (*підрешіток, пудпасок, полуботокъ, піўтопорок, півчобіток, прикадок, очіпок, паборонок, відринвок, вижолобок, недоуздок, суглинокъ, збанок, переситок* та ін.).

2.2. Конфікси **під-...-ок, при-...-ок, за-...-ок, пів-/пол(полу)-...-ок, па-...-ок, по-...-ок, від-...-ок, о-...-ок, про-...-ок, ви-...-ок, над-...-ок, пере-...-ок, су-...-ок, у-...-ок, з-...-ок, об-...-ок, уз-...-ок** творять *локативні* найменування (*підгірок, піддашок, піўланок* “поле площею в 50 квадратних метрів, як правило, далеко від дому”, *пригорок, прихаток, замежокъ* “смуга землі або місце за межею”, *закапелок, загривок, обміжок, острішок* “край стріхи (даху) над стелею”, *пагорбок, поднівок* “площа землі, яку можна зорати за день”, *відплесок* “мілкий, глухий (без виток) рукав річки”, *промутокъ* “простір між мурами, простінок”, *пропласток* “шар чого-небудь у чомусь іншому, між шарами чогось іншого”, *вибалок, надколінок* “плоска округла кістка спереду нижнього колінця стегна”, *сумежок* “межа між двома городами”, *згірок, узміжок* “край межі”, *устинок* “звужений вхід верші або ятера” тощо).

2.3. Більше десяти формантів (**під-...-ок, при-...-ок, за-...-ок, пол(полу)-...-ок, па-...-ок, по-...-ок, од-...-ок, про-...-ок, над-...-ок, недо-...-ок, без-...-ок** та інші) продукують *n.abstracta* (*нідбасок* “баритон”, *нідвесілок* “передвесільний обряд”, *призимок* “похолодання, приморозки напровесні”, *примирок* “примирення”, *полуденок* “середина дня”, *заморозок, пасвіток* “відблиск, заграва”, *понеділок, одзимок* “холод наприкінці зими”, *промнюокъ* “прізвисько”, *надвечірок, нидоладок* “безладдя”, *безцінок* тощо).

2.4. Усього 11% від загальної кількості зафіксованих похідних іменників складають назви *істот* — *осіб* і *тварин*, котрі функціонують ще в ранній середньоукраїнській мові. Однак у творенні цих мовних одиниць бере участь більша частина афіксів, наприклад: **під-...-ок** (*подсудокъ, подсуседокъ, подписокъ, підліток, подпанокъ, піддівок, підкухарок, підкучерок, підпасок, подсвинокъ, під'ярок*), **при-...-ок** (*приземок, придуток*), **за-...-ок** (*залубок, зарібок, загніток*), **о-...-ок** (*орябок, озимок*), **пол(полу)-...-ок** (*полупанокъ, півпанок, півбожок, полувірок, полтурибок, полукровок, півдівок*), **на-...-ок** (*накоренок, нашкурок, накуранок, назимок*), **па-...-ок** (*пахо(л)окъ*), **по-...-ок** (*послідок, поєдинок, поодинок*), **від-...-ок**

(відлюдок), **ви-...-ок** (выблядокъ, випанок), **пере-...-ок** (переляшок, перестарок), **су-...-ок** (супоротокъ), **недо-...-ок** (недоверок, недоумокъ, недоляшок, недоллюдок, недоліток, недопалок, недосилок), **у-...-ок** (ублюдок), **з-...-ок** (зчадокъ), **без-...-ок** (безсилок, безпальок, безлюдок та ін.).

2.5. З XIV століття засвідчено небагато найменувань зі значенням *сукупності*, до складу яких входять форманти з першими частинами **при-**, **о-**, **на-**, **по-**, **від-**, **з-**, **без-** (*привѣнок* “подарунок чоловіка дружині на другий день після весілля”, *оберемок*, *набуток* “майно”, *політок* “урожай, збір”, *відройок* “молодий рій, новий рій”, *зройок* “те саме”, *безматок* “бджолина сім’я без матки” та ін.).

2.6. *Ботанічні* назви трапляються з XVII століття, і в подальшому їх нараховується небагато. До деривування назв рослин залучені конфікси **під-...-ок**, **полу-...-ок**, **при-...-ок**, **о-...-ок**, **па-...-ок**, **по-...-ок**, **від-...-ок**, **на-...-ок**, **про-...-ок** (*підлісок* “лісова фіалка або духмяна фіалка”, *полуцвіток* “фіалка триколірна”, *припеньок* “опеньок”, *опеньок*, *пародокъ* “кислий, незрілий плід”, *покоренок* “частина стовбура біля дерева”, *відземок* “частина стовбура дерева від землі до гілок”, *намулук* “рослина, що росте біля річок, ставів, на болотах”, *пролісок* та ін.).

2.7. Зовсім небагато зафіксовано *матеріально-речовинних* номенів, котрі почали інтенсивне формування в новій українській мові, наприклад (*підпінокъ* “проста горілка”, *огузок* “м’ясо із задка”, *натитокъ*, *поярк* “шерсть від першої стрижки молоді вівці, народженої весною”, *проверсток* “тонкий прошарок у верстві породи іншого складу”, *суглинок*).

3. Мотиваційною базою для конфіксальних дериватів з кінцевим **-ок** в українській мові служать переважно іменники. Кілька конфіксальних структур утворено від дієслівних твірних основ: *огарок* “недогорілий шматок свічки або недопалок”; *огризок* “переїди стебел кукурудзи; надкушене яблуко або груша; маслак”; *остружок* “залишки деревини після стружки”; *омилок* “маленький шматок мила, що лишився після прання”; *отилок* “сніп, на два боки обмолочений”; *осушок* “шматок сухого хліба”; *ощіпок* “плоский прісний хліб”, *ощіпок* “перепічка з вівсяної муки”. Кілька дериватів — відчислівникового походження: *поєдинок* “хазяїн, що має лише одну пару волів”, *поодинок* “старий дикий кабан, що живе окремо від стада”, *відсоток* “процент, зиск із кожних ста карбованців або взагалі число, що показує, яку частину чогонебудь береться з кожної сотні”. Іменники *засобок* “задня частина сорочки або зборки на спині кожуха вверх від талії” та *променокъ* “назвисько, прізвисько” мотивуються займенниками. Дериват *звышокъ* “надлишок чогось, надмір” утворено від прислівника *выше* “більше, надмірно”.

Серед досліджуваних слів наявні іменники, які в лінгвістиці мають назву “багатоструктурні” [Тихонов 1970 83], вони структурно і семан-

тично співвідносні з кількома твірними основами: *зарибок* “риба, яку випустили у воду для розмноження”, *заводок* “затока”, *загніток* “особа, яка переживає нещастя (перебуває під гнітом якоїсь біди)”, *заглемездок* “предмет, який зроблено неохайно” (діал. *глемезд* “щось негарне, неохайне”), *заморозок* “явище природи, яке відбувається внаслідок короткочасних морозів”. Ці деривати можна трактувати як конфіксальні (коли вважати їхніми твірними основами іменники: *риба*, *вода*, *гніт*, *глемезд*, *мороз*), так і суфіксальні (коли вважати їхніми твірними основами дієслова: *зарибити*, *заводити*, *загнітити*, *заглемездити*, *заморозити*). Полімотивованими є також іменники *обміжок* “межа, що розділяє дві смуги поля” (від *межа* або від *обмежити*), *обкісок* “пропуск при косінні” (від *косити*, *обкосити*). Деривати *выселок* “невелике селище, яке виникло внаслідок переселення людей з іншої місцевості або іншого населеного пункту, а також поселення людей на новому місці” можуть установлювати семантичні зв’язки як з іменниками в називному відмінку, так і з префіксальними дієсловами (від *село* та *выселити*), *вишкварок* “дуже малий обсмажений шматок сала” (від *шквара* та *вишкварити*). Фіксуються іменники, що можуть мотивуватися префіксальними й безпрефіксними дієсловами, наприклад: *учинок* “те, що зроблено, діло, справа” (від *чинити* або *учинити*).

4. Конфіксальні структури з кінцевим елементом **-ок** складають значний пласт лексики української мови. Виступаючи оригінальною моделлю морфологічного словотворення, вони, безсумнівно, справили значний вплив на формування афіксальної словотвірної системи мови. Розглядані іменники творяться, як правило, в уснорозмовному мовленні, з часом проникаючи в літературну мову.

Конфікси із постпозитивним елементом **-ок**, увійшовши свого часу до інвентаря дериваційних засобів української мови, досить активно функціонують нині поряд із іншими двохелементними формантами.

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ **-(Н)ИЦЯ**

Конфікс на-...-(н)иця/-(н)иця.

1. Джерела XIV-XVI століть засвідчують давню назву *особи: наложниця* (др.пол.XVI Житецький 47). Нова українська мова успадковує це утворення: *наложниця* (СУМ V 121) “коханка”.

2. З першої половини XX століття зрідка фіксуються десубстантиви на позначення *рослини*, а саме: *насмітниця* (1928 Бот 250)

“рослина, що росте на смітнику”; **настеблиця** (1984 О І 477) “медова трава шерстиста”.

3. Найбільшу кількість розгляданих іменників, що функціонували в мові XIV-XXI століть, складають назви із семантикою *предметності* (предмет, який знаходиться на тому, що назване твірним словом); ці деривати мотивовані в основному іменниками.

3.1. В обстежених пам’ятках середньоукраїнської та новоукраїнської мови трапляються такі утворення на позначення *предметів побуту та їхніх деталей*. Частина з них успадкована з праслов’янської доби: *Евангеліє тисаное ... з нарожницями пуклястими* (1637 АрхЮЗР І/10 145) “металеві накутники на книзі”, **наріжниця** (1984 О ІІ 457) “деталь даху, саней” (*рогь* “куток”). Новотворів небагато: **наочниця**, *стило* (в іншому списку *сткло*) *очне* (сер. XVII СлЛекс 140); **напірниця** (1894 УмСп ІІ 131) “перша наволочка, у яку насипають пір’я або пух”; **настольниця** (1974 Лис 134) “скатертина”.

3.2. У середині XVII століття *частину одягу*, призначену розташовуватися на тому, що називає мотивувальне слово, іменували здебільшого успадковані ще з праслов’янського періоду деривати, а саме: **наржквици** (1462 ССУМ ІІ 25) “частина одягу священика — нарукавники”, пор. сучасне діал. **нараквица** (Брод 308, 1997 ГуцГ 131) “шкіряний манжет; в’язані манжети, які носили на руках під сорочкою”. З давньої руськоукраїнської мови відомий іменник **нарамниця** *воинскаѧ* (сер. XVII СлавКор 471) “наплічник”.

У новій українській мові знаходимо низку невідомих раніше дериватів, наприклад: з *другою стороною положил канаки, манелѣ*, **наушници**, *ланцужки* (др.пол. XVII Радив 337), пор. пізніше **наушниця** (1840 Б-Н 239) “сережка”; **нашійниця** (1840 Б-Н 239) “намисто”; **наперсниця**, *вовняна онучка* (Брод 308), **наперсниця** (1997 ГуцГ 130) “сукняна накладка для пальців ніг”; **нарушниця** (131) “в’язані манжети, які носили на руках під сорочкою” (*рука, на руку*, з асиміляцією **ч : ш**).

3.3. Збірними числівниками мотивовані говіркові новоукраїнські номени *споруд та пристроїв*, наприклад: **надвійниця** (Брод 307) “пліт із двох секцій”; **натрійниця** (309) “сплавний пліт із трьох секцій”. Такі назви можуть творитися й від прикметників, а саме: **надовжниця** (307) “пліт із двох секцій” (*довгий*); **наширниця** (309) “дуже широка секція плота” (*широкий*).

4. Словники першої половини XX століття фіксують, певне, семантичне утворення з *абстрактним* значенням **нашійниця** (Гр ІІ 535) “борги, грошові зобов’язання”.

Конфікс о-...-(н)иця.

1. Інколи в діалектах натрапляємо на назву *тварини* з цим формантом: **оземиця** [1983 Куриленко 48] “ялова корова”, певне, від *о зимі*, бо всі тільні корови, як правило, розтелюються взимку чи ранньої весни, а ялівка — ні.

2. Упродовж ХХ століття конфікс о-...-(н)иця бере участь у творенні поодиноких *соматичних* номенів за місцем їх знаходження: **окісниця** (1918 Дубр 309) “надкісна пліва”; **охрясниця** (309) “надхрящева плівка” (*хряц*).

3. Нечисленні назви *хвороб*: **онирковиця** (1992 РУМед 73) “перинефрит” (*нирка, нирковий*).

Конфікс па-...-(н)иця. Пам’ятки середньоукраїнської мови фіксують давні іменники **падчериця** (1484 ССУМ II 120) “нерідна дочка одного з подружжя, яка доводиться рідною іншому” (цей дериват, можливо, праслов’янського походження, утворено від давньої основи **dьkter-*, відбитої у ст.сл. **дцерьь**, рос. *дочь*, укр. *дочка*, документується в джерелах др.пол. ХІХ століття — див. ЕСУМ IV 252; у сучасній українській літературній мові має форму *падчїрка, падчерка* — СУМ VI 14) та **павечерниця** (1536 АрхЮЗР I/7 9) “коротка відправа після вечерні”. Нових утворень обстежені джерела наступного періоду не засвідчують.

Конфікс по-...-(н)иця.

1. У ХХ столітті невелику групу з цим афіксом формують іменування *людей*, мотивовані різними частинами мови, а саме: **побічниця** (1926 СПрМ 75) “підложниця”; **поліжниця** (СУМ VII 73) “жінка під час пологів або зразу після них” (*ліжко, лежати*), **посидільниця** (319) “ледащиця” (*сидіти*).

2. Назви *тварин* трапляються в лексикографічних працях початку ХХ століття, а саме: **поверховиця** (Гр III 210) “риба” (*верховий*).

3. Номеном *рослини* є дериват **повитиця** (СУМ VI 662) “витка без коренів, паразитична однорічна трав’яниста рослина”, пор. діалектний варіант **повитниця** (1974 Смик 130) “те саме” від *витися* або *повитися*.

4. Назви *предметів* із конфіксом по-...-(н)иця в новоукраїнській мові репрезентовані небагатьма утвореннями, які окремих лексико-словотвірних типів не формують, наприклад: **поземниця** (1930 СТТМ 135) “рівень (прилад)”; **побічниця** (Гр III 204) “горизонтальна планка, яка з’єднує ніжки стола”, “бильця” (СУМ VI 619), “бокова дошка ліжка, бокова коротша стінка ліжка” (1984 О II 85); **покрайниця** (101) “крайня нитка в полотні”.

5. *Локативне* утворення **потьлиця** в давньоруськоукраїнській мові мало семантику “спинний хребет у тварини”. У середині ХVІІІ століття

цей дериват вживався у значенні “задня частина голови”: *и оним(ъ) полѣномъ намѣреваючи вдарить по потилицѣ* (1750 ДДГ 313) (тил). У сучасній українській мові за похідним *потилиця* (СУМ VII 407) закріплюється останнє з наведених значень — “задня частина голови над шиєю”.

6. Спорадично в діалектах другої половини ХХ століття фіксуються десубстантиви на позначення *хвороби* за місцем її перебігу, а саме: *почеревиця* (1984 О II 129) “дизентерія” (хвороба в черевній порожнині).

Конфікс не-...-(н)иця.

1. До словників нової української мови потрапляють поодинокі найменування *осіб* із розгляданим формантом, наприклад: *неплодниця* (1918 ІвШум 21), *неплідниця* (1928 МРУС 16) “безплідна жінка”.

2. Рослину називає десубстантив *незбудниця* (ЕСУМ IV 66) “галінсога дрібноцвіта” від *збути* (*збуду*) (ця рослина — дуже злісний бур’ян, якого важко збутися).

3. Із XVII-XVIII століть фіксується найменування *оповіді*, побудованої на вигаданих фактах: *А зачни-но минѣ хоч якои небелицѣ* (к. XVII-п. XVIII Інт 53) (*не было*), *небилиця* (1894 УмСп II 177, Гр II 536, СУМ V 248) “те, чого немає в дійсності; нісенітниця, дурниця; невеликий фольклорний твір із сатиричним або гумористичним змістом, побудований на каламбурі”.

Конфікс без-...-(н)ица/-(н)иця.

1. З кінця XIX століття лексикографічні джерела зрідка засвідчують найменування *осіб*, у яких відсутнє те, що названо мотивувальною основою. Творилися такі деривати від іменників та прикметників, наприклад: *безприданниця* (1893 УмСп I 24, 1918 ІвШум 21, СУМ I 142) “безприданка” (*придане, без приданого*); *безвінниця* (1893 УмСп I 24, 1918 ІвШум 21) “безприданниця” (*віно “посаг”*); *безплодниця* (1918 ІвШум 21), *безплідниця* (1926 Саб 15) “жінка, яка не може мати дітей”.

2. Поодинокі конфіксальні десубстантиви є назвами *рослин*: *безплідниця* “рослина, яка не плодоносить” (1928 Бот 175); *безстидниця* (1974 Смик 12) “суничник дрібноплодий”.

3. Окрім успадкованого з давньоруськоукраїнської мови іменника *безълепица* (1598-1599 СУМ XVI-п.пол. XVII II 45) “дурниця”, в обстежених текстах XVII-XVIII століть натрапляємо на деякі *абстрактні* новотвори: *от безкормицы лошади попадали многие* (1669 АЮЗР VIII 112) “голод”; *слѣпая неблагодарность, не чувствуя за 1000 бездѣлиц, всякій день роцет на промысл вѣчнаго* (1787 Ск II 116) “дрібниця” (*дѣло*), *безділиця* (Кв-Осн I 24) “дрібниця”.

4. Назвами *стану природи та людини* є пізно засвідчені праслов'янські іменники *безпутиця* (1886 Ж 21) “бездоріжжя” та *безсонниця* (1918 ІвШум 22, СУМ I 147) “безсоння”.

Конфікс при-...-иця/-(н)иця.

1. В одинадцятитомному “Словнику української мови” засвідчено найменування багаторічної *рослини* родини злакових — *прибережниця* (СУМ VII 552).

2. Середньоукраїнська мова успадковує давній іменник на позначення *елемента військового одягу* *прильбиця* (*шлемъ, helm*) (1560-і КА 445/104). У текстах XVI століття натрапляємо на це ж слово, але в іншому значенні: *коней 20 въ панцырахъ, прилбицахъ* (1561 АрхЮЗР I/7 215) “частина кінської упряжі”. У джерелах новоукраїнської мови згадане похідне *прилбиця* (1926 Кр 1301) фіксується в першому із наведених значень — “частина шолома, що захищає лоб”.

3. У словниках кінця минулого століття трапляються термінологічні номени *хвороб* за місцем їхнього перебігу, а саме: *прикутниця* (1992 РУМед 71) “парапроктит”; *припрутниця* (84) “простатит” (*прутень* “чоловічий статевий орган”).

Конфікс за-...-(н)иця/-(н)иця.

1. Наприкінці минулого століття словники документують найменування *рослини* — *загнітиця* (1991 Смик 62) “скребниця аптечна”.

2. З першої половини XX століття серед назв *предметів* виступає давній дериват *заушниця* та його варіанти на позначення прикраси, а саме: *заушниця* (Гр II 112, Довге) “сережка”, *завушниця* (СУМ III 374), *завушниця, завушниця* (1974 Лис 76) “те саме”; а також поодинокі відіменникові новотвори, наприклад: *заворітниця* (УРС 1926 241) “приворітна жердина”, “жердина, якою закривають прохід у плоті” (1997 ГуцГ 73).

Числівником мотивований іменник *затр'їйниця* (Брод 280) “пліт із трьох секцій”.

3. Досить пізно фіксується *локативний* десубстантив *заворітниця* (УРС 1926 241) “місце за воротами”.

4. Назвою *хвороби* за місцем її перебігу виступає давнє похідне *завушниця, заушниця* (Гр II 112, 1960 СПГ 37, СУМ III 63) “запалення заушних залоз”, *завушниця* [1999 Баденкова 9] “ангіна”. Новими є деривати *заногтиця. paronychia* (сер.XVII СлавКор 450) “нарив на пальці під нігтем”, *загнітиця* (1909 Дуб 254), *занігтиця* (1918 ІвШум 123, 2002 СУССГ 82), *заніхтиця* (1997 ГуцГ 77) “запалення нігтьового валика” (*ніготь*); *зазубиця* (Брод 278) “наріст на яснах”.

5. На початку XX століття зафіксовано назву *обрядової дії* *зaduшниця* (1902 ГалЛем 415) “служба Божа за душі померлих”.

Конфікс полу-...-(н)иця/-ниця.

У першій половині минулого століття засвідчено утворення, яке є назвою *тварини* за подібністю до того, що позначене вивідним словом, а саме **полурибиця** (1927 СЗН II 107).

На початку XVII століття задокументовано абстракт *полднoчниця*, пор. ц.сл. **полунощниця** (Ср II 1140): *члсть до Бжеи слдґбы..., до всѣ(х) часов, до вечерни, до повечерни, до полднoчницы, до всенoчных* (1619 ЄУ 70). У подальшому цей конфікс продуктивності не набув.

Конфікс у-...-иця. На початку XX століття лексикографічні джерела фіксують успадкований із давньоруськоукраїнської доби іменник **усобиця** (1918 ІвШум 51) “чвари”.

Конфікс під-...-(н)иця.

Похідні з цим формантом засвідчені досить пізно — лише з кінця XIX століття. Майже всі виявлені деривати відіменникового походження.

1. Найменування *істот* репрезентовані невеликою кількістю назв *осіб* за місцем виконання обов’язків, а саме: **підбічниця** (1894 УмСп II 152) “наложниця”, “дружина” (УРС 1926 557); **підложниця** (1894 УмСп II 152, СУМ VI 251) “наложниця, коханка”.

2. Нечисленими є номени *тварин*, наприклад, **підколосьниця** (1927 СЗН I 41) “птах” (очевидно, така назва дана з огляду або на місце народження, або на місце проживання).

3. Назвою *рослини* є десубстантив **підкрапивниця** (1974 Смик 128) “суниці зелені”.

4. Найпомітнішу групу складають номени *предметів*, розташованих під тим, що позначено твірним словом, наприклад: **підтарільниця** (1909 Дуб 318) “підставка під тарілку”; **підгорлиця** (1912 Бат 284) “підборідник”, “нижня частина ярма” (1984 О II 67); **підчеревниця** (76) “ремін, що з’єднує посторонки під черевом коня”; **підвіконниця** (1992 Чаб III 114) “підвіконня”.

5. На початку XX століття фіксуються *локативи*: **підгорниця** (Гр III 163) “місце, куди припливає риба після того, як пройде через вхідний отвір” (*горно, горнути*) та **підворітниця** (1918 ІвШум 304) “місце під воротами, підворітня”.

6. З початку XX століття задокументоване найменування *хвороби* за місцем її виникнення: **під’язичниця** (Гр II 185, 1984 О II 72) “вид дитячої хвороби, пухир під язиком”.

Конфікс через-...-(н)иця. З початку XX століття в лексикографічних джерелах спорадично засвідчені відіменникові *локативні* та *абстрактні* назви, наприклад: **черезмежниця** (1926 ПУРС 260, 1930 СТТМ 260) “черезсмузжя” (*межа*); **череззерниця** (СУМ XI 305)

“неповне зв’язування насіння в колосках злакових рослин (озимого жита, кукурудзи, сорго)”.

Конфікс над...-ниця. Похідне з цим формантом, уперше зафіксоване в обстежених текстах середньоукраїнської мови, позначало *предмет*, розташований на тому, що назване твірним словом: *биль же и чолом ... великому государу моему о надгробницу или камень мрамуровый* (1647 АЮЗР III 96) “надгробний камінь” (*гробъ, надгробний*). У мові наступних століть іменників такої структури не виявлено.

Конфікс пре...-ниця. Одинадцятитомний “Словник української мови” засвідчує десубстантив *престільниця* (СУМ VII 622) “верхня дошка стола”.

* * *

1. У XIV-XVIII століттях продовжує діяти частина давніх формантів (**о...-(н)иця, по...-(н)иця, без...-(н)иця/-(н)иця, при...-иця/-(н)иця, на...-(н)иця/-(н)иця, па...-(н)иця, не...-(н)иця**, у середньоукраїнській мові з’являється новий афікс **над...-ниця**. Однак у цей період конфікси з постпозитивним елементом **-(н)иця** продуктивності не набули.

Тексти нової української мови засвідчують більшу кількість (понад 50) похідних, утворених за допомогою як давніх формантів **на...-ниця, по...-(н)иця, за...-(н)иця, без...-(н)иця, о...-(н)иця, при...-ниця, не...-иця, полу...-иця, у...-иця** так і нових двокомпонентних афіксів **під...-(н)иця, пре...-ниця, через...-(н)иця**.

2.1. Найбільшу кількість серед виявлених похідних у XIV-XXI століттях становлять найменування з *предметною* семантикою. У середньоукраїнській мові, порівняно з попереднім періодом, такі номени трапляються рідко. Однак з другої половини XVIII століття кількість назв предметів, утворених за допомогою цих афіксів, зростає. Окрім успадкованих похідних (*прилбшця*), джерела новоукраїнської мови засвідчують іменники, у складі яких наявні як давні конфікси з початковими частинами **на-, за-, по-** (*наколінниця, заворотниця, поземниця*), так і нові форманти **під...-ниця** та **пред...-ниця** (*підтарільниця, престільниця*).

2.2. У XIV-XVIII століттях коло формантів із функцією деривування *абстрактних* назв звужується: засвідчено поодинокі утворення з конфіксом **не...-иця** (*небилиця*). У новій українській мові *n.abstracta* репрезентовані також незначною кількістю похідних, у складі яких наявні форманти з першими елементами **за-, без-, на-** (*задушиниця, безпутниця, нашийниця*), причому декотрі іменники є успадкованими з мови попередніх століть (*небилиця*).

2.3. У XIX-XXI століттях сформовано окрему групу назв *хвороб*, утворених за допомогою конфіксів **за...-иця, о...-иця, по...-иця**,

при-...-(н)иц'я, під-...-(н)иця (*занігтиця, онирковиця, почеревиця, прикутниця, під'язичниця*).

2.4. Конфіксальні назви *осіб* із фінальним компонентом **-(н)иця** в українській мові XIV-XXI століть фіксуються нечасто. У пам'ятках XIV - першої половини XVIII століть такі субстантиви спорадично творяться за допомогою афікса **на-...-(н)иця**; у новій українській мові, окрім успадкованого із попередніх століть деривата *наложниця*, задокументовано кілька нових особових назв, до складу яких входять конфікси з початковими елементами **по-, без-, під-** (*безвінниця, поліжниця, підбічниця*).

2.5. В обстежених джерелах мови XIV-XXI століть засвідчено кілька іменників на позначення *місяця*. Середньоукраїнська мова успадковує з давньокиївського періоду субстантив *потилиця*. Досить пізно, з початку XX століття, рідко фіксуються п.лосі з іншими конфіксами: **о-...-ниця, під-...-ниця, за-...-ниця, через-...-ниця** (*охрясниця, підгорниця, заворотниця, черезмежниця*).

2.6. На нечисленні *ботанічні* назви, деривовані за участю формантів із першими частинами **на-, під-, без-, по-, при-, не-**, натрапляємо тільки в текстах XX століття (*настеблиця, підкропивниця, повитниця, безстидниця, прибережниця, незбудниця*).

2.7. Найменування *тварини* вперше фіксується в давньорусько-українській мові (*полубиця* “кінь”). Проаналізовані середньоукраїнські пам'ятки не засвідчують іменників розглядової групи. Словники новоукраїнської мови першої половини XX століття фіксують похідне, що має давній варіант препозитивного елемента **пів-** — **полу-** (*полурибця*); нових субстантивів небагато (*оземниця, поверховиця, підколосниця*). Це дає підстави стверджувати, що обидві згадані групи (ботанічні та зоологічні назви) конфіксальних дериватів сьогодні перебувають на етапі становлення.

3. Протягом усіх періодів твірними для конфіксальних дериватів із постпозитивним **-(н)иця** виступають в основному іменники або прийменниково-відмінкові сполуки. Рідко, переважно в давньоруськоукраїнській мові, як основною, так і паралельною може виступати дієслівна (*небывалиця* “недосвідчена людина, яка ніде не бувала”, *св'язитьниця* “дружина” < *жити*), прикметникова, займенникова, числівникова та прислівникова мотивація: *немалиця* “немала кількість” (*мало, немало*), *безл'їтиця* (*л'їти, безл'їти*), *полубиця* “кінь” (*бити, биця, бивця*), *усобиця* (*у соб'ї*), *затр'їиця* (*три*), *надовжниця* (*довгий*).

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ **-СТВО / -СТВИЄ**

Конфікс не-...-СТВО.

Деривати з цим конфіксом є полімотивованими структурами, що мають абстрактну семантику, — твірним поряд з іменником може виступати одночасно або дієслово, або прикметник.

У проаналізованих писемних текстах середньоукраїнської мови засвідчується успадкований із попереднього періоду *n. actionis: sterilitas* **неплодство** (сер.ХVІІ СлЛекс 379). Пам'ятки цього часу фіксують новотвір: *колици корабници потопилиа корабла, нї неплавательство, но злий нравъ онѣхъ. аще хр(с)тіани(н) есть золь* (1595 Златоуст 171) “нездатність плавати”, пор. *плавати*; хоча можлива мотивація неза-свідченим **плаватель*.

В українській мові ХІХ-ХХ століть згадані похідні не виявлені, натомість трапляється кілька нових утворень: **невірство** (СУМ V 266); **неподобство** (359); **непотребство** (364); **неробство** (377).

Конфікс без-...-СТВО/-СТВИЄ.

Засвідчені субстантиви, до складу яких входить розгляданий конфікс, за значенням є здебільшого відіменниковими абстрактами, у яких вряди-годи можлива паралельна дієслівна мотивація.

1. Найбільшу кількість іменників становлять номени на позначення дії, стану (*фізичного, психічного, соціального, матеріального*) людини, а також стану довкілля.

У середньоукраїнській та новоукраїнській мові субстантивів з аналізованим формантом, як і в попередній період, небагато. Частина похідних з часом вийшла з ужитку (*безвещьстввиє, безмълвство, безънравьствие, безпечальство, бесквасьство* тощо). Деякі іменники, успадковані з попереднього періоду, документуються обстеженими джерелами: **безбожство** (до 1596 СУМ ХVІ-п.пол.ХVІІ ІІ 35); **беззаконство** (1596 Там само 43, Гр І 40); **бездітство** (1926 МРУС 15).

Пам'ятки ХІV-ХVІІІ століть документують такі новотвори: **безчинство** (1582 СУМ ХVІ-п.пол.ХVІІ ІІ 68) “порушення правил, норм поведінки”; **бе(з)розѣмьство** (1587 Там само 59); **безумство** (1621 Там само 65, Гр І 47); **бе(з)вѣр(ь)ство** (1598 СУМ ХVІ-п.пол.ХVІІ ІІ 38), пор. також: *занеже ти в безвѣрствии погыбают* (до 1596 Виш 112); **бе(з)женство**. *Ca(e)libatus* (сер.ХVІІ СлавКор 424), **безженство** (1926 Саб 14) (*жена, без жены*).

У новій українській мові похідних із цим конфіксом небагато: *бездумство* (СУМ I 127) “те саме, що бездумність”; *безпам’ятство* (137) “втрата свідомості; непритомність, забуття”.

2. Для називання *особливостей вдачі людини* з кінця XVI століття служать іменники *бе(з)хитрство* (1598 СУМ XVI-п.пол.XVII II 65) “відсутність хитрощів, нелукавість, простодушність” (*хитрть, хитрий, хитрство*); *бе(з)зрґхство* (1637 Там само 39); *безвстидство* (1642 Там само 37) “безсоромність”, пор. пізніше *безстидство* (СУМ I 148) “безсоромність”; *безпутство* (143) “безпутна поведінка, безпутне життя”; *безрозсудство* (144) “те саме, що безрозсудність”, “безрозсудний вчинок”.

Конфікс на-...-ство/-ствиє.

В обстежених джерелах фіксується обмежена кількість абстрактних імен із цим формантом. Успадкований з XI-XIII століть субстантив *насильство* (СУМ V 184) зберігся до наших днів. У писемних текстах пізнього періоду середньоукраїнської мови задокументовано новотвір *наслґдствие*, наприклад: *Посемъ в наслґдствіе и подобіе того ... Акафиста* (1709 Тіт 494) “спадок” (*слґд, наслґдовати*).

Конфікс пред-...-ство.

Похідне, у якому вичленовуються перший компонент *пред-* та фінальна частина *-ство*, є успадкованим із давньокиївської доби церковнослов’янським, що має часове значення: *стґго м(ч)ника трифона и пре(д)-праздньство оустрґтєніа гґа бґа* (1556-1561 ПЄ 462зв/377) “час перед святом” (*праздникъ*).

Конфікс под-...-ство. Іменники з цим конфіксом використовуються для позначення *адміністративно-територіальних одиниць* — “те, що перебуває під владою названої мотивувальним словом особи”, наприклад: *передомною...*, *намесникомъ подвоеводства* (1478 АрхЮЗР I/4 113) від *воевода*; у *подстароства Луцкого* (1585 I/1 193) від *староста*, однак не виключена мотивація згаданих похідних найменуваннями вищих адміністративно-територіальних одиниць — *воєводство, старство* або ж назвами посад — *подвоеводій, подстаростій; подскарбство. Qua(e)sutra. Thesauraij tun(us)* (сер.XVII СлавКор 485) (*скарбничий, скарб, подскарбій*).

Конфікс недо-...-ство.

Дериват, до складу якого входить розгляданий конфікс, має значення неповноти того, що назване вивідним словом: *недовґрство* — *маловґріє* (др.пол.XVII Житецький 50).

1. У досліджених пам'ятках XIV-XXI століть з меншою активністю, ніж у попередній період, функціонують відомі з давньокиївського періоду афікси **без-...-ство**, **не-...-ство**, **на-...-ство**. Новими є непродуктивні форманти **под-...-ство**, **пред-...-ство**, **недо-...-ство**.

2. На відміну від мови XI-XIII століть, у якій конфікси з другим елементом **-ство** використовувалися тільки для творення п. abstracta, у середньоукраїнській та новоукраїнській періоди їхні функції розширюються: за допомогою аналізованих конфіксів творяться як *абстрактні* найменування (*бе(з)роз'умство*, *безженство*, *безстидство*, *недов'ірство*), похідні з *часовою* семантикою (*предпразднство*), так і деривати на позначення *адміністративно-територіальних* одиниць (*подвоеводство*, *подстароство*). Поширення іменників останньої групи зумовлене екстралінгвальними чинниками: утворення нових адміністративно-територіальних одиниць на давньоукраїнських землях за зразком польського державного управління спричинило запозичення з польської мови назв цих одиниць. Згодом такі найменування стали сприйматись як власне українські слова.

3. Більшість дериватів мотивується одночасно іменниками та дієсловами (головно в похідних із формантом **не-...-ство**), рідше — прикметниками.

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ *-ИНА*

Конфікс *о-...-ина*.

1. У мові XIV-XVIII століть знаходимо дериват із паралельною іменниковою та прикметниковою мотивацією, котрий виступав найменуванням *рослини*, яка сходить після періоду, позначеного вивідним словом: *даль ... десятиною озимины и веснины десятоую копоу* (1440 Роз 142) (*зима, озимьи*); згодом співвіднесеність цього слова з іменником втратилася, і сьогодні *озимина* сприймається як суфіксальне утворення від ад'єктива *озимий*. У подальшому група ботанічних назв зі згаданим формантом не розширювалася, і лише в джерелах к. XIX-XX століття спорадично фіксуються нові похідні: *оцвітина* (СУМ V 827) “зовнішня частина квітки, що оточує тичинки й маточку” (*цвет* “квітка”); *осмолина* [2004 Аркушин 545] “смолисте дерево”; *опашина* (2005 МатГуц 126) “отава; паша” (*паша*).

2. Найменування *неживої природи* з лексико-словотвірним значенням “*предмет (речовина)*, який виник унаслідок дії, названої

вивідним словом” засвідчуються з середини XVII століття: *одробину того хлѣба* (1659 Гал 76), *не казалъ дати одробинъ, падаючихъ з(ъ) столу своєго* (146) “крихта”, *minutia, a(e), одробина, крутица* (сер.XVII СлЛекс 270), *одробина* (1840 Б-Н 259) “крупа”, “крихта” (Гр III 42), “невелика кількість, частина, крихта” (БукГов VI 92), *одробина* (СУМ V 641) діал. “крихта, крапля, частка” (*дробити, одробити*); *окладина* (1958 ДзПодністр 48) “товста балка, що кладеться вздовж усієї стіни; до окладини прибиваються крокви” (від *класти* з відтворенням давньої основи **kladti*); *окалина* (СУМ V 660) “окисел, що утворюється на поверхні металу (переважно заліза та його сплавів), нагрітого до високих температур” (*калити*); *окрушина* (СУМ V 682) “крихта”, певне, пов’язане з *кришити / крушити*; *опечина* (2005 СБГ 367) “пічна перегоріла глина”, співвідносно з *пекти*.

У діалектах функціонує десубстантив *оплатина* (2002 СУССГ 152) “платва, верхня дерев’яна балка у стіні, паралельна до сволока, на яку ставляться крокви” від *платва* з усіченням суфіксального **-в-** основи.

Назвою *елемента споруди*, розташованого над тим або навколо того, що позначає твірне слово, є дериват *острішина* (1893 УмС 384, 2005 СБГ 371) “дошка, якою зашальовують острішок”.

3. За допомогою форманта **о-...-ина** реалізується словотвірне значення “*місце, розташоване поблизу або навколо того, що називає твірне слово*”. Успадкувавши з праслов’янського періоду похідне *обочина* (1918 ІвШум 244) “бік (шляху), бульвар; бильця, поручні”, “бокова частина, край чого-небудь (шляху, вулиці і т.ін.), узбіччя” (СУМ V 553), “бік дороги, лісу, поля” (2005 МатГуц 122) від *бік* або від прислівника *обіч*, нова українська мова дає такі новотвори: *омшарина* (1893 УмС 451) (*мох*), певне, зазнало впливу *мочар* “трясовина”; *очеревина* (1917 РУСПГ 5, СУМ V 830) “оболонка, що вистеляє черевну порожнину і вкриває органи, що містяться в ній”; *окраїна* (У-РС III 115, СУМ V 676) “крайня частина якої-небудь території, край; частина держави (звичайно прикордонна), віддалена від її центру”, “узлісся, край лісу; край низини” (1999 НГТК 134); *острішина* (1958 ДзПодністр 48) “простір під стріхою край слижа, що виходить під стріху”; *озябина* (2000 СЗГ 11) “земля, зорана восени під весняну сівбу” (*зяб, озяб*); *опашина* (2005 МатГуц 126) “паша; отава” (тут можлива контамінація *паша* і *отава*).

4. У XVII столітті засвідчується давньоруськоукраїнський абстрактний дериват *оскомина*, він ще у давньокиївський період сприймався як похідний від *скомити* або від *оскома*, у якому **-ина** виступав надлишковим елементом [Білоусенко, Німчук 2009 27, 38]: *оскомины набиваю — оскотиниваю* (др.пол.XVII Житецький 58);

однак у зв'язку з виходом з ужитку твірного дієслова цей іменник сьогодні співвідноситься лише з *оскома*, пор. *оскома*, **оскомина** (СУМ V 768, 769) “відчуття в'язкості в роті, а також неприємні больові відчуття на зубах від споживання чого-небудь кислого, терпкого”, **оскомина** (2004 Бевка 96) “те саме”.

Конфікс (о)у-/в(ь)-...-ина.

Майже всі виявлені деривати з цим конфіксом є *n.loci*. У текстах середньоукраїнської й новоукраїнської мови давнє слово **україна** вживається в таких значеннях: **оукраина** (1496 ССУМ II 474) “погранична територія, окраїна”; *и жилъ в капернаоумѣ за моремъ на оукраина(х) заоулонскыхъ* (1556-1561 ПЄ 28/145) “окраїна”; *сѣдлчи в портѣ Оукраины* (1623 Тіт 72), сучасний варіант **Україна** “країна, держава”; *в Україні за Дніпрем* (1667 АрхЮзр I/10 202) “власне Київське та Брацлавське воєводства” (905); *меншою силою своевольно впадуть въ которую украину* (1648 АЮЗР III 129). Загалом локативи з цим конфіксом трапляються рідко: **улоговина** (1893 УмСп 375, Гр IV 334, 2005 МатГуц 201) “западина, котловина”, “велике заглиблення в рельєфі місцевості, западина з пологими схилами” (СУМ X 431), “підніжжя гори, горба, підвищення; низовина, впадина, котловина” (1999 НГТК 197), **улуговина** (1992 Чаб IV 161) “довга западина”, **влоговина** (1999 НГТК 48) “довга западина між горбами” від *логъ* “лощина, видолинок”; **ущелина** (1918 ІвШум 495, СУМ X 542) “вузька і глибока западина між горами”, “ущелля; крутий схил гори, круча; підніжжя гори” (1999 НГТК 199); **уади́на** (СУМ X 454) “заглиблене місце на чому-небудь; яма, ямка”.

В українських говірках виявлено також живомовний континуант давнього географічного терміна *удоль* — **удоліна** [Німчук 1992 106], який, утім, можна розглядати і як конфіксальний дериват від *діл*. Тенденцію до заміни безсуфіксних утворень суфіксальними структурами на **-ина** в українських назвах рельєфів [Лучик 1996 163] дослідники пояснювали також тим, що цей формант може виконувати функцію конкретизації понять, виражених твірною основою [див. Марусенко 1972 198-199], хоча це виявляється з достатньою чіткістю не в усіх випадках [див. Данилюк 2002 514].

Похідні з іншою семантикою трапляються зрідка: **ушкрябина** (СУМ X 541) “подряпина”.

Конфікс за-...-ина.

1. В обстежених словозбірках поч. ХХ-ХХІ століть із цим дериватором документуються *локативи* на позначення місця, розташованого за тим, що названо мотивувальним словом: **закутина** (1920 Яв 252) “віддалена місцевість, куток”, **закутина**

(СУМ III 176) діал. “закуток”, пор. *позакутина* (2005 МатГуц 146) “місце поза кутом”; *заглибина* (1931 Шел 98); *закраїна* (СУМ III 163) “край чого-небудь”; *затишина* (2005 МатГуц 65) “затишок”, тобто місце там, де *тиша*; *залісина* (СУМ II 186) “облісіла частина голови”, “випалене місце на лузі чи в лісі” (1999 НГТК 77), “смуга на полі, де не сіялось або не зійшло скошене зерно; смуга від перегрітої праски на шерстяній тканині” (1992 Чаб II 46); *заплавина* (1961 РУТС 386, 1999 НГТК 80), [Марусенко 1968 228] “мокра заболочена низовина” поряд із *заплав*, *заплава* в цьому ж значенні [Карпенко 1989 78].

2. У сучасних діалектах кількома похідними представлені назви *деталей будівель*, а саме: *застрішина* (1987 Корз 123), [Аркушин 2004 538] “стріха над тилом у дворі”, тобто частина стріхи, яка відрізняється від інших частин лише місцем розташування; *закрилина* (1974 Лис 78) “верхня дерев’яна балка в стіні будівлі”, “жердина по діагоналі схилу покрівлі; дошка, прибита до кінців лат” [Аркушин 2004 538] (*крило*).

Поодинокі — назви *предметів*: *заплечина* (1931 Шел 28).

Конфікс по-...-ина

1. У новій українській мові спорадично зафіксовані *ботанічні* назви, а саме: *поплотина* (1991 Смик 134) “повій звичайний”.

2.1. У різних словниках ХХ-ХХІ століть з’являються назви *предметів*, розташованих у безпосередній близькості від того, що позначене мотивувальним словом, наприклад: *похребтина* (УРС 1926 615, СУМ VII 458) “бокова частина сідла”, *похрептина* (2005 МатГуц 152) “те саме”; *попряжина* (2004 Бевка 105) “кругляк, яким прив’язують сіно на возі, на санях; дрюк”, пор. *пряжся* (Там само, 109) “скрут ниток”; *победрина* (2005 ВТСУМ 989) “горизонтальна поперечина, що з’єднує два стовпи” (очевидно, у цьому слові наявна метатеза **рд : др**, пор. прасл. **brdo* “дошка, колода” — див. докладніше ЕССЯ III 164-166).

2.2. *Матеріально-речовинну* семантику мають такі іменники: *понитчина* (1893 УмС 372) “насмикані нитки; торочки”; *поребринна* (Гр III 343, СУМ VII 250), *порібринна* (1926 Саб 338) “частина туші, що прилягає до ребер”; *почеревина* (1918 ІвШум 32) “м’ясо з черева тварини”, “сало з живота” (ГовДобр 477, СУМ VII 467), [Аркушин 2004 548], “шкіра з черева тварини” [Коропенко 1983 258]; *похре(б)птинна* [Аркушин 2004 548] “смуга м’яса, вирізана з хребта свині”.

2.3. У середньоукраїнській мові значення *збірності* реалізоване в *найменуваннях податків*, котрі знімалися з того або за те, що назване вивідним словом, а саме: *дати ... подужьчины* *отъ воза грош* (1552 Торг 81) (*душа*); *беру(т) ... отъ меду повѣщина* (1545 Торг 66), *мыта и повѣщини не брати* (69) “митний збір за право продажу прісного

меду” (*віск*). У подальшому ці іменники не збереглися під впливом екстралінгвальних чинників.

3. *Локативні* назви (“місце, територія, що знаходиться поблизу названого вивідним словом”), які фіксуються з першої половини ХХ століття, поділяються на кілька нечисленних підгруп. Сюди ж, певно, і **погрубина** (*залигання жили, пласта*) (1931 Шел 79) “місце роздування жили, пласта”, пор. *грубішати* “роздуватись”.

3.1. Найменування *територій*: **погривина** (1886 Ж 674, Гр III 235) “місця, де високо скошена трава” (*грива*); **побережина** (Гр III 201, СУМ VI 610) “узбережжя, місцевість на березі річки”; **порічина** (1923 СГТ 163) “поріччя”; **поглибина** (1931 Шел 98) “заглиблення у водоймі”; **подрина** (1984 О II 95) “місце, де зсунулася земля”, пов’язане з *драти*, пор. **задра** (1992 Чаб II 27) “подряпина, рана” [див. докладніше Шульгач 1998 85]; **понизина** (1999 НГТК 157) “схил гори, горба, підвищення”.

3.2. Назви *частин тіла, організму людини, тварини*: **похребтина** (Д 240, СУМ VII 458, 2005 МатГуц 152) “хребет”, **похрептина** (2004 Бевка 106, 2005 МатГуц 152) “те саме” (у цьому похідному конфікс є зайвим структурним елементом);.

3.3. Найменування *деталей споруд*: **победрина** (Гр III 201) “горизонтальна перекладина, що з’єднує два стовпи – деталь різних споруд” від *бедро* (ЕСУМ I 160), хоча, можливо, й від *бердо* “частина ткацького верстата” з метатезою в корені; **побочина** (Гр III 205, 1923 СГТ 159, 2005 МатГуц 143) “бокова стіна”; **поверхнина** (1984 О II 87) “верхній поперечний брус в олійниці”

4. У говорах трапляються поодинокі назви *хвороб* за місцем перебігу: **почеревина**, **червінка** (ГовНегост 443) “кривавий пронос, дизентерія”.

Конфікс під-...-ина. У новій українській мові цей афікс бере участь у творенні *n.loci* зі словотвірним значенням “місце, територія, предмет, який безпосередньо прилягає або знаходиться під тим, що назване мотиватором”.

1.1. Назви *предметів* із цим конфіксом репрезентовані нечисленними найменуваннями конструкцій побутового призначення та їхніх деталей: **підкроквина** (1961 РУТС 383); **підстелина** (1984 О II 71) “подовжні стінки стола”, пор. *підстолини* (Там само) “те саме”, **пудстолина** [Аркушин 2004 555] “шухляда”; **підпечина** (1992 Чаб III 119) “одна з кам’яних чи дерев’яних опор печі”; **підфостина** (2005 МатГуц 140) “частина сідла, зачеплена під хвіст коня” (*фіст* “хвіст” — Там само 177); **піджилина** [Аркушин 2004 555] “розвора”.

1.2. *Речовинне* значення мають такі десубстантиви: **пудчуровина**, **подчеревина** [Аркушин 2004 555] “сало з живота”; **підгорлина**, **пудхвостина**

(у коня), *підбрішина* [Там само]; *підфостина* (2005 СБГ 422) “присохлий до хвоста тваринний гній; хвіст”.

2. *Локативні* іменники з розгляданим формантом — переважно *соматичні* назви: *підгорлина* (Гр III 163, СУМ VI 416) “підгрудок у рогатої худоби”, *підгарлина* (1902 ГалЛем 449) “шкіра, яка звисає під шиєю у великої рогатої худоби”; *підчеревина* (1918 Дубр 321, СУМ VI 525) “частина організму тварини під животом”, *підочеревина* (СУМ VI 478) “те саме”; *підбрюшина* [Коропенко 1983 258] “шкіра з черева тварини”; *Підберезина* [Лісняк 1998 110] “назва поля”.

Інші п.лосі: *підхребтина* (1931 Шел 101) “фальшкіль”; *підпечина* (2002 СУССГ 162), [Аркушин 2004 555] “підпичтя; одна з опор печі”; *підкрилина* [Там само 538] “оздоба на гребені даху”.

Конфікс про-...-ина.

Локативні найменування, до формальної структури яких входить цей афікс, у джерелах ХХ століття представлені головню назвами *земної поверхні* та *соматичними* номенами, наприклад: *прогалина* (1918 ІвШум 324) “галявина” (*гал* “невелика галявина в лісі” — Гр I 266-267), “щілина між сухожиллям та кісткою” (1926 Лук 22), “місце, пропущене при сіянні вручну” (2002 СУССГ 177), пор. прасл. **galь* “гола місцевість” (див. докладніше ЭССЯ VI 96); *прошарина* (1931 ГТ 66) “пропласток”; *промежина* (СУМ VIII 224, 1992 РУМед 84) “у людини і хребетних тварин — ділянка між заднім проходом і зовнішніми статевими органами” (*межа*); *прощілина* (СУМ VIII 355) “вузьке міжгір’я в горах, ущелина; вузька щілина, тріщина в чому-небудь”. Полімотивованим із ад’ективною або субстантивною вивідністю є говірковий іменник *проглибина* (2004 Матіїв 65) “невелика затока, частина річки з уповільненою течією” (*глибокий, глиб*).

Розмовний або діалектний характер мають поодинокі назви зовнішніх ознак людини, тварини, а саме: *пролисина* (СУМ VIII 216) “лисина”; *просивина* (281) діал. “сивина”.

Похідні з другим компонентом **-(о)вина**: *продухвина, продуховина* (Гр III 465) “ополонка; отвір у стелі”, *продухвина* (*в стіні*) (1931 Шел 75), *продухвина, продуховина* (СУМ VIII 176) “те саме, що продух”.

Конфікс без-...-ина.

Цей формант спорадично бере участь у творенні найменувань *предметів* за особливістю їхньої фактури, а саме: *безличковина* (1931 Шел 3) “вид шкіри без волокна”, пор., можливо, *личко* від *лико* “внутрішня частина кори молодих листяних дерев, переважно липи, що легко відокремлюється від стовбура і ділиться на стрічки”, або ж від *личкувати, личкований* (див. докладніше ЕСУМ III 233).

Абстрактну семантику має й дериват *безгранина* (2004 Нелюба І 13) “назва всього, що пов’язано з чимось негативним, що не має меж, *граней*”, пор. дериват зі схожою семантикою *базгранина* “мазанина” (ЕСУМ І 114).

Конфікс па-...-ина/-іна.

Досить пізно (з початку ХХ століття) у діалектних словниках задокументований іменник із *речовинним* значенням (“речовина, яка не повністю виявляє ознаки того, що названо мотивувальним словом”) — *пазолина* (1902 ГалЛем 446) “глина з печі”. Модифікаційну семантику *подібності* до того, що назване твірним словом, має десубстантив *пальотіна* (2004 Матіїв 25) “невелика кроква, якою укріплюється верх солом’яної покрівлі”, пор. *пліть* “витке стебло” (СУМ VI 587).

Конфікс з-...-ина.

З цим формантом натрапляємо на *локатив*, що на початкових етапах новоукраїнської мови служить для позначення частини людського організму.

Сьогоднішній літературний еквівалент давнього терміна — *здухвина* — має в собі той же давній корінь, що й *димга* (пор. *дихъ*, *духати*, *дуги*, *думати*): *на правой сторонѣ, подля здухвины, пробыто знакъ болий сыню кривавий* (1772 ДНМ 355); *здухина* (СУМ III 552, Лис 83) “місце у верхній частині тіла тварини між ребром і черевом”. Західнополіське *здухвина* Г. Аркушин співвідносить зі *здухи*, виокремлюючи уніфікс *-вина* [Аркушин 2004 75]. Швидше за все *-вина* — скорочений варіант суфікса *-овина* [Білоусенко, Німчук 2009 131], пор.: *вздуховина* (1840 Б-Н 75) “поребрина”, *здухвина* (Гр II 148, 1974 Лис 83), [Аркушин 2004 185] “частина між ребрами і сідничими кістками у тварини”, пор. також *здухвина* (1987 Корз 128) “місце на болоті, яке не замерзає”.

Конфікс раз-/роз-...-ина.

У середньоукраїнській мові маємо низку успадкованих із попереднього періоду конфіксальних дериватів: *ро(з)сѣлина земнаа* (1627 БерЛекс 15) “тріщина”, *fissio щел(ь)*, *ра(з)сѣлина* (сер. XVII СлЛекс 198), *розсілина* (СУМ VIII 808) діал. “розколина, тріщина” (*сідло*); *щѣлина*, *рощѣлина*, *роспалина*, *дѣра* (1627 БерЛекс 114); пор. також деетимологізоване *розчоліна* (Гр IV 62) “гора, на якій зверху вниз іде однією смугою ліс, а іншою — поле чи пасовисько”; *розвилина* (1864 Б-Н 315) “роздвоєння дороги, розвилка”, пор. *розвилина* (Гр IV 35) “місце розгалуження гілок”, “розвилка” (СУМ VIII 630); *розскеліна* (СУМ VIII 809) діал. “розколина”; *роздолина* (СУМ VIII 668, О II 184) “улоговина”, дослідники вважають це слово давнім префіксальним похідним від **dolina* [про можливу праслов’янську давність деривата див. Шульгач

1998 194]; *розкосина* (СУМ VIII 709) “косий розріз очей; косоокість” від *косий* або *розкосий*.

Конфікс уз-...-ина входить до складу кількох локативних іменників із лексико-словотвірним значенням “місцевість, розташована край того або над тим, що назване мотивувальним словом”, наприклад: *узбочина* (СУМ X 404) “узбіччя”, *узбочина* (1999 НГТК 196) “схил горба, підвищення; канава; узбіччя дороги”; *узвалина* (197) “схил гори, горба, підвищення”.

Конфікс пере-...-ина з XVIII століття спорадично бере участь у творенні іменників (локативів або *n. instrumenti*) із модифікаційним значенням подібності до того, що назване вивідним словом, а саме: *перенорина* (1717-1734 МатТимч I 97) “ущелина”; *перебедрина* (Гр III 108) “скіпа зі старого сушняку”, певне, від назви рослини *бедринець*; *передоловина* (1984 О II 49) “сідловина; місце між горами”.

Конфікс від-...-ина вичленовується в назвах споруд, пристроїв та їхніх частин, наприклад: *оддушина* (1886 Ж 556), *віддушина* (СУМ I 582) “невеликий отвір для обміну повітря, витягання диму”; *відпалубина* (у склепінні) (1931 Шел 80); *відмілина* (СУМ I 606) “обмілина”.

Конфікс об-...-ина виокремлюється в небагатьох структурах новоукраїнської мови з локативною семантикою: *обмілина* (1961 РУТС 322, СУМ V 539, 1999 НГТК 132), [Карпенко 1995 66] “мілина”; *обнизина* (1999 НГТК 132) “край підвищення”.

З кінця XIX століття вряди-годи трапляються деривати з такими конфіксами:

- а) при-...-ина: *принизина* (1974 Лис 174) “низина”;
- б) із-...-ина: *ізлучина* (НГТК 86) “звивина в руслі річки”, певне, від *лук*;
- в) су-...-ина: *супіщина* (1987 Корз 232) “піщаний ґрунт”;
- г) ви-...-ина: *виямина* (1999 НГТК 46) “яма з водою”, *відолина* (ГовНегост 425, 2005 СБГ 54) “балка, видолинок”;
- г) на-...-ина: *налищина* (1894 УмСп II 92) “маска”;
- д) о-...-овина: *остоговина* (1984 О II 27) “кіл, на якому сушать сіно” (*стог*);
- е) між-...-ина: *міжребрина* (1928 МРУС 69) “міжребер’я”.

* * *

1. Середньоукраїнські писемні пам’ятки фіксують відомі з попередніх століть нечисленні похідні з формантами **о-...-ина**, **роз-...-ина**, **оу-/въ-...-ина**, а також новий початковий елемент **з-...-ина**. У новій українській мові арсенал конфіксів із розглядовою фінальною частиною розширюється: діють і давні форманти **о-/об-...-ина**,

у-...-ина, за-...-ина, з-...-ина, роз-...-ина, і нові афікси по-...-ина, без-...-ина, на-...-ина, па-...-ина, про-...-ина, між-...-ина.

2.1. Більшість виявлених у текстах XIV-XXI століть іменників із цими конфіксами є *локативними* найменуваннями. У середньоукраїнській мові, крім успадкованих дериватів (*разсѣлина*, *Оукраина*), жодних нових похідних не знаходимо. З XVIII століття кількість номенів цієї групи зростає: засвідчено і відомі утворення (*розцілина*, *Україна*, *здухвина*), і нові іменники з формантами **о-...-ина**, **пере-...-ина**, **по-...-ина**, **про-...-ина**, **під-...-ина**, **за-...-ина**, **уз-...-ина**, **від-...-ина**, **при-...-ина**, **із-...-ина**, **ви-...-ина** (*окраїна*, *перенорина* “ущелина”, *побережина* “узбережжя”, *прогалина*, *підпечина*, *закраїна*, *узбочина* “узбіччя”, *віддушина* “невеликий отвір для обміну повітря”, *принизина* “низина”, *ізлучина* “звивина в руслі річки”, *виямина* “яма з водою”). З-поміж виявлених конфіксальних локативів знаходимо чимало соматичних назв (*очеревина* “оболонка, що вистеляє черевну порожнину”, *поребринна* “частина туші, що прилягає до ребер”, *підгорлина* “підгрудок у рогатій худобі”, *промежина* “у людини і хребетних тварин — ділянка між заднім проходом і зовнішніми статевими органами”, *здухвина*, *міжребрина*).

2.2. Із середини XVII століття формується група назв *предметів*. Серед таких номенів помітну кількість складають найменування з матеріально-речовинною семантикою, у структурі яких наявні конфікси **о-...-ина**, **по-...-ина**, **без-...-ина**, **па-...-ина**, **су-...-ина** (*одробина* “крупа”, *опечина* “пічна перегоріла глина”, *почеревина* “м’ясо або сало з черева тварини”, *подчеревина* “сало з живота тварини”, *безличковина* “вид шкіри без волокна”, *пазолина* “глина з печі”, *супищина* “піщаний ґрунт”). Окрему групу становлять і назви деталей, складників споруд, упряжі з формантами **о-...-ина**, **по-...-ина**, **під-...-ина** (*острішина* “дошка, якою зашальовують острішок”, *похребтина* “бокова частина сідла”, *підстелина* “подовжні стінки стола”, *підфостина* “частина сідла, зачеплена під хвіст коня”). Зрідка трапляються найменування предметів із конфіксами **на-...-ина**, **пере-...-ина** (*налищина* “маска”, *перебедрина* “скіпа із старого сушняку”).

2.3. Абстрактних іменників у мові XIV-поч. XXI століть небагато. Середньоукраїнська мова успадковує давній іменник *оскомина*, нових же дериватів тексти середньоукраїнської доби не засвідчують. У джерелах новоукраїнської мови віднаходимо також небагато абстрактів, серед яких — уже відомий *оскомина*, а також нові похідні з конфіксами **по-...-ина**, **без-...-ина** та **роз-...-ина** (*почеревина* “дизентерія”, *безгранина* “назва всього, що пов’язано з чимось

негативним, що не має меж”, *розкосина* “косий розріз очей; косо-окість”).

2.4. Найменування *рослин*, до формальної структури яких входить конфікс **о-...-ина**, уперше зафіксовані в XV столітті (*озимина*), у писемних текстах наступних століть вони репрезентовані нечисленим колом іменників (*оцвітина*, *опашина* “отава”, *поплотина* “повій звичайний”).

3. Мотиваційною базою розгляданих конфіксальних похідних на всіх етапах розвитку мови служать головно іменники або прийменниково-відмінкові сполуки (*похребтина* < *хребет*, *по хребті*, *підчеревина* < *черев*, *під черевом*). Інші частини мови базою для творення нових слів виступають рідко, виконуючи роль основних (*оскомина* < *скомити*, *окладина* < *класти*), так і паралельних мотиваторів (*озимина* < *зима*, *о зимѣ*, *безличковина* < *личкувати*, *личкований*).

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ **-ЩИНА / -ЩИЗНА**

Нашарування суфікса **-ina** на прикметниковий формант **-ьsk-** (із закономірним переходом **-ьsk-** у **-ьšč-** і формування фіналі **-ьščina**) мало місце ще у праслов'янський період (**bratovъskъ* – **bratovъščina*) [Sławski I 1974 120], однак достатні підстави для виокремлення суфікса **-щина**, треба думати, почали з'являтися лише в мові давньокиївського періоду [див. Білоусенко 2010 346-347].

Варіант суфікса **-щизна**, очевидно, постав як результат контамінації формантів **-щина** та **-изна**⁹.

Конфіксальних іменників із розгляданими постпозитивними частинами в мові XIV-поч. XXI століть засвідчено небагато.

⁹ На походження суфікса **-izna** існує кілька поглядів. Одні дослідники вважають його похідним від **-ina** й паралельним до нього, визнаючи походження **-z-** “неясним” [Вступ 1966 119]. Проте більшість лінгвістів кваліфікує його як такий, що виник під впливом суфікса **-знь** (*болѣзнь*) або субстантивів типу *білизна* [Vondrak 1924 421; Гумецька 1958 89]. Будучи в праслов'янській мові малопродуктивним [Самійленко 1964 22], суфікс **-izna** мав ті ж основні функції, що й **-ina**. Цей афікс додавався до прикметників (*bělizna* < *běľь*, *čělizna* < *čěľь*, *čělina*), іменників (*babizna* : *babina*, *brat(r)ovizna* : *brartina*). Елемент **-z-** — виабстрагуваний зі слів типу **bělizna* : **běľizь* “білявий, ясний” [див. Sławski 1974 I 123-124].

Конфікс по-...-(’ан)щина.

1.1. Із середини ХІХ століття в лексикографічних працях спорадично фіксуються іменники з *речовинною* та *збірною* семантикою, наприклад: **посуконищина** (1840 Б-Н 294, УРС 1926 606) “сукно з чистих шерстяних ниток”; “селянське сукно, у якого основа і підток шерстяні”; **померищина** (1984 О II 110) “земля, яку одержує в спадщину родич бездітного покійника за піклування про нього” (*мертвий, умерти, померти*).

1.2. У проаналізованих писемних джерелах середньоукраїнської й новоукраїнської мови більшість виявлених відіменникових дериватів є найменуваннями *податків*, наприклад: *А будуть на то листи имѣти, а любо добрый доводъ: тыи имають давати посощины* (1453 Тимч 747) “податок, що брався з земельних одиниць — сох”; *а дачь на нас никоторыхъ не имать, ни серебищизны, ни подымищины, ни ямищины* (1468 АЛМ II 15) “вид податі від двору як господарської одиниці оподаткування” (дим “двір”); *а тебе, намѣстнику нашому и городничому Полоцькому посокирищины зъ ихъ людей ненадобе брати* (1499 Там само 44) “плата, що бралася з людей при замкових роботах (з облаштування й ремонту огорож) на користь городничих і намісників” (АЛМ II ХХ’) (*сокира*); **поворотщина** (1519 МагТимч I 122) “плата охоронцеві міських, замкових воріт”; *з пол ихъ церковныхъ и пустыхъ десятинь збожную, пчелную и показанищину козаки... отдавали* (1658 УнГетьм 81) “податок за виробництво алкогольних напоїв. Запроваджено на початку Хмельниччини. Одиницею оподаткування був *казан* для варіння горілки, пива або меду, місткість якого обчислювалася у відрах. Розміри показанщини не були сталими. Показанщину сплачували на користь скарбу (гетьманської адміністрації. — *Авт.*) усі власники й орендарі гуралень, за винятком окремих старшин і монастирів” [Там само 107]; **покабанищина** (1717-1734 МагТимч II 152) “плата за випас свиней”; *хочъ мѣмь и поголовьщину заплатити* (1719 ДНМ 98) (*голова*); **поколещина** (Гр III 273, 1918 ІвШум 303) “подать від млинового кола”; **подорожчина** (1926 ПУРС 174) “плата за проїзд по дорозі”; **подимщина** (УРС 1926 581) “податок від димової труби”; **поденищина** (Гр III 239) “податок, який сплачувався щодня”; **почеревищина** (СУМ VII 467) “у дореволюційний час вид податку”; **пос’іл’щина** [Аркушин 2004 551] “відкупне тим, хто перепиняє весільний поїзд”.

Назва обрядодії: **покосарищина** (Гр III 275) “гулянка дружин косарів після того, як їхні чоловіки пішли на роботу”.

2. Зрідка джерела ХХ століття засвідчують *локативні* назви, а саме: **Подніпряница** (1918 ІвШум 309) “український географічний

та історичний край, який визначається долиною ріки Дніпро”; **Подесенищина** (1923 СГТ 240) “місцевість над рікою Десною”; **Подністряниця** (1926 Кр 2086) “територія, що знаходиться біля басейну Дністра, прилягає до нього”.

Конфікс по-...-овщина(-евщина) з XVII століття бере участь у творенні найменувань *податків* та *збірних* понять: *по килка цугов коней справляет, вимилляючи чинши великіє, поволовщини* (1648 ЛСам 47) “постійний податок від волів” [див. докладніше Осташ 2003 78] від *віл*, **поволовщина** (1918 ІвШум 303), **поволівщина** (1926 Кр 268), пор. універбатив *воловщина* (1408 ССУМ I 190) “те саме”; *поставиши дани на якієсь дуди, побываное, и пороговщина* (1739 Граб 64); **подушевщина** (1864 Б-Н 404, 1928 Кр 2113) “подушний податок, основний прямий податок у Російській імперії та в Україні, який сплачувало у XVIII-XIX століттях все чоловіче населення країни, крім дворян, духовенства та осіб, котрі перебували на державній службі”.

Конфікс по-...-щизна.

З XVI століття цей формант служить для творення відіменникових найменувань *податків*, котрі знімаються з того, що позначене твірним словом, наприклад: *Кгда нейдутъ у ловы, откупаючися отъ того, дають старосте пороцизны 3 копы грошей* (1552 АрхЮЗР 7/І 596) (*роща*); *же хто колвек с козаков на кгрунте монастырском осел остмаєт, повинен ... дават на монастыр ... покотелищизну* (ДБХ № 176) (*котел*); **посеребщизна** (1518 МатТимч I 125) “податок від волів та коней, який сплаували сріблом (*серебром*)”; **показанищизна** ... *съ тѣх полковъ, гдѣ оной родится* (МИЭЮОБСМ 126) (*казан*), *показанищизну*, або *покотелищизну* встановив гетьман Д.Многогрішний як податок від винного казана. Посполитий платив від казана 1 карбованець, козаки та духовні особи — по 50 копійок [див. докладніше Тищенко 1928 87-155]. Згодом ці іменники вийшли з ужитку [Бойко 1997 118].

З-поміж номенів із цим значенням натрапляємо на деад’єктив: *село Голодки (с)винсю овечою и поволовьщизною, з сеножатми* (АЖ 1611 140) (пор. присвійний прикметник *волове*).

Конфікс без-...-щина.

У мові XIV-XVIII століть розгляданий афікс бере участь у творенні полімотивованих *абстрактів* на позначення відсутності того, що назване мотивувальним словом: *у росіан ест безтолковщина* (50-і XVIII Ск II 95) (*толк, толковий, безтолковий*); **безписьменищина** (Гр I 44) “безграмотність” (*письменный, безписьменный*).

Конфікс над-...-(‘ан)щина.

У новій українській мові засвідчено найменування *території*, розміщеної над тим, що названо вивідним словом, а саме **Наддніпрян-**

щина (1928 Кр 2084, 1941 Синявський 142) “історично-географічна частина України, яка початково включала в себе центральні та північні області України з центром у Києві. Згодом назва поширилася на всі українські землі у складі Російської імперії (крім Криму та Кубані)”;
Наддністрянщина (1928 Кр 2084) “місцевість, що прилягає до верхів’їв ріки Дністер”; **Надвислянщина** (1928 Кр 2330) “місцевість, розташована над Віслою”.

Конфікс от-/від-...-щина.

Із XVII століття за допомогою цього морфематичного комплексу творяться поодинокі збірні номени: **отумерищина** (1612 МатТимч I 73), **відумерищина** (Гр I 232, СУМ I 653, 1984 О I 124) “майнова спадщина після померлого; речі особистого користування покійника” (від *умерлого*).

Конфікс за-...-(ан)щина.

Словозбірки ХХ століття із цим формантом засвідчують кілька локативних десубстантивів: **Задніпрянщина** (1928 Кр 415) “історична область України; місцевість, що лежить за Дніпром”; **заозірищина** (1928 Кр 462) “місцевість за озером, озерами”; **заокеанщина** (СУМ III 235) “територія за океаном”.

Конфікс за-...-чизна вичленовується в найменуванні *населеного пункту*, розташованого за тим, що назване мотивувальним словом: у *в островахъ повъныхъ: в Залесчизне* (1629/1689 АрхЮЗР I/4 77) (*лес*).

Конфікс з-(с)-...-щина.

З XVIII століття фіксуються поодинокі назви *податків* та *абстрактні* найменування, а саме: **скопщина** (1727-1753 МатТимч II 325), **скіпщина** (Кв-Осн III 328), **зkipщина** (1864 Б-Н 155), **скіпщина** (Гр IV 135, СУМ IX 271) “плата снопами зжатоного хліба власникові землі за право щорічно користуватися цією землею” (*копа*), пор. **скіпщина** (1984 О II 222) “овес, який священник одержував від поміщика”; **змерищина** (1886 Ж 306), **зумерищина** (1984 О I 322) “майно померлого, яке роздає або продає родина після його смерті або яке забирає той, хто його доглядав перед смертю”; **здольщина** (СУМ III 545) “земельна оренда, при якій плата за землю вноситься не грішми, а часткою врожаю”.

Конфікс не-...-щина бере участь у творенні небагатьох апелятивних найменувань на позначення *території*: **незайманицина** (СУМ V 307) “земля, якої ніхто не обробляв”; **ниудобщина** (1987 Корз 174) “непридатне для обробітку поле”, **невдобщина** (1992 Чаб II 358) “непридатна для обробітку земля”.

Конфікс уз-...-'анщина: **Узвислянщина** (1928 Кр 2330) “місцевість, розташована уздовж берегів Вісли”.

Таким чином, конфікси з другим елементом **-щина/-щизна**, з XIV століття увійшовши до арсеналу засобів деривування нових слів, закріпили за собою основну функцію творення найменувань *податків* (*посуконищина, подимщина, показаницина, скіпщина*). Рідше за допомогою формантів на **-щина/-щизна** продукуються *територіальні* назви (*Подесенщина, Наддніпряницина, заокеаницина, Залесчизна, Узвисляницина*). Поодинокими є *абстрактні* та *збірні* субстантиви (*безтолковищина, відумерищина* “особисті речі покійника”, *невдобищина, здольщина* “земельна оренда”). Мотивовані розглядані похідні іменниками, рідше — прикметниками.

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ **-ЕЦЬ**

Конфікс під-/под-...-ець/-ець.

1. У середньоукраїнській мові цей формант бере участь у творенні *прізвищеві* назви: *Івань Поддубець* (Реєстр 1649 287) (дуб).

2. У словнику Б.Грінченка фіксується *орнітологічне* найменування *підкаменець* (Гр III 166) “птаха, який в’є гніздо під каменем”.

Конфікс по-...-ец(ь).

1. В обстежених текстах XVIII століття засвідчено успадкований із давньоруськоукраїнського періоду іменник на позначення *особи*: *а обцуючи ему взаємную отъ себе зъ Подунайцями ... противъ него-жъ Хмелницкого помочь* (1720 ЛВел I 134). У подальшому ця значеннєва група іменників розвитку не набула.

2. У словниках минулого століття виявлено нечисленні назви *предметів*, мотивовані різними частинами мови, наприклад: *поставець* (СУМ VII 363) “рід ковша для зачерпування пива, меду, квасу і т.ін.; дзбан квасу; мисник; невеликий столик” (*ставити, поставити*); *поплавець* (VIII 207) “прикріплений до ліски шматок якої-небудь речовини, легшої від води, що утримує гачок на належній глибині й сигналізує про клювання риби; прикріплена до дна або до берега споруда чи предмет, що утримується на поверхні води; пристрій у гідрометричних і сигнальних приладах для визначення або регулювання рівня рідини”, співвідноситься з *плавати*; *побоковець* (1984 О II 85) “ланцюговий посторонок” (*боковий*).

3. *Локативні* назви трапляються в лексикографічних працях першої половини XX століття і служать для позначення місцевості, розташованої в безпосередній близькості від того, що назване твір-

ним словом: *подворец* (1902 ГалЛем 451) “подвір’я”, *подворець* (1918 Дубр 478) “сіни”.

Конфікс не-...-ець.

У текстах XIV-XVII століть натрапляємо на полімотивовану назву *особи-носія певної ознаки: але коло себе великий недбалец и неполирик* (др.пол.XVII Радив 320) (*дбати, не дбати, недбальи*). Сучасна українська мова успадкувала це слово: *недбалець* (СУМ V 282). Новотворів небагато: ...*будь-якої миті невмілець може опинитися під сніговою горою* (2009 СілВ 4) (*вмілий, невмілий*).

Конфікс без-...-ець/-ець.

У пам’ятках XVI століття вперше зафіксовані десубстантивні найменування *осіб* зі словотвірним значенням “людина, у якої немає того, що назване вивідним словом”, наприклад: *Рекль емоу бгь безоумче або глупче тои ночи дйюу вытлгнѣ(т) о(т) тебе* (1556 СУМ XVI-п.пол.XVII II 64) “безумний чоловік”; *agatus, бе(з)женець* (1642 II 41) “неодружений чоловік”. Прізвищем, що вказує на матеріальне становище людини, є іменник *Гришко Безугловець* (Реєстр 1649 464) (*без угла*).

Нова українська мова успадкувала окремі утворення, а саме: *безумець* (1918 ІвШум 22, СУМ I 151) “людина, що втратила розум або діє надто нерозсудливо”; *безженець* (1920 Яв 20) “той, хто не має жінки”. Нових слів виявлено небагато, наприклад: *безколѣнець* (1867 Парт II 161) “людина, у якої був подертий (на колінах) одяг”; *бездолець* (1941 Синявський 119, СУМ I 126) “нещаслива людина”.

Конфікс без-...-івець вичленовується в полімотивованій особовій назві *безглуздівець* (1971 БукГов I 23) “дурень” (*глузд, безглуздий*).

Конфікс за-...-('ан)ець.

1. Із середини XIX століття розгляданий формант бере участь у творенні поодиноких *n.personalia* із лексико-словотвірною семантикою “*особа, котра знаходиться за тим, що назване твірним словом*”, наприклад: *запорожець* (др.пол.XIX Гол 575) “хлопчик, що підглядає із-за порогу за весіллям або іншим бенкетом”; *закубанець* (1920 Яв 251) “той, хто живе за рікою Кубанню”; *задніпрянець* (1924 Кр 383).

2. Діалектні словники XX століття рідко фіксують найменування *предметів*, а саме: *зазубець, зазубиц* (1974 БукГов III 19) “рибачий гачок” (*зуб, зубець*).

Конфікс о-...-ець.

1. З кінця XIX століття з цим афіксом засвідчено небагато похідних із *предметною* семантикою: *окраець* (1893 УмСп I 157, СУМ V 676) “скибка, відрізана від непочатого краю хлібини”, *окраєц* (2004 Бевка 95) “краєчок після відрізування дошок”.

2. Назвами *приміщень* та їхніх частин виступають мотивовані різними частинами мови говіркові деривати, як-от: *опчолинец* (2004 Бевка 95) “приміщення для зимування бджіл” (*пчолиний*); *одворець* (2005 МатГуц 123) “одвірок” (з чергуванням *е : о* в основі).

Конфікс со-/з-...-ець.

Віддієслівне похідне на позначення *особи*, котра виконує з іншою особою спільну дію, названу вивідним словом, засвідчене в текстах кінця ХІХ століття: *соживець* (1875 Писк 110) “те саме, що співмешканець”; *зділець* (1920 Яв 292) “той, хто щось робить разом із кимось”.

Конфікс над-...-(‘ан)ець з першої половини ХХ століття спорадично бере участь у творенні найменувань мешканців: *наддніпрянець*, *наддністрянець* (1924 Кр 383).

Конфікс су-...-иць.

Предметну семантику має десубстантив *суплотиць* (1984 О ІІ 266) “сусідній тин” (*плит*).

Конфікс при-...-ець.

У першій третині минулого століття фіксується іменник на позначення *особи*, котра виконує свої посадові обов’язки поблизу від того, що називає мотивувальне слово: *придворець* (1926 ПУРС 187) “вартовий при дворі”.

Конфікс на-...-ець.

Наприкінці ХХ століття лексикографічні джерела зрідка засвідчують найменування *частин організму* людини, розташованих над тим або на тому, що названо вивідним словом, наприклад, *наколінець* (1992 РУМед 53) “наколінна кісточка”.

* * *

1. У мові ХІV-ХVІІ століть натрапляємо лише на нечисленні деривати з формантами *без-...-ец(ь)*, *под-...-ец(ь)*, *не-...-ец(ь)*. Нова українська мова дає дещо більше похідних, до структури яких входять відомі з попередніх періодів малопродуктивні конфікси з першими компонентами *по-*, *під-*, *без-*. В успадкованому з ХVІІ століття іменнику *недбалець* та в деяких інших похідних виступає афікс із препозитивною частиною *не-*. Непродуктивними сьогодні є нові дериватори з першими елементами *за-*, *о-*, *со-/з-*, *су-*, *при-*, *на-*, *пів-*.

2.1. Упродовж ХІV-ХХІ століть серед виявлених конфіксальних субстантивів панівною є група найменувань *осіб*. У середньоукраїнську добу трапляються поодинокі *n.personalia*, деривовані як за допомогою відомих із попереднього періоду формантів (*Поддубець*, *недбалець*), так і за участю нового афікса *без-...-ец(ь)* (*бе(з)женець*). Нова українська мова успадкувала деякі давні субстантиви (*Поду-*

наець, безумець, недбалець). Інших конфіксальних утворень на **-ець** обстежені джерела цього періоду не засвідчують. З-поміж давніх формантів лише конфікс із препозитивною частиною **без-** здатен брати участь у продукуванні нечисленних новотворів (*бездолець*). Зрідка арсенал особових найменувань поповнюється іменниками, деривованими за допомогою конфіксів **за-...-ець**, **со-/з-...-ець**, **при-...-ець**, **над-...-** (**'ан)ець** (*закубанець, соживець, зділець, придворець, наддніпрянець*).

2.2. Меншу кількість становлять іменники з предметною семантикою. У середньоукраїнській мові назв предметів обстежені джерела не фіксують. У новоукраїнський період номенів згаданої підгрупи, утворених за допомогою формантів **по-...-ець**, **за-...-ець**, **о-...-ець**, **су-...-иць**, небагато (*поплавець, зазубець, окрасць, суплотиць* “сусідній тин”).

2.3. Локативні назви, утворені за допомогою конфіксів із фінальним елементом **-ець**, репрезентовані головню найменуваннями приміщень. Ця невелика група іменників почала формуватися досить пізно — з початку ХХ століття (*подворець* “сіни”, *одворець* “одвірок”). Інколи натрапляємо на соматичні назви, утворені за участю афікса **на-...-ець** (*наколінець* “наколінна кісточка”).

Рідко, здебільшого в новій українській мові, документуються зоологічні найменування (*подъяремець* “кінь”, *підкаменець* “птах, який в’є гніздо під каменем”).

3. Упродовж усіх періодів історії української мови мотивувальною базою для дериватів із конфіксами на **-ець** виступають в основному іменники або прийменниково-відмінкові сполуки (*подворець, Безугловець, запорожець, окрасць, зділець, суплотиць, придворець, наколінець* тощо). Дієслова є твірними для похідних із конфіксами **не-...-ець**, **со-...-ець** (*невмілець* < *вміти*, *соживець* < *жити*), що зумовлено сполучуваністю співвідносних префіксів **не-** та **со-** головню з дієслівними основами. Зрідка трапляється прикметникова мотивація (*побоковець* < *боковий*, *по боку*, *бік*).

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ *-ТЕЛЬ*

Форманти зі згаданою фінальною частиною в українській мові ХІV-ХХІ століть залучені до деривування нечисленних іменників книжного характеру на позначення *особи*.

Конфікс **сґ-/со-...-тель**. У середньоукраїнській мові натрапляємо на успадковану з попереднього періоду назву *особи*, котра

виконує з іншою особою спільну дію: *При семь тебѣ, сыну и сослужителю нашему здравія... желаемъ* (1691 АрхЮЗР I/5 310) (*служити*). Наприкінці XIX століття задокументовано новотвір із цим же словотвірним значенням, а саме: *сожитель* (1898 УмСп III 58). Співвіднесеність цього похідного зі старослов'янським іменником *сѣжитъ, сѣжитъ* “дружина; супутник” (XI Ср III 612-613) втрачена, і він почав сприйматись як такий, що мотивований або дієсловом *жити*, або іменником *житель*.

Конфікс не-...-тель. Дериват із цим формантом є назвою *особи* за способом її життя: *недѣлате(л) ... не може(т) бити бога(т)* (XVII Изм 12) “ледар, нероба” (*дѣлати, дѣлатель*).

Конфікс спів-...-тель є синонімічним до давнього афікса *со-...-тель*, він бере участь у творенні *особової* назви *співзнатель* (1886 Ж 901).

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ -КА

Конфікс по-...-ка

1. У середньоукраїнській мові почала формуватися група назв *осіб*. Пам'ятки згаданого періоду документують прізвищеві назви, утворені з допомогою різних частин мови. Відчислівникове похідне: *Иван Почотырка* (Реєстр 1649 53) (*чотири, по чотири*). За спостереженням дослідників, в особових іменах суфікс *-ка* виконував пейоративну функцію [див. Осташ 1995 511]. Конфікси ж із відповідним другим компонентом, за нашими даними, такої властивості не мають. Прізвище, мотивоване дієсловом, дане, очевидно, з огляду на рід занять його носія: *Панас Поплавъка* (Реєстр 1649 86), пор. *плавати*. Відіменниковий дериват: *Дмитро Подорожка* (161) від *дорога* або від *подорожний* “дорожній, шляховий; мандрівник” (1646 МатТимч II 138).

У джерелах нової української мови фіксуються девербативи на позначення особи за характером поведінки, наприклад: *побігайка* (СУМ VI 614) “людина, яка довго не затримується на одному місці; непосида” (*бігај-у, побігај-у*); *побігунка* (1992 Чаб III 133) “те саме, що *побігайка*”, очевидно, від *бігун*.

2. У сучасній українській мові засвідчено відіменникове найменування *тварини*, життя котрої триває період, названий мотиватором: *поденка* (СУМ VI 738) “метелик, який живе один день”.

3. *Рослину*, яка виростає на тому, що назване твірним словом, позначає десубстантив *поземка* (1991 Смик 131) “суниці лісові” (*земля, по землі*, з елізією -л-).

4. Досить пізно сформувалася невелика за складом група іменників із семантикою *предметності*.

4.1. *Предмети господарського вжитку* та їхні елементи називають утворення, мотивовані різними частинами мови: *посторонка* (Д 238) “мотузка” (*по сторонах, сторона*); *поковка* (СУМ VII 33) “заготовка, призначена для кування, або металевий виріб, одержаний у результаті кування”, пор. *кувати, коваль*, а також прасл. **kovati*; *покупка* (55) “те, що куплено, куплена річ” (*купити*); *поноско* (165) “предмет, який навчена собака приносить у зубах” від *носити*, з відтинанням суфіксів -и-ти твірної основи; *поспіднянка* (1984 О II 121) “спідня дошка у дні ящика воза” від *спідній* з асемантемою -ан-.

4.2. З XVIII століття спорадично засвідчені іменники з *речовинною* семантикою, а саме: *сова ... погодов'ку соб'ѣ глядает* (XVIII Тимч 532) “їжа, корм”, пор. *годовати* “годувати” (XVI СУМ XVI-п.пол.XVII VI), а також *погодувати; покруп'янка* (УРС 1926 589) “дрібна крупа” (*круп'яний*).

5. Майже всі виявлені *n.loci* (головно у словниках XIX-XXI століть) мотивовані іменниками і мають значення “дещо, розташоване над тим або безпосередньо біля того, що назване вивідним словом”.

5.1. У новій українській мові *місце, територію*, розташовану безпосередньо біля місця дії, названої твірним словом, позначає девербатив *порубка* (СУМ VII 293) “місце, ділянка, де вирубано або де вирубують ліс” (*рубати, порубати*).

5.2. На початкових етапах нової української мови для позначення *приміщення* слугували поодинокі відіменникові утворення, а саме: *Своѣ хата покрижка* (к. XVII-п. XVIII КЗ 246) “крів, прихисток” (*криша* “дах”).

5.3. У говірковому мовленні XX століття натрапляємо на десубстантив, який позначає *частину організму тварини*, розташованої в безпосередній близькості від того, що називає мотивувальне слово: *побічка* (1958 Моск 59) “печінка бичка (риби)” (*по боці, бік*, з чергуванням **о:і, к:ч** основи).

6. *Абстрактні* номени складають досить помітну групу серед конфіксальних іменників із постпозитивним компонентом -ка.

6.1. Головним чином у джерелах новоукраїнської мови засвідчені девербативи з семантикою *одноразової неповторюваної дії*, наприклад: *На с'ѣй потициѣ, Баша, губенраторъ главного м'ѣста Буди ... во первыхъ кулею въ чело постр'ѣлений* (1720 ЛВел I 17)

“сварка, бійка” (*тикати* “бити”); **поторжка** (1893 УмСп I 9) “аукціон” (*торгуватися, торг*); **пострашка** (267) “залякування” (*страхати, пострахати*); **погудка** (УРС 1926 579) “звістка”, “нарікання” (СУМ VI 727), пор. *гудити*; **поїздка** (832) “виїзд куди-небудь на короткий час; коротка подорож” (*їздити*); **посадка** (VII 317) “дія за значенням *садити*; садіння; впускання пасажирів у вагон, автобус, літак і т.ін. та розміщення їх там перед поїздкою; приземлення літака або якого-небудь іншого літального апарата; манера вершника триматися в сідлі; кавалерійська постава; положення тіла під час сидіння; манера тримати голову, постава”.

6.2. Повторювану дію називає віддієслівний дериват **почестка** (СУМ VII 469) “частування, пригощання”, рідко “честь, слава” (*честити* “виявляти до когось шану, почесті”, *почестити*).

6.3. *Явище природи*, котре спостерігається безпосередньо над тим, що назване вивідним словом, позначає відіменникове утворення **поземка** (СУМ VI 811) “низовий вітер узимку, а також сніг, який переноситься цим вітром” (*земля, по землі*).

6.4. Значення *подібності* до того, що назване мотиватором, мають поодинокі десубстантиви з можливою паралельною дієслівною мотивацією, наприклад: *Якую поголоску въ Сѣчи между войском пуцано* (1720 О войнѣ 25) “чутка” від *голос* “поговор, чутка” (1598 СУМ XVI-п.пол.XVII VII 8); **похибка** (1918 Дубр 289) “помилка” (*хиба* “недогляд, помилка”, *хибити, похибити*).

Конфікс не-...-ка.

1. Із середини XVII століття фіксуються віддієслівні найменування *осіб*, котрі мають лексико-словотвірне значення “*особа, яка не виконує дії, названої твірним словом*”, наприклад: *Пархомъ Недѣлка* (Реєстр 1649 478) (*дѣлати*). У сучасній українській мові слова розглядової структури трапляються головню в діалектних словниках і позначають осіб тільки жіночого роду (“жінка, якій невластива дія, названа вивідним словом”), наприклад: **нетіпанка** (СУМ V 395) “неохайна, неакуратна жінка”; **непранка** (2005 СБГ 330, 2005 МатГуц 115) “неохайна, нечепурна жінка” від *прани* “прання” (2005 МатГуц 153).

2. З початку XX століття в українській мові функціонують утворення на позначення *тварини*, якій не властиве те, що названо вивідним словом, наприклад: **нелітка** (Гр II 550) “корова, яка ще не мала теляти” (*літо*), **неліпка, нелюпка, неляпка** (2005 СБГ 329) “молода корова-первістка”; **нетьолка** (2002 СУССГ 141) “корова, що залишилася яловою” (*телитися*).

3. Назви *рослин* із цим конфіксом документуються в словниках XX століття: **незабудка** (СУМ V 305), **низабутька** (2005 МатГуц 116)

“трав’яниста рослина з дрібними блакитними квітками” (**ни-** “не-”) від *не забудь* (її квіти довго не в’януть, у зв’язку з чим їх звичайно дарують на пам’ять) (див. докладніше ЕСУМ IV 65); *невійка* (Там само 59) “трясучка середня”, пор. *віяти* (в голодні роки цю рослину з родини злаків підмішували до зерна — див. Там само 59).

4. Здебільшого в сучасних діалектах фіксуються нечисленні назви з *предметною* семантикою, які мотивовані різними частинами мови.

4.1. Номени на позначення *предметів побуту та одягу*: *невиливайка* (СУМ V 258) “чорнильниця, у якої при перевертанні не виливається чорнило” (*не виливай-у*); *непранка* (2005 СБГ 330, 2005 МатГуц 115) “брудна сорочка”.

4.2. *Речовинну* семантику має діалектний новотвір *неварька* (2004 Бевка 92) “сироватка після обробки сиру” (*не варити*).

5. У пізній середньоукраїнській мові засвідчено поодинокі *локативні* десубстантиви, що є найменуваннями населених пунктів: *пода(л) є(с)ми позовь кгро(д)ски(и) Киє(в)ски(и) в селє Нємедовце* (АЖ 1611 272) (*медовий, мед*); *нападнення квалтовного на местечку Негребку* (1664 АрхЮЗР I/7 482).

6. Головним чином у лексикографічних джерелах нової української мови натрапляємо на віддієслівні (іноді з паралельною прикметниковою або іменниковою мотивацією) *n.abstracta* із загальним лексикологичним значенням “дія, стан, які характеризуються запереченням того, що названо вивідним словом”, а саме: *и притомъ и чре(з) невисилку за ослушаніємъ гро(д)ниччи(х) ... и други(х) владѣтцовъ для того искорененія людей* (1748 ДДГ 78) (*висилати*); *невдержка* (СУМ V 253) “неможливість втримати що-небудь, утриматися десь”; *невидержка* (257) “стан, коли хто-небудь не дотримується чогось”; *неви-стачка* (261) “брак чого-небудь, недостача”; *невправка* (271) “неможливість встигнути зробити все, що потрібно”; *несогласка* (385) “розбрат”; *нехватка* (400) “відсутність потрібної кількості кого-, чого-небудь”.

Конфікс під(о)-/под-...-ка.

1. У першій половині ХХ століття засвідчено *орнітологічну* назву, а саме: *підбережка* (Гр III 158) “птах”.

2. З початку минулого століття спорадично фіксуються найменування *рослин*: *піддимка* (Гр II 164) “дрібна цибуля, яку зберігають узимку в хаті в мішечку за сволоком, а весною висаджують; також назва цибулі, що виростає з цих саджанців” (можливо, назва походить від місця зберігання: *під димарем*); *підпенька* (СУМ VI 480) “підпеньок”; *підсніжка* (504) “підсніжник”.

3. Із середини XVII століття формується невиразна група номенів із *предметним* значенням (“предмет, який знаходиться під тим, що названо вивідним іменником”).

3.1. Назвами *частин одягу* були поодинокі деривати, а саме: *и у Артема Вожева подпояску де съ ножемъ и съ мусатомъ оборвали* (1648 АЮЗР III 181) (*пояс*). У подальшому підгрупа назв елементів одягу із аналізованим афіксом розвитку не набула, засвідчено лише іменник *підоплічка* (СУМ VI 477) “підкладка або вставка в сорочці народного крою від плечей до половини грудей і спини”.

3.2. Найменням *пристрою* є дериват *підніжка* (Гр III 173, 1918 ІвШум 308) “підніжка, педаль у ткацькому верстаті”, “пристрій у вигляді східців для входу в автомашину, вагон і т.ін.” (СУМ VI 402), пор. також значення опредметненої дії — “удар ногою по нозі іншого або підставляння ноги під ногу людині, щоб повалити, збити її” (Там само).

4. У новій українській мові *локативні* назви представлені поодинокими говірковими похідними, а саме: *пудсочка* (1974 Лис 179) “ділянка лісу, на якій добувають смолу” (*сік*); *підгірка* (2004 Матіїв 76) “місцевість біля гори”.

5. У 20-ті роки XX століття фіксується *темпоральне* найменування *підторжка* (1926 СПрМ 52) “переддень ярмарку, базару, а також торгівля в цей день”.

Конфікс за-...-ка.

1. *Прізвищева* назва з цим формантом засвідчена в пам’ятках XVII століття: *Грицько Закорка* (Реєстр 1649 486), пор. *кора*.

2. У новій українській мові сформувалася невелика група похідних із *предметною* семантикою (“предмет, розташований або призначений знаходитися за тим, що називає вивідне слово”).

2.1. Для називання *частин кінської упряжі* в говірковому мовленні служать такі деривати: *залубка* (Гр II 60) “сани з кузовом” (*луб’янка* “повозка, обшита лубом”); *загвіздка, завоздка* (2004 Матіїв 28) “металевий штир, який вставляється у вісь, щоб не спадало колесо”, пов’язане з *гвоздь*; *завороздка* (Там само) “те саме”, певне, від *вороза*, пор. *поворозка*, що зазнало контамінації, пор. із *загвоздка*; *заніска* (2005 СБГ 137) “частина ярма, занози”.

2.2. Назвою *інструмента* є іменник *загачка* (1931 ГТ 111) “різновид гака, який використовують гірники”.

2.3. Нечисленну групу становлять також назви *елементів одягу*, вперше зафіксовані у джерелах XIV-XVIII століть, наприклад: *Ивашка ... побраль ... запояску зеленую изъ шнуркомъ* (1648 АЮЗР III 193) (*пояс*); *запасокъ табѣновихъ двѣ* (1704/1720 РИСП 126) “елемент

жіночого одягу” (*нас* “пояс”). Нова українська мова успадкувала останнє утворення *запаска* (СУМ III 247) “жіночий одяг у вигляді шматка тканини певного розміру (переважно вовняної), що використовується замість спідниці для обгортання стану поверх сорочки”, на регіональному рівні вживається у значеннях “трубе селянське сукно; жіночий поясний одяг, спідниця, яку носили з довгими сорочками” (1998 СУГ 86), “фартух” (2005 СБГ 138). Новотворів із-поміж іменників, що належать до згаданої підгрупи, з’явилося небагато, наприклад: *запілка* (Гр II 79) “фартух” (*пола* “полотнище”); *заплічка* (1974 БукГов III 29) “дві симетрично вишиті лиштви, що прикрашають верхні жіночі сорочки на грудях і плечах”.

3. *Локативні* назви засвідчені в діалектних словозбірках початку XXI століття, наприклад: *загітка* (2002 СУССГ 80) “нижня площина, дно печі, де горять дрова”, пор. *тніт* “стрічка або шнур, що використовується для горіння в деяких нагрівальних приладах”; *застайка* (2005 МатГуц 64) “колиба чабана, мала стая” (*стая* “житло чабанів на полонині” — Там само 183).

Конфікс на-...-ка.

1. З першої половини ХХ століття з’являються окремі назви *тварин* і *рослин*, утворені від різних частин мови: *нарістка* (Гр II 516) “телиця” (*рости*); *наземка* (1928 Бот 284) “рослина, яка росте при землі”.

2. У лексикографічних джерелах лише к. ХІХ - поч.ХХ століть спорадично фіксуються відіменникові назви *елементів одягу*, *кінської упряжі*, наприклад: *начолка* (1894 УмСп II 152) “частина вуздечки, що одягається на лоб”; *надолонка* (Гр II 484) “нашивка зі шкіри або сукна на всю долоню, щоб не терлись рукавиці”.

Конфікс о-/об(ь)/обо-...-ка.

1. Більшість іменників із цим формантом має загальне словотвірне значення “*предмет*, розташований по краю (краях) того, що назване вивідним словом”. Жодного з дериватів, що були реконструйовані як праслов’янські (*naslědъka*, **nazimъka*, **naušъka*, **narъčъka*, **nazъbъka*, **nasъrdъka*, **obgolъka*, **obstornъka*, **obbabъka*, **obgolъka*, **obpęta*, **obpolka*, **obstrěšъka*, **obvęšъka*, **obžerdъka*, **obgarъka*, **rabęrъka*), джерела ХІV-ХХІ століть не засвідчують. Перші десубстантиви виявлені в пам’ятках середньоукраїнського періоду: *обручка злочъстая* (1647 АрхЮЗР I/ХІ 699) (*рука*). У новій українській мові це слово називає не лише прикрасу (СУМ V 573), а й деталь інструмента — “металеve кільце для скріплення коси з кіссям” (2005 СБГ 355). Новотворів небагато, а саме: *огузка* (Гр III 38) “огузок, задня, нижня частина чого-небудь”; *окрайка* (Гр III 49, 1918 Дубр 155) “кайма”, “бордюр” (1918 ІвШум 29), “пов’язка, пояс” (2005 МатГуц 124), *окравка* (Гр III 49,

СУМ V 676) “окрайка; вузька щільно виткана смужка по краях тканини, нерідко з іншої, грубішої пряжі; жіночий пояс із грубої (переважно вовняної) кольорової пряжі”, пов’язано з *край* (ЕСУМ IV 173); *опаска* (1930 СТТМ 130) “поясок”, “бандероль” (СУМ V 703); *оборотька* (2005 СБГ 353) “широка ремінна петля, яка входить до упряжі” (*рот*).

2. Наприкінці XIX століття виявлено *абстрактний* дериват *острашка* (1894 УмСп II 252) “залякування”, певне, від *страхати* чи *страх*, однак можлива мотивація й іменником *острах*.

Конфікс пів-/пол-/полу-...-ка.

1. Упродовж XX століття зрідка фіксуються найменування *тварин*, що неповністю виявляють ознаки, позначені мотивувальним словом, наприклад: *полуматерка* (1927 СЗН I 42), певно, співвідносно з російською назвою крижня — *матерка*, *материк*, *матерая утка*; *полукровка* (1948 Р-УС 468).

2. Неповноту вияву названої твірним словом ознаки ілюструє також сучасний *ботанічний* номен *полуцвітка* (1991 Смик 133).

3. З другої половини XVIII століття засвідчені деривати з *предметною* семантикою, що називають посуд, який за об’ємом наполовину менший від позначуваного мотивувальним словом: *полквартовка м’ядна одна* (1756 ДНМ 340) “посудина, за об’ємом вполовину менша від кварти” (*кварта* “міра рідини, восьма або десята частина відра”, *квартувий*). Цей десубстантив документують і лексикографічні джерела XX століття, однак семантика його змінилася: *півквартівка* (1926 ПУРС 161) “міра рідини 1/20 відра”. У новій українській мові найменування зі значенням предметності трапляються рідко, переважно в деяких термінологічних та діалектних словниках, наприклад: *півсніпка* (Д 216) “сніп, удвічі менший за звичайний”; *піврукавка* (2005 СБГ 415) “літня чоловіча сорочка з коротким рукавом”. Інколи в таких дериватах перший компонент має давню форму *полу-*, наприклад: *півверстівка*, *полуверстівка* (1930 СТТМ 133) “карта”.

4. Нечисленні утворення для називання *мір* та *кількостей певних речовин* з’являються у XX-XXI століттях: *півсотка* (1918 ІвШум 323); *півлітурка* (2005 СБГ 414) “одиниця виміру місткості” (*-и-* в основі — з метою уникнення збігу приголосних під час вимови).

Конфікс без-...-ка. Майже всі деривати із загальним словотвірним значенням “те, що характеризується відсутністю названого вивідним словом” фіксуються в новій українській мові. Усі похідні згаданої структури є десубстантивами.

1. Засвідчено небагато найменувань *істот* — *тварин* та *людей*: *беззубка* (СУМ I 130) “прісноводний молюск, у якого немає замко-

вих зубів”; *безприданка* (142) “дівчина, що не має посагу — приданого”.

2. Назви *рослин*: *безсмертка* (СУМ I 146) “те саме, що безсмертник”; *безкорінка* (1991 Смик 12) “сальвінія плаваюча”.

3. У джерелах ХХ століття виявлено кілька назв *предметів*.

3.1. Найменування *предметів господарського вжитку*: *безіменка* (1931 Шел 4) “дошка”; *безтарка* (СУМ I 149) “віз або машина, пристосовані для перевезення сільськогосподарських продуктів без тари”.

3.2. Назви *елементів одягу*: *безкозирка* (СУМ I 130) “кашкет без козирка, який носять військові моряки” від *козирьок*, з відтинанням суфікса *-ок*; *безрукавка* (145) “вид одягу без рукавів”.

4. У пам’ятках другої половини ХVII століття знаходимо назву *поселення*: *Села Безугловки крестьяне* (1666 ПК 265) від *без угловъ*, проте не виключена мотивація прізвищевою назвою *Безугловъ*.

5. На *абстрактні* деривати натрапляємо зрідка: *безперервка* (СУМ I 138) “організація праці, при якій виробничий процес відбувається безперервно, без зупинок”; *безпонтовка* (2006 Кондратюк 57) “те, що не становить інтересу” (*без понтів* “без інтересу, зацікавленості” — див. докладніше 2005 Став 267).

Конфікс пере-...-ка.

1. У новій українській мові полімотивовані іменники з цим формантом є назвами *тварин* і мають значення “істота, яка пережила той період часу, що називає твірною основою”, наприклад: *перелітка* (Гр III 124) “корова, що телиться через рік” від *літо*, хоча можлива мотивація дієсловом *перелітувати*; *перелярка* (СУМ VI 323) “курка, гуска, качка після першого року несіння” (*ярий*).

2. Словники ХХ століття засвідчують відіменникову назву *рослини* *переліска* (СУМ VI 215) “лісова багаторічна трав’яна рослина з блакитними квітами”.

Конфікс у-...-ка.

Локативи та назви предметної дії вперше документуються в лексикографічних джерелах початку ХХ століття: *угайка* (Гр IV 312) “втрата часу”, “затримка” (СУМ X 371) від *гаяти*; *утишка* (1918 Дубр 132) “тихе, затишне місце”, утворено від *тихий*, *тиша*.

Конфікс па-...-ка.

Значення *подібності до предмета, названого вивідним словом*, реалізується в девербативі *паростка* — *отрасль, приросль* (др.пол.ХVII Житецький 61) від *рости*.

У текстах ХХ століття віднаходимо найменування *особи*, родинний статус якої неповністю відповідає тому, що назване мотиватором: *падчїрка* (1941 Синявський 143) “нерідна дочка”.

Конфікс про-...-ка. Цей конфікс бере участь у творенні десубстантива на позначення *рослини*, що знаходиться між тим, що названо мотивувальним словом, а саме: *проліска* (СУМ VIII 217) “пролісок”.

Конфікс при-...-ка. У XIX-XX століттях із цим формантом виявлено *локатив прискалка* (1923 СГТ 8) “місцевість, що знаходиться біля скелі, або виступ скелі” (*скала*).

Конфікс перед-...-ка. У бойківських говорах XX століття із цим морфематичним комплексом фіксується *локативний* десубстантив *передворотейка* (1984 О II 134) “місце перед воротами” (*ворота*, з ускладненням суфіксом *-ей-* основи).

Конфікс межи-...-ка. Найменуванням *населеного пункту*, розташованого між тим, що позначає вивідне слово, виступає відіменникове похідне, а саме: *часто субликовали до насъ велебные отцове монастыря Пустинного ... мѣстечко Межирѣчку* (1663 АЮЗР VII 378) (*рѣка*).

* * *

1. У давньоруськоукраїнській мові з другим компонентом *-ка* наявний лише непродуктивний афікс *под-...-ка*, що зумовлено, очевидно, розмовним характером похідних, оформлюваних конфіксами з постпозитивною частиною *-ка*. У середньоукраїнській та новоукраїнській мові коло формантів зі згаданою фінальною частиною, порівняно з попереднім періодом, розширюється: за допомогою конфіксів *по-...-ка*, *не-...-ка*, *за-...-ка*, *на-...-ка*, *под-...-ка*, *о-/объ-...-ка*, *па-...-ка*, *пол-...-ка*, *без-...-ка*, *межи-...-ка* утворено близько 20 іменників. У новій українській мові кількість субстантивів, до складу яких входять афікси з постпозитивною частиною *-ка*, збільшується: пам'ятки XIX-XXI століть засвідчують близько 100 дериватів. Продуктивність двокомпонентних структур із першими елементами *по-*, *не-*, *за-*, *без-* зростає. Малопродуктивними залишаються форманти *під-...-ка*, *пів-/полу-...-ка*, *о-/об-...-ка*, *на-...-ка*; непродуктивними є нові морфематичні комплекси з препозитивними частинами *у-*, *пере-*, *при-*, *перед-*, *су-*, *па-*, *про-*.

2.1. Найбільшу за кількістю групу розглянутих субстантивів складають назви *предметів*, які почали творитися в давньокиївську добу (*подножка* “підставка для ніг”). У середньоукраїнський період група найменувань розглядової семантики була невиразною: пам'ятки того часу засвідчують поодинокі назви предметів побуту, елементів одягу або прикрас із формантами *за-...-ка*, *под-...-ка*, *об-...-ка*, *пол-...-ка* (*подпояска*, *запояска*, *обручка*, *полквартовка*). У лексикографічних джерелах XIX-XXI століть документується більше номенів із предметною семантикою, а до їх творення, окрім згаданих дерива-

торів **за-...-ка**, **об-...-ка**, **під-...-ка**, **пів-...-ка** (загачка “гак”, запілка “фартух”, оборотька “деталь кінської упряжі”, підніжка, піврукавка “сорочка” тощо), долучаються нові форманти **по-...-ка**, **без-...-ка**, **не-...-ка**, **на-...-ка** (посторонка, безкозирка, непранка “брудна сорочка”, начолка “деталь вуздечки”).

2.2. Дещо менше засвідчено абстрактних іменників. Перші назви такого типу, деривовані за допомогою афіксів **по-...-ка** та **не-...-ка**, спорадично трапляються в текстах XVI-XVIII століть (поголовка “чутка, поговор”, потичка “сварка, бійка”, невисилка). Основна кількість абстрактних найменувань засвідчена в XIX-XXI століттях, однак жоден із залучених до їхнього творення формантів значної продуктивності не набув. Малопродуктивними є конфікси з початковими елементами **по-** та **не-** (пострашика “залякування”, поземка, нехватка).

2.3. Локативні назви вперше фіксуються з XVII століття й позначають здебільшого населені пункти. У функції їхнього продукування беруть участь форманти **не-...-ка** та **без-...-ка**. Інші деривати мають у своєму складі конфікси з суто “локативними” першими частинами **межи-** та **по-** (Межир'їчка, покрижка “крів, прихисток”). В обстежених джерелах XIX-XXI століть двокомпонентні афікси **не-...-ка** та **без-...-ка** у складі найменувань місцин не трапляються, натомість розширюється коло дериваторів, препозитивні елементи яких походять від прийменників із просторовим значенням. Окрім відомого конфікса **по-...-ка** (побічка “печінка риби”), до структури нових похідних, засвідчених головню в діалектах, входять непродуктивні у творенні локативів конфікси **під-...-ка**, **о-...-ка**, **за-...-ка**, **при-...-ка**, **у-...-ка**, **перед-...-ка** (підгірка “місцевість біля гори”, огузка “огузок, задня, нижня частина чого-небудь”, застайка “колиба чабана, мала стая”, прискалка “місцевість, що знаходиться біля скелі, або виступ скелі”, утишка “тихе, затишне місце” (тихий, тиша), передворотейка “місце перед воротами”).

2.4. Номен живої природи репрезентовані приблизно однаковою кількістю назв осіб, тварин і рослин. Нечисленна підгрупа найменувань осіб, утворених за участю афіксів **не-...-ка**, **по-...-ка**, **за-...-ка**, сформувалася в середньоукраїнський період; це здебільшого прізвищеві назви (Нед'їлка, Поплав'їка, Закорка). У мові XIX-XXI століть діапазон особових номенів дещо розширюється в бік апелятивів, утворених за допомогою непродуктивних конфіксів **без-...-ка**, **не-...-ка**, **по-...-ка**, **па-...-ка** (безприданка “дівчина, котра не має посагу”, непранка “неохайна жінка”, побігайка “непосидюча людина”, надчірка). Зоологічні найменування, до структури яких входять форманти з препозитивними компонентами **під-**, **не-**, **пів-**, **по-**, **без-**, **на-**, **пере-**,

проникають у лексикографічні праці з початку ХХ століття (*підбережка* “птах”, *нетьолка* “корова, що залишилася яловою”, *поденка* “метелик”, *полукровка*, *беззубка* “прісноводний моллюск без зубів”, *нарістка* “телиця” та ін.). Підгрупа назв *рослин* також документується пізно: новотвори фіксуються у словниках першої половини ХХ століття. Ботанічні найменування творяться за допомогою малопродуктивних формантів *під-...-ка*, *на-...-ка* (*підпенька* “підпеньок”, *наземка* “рослина, яка росте при землі”) та непродуктивних у цій функції конфіксів *не-...-ка*, *по-...-ка*, *без-...-ка*, *пере-...-ка*, *про-...-ка*, *полу-...-ка* (*невійка* “трясучка середня”, *поземка* “суниці лісові”, *безкорінка* “сальвінія плаваюча”, *переліска* “лісова трав’яна рослина”, *проліска* “пролісок”, *полуцвітка*).

2.5. На етапі становлення перебуває підгрупа дериватів із *параметричним* значенням, оформлених афіксом *пів-...-ка* (*півсотка*, *півлітурка*).

3. Мотивувальною базою для конфіксальних похідних, у структурі яких наявний другий компонент *-ка*, упродовж століть служать здебільшого іменники та прийменниково-відмінкові сполуки (*нелітка* < *літо*, *запілка* < *за полою*, *надолонка* < *на долоню*, *безіменка* < *без імені* та ін.). Рідше твірними виступають дієслова (*Поплав’ька* < *плавати*, *незабудка* < *не забуду*, *нехватка* тощо); зовсім рідко розглядані деривати можуть мотивуватися прикметником (*утишка* < *тихий*) або числівником (*Почотырка* < *чотыри*).

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ *-КО*

У середньоукраїнській мові конфікси з фінальним *-ко*, порівняно з киеворуським періодом, набули значної продуктивності. Якщо суфікс *-ко* при творенні прізвищевих назв виконує демінутивно-експресивну або демінутивно-гіпокористичну функцію [Фаріон 2001 60], то в дериватах, у яких згаданий компонент виступає другим елементом конфікса, така суб’єктивність втрачається. Майже всі виявлені в пам’ятках мови XIV-XXI століть конфіксальні похідні є засобом ідентифікації особи (прізвищами або прізвиськами), що давалися з огляду на характер, поведінку, рід занять або особливості зовнішності їхніх носіїв.

Конфікс не-...-ко.

Джерела XIV-XVIII століть засвідчують кілька відіменникових та віддієслівних похідних. Десубстантиви: *Ходко* *Неколодко* (1552

АрхЮЗР І/7 87); *Иляшъ Нехвостко* (Реєстр 1649 176); *Дашко Нетлянко* (239), пор. тлѣти; полковнѣника інгулського *Афанасія Недонка* (1747 АKNЗС І 339) (дно). У ХІХ столітті цей формант з'являється в поодиноких дериватах: *нелюдѣко* (1886 Ж 514).

Девербативи мають словотвірне значення “людина, яка не виконує дії, названої вивідним словом”: *Били намъ чоломъ дошлидове Троцькіе, на имя Немойко Гечись, а Татаринъ* (1494 АЛМ І 49) (мој-у); *а Нешийко и иные забрали земли безправне* (1495 66) (шиј-у); *остапъ Нетенко* (Реєстр 1649 21) (тну); *Дашко Прокофев сын Недѣлко* (1666 ПК 223) (дѣлати).

Серед утворень із розгляданим афіксом в обстежених пам'ятках трапляється деад'єктив *Нелѣлко* (1463 ССУМ ІІ 38) (лѣтий, нелѣтий).

Конфікс без-...-ко.

Усі виявлені деривати є відіменниковими утвореннями, котрі почали функціонувати в середньоукраїнській мові. Прізвища або прізвиська давалися їхнім носіям з огляду на відсутність того, що (хто) назване (-ий) вивідним словом [інші думки див. Худаш 1977 175]: *Иванъ Безноско* (1552 АрхЮЗР І/7 605); *Передо мною Остапомъ Безбородком* (1614 СУМ XVI-п.пол.XVII ІІ 35); *Ивашько Безьштанко* (Реєстр 1649 78); *Харько Безьпалко* (Реєстр 1649 183); *Мартинъ Безушко* (257); *Иванъ Бе(з)зѣрко* (1649 СУМ XVI-п.пол.XVII ІІ 43), *Беззубко* [Редько 1958 75], (2005 ПрНижНад 47); *Тишко Безжывотко* (Реєстр 1649 296) (живот “життя”); *Лесь Безручко* (1649 СУМ XVI-п.пол.XVII ІІ 49); *Федор Бездѣтко* (1666 ПК 215); пор. *Иванъ Бе(з)шапъко* (1656 ЛРК 179) (з відтинанням -к- твірної основи *шапъка*).

У новоукраїнський період назви, що стали прізвищами, зрозуміло, збереглися. Але процес творення нових дериватів із цим конфіксом не припинився, про що свідчить поява чималої кількості апелятивних назв, часом однакових за структурою з давніми прізвищевими найменуваннями: *безносько* (Гр І 43); *безпалько* (Гр І 43, 2005 ПрНижНад 47); *безштанько* (Гр І 48, СУМ І 154) “той, хто ходить без штанів (про маленьких хлопчиків)”; *безбородько* (1918 ІвШум 18, 2005 ПрНижНад 46); *безлюдько* (Гр І 42, СУМ І 134); *безпам'ятъко* (Гр І 43); *безхатъко* (Гр І 47, 1924 Кр 23); *безпузько* (1918 ІвШум 18); *безсонько* (22) “той, хто довгий час не спить”; *безименко* (23); *безчобітько* (1920 Яв 28) “бідняк, який не має чобіт”; *безяйко* (28) “безяйцевий самець, те саме, що нутряк”; *безбровко* (1924 Кр 21); *безхазяйко* (23) “той, хто не має господарства (хазяйства)”.

На позначення міфічної істоти на початку минулого століття зафіксовано евфемізм *безп'ятко* (Гр І 44) “чорт” від *п'ята*, що зумов-

лено, вочевидь, відсутністю в чорта п'ят (за народними уявленнями, чорт замість ступнів мав копита).

Конфікс по-...-ко.

1. Цей формант у творенні чоловічих *особових* назв виявив меншу продуктивність, ніж два попередні конфікси: у джерелах середньоукраїнської мови засвідчено невелику кількість утворень. Більшість зафіксованих прізвищ дана, очевидно, з огляду на місце проживання їхніх носіїв — біля того, що назване твірним словом. Майже всі виявлені похідні — відіменникового походження, наприклад: *Матфей Полешько* (1552 АрхЮЗР І/7 113) (*лєсь*); *Ничьтор Полиско* (Реєстр 1649 56); *Аньдрушко Порожко* (160), пов'язане з *ріг / рогъ, по розѣ* або *порогъ*.

Розгляданий конфікс вичленовується у віддієслівному номені: *Ониско Похилько* (Реєстр 1649 123), пор. *хилити, похилити* та сучасне прізвище *Похилько*.

2. У новій українській мові цей конфікс долучається до творення поодиноких найменувань предметів: *поделко* (2005 СБГ 437) “коробка з паперу, картону” від *діло*, пор. рос. *дело, поделка*.

Конфікс пере-...-ко.

В обстежених пам'ятках середньоукраїнської мови трапляються поодинокі іменники з цим формантом: *Грыцько Перепятко* (Реєстр 1649 280), пор. *пята* “п'ятка”; *Демян Перетянко* (44), пор. *тягнути, перетягнути*.

Конфікс за-...-ко.

Нечисленні прізвищеві назви з аналізованим афіксом давалися з огляду на місце проживання їхніх носіїв — за тим, що позначено мотивувальним словом: *Семен Загноико* (Реєстр 1649 120) “особа, котра мешкає за місцем, у якому зберігається гній” (*гной*); *Марьтинъ Заводко* (178) (*вода*); *Степан Закадко* (184) (*кадка* “бочка”, з усиченням суфікса твірного *-к-*); *Забірко* [Редько 1958 111] від *бір*.

Трапляється й девербатив *загорюйко* (1992 Чаб II 22) “чоловік, що заробляє собі на прожиток важкою працею” (*горюю*).

Конфікс на-...-ко.

У першій половині минулого століття фіксуються найменування з предметною семантикою, наприклад: *на́чолко* (1918 Дубр 220) “частина вуздечки”; *наличко* (УРС 1926 455) “ярлик”.

Конфікс под-...-ко.

Поодинокі деривати з цим конфіксом засвідчені в джерелах XVII століття, а саме: *Павло Поддубько* (Реєстр 1649 165) (*дубъ*); *Грышько Подлѣшько* (329) (*лѣс*, з чергуванням *с:ш*).

Конфікс при...-ко вицленується в антропонімному найменуванні зі значенням “особа, яка мешкає біля того, що назване вивідним словом”: *Юско Присенко* (Реєстр 1649 351), пор. *сіни*, однак не виключена мотивація від жіночого імені *Пріся* [див. Осташ 1995 508].

Конфікс від...-ко виокремлюється в полімотивованій особовій назві *відлюдько* (1999 Лєснова 14) “похмура, непривітна людина” (*люди, відлюдькуватий*).

* * *

1. Уперше конфіксальні похідні з фінальним компонентом **-ко** засвідчені в джерелах давньокиївської доби (*Перенѣжко*).

Остаточне становлення конфіксальних словотвірних типів з конфіксом на **-ко** припадає на XV-XVII століття: з’являються утворення з афіксами **не-...-ко**, **без-...-ко**, **по-...-ко**, **за-...-ко**, **при...-ко**, **под-...-ко**. У новій українській мові, поряд із давніми конфіксальними структурами, у творенні нових слів бере участь формант **від-...-ко**.

2.1. Майже всі проаналізовані конфіксальні іменники з фінальною частиною **-ко** виступають назвами осіб (*Перенѣжко, Неколодко, Немойко, Безноско, безбородько, Полешько, Перепятко, Загноико, Забірко, Присенко, Поддубько, відлюдько*), більшість із них є засобами ідентифікації особи.

2.2. Зрідка засвідчено номени з предметною семантикою (*наличко, поделко*).

3. Мотивувальною базою для панівної більшості конфіксальних дериватів зі згаданим другим компонентом служать іменники або прийменниково-відмінкові сполуки (*Нехвостко, Безьмитанко, безчобітько, Полиско, Перепятко, Забірко, на́чолко*). Рідше основною мотивацією виступає дієслівна та прикметникова (*Нелѣпко, Нешійко, Похылько, поделко*).

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ **-ІЙ**

Суфікс **-ѣи** є безпосереднім продовженням праслов’янського **-ѣъ**, що був у мові давніх слов’ян непродуктивним [див. докладніше Sławski I 1974 87].

Цей формант не був продуктивним у мові XI-XIII століть [Білоусенко 1993 58], у середньоукраїнській мові **-ій** міг використовуватись у складі запозичених з польської мови префіксально-суфіксальних структур, які слугували переважно найменуваннями

різних службових посад [Там само 150]. Досить висока частота вживань цих структур разом із небагатьма іншими дериватами, де **-ій** виступає в “чистому” вигляді, а не в складі конфіксальної структури, забезпечила безперервність у функціонуванні й розвитку цього форманта [Там само 150-151]. Як окремий суфікс **-ій** приєднувався до чоловічих та жіночих імен, надаючи їм іронічно-зневажливого чи демінутивного відтінку [Фаріон 2001 69], а у випадках з основами жіночих імен первісно могли бути зневажливими назвами чоловіків за іменами жінок, до яких ті залицялися, або означали позашлюбних дітей жінок із відповідними іменами [Редько 1966 137-138].

Конфікс под-...-ій.

Назви *посадових осіб* творилися від іменників і мали загальне словотвірне значення “особа, котра підпорядковується тому, хто названий мотивувальним словом, або виконує свої посадові обов’язки, пов’язані з тим, що назване твірним словом” становили найбільшу кількість дериватів, у складі яких наявний розгляданий конфікс. Наприклад: *подкомориш* (1399 ССУМ II 165) “урядник земських шляхетських судів, якого вибирала шляхта для розгляду земельних судових справ та спорів”, пор. ст-п. *podkomorzy* (ЕСУМ IV 392), *комора* “державна скарбниця, казна”, проте не виключена належність розгляданого слова до субстантивованих ад’єктивів (*а псалъ дьякъ Новгородецъ Пана Петрова Подкоморега* — 1347 П 26, див. також Брищын 1965 67); *па(н) творианъ, подчлши(и)* (1404 Роз 69) “придворний службовець, помічник чашника, який тримав *чаиу*, з XIV століття почесний титул” (*чашиник*, до к. XIII століття — придворний сановник, який відповідав за постачання напоїв до столу володаря; з XIV століття — почесний титул; боярин-чашник, боярин-виночерпій у Молдавському князівстві; пор. також ст-п. *podczaszy*); *подстолиш* (1407 ССУМ II 169) “первісно — доглядач королівського стола, згодом — почесний титул” (*стол* “престол”), пор. ст-п. *podstoli*; *подканцлерий* (1415 Там само 165) “заступник, помічник канцлера — хранителя печаті, керівника канцелярії” (*канцлер*, ст-п. *podkanzlerzy*); *а панъ сенко калениковичъ подъскарбий... нашъ* (1452 Роз 161) “сановник, який відав державною або королівською скарбницею”, пор. *скарб* “казна”, ст-п. *podskarbi*; *Биль намъ чоломъ подключій Виленскій* (1496 АЛМ II 315) “господарський урядник, який завідував медоварінням та людьми (медоварнями й медоситцями), котрі відправляли медоварську службу”, пор. *ключник*¹⁰; *Биль намъ чоломъ*

¹⁰ Ключі — кладові кімнати, що існували в головних господарських дворах для збору та зберігання медового податку й інших предметів (воску, меду, солі

подконюшій Виленській (1494 II 45) “помічник конюха” (*конюх*); *староста на(ш) а(л)бо по(д)старости(ш)* его не буде(т) мо(г)чи с казни ме(с)ткоє брати (1571 ВолГ 155) (*староста*), проте не виключена ад’єктивна природа аналізованого деривата: *Приходиль до мене... подстаростего Володимерского, служебникъ* —1569 АрхЮЗР I/1 15); *по(д)воєводи(ш) киевски(ш), побра(л) и пограби(л)* (1584 АЖ 75) “помічник воєводи”; *И капитанъ ... и подьячій ... подали имъ ... описную рукопись* (1686 АрхЮЗР I/7 519) “помічник дяка” (*дьяк*).

Конфікс по-...-ій.

Конфіксальні прізвищеві назви з постпозитивним **-ій**, за нашими даними, — це здебільшого віддієслівні похідні з лексико-словотвірним значенням “той, хто виконує дію, названу мотивувальним словом”. Не виключена, однак, і мотивація розгляданих слів спрефіксованими дієсловами. Наприклад: *Иванъ Яцъко Посушѣй* (Реєстр 1649 148) (*сушити, посушити*), *Иванъ Полетѣй* (163) (*летѣти, полетѣти*), *Повалѣй* (426), *Повалій* (Редько 1968 181) (*валити, повалити*).

Натрапляємо й на відіменникове утворення з лексико-словотвірним значенням “особа, котра живе за способом, вказаним вивідною прийменниково-відмінковою сполукою”: *але онъ Побожѣй самому Іллѣ за пазуху вложил и зараз з нимъ Побожием ходил я правѣ до Макарихи* (1702 Ст 270) (“той, хто живе по Богу”).

У ХІХ столітті фіксується найменування *особи* за виконуваними обов’язками — *пѣдружій* (1861 Закр 459) “помічник дружка на весіллі”.

Конфікс не-...-ій.

У писемних пам’ятках розгляданого періоду розвитку мови натрапляємо на прізвищеву назву, дану її носієві з огляду на невиконання ним дії, позначеної вивідним словом: *Яцъко Нелунѣй* (Реєстр 1649 154) (*лунити*).

Конфікс пере-...-ій. Обстежені джерела української мови ХІV-ХХІ століть фіксують віддієслівний дериват: *Процькъ Передерій* (Реєстр 1649 42), *Передерій* (Редько 1968 177), пор. *дерти, передерти*.

тощо) та інших зборів (здебільшого чиншових), котрі надходили до царської скарбниці з волостей (ключництв), сільських округів, за повинностями й зборами приписаних до місцевого ключа. Завідування такими ключами та приписаними до них повітами-ключництвами складало “врядь” особливих посадових осіб — ключників, та їхніх помічників — підключих (АЛІМ II ХІХ).

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ -АЧ

Суфікс **-ач** — наслідок ускладнення праслов'янського суфікса **-акъ** компонентом **-јь-** [Doroszewski 1928 213]. Початковий голосний виабстрагувався в результаті злиття дієслівних тем із первинним **-ць** [Sławski I 1974 102]. У праслов'янській мові суфікс **-аць** брав участь у деривуванні агентивних назв [див. Мартынов 1973 27] та *n.instrumenti* [див. Sławski I 1974 102].

В українській мові іменники, до складу яких входять конфіксальні форманти зі згаданим другим елементом, з'явилися, за нашими даними, досить пізно — на початку XVII століття, і мають значення особи, рідше — предмета.

Конфікс по...-ач.

1. Невелика кількість іменників, мотивованих як безпрефіксними, так і спрефіксованими дієсловами, засвідчена в джерелах середньоукраїнської мови. Це назви *осіб* за характером їхніх занять (зі зневажливим відтінком у значенні): *Нестеръ пострыгачъ* (1601 АрхЮЗР I/11 29) (*стригти, постригти*); *полизач* *мисок, талеровъ, гортанобъсецъ* (поч.XVII Тимч 578) (*лизати, полизати*); *Абы з насъ да і осталосѧ. Абы побре(н)качѣ, а будутъ послухачѣ* (к.XVII-п.XVIII КЗ 213) (відповідно *брєнкати, побрєнкати, слухати, послухати*).

Українська мова XIX-XXI століть зберегла частину похідних: *полизач* (СУМ VII 67) “підлабузник”; *послухач* (344) “той, хто слухає кого-небудь, виконує чийсь волю”. Нові деривати: *побигачъ* (1840 Б-Н 285) “бродяга”, *побігач* (СУМ VI 614) “особа, що виконує незначні доручення, робить дрібні послуги кому-небудь, бігаючи, ходячи кудись”; *посвистач* (Гр III 357) “бог вітрів” (*свистіти, посвистіти*); *покликач* (СУМ VII 31) “особа, що привселюдно оголошувала що-небудь, сповіщала про щось”; *полигач* (67) “помічник, спільник у яких-небудь діях”; *послугач* (342) “слуга, служниця”; *потіпач* (411) “робітник, який займається тіпанням волокна”; *поштуркач* (490) “попихач; той, хто служить де-небудь, у кого-небудь як виконавець дрібних доручень”.

Зрідка трапляються й відіменникові утворення: *похвостач* (1896 УмСп III 185) “прихвостень”.

2. З початку XX століття фіксуються нечисленні назви *предметів*, а саме: *посвітач* (1918 Дубр 326) “підсвічник”; *порухач* (1958 Моск 60) “палиця, якою перегортають соломку в печі, щоб краще горіла”; *побрязкач* (СУМ VI 627) “брязкуча прикраса; монета” (*брязкати, побрязкати*).

Конфікс під-...-ач.

У XX столітті розгляданий формант вичленовується в кількох віддієслівних найменуваннях *особи за родом діяльності* (особа, котра допомагає іншій особі виконувати дію, названу мотивувальним словом), наприклад: *підбрехач* (СУМ VI 400) “той, хто допомагає іншому брехати” (*брехати, підбрехувати*); *підпасач* (480) “помічник пастуха” від *пастути*, пор. також *пастух*; *підпомагач* (485) “особа, яка допомагає іншій особі звичайно у здійсненні поганих, злочинних намірів”.

З початку минулого століття засвідчено назву *предмета побуту*: *підголовач* (1918 ІвШум 305) “маленька подушка” або “невеличка низенька скринька, підставка або інший предмет, що підкладається в головах під подушку для надання їй вищого положення” (СУМ VI 415, 1960 СПГ 74).

Конфікс при-...-ач з кінця XIX століття входить до формальної структури найменування з *предметною* семантикою: *приголовач* (1896 УмСп III 9) “пелюшка під голову”, “приголів’я” (СУМ VII 595).

Конфікс на-...-ач у новій українській мові бере участь у деривуванні *предметного* номена *наголовач* (СУМ V 52) “круговий ремінь вуздечки, що йде від вудил поза вуха; верхня частина капелюха, картуза, шапки”.

* * *

1. Перші конфіксальні деривати з постпозитивною частиною **-ач** засвідчені на початку XVII століття. До їхнього складу входить формант **по-...-ач**. У наступні періоди коло афіксів зі згаданим другим компонентом розширюється. Окрім продуктивного конфікса **по-...-ач**, у творенні нових слів беруть участь непродуктивні форманти з препозитивними елементами **під-, при-, на-**.

2.1. Основну кількість похідних із зазначеною фінальною частиною становлять назви *осіб за родом занять*, деривовані за допомогою конфіксів **по-...-ач** та **під-...-ач** (*пострыгачь, похвостач* “прихвостень”, *підпасач* “помічник пастуха”).

2.2. Решта найменувань має *предметну* семантику і включає до свого складу форманти **по-...-ач**, **під-...-ач**, **при-...-ач**, **на-...-ач** (*посвітач* “підсвічник”, *підголовач* “маленька подушка”, *приголовач* “пелюшка під голову”, *наголовач* “круговий ремінь вуздечки; верхня частина капелюха, картуза, шапки”).

3. Мотиваційною базою для конфіксальних утворень з другим компонентом **-ач** служать або дієслова (головно для найменувань осіб: *тіпати* > *потіпач*, *помагати* > *підпомагач*), або іменники (для назв предметів: *голова* > *наголовач*, *приголовач*, *підголовач*).

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ *-ЕНЬ*

Конфікс на-...-ень.

1. У другій половині ХІХ століття засвідчено поодинокі найменування *осіб* за характером діяльності: **накупень** (1861 Закр 407) “людина, яка купує собі посаду або духовний сан”.

2. До *ботанічної* лексики належить іменник із конфіксом **на-...-тень** — **наголоватень** (1928 Бот 250) “волошка” від *головатий* (зумовлено, очевидно, круглою формою суцвіть відповідних рослин), пор. також *наголоватки* “осот польовий”.

3. Обстежені тексти мови ХІV-ХVІІІ століть документують назву *частини кінської упряжі*, призначеної розташовуватися на тому, що називає вивідне слово: *Одинадцятій рондзикъ... безъ наперсня* (1704/1720 РИСП 116) “нагрудний ремінь”.

Номенами *технічних пристроїв та їхніх деталей* є нечисленні десубстантиви новоукраїнської мови, а саме: **наголовень** (1924 Кр 762) “предмет, який використовують для скріплення частин крокви”; **намордень** (1941 Синявський 142) “намордник”; **налюшень** (1984 О І 470) “мотузка з лика, яка зв’язує драбину воза з люшнею” від *люшня* з елізією **-н-**.

4. *Соматичні* назви засвідчені в першій половині минулого століття: **наскірень** (1926 Лук 17) “верхній шар шкіри” (*шкіра*) та **накостень** (1928 МРУС 79) “наріст на кістці”.

Конфікс о-...-ень вицленовується в небагатьох утвореннях нової української мови на позначення:

а) *частини* того, що називає мотивувальне слово: **оплодень** (СУМ V 716) “частина плоду рослини, що оточує насіння”;

б) *міся*, розташованого безпосередньо біля того, що названо вивідним словом: **обочень** (1923 СГТ 145) “бокова стіна”;

в) *опредметненої дії*: **оповзень** (СУМ V 716) геол. “переміщення (сповзання) верхнього шару землі вниз по схилу під діянням сили ваги” (*оповзати, сповзати*).

Конфікс під-...-ень бере участь у деривуванні відіменникових назв *грибів*. Такі деривати засвідчені у словозбірках першої половини ХХ століття: **піддубень** (1918 ІвШум 63, СУМ VI 425) “піддубник”; **підгрудень** (1928 Бот 263); **підлистенъ** (Там само).

Спорадично фіксуються найменування *предметів господарського вжитку*: **підлатень** (1931 Шел 76) “підрешетина” від *лата* “довга жердина, яку кладуть горизонтально поперек крокви”.

Двокомпонентний формант по-...-ень зрідка вичленовується в найменуваннях *елементів упряжі та деталей споруд*, наприклад: **побочень** (Гр III 205) “бокова смуга у шлеї”; **поручень** (СУМ VII 296) “невисока огорожа, переважно по краях містка, балкона, бильця на східцях будинку, вагона і т.ін.; бічні опори для крісла, канапи і т.ін.”.

За допомогою конфікса при-...-ень продукуються слова зі значенням “щось, розміщене в безпосередній близькості від того, що назване вивідним словом”.

У новоукраїнській мові знаходимо найменування *особи* за характером занять: **прихвостень** (СУМ VIII 79) “підлабузник”.

Орнітологічна назва **припутень** (СУМ VII 719) “лісовий голуб великої породи” зумовлена тим, що цей птах часто зустрічається при шляхах, дорогах [Булаховський 1978 III 227-228].

З початку минулого століття засвідчено назви *рослин та їхніх частин*: **припутень** (Гр III 435) “подорожник”; **прикорень** (СУМ VII 644) “частина стовбура або стебла трав’янистої рослини біля кореня”.

Подекуди трапляються найменування предметів із модифікаційним значенням подібності до того, що назване вивідним словом, а саме **приколень** (СУМ VII 642) “невеликий кілок, вбитий у землю, щоб припинати худобу”.

Конфікс межі-/між-...-ень вичленовується у ботанічних номенах **межиплодень** (1928 Бот 75), **міжоплодень** (1928 СПТ 203), утворених префіксальним способом (між/межі + оплодень “частина плода рослини, що оточує насіння”), однак у сучасній мові вони можуть сприйматись як конфіксальні.

Конфікс без-...-ень входить до складу поодиноких особових та збірних назв: **безлюдень** (Тимч I 246) “відлюдник”; **безматень** (Гр I 42, 1918 ІвШум 385, СУМ I 134) “рій без матки” від *матка* з елізією суфіксального **-к-**.

Конфікс через-...-ень у новій українській мові творить назву *частини кінської упряжі*: **черезсідельень** (Гр IV 455) “черезсідельник”.

Конфікс па-...-ень вичленовується в найменуванні *предмета*, що виник у результаті дії, названої мотивувальним словом: **парубень** (СУМ VI 80) “половина нетовстої, розпиляної вздовж колоди або її замітника, що застосовується для обладнання стінок парників і теплиць”.

Конфікс за-...-ень входить до складу *назви споруди господарського призначення*: **забочень** (1840 Б-Н 142) “задній сот у вулику, завжди наповнений медом”.

Обстежений матеріал дає підстави стверджувати, що жоден із формантів із другим елементом **-ень** упродовж розгляданих періодів

продуктивністю не відзначається. Конфікси зі згаданою фінальною частиною беруть участь головно у творенні найменувань *предметів* (*наперсень, підлатень, поручень, приколень, черезсідель, парубень*), рідше за їхньою допомогою деривовані номени *рослин* (*наголо-ватень* “волошка”, *оплодень* “частина плоду рослини, що оточує насіння”, *підгруздень, припутень* “подорожник”, *межиплодень*) та збірних назв (*безматень*).

НЕПРОДУКТИВНІ КОНФІКСИ

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ **-(*Я*)АК**

Суфікс **-акъ** В.В. Мартинов відносив до індоєвропейських архаїзмів і припускав, що він належить до найдавніших формантів із основним **-к-** [Мартинов 1973 25-26]. Однак А.Мейє, В.Вондрак вважали цей суфікс недавнім утворенням [Meillet 1905 329; Vondrak 1924 457]. Дехто з сучасних дослідників гадає, що значення суфікса **-акъ** розвинулося значною мірою самостійно в кожній мові [Железняк 1969 41]. Первісно суфікс **-ко** приєднувався до дієслівних основ на **-а-**, унаслідок чого був виабстрагуваний елемент **-акъ**, який пізніше виступає як словотворчий суфікс [Vondrak 1924 610]. На думку К.Бругмана, суфікс **-акъ** міг утворитися шляхом сполучення елемента **-къ** з кінцевим **-а** основ іменників з абстрактним значенням [Brugmann 1906 498-499]. Цей суфікс був омонімічний тому, де **-а** походив з основи інфінітива, хоч мав давнішу історію: був успадкований праслов'янською мовою у готовому вигляді з праіндоєвропейської. У свою чергу, згаданий формант міг приєднуватися до основ дієслів (рідко) або прикметників на **-і-**, що створило умови для розширення суфікса **-акъ** елементом **-і-** (> **-і-**). Виабстрагуваний новий суфікс **-іакъ** набув значного поширення [Vondrak 1924 612]; сліди суфіксального **-і-** зберігаються в сучасному пом'якшенні кінцевого приголосного основи: [*гол'ак*], [*виин'ак*], [*березн'ак*] тощо. У давній руськоукраїнській мові цей суфікс трапляється в небагатьох назвах істот іменникового (*лошакъ*), прикметникового (*боуіакъ* “людина запальної вдачі”), займенникового (*своіакъ*), числівникового (*одинакъ* “чернець, одинець”, *третьіакъ* “трирічна тварина”) походження та в десубстантивних ботанічних номенах (*злакъ*) [Білоусенко 1994 56-57]. Конфіксальних іменників із відповідним другим елементом обстежені пам'ятки XI-XIII століть не засвідчують.

Конфікс на-...-'ак входить до структури небагатьох, засвідчених переважно в пам'ятках ХХ століття, найменувань *деталей технічних пристроїв, тварин та рослин*, наприклад: **навершняк** (Гр II 468) “верхня кришка у маслобійній діжці”, пор. сучасне діалектне **навершняк** “верхній ковпак капелюха без крис”(1984 О I 461) від *верхній*; **надвірняк** (Гр II 480, 1979 БукГов VI 16) “поросля, посаджене в особливе приміщення для відгодівлі або яке ще не поставлене на відгодівлю”, “кнур” (ЕСУМ II 18); **наконешняк** (IV 32) “китичник”, очевидно, пов’язане з *кінець* (від розташування на кінцях гілок?).

Конфікс по-...-'ак з початку ХХ століття бере участь у деривуванні ентомологічних найменувань: **поборозняк** (Гр III 205) “личинка хруща” (*борозна*); **потемряк** (377) “нічний метелик” від *темрява*, з відтинанням суфіксального основи -'ав-а.

Конфікси пів-...-'ак та о-...-'ак у сучасній українській мові зрідка беруть участь у творенні небагатьох назв:

— *міфічної істоти*: **піўчортяк** (1902 ГалЛем 450);

— *рослини*: **оситняк** (СУМ V 762) “багаторічна або однорічна рослина родини ситникових, схожа на очерет; *ситник*”;

— *одягу*: **осердак** (1902 ГалЛем 444) “кожух без рукавів”, співвідносне з *сердак* (*сардак*) “верхній суконний одяг”, що виводиться від тур. *şirdag, şerdak*, його пов’язують також із *серце* (ЕСУМ V 217), пор. *лапсердак*.

Конфікс за-...-'ак виокремлюється у складі говіркової назви *деталі сільськогосподарського приладдя*: **заборозняк** (Бат 265) “частина плуга; кожний із клинів, що вбиваються коло чересла, його можна піднімати й опускати або посувати в боки”.

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ -Н'А

Постпозитивний елемент -н'а (прасл. -ьп'а) виник із нашарування суфікса -**ја**, що творив абстракти, на продуктивний тип прикметників із суфіксом -ьп' [Sławski I 1974 138]. Виабстрагований формант -ьп'а творив девербативи та десубстантиви. Від дієслівних основ походять *nomina actionis, n. loci, n. instrumenti* (*brodъn'a* “бродіння, ловіння риби, бродячи у воді”, *ёдъn'a* “процес споживання їжі; їдальня”, *колъn'a* “місце, на якому рубають дерево”, *stajn'a* “приміщення для коней або взагалі худоби”). Від *іменникових* основ творилися *n. loci, n. instrumenti*, наприклад: *dervъn'a* “приміщення для дерева” від *dervo* “дерево”; *nakovadlъn'a* “наковальня” від *nakovadlo* “те саме”.

У давній руськоукраїнській мові конфіксальних похідних із фінальною частиною **-н'а** засвідчено небагато (*наковалня*). У новій українській мові таких іменників фіксується більше.

Конфікс при-...-ня. Перші деривати з цим формантом документуються, за нашими даними, з 2-ї половини ХХ століття — це поодинокі назви *приміщень* та *частин людського організму*: *прихатня* (СУМ VIII 79) “передпокій”; *припрутня* (1992 РУМед 84) “простата” (*прутень* “чоловічий статевий орган”).

Конфікс на-...-ня. З першої половини минулого століття цей формант бере участь у творенні нечисленних похідних із семантикою *предметності* та *збірності*. Окрім успадкованого з давньокиївських джерел іменника *наковальня* (1918 ІвШум 212), фіксується кілька новотворів: *накожня* (Д 168) “рукавиця з одним пальцем” (очевидно, запозичення з російської мови, пізніше зближене з *корж*; рос. *накожни* “шкіряні рукавиці, що натягаються на шерстяні”, від *кожа* “шкіра” — див. ЕСУМ IV 32), *навильня* (УРС 1926 438) “ручка для вил”.

Конфікс по-...-ня вичленовується в дериваті *похідня* (1958 ДзПодністр 50) “довга міцна дошка, яка перекидається з одного човна на інший, коли виймають невід”, діал. “перекидний місток; смолоскип” (СУМ VII 450) (*ходитьи*).

Конфікс під-...-ня входить до структури поодиноких *орнітологічних* та *локативних* найменувань: *підбороздня* (Гр III 160) “луговий жайворонок”, пор. рос. *борозда*; *підгородня* (163) “передмістя”.

Конфікс па-...-ня бере участь у деривуванні назви *приміщення*, утвореного в результаті виконаної дії: *пагребня* (1974 Лис 149) “те саме, що погрібник” (*гребти*).

Конфікс о-...-ня з першої половини ХХ століття входить до складу *соматичної* лексики: *очерення* (1926 Лук 49) “черепна коробка”; *онервня* (1992 РУМед 45) “те, що знаходиться навколо нерва”.

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ -ХА

Конфікс не-...-ха. Відомий з праслов'янського періоду (наприклад, **netъkaха* “жінка, яка не вміє ткати”) й непродуктивний у давній руськоукраїнській мові, у ХХ столітті цей формант, додаючись до дієслівних, зрідка — іменникових та прикметникових основ, бере участь у творенні нечисленних назв *осіб за особливостями вдачі, зовнішнього вигляду*: *невдаха* (СУМ V 253) “людина, якій не щастить у

чомусь або яка робить щось не так, як треба”; *недбаха* (СУМ V 283, 2002 СУССГ 138) “недбала особа”; *нетямаха* (1992 Чаб II 366) “людина, що нічого не тямить” (*не тямити*); *необбериха* (1999 Лєснова 38, 2002 СУССГ 140) “неохайна жінка” від *оббирати* “обчищати” (ЕСУМ I 248); *нетіпаха* (1999 Лєснова 40, 2002 СУССГ 141) “людина, яка лінується, не вміє ткати”, пор. *тіпаля*, *тіпанка*, *тіпачка* (2002 СУССГ 205) “жінка, яка тіпає коноплі”; *нечупаха* (1999 Лєснова 41) “чоловік з розтріпанним волоссям” від *чупарний* (Гр IV 478) “охайний, красиво вбраний” з елізією **-рн-**; *невміха* (2002 СУССГ 138) “людина, яка лінується або не вміє ткати” (*не вміти*).

Рідко трапляються найменування *предметів*: *невдаха* (СУМ V 253) “предмет, погано, невдало зроблений, виготовлений”.

Конфікс по...-аха вичленовується у віддієслівній *особовій* назві *полежсаха* (1894 УмСп II 69) “ледар”.

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ -УХА

Суфікс **-ucha**, розвинувшись на праслов'янському ґрунті шляхом ускладнення найдавнішого суфікса **-j-** суфіксальним елементом **-с-**, який після **ѣ, и, у** та ін. перейшов у **х** [Бевзенко 1960 105-106], виконував ті ж функції, що й суфікс чоловічого роду **-uch**. Приєднуючись здебільшого до іменникових основ, він надавав похідним словам пейоративного чи аугментативного відтінку у значенні (**perel'ucha*, **dėvucha*); від дієслівних основ за допомогою розгляданого форманта, котрий інколи виступав у цьому випадку модифікатором, творилися *nomina agentis* (**pastucha* “жінка, яка пасе худобу”, **kvok'tucha* “квочка”) [див. докладніше Slavski 1974 I 75]. Конфіксальні субстантиви з фінальною частиною **-уха** в пам'ятках XI-XVIII століть, за нашими даними, не документуються. У сучасній українській мові цей формант найчастіше бере участь у продукуванні іменників із модифікаційним значенням жіночої статі (*брехун – брехуха*, *свекір – свекруха*) [див. докладніше Семенюк 2000 117-124].

Деривати з конфіксальним формантом на **-уха** фіксуються з першої половини XX століття.

За допомогою конфікса по...-уха деривуються віддієслівні найменування *істот за особливостями поведінки, вдачі, зовнішнім виглядом* тощо: *погремуха* (1926 ПУРС 172) “тримуча змія”; *полетуха* (СУМ VII 65) “схожа на білку тварина ряду гризунів, передні ноги якої з'єднані із задніми за допомогою широкої літальної перетинки”;

посидюха (2004 Бевка 106) “той, хто любить сидіти побіля людських хат; той, що забуває піти додому від людей”.

Конфікс не-...-уха трапляється в особовій назві *нетямуха* (ЕСУМ V 701) “невіглас, неук”.

Конфікс за-...-уха входить до складу назви *людини* за характерною поведінкою — *замелюха* (1992 Чаб II 52) “базіка, брехун” (той, хто *меле* “говорить дурниці”).

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ -УК

На походження суфікса **-ук** існує кілька точок зору. Одні дослідники вказують на його індоєвропейські корені (*-euko) [Brugmann 1906 493], інші вважають цей формант запозиченим у XII-XIV століттях з тюркських мов [Чучка 1963 70-71]. Дехто з мовознавців генезу **-ук** пов’язує з литовським і латиським **-ukas** [Мартынов 1973 31; Толкачев 1978 112-135]; неслов’янську природу суфікса припускає й І.Фаріон [Фаріон 2001 49]. Погляд про існування форманта **-ук (-’ук)** у праслов’янській мові обґрунтовує В.Німчук, зазначаючи, що цей афікс у мові давніх слов’ян уживався для творення демінутивів, а також для вираження суб’єктивної оцінки [Німчук 1964 206; див. також Редько 1966 151; Близнюк 2003 124]. Уперше суфікс **-ук** виступає в пам’ятках XV століття як складник особових найменувань [Білоусенко 1993 107].

Конфіксальних дериватів, до складу яких входить постпозитивний **-ук**, у досліджених джерелах середньоукраїнської й новоукраїнської мови зафіксовано небагато.

Конфікс без-...-ук. За допомогою цього форманта утворені назви *осіб*, у яких відсутнє те, що назване вивідним словом. Одна з них виступає прізвищевим найменуванням із можливою апелятивною природою — *Федка Безднюкь* (1666 ПК 289) від *дно*; інша — апелятивом: *бездолюкь, безкровный* (др.пол.XVII Житецький 8) від *доля*.

Конфікс по-...-ук. Цей афікс бере участь у творенні прізвищевої назви, мотивованої найменуванням місця проживання її носія (поблизу того, що позначене твірним словом): *Иван Полешукь* (Реєстр 1649 296) (*лес*).

Конфікс за-...-’ук: *заборознюк* (Бат 265) “заборозник”, *задорожнюк* (1920 Яв 242) “той, хто живе за дорогою”.

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ **-(')АНИН**

Конфікс по...-(')анин. У середньоукраїнській та новоукраїнській мові жителя, який мешкає на або поблизу території, названої вивідним словом, позначають успадковані з мови попереднього періоду іменники: *Вселякъ поселянинъ* (сер. або др. пол. XVII Син 102) “сільський житель”; *побережанин* (1926 Кр 382).

Конфікс за...-(')анин. Прізвищевими назвами осіб, даними за місцем проживання їхніх носіїв, із середини XVII століття виступають такі іменники: *Ігнатей Заднепрянин* (1666 ПК 91) (*Днепръ*); *Михайла, Заднестрененинъ* (120) від *Днестръ* з надлишковим **-ен-**.

У новій українській мові фіксуються головно апелятивні найменування *жителів* певних територій: *зарічанин* (1926 Кр 29); *забережанин* (389); *загорянин* (410); *заморянин* (455), *заозерянин* (462); *заборянин* (1941 Синявський 120).

Інколи трапляються *агентивні* назви: *завозянин* (1941 Синявський 120) “людина, яка зобов’язана ходити за возом”.

Конфікс уз...-(')анин входить до структури небагатьох найменувань мешканців територій: *узграничанин* (1926 Кр 253) (*границя, узграниччя*); *узморянин* (2369) від *море, узмор’я*.

Конфікс перед...-(')анин бере участь у творенні деривата *передміщанин* (1926 Кр 382) (*місто, передмістя*).

Конфікс під...-(')анин також є непродуктивним: *підгородянин* (1926 Кр 2069) “людина, яка проживає недалеко від міста — *города*”.

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ **-ЛО**

Іменники, до структури яких входять конфікси з розглядовою фінальною частиною, в українській мові писемного періоду з’являються з XVII століття.

Конфікс по...-ло. Цей формант у XIV-XXI століттях входить до структури поодиноких віддієслівних назв *людей* за їхнім родом занять: *Семень Покотило* (Реєстр 1649 68) від *котити, покотити*, пор. *покотило* “великий горщик” [Фаріон 2001 265]; *Степанъ Пободаило* (Реєстр 1649 477) (*бодаю, пободаю*); *полатаило* (2004 Матіїв 39) (*латаю, полатаю*) “фахівець, котрий шиє й лагодить взуття”.

Конфікс не...-ло. Джерела середньо- та новоукраїнської мови фіксують нечисленні деривати з лексико-словотвірним значенням

“особа, яка не виконує дії, названої твірним словом”. У творенні цих похідних беруть участь основи дієслів теперішнього часу та інфінітивна, наприклад: *Степань Недбаило* (Реєстр 1649 308); *Миско Неубало* (391); *Миско Нечитаило* (431); *невтирайло* (1999 Лєснова 38; 2002 СУССГ 138) “хлопець, у якого нежить”.

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ **-(Н)ОСТЬ / -(Н)ІСТЬ**

Питання про виникнення суфікса **-ostь** лишається дискусійним. Дехто з дослідників вважав цей суфікс запозиченим з церковнослов'янської мови [Обнорский 1927 77-83]. Пізніше більшість учених почала розглядати його як внутрішньослов'янську інновацію [Мейє 1951 296; Vondrak 1924 648; Трубачев 1959 140; Шанский 1959 116; Майборода 1962 200-215; Вступ 1966 120]. Проте виявлені хетські паралелі до слов'янських утворень на **-ostь** (наприклад, прасл. **dьlgostь* — хетт. *dalugašti* від *dalugai* “довгий”, хет. *palhašti* “ширина” від *palhi* “широкий”) дали мовознавцям підстави для сумніву щодо гіпотези про формування розгляданого суфікса на слов'янському мовному ґрунті [Мартынов 1973 44-46; Бернштейн 1974 160].

У праслов'янській мові **-ostь** брав активну участь у творенні абстрактних іменників від прикметникових основ [Мейє 1951 296]. У мові східних слов'ян XI-XIII століть суфікс **-ostь** приєднувався до непохідних прикметникових основ [Шанский 1959 120-121]. Це свідчить про те, що “давньоруська мова ніби певним чином зближується зі старослов'янською, де твірними основами виступають непохідні прикметники” [Кравчук 1986 105]. На початковому етапі середньоукраїнської мови — у XIV-XV століттях — словотвірні зв'язки суфікса **-ostь** значно розширюються [див. докладніше Шанский 1959 122; Грещук 1981 62]. Поява більшості нових слів на **-ostь** припадає на 80-90-і роки XVI століття, що зумовлено екстралінгвальними чинниками, і продовжується в першій половині XVII століття [див. докладніше: Майборода 1962 214; Грещук 1981 62-63; Полюга 1991 95]. Зниження продуктивності аналізованого суфікса відбувається у XVIII столітті [Полюга 1991 64] із занепадом структурно-функціональних стилів, репрезентованих пам'ятками релігійно-полемічної літератури [Жовтобрюх 1970 34-36], адже саме ці стилі активізують словотвір головним чином абстрактної лексики [див. Грещук 1981 64].

Конфікси, до складу яких входить другий елемент **-ostь**, вичленовуються здебільшого в середньоукраїнській мові й великою

продуктивністю не відзначаються. Усі виявлені конфіксальні деривати з цим постпозитивним компонентом є полімотивованими структурами з паралельною іменниковою, прикметниковою та дієслівною вивідністю. Пізніше співвіднесеність більшості похідних такої будови з іменниками поступово втрачається, і вони починають сприйматись як префіксальні десубстантиви чи суфіксальні деад'єктиви.

Конфікс не-...-ость бере участь у творенні іменників з абстрактною семантикою, які позначають відсутність того, що назване вивідним словом: *небачность* и *недбалость* въ розказаняхъ нашихъ господарскихъ чынимъ (1542 Тимч 711) (*дбальий, дбалость*); през *несталость* розоума моего (1556-1561 ПЄ 482/392) (*стальий, сталость*); *непобожность* (нечестіє) (1560-і КА 41\71), пор. *побожныйи* “благочестивий, набожний” (1659 МатТимч II 114), *побожность*; *Ангелове грозне ганили неправости неверныхъ пановъ* (1560-і КА 200/71) (*правий, неправий*); *Чи ужил єсми якоє нестатечности* (364/72) “непристойність” (*статечныйи* “постійний, солідний, пристойний”, *статечность*, пор. стп. *niestateczność*); зрозумѣвши ненавист *нещирост* (1720 О войнѣ 50) (*щирий, щирость, нещирий*).

Конфікс без-...-(н)ость/-(н)ість. Назви статусу особи: *сладка вода с другом, славна с ним* и *безименность* (бл.1774 Ск I 131) (*имя, без имени*); *безженність* (1926 Саб 14) “неодруженість”.

Абстракти з цим формантом, зафіксовані в джерелах новоукраїнської мови, позначають відсутність того, що назване мотивувальним словом. З кінця XVIII століття спорадично засвідчені найменування *погодних умов*: *проси(мъ) подава(и)* и *безвє(д)рно(ст) мѣрно*: *жєбы хр(с)тія(н)ски(и) ро(д) не тужи(л) безъ(м)ѣрно* (к.ХVII-п.ХVIII КЗ 177) (*ведро* “спека, посуха”); *безвїтрість* (1932 СТТ 6) “суха безвітряна погода”; *бездощість* (84) “відсутність дощів”.

Конфікс над-...-ость. На початкових етапах новоукраїнської мови цей формант бере участь у творенні деад'єктива на позначення того, що є *надмірним виявом ознаки*, названої вивідним словом: *надслушность* — *презпотребство* (др.пол.ХVII Житецький 47) від *слушный* “пристойний, порядний, належний; справедливий”.

Конфікс на-...-(н)ость виокремлюється в іменнику з абстрактною семантикою: *крестъ свой на себе взяли и, моцно вѣ намѣстности тѣла ... ускромляючи, ...діавола ... звѣтяжали* (1632 АрхЮЗР I/8 420) “частина тіла” (*мѣсто*).

Конфікс по-...-ость бере участь у творенні абстрактного поняття: *в поправкѣ погрѣшностей* будь подобен медикам (к.ХVIII Ск II 207) (*грѣшний*).

Конфікс до-...-ость вичленовується в номені з семантикою збірності: *доживотность* (1576 Тимч 756) “досмертне майно” (*животньи*).

Конфікс пів-...-ість задіяний у творенні *абстракта* на позначення стану довкілля — *півтемність* (1918 ІвШум 323) “сутінки” (*темний*).

Конфікс спів-...-(н)ність. За аналогією до фіналей *-ность/-ність* відприкметникових утворень, маємо постпозитивний *-ність* у десубстантивному *термінологічному* номені *співрядність* (1918 ІвШум 166) “координація” (*ряд*).

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ -УН

Давньосхіднослов'янський суфікс *-унь* континує праслов'янський *-упь*, що належить до балто-слов'янських утворень [Мартынов 1973 52]. У праслов'янській мові за допомогою цього суфікса творилися переважно п. agentis (**bĕgunь* “бігун”, **ĕdunь* “той, хто багато їсть”) [Білоусенко 1993 49], п. qualitativa (**gladun* від **gladykь*) [Мартынов 1973 38].

Конфіксальні іменники з відповідним другим елементом у писемних джерелах з'являються, за нашими спостереженнями, лише в ХІХ столітті.

Конфікс по-...-ун. З кінця ХІХ століття цей формант бере участь у деривуванні небагатьох віддієслівних назв *особи* та *міфічної істоти* за характерною дією: *полізун* (Гр ІІІ 284) “казкова істота, велетень, який не ходить, а лазить на колінах” (*лізти, полізти*); *пострибун* (СУМ VII 380) “той, хто часто стрибає, не сидить на місці спокійно”; *потаскун* (2002 СУССГ 173) “чоловік, який упадає, таскається за жінками”.

Найменуванням *людини* за місцем перебування є десубстантив *полісун* (СУМ VI 79) “лісовик”.

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ -ЧИК

Останні десятиліття гіпотеза про походження суфікса *-чик* із *-ьск-* + *-ик* є панівною в слов'янському мовознавстві [Вступ 1966 130; Николаев 1987 118-119; Valij 1976 369 та ін.]. Як доведений факт сприймається також думка про те, що іменники на *-чик*, *-щик* з'явилися в українській мові у вигляді запозичень з російської [Родніна 1979 61; Цыганенко 1982 118 та ін.]. Аналіз писемних пам'яток староукра-

їнської мови XIV-XV століть і пам'яток російської мови цього періоду дає підстави припустити, що окремі іменники з'явилися на ґрунті української мови значно раніше, ніж у російській мові [див. докладніше Білоусенко 1993 93-94].

Конфіксальні деривати з відповідною другою частиною виявлені лише у джерелах ХХ століття.

Конфікс **по-...-чик** реалізується в сучасному особовому найменуванні **попутчик** (СУМ VII 242) “попутник”.

Конфікс **при-...-чик** вичленовується в назві *предмета побуту*, який повинен розташовуватися в безпосередній близькості від того, що позначене вивідним словом, а саме **приголовчик** (СУМ VII 595) “згорнута пелюшка, що підкладається під голову немовляті (звичайно під час купання)”.

Конфікс **о-...-чик** бере участь у творенні найменування *предмета*, подібного до того, що назване мотивувальним словом, — **окружчик** (ЕСУМ IV 174) “окраєць хліба” від *круг*.

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ **-АР(Ь) / -АТАР**

На думку мовознавців, суфікс **-ар(ь)** є запозиченням з германських мов, куди потрапив з латинської, у якій первісно виступав демінутивним формантом **-arius** [Vondrak 1924 520]. Цей суфікс у слов'ян запозичувався двічі: спочатку в праслов'янську епоху з латинської, а вдруге — з мови грецької через посередництво старослов'янської, де відзначався активністю у вживанні (*келарь, пономарь*) [Филин 1981 48].

Конфіксальні деривати на **-ар** уперше з'являються, за нашими даними, у джерелах другої половини ХХ століття.

Конфікс **о-...-арь** спорадично бере участь у творенні діалектної назви *особи* за професією **ончоларь** (Бевка 95) “пасічник” (*пчола*).

Конфікс **по-...-ар** вичленовується в особовому найменуванні **поводар** (СУМ VI 687) “поводир”.

Конфікс **по-...-атар**, другий елемент якого є результатом контамінації запозичених із латинської мови суфіксів **-ар** і **-(а)тор** [див. докладніше Білоусенко 1993 171], входить до структури *n.agentis* **поводатар** (СУМ VI 687) “поводир”.

КОНФІКСИ З ПОСТПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ *-ИЧ*

Суфікс *-ич*, на думку лінгвістів, є результатом злиття двох різних за походженням формантів. Один із них розвинувся на основі базового суфікса *-t-* [Павский 1850 122], за допомогою якого творилися зменшувальні (демініутивне значення цього форманта було первинним — див. Vondrak 1924 572) та патронімічні імена [Ильинский 1916 310]. Дехто з дослідників вважає, що суфікс *-ич* склався із продуктивного прикметникового афікса *-itъ*, утворення з яким обмежено субстантивувалися, та *j*-го поширювача [Мартынов 1973 43]. Основним, принциповим значенням цього форманта було поняття “походження в спільності” від когось чи чогось [Sławski II 1976 55].

У давньоруськоукраїнський період ця балто-слов'янська інновація [Мартынов 1973 52] виступає у формі *-ичь* [Білоусенко 1993 42]. Суфікс *-ичь* (< *-itjo*) успадкував передусім семантику недорослості й служив для творення назв дітей (здебільшого синів) та дитинчат (незалежно від їхньої статі) [Максимова 1985 20].

Конфіксальні деривати зі співвідносним фінальним елементом зрідка трапляються в обстежених джерелах з кінця ХІХ століття.

Конфікс *без-...-ич* виокремлюється в *особовій* назві *безумич* (ЛексФр 17) “людина, що втратила розум або діє надто нерозсудливо”.

Конфікс *під-...-ич* входить до структури відіменникової назви людини, котра має підпорядковане становище стосовно того, хто названий вивідним словом, а саме *підпасич* (СУМ VI 480) “помічник *пастуха*”, пор. *підпасати* (Там само) “пасти трохи, недовго або час від часу”.

ІНШІ КОНФІКСИ

Конфікс *по-...-ир*. Суфікс *-ир* є результатом контамінації двох суфіксів ранішого походження *-ирь* та *-иръ*, що у праслов'янській мові виконували ідентичну функцію [див. Білоусенко 1993 160]. Конфіксальний формант із відповідним другим елементом бере участь у творенні *особового* найменування діяча *рѣководитель*: *поводы/р/* (1627 БерЛекс 110), *поводир* (СУМ VI 687) “той, хто водить кого-небудь (переважно сліпого), указує комусь дорогу” від *водити*, пор. також *водирь* (1920 Яв 116) “предводитель”.

Конфікс *за-...-ан* вичленовується в діалектному похідному із семантикою *особи*, яка мешкає за тим, що назване твірним словом:

завітракан (1958 Моск 33) “житель села Тридуби, що жив за млинами – вітряками”.

Конфікс по-...-иня. Давньоруськоукраїнський суфікс **-ѣни** складний за походженням: на первинні **-ū**-основи (з **-ūs**) нашаровувався суфікс **-ни**, цей комплекс на праслов'янському ґрунті перетворився в єдиний суфікс **-yn'і** [Vondrak 1924 552]. Утім, дослідники не виключають можливості того, що це не праслов'янська інновація, а індоєвропейський спадок [Sławski I 1974 140], представлений у загальнобалтійських утвореннях на **-ūni**.

У праслов'янській мові цей суфікс творив деномінальні іменники жіночого роду, здебільшого слова на позначення осіб жіночої статі [Vondrak 1924 552] відповідно до деяких особових іменників чоловічого роду, наприклад: **bogyn'і*, **gospodyn'і*, **кънегynи* та ін. Цей суфікс також творив абстрактні відприкметникові імена типу **bolgyn'і* від **bolgъ*, **dobryn'і* від **dobrъ* [Мейє 1951 289], які часто могли конкретизуватися в назви осіб, предметів, у *nomina loci* [Sławski I 1974 139].

Нерідко трапляється суфікс **-yn'і** в назвах рослин, дерев та їхніх плодів, наприклад: **glogyn'і* “глід, плід глоду”, **smokyn'і* “фігове дерево або його плід” [Vondrak 1924 552; Sławski I 1974 140].

У пам'ятках XI-XIII століть під впливом іменників на **-'а** суфікс **-ѣни** здебільшого виступає у формі **-ѣниа**. Слід зауважити, що давня руськоукраїнська мова послуговувалася в основному успадкованими праслов'янськими структурами. Продовжуючи тенденції праслов'янської мови, цей суфікс творив нові деривати. Основною функцією розгляданого форманта упродовж усіх періодів розвитку було продукування модифікаційних назв жіночої статі (*рабыня*, *кнагыня*, *графиня* та ін.) [див. Семенюк 2000 123-131].

Конфікс **по-...-иня** входить до складу зафіксованого в другій половині ХХ століття діалектного десубстантива, який позначає *особу*, котра перебуває на тому, що названо мотивувальним словом, а саме: *поліжскиня* (1984 О II 106) “жінка під час пологів або зразу після них, яка ще не встає з ліжка”.

Конфікс по-...-аш. У праслов'янській мові суфікс **-aśь**, що виник із нашарування секундарного структурального **-jo-** /<**-jo**/ на **a**-основи з суфіксом **-cho** /<**-aśь** < **-axio** [Vondrak 1924 630; Sławski I 1974 76; Вступ 1966 134], уживався для творення насамперед скорочених особових імен (*Dobroslav – Dobraśь*), інколи брав участь у творенні експресивних іменникових дериватів **kurъ* “півень” – **kuraśь*, субстантивізував прикметники (**bělъ – *bělaśь*) [Sławski I 1974 77].

У сучасній мові засвідчено конфіксальну назву людини *побідаш* (2005 ВТСУМ 990) “бідолаха” (*біда*).

Конфікс у-...-ище. З цим формантом зафіксовано відіменниковий дериват *урвище* (СУМ Х 474) “стрімкий прямовисний схил чого-небудь, провалля, звичайно між горами”, *уровище* “опух”, пор. плюратив *урови* “вимивина, вибій” від *рвати*, пор. також *уривний* “який легко рветься” (див. ЕСУМ V 36).

ВИСНОВКИ

1. Конфіксальна іменникова деривація, розпочавши своє становлення в дописемний період, упродовж століть виформувалася в українській мові в потужний засіб афіксального словотворення. Іменникові конфікси виявили здатність приєднуватися до основ різної частиномовної належності й реалізовувати за один словотворчий акт великі обсяги значень, раціонально й точно передавати словотвірну семантику. Склад конфіксальної підсистеми постійно поповнювався новими двокомпонентними афіксами, а їхні функції, що почали розвиватися в праслов'янську добу, остаточно закріпилися в писемний період розвитку мови.

2.1. За даними реконструкцій, у праслов'янській мові, певне, функціонували конфікси з постпозитивними елементами **-ъје, -іса, -ъкъ, -(ьп)ікъ, -ъка, -ъкъ, -іна, -ъсь, -ю, -апъ, -ха, -ъ, -ь, -а**, наприклад: **bezdolъje* “горе, біда, лиха доля”, **medjigorъje*, **bezvodica* “безводдя”, **obprojasъnica* “пояс”, **narožъnica* “ріг даху, кутове стропило”, **nabedrъкъ* “частина кінської упряжі”, **obbertъкъ*, **nemirъnikъ* “неприятель, ворог”, **našelynikъ* “налобник; прикраса на лобі”, **narоцька* “те саме”, **našijъkъ* “потилиця; нашійок”, **nerězina* “необрізана лоза; сорт винограду”, **obbočina* “узбіччя”, **nazimъсь* “тварина, народжена взимку”, **obgrablo* “кочерга”, **nesmějаnъ* “людина, яку не можна розсмішити”, **netъkаха* “жінка, яка не вміє ткати”, **nebojъ* “безстрашна людина”, **zavodъ* “перешкода”, **posagъ* “віно”, **dostojъ* “достоїнство, пристойність”, **jъžzarъ* “випалена ділянка”, **kavъrgа* “сучок; щось зігнуте, нерівне” тощо. Значна кількість конфіксальних словотвірних типів у праслов'янський період була вже сформована (наприклад, типи з формантами, до структури яких входять другі елементи **-ъје, -ъкъ, -(ьп)ікъ, -ъка, -ъ, -ь, -а**), конфікси з постпозитивними компонентами **-іна, -ъкъ, -іса, -ъсь, -ю, -апъ, -ха**, очевидно, перебували на стадії становлення.

2.2. У давній руськоукраїнській мові остаточно виформувалася більшість словотвірних типів з другими компонентами **-икъ**, **-никъ** та матеріально не вираженою фінальною частиною (*невѣрие*, *безобразикъ*, *поморие*, *загорье*, *напѣтикъ*, *пригорие*, *подъгорикъ*, *межурѣчье*, *ѿдоликъ*, *безбожъникъ*, *сѣдомникъ*, *наперстникъ*, *подъижникъ*, *неспонъ* “безперешкодність”, *похоть*¹¹ та ін.). Поступово розширюється коло формантів з постпозитивними частинами **-ство**, **-ець** (*непокорство*, *бездѣтъство*, *подоунаець*, *подъяремець* тощо).

На етапі становлення перебували конфікси з фінальними елементами **-окъ**, **-ко** (*подолокъ*, *наперсокъ*, *опрѣснокъ*, *пасынькъ*, *прибожнокъ*, *бездомъкъ*, *Перенѣжко* та ін.), а також деякі форманти з матеріально не вираженим другим компонентом (*соусѣдъ*, *пагоуба* “смерть”, *насадъ* “вид судна”, *проваръ* “певна міра якогось варива”, *оурокъ* “повчання”, *передмѣра* “вид податку”).

2.3. У середньоукраїнській мові високопродуктивними залишаються словотвірні типи з другими елементами **-икъ** (> **-нн'а**, **-тт'а**, **-ја**) та **-никъ**. Коло формантів зі згаданими постпозитивними частинами поповнюється новими афіксами (*недовѣрие*, *докончанье*, *Паволочье*, *праворотє*, *надглавіє*, *отдверник*, *надгробникъ*, *полкружникъ*, *сполбесѣдникъ* тощо). Остаточно виформовуються конфіксальні словотвірні типи з постпозитивними компонентами **-ѣкъ** / **-окъ**, **-ка**, **-ко** (*замежокъ*, *промурокъ*, *надгробокъ*, *отродокъ*, *недовірокъ* “людина, яка не до кінця вірить у щось”, *супоротокъ*, *взгорокъ*, *погодовка* “їжа, корм”, *небожска*, *обручка*, *полквартивка*, *Безбородко*, *Недѣлко*, *Полешько*, *Загноико*, *Поддубько*, *Присенко*). У XIV-XVIII століть з'являються афікси, у складі яких наявні другі компоненти **-ость**, **-ій**, **-щина**, **-щизна**, **-укъ**, **-акъ**, **-ачь** (*несталость*, *безведрность*, *намѣстность*, *надслушность*, *подключій*, *Побожѣй*, *Нелупѣй*, *поволовищина*, *покотелищизна*, *Залесчизна*, *бездолюкъ*, *Полешукъ*, *Покутнякъ*, *побрєнкачь* тощо).

У новій українській мові більшість формантів зі згаданими постпозитивними компонентами зберігає або нарощує свою продуктивність. Це передусім частина конфіксів з другими елементами **-ј(а)**, **-ник**, **-ок**, **-ка**, **-ина**, **-ѳ** (*безвихіддя*, *Задесення*, *забережжя*, *зап'яття*, *Полісся*, *підпичья*, *підгорля*, *надрічья*, *надбрів'я*, *обушіє* “сережка”, *осердя*, *междоморіє*, *міждоріжжя*, *полічник*, *бездомівник*, *безсмертник*, *придорожник*, *підручник*, *натільник*, *підліток*, *піддівок*, *підкухарок*, *підрешіток*, *прикадок*, *накоренок*, *нашикурок*, *очіпок*,

¹¹ Тут і далі у прикладах здебільшого збережено орфографію джерел, звідки дібрано мовний матеріал.

загачка “гак”, *посторонка*, *безкозирка*, *непранка* “брудна сорочка”, *начолка* “деталь вуздечки”, *обочина*, *острішина*, *похребтина*, *победрина*, *підгорлина*, *небреха*, *Нежура*, *нероб*, *неукъ*, *наволока*, *охаб*, *зателена*, *зажера*, *бездаръ*, *супор*, *нажера*). Малопродуктивними, як і в попередні часи, залишаються конфікси з фінальними елементами **-иця**, **-ач**, **-(ан)ець**, **-ко**, **-анин**, **-щина** (*підтарільниця*, *онирковиця*, *поземиця*, *похвостач*, *підпомагач*, *бездолецъ*, *задніпрянецъ*, *безхазяйко*, *відлюдько*, *загорянин*, *поселянин*, *поголовщина*, *відумерицина* та ін.). Спадає продуктивність формантів із другими компонентами **-ость** (**-ість**), **-ство** (*недбалость*, *безжєнність*, *півтемність*, *неробство*, *бездумство*) через утрату співвіднесеності похідних безпосередньо з іменниками. На етапі становлення залишаються конфікси з постпозитивними частинами **-ак**, **-ня**, **-ха**, **-уха**, **-ій**, **-(')ук**, **-ун** (*наконешняк* “китичник”, *заборозняк* “частина плуга”, *прихатня* “передпокій”, *навильня* “ручка для вил”, *підгородня* “підгороднє село, передмістя”, *нечупаха*, *полежаха* “ледар”, *нетямуха*, *посидюха*, *подружій* “помічник друга на весіллі”, *заборознюк* “той, хто живе за дорогою”, *потаскун*).

3. Розглянутий матеріал XI–XXI століть свідчить про неоднаковий ступінь активності конфіксальних формантів у реалізації різних словотвірних і лексико-словотвірних значень на різних етапах розвитку української мови.

3.1. Конфіксальні назви **осіб** функціонували в праслов'янський період (**naslědъkъ* “спадкоємець”, **narоѣьnica* “про дитину, яка не злазить з рук”, **neudalica* “невдаха”, **naslědъnikъ* “спадкоємець”, **nemirъnikъ* “ворог”, **obgольсь* “про неслухняну дівчинку, жінку” та ін.). З XI століття коло формантів, що беруть участь у продукуванні назв людей, розширюється.

3.1.1. Для найменувань осіб за родом діяльності, професією чи посадою в давній руськоукраїнській мові слугували деривати з конфіксами **на-...-никъ**, **по-...-никъ**, **на-...-икъ**, **под-...-никъ**, **по-...-ѡ(а, ѡ)**, **пред-...-ѡ(а, ѡ)** (*настольникъ* “начальник, глава”, *подверникъ* “вартовий”, *намѣстие* “заступник верховного правителя (цивільного) або церковного владики, намісник”, *подручникъ* “помічник, підлеглий”, *поваръ*, *предтеча* буквально “той, що біжить попереду”).

У середньо- та новоукраїнський період розвитку мови арсенал дериваційних засобів, використовуваних у функції творення осіб, зростає. Найменування людей творять відомі з попередніх століть форманти **під-/под-...-ник**, **на-...-ник**, **на-...-ниця**, **под-...-окъ** (*подданикъ* “васал”, *подножникъ* “підлеглий”, *подкоморникъ* “заступник, помічник коморника — судового, виконавця, возного”; *подножокъ* “те

саме”, *підсокольникъ* “підсокольничий”, *намістникъ*, *надворникъ*, *наложниця*, *подсудокъ*) та нові в цій функції афікси **по-...-ник**, **на-...-ок**, **при-...-ник**, **спол-...-ник** (*попечникъ* “помічник”, *намістокъ* “заступник”, *придверникъ*, *застолникъ* “чернець-самітник”, *сполбесѣдникъ* “співрозмовник”). Продуктивності набуває новий конфікс **под-...-ій**, що служить для творення назв посадових осіб (*подкоморши* “урядник земських шляхетських судів”, *подчашии* “помічник чашника”, *подстоли* “доглядач королівського столу”), які в сучасній українській мові перейшли до розряду історизмів. Інші конфікси з постпозитивним компонентом **-ій** — малопродуктивні (*подружій* “помічник друга на весіллі”, *Посушѣй*, *Передеръи*, *Повалій*). Рідше у функції продукування п. *personalia* за родом діяльності використовуються конфікси **по-...-лю**, **по-...-ачь**, **по-...-ко**, **при-...-ець**, **по-...-ѳ** (*Покотило*, *полизачь*, *Похылько*, *придворець*, *повод*).

У новій українській мові деякі зі згаданих формантів продовжують функціонувати як у давніх дериватах (*поборник* “пристрасний захисник, прихильник кого-, чого-небудь”, *застовпник* “чернець-самітник”, *заушник* “наклепник, шепітник”; *запасник* “борець”, *співбесідник*, *підсусідок*, *підписок*, *підручник* “помічник, підлеглий”), так і в новотворах (*побережник*, *наволосник* “перукар”, *наїзник*, *пошатник* “такий, що вештається, вишукуючи щось”, *порадник*, *посередник* “той, хто допомагає кому-небудь спілкуватися з кимось”, *поночліжник* “пастух при нічному пасовищі”, *посмітник* “той, хто ходить по смітниках”, *помирник* “той, хто проводить межу”, *попратник* “прибиральник”, *подушник* “той, хто збирає податі”, *підкомірник* “суддя, який займався межуванням володінь”, *затильник* “донощик”, *заворітник* “воротар, брамник”, *підкухарок* “помічник кухаря”, *підкучерок* “помічник кучера”, *підчасок* “помічник вартового на посту”, *придверник* “сторож біля дверей”, *співнаслідник* “співспадкоємець”; *співплемінник*, *співстоловник* “той, хто спільно з кимось харчується”, *співтрудожник*, *дорадник*, *нашкурок* “той, хто постійно намагається мати вигоду з усього” та ін. До творення слів цієї семантики долучаються й нові у функції деривування агентивних назв форманти **о-...-ник**, **над-...-ник**, **без-...-ник**, **по-...-ка**, **по-...-ач**, **під-...-ач**, **без-...-ко**, **за-...-ко**, **по-...-ѳ (а)**, **су-...-ѳ(а)**, **па-...-ѳ(а)**, **над-...-ѳ(а)**, **пере-...-ѳ(а)**, **по-...-ар**, **по-...-уха**, **по-...-аха**: *огудник* “той, хто гудить, ганить кого-, що-небудь”, *осадник* “колоніст”, *ослушник* “той, хто виявляє непослух, непокору”, *окламник* “брехач, зрадник”, *наджупник* “керівник, начальник *жути*”, *надкоморник* “той, хто управляє коморою”, *безвідривник* “людина, котра без відриву від основного місця роботи займається іншою діяльністю”, *побігунка* “людина, яка довго не

затримується на одному місці; непосида”, *побігач* “особа, що виконує незначні доручення”, *полигач* “помічник, спільник у яких-небудь діях”, *поштуркач* “попихач”, *пoxвостач* “прихвостень”, *підпомагач*, *безсонько* “той, хто довгий час не спить”; *загорюйко* “чоловік, що заробляє собі на прожиток важкою працею”, *поволока* “повія”, *сутяга* “донощик; любитель тягатися по судах”, *пажсера* “людоїд”, *наджуга* “людина, яка любить пащекувати”, *перебендя* “базікало, жаргун”, *поводар*, *посидюха*, *полежсаха* та ін.

Найменування осіб, які не виконують дії, названої твірним словом, у давній руськоукраїнській період творилися за допомогою формантів *не-...-ø(a)*, *не-...-ець*, *не-...-тель*, наприклад: *нетяжа* “ледар”, *небывальць* “недосвідчена людина”, *неоумѣтель* “той, хто не вміє чогось робити”. У середньоукраїнській та новоукраїнській мові арсенал засобів, використовуваних у функції продукування слів цієї підгрупи, розширюється за рахунок афіксів *не-...-ло*, *не-...-ко*, *не-...-ій*, *не-...-ець* (*Нечиташло*, *Недѣлко*, *Невелій*, *недбалець*).

3.1.2. Найменування осіб за соціальним станом у давній руськоукраїнській мові представлені утвореннями з формантом *су-/сь-...-никъ* (*сьдомникъ* “сусід”; *суклѣтникъ* “сусід по келії”).

Пам’ятки середньоукраїнської мови документують кілька нових утворень: *бездомникъ* “бездомна людина”, *безправникъ*, *захребетникъ* “найманий робітник”, *пахолокъ* “слуга, челядник”, *подяремникъ* “раб, невільник”, *наперсокъ* “друг, улюбленець”, *наперсникъ* “те саме”, *похлѣбникъ* “нахлібник, прихлібник, утриманець”, *подножникъ* “підлеглий, підручний”.

У новій українській мові функціонують як успадковані давні іменники (*похлібник*, *наперсник*), так і нові структури з конфіксами *по-...-ник*, *під-...-ник*, *за-...-ник*, *без-...-ник*, *на-...-ник*, *при-...-ник*, *полу-/ (пів)-...-ок*, *па-...-ø(ь)* (*полічник*, *політник* “наймит, що працює тільки протягом літнього сезону”, *подвірник* “селянин, який не є членом сільської общини”, *поденник* “найманий робітник із поденною оплатою праці”, *покропивник* “позашлюбна дитина — хлопчик”, *пожаливник* “те саме”, *підсудник* “підсудний”, *пидплітник* “байстрюк”, *підленовник* “леновий володар”, *заплічник* “дармоїд”, *застинник* “те саме”, *безпритульник*, *безземельник*, *нахлібник*, *накоштник* “утриманець”, *начільник* “той, хто стоїть на чолі групи людей”, *притрапезник* “похлібник”, *полупанокъ* “дрібний поміщик не дворянського роду”, *півпанок* “те саме”, *пахоль* “батрак, наймит” і под.).

3.1.3. Численну групу конфіксальних назв осіб формують *n. personalia* за внутрішніми ознаками (вдачею, особливостями інтелекту, поведінки, способом життя, характером віросповідання тощо). У

давній руськоукраїнській мові засвідчено небагато таких слів із конфіксом **без-...-никъ** (*безмольвникъ, безсребрьникъ, безъмѣздъникъ*).

У середньоукраїнських текстах, окрім успадкованих дериватів, з'являється низка новотворів, які вказували здебільшого на відсутність ознаки, названої мотивувальним словом. Творилися вони за допомогою формантів **без-...-никъ, по-...-никъ, о-/об-...-никъ, недо-...-окъ, без-...-ець** (*безбожъникъ, безумникъ, безрозѣмникъ, безвѣрникъ, безділникъ, побожникъ, облудникъ* “нещира”, *окрутникъ* “сатрап”, *недовѣрокъ, безумець*).

Джерела нової української мови документують успадковані деривати й нові слова, що творяться за активної участі відомого конфікса **без-...-ник** (*бездушник, безглузник, безчестник, безлюдник* “відлюдник”, *безскоромник* “людина, що суворо дотримується постів”, *безпутник, безстидник* “людина без сорому”, *безсоромник* та ін.). До продукування нових найменувань осіб згаданої семантичної підгрупи долучаються нові форманти **по-...-ник, пів-/полу-...-ок, недо-...-ок, від-...-ник, від-...-ок, без-...-ко, без-...-івець, не-...-ѳ, недо-...-ѳ, без-...-ѳ, при-...-ѳ, про-...-ѳ, за-...-ѳ**: *подупельник* “ловелас, ласун, пустун”, *похатник* “людина, котра блукає по чужих хатах”, *півбожок* “той, хто поводить себе як Бог”, *полувірок* “той, хто недостатньо вірить у що-небудь”, *недоумок, недопанок, відлюдник, відлюдок, безлюдько, безпам'ятко, безглуздівець* “дурень”, *недоум, ненажера, ненаїда, недотика* “образлива людина”, *неотеса* “труба, неосвічена людина”, *нивступа* “той, що ніколи не поступається”, *непосида, неваря* “погана господиня, що не вміє варити їсти”, *нестелена* “неповоротка, непрворна людина”, *нетопа* “ледача жінка, яка не топить печі”, *невстида* “безсоромник”, *негляд* “недбайливець”, *недорада* “дурень”, *недоук, недочена* “недотепа”, *бездар, безтолоч, безувір, бездух, прилиза* “підлабузник”, *пронира, проноза* “людина, яка спритно може скрізь проникнути”, *зателена* “неохайна, вайлувата жінка; неотеса, незграба” тощо.

З-поміж назв осіб розгляданої семантики виокремлюються прізвищеві назви, перші фіксації яких датуються раннім середньоукраїнським періодом: *Немира, Невѣрь, Нечай, Немѣра*.

3.1.4. Поодинокі давні найменування людей за зовнішніми ознаками мають у своїй структурі конфікс **на-...-ица**, наприклад: *наусица* “парубок, у якого тільки починають пробиватися вуса”. У середньоукраїнській мові коло таких іменників дещо розширюється за рахунок участі в деривуванні конфіксів **без-...-ко, без-...-ѳ**. Нова українська мова успадковує частину дериватів (*безпалько, безбородько, безносько, Беззубко*), документуються й нові слова з формантами **без-...-ко,**

без-...-ок, без-...-ець, без-...-ø(а), на-...-ник, під-...-ник, під-...-ок, при-...-ок, недо-...-ок, не-...-ø (безтузко, безбровко, безпалок “людина без пальців”, безкольніць “людина, у якої подертий на колінах одяг”, безрот “людина з тонкими, ледве помітними губами”, безус “чоловік, у якого немає вусів”, безух “людина, у якої немає вуха чи вух” *наушник* “вухань”, *пудкіпник* “невисокого зросту парубок”, *підлапок* “маленький чоловік”, *приземок* “низькорослий чоловік або дитина”, *недомірок* “низькоросла людина”, *нехар* “неохайна людина”, *нечепура* “те саме” та ін.).

3.1.5. Назви осіб за родинними стосунками документуються в пам’ятках XI-XIII століть. На позначення “дружина чоловіка” використовувався давній іменник із формантом **по-...-ик** (*подружие*), відтінок книжності мали деривати, утворені за допомогою афікса **сь-/су-...-ик** (*сьдрѣжик* “дружина”, *сѣжитик* “чоловік”). Певне, на живомовному ґрунті виникли деривати з формантами **су-/сь-...-ица**, **су-...-ø(а)**, **па-...-окъ**, **па-...-иця**: *сьверстница* “та, яка перебуває в одній упряжці (з ким-небудь), під ярмом”, *сѣжитьница*, *соупроуга*, *пасынъкъ*, *падъчерица*.

Новотворами середньоукраїнського періоду виступають деривати *сородникъ* “родич”, *безженецъ* “неодружений чоловік”, *Бездѣтко* “бездітна людина”.

У новій українській мові дериватів цього семантичного типу засвідчено небагато. Окрім успадкованих похідних *пасинок*, *безженецъ*, документуються нові деривати, утворені за допомогою конфіксів **без-...-ник**, **без-...-ø(а)**, **від-...-ник**, **на-...-ник**, **під-...-ок**, **па-...-ка**: *бездітник*, *безрідник*, *безрода*, *вітстричаник* “троюрідний брат по стрийкові”, *віттічаник* “троюрідний брат по тітці”, *навірник* “чоловік, який вступив у подружнє життя без вінчання, *на віру*”, *підкумок* “чоловік куми”, *падчірка*.

3.1.6. Назви людей за територіальною ознакою в XI-XIII століттях творяться за допомогою конфіксів **по-...-никъ**, **по-...-анинь**: *повесьникъ* “сільський мешканець вісі”, *побережанин* “той, хто живе на березі, на узбережжі”.

Обстежені середньоукраїнські та новоукраїнські джерела засвідчують деривати, до складу котрих входять як уже відомі афікси **по-...-анинь**, **по-...-ець** (*поселянин* “мешканець села”, *подоунаецъ*), так і нові форманти **по-...-ко**, **по-...-укъ**, **при-...-никъ**, **при-...-ко**, **над-...-ець**: *Полешиько*, *Поліщук*, *приселник* “сусід, співмешканець”, *Присенко*, *наддністрянецъ*.

Найменування людей (здебільшого це прізвищеві назви), які проживають за тим, що позначене твірним словом, із XIV-XV століть творяться за допомогою формантів **за-...-никъ**, **за-...-ко**, **за-...-ка**, **за-...-янин**, **за-...-(‘ан)ець**: *загородник* “сусід, той, хто мешкає за горо-

дом’; *Загноико* “особа, котра мешкає за місцем, у якому зберігається гній”, *Закорка*, *Заднепрянин*, *закубанець*, *запорожець*, *задніпрянець*.

Осіб, котрі мешкають під тим, що назване вивідним словом, у розглянутих писемних пам’ятках XIV-XVIII століть позначають іменники (антропоніми) з афіксами **под-...-ко**, **под-...-ець**: *Поддубько*, *Поддубець*.

3.2. Конфіксальні деривати на позначення **тварин** функціонували в праслов’янській мові: **nejьть* “тварина, котра не дається до рук”, **netель* “молода корова, яка ще не отелилася”, **nazimькъ* “порося, яке народилося взимку; однорічне порося або теля”, **nazimica* “свиня, що народилася взимку”.

3.2.1. У джерелах XI-XIII століть документуються нечисленні найменування, що позначали в основному домашню (під’яремну) худобу. У творенні цих назв брали участь конфікси **под-...-никъ**, **под-...-ець**, **полу-...-ица**: *подъижьникъ*, *подъяремникъ*, *подъяремецъ*, *полубища* “кінь, менш гарячий, ніж арабський скакун”.

Середньоукраїнські пам’ятки фіксують незначну кількість новостворів із формантами **под-...-окъ**, **на-...-никъ**, **на-...-окъ**, **о-...-окъ**: *подтелокъ* “немолочне теля”, *подсвинокъ* “немолочне порося віком до року”, *находник* “кінь”, *назимокъ*, *озимокъ* “однорічне теля”.

Нова українська мова успадкувала з попереднього періоду кілька десубстантивів (*озимок*, *підсвинок*, *назимок*), пооодинокі деривати утворено за допомогою конфіксів **пере-...-ка**, **полу-...-ка**, **не-...-ка**, **на-...-ка**, **не-...-Ѡ**, **під-...-ок**, **по-...-ок**, **пере-...-ок**, **о-...-иця**: *перелітка* “корова, що телиться через рік”, *полукровка*, *нелітка* “корова, яка ще не мала теляти”, *нетьолка* “корова, що залишилася яловою”, *нарістка* “телиця”, *нетель* “тільна телиця”, *нерізь* “бугай, бик-плідник; кнур, кабан-плідник”, *під’ярок* “ягня віком півроку, з якого можна стригти шерсть”, *поєдинок* “старий дикий кабан, що живе окремо від стада”, *переліток* “ягня, яке пережило одне літо”, *оземиця* “ялова корова”.

3.2.2. Найбільшу кількість серед зоологічних найменувань складають назви птахів за місцем їхнього народження чи проживання. Вони потрапляють у писемні пам’ятки досить пізно — з першої чверті ХХ століття. До структури цих десубстантивів входять продуктивні у функції деривування орнітологічних номенів конфікси **під-...-ник** та **по-...-ник** (*підбережник*, *підплитник* “берегуля, стриж”, *підстріишник*, *підкрупивник*, *покрупивник*, *повідник* “коловодник”, *побережник*, *подорожник* “невеликий північний птах ряду горобиних”, *поморник* “водоплавний хижий птах”), рідко у творенні цих найменувань беруть участь форманти **на-...-ник**, **коло-...-ник**, **під-...-ї(а)**, **по-...-ок**, **під-...-иця** (*набережник*, *коловодник*, *коловодичник*, *підкіп’я* “курча, яке народжує-

ться під копою”, *поплаток* “птах волове око, тріскопліт, тріщук”, *підколосниця* “птах”).

Семантичний відтінок подібності до того, що названо вивідною основою, мають сучасні найменування птахів за віковою ознакою чи забарвленням. У їхній структурі виленовуються конфікси **під-...-(н)ик, по-...-ø(а), під-...-ја, пере-...-ка** (*підорлик* “хижий птах родини орлиних”, *підсоколик* “невеликий хижий птах родини соколиних”, *пудорьольник* “шуліка”, *покурч* “те саме”, *підгорл’и* “маля дикого голуба”, *перярка* “курка, гуска, качка після першого року несіння”).

3.2.3. У новій українській мові фіксуються також інші найменування тварин, переважно за місцем знаходження, зовнішніми чи внутрішніми ознаками тощо: *накаменник* “тварина виду безхребетних”, *напрудник* “тварина виду безхребетних”, *надошчник* “тварина виду безхребетних, дощовий черв’як”, *залубок* “шашіль”, *беззубка* “прісноводний молюск, у якого немає замкових зубів”, *нашкірник* “вид коросяного кліща, що паразитує на шкірі тварини”, *овод* “тедзь”, *поденка* “метелик, який живе один день”, *полурибиця, полурибок* “народна назва риби — камбали”, *поверховиця* “риба”, *підкіпник* “заєць, який народився у жнива”, *полукровок* “тварина, яка народилася внаслідок злучки чистокровного самця й простої самки або навпаки”, *перелиток* “тварина, яка перелітувала”, *перярок* “вовк тогорічного виводку”, *нехар* “вовк”.

3.3. Конфіксальні найменування **рослин**, за даними реконструкцій, були в праслов’янській мові (**nedotyka* “рослина *Impatiens noli-me-tangere*”, **omanь* “бот. *Inula L.*; дивина чорна”, **sněť* (**sněť*) “бот. сажка”, **šadъra* “назва рослини; шлях, дорога” **obbabъкъ* “гриб підберезник”, **medjipъrstъnica / *medjipъrstъnica* “нагноєння між пальцями; рослина *Trifolium lupanaster L.*”). У давній руськоукраїнській мові ботанічних номенів зафіксовано небагато: *пародникъ* “кислий, недозрілий плід”, *озимица* “озимий хліб, озимі посіви”. Середньоукраїнські пам’ятки також документують невелику кількість назв рослин: *припоутникъ* “лікарська рослина — подорожник”, *подорожникъ, пародокъ* “кислий, незрілий плід або відросток”, *озимина*.

У новій українській мові ботанічні найменування, утворені конфіксальним способом, фіксуються значно частіше.

3.3.1. Десубстантиви з формантами **по-...-ник, на-...-ник, за-...-ник, без-...-ник, от-...-ник, без-...-ка, між-...-ник, о-...-ник** формують групу назв лікарських рослин. На позначення *подорожника* з’являються утворення з конфіксами **при-...-ник, при-...-ень** та **на-...-ник** — *придорожник, припутень, напутник* “подорожник великий”. Документуються також інші номени лікарських рослин: *насердник* “рослина, за допомогою якої лікуються хвороби серця”, *натошник*

“м’ята перцева”, *зав’язник* “перстач прямостійний, калган”, *закомірник* “шипшина”, *без’язичник* “заспокійливе зілля”, *безсмертник*, *откашльник* “рослина, за допомогою якої лікують кашель”, *безсмертка*, *мижперсник* “рослина, яку прикладали для лікування нариву між пальцями”, *окривавник* “звіробій”.

3.3.2. Засвідчено багато конфіксальних назв рослин за місцем їхнього розташування. Це переважно похідні з формантами **під-...-ник**, **за-...-ник**, **при-...-ник**, **над-...-ник**, **під-...-ок**, **на-...-ок**, **на-...-иця**, **під-...-ниця**, **по-...-ка**, **на-...-ка**, **за-...-ø**: *підлистник* “копитняк європейський”, *підорішник* “копитняк”, *підмаренник* “трав’яниста рослина родини маренових”, *підтинник*, *підболотник*, *підберезник*, *піддубрівник* “айстра степова”, *підгайник* “кінський часник черешковий”, *підхрінник* “хрінниця широколиста”, *заболоточник* “оман британський”, *заграничник* “галінсога дрібноцвіта”, *приболотник* “гадючник в’язолистий”, *надтинник* “паслін солодко-гіркий; вовчі ягоди”, *підлісок* “лісова фіалка або духмяна фіалка”, *намулок* “рослина, що росте біля річок, ставків, на болотах, рідше на степу”, *настеблиця* “медова трава шерстиста”, *підкрапивниця* “суниці зелені”, *поземка* “суниці лісові”, *наземка* “рослина, яка росте при землі”, *заверба* “рід рослин із породи *Salix*” тощо. Значна частина згаданих дериватів утворена, треба думати, у попередні часи, однак до документуються ці слова значно пізніше.

3.3.3. Продуктами, певне, кількох епох виступають конфіксальні назви грибів, задокументовані в джерелах новоукраїнської мови. Більшість із них утворена від назв рослин за допомогою формантів **під-...-ник**, **під-...-ок**, рідше — **під-...-ø**, **при-...-ник**: *піддубник*, *підосінник*, *підберезник*, *підсливник*, *підлісник*, *підсмерічок*, *підпеньок* “опеньок”, *подгреб* “гриби, що ростуть під грабами”, *приберезник* “підберезник” та ін.

3.3.4. У пам’ятках нової української мови засвідчені також назви дерев, кущів та їхніх частин. Утворені вони за допомогою конфіксів **за-...-ок**, **на-...-ок**, **па-...-ок**, **о-...-ина**, **па-...-ї(а)**, **па-...-ø**, **по-...-ø**: *завербок* “червона верба”; *накоренок* “відросток на корені”, “нижня, коротка частина стовбура, спиляного чи зрубаного при корені дерева”, *падубок* “кущ або деревце заввишки до 4 метрів”, *пакленок* “клен польовий, вид рослин із родини кленів”, *памолодок* “пагін дерева; молода гілка”, *осмолина* “смолисте дерево”, *пасердя* “серцевина, внутрішня частина стовбура дерева”, *палуза*, *палуза* “довга тонка гілка верби або іншого дерева”, *потрост* “бічні пагони на стеблі рослини”.

3.4. Конфіксальні назви **предметів** серед праслов’янських реконструкцій представлені значною кількістю похідних: **občelъje* “прикраса на іконі навколо чола Богородиці; жіноча прикраса”, **obgolvъje* “жіночі

дорогоцінні прикраси для голови”, **obpojasъje* “пояс”, **obžerdľje* “ошийник; комір; намисто”, **obbordľje* “огорожа, перила”, **obvěсъje* “обруч”, **narосъje* “браслет”, **narоkavъje* “елемент одягу священослужителя”, **nagolvъje* “наголів’я”, **nabedръje* “кінська попона”, **obvorъzъ/obvorъza* “собачий ошийник; прикраса-ланцюжок на шиї, буси”, **obgolvъ* “частина кінської упряжі”, **občelъ* “прикраса на лобовій частині жіночого головного убору”, **obbrusъkъ* “покривало; точильний брусок”, **obgolvъkъ* “частина кінської вуздечки”, **obpętъkъ* “підбір; задник у взуття”, **napъrstъkъ* “наперсток”, **nabedръkъ* “частина кінської упряжі, що одягається коневі на стегна”, **načelъkъ* “пов’язка на чолі”, **obgolvica* “недоуздок; колючий нашійник для собаки”, **obpojasъnica* “пояс; те, чим можна підперезатися”, **obgolvъka* “недоуздок”, **naušъka* “частина шапки або шолома, яка прикриває вуха”, **obplotina* “огорожа; рама для плоту”, **obvěсъkъ* “обід сита” та ін.

3.4.1. У текстах XI-XIII століттях найбільше виявлено предметних найменувань на позначення одягу, взуття та їхніх частин, а також прикрас. Форманти **о-...-иє**, **всь-...-иє**, **о-...-о**, **по-...-ниє**, **при-...-ниє**, **по-...-окъ**, **на-...-ъница**, **о-...-ъница**, **при-...-ица**, що брали участь у їхньому деривуванні, високою продуктивністю не відзначалися і творили по кілька похідних. Частина субстантивів успадкована з праслов’янського періоду (*ожерелье* “комір”, *опястье* “частина рукава біля зап’ястя”, *оплечье* “частина військового обладунку, що закриває плечі”), новотворів небагато (*въскриликъ*, *омень* “одяг, що накидається на плечі”, *оскриль* “різновид верхнього одягу, накидка, плащ”, *прѣпоясникъ* “пояс”, *подолокъ* “поділ, край одягу”, *нарамъница* “наплічник”, *наплечъница* “частина одягу першосвященника”, *остегньница* “одяг священника, що прикриває нижню частину тіла від пояса до стегна”, *прилбица* “шолом” та ін.).

У середньоукраїнській мові коло афіксів, залучених до творення назв розгляданої групи, розширюється, проте кількість похідних залишається незначною. Поряд із давніми дериватами (*наручья* “браслет”, *ожерелье*, *оплечье* “парадне опліччя царів”, тощо), функціонували іменники з новими конфіксами **за-...-иє/-ја**, **под-...-иє/-ја**, **над-...-иє/-ја**, **полу-...-иє/-ја**, **на-...-ниє**, **пол-/полу-...-окъ**, **на-...-ица**, **за-...-ка**, **под-...-ка**, **об-...-ка** (*зарукаве*, *запясте* “браслет”, *підопліччя*, *підкаптушния* “підкладка до одягу”, *надглавіе*, *полукафтанья*, *наплечникъ* “наплічна прикраса або частина одягу у вигляді вузької смужки на плечах”, *начолник* “перепаски на чоло”, *наглавникъ*, *нарамникъ* “верхня частина на одягу священників від рамен на спину, наплічник”, *нагрудник*, *полуботокъ* “взуття з короткими халявами”, *пулчамарок* “короткий

хутрянний чоловічий одяг”, *наруквиця* “частина одягу священика — нарукавники”, *наушниця* “сережка”, *запояска*, *подпояска*, *обручка* і т.ін.).

У новій українській мові збереглася більшість дериватів із попередніх століть. Це створило передумови для виникнення великої кількості нових слів. Найбільшої продуктивності у творенні назв одягу, взуття та їхніх деталей набуває конфікс **на-...-ник**: *нагрудник* “фартух, який одягається на груди”, *набедренник* “парчевий прямокутник із зображенням хреста, який священики носять з правого боку нижче пояса; частина металевої зброї середньовічного рицаря”, *набрівник* “підв’язка чи стьожка на чолі над бровами”, *нарукавник*, *наушник* “спускальна частина шапки-вушанки”, *намордник* “те саме”, *нагрижник* “пов’язка для підтримання і стягнення уражених грижею місць”, *налобник* “металеве покриття, яке захищало лоб воїна від ушкодження”, *начільник* “те саме”, *напульсник* “пов’язка на руці”, *напузник* “фартух”, *надушник* “кожушок без рукавів”, *натільник* “натільна сорочка”, *напальник* “частина рукавиці, що одягається на один палець”, *накомарник* “сітка для захисту обличчя від бджіл” тощо. Меншу продуктивність виявляють конфікси **по-...-ник**, **під-...-ник**, **за-...-ник**: *попередник* “фартух”, *попоясник* “короткий кожух”, *підкисник* “стрічка, вплетена в косу”, *підрясник* “одяг священослужителя”, *підризник*, *підсутанник* “те саме”, *підборідник* “спускальна частина вушанки-сибірки”, *підколінник* “те, що облягає коліно”, *підшоломник* “шапка, яку одягають під шолом або під каску”, *підоплічник*, *підплечник* “підкладка в чоловічій сорочці”, *підлитник* “нижня частина галіфе”, *задушник* “сердак, верхня тепла сукня галицьких селян, розшита шнурками”, *зап’ястник* “манжета, напульсник”, *загрудник* “накладка на груди, схожа на жилет”, *завушник* “сережка”, *замихавник* “вишиваний манжет у сорочці”, *зарукавник* “манжет на сорочці” та ін.

Невелику кількість похідних аналізованої підгрупи утворено за допомогою формантів **над-...-ник**, **під-...-ок**, **пів-...-ок**, **при-...-ок**, **за-...-ок**, **на-...-ок**, **о-...-ок**, **по-...-ок**, **про-...-ок**, **на-...-(н)иця**, **за-...-(н)иця**, **без-...-ка**, **за-...-ка**, **на-...-ка**, **під-...-ка**, **пів-...-ка**: *надбрівник* “дівочий головний убір”, *підп’яток* “підбір, каблук або підстилка у взутті”, *підгузок* “невелика пелюшка, якою обгортають нижню частину тіла немовляти”, *підлубок* “підшита в зап’ятку підкладка з тонкої шкіри”, *півчобіток* “жіночий чобіт із короткою халявою”, *приплаток* “жіночий фартух”, *запоясок* “фартух”, *заколінок* “спеціальний предмет, який прилаштовують за коліном”, *зарукавок* “залучник, муфта, рукав, манжета”, *засобок* “задня частина сорочки”, *наголовок* “ковпак капелюха або дитячий чепчик”, *напалок* “палець перчатки, перев’язка на хворому пальці, наперсток”, *нап’яток* “задня тверда частина взуття,

що охоплює п'яту", *очіпок* "один із видів чепця одружених жінок або вдів", *поножок* "частина доспівів, якими покривалися ноги нижче колін", *подолок* "нижня частина запаски", *продолок* "припіл сорочки чи спідниці", *наперсниця* "сукняна накладка для пальців ніг", *нарушниця* "в'язані манжети", *забушниця* "сережка", *безкозирка* "кашкет моряків", *безрукавка* "вид одягу без рукавів", *запілка* "фартух", *заплічка* "дві симетрично вишиті лиштви, що прикрашають верхні жіночі сорочки на грудях і плечах", *надолонка* "нашивка зі шкіри на всю долоню", *підоплічка* "підкладка або вставка в сорочці від плечей до половини грудей і спини", *піврукавка* "літня чоловіча сорочка з коротким рукавом".

3.4.2. Конфіксальні найменування упряжі та її деталей трапляються зрідка як в XI-XIII століттях, так і в середньоукраїнський період. Продукуються вони за допомогою формантів **о-...-ик**, **о-...-о(ь, ъ)**, **по-...-о(ь, ъ)**, **об-...-о(ь, ъ)**, **на-...-никъ**, **об-...-о(ь, ъ)**, **под-...-никъ**, **при-...-ица** (*оголовье* "вуздечка", *оголовь* "те саме", *поводь* "повід, частина кінської збруї", *обръть* "вуздечка без вудил і залізних мундштуків", *наръитникъ* "те саме", *подперсникъ* "налобник або нагрудник (для коней)", *посторонокъ* "міцний ремінь, що з'єднує хомут з орчиком"), *прилбица* "частина кінської упряжі".

Нова українська мова успадкувала кілька дериватів із попередніх століть (*посторонок*, *наритник* "попруга в упряжі"). В обстежених джерелах, однак, фіксується велика кількість дериватів цього типу, які не траплялися в пам'ятках середньоукраїнської мови, хоча, треба думати, значна їх частина не є утвореннями новоукраїнського періоду. Найвищою продуктивністю у творенні назв згаданої підгрупи відзначаються конфікси **на-...-ник** та **під-...-ник** (*намордник* "нижній пасок вуздечки", *наочник* "боковий щиток на вуздечці біля очей коня", *наріжник* "повід, який прив'язують до рогів худоби", *налобник*, *нашийник* "ошийник, вид кінської збруї", *нагрудник* "основна частина збруї, яка накладається на груди коневі", *навушник* "частина вуздечки, котра міститься поза вухами коня", *нахрапник* "ремінь вуздечки, який тягнеться вздовж перенісся до лоба (коня)", *наперсник* "частина шлеї, що йде через груди коня", *наніжник* "пристосування для захисту ніг коней", *наголовник* "головна деталь упряжі, вузди", *підгубник* "підборідник (у коня)", *підшийник* "підмостка під ярмо", *підсідельник* "ремінь для укріплення сідла", *підхомутник* "повстяна прокладка під хомутом", *підчеревник* "попруга", *підпузник* "частина упряжі, що тримає сіделко" тощо).

Окрім згаданих формантів, у творенні найменувань цього типу беруть участь конфікси **по-...-ник**, **через-...-ник**, **під-...-ок**, **на-...-ок**, **при-...-ок**, **недо-...-ок**, **су-...-ок**, **пере-...-ок**, **під-...-иця**, **під-...-ја**,

на-...-ка, за-...-ка, обо-...-ка, по-...-ина, на-...-ко, на-...-ач, по-...-ень: *побічник* “ланцюговий посторонок у ярмі”, *поверхник* “верхня деталь ярма”, *черезпоясник* “верхня попруга, що йде по сідлу поверх подушки”, *підшийок* “нижня горизонтальна частина ярма”, *набідрок* “хомут, ремінці біля хомута”, *приуздок* “деталь кінської упряжі, яка надягається на голову коневі”, *недоуздок* “вездечка без вудил і залізних мундштуків”, *суголовок* “частина вездечки, що одягається на голову коня”, *перечілокъ* “верхня частина вездечки”, *піччеревниця* “ремінь, що з’єднує посторонки під черевом коня”, *підхвістя* “деталь кінської упряжі, що одягається під хвіст”, *підборіддя* “частина вездечки”, *начолка* “частина вездечки, що надягається на лоб”, *заніска* “частина ярма, занози”, *оборотька* “широка ремінна петля, яка входить до упряжі”, *похребтина* “бокова частина сідла”, *начолко* “частина вездечки”, *наголовач* “круговий ремінь вездечки, що йде від вудил поза вуха”, *побочень* “бокова смуга у шлеї” та ін.

3.4.3. Головно в новоукраїнський період починає формуватися потужна група здебільшого відіменникових конфіксальних назв інструментів, пристроїв та їхніх деталей. Продуктивними у функції деривування назв згаданого підтипу є конфікси **під-...-ник, під-...-ок, по-...-ник, па-...-ок, за-...-ок:** *підборідник* “назва деталі музичного інструмента”, *підверстатник* “нижня частина верстата”, *підресорник* “планка, до якої кріпляться ресори”, *підступок* “пристрій або місце, на якому стоїть ступа”, *підбурок* “залізний гак”, *поверхник* “верхнє жорно у ручному млині”, *покрайник* “рубанок, яким обробляють край дошки”, *наборонок* “бильця в бороні”, *натрубок* “коротка трубка, що служить відводом від основної труби”, *нажердок* “короткий натрубок на жердині”, *паріжсок* “коротка кроква, яку додають до звичайної для розширення даху”, *наклинок* “клин, за допомогою якого кріпиться коса на кісці”, *закрилок* “спеціальний пристрій у літака, що знаходиться позаду крила” тощо. Менш активну участь у творенні інструментальних назв беруть форманти **об-...-ок, на-...-ок, при-...-ок, по-...-ниця, під-...-ка, за-...-ник, над-...-ник, від-...-ник, перед-...-ник, од-...-ок, під-...-ја, на-...-ень:** *обшарок* “спеціальний інструмент для округлення заліза”, *напилок* “різальний інструмент”, *наглинок* “пристрій у керамічному виробництві”, *притрубокъ* “коротка трубка”, *поземниця* “рівень (прилад)”, *підніжка* “підніжка, педаль у ткацькому верстаті”, *записочник* “металева пластина на кінці осі, що запобігає попаданню в мазь піску”, *надбарабанник* “пристрій над барабаном”, *відшумник* “шумопоглинач”, *передплужник* “робоча частина деяких систем плуга”, *одлясок* “частина лясси біля кітця, яка затримує рибу і не дає їй змоги вийти з кітця”,

піддення “піддон акумулятора, патрона”, *наголовень* “предмет, який використовують для скріплення частин крокви” тощо.

3.4.4. У давній руськоукраїнській мові до складу конфіксальних назв предметів господарського призначення, домашнього вжитку та їхніх елементів входили малопродуктивні у функції творення предметних найменувань конфікси **под-...-иї**, **въз-...-иї**, **за-...-ø(а)**, **по-...-ø**, **ѡ-...-ø(ь)**, **па-...-ø**, **по-...-никъ**, **за-...-никъ**, **под-...-екъ**, **под-...-ка**, **воз-...-(н)ица**, **при-...-окъ** (*подножисе* “те, куди ставлять ноги”, *възглавиї* “подушка; узголів’я”, *завора* “замок, засувка”, *поставъ* “тканина, полотно; виріб із тканини, пелена”, *ѡбрѡсъ* “хустка, рушник”, *наволоки* “коштовні привозні тканини”, *полавочникъ* “покривало на лаву”, *засапожникъ* “кинджал”, *подножекъ* “те, що служить опором для ніг”, *подножка* “те саме”, *возглавница* “подушка”, *прилавокъ* “частина нерухомої лави в українській хаті під стіною від дверей до кутка”).

У середньоукраїнській мові відомі з давньокиївської доби конфікси **на-...-никъ**, **пол-...-никъ**, **пол-...-окъ**, **под-...-никъ**, **без-...-окъ**, **за-...-окъ**, **на-...-иї**, **уз-/воз-...-иї**, **из-...-иї**, **на-...-ица** виявляли низьку продуктивність: *настольникъ* “скатертина”, *наконечникъ*, *польложникъ* “покривало на половину ліжка”, *полкружникъ* “стілець”, *полмисокъ* “різновид столового посуду, що має вигляд неглибокої миски або глибокої тарілки”, *полбарилко* “дерев’яна посудина, зроблена з дощок, обхвачених кільцями”, *півпляшко* “посудина місткістю в половину пляшки”, *полбочокъ* “дерев’яна посудина з дощок, скріплених кільцями, місткість котрої складає 10-15 відер”, *подсвѣшникъ*, *безгловокъ* “подушка”, *заголовокъ*, *надверіє* “верхня дверна дошка, місце над дверима”, *узголовіє* “подушка”, *возглавіє* “дошка труни біля голови”, *издѣлье* “виріб”, *нарожница* “металевий накутник на книзі”.

Пам’ятки нової української мови засвідчують значне зростання кількості конфіксальних іменників зі згаданою семантикою. Це відбувається передусім за рахунок підвищення активності уже відомих із попередніх століть конфіксів **під-...-ник**, **під-...-ок**, **по-...-ник**, **полу-/пів-...-ок**: *підручник* “пелюшка на руки; книга”, *піддзеркальник*, *підлокитник* “поруччя, бильця крісла”, *підодіяльник* “підковдра”, *підрамник*, *підсклянник*, *підстольник* “шухляда у столі”, *підзадник* “стілець”, *підчашиник* “килимok під маніпулятор персонального комп’ютера”, *підколодник* “пастка для лисиць і куниць”, *підситок* “посуд під решетом при якійсь роботі”, *підскринок* “нижня частина скрині зі спеціальною шухлядкою”, *підрешіток* “різновид густого решета”, *підситокъ* “сито, що за розмірами є меншим від звичайного і вміщує приблизно половину мірки”, *поллітник* “горщик для молока”, *поверхник* “наволочка, чохол з тканини на подушку”, *пошелесник* “матрац,

набитий сіном”, *подорожник* “жолобівка, інструмент для вирубування вухнальної доріжки в підкові”, *полубортюк* “невелика колода для бджіл”, *полуквартюк* “посудина для пиття, що за місткістю дорівнює половині кварта”, *полукішюк* “плетений кузок”, *півтопорюк* “знаряддя праці менше від сокири, має дві заточені сторони”, *півскринок* “шухляда в скрині на всю ширину верхньої частини”, *полуботюк* “півчобіт”. Досить активно деривують нові найменування афікси **за-...-ник**, **за-...-ок**: *заколесник* “кілок, який закладають в отвір на осі, щоб не спадало колесо”, “деталь борони”, *запоясник* “ніж, який носять за поясом, кинджал”, *закомарник* “полиця в колибі на будзи”, *затилок* “дерев’яна планка з дірками на краях, яка надягалася ззаду й спереду дерев’яного воза на полудрабки” або “тупе ребро леза ножа”, *завісок* “залізний брусок у возі, прибитий за віссю для того, щоб колесо не терло плеча, на якому стоїть ящик воза”, *застілок* “ліжечко поза столом” тощо.

Менш продуктивними в новій українській мові виступають конфікси **при-...-ок**, **під-...-я**, **о-...-ник**, **по-...-ець**, **по-...-ок**, **ви-...-ок**, **на-...-(н)иця**, **під-...-(н)иця**, **на-...-ина**, **о-...ок**, **з-...-ок**, **пере-...-ок**, **пре-...-(н)иця**, **о-...-ка**, **під-...-ач**, **при-...-ач** та деякі інші: *приголовюк* “пелюшка під голову”, *присішюк* “підпорка, стовпчик”, *прилавюк* “спеціальний стіл для торгівлі”, *прискринок* “невелика шухляда у скрині для одягу”, *підголів’я* “невелика низенька скринька, підставка або інший предмет, що підкладається в головах під подушку”, *підстіжжя* “підкладка, підстилка під стіг для збереження його від сирості знизу”, *підстілля* “основа стола (ніжки і рама), на яку настилається кришка”, *оплічник* “спинка (крісла і т.ін.)”, *остільник* “скатерка, настільник”, *поставець* “рід ковша для зачерпування пива, меду, квасу і т. ін., невеликий столик”, *поплавець* “поплавок”, *побоковець* “ланцюговий посторонок”, *поденюк* “підстилка під стіг чи оборіг”, *вижолобюк* “пристрій для годівлі худоби, неглибокий жолоб”, *напірниця* “перша наволочка, у яку насипають пір’я або пух”, *настольниця* “скатертина”, *підтарільниця* “підставка під тарілку”, *налищина* “маска”, *обічюк* “обід у ситі”, *опасюк* “ремінь для носіння бандури через плече; пояс”, *зголовюк* “подушка поверх осі у возі”, *перескринок* “шухляда у скрині”, *престільниця* “верхня дошка стола”, *опаска* “поясок”, *підголовач* “маленька подушка; предмет, що підкладається в головах під подушку”, *приголовач* “пелюшка під голову” тощо.

Серед найменувань предметів побуту в джерелах сучасної української мови спорадично трапляються девербативи з формантами **не-...-ка**, **по-...-ач**: *невиливайка* “чорнильниця, з якої при перевертанні не виливається чорнило”, *побрязкач* “брязкальце (прикраса); монета”, *порухач* “палиця, якою перегортають соломку в печі, щоб краще горіла”.

3.5. У праслов'янській мові **матеріально-речовинних** іменників небагато: **obzadyje* “відходи після перевиювання зерна”, **obzolyje* “осад від попелу”, **obsъvojkъ* “звита вовна, готова для прядіння”, **obzobъkъ* “дуже маленька кількість їжі; огризок” — **obzobъсь* “те саме”.

У текстах середньоукраїнської мови зафіксовано також небагато назв із цим значенням: *окрушокъ* “крихта”, *опрѣснокъ*, *напитокъ* “напій”, *одробина* “крихта”, *погодов'ка* “їжа, корм”.

Джерела XIX–XXI століть документують успадковані з попереднього періоду деривати (*окрушок*, *опрісник* “корж, спечений із прісного тіста”, *одробина* “крупа; крихта”) та низку новотворів. Жоден із формантів — **під-...-ок**, **о-...-ина**, **під-...-ник**, **о-...-ок**, **по-...-ок**, **ви-...-ок**, **пів-/полу-...-ок**, **під-...-ја**, **об-...-ја**, **су-...-ок**, **від-...-ок**, **з-...-ок**, **па-...-ок**, **про-...-ок**, **без-...-ина**, **па-...-ина**, **пере-...-ина**, **по-...-щина**, **по-...-ка**, **не-...-ка**, — що входить до їхньої структури, високої продуктивності у функції деривування розгляданих назв, не демонструє: *підпінокъ* “проста горілка”, *піддимок* “те, що побувало в диму, копчене”, *підрудок* “подрібнена руда”, *підшерсток* “коротка м'яка шерсть більшості ссавців, що росте під довшою, цупкішою”, *окалина* “окисел, що утворюється на поверхні металу”, *окрушина* “крихта”, *опечина* “пічна перегоріла глина”, *підлубник* “шматок шкіри на задній частині чобота”, *підзольник* “неродючий ґрунт білястого кольору”, *огузок* “м'ясо із задка”, *поярок* “шерсть від першої стрижки молоді вівці, народженої весною”, *покожушок* “грубе полотно з найгіршого гатунку прядива”, *вибрудок* “гуща, брудний осадок”, *вигніток* “вичавки з винограду, з конопляного сім'я — макуха або щось інше, що побувало під гнітом”, *півшикурок* “шкура молодого бичка, яка за розмірами дорівнює половині шкіри дорослої тварини”, *полутабинок* “старовинна гладенька шовкова тканина” (*табинъ* “вид тканини”), *підсметанс* “кисле молоко зі сметаною”, *обніжжя* “квітковий пилок на ніжках бджіл”, *суглинок* “ґрунт, до складу якого, крім глини, входить пісок та інші домішки”, *віджилок* “корисні копалини, які розташовані на віддалі від основної лінії, або невелика жила, що відгалужується від основної”, *злбок* “окраєць хліба”, *парінок* “гравій”, *проверсток* “тонкий прошарок у верстві породи іншого складу”, *безличковина* “вид шкіри без волокна”, *пазолина* “глина з печі”, *перебедрина* “скіпа зі старого сушняку”, *посуконицина* “сукно з чистих шерстяних ниток”, *покруп'янка* “дрібна крупа”, *неварька* “сироватка після обробки сиру” тощо.

3.6. Сема **сукупності** прозирає серед праслов'янських дериватів **obbertъje* “ноша, оберемок”, **obbertъkъ* “те саме”, **narъсьje* “оберемок”,

**narǫŝka* “те саме”, **narǫbьkь* “навильник сіна або соломи”, **navidьlnikь*, **narǫbьka* “те саме”.

У середньоукраїнський період почала формуватися група *збірних найменувань істот* (осіб і тварин), що продукувалися за допомогою конфіксів **по-...-ие**, **сь-...-ие** (*поколѣньє*, *поголовє*, *сьсловик* “прошарок”). Джерела новоукраїнської мови частково успадкували ці назви (*покоління*, *поголів’я*). Фіксуються й нові слова, утворені за участю непродуктивних формантів **від-...-ок**, **без-...-ень**, **з-...-ок**, **за-...-ја** (*відройок* “молодий рій, новий рій”, *безматень* “бджолиний рій, бджолина сім’я без матки”, *зройок* “неповний рій бджіл” або “другий рій бджіл з того самого вулика”, *застилле* “люди, що сидять за столами”).

Великою в кількісному плані групою репрезентовані *назви податків*. У давньокиївський період до складу таких іменників входив конфікс **за-...-ик** (*задѣшик* “внесок заради спасіння душі”, *забожьничьк* “вид податку на користь церкви”).

У середньоукраїнській мові арсенал конфіксальних найменувань податків збільшується. Окрім успадкованого деривата *задушіє*, документуються новотвори, до складу яких входив продуктивний формант **по-...-щина**: *повѣщина* “митний збір за право продажу прісного меду”, *посощина* “податок із земельних одиниць — сох”, *поволощина* “постійний податок від волів” та ін.). Інколи трапляються субстантиви з конфіксами **по-...-ја** та **по-...-окъ** (*полюдьє*, *поплатокъ* “грошова данина, грошовий податок”). У новій українській мові давні назви податків частково збереглися, перейшовши до розряду історизмів (*полюддя*, *поколещина* “подать від млинового кола”, *подо-рожчина* “плата за проїзд по дорозі”, *подимщина* “податок від димової труби”, *поденищина*, *почеревищина* “у дореволюційний час вид податку”).

Інші конфіксальні збірні назви окремих груп не формують. Обстежені середньоукраїнські джерела спорадично засвідчують номени з афіксами **по-...-окъ**, **до-...-ик**, **на-...-окъ**, **при-...-окъ** (*пожытокъ* “майно, нажите добро”, *дожывотие* “надбане за життя майно”, *набыток*, *присѣвокъ* “прибавка до грошової плати наймита у вигляді врожаю, який він збирає із наданої йому господарем ділянки землі”, *привѣнокъ* “подарунок чоловіка дружині на другий день після весілля”). У сучасній українській мові та діалектах трапляються успадковані з праслов’янської та давньої руськоукраїнської мови деривати (*оберемок*, *набуток* та ін.). До структури новотворів входять афікси **по-...-щина**, **від-...-щина**, **по-...-ја**, **на-...-ја**, **су-...-ја**, **по-...-ок** (*померищина* “земля, яку одержує в спадщину родич бездітного покійника за піклування про нього”, *відумерищина* “речі особистого користування покійника”, *позадде* “залишки зерна після обмолоту”,

навила "навилок", наруче "оберемок", сунліддя "кілька зрослих між собою плодів, кожний з яких утворився з окремої квітки щільного суцвіття", політок "літній урожай, збір").

3.7. Локативні назви були відомі праслов'янській мові: **obberžbje*, **medjilěsbje*, **navьršbje* "вершина", **vьzrolbje* "територія над полем", **romorbje*, **zarękbje* "місце за піччю", **podnožbje*, **primorbje*, **predьgorbje*, **medjujьtkь* "вільний простір між предметами", **obpolica* "край поля", **obтьsanikь* "місце, поросле мохом", **obbočina* "узбіччя", **prosědlina* "розщілина", **obberžbьkь* "узбережжя", **ovьršьkь* "пагорбок" тощо.

3.7.1. У давній руськоукраїнській мові назви місцин творилися головним чином за допомогою формантів за-...-ик, по-...-ик, от-...-ик, межу-...-ик, при-...-ик, предь-...-ик, срьдо-...-ик, ѿ-...-ик, под-...-ик, по-...-ѡ(ь): *завѣтрик*, *заморьк*, *затыньк* "місце за тином (міською брамою), укриття", *поморие*, *подолье* "підгір'я, низина на березі річки", *отишиик* "захищене місце, гавань", *межурѣчик*, *пригорик*, *прѣдольк* "долина, низина", *приморик*, *припѣтик* "місце біля дороги", *прилоучье*, *передьгородик* "передмістя", *срьдодворик* "внутрішній двір", *срьдостѣник* "середня стіна, головна стіна, опора", *ѿкромик* "край, межа", *ѿдолик* "долина, яр", *подьгорик*, *поднебесие*, *погость* "місце пригощання купців; згодом — поселення, що виникало біля цього стану, село" тощо.

Пам'ятки середньоукраїнського періоду засвідчують як успадковані з попередніх століть (*задвір'я*, *загір'я*, *запіччя*, *заріччя*, *подвор'я*, *помосте*, *поднебесіє*, *преддверіє* "місце перед дверима церкви, сходи", *предградіє* "передмістя"), так і нові похідні, утворені за допомогою продуктивних у цій функції формантів за-...-ик, по-...-ик, под-...-ик (*заграничье*, *заполье* "поле, розміщене далеко від хати", *помѣстье* "садиба", *подымыя* "дім з пічною трубою, селянське тягло", *под-смужье* "невелика частина землі, що прилягає до довгої й вузької її ділянки, яка називається *смугом*", *подрочіє* "підпора, оплот", *подсѣня*). Менш активними виявились афікси па-...-ик, пра-...-ик, междо-...-ик, при-...-ик, перед-...-ик, на-...-ик, оуз-...-ик, рос-(роз)-...-ик, средо-...-ик, при-...-никь, за-...-окь, про-...-окь, о-...-окь, па-...-окь, по-...-окь, пере-...-окь, вз-...-окь, полу-...-окь: *Паволочье* "територія за Волоком", *праворотє* "місце за воротами", *междоморіє*, *присѣня* "сіни, місце біля сіней", *придворіє* "місце біля двору", *передьмѣстье*, *наместя* "те, що належить або входить до маєтку", *надворье*, *оузлѣсіє*, *роspутье*, *роздорожа*, *срьдоградик* "головна стіна міста", *прикровникь* "зала, сінний двір", *прибанникь*, *пригрубникь*,

забезжук “смуга землі або місце за межею”, *застѣнок* “поселення за дуже густим лісом (за стіною лісу)”, *заулок*, *закуток*, *задворок*, *промуток* “простір між мурами, простінок”, *ωгорок* “місцевість, що прилягає до гори”, *осередок*, *пагорок*, *посередок* “середина”, *подворок* “садиба, дім з дворовими прибудовами”, *перевулок*, *взгорок*, *полуланок* “поле, засіяна смуга близько 5 десятин”.

Нова українська мова зберегла чимало давніх іменників: *помор'я*, *побережжя*, *заозер'я*, *задніпря*, *заполля*, *покуття*, *погір'я* “схил гори”, *поділля* “низинна місцевість”, *поріччя*, *межиморря*, *межиріччя*, *межигір'я* (міжгір'я), *примор'я*, *присіння* “невеликі сіни”, *передгір'я*, *передмістя*, *надвір'я*, *набережжя*, *нагір'я* “гірська територія, для якої характерне поєднання плоскогір'їв з гірськими хребтами”, *узгір'я*, *узмор'я*, *розпуття*, *розводдя* “простір чистої води між крижинами”, *середостіння* “частина грудної порожнини людини”, *проворіття* “галявина між двома лісами”, “проміжок між двома парканами”, *підлісся*, *присілок*, *забезжук*, *закуток*, *задвірок*, *осередок*, *пагірок*, *подвірок*, *узгорок* та ін.

Значну кількість нових слів утворено головно за участю формантів *за-...-ја*, *по-...-ја*, *о-...-ја*, *об-...-ја*, *межи-(між)-...-ја*, *при-...-ја*, *під-...-ја*, *уз-...-ја*, *над-...-ја*, *без-...-ја*, *роз-...-ја*, *серед-...-ја*, *через-...-ја*, *перед-...-ја*, *при-...-ок*, *за-...-ок*, *по-...-ник*, *при-...-ник*, *ви-...-ок*, *пере-...-ок*, *о-...-ок*, *па-...-ок*, *по-...-ок*, *про-...-ок*, *уз-...-ок*, *у-...-ок*, *о-...-ник*: *забережжя*, *запілля* “місце під підлогою”, *замістя* “околиці міста”, *заріння* “пологий берег річки, вкритий рінню”, *загумення*, *затруб'я* “простір за трубою”; *заокеання*, *застілля* “місце за столом”, *захмар'я*, *пониззя*, *пограниччя*, *поконече* “край поля, ниви, городу, який не засівається”, *обочє* “узбіччя”, *оземля* “грунт”, *обніжжя* “підніжжя”, *опілля* “широке поле в оточенні лісів”, *межимір'я* “простір між земельними наділами — мірами”, *міждоріжжя*, *міжряддя*, *прибережжя*, *прилісся*, *привілля* “вільний простір”, *прикордоння*, *приозер'я*, *прияр'я*, *підхолм'я*, *підзамча* “місце перед замком”, *піднебесся*, *підсоння* “осоння”, *узграниччя*, *уздвір'я* “місце за дворами, уздовж дворів”, *узміжжя* “місце біля межі”, *узбережжя*, *узбіччя*, *надбережжя*, *надмор'я*, *надхмар'я*, *надріччя*, *безлюддя*, *безмір'я* “неозорі простори, безмежжя”, *розхрестя* “перехрестя доріг”, *роздолля*, *середгір'я*, *середохрестя* “роздоріжжя”, *черезнив'я* “черезсмужжя”, *передтіччя* “місцевість перед током”, *пригорок*, *пригорбок*, *приулок* “маленька вулиця, що пролягає біля більшої або поперек її”, *пригаток* “невеликий насип, гребля”, *приярок*, *прискалок* “мала скеля”, *затишок*, *залісок*, *заселок* “місце за селом”, *закосок* “невелика підводна піщана відмілина, яка йде від берега до центру ріки”, *закрайок* “край чогось

або місце, яке знаходиться зразу після чогось”, *затінок* “схил горба, що знаходиться в тіні; затінена частина поля”, *зарічок* “річний рукав”, *завадок* “затока”, *задорожок* “частина ниви за польовою дорогою”, *погірник* “пасовисько для дійних овець”, *помийник* “куток у хаті на посуд і воду”, *поголовник* “кінець ниви, де повертають плуг для оранки в зворотному напрямку”, *прикордонник* “територія вздовж кордону”, *прихалабник* “те саме, що прибудова”, *видолинок* “невелика й неглибока улоговина”, *виярок* “невеликий яр із пологими схилами”, *вибалок*, *винорок* “джерело, потік води, що утворюється внаслідок виходу підземних вод на поверхню землі або в колодязь”, *виямок*, *перемежок* “вузька земельна смуга землі між ділянками городу, поля”, *перехресток*, *перешарок* “проміжки між шарами ґрунту”, *перешийок*, *передвірок* “частина двору перед будинком”, *перелярок* “неглибока улоговина, ритвина, вибоїна або поперечний яр”, *перебалок* “невелика балка”, *перегорок* “височина, часто з пологими схилами, пагорок”, *окрайок* “кінець ниви”, *оцарок* “загін для худоби”, *пагорбок*, *поплісок* “вид великої калюжі, що залишилася після дощу або повені на місці, покритому травою”, *пролісок* “місце в лісі або на узліссі, вільне від дерев, галявина”, *провулок*, *узлісок* “край лісу”, *узміжок* “край межі”, *ускалок* “частина скалки, тріска, якою світили”, *омианик* “утеплене приміщення для зберігання вуликів із бджолами взимку” та багато інших.

3.7.2. Значну групу з-поміж найменувань місцевості чи території становлять географічні назви. У давньокиївську добу такі номени творилися за допомогою формантів *за-...-иї*, *по-...-иї*, *межи-...-иї*: *Заволочіє*, *Задѣсьнє*, *Посульє* “переславські землі вздовж річки Сули”, *Поросьє*, *Повольжіє*, *Понизьє* “територія в низовині”, *Побожжіє* “місцевість біля р. Південний Буг” та ін.

Середньоукраїнські джерела фіксують кілька успадкованих із попередніх періодів дериватів: *Замостя*, *Задесення*, *Подесення*, *Межи-речьє*, *Межибожьє*. Найпродуктивнішими у творенні нових топонімів у XIV-XVIII століттях були конфікси *за-...-иї* та *по-...-иї*: *Залѣсьє*, *Заозерьє*, *Зарудьє*, *Заберезя* “село за березовим гаєм”, *Заболовесьє*, *Заболотіє*, *Забилочє* “територія за р. Білкою, притокою Тетерева”, *Зансельє*, *Задніпря*, *Покутьє*, *погорьє* “височина, узгір’я”, *Порече* “село біля ріки”, *Поле(с)я* і под. Меншу активність виявляли форманти *под-...-иї* та *перед-...-иї*: *Подлѣсьє*, *Подгає* “назва села у Волинській області, Підгай”, *Подляшіє*, *передьмостя* “територія перед мостом”.

Джерела нової української мови успадковують низку давніх онімізованих дериватів (*Полісся*, *Подністря*, *Запоріжжя*, *Покуття* тощо). За виробленими в попередні роки моделями твориться багато нових територіальних назв. Зберігає продуктивність у творенні локативних

онімів конфікс **за-...-ј(а)** (*Залип'я, Запруття, Заполяр'я, Закриниччя, Заверб'я, Закуття, Заріжжя, Забайкалля, Запілля, Забріддя* та ін.), значно зростає активність форманта **під-...-ја**: *Підлиссе* “село на Львівщині, розташоване поблизу *Лисої гори*”, *Підкарпаття* “територія під Карпатами”, *Підбережжя, Підбір'я, Підпилип'я* “село, засновника або власника якого звали Пилипом”, *Підруддя* “село, яке знаходиться поблизу місця добування руди”, *Підсулля* “село, розташоване біля р. Сули”, *Підсаддя, Підмихайля* тощо.

У функції творення географічних найменувань з'являються афікси **при-...-ј(а), над-...-ј(а), перед-...-ј(а), на-...-ј(а), перед-...-ј(а), за-...-ок, про-...-ок**: *Приамур'я, Приазов'я, Причорномор'я, Надволжя, Наддесення, Надзбруччя, Надбужжя, Напруде, Передбір'я* “село, розташоване перед бором або поблизу нього”, *Передкарпаття, Заставок* “став басейну Стиру”, *Застирок* “рукав басейну Стиру”, *Зарічок, Проселокъ* “населений пункт, розташований між селами” та ін.

3.7.3. У конфіксальній підсистемі іменника соматичні номени представлені досить помітною кількістю дериватів. Ця група іменників почала формуватись у давньокиївську добу за допомогою афіксів **об-...-иє, междо-...-иє, на-...-иє, за-...-иє, по-...-ица**: *обочиє* “скроня, очна западина”, *обличіє* “обличчя”, *междораміє* “частина тіла між плечима; спина”, *наличіє* “щотики, обличчя”, *наоусьє* “юнацький пушок на обличчі, вуса, що пробиваються”, *зап'ястик* “зап'ястя”, *потылиця* “спинний хребет у тварини”.

Середньоукраїнська мова успадкувала деякі давні найменування (*обушійє, обличіє, междораміє*), засвідчено кілька нових слів, утворених за допомогою конфіксів **за-...-окъ** та **по-...-окъ** (*затылокъ, поличокъ* “щочка”).

У новій українській мові функціонують відомі з попередніх періодів іменники (*обличчя* “передня частина голови людини”, *затылок* “потилиця”, *поличок* “щочка”), разом із тим розглядана підгрупа номенів досить активно поповнюється новими, нерідко термінологічними утвореннями. Високопродуктивними в деривуванні соматичних назв виступають форманти **о-...-ја, під-...-ја, межі-(між)-...-ја, над-...-ја**: *олегення* “плевра”, *огруддя* “грудна клітка”, *озаддя* “нижня частина спини; поперек”, *осердя* “замкнене утворення навколо серця”, *ожилля*, *очерев'я* “черевна порожнина”, *онерв'я* “те, що знаходиться навколо нерва”, *ом'яззя* “те, що оточує м'язи”, *окістя* “зовнішня сполучно-тканинна оболонка кістки”, *підпуп'я* “місце на тілі під пупом”, *підпахів'я, підпашия, піддзьоб'я, підребер'я, межимоззя, міжсибрів'я, межистіння* “частина грудної порожнини людини та ряду хребетних тварин, у якій розташоване серце, бронхи, стравохід і т. ін.”, *межипластя* “губчатка”, *надбрів'я, надлоб'я, надпліччя* “частина тіла,

що міститься вище плечей, між плечима і шиєю”, *надхвістя* “частина оперення птаха біля хвоста”. Ряд дериватів цього семантичного типу утворений за допомогою конфіксів **при-...-ја**, **перед-...-ја**, **на-...-ја**, **серед-...-ја**, **за-...-ок**, **при-...-ник**, **над-...-ник**, **за-...-ник**, **між-...-ник**, **о-...-ок**, **у-...-ок** (*примуддя*, *приураззя* “те, що оточує матку”, *передпліччя*, *передрам’я* “передпліччя”, *передсердя*, *наруччя* “частина тіла людини над пелечем”, *насердя* “верхня оболонка серця”, *середостіння* “частина грудної порожнини”, *зашийок* “задня частина шиї”, *загривок* “карк, те, що знаходиться на потилиці”, *зап’яток* “задня сторона п’ятки”, *заріжок* “останній шматок шкіри, що знаходиться перед рогами”, *зап’яток*, *залічок* “щока людини”, *пришлунник* “місце у верхньому відділі шлунку”, *присечник* “статева залоза”, *надгортанник* “хрящ над входом у гортань”, *зашлунник* “вихідний відділ у шлунку”, *міжклітинник* “простір, що утворюється в місцях стикання декількох клітин”, *окісток* “хребець або відросток на кістках”, *ушийок* “шкіра на потилиці або перешийок”.

3.7.4. Найменування приміщень та їхніх частин у давній русько-українській мові репрезентовані невеликою групою. До складу цих дериватів входили форманти **о-...-ик**, **при-...-ик**, **по-...-о**, **при-...-никъ**: *одверие* “одвірок, двірна рама”, *окрилье* “бокове крило храму”, *придверие* “сіни, місце перед дверима”, *пороубь* “в’язниця”, *прибожниківъ* “притвор у церкві”.

Середньоукраїнські джерела засвідчують невелику кількість новотворів із формантом **под-...-ик**: *подстрѣице*, *подсѣне* “заїжджий двір”, *подъобразіе*, *подъоконня* “місце під вікнами”.

Джерела наступних століть фіксують кілька відомих із попередніх століть структур (*підстрішшия*, *підсіння*, *підвіконня* тощо). Нові номени приміщень та їхніх деталей утворені здебільшого за допомогою конфіксів **під-...-ја** та **за-...-ок** (*підпілля* “місце під підлогою”, *підпіччя* “місце під піччю”, *підгрунтя* “основа будови, фундамент”, *підземелля* “приміщення, печера під земною поверхнею”, *передбанник*, *запічок*, *закомірок* “обгороджене місце за коморою”, *закапелок* “сховок, невеличке місце поза чим-небудь”, *засінок* “загородка біля сіней, перед сіньми”, *засторонок* “відгороджене бокове відділення у клуні або кімнаті” та ін.).

Невелика кількість похідних утворена за допомогою мало продуктивних у цій функції формантів **по-...-ник**, **при-...-ок**, **о-...-ок**, **від-...-ок**, **пере-...-ок**, **полу-...-ок**, **між-...-ја**, **під-...-ниця** (*поверхник* “стріха у вівчарні”, *прихаток* “невелика хатка”, *пристінок* “невисока стінка, яка відгороджує частину приміщення”, *опічокъ* “маленька приступка біля великої печі для каганця”, *остінок* “стіна між вікнами”,

острішок “покрівля з соломи над тином”, *відкрилок* “частина будівлі, що прилягає до одного з крил основної споруди”, *перетинок* “невеликий поперечний тин”, *перестінок*, *полусцінок* “стіна між вікнами”, *міжвіконня* “простінок”, *підвіконниця* “підвіконня”).

3.8. Значна кількість конфіксальних іменників з абстрактним значенням функціонувала в праслов'янській мові: **bezgodьje*, **nečasьje*, **nasilьje*, **nedogь* / **nedoga*, **obrokь* “урочиста обіцянка”, **dostoьjь* “достойнство”, **rovodь* “повінь”, **jъzvětь* “донос, причина”, **bezgluzdica* “безглуздя, нісенітниця”, **neudobica* “незручності”, **nasьrdьkь* “злість, ворожнеча”, **obperdьkь* “перед; початок”, **nasьrdьka* “злість, ворожнеча”, **ponedělьnikь* та ін.

3.8.1. Упродовж писемного періоду розвитку української мови їхня кількість значно зростає. Найчисленнішими серед них упродовж усіх періодів розвитку мови є назви станів.

3.8.1.1. Іменники на позначення стану (психічного, фізичного, родинного, матеріального) та особливостей вдачі, поведінки, віку людини уже в XI-XIII століттях сформували потужну групу. Творилися вони в основному за допомогою конфіксів **не-...-ик**, **без-...-ик**, **не-...-ѡ(ь)**, **не-...-ство(-ствиє)**, **без-...-ство(-ствиє)**, **воз-...-ствиє**, **пере-...-ик** *несмыслие* “безумство”, *нелюбик* “ворожнеча”, *неразумие*, *недужие* “хвороба”, *незапинание* “упевненість, твердість у ході”, *безблагодѣтиик* “невдячність”, *безвратиик* “неможливість рухатися”, *бесчеловѣчениик* “негуманність”, *немоць* “слабість, безсильство”, *недугь* “хвороба, страждання, порок”, *несмысльство* “безрозсудність, безумство”, *невѣрство* “невір'я, сумнів”, *небоязньство* “необережність, безстрашність”, *неплодъство* “безпліддя”, *бездѣтъство* “бездітність”, *безимѣнство* “бідність”, *безбрачьствиик* “неодруженість”, *возбрачствие* “те саме”, *пересердик* “досада, прикрість” та ін.

Середньоукраїнська мова успадкувала чимало абстрактів цієї підгрупи: *нечестие*, *незлобие*, *неразуміє*, *безчловечіє*, *безсоніє*, *безстрашіє*, *недоуміє*, *нечаяніє*, *недовѣріє* тощо. Фіксуються й нові деривати з формантами **без-...-ја**, **не-...-ан-ја**, **не-...-ѡ(ь)**, **с-...-ѡ(а)** (*безхваліє* “відсутність самохвальства”, *безправе*, *безсраміє*, *безмолвіє*, *безпутіє*, *безпечаліє*, *безчестье*, *безголовя* “нещастя”, *невиспання* “стан бадьорості, безсоння”, *ненасить* “велика жадоба, потяг, прагнення до чогонебудь”, *нехоть* “небажання”, *скруха* “гнітючий настрій; ненависть” тощо).

У новій українській мові документуються успадковані деривати: *безглуздя*, *безділля*, *бездолля*, *безвіччя*, *безстрастя*, *безвір'я*, *безпуття* “безпутна поведінка”, *безчестя*, *безголів'я*, *безслав'я*, *ненасить*, *нехить*, *непослух* “неслухняність”, *скруха* та ін. У функції творення іменників

цієї підгрупи активно продовжує діяти конфікс **без-...-ја**: *безбілля* “відсутність болю”, *безгрошья*, *безробіття* тощо. Менш продуктивними є афікси **не-...-ја**, **пере-...-ја**, **про-...-ја**, **по-...-ја**, **недо-...-ја**, **без-...-ниця**, **не-...-ка**, котрі входять до складу нечисленних успадкованих (*нерозум'я*, *пересердя* тощо) і нових субстантивів: *прохмілле* “похмілля”, *похмілля*, *недокрів'я*, *безсонниця*, *невдержка* “неможливість втримати що-небудь, утриматися десь”, *невидержка* “стан, коли хто-небудь не дотримується чогось”.

3.8.1.2. Назвами соціальних явищ та стану суспільства у давній руськоукраїнській мові були іменники, утворені за допомогою формантів **без-...-ик**, **по-...-ик**, **не-...-ьство(-ьствие)**: *безнарядие* “відсутність порядку”, *безмѣстие* “неналежне становище”, *порядие* “порядок, послідовність”, *неоудобьство* “ускладнення, труднощі”, *неначальствие* “безвладдя”.

Середньоукраїнські джерела засвідчують поодинокі іменники з цим значенням: *безкорольє* “стан держави без короля, міжкоролів'я”.

У лексиці сучасної української мови різних періодів її функціонування таких номенів засвідчено більше. Успадковані з попередніх періодів десубстантиви *безкоролєв'я*, *безкоролів'я*, *беззаконня*. У продукуванні нових дериватів найактивнішу участь беруть конфікси **без-...-ја**, **не-...-ок**, **не-...-ка**: *безторжя* “застій у торгівлі”, *безуряддя*, *безвладдя*, *безкультур'я*, *безладдя*, *безтовар'я* “брак товарів”, *нидоладок* “безладдя, нелад”, *невистачка* “брак чого-небудь, недостача”, *невправка* “неможливість встигнути зробити все, що потрібно”, *несогласка* “розбрат”, *нехватка* “відсутність потрібної кількості кого-, чого-небудь”.

3.8.1.3. Найменування стану природи, засвідчені в текстах XI-XIII століть, частково успадковані з праслов'янської доби: *бездъждик*, *безбѣрик*, *наводие* “повінь”, *възводье* “повінь”, *распутие* “роздоріжжя”, *розводиѣ* “розлив, повінь”, *роскалиѣ* “відлига”, *безводиѣ* та ін.

Пам'ятки середньоукраїнської мови фіксують як давні (*безгодие* “негода, непогода”, *бездождіє*), так і нові похідні, утворені за допомогою формантів **з-...-окъ**, **по-...-окъ**: *змрокъ* “сутінки”, *политокъ* “сприятлива погода восени, після літа” тощо.

У XIX-XXI століттях функціонують відомі з попередніх періодів деривати *безвіддя* (*безводдя*), *бездоріжжя*, *опадъ*. Нові структури творяться за допомогою конфіксів **без-...-ја**, **по-...-ја**, **по-...-ка**, **за-...-ок**, **па-...-ок**, **від-...-ок**, **без-...-ниця**, **про-...-ок**, **о-...-ø(a)**, **с-(із)-...-ø(a)**, **за-...-ø(a)**, **по-...-ø(a)**, **па-...-ø(a)**: *безвітря*, *бездощів'я* “відсутність дощів”, *безлісся*, *поліття* “стан погоди літом”, *поземка* “низовий вітер узимку, а також сніг, який переноситься цим вітром”, *заморозок*, *зализмок* “приморозок”, *пасвіток* “відблиск, заграва”, *наводок*, *відзимок* “холод напри-

кінці зими”, *безпутиця*, *просуренок* “їній, ожеледь”, *окидь* “легкий весняний сніг”, *охиза* “сніг з дощем, завірюха з мокрим снігом”, *спека*, *сплюща* “злива, проливний дощ”, *ізморось* “їній”, *заморозь*, *заледа* “ожеледиця”, *потимря* “присмерк”, *наволока* “стан природи, коли небо затягується хмарами”.

3.8.2. У давньокиївську добу функціонувало немало абстрактів із темпоральним значенням. До їхньої структури входили форманти **за-...-иє**, **междо-(между-/межи)-...-иє**, **пол-(полу)-...-иє**, **от-...-иє**, **средо-...-иє**, **на-...-иє**, **по-...-никъ**, **об-...-ьница**, **па-...-ница**, **за-...-ина**, **не-...-ø(а)**: *заоутрьє* “ранок”, *зарание* “світанок, ранок”, *междучасие* “проміжок часу, коротший за годину”, *междопѣсние* “проміжок часу, перерва між виконанням пісень”, *межимѣсячие* “повний (молодий) місяць”, *полуночие*, *полуденьє*, *получасие*, *полгодие* “півгодини”, *оттеплие* “відлига”, *отвечерие* “вечір, пізній вечір”, *средовѣчие* “середина життя, віку”, *срѣдохрестик* “середина великого посту”, *навѣчерик* “час перед Різдвяним вечором”, *наоутрѣк* “ранок”, *понедѣльникъ* “перший день після неділі”, *обночьница* “церковна служба, що починалася після заходу сонця”, *навечерница* “богослужіння добового кола, що здійснюється після вечері перед відходом до сну”, *заоутрина* “ранок”, *недѣля* “тиждень, а також сьомий день тижня, який був вільним від роботи”.

У пам’ятках середньоукраїнської мови виявлено кілька іменників, здебільшого успадкованих із попереднього періоду: *полѣноціє*, *средопостьє* “четвертий тиждень великого посту”, *понедѣльникъ*, *понедѣлок*, *заранокъ* “початок дня, ранішня година, досвіток, світанок”.

Джерела ХІХ-ХХІ століть документують деякі давні іменники (*средопістя*, *понеділок*). Новотвори деривовані за участю конфіксів **перед-...-ја**, **по-...-ја**, **під-...-ја**, **при-...-ја**, **пів-...-ја**, **роз-...-ја**, **пере-...-ок**, **перед-...-ок**, **па-...-ок**, **полу-...-ок**, **без-...-ø**, **об-...-ø**, **до-...-ø**, **за-...-ø**: *передсоння* “час перед сном”, *передбур’я*, *переджнив’я* “час перед жнивами”, *передрання* “передранковий час”, *повечір’я* “вечір”, *пообіддя* “пора дня після обіду”, *порання* “рання, ранкова пора”, *підторжя* “переддень ярмарку, базару, а також торгівля в цей день”, *приконечья* “закінчення чого-небудь, кінець”, *півріччя*, *розбазар’я* “закінчення базару”, *переднівок* “година перед битвою або збором урожаю”, *передсвітанок* “передсвітанковий час”, *паліток* “сприятливий для врожаю час улітку”, *полуденок* “час найвищого стояння сонця над горизонтом, середина дня”, *безвік* “вічність”, *безрік* “вічність”, *обкіт* “час, коли родять вівці”, *обляги* “час, коли лягають спати”, *досвіт* “світанок”, *зажин* “обряд початку жнив”, *закіс* “початок жнив”.

3.8.3. Назви опрeдмeтнeнoї дiї в українській мові XI-XXI століть репрезентовані помітною групою девербативів. Серед аналізованих конфіксальних *nomina actionis* значну кількість складають іменники на позначення заперечення дії, названої вивідним словом.

У давньокиївську добу вживалися іменники, утворені за допомогою конфіксів *не-...-(ен)ик*, наприклад: *невѣріє*, *нерѣзіє* “дія за дієсловом *не рѣзати*”, *неподобіє* “недозволений спосіб дій”, *непричастіє* “заборона на прилучення до чого-небудь, відлучення від чого-небудь”, *нетлѣніє*, *неулученіє* “неодержання, невиконання” та ін.

Тексти середньоукраїнської та новоукраїнської мови засвідчують успадковані з мови XI-XIII століть похідні (*неяденіє*, *нечаяніє*, *неначаяніє*, *невоздержаніє*, *неспаньє*), новотворів небагато: *нераденіє* “недбале ставлення до обов’язків”, *нечеканьє*, *нестане* “неявка; відсутність”, *невчиненьє*, *незаплаченє* тощо. З часом зв’язок похідних аналізованого типу з дієсловами послаблюється, і в сучасній українській мові такі деривати починають сприйматись як префіксальні десубстантиви.

Інші найменування процесів найчастіше утворені за допомогою формантів з матеріально не вираженим постпозитивним елементом. У давньокиївську добу функціонували конфікси *по-...-ѡ(ъ)*, *по-...-ик*, *пред-...-ик*, *въз-...-ик*, *по-...-окъ*: *посѣтъ* “турбота, милість”, *поскокъ* “стрибок”, *позоръ* “погляд”, *пособіє* “допомога, сприяння”, *посильє* “підкріплення, допомога”, *поборьк* “допомога”, *предстолиє* “головування, почесне пастирське служіння, ієрейство”, *възмездьє* “винагорода, відплата”, *подѣлокъ* “заняття, обов’язок, справа, робота, виконувані після головної справи, обов’язків”.

Середньоукраїнські джерела засвідчують відомі з попередніх періодів деривати *поступъ* (цей іменник уживаний у більш широкому значенні — “хід, виробництво, течія”), *позоръ* “погляд; вигляд, знак і т.ін.”, *покрикъ*, *окрикъ* “крик, вигук” та ін. Нові слова утворені головним чином за допомогою конфіксів *о-/об-...-ѡ(а)*, *за-...-ѡ*, *у-...-ѡ*, *по-...-окъ*, *по-...-ка*: *обловъ* “спосіб полювання”, *обрада* “собор, нарада, обговорення; порада”, *затягъ* “військова кампанія, похід”, *упадъ* “падіння”, *поєдинокъ* “двобій, під час якого суперники поставали один проти одного”, *потичка* “сварка, бійка”.

Лексикографічні праці XIX-XXI століть засвідчують значно більшу кількість *n.actionis*, серед яких є ряд відомих із попередніх періодів іменників: *покрик*, *окрик*, *облава*, *обрада* *поєдинок* “двобій, запекла суперечка”, *забава* тощо. Новотвори здебільшого мають у своєму складі конфікси *по-...-ѡ*, *о-/об-...-ѡ*, *за-...-ѡ*, *су-...-ѡ*, *від-...-ѡ*, *по-...-ник*, *за-...-ник*, *по-...-ка*: *порух* “рух”, *подмух*, *помах*, *посвист*, *поштовх*,

погук, *обіг* “циркуляція води”, *омах* “спалах полум’я, вогняний язик”, *обзор* “оглядання; увага, повага”, *затруд* “праця, зусилля”, *забіг* “набіг; у спортивних змаганнях — біг на певну відстань”, *сутоloch* “скупчення, сновигання людей”, *суговора* “розмова”, *перегана* “докори, суперечки”, *відрух* “мимовільний рух; рефлекс”, *поличник* “ляпас”, *пописник* ляпас, удар в обличчя”, *зашийник* “удар по зашийку”, *завушник* “удар поза вуха”, *поторжка* “аукціон”, *погудка* “звістка; нарікання”, *почестка* “частування, пригощання”, рідко “честь, слава” та ін.

3.8.4. Упродовж XI-XXI століть в українській мові сформувалася група конфіксальних номенів хвороб.

У давній руськоукраїнській мові такі назви вряди-годи творилися за допомогою форманта **за-...-(н)иця**: *заушиниця* “шишка, пухлина за вухом”. Джерела середньоукраїнської мови засвідчують новотвір *повстриє* “хвороба, пошесть”.

У новій українській мові арсенал засобів, що беруть участь у деривуванні найменувань хвороб, розширюється, продуктивність у цій функції виявляють конфікси з постпозитивним компонентом **-(н)иця** — **за-...-(н)иця**, **під-...-(н)иця**, **при-...-(н)иця**, **о-...-(н)иця**, **по-...-(н)иця**: окрім пізно задокументованого давнього іменника *завушиниця*, фіксуються також новотвори *заногтиця* “нарив на пальці під нігтем”, *зазубиця* “наріст на яснах”, *під’язичниця* “вид дитячої хвороби, пухир під язиком”, *прикутниця* “парапроктит”, *припрутниця* “простатит”, *онирковиця* “перинефрит”, *почеревиця* “дизентерія”. Рідше номени розгля даної групи утворені за допомогою формантів **су-...-ø(а)**, **на-...-ø(а)**, **об-...-ø**, **за-...-ник**, **по-...-ина**, **недо-...-ја**: *суспір* “астма”, *судорога* “корчі”, *налуда* “більмо”, *насморок* “нежить”, *облогь* “затяжна хвороба”, *завушник* “ангіна”, *заушник* “хвороба у свиней; опух за вухом”, *почеревина* “кривавий пронос, дизентерія”, *недокрів’я* “хвороба крові” тощо.

4. Конфіксальна деривація іменників передбачає чітку спеціалізацію у вираженні певних словотвірних значень. Однак на різних українських теренах, а нерідко в одних і тих самих просторово-часових континуумах для творення назв з ідентичною семантикою часом використовувалися різні конфіксальні форманти, що спричинювало появу найменувань типу *підсніжник* — *підсніжка*, *насонішник* — *посонячник* — *подсолнечник* “соняшник”, *пролісок* — *проліска* “пролісок”, *насмітник* “рослина, яка росте на смітнику” — *насмітниця* “те саме”, *подножье* — *подножекь* — *подножка* “підставка під ноги” тощо. Це свідчить як про загальноукраїнські тенденції інтенсивної розбудови дериваційної системи мови за рахунок поповнення словотворчих засобів двохелементними афіксами, так і про широкі можливості вибору препозитивних (*підголовок* — *згловок* — *безгловокь* “подушка”,

підголовач — *приголовач* “те саме”; *надобіддя* — *передобіддя* — *дообіддя* “час перед обідом”) і постпозитивних компонентів конфікса для творення дериватів із заданим значенням (*підгорлиця* “нижня частина ярма” — *підгорля* “те саме”, *черезсідельник* “ремінь, що проходить через сіделко від однієї голоблі до другої, підтримуючи їх” — *черезсіделок* “те саме”, *безгоміння* “відсутність гомону, звуків, голосів; тиша” — *безгомінь* “відсутність гомону, звуків, голосів”, *подпрасокъ* “пристрій, на який ставлять праску під час прасування” — *підпрасник* “те саме”, *недолюд* — *недолюдок*, *недоум* — *недоумок*, *кадовб* — *кадовбець*, *кадовбина*, *кадовбаня*, *катлуба* — *катлубень*, *пригір* — *пригорок*, *павідь* — *паводок*, *безголов* — *безголів’я*, *задра* — *задирка*, *супір* — *суперечка*, *парость* — *паросток*, *сусіда* (жін.р.) — *сусідка*, *огуз* — *огузок*).

Таким чином, розгляд причин та умов формування конфіксальних словотворчих засобів українського іменника, історії їхньої участі в дериваційних процесах від найдавнішої доби до сучасності показує тяглість продукування субстантивів за допомогою цих двокомпонентних морфем; конфіксальна деривація іменника сучасної української мови є природним продовженням давніх процесів творення нових слів: українська мова успадкувала основний масив конфіксальних словотворчих засобів праслов’янського та давньокиївського періодів, значно розвинула продуктивність панівної більшості з них, сформувала в межах наявних словотвірних типів нові лексико-словотвірні підтипи. На ґрунті власне української мови виник ряд нових конфіксальних формантів, які разом із давніми словотворчими засобами такого штибу склалися в цілісну, впорядковану підсистему — вагомий складник афіксальної дериваційної системи українського іменника.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Скорочення назв мов і говорів

авест. — авестійська	орн. — орнітологічне
алб. — албанська	п. — польська
балт. — балтійська	перс. — перська
блр. — білоруська	прасл. — праслов'янська
вірм. — вірменська	прус. — пруська
в.луж. — верхньолужицька	рос. — російська
гот. — готська	рос.-цсл. — мова церковно- слов'янських пам'яток російських списків
гр. — грецька	сер.р. — середній рід
гуц. — гуцульське	слв. — словацька
д.-інд. — давньоіндійська	ст-п. — старопольська
д.-лат. — давньолатинська	ст-сл. — старослов'янська
д.-прус. — давньопрусська	суч. — сучасне
д.-р.-укр. — давньорусько- українська	сх.-лит. — східнолитовська
д.-р. — давньоруська	тур. — турецька
і.є. — індоєвропейська	укр. — українська
лат. — латинська	хет. — хетська
лит. — литовська	цсл. — церковнослов'янська
лтс. — латиська	ч. — чеська
нвн. — нижньовірхньонімецька	
нім. — німецька	

Інші скорочення

авт. — авторське	зневажл. — зневажливе
бл. — близько	і т.ін. — і таке інше
бот. — ботанічне	ім. — іменник
букв. — буквально	ін. сп. — інший список
геол. — геологічне	к. — кінець
груб. — грубе	лайл. — лайливе
див. — дивіться	мн. — множина
діал. — діалектне	одн. — однина
др.пол. — друга половина	орн. — орнітологічне
евфем. — евфемічне	п.п. — підпункт
жін. р. — жіночий рід	п.пол. — перша половина
зв — зворот	п.трет. — перша третина

перен. — переносне
под. — подібне
поет. — поетичне
пор. — порівняйте
прикм. — прикметник
присл. — прислівник
р. — річка
Р.в. — родовий відмінок
р-н — район
розм. — розмовне
сер. — середина

сер. р. — середній рід
сmt — селище міського типу
сп. — список
спец. — спеціальне
спор. — споріднене
ст.н.е. — століття нашої ери
та ін. — та інші
ткацьк. — ткацьке
церк. — церковне
чол.р. — чоловічий рід

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- АЖ 1605** Актова книга Житомирського гродського уряду 1605 року // Волинь-Житомирщина. – 1988. – № 2. – С. 75-110.
- АЖ 1611** Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 року / Підгот. до вид. А.М. Матвієнко, В.М. Мойсієнко. – Житомир, 2002. – 92 с.
- АЖ** Актова книга Житомирського уряду кінця XVI ст. (1582-1588 рр.) / Підгот. до вид. М.К. Бойчук. – К.: Наукова думка, 1965. – 191 с.
- АКНЗС** Архів коша Нової Запорозької Січі: Корпус документів. – Т.1, 2. – К., 1998-2000.
- АКП** Актовые книги Полтавского городского уряда XVII вѣка / Редакція и примѣчания В.Л. Модзалевського. – Черниговъ, 1912-1914. Вып. 1-3.
- АЛМ** Акты литовской метрики. Собранныи заслуженнымъ профессоромъ Императорскаго Варшавскаго университета Ф.И. Леонтовичемъ. – Варшава: Типография Варшавскаго учебнаго округа, 1896. Вып. 1, 2.
- АМВ** Апракос Мстислава Великого / Отв. ред. доктор филол. наук Л.П. Жуковская. – М.: Наука, 1983. – 526с.
- АН** Нетлюх М.А. Українсько-латинський анатомічний словник. (Анатомічна номенклатура). – Львів: Львівський державний медичний інститут, 1995. – 216 с.
- АО** Акты села Одрехови / Упоряд. І.М. Керницький, А.О. Купчинський; Відпов. ред. Л.Л. Гумецька. – К.: Наукова думка, 1970. – 260 с.
- АрхЮЗР** Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною Комиссиею по разбору древних актов. – Киев: Въ университетской типографии, 1859–1914. – Т. 1-8.
- АС** Актовая книга Стародубского городского уряда 1693 года / Підгог. до вид. В.Л.Модзалевський. – Чернігів, 1914.
- АУМ** Атлас української мови. – Т.1. – К., 1984.– 498 с. – Т.2. 1988. – 520 с.
- АЮЗР** Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографическою комиссиею. – Спб., 1861-1892. – Т.1-15.
- Бат** Верхратський І. Говір батюків. – Львів, 1912. – 307 с.

- Бевка** Бевка О. Словник-пам'ятник. Діалектний словник села Поляни Мараморошського комітату. – Ніредьгаза, 2004. – 180 с.
- БерЛекс** Лексикон словенороський Памви Беринди / Підгот. тексту і вступ. стаття В.В. Німчука: Надрук. з вид. 1627 р. фотомех. способом. – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – XL, 272 с.
- Беседа** Беседа трех святителей // Памятники литературы древней Руси. XII век / Вступит. статья Д.С. Лихачева. Сост. и общая редакция А.А. Дмитриева и Д.С. Лихачева. – М.: Художественная литература, 1980. – С. 136-147.
- Б-Н** Білецький-Носенко П. Словник української мови / Підгот. до вид. В.В. Німчук. – К.: Наукова думка, – 1966. – 423 с.
- Бодн** Боднарський М.С. Словник географічних назв. – К.: Радянська школа, 1955. – 363 с.
- Бот** Словник ботанічної номенклатури /Проект/. – К., 1928. – 313 с.
- Брил** Брилінський Д.М. Словник подільських говірок. – Хмельницький ред.-вид. відділ, 1991. – 116 с.
- Брод** Горбач О. Словник говірки села Бродина // Гуцульські говірки: Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження. – Львів: Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича, 2000. – С.245-364.
- БРУПС** Большой русско-украинский политехнический словарь / Под ред. А.С. Благовещенского. – К.: Изд. дом “Чумацький Шлях”, 2002. – 749 с.
- БукГов** Матеріали до словника буковинських говірок. Вип. 1-6. / Ред. кол. К.Ф. Герман, К.М. Лук'янюк, В.А. Прокопенко. – Чернівці: Чернівецький державний університет, 1971-1979.
- Булик** Булик З.В. Словотвір бойківської музичної лексики. – К., 1969. – С. 47-51. (Українська діалектна морфологія).
- Вас** Василенко В.И. Опыт толкового словаря народной технической терминологии по Полтавской губернии. Отделы I, II, III. Кустарные промыслы, сельское хозяйство и земледелие, народные поговорки и изречения. – Харьков, 1902. – 80 с.
- ВГХ** Вкладная Варлаама Хутынскому монастырю после 1192 г. // Обнорский С.И., Бархударов И.С. Хрестоматия по истории русского языка. – 2-е изд-е. – Ч.1. – М., 1952. – С. 32-34.
- ВелС** Величко С. Сказаніє о войнѣ козацкой зъ поляками. – К., 1864. – 269 с.

- Верх** Верхратський І. Знадоби до пізнання угорсько-руських говорів // Записки наукового товариства ім. Т. Шевченка. – 1899. – Т. 27-30; 1901. – Т. 40,44; 1902. – Т.45.
- ВерхДунавець** Горбач О. Діалектологічний словник північно-добруджанської говірки с.Верхній Дунавець біля Тульчі // Олекса Горбач. Зібрані статті. V. Діалектологія. Мюнхен: Український вільний університет, 1993. – С. 362-405.
- Виноградський** Виноградський Ю. До діалектології Задесення. Говірка м.Сосниці та деякі відомості про говірки сіл сусідніх районів // Український діалектологічний збірник. Кн. I. – К.: Укр. академія наук, 1928. – С. 145-169.
- Виш** Вишенский И. Сочинения / Подгот. текста, статья и комментарии И.П.Еремина. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1955. – 372 с.
- ВЛЗ** Чабаненко В.А. Великий Луг Запорозький. Історико-топонімічний словник. – Запоріжжя: ЗДУ, 1999. – 330 с.
- ВолГ** Волинські грамоти XVI ст. / Упор. В.Б. Задорожний, А.М. Матвієнко. – К.: Наукова думка, 1995. – 245 с.
- ВТСУМ** Великий тлумачний словник української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с.
- ВУР** Воссоединение Украины с Россией: Документы и материалы (К 300-летию: 1654-1954): В 3-х томах. – М.: Изд-во АН СССР, 1954.
- Гал** Галятовський Іоанікій. Ключ розуміння / Підгот. до вид. І.П.Чепіга. – К.: Наукова думка, 1985. – 444 с.
- ГалЛем** Верхратський І. Про говор галицьких лемків. – Львів, 1902. – 480 с.
- ГГ** Гуцульські говірки. Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження / Відп. ред. Закревська Я.В. – Львів, 2000. – 364 с.
- ГЕУ** Географічна енциклопедія України. – К.: “Українська Радянська Енциклопедія” імені М.П. Бажана, 1989. – Т.1. – 1990. – Т.2.
- ГовЗам** Верхратський І. Говір Замішанців // Записки наукового товариства ім. Т. Шевченка. Т.Ш. – Львів: Печатня НТШ, 1894. – С. 153-210.
- ГовНегост** Горбач О. Словник говірки села Негостина (Румунія) // Діалектологічні студії. 3: Збірник пам’яті Ярослави Закревської. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип’якевича НАН України, 2003. – С. 422-488.

- Гол** Дзендзелівський Й.О., Зузана Ганудель. Словник української мови Я.Ф. Головацького // Науковий збірник Музею української культури у Свитнику №10. – Пряшев: Братиславське словацьке педагогічне видавництво, 1982. – С. 136-204.
- Голов** Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори. – К., 1982. – 367 с.
- Гор** Горецький П.Й. Словник термінів педагогіки, психології та шкільного адміністрування (проект). Відтворення видання 1928 року. – К., 2008. – 112 с.
- Горб** Словарь древняго актового языка северо-западнаго края и царства польскаго / Составленъ Н. Горбачевскимъ. – Вильна, 1874. – 399 с.
- Гр** Словарь української мови / Зібр. ред. журн. “Киевская старина”. Упорядкував, з дод. власн. матеріалу, Б. Грінченко. – К., 1907-1909. – Т. 1-4.
- Граб** Гисторія о началѣ проименованія козаковъ, о(т)куду козаки нареченны, о(т) коего племени и рода // Гисторія... Г.Граб’янки. Лѣтопись краткій... / Упор. В.М. Мойсієнко. – Житомир, 2001. – С. 39-173.
- Грам** Граматика слов’янська Івана Ужевича / Підготовка до друку І.К. Білодіда, Є.М. Кудрицького. – К.: Наукова думка, 1970. – 432 с.
- ГСт** Словник гідронімів басейну Стиру // Шульгач В.П. Гідронімія басейну Стиру. – К., 1993. – С. 130-142.
- ГТ** Василенко П., Шелудько Ів. Словник гірничої термінології. (Проект). – Харків: Держ. вид-во України, 1931. – 142 с.
- ГуцГ** Гуцульські говірки. Короткий словник / Відп. ред. Я.Закревська. – Львів, 1997. – 232 с.
- Д** Дубровський В. Словник Українсько-московський. 5 вид. – К.: Рідна мова, без року. – 361 с.
- Даль** Даль В.И. Толковій словарь живого великорусскаго языка. В 4-х томах. Републикация издания 1880 года. – М.: Цитадель, 1998.
- ДБХ** Документи Богдана Хмельницького / Упор. І. Крип’якевич, І. Бутич. – К., 1961. – 740 с.
- ДДГ** Ділова документація Гетьманщини XVIII ст. / Відп. ред. Л.А. Дубровіна. – К.: Наукова думка, 1993. – 392 с.
- ДЗ** Слово Даниила Заточника по редакціям XII и XIII вв. и их переделкам / Подгот. к печати Н.Н. Зарубин. – Л.: Изд-во АН СССР, 1932. – XVI, 166 с., XIII ил.

- ДзПА** Дзендзелівський Й.О. Програма для збирання матеріалів до лексичного атласу української мови. – К.: Наукова думка, 1984 – 308 с.; 2-е вид.: – К.: Наукова думка, 1987. – 300 с.
- ДзПодністр** Дзендзелівський Й.О. Словник специфічної лексики говірок Нижнього Подністров'я // Лексикографічний бюлетень. Вип. VI. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958. – С. 36-54.
- Діал** Йоана Дамаскина діалектика, або Логіка // Пам'ятки братських шкіл на Україні (кінець XVI – початок XVIII ст.). Тексти і дослідження. – К.: Наукова думка, 1988. – С. 73-142.
- ДМ** Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. Зб. акт. документів / Підгот. до вид. В.В. Німчук, В.М. Русанівський, К.С. Симонова, В.Ю. Франчук, Т.К. Черторизька. – К.: Наукова думка, 1981. – 316 с.
- ДНМ** Ділова і народнорозмовна мова XVIII ст.: (Мат. сотенних канцел. і ратуш Лівобереж. України) / Підгот. до вид. В.А. Передрієнко. – К.: Наукова думка, 1976. – 416 с.
- Довге** Говірка села Довге Іршавського району Закарпатської області. Особиста картотека В.В. Німчука
- ДолГов** Верхратський І. Про говор долівський // Записки наукового товариства ім. Т. Шевченка. Т. XXV-XXVI. – Кн. III і IV. – Львів, 1900. – 127 с.
- Дом** Доманицький В. Словарик. Пояснення чужих та не дуже зрозумілих слів. – К.: Друкарня С.А. Борисова, 1906. – 128 с.
- Дорош** Дорошенко С.І. Матеріали до словника діалектної лексики Сумщини // Діалектологічний бюлетень. – Вип. IX. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962. – С. 101-123.
- Дубр** Дубровський В. Словник московсько-український. – К.: Рідна мова, 1918. – 542 с.
- Душ** Душевник Г.Т. // Пам'ятки братських шкіл на Україні (кінець XVI - початок XVIII ст.). Тексти і дослідження. – К.: Наукова думка, 1988. – С. 180-207.
- Ен** Катрановъ С.П. Словарь малороссійскихъ словъ, содержащихся въ Энеидѣ, съ русскимъ переводомъ // Котляревській І.П. Віргілієва Енеїда на українську мову перелицевана. Под ред. Левицького І.С. – Київ-Одеса: Издание книжныхъ и музыкальныхъ магазиновъ Болеслава Корейво, 1890. – С. 293-338.
- ЕСЛГН** Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі. – К.: Наукова думка, 1985. – 254 с.

- ЕСУМ** Етимологічний словник української мови / За ред. Л.С. Мельничука: У 7 т. –Т. 1-5. – К.: Наукова думка, 1982-2006.
- ЄЄ** Євсевієве Євангеліє. – К.: КСУ, 2001. – 320 с.
- ЄУ** The Jevanhelije učytelnoje of Meletij Smotryc’kuj. Text. Volume II / With an Introdution by David A. Frick. – Harward: Ukrainian Research Institute of Harward University, 1987. – 552 s.
- ЄУС** Єв(г)ліє учителное ... / Перекл. М. Смотрицький. – Єв’є, 1616. – 552 с.
- Ж** Желехівський Є., Недільський С. Малорусько-німецький словник. – Львів: Друкарня товариства ім. Т. Шевченка, 1886. – Т. 1-2. – 1117 с.
- ЖБГ** Съказание и страсть и похвала... бориса и глѣба // Успенский сборник XII-XIII вв. / Изд. подгот. О.А. Князевская, В.Г. Демьянов, М.В. Ляпон. Под. ред. С.И. Коткова. – М.: Наука, 1971. – С. 43-58.
- Жилко** Жилко Ф.Т. Нариси з діалектології української мови. – К., 1966. – 307 с.
- Житецький** Житецькій П. Словарь книжной малорусской рѣчи. Рукописи XVII вѣка. – Кієвъ: Типографія Г.Т. Корчакъ-Новицкаго, 1889. – 104 с.
- ЖМ** Памѧт и житиѧ блженѧго оцѧ нашег и оучителѧ мѧфодитѧ архиеписпа моравьска... // Успенский сборник XII-XIII вв. / Изд. подгот. О.Князевская, В.Демьянов, М.Ляпон / Под ред. С.И. Коткова. – М.: Наука, 1971. – С. 188-198.
- Закр** Закревській М. Старосвѣтскій пандуриста. Кн. третія. Словарь малороссійских идиомовъ. – М., 1861. – С. 247-628.
- ЗизЛекс** Лексис Лаврентія Зизанія. Синоніма Славеноросская. – К.: Наукова думка, 1964. – 203 с.
- Златоуст** Иоанн Златоуст. Книга иже во святых отца нашего Иоанна Златоустого, архиепископа Костантина града Маргарит глаголема. – Острог, 1595.
- ЗМТ** Записки Матвея Титловского 1620-1621 гг. // Лѣтопись событій въ Юго-Западной Россіи въ XVII вѣкѣ /Сост. Самоиль Величко. – К., 1864. – С. 147-182.
- ЗСЮР** Верхратський І. Знадоби до словаря южноруського. – Львів: Друкарня тов. ім. Шевченка, 1877. – 88 с.
- Изм** Яворскій Ю.А. Малорусскій отрывок Измарагда XVII в. – Berlin, 1908. – 12 с.
- ІВ** Величковський І. Твори. – К.: Наукова думка, 1972. – 191 с.

- ІвШум** Іваницький С., Шумлянський Ф. Російсько-український словник. – К.: Обереги, 2006. – 528 с. (надруковано за виданням: Іваницький С., Шумлянський І. Російсько-український словник: У 2-х томах. – Вінниця: Нова друкарня Пойлішер, 1918).
- ІДБ** Історичні документи братств // Пам'ятки братських шкіл на Україні (кінець XVI - початок XVIII ст.). Тексти і дослідження. – К.: Наукова думка, 1988. – С. 13-37.
- Із** Ізюмов О. Українсько-російський словник. – Харків, 1930. – 980 с.
- Ізб 1076** Изборник 1076 года / Под ред. С.И. Коткова. – М., 1965. – 1091 с.
- ІКІС** Індекс картотеки історичного словника XVI - п.пол. XVII ст. Зберігається в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України у Львові.
- ІлСл** Слово о законѣ и благодати Илариона // Молдован А.М. “Слово о законе и благодати” Илариона. – К.: Наукова думка, 1984. – С. 78-96.
- ІМСУ** Історія міст і сіл Української РСР: У 26 т. – К.: Гол. ред. Укр. рад. енциклопедії АН УРСР, 1967-1975.
- В** Вінницька область. – К., 1972. – 778 с.
 - Ж** Житомирська область. – К., 1973. – 726 с.
 - З** Закарпатська область. – К., 1969. – 786 с.
 - І-Ф** Івано-Франківська область. – К., 1971. – 640 с.
 - Л** Львівська область. – К., 1968. – 79 с.
 - П** Полтавська область. – К., 1967. – 1028 с.
 - С** Сумська область. – К., 1973. – 745 с.
 - Т** Тернопільська область. – К., 1972. – 839 с.
- ИФ** Мещерский Н.А. История иудейской войны Иосифа Флавия в древнерусском переводе. – М.-Л.: Изд-во Академии наук СССР, 1958. – 578 с.
- Інт** Українські інтермедії XVII–XVIII ст. – К.: Вид-во АН УРСР, 1960. – 239 с.
- КА** Огієнко І. Українська літературна мова XVI ст. і український Крехівський Апостол. Т. II. – Варшава, 1930. – 192 с.
- КартТимч** Тимченко Є. Картотека “Історичного словника української мови”. Зберігається в інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України у Львові.
- Кв-Осн** Словник мови творів Г.Квітки-Основ'яненка: У трьох томах. – Харків: ХДУ, 1978-1979. – Т. 1-3.

- КЗ** Зиновійв К. Вірші. Приповісті посполиті / Підгот. тексту І.П. Чепіги; Вступ. стаття В.П. Колосової, І.П. Чепіги; Істор.-літ. комент. В.П. Колосової. – К.: Наукова думка, 1971. – 391 с.
- КнКПС** Книга Київського підкоморського суду / Відповід. ред. В.В. Німчук. – К.: Наукова думка, 1991. – 344 с.
- Кондратюк** Словник сучасного українського сленгу / Упор. Т.М. Кондратюк. – Харків: Фоліо, 2006. – 350с.
- Корепанова** Корепанова А.П. Словотворчі типи гідронімів ба-сейну Нижньої Десни. – К.: Наукова думка, 1969. – 98 с.
- Корз** Корзонюк М.М. Матеріали до словника західноволин-ських говірок // Українська діалектна лексика: Збірник наукових праць. – К.: Наукова думка, 1987. – С. 62-267.
- КП** Абрамович Д.І. Києво-Печерський патерик. Репринтне видання. – К.: Час, 1991. – 280 с.
- Кр** Російсько-український словник / Голред. А.Е. Кримський: Електронна версія (А-П) / Підгот. О.Телемко. – К, 2007. – 2568 с.
- КраснийБрід** Горбач О. Південнолемківська говірка й діалект-ний словник с.Красний Брід бл. Меджилаборець /Пряшів-щина/. Словник // Олекса Горбач. Зібрані статті. V. Діалектологія. – Мюнхен: Український вільний універ-ситет, 1993. – С. 524-660.
- ЛѣтКр** Лѣтопись краткій о(т) початкѣ великороссійски(х) и про(т)чихъ кнѣзей и монархові, хто в которомъ годѣ імѣль прѣтль великороссійского кнѣжнія, и кто в Малой Росіи былъ гетмано(м) v которомъ годѣ, и что в тѣхъ годахъ дѣялося // Гисторія... Г.Граб'янки. Лѣтопись краткій... / Упор. В.М. Мойсієнко. – Житомир, 2001. – С. 175-253.
- ЛАЗ** Дзендзелівський Й.О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР (лексика). Ч.1-2. —Ужгород, 1958-1960.
- ЛВел** Лѣтопись событій въ Югозападной Россіи въ XVII-мъ вѣкѣ. Составиль Самоиль Величко, бывшій канцеля-ристъ канцеляріи Войска запорожскаго, 1720. Издано Временною комиссією для разбора древнихъ актовъ. – Кієвъ, 1848-1864. – Т.1-4.

- ЛГВ** Галицько-Волинський літопис // Полное собрание русских летописей. Ипатьевская летопись. – М.: Изд-во восточной литературы, 1962. – Т. II. – С. 715-938.
- ЛГП** Лікарські та господарські порадики XVIII ст. / Підгот. до вид. В.А. Передрієнко. – К.: Наукова думка, 1984. – 127 с.
- ЛД** “Літописець” Дворецких — пам'ятник українського летописання XVII в. // Летописи и хроники: Сб. статей. – М., 1984. – С. 219-234.
- Левч** Опыт русско-украинского словаря / Сост. М. Левченко. – К.: Типографія Губернского Управления, 1874. – 188 с.
- ЛексФр** Лексика поетичних творів Івана Франка. – Львів: Львівський державний університет. – 264 с.
- Лєснова** Лєснова В.В. Матеріали до словника говірок Східної Слобожанщини: Людина та її риси. – Луганськ: Шлях, 1999. – 76 с.
- ЛЗГ** Лаврентій Зизаній. Грамматика словенска / Підгот. факсим. видання та дослідження пам'ятки В.В. Німчука. – К.: Наукова думка, 1980. – 56 с.
- Лис** Лисенко П.С. Словник поліських говорів. – К.: Наукова думка, 1974. – 270 с.
- ЛисЧерк** Лисенко П.С. Словник специфічної лексики правобережної Черкащини // Лексикографічний бюлетень. Вип. VI. – К., 1958. – С. 5-22.
- ЛитСтат** Статут великого княжества Литовського.– Изд-е 3-е [1594-1595]. – Вильно: Типогр. Мамоничов, 1588. – 554 с.
- ЛП** Полное собрание русских летописей. Т.2: Ипатьевская летопись. – М.: Изд-во восточной литературы, 1962. – 373 с.
- Ліпкевич** Ліпкевич І.Г. Словник рибальської лексики // Ліпкевич І.Г. Рибальська лексика в українських говірках Нижньої Наддніпрянщини: Дис. ...канд. філол. наук: 10.02.02. – Запоріжжя, 1993. – С. 212-235.
- ЛК** Київський літопис // Полное собрание русских летописей. Т.2: Ипатьевская летопись. – М.: Изд-во восточной литературы, 1962.– С. 284-708.
- ЛЛ** Лаврентьевская и Суздальская летопись по академическому списку // Полное собрание русских летописей. Т.1. – М.: Изд-во восточной литературы, 1962. – 581 с.
- ЛО** Лѣкарства ѡписа(нь)ніє, которимы бє(з) мє(ди)ка в дому всаѣхъ поратоватисѣ моглеть / Лікарські та господарські порадики XVIII ст. / Підгот до вид. В.А. Передрієнко. АН УРСР. Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні. – К.: Наукова думка, 1984. – С. 17-91.

- ЛОстр** Острозький літопис // Бевзо О.А. Львівський літопис і Острозький літописець. – К., 1970. – С. 125-140.
- ЛРК** Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст. / Підгот. до вид. О.М. Маштабей, В.Г. Самійленко, Б.А. Шарпило. – К.: Наукова думка, 1986. – 222 с.
- ЛСам** Літопис Самовидця / Підгот. до вид. Я.І. Дзира. – К.: Наукова думка, 1971. – 208 с.
- Лук** Лукасевич Є. Анатомічний словник (матеріали). – Львів, 1926. – 71 с.
- Лысенко** Лысенко А.С. Словарь диалектной лексики северной Житомирщины // Славянская лексикография и лексикология. – К.: Наукова думка, 1966. – С. 5-60.
- ЛьвЛ** Львівський літопис // Бевзо О.А. Львівський літопис і Острозький літописець. – К., 1971. – С. 99–124.
- МатГуц** Піпаш Ю., Галас Б. Матеріали до словника гуцульських го-вірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закар-патської області). – Ужгород: Ужгор. нац. ун-т, 2005. – 266 с.
- Матїїв** Матїїв М.Д. Словник гідронімів басейну ріки Стрий. – Київ-Сімферополь: Кримське навч.-пед. держ. вид-во, 1999. – 96 с.
- МатТимч** Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. / Підгот. до вид. В.В. Німчук та Г.І. Лиса: У 2-х книгах. – Київ-Нью-Йорк: Преса України. – Кн. 1-2.
- Мельн** Мельничук О.С. Словник специфічної говірки села Писарівки (Кодимського району Одеської області) // Лексикографічний бюлетень. – Вип. 2. – К.: Вид-во АН УРСР, 1952. – С. 67-98.
- МельнРос** Мельник М. Українська номенклатура висших рослин. – Львів, 1922. – 250 с.
- Метл** Амвросій Могила (Метлинський). Думки и пѣсни та шче дешчо. – Харків, 1839. – С. 34-35.
- МИЭЮОБ** Матеріали для історії економічного, юридического и общественного быта Старой Малороссіи / Под ред. А.П. Василенко. – Чернигов, 1902.
- Моск** Москаленко А.А. Словник діалектизмів українських говірок Одеської області. – Одеса: ОДУ, 1958. – 78 с.
- МП** “Поучениє” Володимира Мономаха, поч. XII ст. // Полное собрание русских летописей. Лаврентьевская лето-

- пись и Суздальская летопись по академическому списку. – М.: Изд-во восточной лит-ры, 1962. – Т.1. – С. 240-252.
- МРУС** Кисільов Д.Ф. Медичний російсько-український словник. Відтворене видання 1928 року. – К., 2008. – 172 с.
- МУС** Московсько-український словник. – К., 1918. – 236 с.
- НГ** Янин В.П., Зализняк А.А. Новгородские грамоты на бересте. – М., 1986. – 312 с.
- НГБ** Арциховский А.В., Тихомиров М.Н. Новгородские грамоты на бересте (из раскопок 1951г.). – М.: Изд-во АН СССР, 1953.; Арциховский А.В. Новгородские грамоты на бересте (из раскопок 1952г.). – М., 1954.; Арциховский А.В., Борковский В.И. Новгородские грамоты на бересте (из раскопок 1953-1954 гг.). – М., 1958.; Арциховский А.В., Борковский В.И. Новгородские грамоты на бересте (из раскопок 1955 г.). – М., 1958.; Арциховский А.В., Борковский В.И. Новгородские грамоты на бересте (из раскопок 1956-1957 гг.). – М., 1963.; Арциховский А.В. Новгородские грамоты на бересте (из раскопок 1958-1961 гг.). – М., 1963; Арциховский А.В., Янин В.Л. Новгородские грамоты на бересте (из раскопок 1962-1976 гг.). – М., 1978.
- НГТК** Громко Т.В., Лучик В.В., Поляруш Т. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини. – Київ-Кіровоград, 1999. – 224 с.
- Нелюба I** Нелюба А. Лексико-словотвірні інновації (1983-2003). Словник. – Харків, 2004. – 136 с.
- Нелюба II** Нелюба А., Нелюба С. Лексико-словотвірні інновації (2004-2006). Словник. – Харків: Майдан, 2007. – 144 с.
- Ник** Никончук М.В. Сільськогосподарська лексика правобережного Полісся. – К.: Наукова думка, 1985. – 312 с.
- НП** Украинская лексика сер. XVI века: Няговские поучения Ласло Дэже. – Дебрецен, 1985. – 525 с.
- НТСУМ** Новий тлумачний словник української мови: У 4-х томах / Упор. В.Яременко та О.Сліпушко. – К.: Аконіт, 1999.
- НХТ** Левицький В. Начерк термінології хемічної // Збірник математично-природописно-лікарської секції НТШ. – 1903. – Т. IX. – 24 с.
- О войнѣ** Повѣсть о козацкой зѣ поляками войнѣ, чрезъ Зѣновія Богдана Хмелницкаго // Лѣтопись событій въ Юго-западной Россіи въ XVII-мѣ вѣкѣ. Составиль Самоиль Величко, бывшій канцеляристъ канцеляріи Войска

- запорожського, 1720. Издано Временною коміссією для разбора древнихъ актовъ. – Київ, 1864. – Т.4. – С. 1-84.
- О** Онишкевич М.Г. Словник бойківських говірок. – К.: Наукова думка, 1984. – Ч. 1-2.
- ОВосп** О вихованні чад... // Пам'ятки братських шкіл на Україні (кінець XVI - поч. XVIII ст.). Тексти і дослідження. – К.: Наукова думка, 1988. – С. 49-55.
- ОЛУ** Описи Лівобережної України к. XVIII - п. XIX ст. – К.: Наукова думка, 1997. – 32 с.
- Осн** Словнички з журналу “Основа”, що виходив у 1861-1862 рр.
- Остромичі** Горбач О. Західньополіська говірка с. Остромичі кол. повіту Кобринь. Словник // Олекса Горбач. Зібрані статті. V. Діалектологія. – Мюнхен: Український вільний університет, 1993. – С. 269-331.
- П** Грамоти XIV ст. / Упор., вступ. стаття, коментарі і словники-показчики М.М. Пещак. – К.: Наукова думка, 1974. – 255 с.
- Павл** Павловській А. Грамматика малороссийскаго нарѣчія. Краткій малороссийскій словарь. – Санкт-Петербургъ: Въ типографіи В.Плавильщикова, 1818. – 114 с.
- Палам** Паламарчук Л.С. Словник специфічної лексики говірки с. Мусіївки (Вчорайшенського району Житомирської області) // Лексикографічний бюлетень. – Вип. VI. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958. – С. 22-35.
- Парт** Партицький О. Німецько-руський словарь. – Львів, 1867.
- ПБШ** Пам'ятки братських шкіл на Україні (кінець XVI - поч. XVIII ст.). Тексти і дослідження. – К.: Наукова думка, 1988. – 568 с.
- ПВИ** Повесть о Варлааме и Иосаафе // Памятники литературы древней Руси. XII век / Вступит. стаття Д.С. Лихачева; Сост. и общая редакция А.А. Дмитриева и Д.С. Лихачева. – М.: Художественная литература, 1980. – С. 198-225.
- ПВЛ** Повість временних літ за Лаврентіївським списком // Полное собрание русских летописей. Т.1: Лаврентьевская и Суздальская летописи по академическому списку. – М.: Изд-во восточной литературы, 1962.
- ПЄ** Пересопницьке Євангеліє 1556-1561. Дослідження. Транслітерованний текст. Словопоказчик / Видання підготувала І.П. Чепіга за участю Л.А. Гнатенко. Науковий редактор В.В. Німчук. – К., 2001. – 700 с.

- ПЗ** Словник української мови. XVI-перша половина XVII ст. Пробний зошит / Відп. ред. Д.Г. Гринчишин. – К.: Наукова думка, 1983. – 158 с.
- Писк** Пискуновъ Ф. Словник живої народної, письменної і актової мови руськихъ югівщанъ Російської і Австрійсько-Венгерської цесарії. – К.: Въ типографіи Е.Я. Федорова, 1875. – 310 с. – К., 1882. – 309 с.
- ПК** Переписні книги 1666 р. / Підготував до друку і зредагував В.О. Романовський. – К., 1933. – 447 с.
- ПЛ** Приватні листи XVIII ст. / Підгот. до вид. В.А. Пердрієнко. – К.: Наукова думка, 1987. – 173 с.
- Преобр** Преображенский А.Г. Этимологический словарь русского языка. – М.: Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1959. – Т. 1-2.
- ПрЗУ** Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник. – Львів: Світ, 2005. – 704 с.
- Присяжнюк** Російсько-український медичний словник професійної мови фахівців з внутрішніх хвороб (із тлумаченням термінів). – К.: Видавничий дім “КМ Academia”, 1995. – 512 с.
- ПрНижНад** Чабаненко В.А. Прізвиська Нижньої Наддніпрянищини. Кн. 1-2. – Запоріжжя, 2005. – 493 с.
- ПрспXIV** Пространная Русская правда (по Троицкому списку второй половины XIV в.) / М.Н. Тихомиров. Пособие для изучения Русской правды. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1953. – С. 87-112.
- ПУРС** Савченко Л. Практичний українсько-російський словник. – К.: Книгоспілка, 1926. – 272 с.
- ПФ** Першодрукар Іван Федоров та його послідовники на Україні в XVI-п.пол.XVII ст. Збірник документів / Упорядник Я.Ісаєвич та ін. – К.: Наукова думка, 1975. – 344 с.
- Радив** Кречотень В.І. Оповідання Антонія Радивиловського. (З історії української новелістики XVIII ст.). – К.: Наукова думка, 1983. – 406 с.
- РД** Русалка Днѣстровая (фотокопія з видання 1837р.). – К.: Дніпро, 1972. – 134 с.
- Редько 1968** Редько Ю.К. Довідник українських прізвищ. – К.: Радянська школа, 1968. – 254 с.
- Реєстр 1649** Реєстр війська запорозького 1649 року. Транслітерація тексту / Підгот. до друку В.О. Тодійчук, В.В. Страш-

ко, Р.І. Осташ, Р.В. Майборода. Передмова Ф.П. Шевченка. – К.: Наукова думка, 1995. – 592 с.

- РИСП** Реєстръ имѣнія Семена Палѣя // Лѣтопись событій въ Югозападной Россіи въ XVII-мъ вѣкѣ. Составиль Самоиль Величко, бывшій канцеляристъ канцеляріи Войска запорожскаго, 1720. Издано Временною комисією для разбора древнихъ актовъ. – Кієвъ, 1864. – Т.4. – С. 108-132.
- Рогович** Рогович А.С. Опыт словаря народных названий растений. – К., 1874. – 59 С.
- Роз** Проф. Вол. Розов. Українські грамоти. – К., 1928. – Том 1: XIV в. і перша половина XV в. – 260, 83 с.
- Романів** Горбач О. Північно-наддніпрянська говірка й діалектний словник с. Романів Львівської області (відбитка з “Наукових записок” Українського Технічно-господарського інституту в Мюнхені. Т.VII (X), 1965). – Мюнхен: Український вільний університет, 1965. – 26 с.
- РУВС** Лісна О.О. Російсько-український військовий словник. – К., 1992. – 80 с.
- РУМед** Російсько-український медичний словник / О.Мусій, С.Нечай (Нечаїв), О.Соколюк, С.Гаврилук. Вид. IV. – Умань, 1992. – 114 с.
- РУНГПС** Російсько-український нафтогазопромисловий словник. – К., 1992. – 176 с.
- Р-УС** Російсько-український словник АН УРСР / Гол. ред. М.Я.Калинович. – М.: Держ. вид-во іншомовних і національних словників, 1948. – 800 с.
- РУС** Російсько-український словник: У 3-х томах. – К.: Наукова думка, 1970.
- РУСілСл** Російсько-український сільськогосподарський словник. – К., 1963. – 438 с.
- РУСПГ** Російсько-український словничок природознавства і географії / Зладив К.Дубняк. – Кобиляк: Печатня М.Золотаревського, 1917. – 40 с.
- РУТС** Російсько-український технічний словник. – К.: Держ. видав технічної літератури, 1961. – 648 с.
- Саб** Сабалдир Г. Практичний російсько-український словник. – К.: Час, 1926. – 436 с.
- СБГ** Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н.В. Гуйванюк. – Чернівці: Рута, 2005. – 688 с.

- СБелН** Словарь белорусскаго нарѣччя / Сост. И.И. Носовичъ. Въ 2-хъ частяхъ. – Санктъ-Петербургъ, 1870. – 811 с.
- СГ** Смоленские грамоты кафедральной церкви Богородицы // Древнерусские княжеские уставы XI-XV вв. / Изд. подгот. Я.Н. Шапов. – М.: Наука, 1976. – С. 140-146.
- СгТ** Сабалдир Г.О. Словник сільськогосподарської термінології. (Проект). – Харків – Київ: Вид-во Українська радянська енциклопедія, 1933. – 392 с.
- СГТ** Тутковський П.А. Словник геологічної термінології. (Проект). – К.: Держ. вид-во України, 1923. – 201 с.
- СГУ** Словник гідронімів України. – К.: Наукова думка, 1979. – 780 с.
- СДБ** Словник-довідник з ботаніки / За ред. І.П. Білоконя і О.Л. Липи. - К., 1965. – 588 с.
- СДМ** Дорошенко М., Станіславський М., Страшкевич В. (Російсько-український) Словник ділової мови (термінологія та фразеологія). (Проект). – Харків – Київ: Держ. вид-во України, 1930. – 248 с.
- СДЯ** Словарь древнерусского языка (XI-XIV вв.) / Гл. ред. Р.И. Аванесов. – М.: Русский язык, 1988-2008. – Т. 1-7.
- СелРух** Селянський рух на Україні 1569-1648 р. – К., 1993. – 532 с.
- СЕТ** Кривченко Г., Ігнатович В. Словник економічної термінології. (Проект). – Харків: Держ. вид-во України, 1931. – 133 с.
- СЗГ** Аркушин Г.Л. Словник західнополіських говірок. У 2-х томах. – Луцьк: Редакційно-видавничий відділ “Вежа” Волинського державного університету ім. Лесі Українки, 2000.
- СЗН I** Шарлемань М. Словник зоологічної номенклатури. – Част. I. Назви птахів. (Проект). – К.: Держ. вид-во України, 1927. – 64 с.
- СЗН II** Шарлемань М., Татарко К. Словник зоологічної номенклатури. – Част. II. Назви хребетних тварин. (Проект). – К.: Держ. вид-во України, 1927. – 124 с.
- Сизько** Сизько А.Т. Словник діалектної лексики говірок сіл південно-східної Полтавщини. Навч. посібн. – Дніпропетровськ, 1990. – 100 с.
- Син** Синоніма славеноросская // Лексис Лаврентія Зизанія. Синоніма славеноросская / Підгот. текстів пам'яток і вступ. статті Німчука В.В. – К.: Наукова думка, 1964. – С. 91-172.

- СинПат** Синайський патерик / Издание подготовили В.С. Голышенко, В.Ф. Дубровина. Под ред. С.И. Коткова. – М.: Наука, 1967. – 401 с.
- Синявський** Синявський О. Нариси української літературної мови. —Львів, 1941. – 363 с.
- СілВ** Карпій В. Замерзли на Говерлі // Сільські вісті. – 13 грудня 2009 // <http://www.silskivisti.kiev.ua/18288/index.php?n=943>
- Ск** Сковорода Г. Повне зібрання творів у двох томах. – К.: Наукова думка, 1973.
- СлавКор** Славинецький Є., Корецький-Сатановський А. Лексикон словено-латинській // Лексикон словено-латинський Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського / Підгот. до вид. Німчук В.В. – К.: Наукова думка, 1973. – С. 423-541.
- СлЛекс** Славинецький Є., Корецький-Сатановський А. Лексикон словено-латинській // Лексикон словено-латинський Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського / Підгот. до вид. Німчук В.В. – К.: Наукова думка, 1973. – С. 58-418.
- СлП** Слово похвально... блаженомоу к҃рилоу... и мефодию... // Успенский сборник XII-XIII вв. / Под ред. С.И. Коткова. – М.: Наука, 1971. – С. 198-208.
- СлРЯ** Словарь русского языка XI-XVII вв. – М.: Наука, 1975-2008. – Вып. 1-28.
- СлТехн** Словник технічної термінології. Матеріали до української термінології та номенклатури. Т.П. – К., 1928. – 218 с.
- СлУП** Дей О.І. Словник українських псевдонімів (XVI-XX ст.). – К.: Наукова думка, 1969. – 560 с.
- Смик** Смик Г.К. Корисні та рідкісні рослини України. Словник-довідник народних назв. – К.: Українська радянська енциклопедія ім.М.П. Бажана, 1991. – 413 с.
- СМН** Словарь малорусскаго нарѣчія // Собрание сочинений А.С. Афанасьева (Чужбинскаго). Т.9. / Под ред. П.В. Быкова. – СПб., 1892. – С. 110-260.
- СмотрГр** Смотрицький М. Граматика / Підготовка факсимільного видання та дослідження пам'ятки В.В. Німчука. – К.: Наукова думка, 1979. – 599 с.
- СМТ** Юцевич Ю. Словник музичних термінів. – К.: Музична Україна, 1971. – 142 с.
- СМузТ** Словник музичної термінології (проект) / Упорядники Бабій А. та ін. Відтворене видання 1930 року. – К., 2008. – 110 с.

- СМШ** Словник мови Шевченка: У двох томах. – К.: Наукова думка, 1964. – Т.1-2.
- СНГТ** Мурзаев Э.М. Словарь народных географических терминов. – М.: Мысль, 1984. – 653 с.
- СПГ** Ващенко В.С. Словник полтавських говорів. – Харків: Вид-во Харків. університету, 1960. – 107 с.
- СПИ** Слово о плъку Игоревѣ, Игоря, сына Святъславля, внука Ольгова // Памятники литературы древней Руси. XII век / Вступит. статья Д.С. Лихачева; Сост. и общая редакция А.А. Дмитриева и Д.С. Лихачева. – М.: Художественная литература, 1980. – С. 372-387.
- СПрПр** Словничок “Пролетарської правди”. – К.: Видання газети “Пролетарська правда”, 1925. – 116 с.
- СПТ** Полонські Х. Словник природничої термінології. (Проект). – К.: Держ. вид-во України, 1928. – 262 с.
- Ср** Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка. – СПб, 1843-1912. – Т.1-3.
- ССБА** Сказание, како сотвори богъ Адама // Памятники литературы древней Руси. XII век / Вступит. статья Д.С. Лихачева; Сост. и общая редакция А.А. Дмитриева и Д.С. Лихачева. – М.: Художественная литература, 1980. – С. 136-147.
- ССГ** Зеленько А.С., Сенчук І.В., Середа Ф.Я. Словник східнополіського говору // Методичні вказівки з діалектології української мови. – Луганськ: ЛДП, 1990. – С. 5-40.
- ССУМ** Словник староукраїнської мови XIV-XV ст.: У 2-х т. – К.: Наукова думка, 1977-1978.
- Ст** Стародубскаго магистрата книга справ поточныхъ (1690-1722 гг.) / Д.Миллеръ, М.Плохинскій // Сборникъ Харьковскаго Историческо-Филологическаго общества. – Томъ 6: Труды педагогическаго отдѣла Историческо-Филологическаго общества. Вып. II. – Харьковъ, 1894. – С. 259-274.
- Став** Ставицька Л.О. Український жаргон. Словник. – К.: Критика, 2005. – 496 с.
- СТТ** Словник транспортної термінології. (Проект). – К.: Вид-во “Українська радянська енциклопедія”, 1932.– 370 с.
- СТТМ** Трихвилів Ю., Зубков І. Словник технічної термінології: мірництво (проект). Відтворене видання 1930 року. – К., 2009. – 167 с.
- Ступно** Горбач О. Південноволинська говірка й діалектний словник с. Ступно, кол. повіту Здовбунів // Олекса Горбач. Зі-

- брані статті. V. Діалектологія. – Мюнхен: Український вільний університет, 1993. – С. 405-524.
- Стус** Стус В.С. Дорога болю: Поезії. – К.: Рад. письменник, 1990. – 222 с.
- СУГ** Східностепові українські говірки. Науково-навчальний посібник / За заг. ред. проф. А.Загнітка. – Донецьк: ДонНУ, 1998. – 114 с.
- СУМ XVI-п.п.XVII** Словник української мови XVI - першої половини XVII ст. – Львів, 1994-2006. – Вип.1-13.
- СУМ** Словник української мови. – К.: Наукова думка, 1970-1980. – Т. 1–11.
- СУССГ** Глуховцева К., Лєснова В., Ніколаєнко І., Терновська Т., Ужченко В. Словник українських східнословобожанських говірок. – Луганськ: Луганськ. держ. пед. ун-т ім. Т.Г. Шевченка, 2002. – 234 с.
- СФТ** Словник фізичної термінології. Зредагував В.В. Фаворський. Відтворене видання 1932 року. – К., 2009. – 239 с.
- Тереб** Говірки Теробовельщини. Словник // Олекса Горбач. Зібрані статті. V. Діалектологія. – Мюнхен: Український вільний університет, 1993. – С. 173-257.
- ТехЕл** Шелудько І.М. Словник технічної термінології. Електроніка. – К.: Держ. вид-во України, 1928. – 248 с.
- Тим** Тимченко Є. Русско-малоросійській словарь. – К.: Типографія Імператорского ун-та, 1897-1899. – Т.І. – 307 с. Т.ІІ. – 267 с.
- Тимч** Історичний словник українського язика / За ред. Є. Тимченка. – Харків-Київ: ДВУ, 1930-1932. – Т.1. – XXIV, 937 с.
- Тіт** Тітов Хв. Матеріали для історії книжної справи на Україні в XVII-XVIII ст. Всезбірка передмов до українських стародруків. – К., 1924. – 332 с.
- Торг** Торгівля на Україні XIV - середини XVII ст. Волинь і Наддніпрянщина. – К.: Наукова думка, 1990. – 299 с.
- ТранспЛ** Никончук М.В., Никончук О.М. Транспортна лексика правобережного Полісся в системі східнослов'янських мов. – К., 1990. – 292 с.
- УВ** Устав князя Владимира о десятинах, судах и людях церковних / Древнерусские княжеские уставы XI-XV вв. / Изд. подготовил Я.Н. Щапов. – М.: Наука, 1976. – 270 с.
- УГР** Павлюк М., Робчук І. Українські говори Румунії. Діалектні тексти. – Едмонтон-Львів-Нью-Йорк-Торонто, 2003. – 784 с.

- УДЛ** Українська діалектна лексика: Збірник наукових праць. – К.: Наукова думка, 1987. – 174 с.
- УЛ XIV-XVI** Українська література XIV-XVI століть. – К.: Наукова думка, 1988. – 597 с.
- УЛ XVII** Українська література XVII століття. – К.: Наукова думка, 1987. – 606с.
- УмС** Уманець М. и Спилка А. Русско-украинский словарь. – Берлін, 1924. – 1149 с.
- УмСп** Словарь російсько-український (додаток до “Зорі” 1896 року) / Зібрали і впорядкували М.Уманець і А.Спілка. – Львів: З друкарні НТШ під зарядом К.Беднарського, 1893-1898. – Т.1-4.
- УнГетьм** Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657-1687). – Київ-Львів: НТШ, 2004. – 1086 с.
- УНІАН** Експерти розказали, що буде ключем до перемоги в другому турі // <http://www.unian.net/ukr/news/news-360597.html>
- УП** Українська поезія: середина XVII ст. / Упор. В.І. Креконтень, М.М. Сулима. – К.: Наукова думка, 1992. – 680 с.
- УРС 1926** Ніковський А. Українсько-російський словник. – К.: Вид-во “Торно”, 1926. – 864 с.
- УРС 1977** Українсько-російський словник. Вип. I. – К., 1977. – 944 с.
- У-РС п.XVII** Митрополит Іларіон (Огієнко). Українсько-російський словник поч. XVII-го віку (Із історії культурних впливів України на Московію). – Вінніпег, 1951. – 38 с.
- У-РС** Українсько-російський словник: У 6 томах / Гол.ред. І.М. Кириченко. – К.: Вид-во АН УРСР, 1953-1963.
- УРСДГНУ** Нежнипапа В.Я. Українсько-російський словник-довідник географічних назв Української РСР. Вид 2-е. – К.: Рад. школа, 1971. – 158 с.
- УЯ** Устав князя Ярослава // Древнерусские княжеские уставы XI-XV вв. / Изд. подгот. Я.Н. Щапов. – М.: Наука, 1976. – С. 91-93.
- Ф** Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4-х т. / Пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева. – 4-е изд., стер. – М.: ООО “Издательство АСТ”, 2003.
- ФСт** Житие Феодора Студита // Выголексинский сборник. Издание подготовили В.Ф. Дубровина, Р.В. Бахтурина, В.С. Гольштенко / Под ред. С.И. Коткова. – М.: Наука, 1977. – С. 134-409.

- ФСУМ** Фразеологічний словник української мови: У 2-х кн. – К.: Наукова думка, 1999. – Кн.1. – 528 с. – Кн.2. – 980 с.
- ХА** Истринъ В.М. Книгы времяныя и образныя Георгия Мниха. Хроника Георгія Амартола въ древнемъ славяно-русскомъ переводѣ. Текстъ, изслѣдованіе и словарь. – Петроградъ, 1920. – Т.1. Текстъ.
- ХД** Житие и хождение Даниила Русьскыя земли игумена // Памятники литературы Древней Руси. XII век / Вступит. статья Д.С. Лихачева; Сост. и общая редакция А.А. Дмитриева и Д.С. Лихачева. – М.: Худ. лит., 1980. – С. 24-115.
- ХождБогор** Хождение богородицы по мукам // Памятники литературы Древней Руси. XII век / Вступит. статья Д.С. Лихачева; Сост. и общая редакция А.А. Дмитриева и Д.С. Лихачева. – М.: Художественная литература, 1980. – С. 166-183.
- ХрС** Софонович Феодосій. Хроніка з літописців стародавніх. – К.: Наукова думка, 1992. – 336 с.
- Ч** Уривки з Четї 1489 р. // Перетц В.Н. Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI-XVIII вв. – Л.: Прогресс, 1928. – С.1-107.
- Чаб** Чабаненко В.А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини: У 4 т. – Запоріжжя, 1992.
- Час** Московсько-український словник товариства “Час”. – К.: Видавниче товариство “Час”, 1918. – 235 с.
- Черных** Черных П.Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка: В 2 т. – М.: Русский язык. – Медиа, 2006. – Т. 1, 2.
- Чуб** Чубинский П.П. Слова изъ подольскаго малорусскаго нарѣчія // Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край. Т.7: Юго-Западный отдел. Материалы и исследования. – СПб, 1872. – С. 260-270.
- Шашк** Маркіян Шашкевич. Українські поезії // Українські пое-ти-романтики: Поет. твори / Упорядк. і приміт. М.Л. Гончарука. —К.: Наукова думка, 1987. – 589с. – С.341-370.
- Шел** Шелудько І.М. Практичний словник виробничої термінології. – Харків: Рад. школа, 1931. – 110 с.
- ЭСБМ** Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. Т.1-11. – Мінск: НАН Беларусі, Ін-т мовазнаўства імя Я.Коласа, 1978-2006.
- ЭСРЯ** Этимологический словарь русского языка / Под ред. Н.М. Шанского. Вып. 1-8. – М.: Изд. Моск. ун-та, 1963-1982.

- ЭССЯ** Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд / Под ред. О.Н. Трубачева. Вып.1-33. – М.: Наука, 1974-2007.
- Яв** Яворницький Д. Словник української мови. Т. 1. – Катеринослав: Слово, 1920. – 412 с.
- Янко** Янко М.П. Топонімічний словник України: Словник-довідник. – К.: Знання 1998. – 432 с.
- Poppe** Materiały do słownika terminów budownictwa staroruskiego X-XV w. / Opracował Andrzej Poppe. – Wrocław-Warszawa-Kraków, 1962. – 96 s.

ЛІТЕРАТУРА

Аркушин Г.Л. Західнополіські нульсуфіксальні іменники // Українське і слов'янське мовознавство: Збірник наукових праць. – Вип.4. – Ужгород: УНУ, 2001. – С. 65-77.

Аркушин Г. Іменний словотвір західнополіського говору. – Луцьк: Вежа, 2004. – 764 с.

Баденкова Л.М. Лексика традиційної народної медицини в українських говірках Інгульсько-Бузького межиріччя: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Запоріжжя 1999. – 20 с.

Балалыкина Э.А., Николаев Г.А. Русское словообразование. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1985. – 184 с.

Бартков Б.И. Английские суффиксоиды, полусуффиксы и словарь 100 словообразовательных формантов современного английского языка (научный стиль и литературная норма) // Аффиксоиды, полуаффиксы и аффиксы в научном стиле и литературной норме. – Владивосток: ДВНЦ АН СССР, 1980. – С. 3-62.

Басиров Ш.Р. Типологія дієслів із рефлексивним комплексом в індоєвропейських мовах. Типологічні, зіставні, діахронічні дослідження. Том 1. – Донецьк: ДонНУ, 2004. – 333 с.

Бевзенко С.П. Історична морфологія української мови: Нариси із словозміни та словотвору. – Ужгород, 1960. – 416 с.

Безкиликіна М.Т. Словотворча характеристика назв деяких народних промислів // Українська діалектна морфологія. – К., 1969. – С. 44-47.

Бернштейн С.Б. Очерк сравнительной грамматики славянских языков: Чередования. Именные основы. – М.: Наука, 1974. – 376с.

Білоусенко П.І. Історія суфіксальної системи українського іменника (назви чоловічого роду): Дис. ... д-ра філол.наук: 10.02.02 – українська мова. – К., 1994. – 422 с.

Білоусенко П. Питання словотвірної потенції і реалізації формантів (на матеріалі суфіксів **-иє** та **-ство**) // Нова філологія. – 2000. – №1(9). – С. 135-155.

Білоусенко П.І. Історія суфіксальної системи українського іменника (назви осіб чоловічого роду). – К.: КДПІ, 1993. – 214 с.

Білоусенко П.І. Назви податків із суфіксом **-ина** та **-чина** (**-щина**) в історії української мови // Відображення історії та культури народу в словотворенні: Доповіді XII Міжнародної наукової конференції Комісії слов'янського словотворення при Міжнарод-

ному комітеті славістів (25-28 травня 2010 р., Київ, Україна) / Упорядкування та наукове редагування Н.Ф.Клименко та Є.А. Карпіловської. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – С. 346-354.

Білоусенко П.І., Кучеренко Л.І., Стовбур Л.М. До питання про конфіксальне словотворення // Вісник Запорізького державного університету. Філологічні науки. – 2001. – №3. – С. 32-36.

Білоусенко П.І., Німчук В.В. Нариси з історії українського словотворення (суфікс **-иця**). – Київ-Запоріжжя: ЗДУ, 2002. – 205 с.

Білоусенко П.І., Німчук В.В. Нариси з історії українського словотворення (суфікс **-ина**). – Запоріжжя-Ялта-Київ: ТОВ “ЛПС” ЛТД, 2009. – 251 с.

Близнюк Б. Найпродуктивніші моделі гуцульських прізвищ // Збірник праць і матеріалів на пошану професора Івана Ковалика. – Львів, 2003. – С. 119-127.

Богоєдова Т.М. Реалізація праслов'янської географічної термінології в гідронімії басейну Дніпра // Ономастика України та етногенез східних слов'ян. – К., 1998. – С. 133-139.

Бойко Л.П. Торговельна лексика запорозького козацького вжитку: Дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01. – Запоріжжя, 1997. – 160 с.

Борковский В.И., Кузнецов П.С. Историческая грамматика русского языка. – М.: Изд-во АН СССР, 1963. – 512 с.

Брицин М.Я., Жовтобрюх М.А., Майборода А.В. Порівняльна граматики української і російської мов. – К.: Вища школа, 1987. – 264 с.

Брицын М.А. Из истории восточнославянской лексики. – К.: Наукова думка, 1965. – 160 с.

Булаховский Л.А. Славянские наименования птиц // Булаховський Л.А. Вибрані праці у 5-ти томах. Т.ІІІ. Славістика. Російська мова. – К.: Наукова думка, 1978. – С. 189-299.

Булаховський Л.А. Нариси з загального мовознавства. – К.: Радянська школа, 1955. – 247 с.

Буслаев Ф.И. Историческая грамматика русского языка. – М.: Учпедгиз, 1959. – 623 с.

Бучко Д.Г. Походження та словотвір ойконімів типу *Залуж'я, Міжгір'я, Підлісся* в українській та інших слов'янських мовах // Актуальні проблеми українського словотвору: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 95-річчю від дня народження проф. І.І. Ковалика. – Івано-Франківськ: Плай, 2002. – С. 522-529.

Варбот Ж.Ж. Древнерусское именное словообразование. Ретроспективная формальная характеристика. – М.: Наука, 1969. – 230 с.

Варбот Ж.Ж. Праславянская морфонология. Словообразование и этимология. – М.: Наука, 1984. – 255 с.

Вербич С.О. Верхньодністерський гідронімікон у контексті прикарпатсько-хорватських топонімічних зв'язків // Мовознавство. – 1997. – №1. – С. 65-73.

Винокур Г.О. Заметки по русскому словообразованию // Избранные работы по русскому языку. – М.: Учпедгиз, 1959. – С. 426-435.

Вихованець І.Р. Прийменникова система української мови. – К.: Наукова думка, 1980. – 286 с.

Вихованець І.Р. Числівник // Вихованець І.Р., Городенська К.Г. Теоретична морфологія української мови. – К.: Пульсари, 2004. – С. 151-183.

Воропай С.В. Система конфіксального творення іменників в українській мові ХІХ-ХХ ст.: Дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01. – Запоріжжя, 2000. – 264 с.

Вступ до порівняльного вивчення слов'янських мов / За ред. О.С. Мельничука. – К.: Наукова думка, 1966. – 595 с.

Вульфсон Р.Е. К вопросу о префиксально-суффиксальном словообразовании в современном русском языке // Русский язык в школе. – 1954. – №1. – С. 21-23.

Габинский М.А. Конфигация в молдавском языке // Русское сравнительное и сопоставительное словообразование: Материалы III научной конференции по теории и истории словообразования. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1986. – С. 101-106.

Габораки М.М. Семантико-словотвірні типи ойконімів Прикарпаття (ХІІ-ХХ ст.): Автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01. – Івано-Франківськ, 1999. – 17 с.

Головатий Г. Найважливіші словотвірні засоби в українській літературній мові повоєнної доби // Мовознавство. – 1936. – №8. – С. 71-86.

Гончаров В.І. З історії термінів *невод* і *сак* // Мовознавство. – 1982. – №6. – С. 60-63.

Городенська К.Г. Префіксально-суфіксальний словотвір // Словотвір сучасної української літературної мови – К.: Наукова думка, 1979. – С. 285-313.

Горпинич В.О. Українська словотвірна дериватологія. – Дніпропетровськ: ДДУ, 1998. – 189 с.

Григорьев В.П. О границах между словосложением и аффиксацией // Вопросы языкознания. – 1956. – №4. – С. 38-52.

Гриценко П.Ю. Ареальне варіювання лексики. – К.: Наукова думка, 1990. – 269 с.

Громко Т. Народні географічні терміни на позначення джерела (на матеріалі Кіровоградщини) // Сучасні проблеми мовознавства та

літературознавства: Зб. наук. праць. Вип. 4. Українське і слов'янське мовознавство. Міжнародна конференція на честь 80-річчя професора Йосипа Дзєндзелівського. – Ужгород, 2001. – С. 186-189.

Гумецька Л.Л. З історичної лексикології української мови // Мовознавство. – 1978. – №6. – С. 14.

Гумецька Л.Л. Нарис словотвірної системи української актової мови XIV-XV ст. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958. – 298 с.

Грецук В.В. Історичний розвиток словотвірної структури українських іменників на **-ість** (<**-ость**) // Мовознавство. – 1981. – №3. – С. 60-66.

Данилюк О. Географічні терміни Волині з суфіксом **-ин(а)** // Актуальні проблеми українського словотвору. – Івано-Франківськ: Плай, 2002. – С. 512-516.

Дейниченко Н.П. Питання вивчення зоологічної лексики рідного краю в курсі “Українська діалектологія”. Методичні поради. – Суми, 1984. – 120 с.

Дерибас В.М. О заимствовании и калькировании производных слов в русском языке (на материале приставочно-суффиксальных существительных) // Этимологические исследования по русскому языку. Вып. VII. – М., 1972. – С. 70-85.

Експерти розказали, що буде ключем до перемоги в другому турі // <http://www.unian.net/ukr/news/news-360597.html>

Євтушок О.М. Ареалогія будівельної лексики західнополіського говору // Дослідження з української дериватології. Зб. наук. праць. – К., 1991. – С. 81-83.

Железняк И.М. Очерк сербохорватского словообразования (суффиксальная система сербохорватской антропонимии XII-XV вв.). – К.: Наукова думка, 1969. – 130 с.

Житецкий П. Очеркъ литературной истории малорусскаго нарѣчія въ XVII вѣкѣ. Съ приложеніемъ словаря книжной малорусской рѣчѣ по рукописи XVII вѣка. – Кієвъ, 1889. – 265 с.

Жовтобрюх М.А. Давні традиції в новій українській літературній мові // Мовознавство. – 1970. – №2. – С. 27-40.

Жовтобрюх М.А. Українська літературна мова. – К.: Наукова думка, 1984. – 255 с.

Зверев А.Д. Словообразование в современных восточнославянских языках. – М.: Высшая школа, 1981. – 206 с.

Земская Е.А. Современный русский язык. Словообразование. – М.: Просвещение, 1973. – 304 с.

Земская Е.А., Китайгородская М.В., Ширяев Е.Н. Русская разговорная речь. Общие вопросы. Словообразование. Синтаксис. – М.: Наука, 1981. – 275 с.

Ильинский Г.А. Праславянская грамматика. – Нежин, 1916. – 536 с.

Гліаді О.І. Гніздо кореня **vьrg-* / **vьrg-* у праслов'янській мові // Мовознавство. – 2000. – №4-5. – С. 60-65.

Гліаді О.І. Етимологічне гніздо з коренем **ver-* у праслов'янській мові. – Кіровоград: ДЛАУ, 2001. – 162 с.

Інишаківа І.О. Деривати з конфіксом **со-...-ник** в українській мові // Ономастика і апелятиви (проблеми словотвірної дериватології): Зб. наук. праць. – Вип. 7. – Дніпропетровськ: Вид-во ДДУ, 1999. – С. 100-104.

Інишаківа І.О. Історія похідних з конфіксом **за-...-ник** в українській мові // Складні питання вузівського курсу української мови. – Кривий Ріг, 1997. – С. 55-63.

Інишаківа І.О. Префіксально-суфіксальні структури на **-ник** у сучасній українській мові // Актуальні проблеми словотвору української мови: Матер. наукових читань, присвячених пам'яті проф. І.Ковалика. – Тернопіль, 1993. – С. 22-24.

Інишаківа І.О. Розвиток іменникової конфіксації в історії української мови (структури на **-ник**): Дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01. – Кривий Ріг, 1996. – 193 с.

Казанская Э.В. Именная конфикация в ее отношении к суффиксации // Именное словообразование русского языка. – Казань, 1976. – С. 95-103.

Карпенко О.П. Назви річок Нижньої Правобережної Наддніпрянщини. – К.: Наукова думка, 1989. – 192 с.

Карпенко Ю.О. Походження назви *Україна* — загальної і власної // Ономастика та етимологія: Збірник наукових праць на честь 65-річчя Ірини Михайлівни Желізняк. – К., 1997. – С. 81-89.

Карпіловська Є.А. Конструювання складний словотворчих одиниць (на матеріалі української мови). – К.: Наукова думка, 1990. – 156 с.

Карпова В.Л. Математична термінологія галицьких шкільних підручників у 20-30-х роках ХХ ст. // Дослідження і матеріали з української мови. Т. VI. – К., 1964. – С. 52-65.

Касім Ю.Ф. Індивідуальні новотвори сатириків та гумористів і закономірності українського словотвору східнослов'янських мов: Матеріали міжвузівської респ. наук. конф. – К., 1969. – С. 158-159.

Каспрішин З.О. Множинність словотвірної мотивації в сучасній українській мові: Автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.02.02 / Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні АН УРСР. – К., 1989. – 24 с.

Качайло К.А. Особливості структури і семантики конфіксальних іменників на **-ок**, використаних у поетичних творах І.Я. Франка // Літературознавчі студії. – Випуск 18. – К.: Київський університет, 2006. – С. 196-199.

Качайло К.А. Іменники з конфіксом **при-...-ок** в українській мові // Вісник ЗДУ: Філологічні науки. – Запоріжжя: Вид-во ЗДУ, 1998. – №1. – С. 62-66.

Качайло К.А. Префіксально-суфіксальні іменники на **о-...-ок** в українській мові // Актуальні проблеми українського словотвору: Матер. III-х наукових читань, присвячених пам'яті професора Івана Ковалика. – Івано-Франківськ, 1995. – С. 73-74.

Качевская Г.А. К истории сложных существительных с **пол-** и **полу-** в русском языке // Вопросы теории и истории языка: Сборник статей. – Ленинград, 1969. – С. 322-329.

Клименко Н.Ф. Система афіксального словотворення сучасної української мови. – К.: Наукова думка, 1973. – 186 с.

Кобилянський Б.В. Гуцульський говір і його відношення до говору Покуття // Український діалектологічний збірник. Книжка I. – К., 1928. – С. 1-92.

Ковалик І.І. Вчення про словотвір (Словотворча характеристика мови. Відношення вчення про словотвір до інших мовознавчих дисциплін). – Львів, Вид-во Львів. ун-ту, 1961. – 83 с.

Ковалик І.І. Вчення про словотвір (словотворчі частини слова). – Львів, Вид-во Львів. ун-ту, 1958. – 78 с.

Козачук Г.О. Назви хатніх меблів у говірках Правобережної Київщини // Дослідження з української діалектології. Збірник наукових праць. – К.: Наукова думка, 1991. – С. 117-126.

Коломиец В.Т. Имя существительное. Имя прилагательное (в гл. “Словообразование”) // Историческая типология славянских языков. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 46-99.

Корепанова А.П. Негаційні топоніми України — архаїчний структурно-семантичний тип // Давньоруська ономастична спадщина в східнослов'янських мовах. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 69-74.

Коропенко І.В. Семантичні переходи в номінації шкіри у говорах української мови // Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі. XV Республіканська діалектологічна нарада. Тези доп. і пов. – Житомир, 1983. – С. 257-259.

Кравчук Р.В. Дифференциация праславянских культурных диалектов по данным словообразования (фрагменты славянского словообразования). – Минск: Наука і техника, 1983. – 35 с.

Кравчук Р.В. К праславянским nomina qualitatis. Диалектные зоны праславянского с различной валентностью формантов **-ostь**, **-ьstvo** (**-ьstвьje**) относительно разных типов производных основ // *Этимология*. 1984. – М.: Наука, 1986. – С. 102-107.

Крушевский Н.В. Очерки науки о языке // *Изв. и учен. записки Имп. Казан. ун-та*. – Казань, 1883. – Т. XIX. – Январь-апрель. – 148 с.

Кубрякова Е.С. Словообразование // *Общее языкознание. Внутренняя структура языка*. – М.: Наука, 1972. – С. 344-393.

Куриленко В.М. Ареальна характеристика тваринницької лексики Полісся // *Структура й розвиток українських говорів на сучасному етапі. XV Республіканська діалектологічна нарада: Тези доп. і пов.* – Житомир, 1983. – С. 47-48.

Курилович Е.О. О балто-славянском языковом единстве // *Вопросы языкознания*. – Вып. 3. – 1958. – С. 27-28.

Курс сучасної української літературної мови / За ред. Л.А. Булаховського. Т.1. – К. Радянська школа, 1951. – С. 344-427.

Левицький Мод. Українська грамати́ка. Вид. 3, виправл. й доповн. – Катеринослав-Ляйпціг, 1918. – 197 с.

Ледяева С.Д. Очерки по исторической лексикологии русского языка. – Кишинев: Штиинца, 1980. – 111 с.

Лесюк М.П. Транспозиція, мутація та модифікація значення твір-ного слова // *Мовознавство*. – 1987. – №3. – С. 34-39.

Лісняк Н. Мікротопоніми Західного Поділля з прийменником і префіксом під // *Українська ономастика: Матеріали наук. семінару, присв. 90-річчю К.К. Цілуйка*. – К., 1998. – С. 108-111.

Лопатин В.В. Русская словообразовательная морфемика: Проблемы и принципы описания. – М.: Наука, 1977. – 316 с.

Лопатин В.В., Улуханов И.С. Словообразование. Основные понятия // *Русская грамматика. Том первый: Фонетика. Фонология. Ударение. Интонация. Словообразование. Морфология*. – М.: Наука, 1980. – С. 133-142.

Лопатин В.В., Улуханов И.С. Словообразовательный тип и способы словообразования // *Русский язык в национальной школе*. – 1969. – №4. – С. 12.

Лопатникова Н.Н., Мовшович Н.А. Лексикология современного французского языка. – М.: Высшая школа, 1971. – 230 с.

Лукина Г.Н. Названия одежды в древнерусском языке XI-XIV вв. // *Исследования по словообразованию и лексикологии древнерусского языка*. – М., 1978. – С. 221-245.

Лукінова Т.Б. До реконструкції праслов'янської системи квантитативних утворень // *Мовознавство*. – 2000. – №4-5. – С. 15-25.

Лучик В.В. Автохтонні гідроніми Середнього Дніпро-Бузького межиріччя. – Кіровоград, 1996. – 236 с.

Львов А.С. Лексика “Повести временных лет” – М.: Наука, 1975. – 366 с.

Львов А.С. Старославянское *невѣдѣство-невѣзѣство-невѣждѣствѣе* // Исследование по славянской филологии. Сборник, посвященный памяти академика В.В. Виноградова. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1974. – С. 220-226.

Майборода А.В. Складні слова в староукраїнській мові (на матеріалі актових документів XIV-XVI століть) // Наукові записки Ніжинського державного педінституту ім. М.В. Гоголя. – Ніжин, 1962. – Т. XIII (Серія філологічних наук). – С. 142-187.

Майборода А.В. Творення іменників жіночого роду за допомогою суфікса *-ость* (на матеріалі українських грамот XVI ст.) // О.О. Потебня і деякі питання сучасної славістики: Матеріали III республік. славістичної конференції, присвяченої 125-річчю з дня народження О.О. Потебні (23-27 грудня 1960 р.). – Харків: Вид-во Харківського ун-ту, 1962. – С. 200-215.

Макаренко Є.А. Словотвір // Пономарів О.Д., Різун В.В., Шевченко Л.Ю. та інші. Сучасна українська мова. – К.: Либідь, 1991. – С. 156-163.

Максимова А.Л. Существительные с суффиксами – *ич, -ищ* и их производные в русском языке. – Л., 1985.

Манучарян Р.С. Словообразовательные значения и формы в русском и армянском языках: Уч. пособие для филол. факультетов вузов. – Ереван: Луйс, 1981. – 314 с.

Марков В.М. Заметки о конфиксации в современном русском языке // *Źęzyk gosyjski*. – Warszawa, 1968. – №3. – S. 7-12.

Марков В.М. Замечания о конфиксальных образованиях в языке произведений М.В. Ломоносова // Очерки по истории русского языка и литературы конца XVIII в. – Казань, 1967. – С. 60-72.

Мартынов В.В. Праславянская и балто-славянская деривация имен. – Минск: Навука і техника, 1973. – 58 с.

Марусенко Т.А. Материалы к словарю украинских географических апеллятивов: Названия рельефов // Полесье: Лингвистика. Археология. Топонимика. – М., 1968. – С. 206-255.

Маслов Ю.С. Введение в языкознание. – М.: Высшая школа, 1975. – 328 с.

Мейе А. Общеславянский язык. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1951. – 491 с.

Мельничук О.С. Історичний розвиток функцій і складу прийменників в українській мові // Слов'янське мовознавство. – К., 1961. – Т. 3. – С. 124-195.

Меркулова О.В. Іменники з конфіксом **не-...-j(a)** в українській мові XI-XVIII століть // Лінгвістичні студії. – 2005. – Вип.13. – С. 224-231.

Меркулова О.В. Конфіксальні *nomina personalia* в українській мові XI-XVIII століть // Українська історична та діалектна лексика. – Львів: Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2007. – Вип.5. – С. 77-92.

Меркулова О.В. Конфіксальні іменники з постпозитивним елементом **-j(e)** у праслов'янській мові // Вісник Запорізького національного університету. Серія: Філологія. – 2006. – №2. – С. 162-168.

Миголинець О.Ф. Назви на означення симптомів захворювань в українських закарпатських говірках // Сучасні проблеми мовознавства і літературознавства: Зб. наук. праць. – Вип.4. – Ужгород, 2001. – С. 340-342.

Могильник Л.Ф. До питання генезису суфікса **-ство** // Мовознавство. – 1980. – №3. – С. 82-84.

Молодых Л.И. Отглагольное словообразование существительных в древнерусском языке: Учебное пособие по спецкурсу. – Саранск, 1982. – 85 с.

Москаленко А.А. Українська лексика першої половини XIX ст. – Одеса, 1969. – 92 с.

Муқан Г.М., Передерій Г.Р. Префіксально-суфіксальний спосіб словотворення // Українська мова і література в школі. – 1980. – №9. – С. 42-47.

Мурзаевы Э. и В. Словарь местных географических терминов. – М.: Просвещение, 1959. – 267 с.

Нецименко Г.П. История именного словообразования в чешском литературном языке конца XVII-XX вв. (Прилагательное). – М.: Наука, 1968, – 284 с.

Николаев Г.А. Русское историческое словообразование. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1987. – 153 с.

Німчук В.В. Жанрово-стильовий розвиток давньоруської та староукраїнської літературних мов // Жанри і стилі в історії української літературної мови. – К.: Наукова думка, 1989. – С. 5-130.

Німчук В.В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови. – К.: Наукова думка, 1992. – 416 с.

Німчук В.В. Періодизація як напрямок дослідження генези та історії української мови // Мовознавство. – 1998. – №1. – С. 3-12.

Німчук В.В. Українські прізвища з суфіксом **-(-)ук, -чук** та етимологічно споріднені утворення // Українська діалектологія і ономастика (збірник статей). – Ч.1. – К.: Наукова думка, 1964. – С. 194-210.

Німчук В.В. Формування й розвиток прийменникової системи української мови // Історія української мови. Морфологія / Бевзенко С.П., Грищенко А.П., Лукінова Т.Б., Німчук В.В., Русанівський В.М., Самійленко С.П. – К.: Наукова думка, 1978. – С. 423-448.

Ножкина Э.М. К истории образования имен существительных с суффиксами **-ость** и **-ство** в русском языке: Автореф. дис. ...канд. филол. наук. – Саратов, 1962. – 16 с.

Обнорский С.П. К истории словообразования в русском литературном языке // Русская речь. – 1927. – Вып.1. – С. 77-83.

Обнорский С.П. Префикс **без-** в русском языке // Обнорский С.П. Избранные работы по русскому языку. – М.: Гос. уч.-пед. изд-во м-ва просвещения РСФСР, 1960. – С. 195-206.

Остап Р.І. Ідентифікація особи в Реєстрі // Реєстр Війська Запорозького 1649 / Підгот. до друку О.В. Тодійчук (голов. упоряд.) та ін. Редкол.: Ф.П. Шевченко (відп. ред.) та ін. – К.: Наукова думка, 1995. – С. 505-512.

Остап Н. Лексика на позначення волової упряжі у пам'ятках української мови XIV-XVIII століть // Українська історична та діалектна лексика. – Вип.4. – Львів, 2003. – С. 77-88.

Павский Г.П. Филологические наблюдения. Рассуждение первое. – Санкт-Петербург, 1850. – 141 с.

Панасюк О., Чорненький Я. Щомісячник “Рідна мова” Івана Огієнка та питання діалектології // Українське і слов'янське мовознавство: Зб. наук. праць. - Вип. 4. – Ужгород: УНУ, 2001. – С. 413-418.

Пелехата О. Проблема категорії *nomina loci* в слов'янському мовознавстві // Актуальні проблеми українського словотвору: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 95-річчю від дня народження проф. І.І. Ковалика. – Івано-Франківськ: Плай, 2002. – С. 307-313.

Півторак Г.П. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов // Міфи і правда про трьох братів слов'янських зі “спільної колиски”. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2001. – 152 с.

Плющ М.Я. Словотворення та вивчення його в школі. – К., 1985. – 127 с.

Плющ М.Я. Словотвір // Сучасна українська літературна мова / За ред. А.П. Грищенка. – К.: Вища школа, 1997. – 493 с.

Полюга Л.М. Українська абстрактна лексика XIV-першої половини XVII ст. – К.: Наукова думка, 1991. – 238 с.

Пышкало Н.К. Некоторые особенности семантики конфикса (на материале дистантных конфиксов имен существительных) // *Вестник Беларускага ун-та. Сер. IV. – №2. – Мінск, 1977. – С. 48-52.*

Ращинская Г.Н. Отглагольные имена существительные на **-ння, -ення (-іння), -ття** в современном украинском языке: Автореф. дисс. ...канд. филол. наук: 661. – Львов, 1968. – 21 с.

Редько Ю.К. Сучасні українські прізвища. – К.: Наукова думка, 1966. – 215 с.

Редько Ю.К. Основні словотворчі типи сучасних українських прізвищ у порівнянні з іншими слов'янськими // *Філологічний збірник. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958. – С. 112-129.*

Романова Н.П. Словотвір іменників // *Вступ до порівняльного вивчення слов'янських мов. – К.: Наукова думка, 1966. – 595 с. – С. 113-174.*

Романюк П.Ф. Лексика весільного обряду Правобережного Полісся (Матеріали до "Лексичного атласу української мови") // *Дослідження з української діалектології. Зб. наук. праць. – К., 1991. – С. 225-252.*

Роспонд С. Структура и стратиграфия древнерусских топонимов // *Восточнославянская ономастика. – М.: Наука, 1972. – С. 9-89.*

Русанівський В.М. Історія дієслівних префіксів // *Історія української мови. Морфологія / Бевзенко С.П., Грищенко А.П., Лукінова Т.Б., Німчук В.В., Русанівський В.М., Самійленко С.П. – К.: Наукова думка, 1978. – С. 247-253.*

Самійленко С.П. Нариси з історичної морфології української мови. Ч.1. – К.: Радянська школа, 1964. – 234 с.

Селищев А.М. Старославянський язык. Часть вторая. Тексты. Словарь. Очерки морфологии. – М.: Госучпедгиз, 1952. – 206 с.

Семенюк С.П. Формування словотвірної системи іменників з модифікаційним значенням жіночої статі: Дис. ...канд. филол. наук: 10.02.01. – Запоріжжя, 2000. – 273 с.

Семеренко А.В. История формирования украинского деминутивного и гипокористического словообразования: Автореф. дисс. ...канд. филол. наук. – К., 1988. – 22 с.

Сікорська З.С. Префіксально-суфіксальні іменники в сучасній українській мові // *Українська мова і література в школі. – 1986. – №4. – С. 47-51.*

Сімович В. Граматика української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці. – Київ-Ляйпціг, 1917. – Вид. II. – 1919. – 584 с.

Скляренко Вал. Г. Давні іменні префікси // *Культура слова. – 1993. – №44. – С. 46-49.*

Склярєнко В.Г. Звідки походить назва Україна // Україна. – 1991. – №1. – С. 20, 39.

Склярєнко В.Г. Образования с именными приставками в украинском языке: Автореф. дисс. ...канд. филол. наук: 10.02.02. – К., 1987. – 16 с.

Соболева П.А. Словообразовательная полисемия и омонимия. – М.: Наука, 1980. – 294 с.

Соломина А.С. Из истории отвлеченных существительных на - ствие в русском языке // Ученые зап. Казах. гос. женск. пед. ин-та. Вып. IV. – Алма-Ата, 1964. – С. 465-474.

Сопоставительная грамматика русского и украинского языков / Басова Г.Д., Качура А.В., Кихно А.В. и др. – К.: Наукова думка, 2003. – 534 с.

Старинин В.П. Структура семитского слова. Прерывистые морфемы. – М., 1963. – 115 с.

Статєєва В.І. До питання про роль українських письменників др.пол. ХІХ-поч.ХХ ст. у словотвірній нормалізації української літературної мови // Метод. чит. “Словотвірна та семантична структура української лексики”, присв. пам’яті проф. І. Ковалика: Тези доп. 15-17 травня 1991. – Львів, 1991. – С. 92-94.

Степанова М.Д. Словообразование современного немецкого языка (краткий очерк) // Словарь словообразовательных элементов немецкого языка. – М.: Русский язык, 1979. – С. 519-536.

Степанова М.Д. Словообразование современного немецкого языка. – М.: Иностранная литература, 1953. – 375 с.

Степанова М.Д., Фляйшер В. Теоретические основы словообразования в немецком языке. – М.: Высшая школа, 1984. – 263 с.

Стовбур Л.М. Деривати з конфіксом су-...-ø в історії української мови // Актуальні проблеми українського словотвору. – Івано-Франківськ: Плай, 2002. – С. 445-449.

Стовбур Л.М. Еволюція іменникової конфіксальної моделі об-...-ø // Ономастика і апелятиви. – Вип. 21. – Дніпропетровськ: “ПОРОГИ”, 2004. – С. 145-150.

Стовбур Л.М. З історії конфікса ка-...-ø(а) // Вісник Житомирського педагогічного університету. – Вип. 14. – Житомир, 2004. – С. 155-157.

Тимченко Є. Українська грамати́ка. – К., 1918. – 168 с.

Тихонов А.Н. Множественность словообразовательной структуры слова в русском языке // Русский язык в школе. – 1970. – №4. – С. 83-88.

Тихонов А.Н. Структура словообразовательного форманта в русском языке // Материалы IV научной конференции Самаркандского пед. ин-та за 1971г. – Самарканд, 1973. – С. 167-169.

Тищенко М. Нариси історії торгівлі Лівобережної України з Кримом у XVII ст. // Історико-географічний збірник. – К., 1928. – Т. 2. – С. 118.

Толкачев А.И. Из истории словообразования форм со значением субъективной оценки (квалитативов) личных собственных имен греческого происхождения в древнерусском языке XI-XV вв. // Этимология 1976. – М., 1978. – С. 112-135.

Толстой Н.И. Славянская географическая терминология. Семасиологические этюды. – М.: Наука, 1969. – 262 с.

Томилина Г.Я. Сложные названия одежды в русском языке // Питання словотвору / За ред. І.І. Ковалика. – К.: Вища школа, 1979. – С. 101-108.

Трубачёв О.Н. Названия рек Правобережной Украины: Словообразование. Этимология. Этнич. интерпретация. – М.: Наука, 1968. – 398 с.

Трубачев О.Н. История славянских терминов родства и некоторых древнейших терминов общественного строя. – М.: Изд-во АН СССР, 1959. – 212 с.

Українська минушина: Ілюстрований етнографічний довідник. – К.: Либідь, 1994. – 256 с.

Улуханов И.С. О полных и неполных словообразовательных цепочках // Актуальные проблемы русского словообразования. Тезисы V республиканской научно-теоретической конференции 11-13 сентября 1987 г. Ч.1. – Самарканд, 1987. – С. 443-447.

Фаріон І.Д. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII - початку XIX століття (з етимологічним словником). – Львів: Літопис, 2001. – 371 с.

Филин Ф.П. Истоки и судьбы русского литературного языка. – М.: Наука, 1981. – 327 с.

Хобзей Н.В. Міфоніми на позначення назви “чорт” у гуцульському говорі // Українська лексика в історичному та ареальному аспектах. – К., 1991. – С. 124-127.

Худаши М.Л. З історії української антропонімії. – К.: Наукова думка, 1977. – 236 с.

Худаши М.Л., Демчук М.О. Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів (відантропонімії утворення). – К., 1991. – 267 с.

Цейтлин Р.М. Лексика старославянського мови. – М.: Наука, 1977. – 336 с.

Цыганенко Г.П. Словарь служебных морфем русского языка. – К.: Вища школа, 1982. – 231 с.

Цыганенко Г.П. Состав слова и словообразование в русском языке. – К.: Радянська школа, 1978. – 152 с.

Цыганенко Г.П. Этимологический словарь русского языка. – К.: Радянська школа, 1970. – 598 с.

Чекалина Е.М., Ушакова Т.М. Лексикология французского языка. – Санкт-Петербург: Из-во Петербургского ун-та, 1998. – 235 с.

Чекменева С.Х. Образования на **без...ие** в древнерусском языке // Вопросы теории и истории русского словообразования. – Казань, 1972. – С. 28-30.

Чекменёва С.Х. Развитие именной конфикации в русском языке (на материале имен существительных с конечным элементом **-ие (-ье)**): Автореф. дисс. ...канд. филол. наук: 10.02.01. – Казань, 1974. – 19 с.

Чемерисов М.Т. Префіксально-суфіксальний спосіб творення іменників та прикметників за пам'ятками XVI - 1 пол. XVII ст. // Питання словотвору східнослов'янських мов: Матеріали міжвузівської республіканської конференції. – К, 1969. – С. 99-100.

Черниш Т.О. Реконструкція внутрішньої форми лексичних реліктів праслов'янської доби у галузі підсічно-вогняного господарства // Мовознавство. – 1991. – №6. – С. 25-30.

Черниш Т.О. Слов'янська лексика в історико-етимологічному висвітленні (гніздовий підхід): Монографія. – К., 2003. – 480 с.

Черных П.Я. Очерк русской исторической лексикологии. – М.: Изд-во МГУ, 1956. – 234 с.

Чучка П.П. До походження і значення українських іменникових утворень із суфіксом **-ук, -чук** // Тези доповідей XVII наукової конференції (квітень, 1963). Серія філологічна. – Ужгород, 1963. – С. 67-71.

Шанский Н.М. Аффиксоиды в словообразовательной системе современного русского языка // Исследования по современному русскому языку. – М.: Изд-во МГУ, 1970. – С. 257-271.

Шанский Н.М. О происхождении суффикса **-ость** в русском языке // Вопросы истории русского языка / Под ред. проф. П.С. Кузнецова. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1959. – С. 104-131.

Шанский Н.М. Очерки по русскому словообразованию. – М.: Просвещение, 1968. – 312 с.

Шанский Н.М., Тихонов А.Н. Современный русский язык. Словообразование. Морфология. – М.: Просвещение, 1987. – 254 с.

Шашикін І.Ю. Нове в мові української газети періоду розгорнутого будівництва комунізму. Типи морфологічного творення. – Дніпропетровськ, 1970. – 152 с.

Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. – Харків: Акта, 2002. – 1054 с.

Шевченко Л.Ю., Різун В.В., Лисенко Ю.В. Сучасна українська мова: довідник. – К.: Либідь, 1996. – 319 с.

Шило Г.Ф. Назви деяких грибів у слов'янських мовах // Праці XI респ. діалектол. наради. – К., 1965. – С. 195-206.

Шляхов О.М. Народні назви одягу в говірках Івано-Франківщини // XIV респ. діалектол. нарада: Тези доп. – К., 1977. – С. 117-119.

Шуба П.П. О компонентах конфикса в русском языке // Развитие современного русского языка. – М., 1975. – С. 249-253.

Шульгач В.П. Нариси з праслов'янської антропонімії. Ч.1. – К.: Вид-во “Довіра” 2008. – 413 с.

Шульгач В.П. Праслов'янський гідронімний фонд (фрагмент реконструкції). – К., 1998. – 368 с.

Юркина И.А. Взаимодействие словообразовательной и морфемной структуры слова в процессе формирования конфиксальных структур // Словообразование и стилистика современного русского языка. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1991. – С. 167-171.

Юшманов Н.М. Строй арабского языка. Серия: Строй языков. – Ленинград: ЛГУ, 1938. – 54 с.

Яворівський В. Про білу фату, білі колготи та білі рукавички // <http://www.pravda.com.ua/columns/2010/03/12/4857329/>

Яковлев В.Н. Морфемика и словообразование современного языка: Тексты лекций. – Барнаул, 1990. – С. 62.

Balij M. Sufiksy **-ik**, **-ok**, **-ko**, **-uk** / **-juk** w języku ukraińskim // *Slavia orientalis*. 1976. – №.3. – S. 369-380.

Brugmann K. Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprache. B. II, t. 2. – Strassburg, 1906. – S. 463-846.

Doroszewski I.W. Monografie słowotwórcze. II. Formacje z podstawowem **-k-** w części sufiksalnei // *Prace Filologiczne*. T.XIII. – Warszawa, 1928. – 630s. – S. 1-261.

Fleischer W., Barz I. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1995. – 381 S.

Klemensiewicz Z., Lehr-Splawiński T., Urbańczyk S. Grammatyka historyczna języka polskiego. – Warszawa, 1965. – 596 s.

Kondratiuk M. Nazwy miescove południowo-wschodniej Białostoczyny. – Wrocław, 1973. – 304 s.

Kühnhold I., Wellmann H. Deutsche Wortbildung: Typen und Tendenzen in der Gegenwartssprache. 1. Das Verb. – Düsseldorf: Pädagogischer Verlag Schwann, 1973. – 375 S.

Matzke B. Wohin mit “Gesinge”, “besänftigen”, “verätzen”? Einige grundsätzliche Bemerkungen zu Status und Abgrenzung der kombinatorischen Derivation // *Deutsch als Fremdsprache*. – 1998. – Heft 1, 35. Jahrgang. – S. 24-27.

Meillet A. Études sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave. Paris, 1905.

Olsen S. Konversien als ein kombinatorischer Wortbildungsprozess // Linguistische Berichte 127. – 1990. – S.185-216.

Rozwadowski J. Quaestiones grammaticae et etimologicae III. De – ica suffixo linguarum slavicarum. Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Filologiczny. Seria II. T. X (ogólniego zbioru t. XXV). – Krakow, 1897.

Sławski F. Zarys słowotworstwa prasłowian`skiego // Słownik prasłowian`ski. – Wrocław. Warszawa. Krakow. Gdańsk. – T. 1-3. – 1974-1979.

Smal-Stocki St., Gartner T. Grammatik der Ruthenischen (ukrainischen) Sprache. – Wien, 1913. – 550 s.

Vondrak W. Vergleichend slavische Grammatik. – Göttingen, 1924. –XVIII. – 724s.

Wojtyła-Świerżowska M. Prasłowiańskie nomen agentis // PAN. Monografie Sławistyczne. 30. – Wrocław. Warszawa. Krakow. Gdańsk, 1974. – 159 s.

СЛОВОПОКАЖЧИК

У словопоказчику вміщені всі аналізовані в роботі конфіксальні деривати та їхні фонетичні, словотвірні й графічні варіанти. Затранскрибовані слова передані звичайним записом. Власні назви подаються з великої літери.

адверокъ 259	безвихіддя 124
антинамульник 249	безвихідь 206
антирежимник 249	безвіддя 125
	безвідривник 219
без'їжжя 124	безвік 206
без'язичник 220	безвілля 124
безавидиє 67	безвінниця 297
безаконьникъ 99	безвір'я 124
безаконьникъ 99	безвѣрикъ 67
безбѣрикъ 68	безвѣріє 123
безбѣдникъ 220	безвірник 219
безбаниє 67	безвѣрник 218
безбілетник 220	безвѣрникъ 98
безбілля 124	безвѣрствие 302
безблагодѣтиє 67	безвѣрство 302
безблазникъ 67	безвість 206
безбоже 206	безвѣсть 206
безбожество 113	безвітрість 348
безбожіє 123	безвітря 125
безбожник 218, 219	безвіччя 124
безбожникъ 99	безвладдя 125
безбожество 303	безвлажие 125
безбожъникъ 218	безвластя 125
безболєзніє 123	безводдя 125
безболѣзникъ 68	безводик 68
Безбородко 332	безводник 220
безбородько 332	безволя 124
безбрачѣствиє 112	безвратикъ 67
безбровка 332	безвременник 220
безвершник 220	безвстидник 219
безвимір'я 125	безвстидство 303

безгловокъ	266	бездолець	318
безглуздівець	318	бездолля	124
безглузник	219	бездолокъ	266
безглуздя	124	бездолюкъ	345
безгобиньство	112	бездольник	220
безгода	206	бездомівник	220
безгодіє	125	бездомник	220
безгодословникъ	99	бездомникъ	219
безголів'я	125	бездомокъ	106, 266
безголов'я	125	Бездомокъ	266
безголов	206	бездомькъ	106
безголовіє	67	бездонок	266
безголова	125	бездощів'я	125
безголосся	124, 126	бездощість	348
безгоміння	125	бездрівйи	124
безгомінъ	206	бездум'я	124
безградникъ	100	бездумство	303
безгранина	310	бездух	205
безгрішшя	124	бездушникъ	219
безгрошів'я	124	бездушшя	124
безгрошшя	124	бездъждикъ	68
безгруддя	126	безецникъ	219
безгрѣшіє	123	безженецъ	318
безгрѣшство	303	безженецъ	318
бездар	205	безженність	348
бездарь	205	безженство	302
безденок	266	безжовчя	126
безділиця	297	Безжывотко	332
безділля	124, 125	беззаконник	218
бездѣликъ	68	беззаконникъ	218
бездѣлица	297	беззаконня	125
безділник	218	беззаконство	302
бездільник	219	беззаконьство	112
Бездѣтко	332	беззаконьє	67
бездітник	220	беззалоззя	126
бездітство	302	беззвуччя	126
бездѣтьство	112	безземелля	124
бездна	95	безземельник	220
Безднюкъ	345	беззубка	327
бездожджя	125	Беззубко	332
бездождіє	125	Беззѣбко	332

безименко 332
безименность 348
безимѣнство 112
безіменка 328
безіменник 220
безкебеття 124
безкозирка 328
безколѣнецъ 318
безконечник 220
безконешник 220
безкорінка 328
безкорм'я 126
безкормица 297
безкоролев'я 125
безкоролів'я 125
безкрам'я 124
безкрів'я 124
безкрольє 125
безкультур'я 125
безлагоддя 125
безладдя 125
безладь 206
безлистник 220
безлисть 205
безличковина 309
безличник 219
безлік 206
безліч 206
безлѣпиця 109
безлюддя 126
безлюдень 340
безлюдник 219
безлюдок 266
безлюдько 332
безматень 340
безматок 266
безмір 206
безмір'я 126
безмолвие 123
безмолвник 218
безмолочья 125
безмольвникъ 100
безмольбѣникъ 99
безмоудрыѣ 67
безмужествие 67
безмѣжикъ 67
безмѣлвикъ 67
безмѣстие 68
безнадежникъ 99
безнарядие 68
безначальствикъ 113
безногавичник 220
Безноско 332
безносько 332
безоружникъ 99
безп'ятко 332
безпалок 266
безпалько 332
безпальок 266
безпам'яття 124
безпам'яттько 332
безперека 206
безперервка 328
безпечаліє 123
безпечальство 112
безписьменщина 315
безпиття 125
безплищикъ 68
безпліддя 124
безплідниця 297
безплодниця 297
безпонтровка 328
безправ'я 125
безправникъ 220
безправя 123
безприданка 328
безприданниця 297
безпритула 206
безпритульник 219
безпровиння 125
безпузько 332
безпутиця 298

безпутіє 123
безпутник 219
безпутство 303
безпуття 124
безреберник 219
безриб'я 125
безрим'я 125
безритмів'я 126
безрідник 220
безрік 206
безріка 206
безробіття 124
безробіття 125
безрода 205
безрозсудство 303
безрозумникъ 218
безрозумство 302
безрот 205
безрук 205
безрукавка 328
Безручко 332
безрядъ 206
безсилля 124
безсилок 266
безскоромник 219
безслав'я 125
безславие 124
безслинник 220
безслих 205
безсмаків'я 124
безсмертка 328
безсмертник 220
безсмертя 124
безсніжжя 125
безсовѣтик 67
безсовѣтіє 123
безсоние 123
безсонниця 298
безсоння 124
безсонько 332
безсоромник 219
безсоччя 126
безсраміє 124
безсребныхъ 219
безсребрьникъ 100
безсрібляник 220
безсрібник 220
безстидник 219
безстидниця 297
безстидство 303
безстрастіє 123
безстрастя 124
безстрашіє 123
безстрашшя 124
безсумлінник 219
безсьмертіє 123
безсьмъртьство 113
безталанник 219
безталання 124
безтарка 328
безтовар'я 125
безтолковщина 315
безтолоч 205
безторжа 125
безторжя 125
безтям 206
безтяма 206
безувір 205
Безугловець 318
Безугловка 328
безум 206
безумець 318
безоумець 318
безоуміє 123
безумич 351
безумникъ 218
безумство 302
безурядя 125
безус 205
безух 205
безхазяйко 332
безхатник 220

безхаття 124
безхатько 332
безхваліє 123
безхитрство 303
безхліб'я 124
безцарів'я 125
безцвѣтъ 205
безценокъ 266
безцін 206
безцінок 266
безцінь 206
безчеловечие 67
безчельник 219
безчереп'я 126
безчестник 219
безчестя 124
безчестье 124
безчиніє 123
безчинство 302
безчільник 219
безчловечіє 123
безчобітько 332
безштанько 332
безщасник 219
безщитник 220
безъзаконіє 123
безъзаконникъ 99
безъзлюбикъ 67
безълепица 297
безъмѣздникъ 100
безънравъствіє 112
Безъпалко 332
безъстрашіє 67
Безъштанко 332
безъдолникъ 220
безяйко 332
бесквасикъ 68
беславикъ 68
бесловикъ 67
бесплодикъ 67
бесправдикъ 67

бесприобыштьникъ 100
беспристрастіє 123
бестѣдикъ 67
бестудникъ 99
бестыльство 112
бестыгѣникъ 67
бесоупружество 112
бесхваленикъ 68
бесчадикъ 67
бесчеловѣченикъ 68
бесчеловѣчьество 112
бесчиньество 112
бесчьествию 113
бесъникъ 67
бещиньникъ 99
бещинькы 67
безведрност 348
безмездникъ 99
безмезникъ 219
Безнось 205
Безсонь 205
Безушко 332
Безшапъко 332
бизувстедник 219
болонь 170

вговор 181
вдяка 182
взвар 203
взгорокъ 290
вздуховина 310
вибалок 285
Вибалок 286
вибороздок 285
вибрудок 285
вигніток 285
видолинок 286
видолок 286
вижолобок 285, 286
винорок 286
випанок 285

виріжок 285
вишкварок 285
виямина 311
виямок 286
виярок 286
відгілок 282
відгомін 194
відгомон 194
віддзвін 194
віддих 194
віддойник 246
віддушина 311
віддушник 246
віджилок 283
відзамок 283
відзарок 283
відзвук 194
відземок 283
відзимок 283
відкрилок 283
відлунок 283
відлюд 194
відлюда 194
відлюддя 144
відлюдник 246
відлюдок 282
відлюдько 334
відлясок 283
відмежок 283
відміл 194
відмілина 311
відміль 194
віднога 194
віднорок 282
відозва 194
відолина 311
відпалубина 311
відпарь 194
відплеск 194
відплесок 283
відпоручник 246
відринвок 282
відрідок 282
відрійок 282
відройок 282
відрух 194
відслід 194
відсоння 144
відсоня 194
відсоток 283
відсторонь 194
відтепель 194
відтруть 194
відумерщина 316
відшумник 246
вістик 186
вітстричаник 246
вітьгичаник 246
вкіс 182
вколоть 181
влоговина 306
вмана 181
вмолот 181
вовад 165
воводь 182
возбрачствие 113
возвіз 203
Возвузь 203
возглавіє 141
возглавница 110
возмога 203
возрасть 94, 203
воколот 166
вопадь 168
вополах 165
вослін 166
вослінь 166
вочеп 166
вочмана 165
вощап 166
врадїхь 181
врубь 182

врява 182
врявк 182
втєсь 180
вуголов 182
вусмака 182
възводѣ 77
възводьк 77
възвѣзь 203
възглавиє 76
възлысь 203
възмездѣ 76
възтокъ 94
Въкраина 114
въскрилиє 76
въскрсєнїє 76
въскоутыє 76
выблядокъ 285, 291
вымелокъ 285
выселокъ 285

гестик 186
гистик 186
гопар 168

догана 208
доживотность 349
доживотье 147
докончанье 147
докрута 208
дообїддя 147
допризовник 248
дорадник 248
досвіт 208
дослівник 248
доспїх 208
дотеп 208
дотепа 208
дошкїльник 248

естик 186

забава 174
Забайкалля 128
Забара 176
забереж 176
Забереж 176
забережанин 346
забережжя 127
Заберезя 127
Забилоче 127
забирижа 176
забіг 174
Забїлоччя 127
Забїрко 333
забіч 175
Забїч 176
заблуда 172
Забоже 127
забожьничыє 68
Заболовесье 127
Заболотїє 127
заболоточник 231
заболоть 176
заборозеник 232
заборозенник 232
заборозник 232
заборознюк 345
заборозняк 342
забороло 118
заборонник 232
заборянин 346
забочень 340
забрало 118
Забрїддя 127
забрїдник 233
заброда 172
забродник 231
Забужжя 127
завѣтріє 69
зав'язник 232
завада 174
завара 175

заватра 176
заверб 175
заверба 175
завербник 231
завербок 279
Заверб'я 128
Завир'є 128
завідь 175
завісок 279
завітракан 352
завітренік 233
Заводко 333
заводок 280
заводь 175
завоздка 325
завозянин 346
заволока 172, 173
Заволока 176
заволосник 233
Заволочие 69
завора 89, 173
заворітник 230
заворітниця 298
заворіття 128
завороздка 325
заворь 89
завулок 280
завушник 233, 234
завушниця 298
завушниця 298
завушніца 298
загайник 231
загарь 174
загачка 325
загвіздка 325
загвіздок 279
Загвоздик 127
загір'я 126
заглемездок 279
заглибина 307
загнітиця 298
загнітка 326
загнітник 231
загніток 278
Загноико 333
загововок 279
заголовокъ 279
загора 173, 175
загородник 231
загородя 127
загорье 69
загорюйко 333
загоря 126
загорянин 346
заграницьник 231
заграниче 127
заграничник 231
заграничникъ 231
заграничье 127
загребелля 128
загривок 281
загривокъ 279
загруба 176
загрудник 233
загулувик 232
загумення 128
задарь 174
задверок 280
задвирок 280
задвійник 232
задвір 176
задвірок 280
задвірря 126
задвір'я 126
задворе 69
задворе 126
задворок 280
задворокъ 280
заденок 279
задера 174
Задесення 126
задій 174

заділ 174
Заднепра 176
Заднепрянин 346
Заднестрененинь 346
Задніпра 176
задніпров'я 127
Задніпря 127
задніпря 127, 175
задніпрянець 318
Задніпрянина 316
заднѣпрѣ 175
задор 174
задорожнюк 345
задорожок 280
задоръ 174
задостойник 233
задоушіє 126
задра 174, 308
задриза 174
задуп'я 128
задуха 175, 177
задѣшиє 68
задушник 233
задушниця 298
Задѣснѣ 69
зажен 174
зажера 172
зажин 174
зазимок 281
зазоръ 89
зазубец 318
зазубиц 318
зазубиця 298
зазув 175
займенник 234
закаблук 177
Закадко 333
закала 172
закалабок 281
закамарок 280
закапелок 280
закиль 174
закіс 174
закла 176
закло 175
заколесник 232
заколінок 279
заколісник 232
закомарник 233
закомірник 231
закомірок 280
законешник 232
закордонник 231
закоренок 279
Закорка 325
Закороп'є 128
закосник 230
закосок 280
Закостілля 128
закраїна 307
закрайок 280
закрам 176
закрепа 177
закрилина 307
закрилок 279
Закриниччя 128
закубанець 318
закупъ 171
закоупъ 90
закут 175
закута 176
Закути 176
закутина 306
закутник 231
закуток 280
закутокъ 280
Закуття 128
закуть 175
закуцейник 231
закуцник 231
залевчник 232
заледа 177

Залесчизна 316
 залечок 281
 залижник 232
 Залип'я 128
 залисина 307
 заличок 281
 залиштовник 232
 заліж 173
 залісок 280
 заліток 281
 заловник 231
 залога 172
 заложник 232
 залозникъ 102
 залубка 325
 залубок 278
 залужа 175
 залука 175
 Залука 176
 залучник 231
 Залѣсие 127
 замежокъ 279
 замелюха 345
 замижок 279
 замисник 232
 замихавник 233
 заміжок 279
 замістя 128
 замічь 175
 Замлинок 280
 заморозок 281
 заморозь 177
 заморянин 346
 заморьє 69
 замор'я 128
 Замостя 126
 занадра 177
 занив 175
 занищ 177
 занігтиця 298
 заніз 173
 заніска 325
 занісник 232
 заніхтиця 298
 занога 176
 заногтиця 298
 заноза 173
 зануда 172
 заозерянин 346
 Заозерье 127
 заозер'я 127
 заозірщина 316
 заокеання 128
 заокеанщина 316
 заора 172
 заорь 172
 Заославье 127
 заочник 231
 запаска 325, 326
 запасник 230
 запах 174
 запахъ 174
 запек 176
 запик 176
 запилъ 177
 запік 176
 зап'ік 176
 запіл 177
 запіле 176
 запілка 326
 запілля 128
 запісоч 176
 запісочник 232
 запісошник 233
 запіч 176
 запічок 279, 280
 запіччя 126
 запйисток 281
 запйицок 280
 заплава 173
 заплава 173
 заплавина 307
 заплечина 307

запліття 128
заплічка 326
заплічник 231
запліччя 128
запола 177
заполля 127
заполоха 173
Заполяр'я 128
заполья 127
запомога 174
запона 89
запоріжжа 127
запоріжжя 127
запорога 175
запорожець 318
Запорож'є 127
запороха 177
запорука 175
запотиличник 233
запотилишник 233
запотилник 233
запояска 325
запоясник 232
запоясокъ 279
запрута 176
Запруття 128
Запсельє 127
Запсілля 127
запясте 126, 128
зап'ястник 233
зап'ясток 281
зап'ястя 128, 176
зап'яток 281
зап'яття 128
зап'ястик 69
Зараба 90
зарание 69
заранокъ 281
зарва 173
Заріжжя 128
заріжок 281
заріка 176
заріння 128
зарінок 280\
зар'інок 280
заріч 176
зарічанин 346
зарічок 280
Зарічок 280
заріччя 126
зарог 176
Зарозтока 176
зарок 175
Заросся 128
заруб 173, 174
заруба 171
Зароуба 90
Зарубь 89
Заруд'є 127
зарука 175
зарукаве 126
зарукавник 233
зарукавок 279
зас'їкъ 173
засада 172
засада 172
засаду 90
засапужникъ 103
заселок 280
засік 173
засіка 173
засінок 281
засіч 173
засіча 173
засіче 173
заскуре 128
Заславе 127
Засна 176
заспинник 231
застава 172
застава 90
Заставок 280

застайка 326
застилле 126
Застирок 280
застівник 233
застілля 128
застілок 279
застільник 233
застовпникъ 230
застола 128
застолпникъ 230
засторонок 281
застрішина 307
застрішокъ 280
застріштя 128
заступ 173, 174
застѸпъ 173
застѸнокъ 279
Засуля 127
засяда 172
зателепа 172
зательник 232
затилепа 172
затилля 128
затиллок 279, 281
затиля 177
затильник 230
затильник 232
затишина 307
затишок 280
затишокъ 280
затінок 280
затір 174
затіч 172
затон 173
затонь 173
затор 173
затр'ійниця 298
затрава 175
затруб'я 128
затруд 174
затылок 281
затылокъ 279
затыньє 69
затяг 172
затягъ 174
заулок 280
заулокъ 280
заупокійник 233
заоутрина 115
заоутрьє 69
зауше 128
заушник 230, 233, 234
заушникъ 230
заушниця 109
заушниця 298
захахолокъ 280
захмар'я 128
захребетник 231
захребетникъ 231
зачілок 279
зашийник 233
зашийок 281
зашийокъ 281
зашлунник 233
зашорник 231
Заяр 176
збіч 188
збочу 188
збóчь 188
збочя 188
здава 187
звеличь 188
звіз 186
звір 186
зворот 187
звышокъ 267
згірок 267
згірря 145
згір'я 145
зголов 188
зголовок 267
згорок 267

згриз 186
згриза 186
згрыза 186
зділець 319
здолинок 267
здольщина 316
здухвина 310
здухина 310
зкипщина 316
злагода 187
злобок 267
злуда 187
Змаза 187
змаза 187
змеркъ 187
змерщина 316
змирьк 187
змрік 187
змрокъ 187
зпека 187
зройок 267
зсевокъ 267
зумерщина 316
зутик 187
зчадокъ 266

избытъкъ 106
извуръ 186
извѣсы 91
издѣлье 145
изрость 92
изчадіє 145
имшеник 245
исадъ 92
истикъ 186
исчадокъ 266
ищадиє 84

Ізвор 186
ізлучина 311
ізморось 187

існик 186

Їзникъ 236
їсник 186
їстик 186

кавер 205
кавід 205
кагат 204
кадіб 204
кадівб 204
кадовб 204
кадовба 204
кадолбъ 204
кадоп 204
кадуб 204
кадубъ 204
калика 94
каліка 204
каліч 204
каліча 204
кандиба 204
кандьор 205
канура 204
капанъ 205
катлуба 204
коловодичник 248
коловодник 248
колопенник 249
колопниник 249

междометіє 137
междоморіє 136
междогѣсние 74
междораміє 74
междорамѣє 137
междусобье 137
междучасіє 74
Междѣрѣчьникъ 103
Межибѣіє 74
Межибожье 136

межибрів'я	137	набедренник	238
межибріддя	136	набедрикъ	239
меживузля	137	набедрник	238
межигір'я	136	набердник	239
Межигора	136	набережжя	140
межикоролів'я	137	набережник	237
межимоззя	137	набідрик	238
межиморря	136	набідрок	274
Межимостье	74	набіл	196
межимѣсячие	74	набожник	241
межипілля	136	набородок	274
межипластя	137	набрівник	239
межиплодень	340	набрід	195
межирам'я	137	набруовник	239
Межиречье	136	набрусник	242
межиріччя	136	набуток	274
межирѣчие	74	набыток	274
Межирѣчка	329	наверхник	242
межистіння	137	навершник	241
межитруб'я	137	навершняк	342
межицарів'я	137	навечерикъ	76
межмѣсячье	74	навилля	140
межурѣчие	74	навиллок	274
межюрѣчие	74	навилочник	242
мижперсник	235	навилошник	242
міжбрів'я	137	навильник	242
міжбров'я	137	навильня	343
міжвіконня	137	навірник	236
міжвузля	137	навіршник	241
міжгір'я	136	наводие	76
міждоріжжя	137	наводь	196
міжклітинник	235	наволос	196
міжоплодень	340	наволосник	236
міжпарів'я	137	наволоч	195
міжребрина	311	наворотник	237
міжряддя	137	навороток	273
міжтур'я	137	навосник	242
міжцарів'я	137	навосьник	242
набалдашник	241	навраток	273
набач	195	навушник	237, 239, 240, 242
		навѣть	93

нагана 195
 нагір'я 140
 нагірьк 140
 наглавіе 140
 наглавникъ 238
 наглинок 274
 наголів'я 140
 наголінник 238
 наголоватень 339
 наголоваток 273
 наголовач 338
 наголовень 339
 наголовник 238
 наголовник 240
 наголовник 243
 наголовок 273, 274
 нагрижник 239
 нагробник 243
 нагробокъ 274
 нагрудник 238, 240, 242
 надбарабанник 246
 надбережжя 145
 надбородник 245
 надбрівник 246
 надбрів'я 146
 Надбужжя 146
 надвечірок 286
 надвечір'я 146
 надверіє 140
 надвійниця 295
 Надвислянщина 316
 надвірняк 342
 надвірок 274
 надвір'я 140
 Надволжя 145
 надворникъ 236
 надворье 140
 надглавіе 145
 надгортанник 246
 надгробник 245
 надгробникъ 245
 надгробница 300
 надгробок 286
 надгробокъ 286
 наддверникъ 245
 Наддесення 145
 наддніпрянець 319
 Наддніпрянщина 315
 наддністріянець 319
 Наддністріянщина 316
 наддолотник 246
 наджуга 195
 наджупник 245
 Надзбруччя 146
 надзюбок 274
 надзьобок 274
 надколінок 286
 надкоморник 245
 надкрилля 146
 надкрилок 286
 надлоб'я 146
 надмор'я 145
 наднебесся 146
 наднитник 246
 надобіддя 146
 надовжниця 295
 надолок 273
 надолонка 326
 надомник 236
 надосник 246, 286
 надоуок 273
 надошчник 237
 надпліччя 146
 надпорожник 246
 надріччя 146
 надручник 240
 надслухність 349
 надсоток 286
 надтинник 245
 надтінок 286
 надушник 236, 239
 надхвістя 146

надхмар'я	146	налисник	242
надчілля	146	налицина	311
нажопник	239	наличие	75
наземка	326	наличко	333
назимок	273	налобник	239, 240
назимокъ	273	наложница	294
назубок	274	наложниця	294
наїзник	236	наложьница	107
наказ	195	налокїтник	239
накаменник	237	налуда	195
накатушник	242	налучник	243
наквітник	241	налюшень	339
накінчик	243	налюшник	242
накістник	243	наместя	140
накісток	274	намисник	243
наклад	195	намолод'	196
накладъ	93	намордень	339
наковалень	118	намордник	239, 240, 243
наковалня	118	намуддя	140
наковальня	343	намулок	273
накожня	343	намѣсникъ	236
наколінець	319	намѣстие	75, 76
наколінник	238	намѣстникъ	235
наколѣтникъ	238	намѣстница	108
накомарник	239	намѣстность	348
наконечник	240, 241	намѣстькь	273
наконешник	241	намѣстьникъ	97
наконешняк	342	нанїжник	240
накопильник	242	наосник	242
накоренок	273	наочница	295
накорсник	241	наочник	240
накостень	339	напалок	273
накоштник	236	напальник	239, 241
накрижник	240, 243	напальок	273
накупень	339	напарник	236
накуранок	273	наперник	241
налавник	241	наперсник	236, 240, 242
налаўник	241	наперсникъ	97
налевеник	242	наперсница	295
налесник	242	наперсниця	295
налижник	243	наперсня	339

наперсокъ	107	нарожник	243
наперстник	242	нарожница	295
наперстникъ	236	нарукавник	239
наперстокъ	273	нарѣквица	295
напилок	274	наруч	196
напитокъ	274	наруча	196
напільник	242	наруче	140, 196
напірник	241	наруче	140
напірниця	295	наручник	240
наплечник	238	наруччя	140
наплечникъ	238	нарушниця	295
наплечьниця	108	нарытникъ	239
наплічник	238	нарѣчие	76
напорожник	243	наряд	196
напотрѣбиє	76	нарядъ	195
напрісник	243	нарадь	93
Напруде	140	насадъ	93
напрудник	237	насердник	237
напузник	239	насердя	140, 196
напульсник	239	насилие	76
напѣтиє	76	насиліє	141
напѣтіє	141	насильство	113, 303
напутник	236, 237	насідок	274
напърсьникъ	236	насілник	237
нап'яток	273	наскілник	241
нараквица	295	наскінник	241
наралникъ	241	наскірень	339
наралок	274	наслідник	235
наральник	241	наслуз	196
нараменник	238	наслѣдие	76
нарамінник	238	наслѣдникъ	235
нарамникъ	238	наслѣдникъ	97
нарамниця	295	наслѣдокъ	273
нарамьниця	108	наслѣдствіє	303
наретник	239	насмітник	237
нарижник	240	насмітниця	294
наритник	239	насморок	195
наріжник	240, 241, 242, 243	насодник	243
наріжниця	295	насонешник	237
нарінок	274	насонішник	237
нарістка	326	насонник	237

насошник	242	начілок	274
наспинник	239	начільник	239
настеблиця	295	начолка	326
настельник	241	начолко	333
настил'ник	241	начолникъ	238
настільник	241	нашалник	240
настільник	241	нашейник	240
настільник	243	нашельник	240
настінник	241	нашийник	237, 240, 241
настольник	241	нашийниця	295
настольникъ	97, 241	нашильник	240
настольниця	295	наширниця	295
настуол'ник	241	нашійниця	295
настул'ник	241	нашкірник	237
насьвічник	241	нашкурок	273
настѣнье	141	наякірник	242
натільник	239	небаченье	122
натовп	195	небелиця	297
натошник	237	небилиця	297
натресник	237	небіж	156
натрийниця	295	небій	153
натрубник	242	небога	156
натрубок	274	Небога	156
натрумник	241	небогатѣние	65
натрунник	241	небожа	156
наоусье	75	небоязньство	112
наоутрѣк	76	небрание	65
наушник	237	Небреха	152
наушникъ	236	небывалица	109
наушниця	295	небывальць	115
нахаба	195	небытие	66
нахвостник	240	Невада	152
нахлібник	236	невада	153
находник	237	невара	152
нахрапник	240	невартъ	157
нахребетник	240	неварька	324
нахрепник	240	неввага	153
нацицник	239	невдаха	343, 344
нацюцюрник	239	невдержка	324
начеревник	239	невдоб	157
начилникъ	237	невдоба	156, 157

невдобщина 316
невдоволення 123
Неверъ 151
невживання 123
невиглада 153
невигода 157
невидержка 324
невидь 155
невидѣние 64
невиливайка 324
невиплат 156
невиплата 156
Невисилка 324
невиспання 122
невистачка 324
невіда 155
невійка 324
Невіра 152
невір'я 121
невірство 302
невмілець 318
невміха 344
невняtie 66
неводь 86
невоздержание 64
неволие 63
невороть 155
невправка 324
неврод 155
неврода 155
невселение 65
невстид 153
невстида 152
нейтирайло 347
невтома 153
невѣдanie 65
невѣдство 111
невѣжа 85
невѣждество 111
невѣждьство 111
невѣжствие 111

невѣра 86, 152
невѣрие 62
невѣріє 121
невѣріє 62
невѣрование 64
невѣрствие 111
невѣрство 111
Невѣрь 151
невѣста 86
невѣсть 86
негидь 157
негин 154
негід 157
неглаголаніє 65
неглуп 156
негляд 152
негода 157
негордѣние 64
Негребка 324
недава 152
Недбаило 347
недбалець 318
недбалець 318
недбалость 348
недбаха 344
недвига 153
недовѣріє 146
недовѣрокъ 287
недовѣрство 303
недовірок 287
недовір'я 146
недогін 154
недозір 207
недокрів'я 146
недоліток 287
недоліття 146
недолюд 207
недолюдок 287
недоляшок 287
недомека 207
недомірок 287

недомірок	287	незабудка	323
недомова	207	незабытие	66
Недонка	332	незайманщина	316
недооблік	207	незапинание	64
недопанок	287	незахват	154
недорада	207	незаховане	123
недорід	207	незбіг	155
недоріка	207	незбудниця	297
недорозум	208	незвага	153
недосвіт	207	незгідь	155
недосилок	287	незгода	155
недоспѣхъ	207	нездара	157
недостижие	63	нездуга	154
недостижьство	111	незлобие	63, 122
недоступ	154, 207	незмир	155
недотепа	156	незмисль	153
недотика	153, 154	незмога	154
недотіп	156	незрада	153
недотрога	154	Неибало	347
недотрыманє	123	неизвѣстие	63
недоуздок	287	неимѣние	64
недоук	207	неимѣньство	112
недоум	208	неисѣчение	65
недоуміє	146	некіс	154
недоумокъ	287	неключениє	65
недохват	207	неклятвие	63
недочепа	207	нековъ	86
недугъ	86	Неколодко	331
недужие	63	нелагода	155
недѣжьство	112	нелень	154
недѣлател	321	нелин	154
Недѣлка	323	нелинь	154
Недѣлко	332	неліквід	155
недѣля	86	неліпка	323
недѣль	85	нелітка	323
нежар	154	Нелѣпко	332
неженение	65	нелюб	156
нежеръ	154	нелюбие	62, 63
нежир	154	нелюбъ	156
нежитие	62	нелюбѣвье	63
Нежура	152	нелюд	157

нелюдько 332
 нелюпка 323
 неляпка 323
 немалица 109
 немаль 157
 Немига 154
 немил 156
 немилование 64
 Немир▲ 151
 немиръ 152
 немиръ 86
 неміч 154
 Немѣра 152
 немѣра 155
 немовение 65
 немога 154
 немож 154
 Немойко 332
 немола 151
 Неморож 154
 немочь 85
 немош 154
 немошь 85, 154
 немужство 112
 немученье 65
 ненадѣяние 64
 ненажера 152
 ненажир 152
 Ненажора 154
 ненаіда 152
 ненаказание 64
 ненапад 155
 ненасить 153
 ненасыть 153
 ненатля 153
 ненаучение 64
 ненахлапа 152
 неначальствие 112
 неначаяние 64
 неначаяніе 122
 необбериха 344
 необрѣтение 65
 необще 63
 неосужание 64
 неотеса 153
 неоудобство 112
 неоумѣтель 116
 непитание 65
 непитие 66
 неплавательство 302
 неплатник 249
 неплідниця 297
 неплодие 63
 неплодниця 297
 неплодствие 112
 неплодство 302
 неплодь 85
 неплоды 85
 неплодь 85
 неплодьство 112
 непобожност 348
 непоболѣние 64
 Непогода 152
 непогодіе 122
 непогодье 63
 неподобие 62
 неподобство 302
 непозвіл 155
 непокір 155
 непокореніе 123
 непокорство 112
 непокошие 63
 неполучание 65
 неполучение 65
 неполученіе 65
 непользе 63
 непорода 155
 непорочство 111
 непосагание 65
 непосида 153
 непослух 153, 155
 непослушствие 112

непостѹплєнє 122
непоступъ 86
непотребство 302
непотрїб 156
неправости 348
неправѣдїе 63
непразнь 86
непранка 323, 324
непритика 153
непричастїе 62
непуть 157
нераденїе 122
неразоумьствїе 112
неразумїе 63
неразумѣнїе 65
нерїзь 153
нерїсть 155
нероб 151
нероба 151
неробник 249
неробство 302
нерода 153
нерозум'я 122
нерозчова 152
нерость 155
Неруб 154
неруш 154
нерѣзїе 62
нерѣзь 86
неряд 155
несить 157
нескреба 152
несловїе 63
несмертство 111
несмыслие 63
несмысльство 111
неснабдѣнїе 65
неснисканїе 65
несоблюдѣнїе 64
несогласка 324
несогрѣшєнїе 64
неспанїе 64
неспонъ 86
несправа 155
нестане 122
нестатечность 348
нестелепа 152
нестрашливство 112
нестроеник 66
нестроинство 111
нестудїе 63
нестула 152
нестяжатель 116
нестям 153
нестяма 153
несъложеник 66
несытець 115
несытствїе 112
несытство 112
несыть 157
Нетєка 154
нетєля 153
нетель 153
нетєч 154
нетєча 154
Нетєча 154
нетєчѣ 154
нетик 154
нетїль 153
нетїпанка 323
нетїпаха 344
Нетїч 154
нетлѣнїе 65
Нетля 152
нетля 86, 152
нетопа 152
Нетреба 154
нетрезвенїе 66
нетронъ 154
нетяга 151
Нетяга 152
нетягъ 85, 151

нетяжа 85
нетям 153
нетямаха 344
нетямуха 345
не^тагъ 151
нетьолка 323
неубѣ^жание 65
неудоба 157
неудобие 63
неук 151
неукъ 151
неулучение 65
неупаметане 122
неутварь 86
неушанованье 122
нехар 152, 153
нехарь 152
нехватка 324
нехить 153
нехоженье 65
нехоть 153
нехрест 151
нехрист 151
Нечай 152
нечаяніе 122
нечатаніе 64
нечеканье 122
нечеловѣ^чение 66
нечеловѣ^чіе 63
нечеловѣ^чство 111
нечема 156
нечепура 152
нечестіе 63
нечин 155
нечисть 157
Нечитаило 347
Нечос 152
нечоутыѣ 66
нечрѣ^діе 63
нечупаха 344
Нешійко 332

нещирост 348
неядение 65
неяденіе 122
невоздержаніе 122
невчиненье 122
незаплачене 123
Нелугѣ^й 336
Нелюбь 156
Немедовка 324
Немера 152
Немира 151
Немиря 151
неразуміе 122
несланье 123
неспанье 122
несталость 348
Нетенко 332
Нетлянко 332
Нехвостко 332
нивступа 153
нидоладок 287
нидоумок 287
низабутьяка 323
ниудобщина 316
нывдоба 157

ѡбава 169
обальок 260
оберемок 260
обзорь 183
обзур 183
обіг 168
обід 165
обіч 170
обічок 260
обкидь 183
обкіт 184
обкіть 184
облав 183
облава 183
облавок 282

обланокъ	282	обнож	185
облеск	168	обнощница	108
облигъ	184	обод	165
обликъ	184	оболонъ	170
ѡбликгъ	184	оболонъ	170
облиск	168	оборотъка	327
обличение	73	обоч	170
обличе	135	обоча	170
обличие	73	обочень	339
обличчя	135	обоче	136
обліг	183	обочикѣ	73
облік	184	обочина	305
обліч	184	обполок	282
облова	184	обрада	183
обловъ	183	обрамок	282
облог	183	обрік	184
облога	183	обріка	184
облогъ	183, 184	оброкъ	91, 183
облуд	183	оброть	185
облуда	183	обрук	184
ѡблуда	183	обруч	185
облудникъ	243	обручка	326
облькъ	184	обручник	245
облѣка	184	обрѣть	91
облѣкгъ	184	обряд	184
облѣкъ	184	обрѣдь	91
обмах	184	обуза	184
обмилок	281	обухъ	185
обміж	185	обушіе	135
обміжок	282	обѣшиѣ	73
обмілина	311	обшар	185
обміль	186	обшарок	282
обмолодъ	186	обшир	185
обнизина	311	обширь	185
обніж	185	овад	165
обніж	185	овід	165
обніжа	185	овод	165
обніжжа	135	оводник	244
обніжжя	135, 136	оворотъ	166
обніжок	282	огана	168
обніш	185	огарок	259

огарь 165
огвара 164
огида 170, 171
оглав 171
оглух 171
оголовь 89
оголовье 72
ѡгородь 89
ѡгорокъ 261
огризок 259
огріх 165
огріх 168
огроза 168
огруддя 135
огрудок 261
огудник 244
огуз 171
огузка 326
огузок 260
од'ядник 246
одверие 73
одвіднога 194
одвір 170
одвірник 244, 245
одвірок 260
одворець 319
оддушина 311
оденок 260
одзимок 283
одлюдник 246
одлясок 283
одм'іл' 194
одміт 194
одміть 194
одпад 194
одробина 305
ѡробина 305
одсторонь 194
одтепіль 194
одѣдиченье 136
ожаг 165
ожега 165
ожерде 135
ожеред 170
ожереть 170
ожерелие 134
ожерелье 72
ожилля 135
ожіг 165
ожог 165
ожуг 165
озаддя 135
озварь 203
озварь 203
озвіз 203
озем 170
оземиця 296
оземля 136
ѡзимина 304
озимица 108
озимокъ 259
ѡзимокъ 259
озимь 169
озябина 305
окалина 305
окид 168
окидь 170
окить 170
окіл 170
окіп 167
окіпок 260
окісниця 296
окіст 170
окісток 261
окістя 135, 170
окість 170
окіть 170
окладина 305
окламник 244
околичник 245
околіт 166
околоть 166

окоп 167
окоренок 259
окорм 167
окормъ 167
окост 170
окравка 326
окраец 318
окраець 318
окраїна 305
окрайка 326
окрайок 260, 261
окривавник 244
окрик 168
окрикъ 168
окрилье 73
окрильница 108
окриш 170
окріп 167
окропъ 167
округа 170
окружчик 350
округа 168
окрутникъ 243
окрушина 305
окрушок 260
окрушокъ 260
окулок 260
окур 168
олегення 135
оман 165
омаста 167
омах 168
омежник 244
омет 167
омень 89, 168
омилок 259
омут 165
омшаник 245
омшарина 305
ом'яззя 135
онада 167
онерв'я 135
онервня 343
онирковиця 296
опада 168
опадь 168
опал 167
опалок 260
опаль 167
опалянок 260
опар 168
опаръ 165
опарь 165
опас 165
опаска 327
опасок 260
опашина 304, 305
опенокъ 259
опеньок 259
опецок 261
опецьок 261
опечина 305
опечок 261
опечокъ 261
опівнічник 244
опілля 136
опічокъ 261
опйецок 261
оплавы 165
оплатина 305
оплечье 72
оплечье 134
опліток 260
опліча 135
опліча 171
оплічник 245
опліччя 135
оплічя 135
оплічя 135
оплодень 339
оплотъ 166
оповзень 339

опона 167
опоя 165
опоясник 244
оприск 168, 169
опрісник 244
опрѣснокъ 105
опуд 165
опуда 165
опупок 260
опчоларь 350
опчолинец 319
опястье 72
орек 164
оринок 260
орябок 259
осадник 244
осердак 342
осердя 135, 170
осереддя 136
осередок 260, 261
осередокъ 261
оситняк 342
осіка 165
осіч 165
оскип 166
оскирдок 260
Оскіл 171
оскіп 166
оскомина 113, 305, 306
оскриль 89
оскѣпъ 89
ослін 165, 166
ослушник 244
осмил 170
осмол 170
осмолина 304
осока 165
осоння 136
осонь 170
оспіх 168
осруб 167

остегньница 108
остільник 245
остінок 261
остоговина 311
осторожня 73, 136
остражие 73
острах 169
острахъ 169
острашка 327
остріг 166
остріш 170
острішина 305
острішник 245
острішок 261
острог 166
острогъ 166
ѡстрогъ 88
Острогъ 166
оструб 167
остружок 259
оступ 165
оступъ 166
осух 171
осушок 259
осьлін 166
осьцінок 261
осѣка 166
ѡсѣка 89
осѣкъ 89
от'ос 167
отвечерие 82
отвѣтъ 92
ѡтвѣтъ 92
ѡтгороды 92
отдверникъ 246
отирок 259
отишиє 73
отік 168
откашльник 246
откіс 195
откос 195

отміль 194
отнога 194
ѡтнога 194
ѡток 167
отора 167, 168
отреба 169
отродие 82
отродокъ 282
отройок 282
отрут 170
оттеплие 82
оттепель 194
отумерщина 316
ѡтчадіє 82
отъимениє 82
охаб 165
охаба 165, 168
охвар 164
охвара 164
охвістя 171
охвота 169
охиба 168
охиза 168
охіть 169
охолодь 167
охота 169
охрянниця 296
охрястя 135
охрястя 170
оцарок 261
оцвітина 304
очашок 259
очеп 166
очепа 166
очерев'я 135
очеревина 305
очеренок 261
очерепня 343
очіпок 260
очмана 165
очутє 171

ошелест 168
ошийник 244
ошийок 260, 261
ошкалок 260
ошкварок 260
ошур 167
ощап 166
ощеп 167
ощепь 166
ѡсчепь 166
ощизник 244
ощипок 259
ощіп 167
ощіпок 259
ощупь 166
ощѣпъ 166

пабородник 234
паборонок 262
пабрадъкъ 105
павечерница 108
павечерница 296
павечерок 263
павис 192
павідь 193
паводок 263
паводь 193
паволока 92, 191
паволоч 191
Паволочье 148
павороз 192
пагін 191
пагір 193
пагірок 262
пагон 191
пагор 193
пагорбок 262
пагорок 262
пагорокъ 262
пагорь 193
пагребня 343

пагуба 191
пагоуба 92
пагурок 262
падубок 262
падчєрица 296
падчїрка 328
падъчєрица 108
падъщєрица 108
пажєра 191
пажєрдок 262
пажить 92, 191
паздерник 234
паздерникъ 234
паздїр 234
паздѣрник 234
пазелєнь 193
пазолина 310
пазолоть 193
пакленок 262
паклинок 262
паклун 193
палїток 263
палуза 193
палуза 193
пальїсок 262
памолодок 262
памолодь 193
паморозь 192
папльотїна 310
папруга 193
парїжок 262
парїнок 262
парїпок 262
парїсть 191
паробокъ 262
пародникъ 103
пародокъ 262
парож 193
паросль 193
парост 191
паростка 328
парость 191
парубєнь 340
пасвїток 263
пасємок 262
пасєрдя 193
пасїнок 262
пасклин 192
пасклинь 192
пасклїн 192
паскуд 193
паскуда 193
паскудь 193
пасока 193
пастєлник 234
пасуш 193
пасьнокъ 105
патик 191, 192
Патика 191
патика 191, 192
патока 192
патолоч 192
патолочь 192
патороч 192
патрубок 262
патьок 192
патьока 192
пахолок 262
пахоль 191
паярок 264
перебалок 289
перебєдрїна 311
перебєндя 201
Перєволока 94
перєвулокъ 289
перєвѣсїє 143
перєгана 201
перєгорок 289
перєгуд 202
перєгуда 202
перєдбанник 235
Перєдбїр'я 139

передбур'я 139
передвечір'я 139
передвірок 289
передворотейка 329
передгір'я 139
передголове 139, 203
передгроззя 140
передгрудь 203
Передерій 336
Передерьи 336
переджнив'я 140
Передкарпаття 139
передмістя 139, 203
передміщанин 346
передмоє 139
передмостів'я 139
передмур'я 139
переднівок 290
передобіддя 140
передобідок 290
передолоина 311
передпіччя 139
передпліччя 139
передплужник 235
передпризовник 234
передрам'я 139
передрамення 139
передсвітанок 290
передсердя 139, 203
передсоння 139
передступник 234
передтіччя 139
передьгородие 75
Передьмоє 139
передьмѣстыє 139
перезва 201
перезов 201
перейма 201
переказа 202
перекалок 289
перекір 201
перекрьосток 289
перелад 202
перелаз 201
перелиток 289
переліг 201
переліска 328
перелісся 143
перелітка 328
переліток 289
перелог 201
переляшок 288
перемежок 289
переметуш 202
еремирье 143
перемирьє 81
перемир'я 144
переміл 202
переміль 202
Перемьшль 94
перенорина 311
Перенѣжько 118
перепих 202
переполох 201
перепуття 143
перерва 201
пересердиє 81
пересердя 81, 202
переситок 289
перескринок 289
пересліп 202
пересонь 202
переспа 202
перестанок 288
перестарок 289
перестінок 289
пересторога 202
пересучь 202
перетика 201
перетинок 289
перехресток 289
перехрестя 143

перехр'юсток 289
 перечілокъ 289
 перешарок 289
 перешийок 289
 переярка 328
 переярок 289
 Перепятко 333
 Перетяноко 333
 перехрестье 143
 пидвечірок 272
 пид'исокъ 270
 пиддупок 271
 пидкисник 217
 пидплітник 213
 пидсніжник 214
 пидсокольныкъ 213
 пиризве 202
 питсвинок 269
 півбариллок 276
 півбожок 275
 півверстівка 327
 півдівок 275
 півдудок 277
 півдужжя 142
 півквартивка 327
 півкутник 247
 півлатерок 277
 півлітирка 327
 півпанок 275
 півпляшок 276
 півріччя 143
 піврукавка 327
 Півситок 275
 півскирток 276
 півсніпка 327
 півсотка 327
 півсоток 277
 півстінник 247
 півтемність 349
 півфунтя 142
 півхлопок 275
 півчобіток 278
 півшкурок 278
 півшорок 278
 під'їсок 270
 під'язичниця 299
 під'ярок 269
 під'яминок 269
 підбаня 133
 підбарабанник 216
 підбасок 272
 Підбережжя 133
 підбережка 324
 підбережник 213, 214
 Підберезина 309
 підберезник 215
 підберезовик 215
 Підбір'я 133
 підбічник 213
 підбічниця 299
 підболотник 214
 підборіддя 132, 133
 підборідник 216, 217, 218
 підборідок 272
 підборідь 196
 підборородок 272
 підбороздня 343
 Підборок 272
 підбрехач 338
 підбрішина 309
 підбрюшина 309
 підбурок 270
 підвазонник 215
 підвал 197
 підвал 197
 підварок 265
 підверстатник 216
 підвесілок 272
 пидвечірок 272
 Підвиння 133
 підвишень 196
 підвіконник 216

підвіконниця 299
підвіконня 134
підвода 198
підводник 213
підволок 198
підворітниця 299
підворіття 133
підворок 265
підвосичник 215
підвосишник 215
підгайник 214
підгас 198
підгір 197
підгір'я 133
підгірка 325
підгірля 133
підгірок 271
підгньоток 271
підголів'я 132
підголівник 216
підголов'я 132
підголовач 338
підголовок 270
підголосник 213, 218
підголосок 272
підгорішник 214
підгорл'и 131
підгорлина 308, 309
підгорлиця 299
підгорля 132, 133
підгорниця 299
підгородє 133
підгородня 343
підгородянин 346
підгорок 272
підгорошник 215
підгрибок 269
підгрифок 270
підгруддя 133
підгруздень 339
підгруздок 269
підгубник 217
підгузник 215
підгузок 271
підганче 197
підгарлина 309
підгрунтя 134, 197
піддашник 216
піддашок 272
піддашшя 134
піддення 132
піддзеркальний 215
піддзьоб'я 133
піддзьобок 272
піддимка 324
піддимок 271
піддівок 269
піддоменник 216
піддон 196
піддонник 216
піддубенник 215
піддубень 339
Піддубник 213
піддубник 215
піддубовик 215
піддубок 269
піддубрівник 214
піддубровник 214
піддупок 271
піджаливник 213
піджилина 308
підзадник 215
підзамча 133
підземелля 134
підземник 213
підзольник 218
підісок 270
підкаменець 317
підкапок 271
підкаптушині 132
Підкарпаття 133
підкіп'є 131

підкіп'я 131
підкіпник 213
підколінник 218
підколіно 197
підколодник 216
підколодь 196
підколосниця 299
підкольінок 270
підкомірник 213
підкрапивниця 299
підкрилина 309
підкрилок 270
підкрилок 272
підкроквина 309
підкропивник 213
підкужник 216
підкульок 270, 271
підкумок 269
підкухарок 269
підкучерок 269
підлапок 269
підлатень 339
підленовник 213
Підлиссе 133
підлистеня 339
підлистник 214
підлитник 218
підлісе 133
підлісник 215, 217
підлісок 269, 272
підлісся 133
підліток 269
підлож'и 132
підложниця 299
підлози 197
підлокитник 215, 216
підлокотник 216
підлубник 215
підлубок 271
підлутник 216
Підляшшя 133
підмаренник 214
підмашинок 270
Підмихайля 133
підмолодь 199
підмор 199
підмулуд 199
підмур'я 134
підмуток 270
піднайменник 213
піднебесся 133
піднебіння 134
піднитник 216
підніж'и 132
підніжжя 131, 132
підніжка 325
підодіяльник 215
підолишник 215
підолішник 215
підольга 198
підоплечник 218
підоплічка 325
підоплічник 218
підопліччя 132
підорішник 214
підорлик 214
підосинник 215
підосинович 215
підосичник 215
підосишник 215
підосінник 215
підосник 217
підосок 270
підочеревина 309
підошва 198
підпасач 338
підпасич 351
підпасок 269
підпахів'я 133
підпахівник 218
підпашшя 133
підпенька 324

підпеньок 270
підпечина 309
Підпилип'я 133
підпилок 271
підпілля 133
підпінокъ 271
підпічок 272
підпіччя 133
підплечник 218
підплитіник 214
підплитник 213
підплужник 217
підповень 199
підповня 134, 199
підполоч 196
підпомагач 338
підпомога 198
підпоясник 216
підпрасник 216
підпузник 217
підпуп'я 133
підпушок 271
підп'ятник 216
підп'яток 271
підрамник 215
підрамок 271
підребер'я 134
підреберник 216
підресорник 216
підрешіток 270
підризник 217
підріче 133
Підруддя 133
підрудок 271
підручник 213, 215, 216
підрясник 217
Підсаддя 133
підсаде 133
підсачик 216
підсвинок 269
підситок 270
підситокъ 270
підсідельник 217
підсік 198
підсіння 133
підсіня 133
підсклянник 215
підскринок 270
підсливник 215
підсліпа 199
підсмерічок 269
підсметане 132, 197
підсметанник 214
підсмитані 197
підсніжка 324
підсніжник 214
підсоколик 214
підсонічник 214
підсоння 133
підсонце 197
підсонь 199
підсошок 270
підспичник 217
підспід 197
підспідник 216
підспідок 270
підсрачник 217
підстаканник 215
підстелина 309
підстіжжя 132
підстіжок 271
підстінок 272
підстожжя 132
підстольник 215
підстрішник 213
підстрішок 272
підстрішшя 134
підструга 197
підсудник 213
підсудок 268
Підсулля 133
підсумок 271

підсуганник 217
підсуччя 132
підгарільниця 299
підтинник 214
підтоварник 216
підтока 198
підтопілник 215
підторжка 325
підторжя 134, 198
підтравок 269
підусичник 215
підусник 218
підфарник 216
підфостина 309
підхвістя 132, 197
підхльбник 213
підхолм'я 133
підхомут 197
підхомутник 217
підхребтина 309
підхрінник 214
підчасок 269
підчашник 215
підчеревина 309
підчеревник 217
підчіс 198
підчопок 270
підшарок 270, 272
підшерсток 271
підшефник 213
підшийник 216, 217
підшийок 271, 272
підшкірник 218
підшоломник 218
пітпеньок 270
пітпінок 270
пітпічок 272
пітсмитанник 214
пітсніжник 214
пітфостина 308
пітхвосник 217

пітчеревник 217
пітшийник 217
піўкопок 275
піўланок 277
піўскринок 276
піўтопорок 276
піўчортяк 342
піччеревниця 299
пішва 161
победрина 307, 308
побережанин 117, 346
побережжя 130
побережина 308
Побережник 224
побережник 224, 225
побережникъ 102, 224
побигачь 337
побігайка 321
побігач 337
побігунка 321
побідаш 353
побіденник 223
побічка 322
побічник 226
побічниця 296
Пободаило 346
Побожик 71
Побожий 336
побожникъ 222
Побож'їй 336
побоковець 317
побор 158
поборник 224
поборникъ 224
побородник 225
поборозняк 342
поборь 87, 158
поборык 71
побочень 340
побочина 308
побренкачь 337

побряго 162
побрякчач 337
побурь 158
поваг 164
повала 158
Повалій 336
Повалѣи 336
поварь 87
поверхник 226
поверхнина 308
поверховиця 296
повершник 226
повечір'я 131
повістриє 130
повитиця 296
повитниця 296
повід 160
повідник 225
повідь 163
повіз 158
повір'я 131
повірхник 226
повітря 131
поводар 350
поводатар 350
поводир 351
поводь 87, 88, 157, 158, 160, 163
поводыр 351
поводь 88
повозь 87, 158
поволівщина 315
поволовщина 315
поволовьщизна 315
поволока 157, 162
Повольжиє 71
повороз 163
поворозь 163
повѣрье 131
повѣсть 88
повѣстриє 71
повѣтряникъ 226
повѣщина 307, 308
погарь 162
погір'я 130
погірник 226
поглибина 308
погодов'ка 322
поголів'я 129
поголовник 227
поголовъщина 314
поголовя 129
поголовска 323
погорда 161
погородие 70
погорье 130
погость 87
пограничене 130
пограничникъ 224
пограниччя 130
погремуха 344
погривина 308
погрішник 223
погрубина 308
погруддя 129
погрѣшность 348
погрянишник 224
погудка 323
погук 159
подбережник 215
Подвадцятник 223
подварокъ 265
подвацетник 227
подвечерокъ 272
подвичник 215
подвіночник 218
подвір'я 130
подвірник 223, 224
подвірок 265
подвода 93
подвоеводзтво 303
подвоеводи 336

подворец 318
подворець 318
подворник 223
подворникъ 224
подворокъ 265
подворье 71
подвор'я 129
Подгае 132
подгереть 196
подгорие 72
подгоря 197
подгреб 196
Подгура 197
подгарле 133
подданикъ 212
подденник 217
поддонник 217
Поддубець 317
поддубовик 215
Поддубько 333
поделко 333
подена 163
поденка 321
поденник 217, 223
подення 130
поденок 264
поденщина 314
Подесення 130
Подесенщина 315
Подесньє 70
подив 161
подивь 161
подимщина 314
подина 163
подине 163
подин'и 130
подих 159
подіконник 215
поділля 130
подѣлие 71
подѣлокъ 106

подѣлье 131
подканцлерий 335
подкапокъ 271
подключій 335
подкожушник 218
подкомории 335
подкоморнікъ 212
подконюшій 336
подкосникъ 217
Подкумок 272
подлесник 214
подлужник 215
Подлѣси 197
Подлѣсьє 132
Подлѣшько 333
Подляшіє 133
подмаренник 214
подмух 159
поднебесие 72
поднебесіє 132
подница 108
поднівок 265
Подніпров'я 130
Подніпрянщина 314
Подністрія 130
Подністрія 162
Подністріянщина 315
подножекъ 107, 270
подножие 72
подножка 118
подножникъ 213
подножок 269
подножокъ 270
Поднѣстрія 130
подокгоніє 132
подоконник 216
подолешник 215
подолішник 215
подолок 264
подолокъ 105
подольє 70

подомьта 93
 подопленник 217
 подорижник 225
 подоріжник 225
 подорішник 214
 Подорожка 321
 подорожник 224
 подорожник 225, 226, 227
 подорожникъ 225
 подорожчина 314
 подошва 198
 подпанокъ 269
 подперсник 217
 подписокъ 268, 269
 подписокъ 269
 подплитник 213
 подпорога 197
 подпояска 325
 подпоясник 218
 подпрасокъ 270
 подрина 308
 подруже 128
 подружжя 128, 131
 подружие 69
 пѣдружій 336
 подроучіе 132
 подручникъ 96
 подсака 197
 подсвинокъ 269
 подсвѣшникъ 215
 подскарбство 303
 подсмужье 132
 подсніжник 214
 подсолнечник 214
 подсонечник 214
 подсонешник 214
 подстароство 303
 подстаростии 336
 подстолии 335
 подстрѣше 197
 подстрѣшіе 134
 подступокъ 270
 подсудокъ 267, 269
 подсоседокъ 268, 269
 подсѣня 132
 подтелокъ 269
 подтинник 215
 подужьчина 307
 Подоунаецъ 115
 Подунаецъ 317
 подупельник 222
 подушевщина 315
 подушник 224
 подхвосник 217
 подхолме 133
 подчеревина 308
 подчѣшии 335
 подшилльник 217
 подьгоріе 72
 подьижьникъ 97
 подьобразіе 133
 подьскарбий 335
 подьцѣвникъ 96
 подьшевь 93
 подьяремецъ 115
 подьяремникъ 97
 подьячій 336
 подымщина 314
 подымя 129
 подымыа 129
 подьяремникъ 212
 поєдинок 264, 265
 поєдинокъ 265
 пожаливник 223
 пожаръ 88
 пожертвеник 223
 пожитие 71
 пожытокъ 264
 пожытые 131
 позавушник 248
 позадде 129, 130
 позакутина 307

позастроковик 248
позаушник 248
позашкільник 248
позем 162
поземка 322, 323
поземниця 296
поземок 265
позолотник 224
позорь 159
поиздь 158
поїзд 158
поїздка 323
покабанщина 314
показанщица 315
показанщина 314
поклепъ 88, 160
поkletь 162
покликач 337
покліт 162
покліть 162
поковка 322
покожушок 265
поколещина 314
покоління 128
поколодок 264
поколѣнья 128
покольнник 226
поколядь 163
поконече 130
покоренок 264, 265
покоронник 225
покос 159
покосарщина 314
покотелщица 315
Покотило 346
покрайник 226
покрайниця 296
покрижка 322
покрик 159
покрикъ 159
покропивник 223, 225

покруп'янка 322
покупка 322
покурч 161
покут 162
покуття 130
покуть 162
покуть 162
Покѣтье 130
покѣрмь 87
полавочникъ 102
полазник 224, 225
полазник 225
полатайло 346
полбарилокъ 276
полбочокъ 276
полгодие (-ье) 81
полежаха 344
полетуха 344
Полеся 130
Полетѣй 336
Полешукъ 3465
Полешько 333
полигач 337
полизач 337
Полиско 333
политокъ 265
полич'и 130
поличник 227
поличок 265
поличокъ 265
поличчя 129
полишник 227
полібічок 276
поліжкия 352
поліжниця 296
полізун 349
Полісся 130
полісун 349
політе 163
політник 223
політок 264, 265

поліття	131	полумисок	276
полквартовка	327	полумисокъ	276
полкружникъ	247	полумярок	277
полмисокъ	276	полуночіе	81
полмѣрокъ	277	полуночье	80
полспудіе	81	полѣнощіе	143
полталярк	277	полѣночница	299
полубилица	109	полупанок	275
полубичок	276	полупанокъ	275
полубортокъ	276	полупішок	276
Полуботок	275	полурибиця	299
полуботок	276	полурибок	275
полуботокъ	278	полусашок	277
полубочокъ	276	полусеток	277
полѣбочикъ	142	Полуситок	275
полуверстівка	327	полуспудіе	81
полувирье	80	полустанок	277
полувірок	275	полустіжок	276
полугарбок	277	полусцінок	277
полугір'я	142	полутабенокъ	278
полугрошникъ	247	полутабинокъ	278
полугрошокъ	277	полутрямок	277
полуденок	278	полуцвітка	327
полуденье	81	полуцвіток	275
полудрабок	276	получасіе	81
полудьнье	81	польгрошку	277
полука	162	польложникъ	247
полукафтанык	142	полюддя	129
полуквартокъ	276	полюдье	69, 129
полукішок	276	помайдання	131
полукомажокъ	276	помах	159
полукопокъ	275	помеженник	224
полукопье	142	померщина	314, 315
полукровка	327	помийник	227
полукровок	275	помирныкъ	224
полукуфокъ	277	поміжник	224
полуланок	277	помір'я	131
полуматерка	327	помолочник	225
полумацьок	277	поморіе	70
полумерокъ	277	поморник	225
полумирок	277	помор'я	130

помосник 226
помосте 129
помостиє 129
помѣжение 71
помѣжникъ 224
помѣстье 130
понёва 164
поніж 163
понеділок 265
понедѣльникъ 227
понедѣлок 265
понедѣльникъ 102
пониззя 130
понизина 308
Понизье 71
понитчина 307
поніж 163
понова 164
поножокъ 264
поноско 322
поночліжник 224
пообіддя 131
поодинок 264
попередник 223, 226, 227
поперсець 115
пописник 227
поплав 157
поплавець 317
Поплавъка 321
поплата 87
поплатокъ 264
поплатъ 159
поплетник 226
поплечник 226
поплечникъ 222
поплісок 265
поплітник 224, 226
поплічник 222
поплотина 307
поплоток 264
поповз 159

поподоконня 134
попора 159
попоясник 226
попразен 163
поприще 117
попруга 162, 163
попряжина 307
попратник 224
попутник 222, 225
попутникъ 222
попутчик 350
порадник 223
пораженникъ 102
поральник 225
поранник 225
порання 131
поребриня 308
Порече 130
порив 159
поріб 164
порібре 164
порібриня 308
порічина 308
порічник 225
поріччя 130
пороговщина 315
Порожко 333
Поросье 70
пороцизна 315
порубка 322
порубник 225
пороубъ 87
порубъ 87, 158
порупъ 87
порух 159, 160
порухач 337
поручейник 225
поручень 340
порядие 71
порядок 265
порядокъ 265

поргадь 88
 посаг 161
 посагъ 161
 посадка 323
 посвист 159
 посвистач 337
 посвітач 337
 поселянин 346
 поселянинъ 117, 346
 поселъе 71
 Посемье 71
 посердя 162
 посеребщизна 315
 посередник 223, 227
 посидільниця 296
 посидюха 345
 посилье 71
 пос'іл'щина 314
 поскокъ 88
 послід 160
 послідовник 224
 послугач 337
 послух 87
 послухач 337
 послухачъ 337
 послѣдникъ 101, 102
 послѣдокъ 264
 послѣдъкъ 106
 посмітник 224
 пособие 70, 71
 посокирщина 314
 посонічник 225
 посонячник 225
 посоняшник 225
 посощина 314
 поспів'я 131
 поспіднянка 322
 посредокъ 265
 поставець 317
 поставник 226
 поставъ 87
 постаўник 227
 посторога 160
 посторонка 322
 посторонокъ 264
 пострах 161
 пострахъ 161
 пострашка 323
 пострибун 349
 постріш 162
 пострішь 162
 пострунник 226
 пострыгачъ 337
 поступ 160
 поступъ 159
 постѣпъ 88
 постѣнь 88
 посуконщина 314
 Посулье 70
 посуш 164
 Посушѣй 336
 постѣтъ 88
 потаіємник 227
 потайник 225, 226, 227
 потайникъ 227
 потаскун 349
 потверд 164
 потемряк 342
 потилиця 297
 потимря 163
 потинок 265
 потичка 322
 потіпач 337
 поторжка 323
 потповна 199
 потрав 161
 потреба 88
 потройник 227
 потрост 161
 потуга 164
 потылица 109
 потяг 158

потягъ 159
похабъ 87
похаптурник 222
похатник 222
похвостач 337
похибка 323
похижник 223
Похилько 333
похід 160
похідня 343
похіть 160
похлібник 223
похлѣбникъ 223
похмілля 131
похмѣля 131
поход 157
похода 160
походъ 160
похопъ 161
похоть 88
похреб(п)тина 307
похребтина 307, 308
похрептина 307, 308
похресник 223
похрисник 223
Похылько 333
почеревина 307, 308
почеревиця 297
почеревщина 314
почерк 160
почестка 323
почестье 70
Почотырка 321
пошатник 223
пошва 161
пошелесник 226
пошморг 160
пошморга 161
поштовх 159
пошторонок 264
поштуркач 337

пошуг 159
пошум 160
пояра 164
поярок 264
праворотя 148
прасол 206
прасоль 95
прдтеча 94
превѣса 188
прегородье 75
предградие 139
преддверие 75
преддворие 75
предитеча 202
предословіє 139
предотеча 202
предстѣнія 139
предстолие 75
предтеча 202
предѣмѣстникъ 234
Предѣтеча 94
предѣль 95
преріс 188
престільниця 300
престурч 188
пресух 188
претька 188
предѣль 188
преддверіє 139
предпразднство 303
Приазов'я 138
Приамур'я 138
прибалок 254
прибанникъ 229
прибережжя 138
прибережник 229
прибережниця 298
приберезник 229
прибеч 190
прибідок 258
прибік 190

прибіч 190
 прибічник 228
 прибожникъ 102
 прибожникъ 104
 прибокъ 190
 приболотник 229
 приболоток 254
 приботок 256
 прибочок 255
 прибруньок 254
 привалок 255
 привереда 188
 привілля 138
 привласник 228
 приврѣдиє 75
 привѣнокъ 257
 Пригана 189
 пригана 189
 пригатовок 257
 пригір 190
 приглаголля 138
 приголів'я 138
 приголовач 338
 приголовник 229
 приголовок 256
 приголовчик 350
 пригор 190
 пригорбок 257
 пригоріє 74
 пригорок 257
 пригоршча 191
 пригрубник 229
 пригрубок 255
 пригрѣшениє 75
 пригузок 255
 пригуменовок 254
 приданик 228
 приданник 228
 придашок 255
 придверник 228
 придворець 319
 придворіє 138
 придвѣріє 74
 придох 189
 приділ 188
 Придніпров'я 138
 придойок 255
 придолинокъ 254
 придолок 254
 придомок 255
 придорожник 229
 придурок 254
 придуха 189
 придѣль 188
 призвіл 190
 приземок 254
 призимок 258
 приз'іл 191
 призір 190
 признака 190
 призоръ 190
 призра 190
 приіменник 230
 прийменник 230
 прикадок 256
 прикалабок 255
 прикліт 190
 прикліток 255
 прикліть 190
 прикмет 190
 прикмета 190
 прикозьолок 255
 приколень 340
 приколибок 256
 приколотокъ 257
 прикомірок 255
 прикоморки 254
 приконечник 229
 приконеччя 138
 прикордонник 228, 230
 прикордоння 138
 прикоренок 254

прикровник	229	припоутникъ	229
прикур	189	припрутниця	298
прикутниця	298	припрутня	343
прилавок	256	припутень	340
прилавокъ	256	припутник	229
прилбица	298	припѣтик	74
прилбиця	298	припѣчок	254
прилбица	109	прираменок	255
прилиза	188	прирамок	256
прилисток	254	присада	189, 190
прилісок	258	присадох	254
прилісся	138	присвяток	258
прилоучье	74	приселник	228
прилюдох	255	присечник	230
прильбиця	298	Присенко	334
примета	190	присівокъ	257
примирок	258	присідельник	229
примок	190	присіл	189
приморие	74	присілок	257
примор'я	74, 138	присіння	138
примуддя	138	присішок	256
примурок	255	прискалка	329
примѣта	190	прискалок	254, 258
принасітник	229	прискрин'ок	256
принизина	311	прискринок	256
принука	189	прискринокъ	256
приозер'я	138	прислів'я	138, 230
припадъ	189	прислівник	230
припаливник	229	прислівок	258
припах	189	прислідок	254
припек	190	присліп	189
припеньок	254	присловник	230
припик	190	присловя	138
припіл	191	прислужник	228
припічок	255	присмерк	189
приплав	189	пристін	190
приплаток	256	Пристін	190
приплід	188	пристінок	255, 257
приплічник	228	Пристінъ	190
приплод	92	присторч	189
приполь	92	прѣдолье	74

прѣдѣборьникъ	103	Причорномор'я	138
прѣдѣль	92	причуд	189
прѣлюбы	92	причуда	189
прѣпоясникъ	102	причулок	255
пристрастиє	75	пришиб	189
приструнник	229	пришлунник	230
приструнок	256	прямок	257
присъваток	258	прияр'я	138
присъвиток	258	приярок	257
присѣлокъ	254	пробел	200
присѣнение	75	пробіл	200
присѣнокъ	254	проварь	93
присѣня	138	проверсток	284
притомник	228	проволека	200
притрапезник	228	проворіття	146
притрубникъ	229	проворот	199
притрубок	256	провулок	284
притрубокъ	256	прогалина	309
притрутник	229	прогаль	201
притуга	191	проглибина	309
приуздок	256	проглот	199
приулок	257	проглуб	201
приураззя	138	прогріх	200
прихалабник	230	продих	200
прихалабок	255	проділ	200
прихатня	343	продолок	284
прихаток	255, 257	продухвина	309
прихвостень	340	продуховина	309
прихорон'	190	прожера	199
прихоть	189	прожилок	284
прицаринок	254	прожирь	199
прицвіток	254	прожовть	200
прицвіточник	229	прожора	199
причасник	230	прозелень	200
причастіє	74	прозим	201
причастіє	138	прозолоть	200
причастникъ	102	проість	199
причівок	255	пролисина	309
причілок	255	пролиш	199
причільник	229	проліска	329
причолокъ	255	пролісок	283, 284

пролой 200
пролый 200
промежина 309
промежок 284
промел 200
проміжжа 146
промір 200
промурокъ 284
промѣнокъ 284
пронира 199
проноза 199
пропласток 284
пророкъ 199
прорѣха 199
просадъ 199
просвіт 200
Проселокъ 283
просеред 201
просивина 309
просивінь 201
просинь 200
просинь 200
просідь 200
проскѣпъ 93
прослух 200
простінок 284
просуренок 284
просурок 284
проулок 284
прохмілле 146
прохолода 200
прочіл 201
рочолок 284
рочуд 200
рошарина 309
рошарок 284
рошва 199
рощілина 309
пружора 199
прыс'ола 190
прысторч 189
пувшорок 278
пудб'іл 199
пудберезник 215
пудбородде 134
пудбородник 218
пудвир'є 130
пудвісьник 217
пудвурок 265
пудгарле 133
пудгера 196
пудголовник 215
пудгорник 217
пудгар'є 133
пуддонник 216
пудкіпник 213
пудлокотнік 216
пудольє 130
пудонник 217
пудорьольник 214
пудпасок 271
пудпахє 133
пудпічча 133
пудповня 199
пудсака 197
пудсвинок 269
пудсоняшник 214
пудсочка 325
пудсрачник 217
пудствольник 216
пудстолина 309
пудсумок 271
пудусок 270
пудхвосник 218
пудхвостина 308
пудчыровына 308
пудшийник 217
пудщочник 216
пуїдинок 264
пулчамарок 278
пырызоў 201
пэрэзоў 202

пэрэсмiл 202

распалина 115

распутiе 77

разсѣлина 310

расѣлина 115

розбазар'я 142

розвилаина 310

розводдя 142

розводиє 77

розгiлок 290

розгласiе 142

роздолина 310

роздолля 142

роздорiжжя 142

роздорожа 142

роздорожжя 142

розкорiнок 290

розкосина 311

розлюбик 77

розмирик 77

розпуття 141

розсiлина 310

розскелина 310

розсѣлина 310

розтаня 142

розхрестя 142

розчолина 310

роскалик 77

роspалина 310

роspутье 141

сволок 186

середгiр'я 143

середмiстя 143

середопiстя 143

середопостiе 143

середостiння 143

середохрестя 143

сказ 186

сказа 187

скiпщина 316

скруха 186, 187

сложница 109

снаслѣдатель 116

современникъ 221

содумникъ 100

соживецъ 319

сожитель 321

созаступник 221

сопоручникъ 221

сопруга 178

соратник 221

сослужитель 321

сострастие 144

сосѣдь 178

сотаинник 221

соученик 221

соученикъ 221

спаш 186

спаша 186

спашь 186

спека 187

спивплеменныкъ 247

спивпоручныкъ 247

спивстоловныкъ 247

спивтудовныкъ 247

спiвбесiдник 246

спiввiтчизник 247

спiввласник 247

спiвзвучья 148

спiвзнатель 321

спiвкоритник 247

спiвмножник 247

спiвнаслiдник 247

спiвпiдписник 247

спiвпрацiвник 247

спiвробiтник 247

спiврозмовник 247

спiвряднiсть 349

спiвстаранник 247

спiвтрапезник 247

співучасник 247
сплюща 187
сполбесѣдникъ 246
сполох 187
спона 187
спрага 186
средовѣчье 81
средопостъе 143
Средорѣчье 81
средостѣніе 143
срѣдоградикъ 143
срѣдодворикъ 81
срѣдостѣникъ 81
срѣдохрестикъ 81
страва 187
стяга 186
сувладникъ 101
суволок 180
суволока 178
суволось 180
сувуй 179
сувыї 179
суглинок 288
суглинокъ 288
сугловок 288
суговора 179
суголов 180
суголовок 288
суголосся 144
суголоў 180
сугорбок 288
суграни 180
сугранникъ 221
соуграничникъ 221
судолинок 288
судорога 178
сузим 180
сузір'я 144
сукладникъ 101
сукрайок 288
сукром 180

сукрут 179
сумежник 221
сумежок 288
сумежь 180
сумерк 179
сумет 178
сумета 178
сумижникъ 221
суміжник 221
сѣумеждьникъ 101
сумісь 178
суміт 178
суміш 178, 179
суноза 179
суперникъ 101
супір 179, 180
супіщина 311
супліддя 144
суплотиць 319
суплужник 221
супоня 179
супор 179, 180
соупор 178, 180
супороса 180
супоротокъ 287
супостат 178
соупостать 90, 178
супрацівник 221
супрет 179
супруга 178
соупроуга 90
супругъ 178
сѣпрѣга 178
супряг 178
супряга 178, 179
сѣвражьникъ 101
сѣжитель 116
сѣжитикъ 82
сѣжитьникъ 101
сѣжитьница 109
сѣклѣтьникъ 101

сѣмежиє 82
 сѣпажитникъ 101
 супряж 178
 супряжник 221
 супряш 178
 супутник 221
 супшен 180
 суржа 180
 суржик 221
 суржикъ 221
 суріпок 288
 сусидь 178
 сусід 178
 сусіда 178
 сусік 179
 суспір 178
 сусѣдь 178
 соуѣдь 90
 сусѣкъ 90, 179
 сутеч 178
 сутеча 179
 сутика 179
 сутич 178, 179
 сутіла 180
 сутін 179
 сутінок 288
 сутісок 288
 сутіч 179
 сутка 178
 сутолоч 179
 сутон 179
 сутрудовник 221
 сутрудовникъ 221
 сутяга 177
 суцвіття 144
 сучасник 221
 суягідник 222
 суятрик 222
 събесѣдникъ 100
 съвабы 91
 съвада 92
 съверстница 109
 съвоузьникъ 101
 съвѣръстникъ 100
 съвѣръшникъ 101
 съдомникъ 101
 съдрѣжиє 83
 съзаждиє 83
 съклѣтъникъ 100
 съмолитвѣникъ 100
 съмѣръ'ть 91
 съперник 220
 съперникъ 220
 съплѣтъникъ 101
 съпоборникъ 221
 съпричѣстникъ 221
 съпутникъ 100
 съродникъ 101
 съродникъ 221
 съсловіє 144
 състольникъ 100
 състрадальникъ 101
 сътѣлесьникъ 100
 сътрудоуникъ 221
 съѡтходьникъ 100
 съѡбыщникъ 101
 съшьствѣникъ 100
 същѣдокъ 266
 сѣжитникъ 101
 сѣпржгъ 90
 убіч 182
 Убіч 182
 ублюдок 291
 убніжа 185
 Уборть 182
 убоч 182
 убоча 145, 182
 убочє 145
 ѡбрѣсъ 91, 181
 оувозъ 91
 ув'язъ 181

уверстник 248
увіз 180
увѣчче 145
угайка 328
угана 181
угар 182
уголов 182
оудворникъ 248
оуездъ 91
удій 181
удол 182
удолоина 306
Ѹдоликѣ 83
удоль 182
удсонъ 195
ужин 182
узбережжя 141
узбіч 203
узбічник 248
узбіччя 141
узбочина 311
узвалина 311
узвар 203
узварь 203
Узвислянщина 316
узвіз 203
узводъ 181
узвоз 203
узвозъ 203
Узвозъ 203
узгір'я 141
узголів'я 141
узголовіе 141
узголовок 290
узгорокъ 290
узграничанин 346
узграниччя 141
узгряничник 248
узгрянишник 248
уздвір'я 141
уздір 180

узлапникъ 248
узлісок 290
узлісея 141
Оузлюжа 141
оузлѣсіе 141
узміжжя 141
узміжок 290
узмор'я 141
узморянин 346
Узнож 203
узріччя 141
укіс 182
укладе 145
укошь 182
оукошь 182
Оукраина 113, 114, 306
оукраина 306
украина 113
Украина 114
украина 306
україна 306
Україна 306
Ѹкромикѣ 83
оукропъ 91
укрух 182
оукрѸхъ 182
укуньок 291
улога 180
улоговина 306
улуговина 306
умолот 181
упади́на 306
упады 182
упал 182
упаль 182
упряж 181
урвище 353
Уріч 182
оуроць 90
уряд 181
оурадъ 181

оґрадъ 181
ґрадъ 181
уровище 353
ґрадъ 91
усказ 181
ускалок 291
услонъ 181
усобиця 299
усобица 110
оуоставъ 91
устидник 248
устрішник 248
уступ 180
утес 180
утишка 328
ухаб 180
ухід 180
ухіття 145
ухляп 181

*bezdolъje 26
*bezdoržica 49
*bezdoržъje 26
*Bezďbникъ 52
*bezdъždъje 26
*bezgluzdica 49
*bezgluzdъje 26
*bezgodъje 26
*bezl'udъje 27
*bezlěsъje 27
*bezlětъje 26
*bezludica 49
*bezmъlvъje 26
*Beznudъjsъ 58
*bezpōtica 49
*bezpōtъje 27
*bezsrъpnica 49
*bezumъje 26
*bezvertmenъje 26
*bezvěсъje 26

участок 291
оґчта 182
ушийок 291
ушкрябина 307
ушулок 291
ущелина 306

череззерниця 299
черезмежниця 299
черезнив'я 147
черезплічник 235
черезпоясник 235
черезсіделень 340
черезсіделок 291
черезсідельник 235
черезсмужжя 147
черезсмужник 235
чрѣсьмеждъникъ 103

*bezvodica 49
*bezvodъje 27

*dostoјъ 42
*dosvětъ 42

*jъzgorda 40
*jъzgybъ 40
*jъzvětъ 40
*jъzvodъ 40
*jъzžagъ 40

*kaderъ 40
*kadъlba 40, 204
*kadъlbъ 40, 204
*kalěpa 40
*kaverъ 40
*kaveža 40
*kavъrga 40
*kavъrтъ 40

*kavъza	40	*narožьnikъ	52
*kazobъ	40	*narybъkъ	46
*kozobъ	40	*nasěnye	30
		*nasilъje	30
*medjelěsъkъ	46	*naslědъka	54
*medjigorъje	32	*naslědъkъ	46
*medjilěsъje	32	*naslědъje	30
*medjimogъje	32	*naslědъnikъ	51
*medjinožъje	32	*nastěnica	49
*medjipъrstъnica	50	*nastolъnikъ	51
*medjirěčъje	32	*nasъrdъka	54
*medjugogъje	32	*nasъrdъkъ	46
*medjujъtkъ	46	*nasъrdъje	30
*medjulozъje	32	*našijъkъ	51
*medjуръnje	32	*našijъkъ	57
*medjуръrstъnica	50	*našijъnica	48
*medjurěčъje	32	*naustъnikъ	51
		*naušъka	54
*nabedrъkъ	46	*naušъkъ	57
*nabedrъje	29	*naušъnica	48
*naberžъje	30	*naušъnikъ	51
*nabъrdъje	30	*navečerъje	30
*načelъkъ	46	*navětrъje	30
*načelъje	30	*navidlъje	30
*načelъnikъ	51	*navidlъnikъ	52
*nagolъje	29	*navodъje	30
*Nаргаžъje	30	*navуjъkъ	57
*nаръrstъkъ	46	*navъršъje	30
*naročъje	29	*navъsъje	30
*naročъje	30	*nazimica	48
*naročъka	54	*nazimъka	54
*naročъkъ	57	*nazimъkъ	46
*naročъnica	48	*nazimъcъ	58
*naročъnikъ	51	*nazimъje	30
*naroқавъje	29	*nazoбъka	54
*naroқавъnikъ	51	*nazoбъkъ	46
*naroқъnica	48	*neberženъje	32
*narožъje	30	*nebojъ	36
*narožъnica	49	*nečajanъje	31
		*nečasъje	31
		*nečerдъje	31

*nečьstьje	31	*neslušь	36
*neděja	36	*nesluxь	36
*nedělь	36	*nesmějana	59
*nedoга	37	*nesmějanь	58
*nedoгъ	37	*nesьdara	36
*nedojědь	40	*nesьdarъ	36
*nedomyslь	36	*nesьdoba	36
*nedoseга	36	*nesьvěda	37
*nedoseгъ	36	*neteča	36
*nedosolь	40	*netečь	36
*nedosolь	40	*neteka	36
*nedotьka	37	*netelь	36
*nedotyka	40	*neterba	37
*negyba	36	*netegъ	36
*nejadь	37	*netežь	36
*nejědь	37	*netr'a	37
*nejьmь	36	*netьkaxa	59
*nekošь	36	*netьkь	36
*nekošь	36	*neuča	36
*nel'ubьje	31	*neučь	36
*nemirьnikь	52	*neudalica	49
*nemьгъ	36	*neudobica	50
*nenagleđa	36	*neugasъ	36
*nenagleďь	36	*neukl'uda	36
*nenasyta	37	*neukl'udь	36
*nenasyть	37	*neuroďь	37
*nenasyть	37	*nevěděnьje	32
*neobxaja	36	*nevěja	37
*neor'a	36	*nevětьje	31
*neora	36	*nevěsta	36
*neoгъ	36	*nevodь	37
*нерахь	36	*nežalь	37
*peroladь	37	*neželь	37
*peroladь	37	*nežidь	37
*perolь	36		
*perolьje	31	*obbabьka	54
*perosěda	36	*obbabьkь	44
*perotica	50	*obberтьkь	46
*perьša	37	*obberтьje	28
*perěžina	56	*obberžьje	28
*peroka	36	*obberžьkь	57

*obběgъ	37	*obgolъnikъ	52
*obblōda	38	*obgolъka	54
*obblōdъ	38	*obgolъсь	58
*obbočina	55	*obgorъкъ	45
*obbočъ	39	*obgrablo	58
*obbočъje	28	*obgreblo	58
*obbola	39	*obgarъкъ	45
*obbordlъje	28	*oblъbъкъ	45
*obbrusъкъ	45	*obmedjъкъ	57
*obbrъdica	49	*obmoldъкъ	44
*obbrъvica	49	*obmulъ	38
*obbrъvъnъкъ	45	*obmъšanikъ	52
*obbъrmotъ	38	*obmъšënikъ	52
*občаръ	38	*obmydlъкъ	45
*občelina	55	*obnokt'ъje	29
*občelъ	38	*obnoža	39
*občelъкъ	45	*obnožъ	39
*občelъje	27	*obočъje	29
*občerda	37	*obračina	56
*občerdъ	37	*obperdъкъ	46
*občerdъ	37	*obręstъje	27
*občervъje	29	*obrętina	55
*občesъкъ	44	*obrętъka	54
*občesъкъ	45	*obrętъкъ	45
*obdro	38	*obplekt'ъje	28
*obdrъ	38	*obplekt'ъnikъ	52
*obdvorъje	28	*obplodъje	29
*obdъbnъ	39	*obplotina	55
*obdъbnъкъ	44	*obrojasъje	28
*obdъbnъкъ	45	*obrojasъnica	49
*obdъbnъ	39	*obrojasъnikъ	52
*obdъbnъje	28	*obroka	37
*obgarъka	54	*obrolica	49
*obglovina	55	*obrolina	56
*obgolъvica	49	*obrolka	54
*obgolъvъ	38	*obrolъкъ	45
*obgolъvъka	54	*obrolъje	29
*obgolъvъкъ	45	*obrędъ	38
*obgolъvъ	38	*obrokъ	38
*obgolъvъje	28	*obrōčъ	39
*obgolъvъnica	49	*obstegnъ	39

*obstegnъ	39	*obvьklo	58
*obstěnъ	39	*obzadъkъ	46
*obstornъka	54	*obzadъje	28, 29
*obstornъkъ	44	*obzolъkъ	45
*obstožъje	29	*obzolъje	28
*obstrěšina	55	*obzqъbъkъ	45
*obstrěšъje	29	*obzqъbъje	29
*obstrěšъka	54	*obzqъbъcъ	58
*obstrěšъkъ	57	*obžerdlъka	54
*obstrěšъnikъ	52	*obžerdlъkъ	45
*obstrěxъ	39	*obžerdlъje	28
*obstropъje	29	*okolъ	41
*obšabъ	38	*okropъ	41
*obstružina	55	*omanъ	41
*obstrъžina	55	*ometa	41
*obstъbъlъje	28	*ometъ	41
*obstъpъje	29	*omqъtъ	41
*obšibъ	38	*opona	41
*obšibъ	38	*oskěpъ	41
*obšijъkъ	57	*oslonъ	39, 41
*obšijъnikъ	52	*otora	41
*obsъlnъje	29	*ovыgъžъ	41
*obsъgzъkъ	45		
*obsъcъ	38		
*obsъvada	38	*ovыgъšъkъ	57
*obsъvojъkъ	57		
*obsъrdъkъ	46	*rabergъka	54
*obsъrdъcъ	58	*rabergъkъ	47
*obsъrdъje	29	*raběrgъka	54
*obtekъ	37	*raběrgъkъ	47
*obtišъje	29	*rabirъgъkъ	47
*obtъnъ	38	*rārdъgordъje	34
*obustъje	29	*pervolka	43
*obušъje	28, 29	*pervolkъ	43
*obuxъ	39	*roberžъje	33
*obvelklo	58	*robotъje	33
*obvēčъje	28	*rodnožъje	34
*obvēčъka	54	*rodustъ	42
*obvēčъkъ	57	*rodъnebesъje	34
*obvorža	38	*Rodъtъ	39
*obvoržъ	38	*rodъcъporqъga	42

*rodъvoda 42
 *rolinъ 39
 *romorъje 33
 *ronedělъnikъ 52
 *Ronorъ 39
 *roskrabъkъ 46
 *roskrebъkъ 46
 *roskrobъkъ 46
 *rosagъ 39
 *roterbъ 39
 *rotesъ 39
 *rovodъ 39
 *prasolъ 43
 *predъgorъje 34
 *primetъ 43
 *primorъje 34
 *pripektъje 34
 *prosědlina 56, 115
 Podberezia 133
 Podgradzie 132

*skotъ 41
 *skuka 41
 *skula 41
 *sqsěkъ 42
 *sqteгъ 42
 *sqтъka 42
 *spqđъ 41

*strep- 41
 *sъklerъ 41
 *sъmyтъ 41
 *sъvita 41
 *sъvolkъ 41
 *sqglobъ 42
 *sqgrebъ 42
 *sqgrobъ 42
 *sqsedъ 42
 *snětъ 41
 *snětъ 41
 *šadъra 43

*vъzgorъje 33
 *vъzmorъje 33
 *vъzmyzdъje 3
 *vъzrolъje 33

*zabara 42
 *zadvorъje 33
 *zagorъje 33
 *zamostъje 33
 *zapektъje 33
 *zarěčъje 33
 *zautъje 33
 *zavalъje 33
 *zavodъ 42
 Zabiéle 127

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ПРОБЛЕМА КОНФІКСА В СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ. ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ КОНФІКСАЛЬНОЇ ПІДСИСТЕМИ ІМЕННИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	9
РОЗДІЛ II. КОНФІКСАЛЬНА ПІДСИСТЕМА ІМЕННИКА ПРАСЛОВ'ЯНСЬКОЇ МОВИ	24
Конфікси з постпозитивним компонентом -ъје	24
Конфікси з постпозитивними компонентами -ъ, -ь, -а	35
Конфікси з постпозитивним компонентом -ъкъ	44
Конфікси з постпозитивним компонентом -іса	47
Конфікси з постпозитивним компонентом -(ьн)ікъ	50
Конфікси з постпозитивним компонентом -ъка / -ька	53
Конфікси з постпозитивним компонентом -іпа	55
Конфікси з постпозитивним компонентом -ъкъ	56
Конфікси з постпозитивним компонентом -ьсь	57
Інші двокомпонентні афікси	58
РОЗДІЛ III. КОНФІКСАЛЬНА ПІДСИСТЕМА ІМЕННИКА ДАВНЬОКИЇВСЬКОЇ ДОБИ	62
Конфікси з постпозитивним компонентом -икѣ	62
Конфікси з матеріально не вираженим другим компонентом	85
Конфікси з постпозитивним компонентом -никъ	96
Конфікси з постпозитивним компонентом -окъ	104
Конфікси з постпозитивним компонентом -(ьн)иц(')а	107
Конфікси з постпозитивним компонентом -(ь)ство/-(ь)ствик	110
Конфікси з постпозитивним компонентом -ина	113
Конфікси з постпозитивним компонентом -ець	115
Конфікси з постпозитивним компонентом -тель	116
Інші конфікси	117
РОЗДІЛ IV. ДИНАМІКА КОНФІКСАЛЬНОЇ ПІДСИСТЕМИ ІМЕННИКА В СТАРОУКРАЇНСЬКІЙ ТА НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ	121
Конфікси з постпозитивним компонентом -ик /-ја	121
Конфікси з матеріально не вираженим другим компонентом	151
Конфікси з постпозитивним компонентом -ник	212

Конфікси з постпозитивним компонентом	-ок	253
Конфікси з постпозитивним компонентом	-(н)иця	294
Конфікси з постпозитивним компонентом	-ство / -ствик	302
Конфікси з постпозитивним компонентом	-ина	304
Конфікси з постпозитивним компонентом	-щина / -щизна	313
Конфікси з постпозитивним компонентом	-ець	317
Конфікси з постпозитивним компонентом	-тель	320
Конфікси з постпозитивним компонентом	-ка	321
Конфікси з постпозитивним компонентом	-ко	331
Конфікси з постпозитивним компонентом	-ій	334
Конфікси з постпозитивним компонентом	-ач	337
Конфікси з постпозитивним компонентом	-ень	339
Непродуктивні конфікси.....		341
Конфікси з постпозитивним компонентом	-(')ак	341
Конфікси з постпозитивним компонентом	-н'а	342
Конфікси з постпозитивним компонентом	-ха	343
Конфікси з постпозитивним компонентом	-уха	344
Конфікси з постпозитивним компонентом	-ук	345
Конфікси з постпозитивним компонентом	-(')анин	346
Конфікси з постпозитивним компонентом	-ло	346
Конфікси з постпозитивним компонентом	-(н)ость / -(н)ість	347
Конфікси з постпозитивним компонентом	-ун	349
Конфікси з постпозитивним компонентом	-чик	349
Конфікси з постпозитивним компонентом	-ар(ь) / -атар	350
Конфікси з постпозитивним компонентом	-ич	351
Інші конфікси		351
ВИСНОВКИ		354
УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ		383
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ		385
ЛІТЕРАТУРА		406
СЛОВОПОКАЖЧИК		422

НАУКОВЕ ВИДАННЯ
(українською мовою)

БІЛОУСЕНКО Петро Іванович
ІНШАКОВА Ірина Опанасівна
КАЧАЙЛО Ксенія Анатоліївна
МЕРКУЛОВА Оксана Володимирівна
СТОВБУР Любов Миколаївна

НАРИСИ З ІСТОРІЇ
УКРАЇНСЬКОГО СЛОВОТВОРЕННЯ
(ІМЕННИКОВІ КОНФІКСИ)

Монографія

Мовний редактор *Г.М. Волинець*
Технічний редактор *О.В. Меркулова*
Коректори *Л.П. Бойко, А.І. Тернова*

Підписано до друку 14.07.2010 р. Формат 60×84 ¹/₁₆.
Папір офсетний. Гарнітура “Times”. Друк RISO.
Обл.-вид. арк. 22,4. Ум. друк. арк. 29,3.
Тираж 300 примірників. Замовлення 106/10.

Товариство з обмеженою відповідальністю “ЛІПС” ЛТД
вул. Цитрусова, 6а, м. Запоріжжя, 69071.
Тел. 0 (612) 68-33-13. Факс 0 (612) 68-81-08.
E-mail: mail@lips.zp.ua
www.lips.zp.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 1592 від 04.12.2003р.

Надруковано в ТОВ “ЛІПС” ЛТД
вул. Цитрусова, 6а, м. Запоріжжя, 69071.
Тел. 0 (612) 68-33-13, тел./факс 0 (612) 68-81-08.